

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

KÖROĞLU DESTANI'NIN PAMİR KIRGIZLARI VERSİYONU ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ

Fatma HOŞCA

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV

Doktora Tezi

Ardahan, 2023

**KÖROĞLU DESTANI'NIN PAMİR KIRGIZLARI VERSİYONU
ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ**

Fatma HOŞCA

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ardahan, 2023

KABUL VE ONAY

Fatma HOŞCA tarafından hazırlanan “Köroğlu Destanı’nın Pamir Kırgızları Versiyonu Üzerine Dil İncelemesi” başlıklı bu çalışma, 11.08.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Başkan)

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV (Danışman)

Prof. Dr. Ayabek BAINIYAZOV

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾

Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾

Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

11/08/2023

Fatma HOŞCA

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

*Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması hâlinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** **Tez danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının Doç. Dr. Mayrambek Orozobayev danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Fatma HOŞCA

ÖZET

HOŞCA, Fatma. Köroğlu Destanı'nın Pamir Kırgızları Versiyonu Üzerine Dil İncelemesi, Doktora Tezi, Ardahan, 2023.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı'nın dil özellikleri incelenmiştir. Çalışma, genel olarak *Giriş, Dil İncelemesi, Sonuç, Metin ve Aktarma, Dizin-Sözlük* olmak üzere beş ana kısımdan oluşmaktadır. *Giriş* kısmında çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırlandırılması, konuyla ilgili diğer çalışmalar, Kırgızca ve ağızları, Pamir Kırgızları ve Pamir ağızı, Köroğlu Destanı'nın genel Türk destancılık geleneği içerisindeki yeri, destanın varyantları ve Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı'nın genel özellikleri ele alınmıştır. *Dil İncelemesi* kısmı çalışmanın en temel bölümünü oluşturmaktadır. Bu kısım kendi içinde *Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Söz Varlığı* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. *Sonuç* kısmında *Dil İncelemesi* kısmının bu üç ana bölümden çıkan sonucu özetlenerek sunulmuştur. *Metin ve Aktarma* kısmında Göruğlu Destanı'nın S. Kayıpov tarafından derlenen Pamir Kırgızlarına ait versiyonu ve bu metnin tarafımda yapılan Türkiye Türkçesine aktarımı yer almaktadır. *Sözlük ve Dizin* kısmında ise metinde geçen sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki anlamı çekimleri ve sayfa numaraları modern sözlükçülük yöntemleriyle verilmiştir. Çalışma *Kaynak* ve *Öz Geçmiş* kısımlarıyla son bulmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Pamir Kırgızları, Göruğlu, Köroğlu, dil incelemesi, aktarma

ABSTRACT

HOŞCA, Fatma. Linguistic Analysis on the Pamir Kyrgyz Version of Göruğlu Epic, PhD Thesis, Ardahan, 2023.

In this study, which was prepared as a doctoral thesis, the linguistic features of the Göruğlu Epic belonging to the Pamir Kyrgyz were examined. The study generally consists of five main parts: Introduction, Language Analysis, Conclusion, Text and Transfer, Index-Dictionary. In the introduction part, the subject, purpose, method, limitation of the study, other studies on the subject, the standard language and dialects of the Kyrgyz language, the place of the Köroğlu Epic in the general Turkish epic tradition, the variants of the epic and the general characteristics of the Pamir Kyrgyz Epic of Göruğlu are discussed. The Language Analysis section is the most basic part of the study. This part consists of three main sections: Phonology, Morphology and Vocabulary. In the conclusion part, the result of these three main parts of the Language Analysis section is summarized and presented. In the Text and Translation section, there is the version of the Göruğlu Epic compiled by S. Kayıpov, belonging to the Pamir Kyrgyz, and the translation of this text into Türkiye Turkish made by me. In the Index-Dictionary section, the meanings of the words in the text in Türkiye Turkish, their conjugations and page numbers are given by modern lexicography methods. The study ends with the Reference and CV sections.

Keywords:

Pamir Kyrgyz, Göruğlu, Köroğlu, language analysis, transfer

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	xviii
TABLolar DİZİNİ	xxi
ÖN SÖZ.....	xxxii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM.....	4
KIRGIZ TÜRKÇESİ VE AĞIZLARI	4
1.1. PAMİR KIRGIZLARI VE PAMİR AĞZI	7
1.1.1. Pamir Bölgesi ve Pamir Kırgızları	7
1.1.2. Kırgızcanın Pamir Ağızı	9
1.2. KÖROĞLU DESTANI VE VARYANTLARI	12
1.2.1. Köroğlu Destanı'nın Türk Destancılık Geleneği İçerisindeki Yeri	12
1.2.2. Köroğlu Destanı'nın Varyantları	13
1.2.3. Pamir Kırgızlarına Ait Göruğlu (Köroğlu) Destanı	15
1.2.4. Göruğlu Destanı Özeti	17
1.2.4.1. Dokuz Vahşi Pehlivan Kolu	18
1.2.4.2. Dü:vez Han Kolu.....	18
1.3. GÖRUĞLU DESTANI'NDA DİL VE ÜSLUP	19
2. BÖLÜM.....	22
DİL İNCELEMESİ	22
2.1. SES BİLGİSİ.....	22
2.1.1. Ünlüler	22
2.1.1.1. Ünlülerin Özellikleri	22
2.1.1.1.1. Kalın Ünlüler.....	22
2.1.1.1.2. İnce Ünlüler.....	26
2.1.1.1.3. Kırgızcada Uzun Ünlüler	28

2.1.1.1.4. Göruğlu Destanı'nda Uzun Ünlüler	30
2.1.1.1.4. Ünlü Değişmeleri	32
2.1.1.1.4.1. Ünlü Kısalması	32
2.1.1.1.4.2. Ünlü Kalınlaşması	35
2.1.1.1.4.3. Ünlü İncelmesi	36
2.1.1.1.4.4. Ünlü Yuvarlaklaşması	38
2.1.1.1.4.5. Ünlü Düzleşmesi	39
2.1.1.1.4.6. Ünlü Daralması	39
2.1.1.1.4.7. Ünlü Genişlemesi	40
2.1.1.1.5. Ünlü Türemesi	41
2.1.1.1.6. Ünlü Düşmesi	42
2.1.1.1.7. Ünlü Uyumları	42
2.1.1.1.7.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	43
2.1.1.1.7.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	46
2.1.2. Ünsüzler	48
2.1.2.1. Ünsüzlerin Özellikleri	48
2.1.2.2. Ünsüz Değişmeleri	67
2.1.2.2.1. Tonsuzlaşma	68
2.1.2.2.2. Sızıcılaşma	68
2.1.2.2.3. Patlayıcılaşma	69
2.1.2.2.4. Dudaksıllaşma	70
2.1.2.2.5. Süreksizleşme	70
2.1.2.2.6. Akıcılaşma	70
2.1.2.3. Ünsüz Düşmesi	71
2.1.2.4. Ünsüz Tekleşmesi	72
2.1.2.5. Ses Grubu Düşmesi	72
2.1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi	72
2.1.2.7. Ünsüz Türemesi	72
2.1.2.8. Ünsüz Erimesi	73
2. 2. ŞEKİL BİLGİSİ	74
2.2.1. Yapım Ekleri	74

2.2.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	74
2.2.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri.....	78
2.2.1.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri.....	79
2.2.1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	80
2.2.1.4.1 Çatı Ekleri:	80
2.2.1.4.1.1 Edilgenlik Eki.....	80
2.2.1.4.1.2. İşteşlik Eki.....	81
2.2.1.4.1.3. Ettirgenlik Eki	81
2.2.2.4. Dönüşlülük Çatı.....	82
2.2.3. İsim	82
2.2.3.1. Basit İsim.....	82
2.2.3.2. Türemiş İsim	82
2.2.3.3. Birleşik İsim	83
2.2.3.4. Özel İsimler	83
2.2.3.4.1. Yer İsimleri:	83
2.2.3.4.2. Su Adları:	83
2.2.3.4.3. Hayvan Adları	83
2.2.3.4.4. Dini Adlar.....	83
2.2.3.4.6. Etnik Adları	83
2.2.3.4.7. Kişi Adları	83
2.2.3.4.8. Ünvanlar	84
2.2.3.5. Somut İsimler	84
2.2.3.6. Soyut İsimler	84
2.2.3.7. Çokluk Ekleri	84
2.2.3.8. İyelik Ekleri.....	85
2.2.3.9. Hâl Ekleri	86
2.2.3.9.1. Yalın Hâl	86
2.2.3.9.2. İlgi Hâli	86
2.2.3.9.3. Yükleme Hâli	87
2.2.3.9.4. Yönelme Hâli	88
2.2.3.9.5. Bulunma Hâli	89

2.2.3.9.6. Çıkma Hâli	89
2.2.3.9.7. Vasıta Hâli.....	90
2.2.3.9.8. Eşitlik Hâli.....	90
2.2.3.9.9. Yön Gösterme Hâli.....	91
2.2.3.9.10. Aitlik Eki	91
2.2.3.9.11. Soru Eki.....	92
2.2.4. Sıfat.....	92
2.2.4.1. Niteleme Sıfatları	92
2.2.4.2. Belirtme Sıfatları	92
2.2.4.2.1. İşaret Sıfatları	92
2.2.4.2.2. Sayı Sıfatları.....	93
2.2.4.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	93
2.2.4.2.2.2. Üleştirme Sayı Sıfatları	93
2.2.4.2. Belirsizlik Sıfatı.....	94
2.2.5. Zamirler.....	94
2.2.5.1. Şahıs Zamirleri	94
2.2.5.2. İşaret Zamirleri.....	95
2.2.5.3. Belirsizlik Zamirleri	95
2.2.5.4. Soru Zamirleri	95
2.2.5.5. Dönüşlülük Zamiri	96
2.2.6. Zarf.....	97
2.2.6.1. Zaman Zarfları.....	97
2.2.6.2. Yer ve Yön Zarfları	97
2.2.6.3. Tarz Zarfları.....	97
2.2.6.4. Miktar Zarfları.....	97
2.2.6.5. Soru Zarfları	98
2.2.7. Fiil	98
2.2.7.1. Şahıs Ekleri	98
2.2.7.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	98
2.2.7.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	100
2.2.7.2. Bildirme Kipleri	101

2.2.7.2.1. Geçmiş Zaman Kipleri	101
2.2.7.2.1.1. I. Tip Geçmiş Zaman.....	101
2.2.7.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zaman	101
2.2.7.2.1.3. III. Tip Geçmiş Zaman	102
2.2.7.2.2. I. Tip Gelecek Zaman/Şimdiki Zaman.....	103
2.2.7.2.3. II. Tip Gelecek Zaman	104
2.2.8. Tasarlama Kipleri.....	104
2.2.8.1. Emir Kipi.....	104
2.2.8.2. Şart Kipi	106
2.2.8.3. Birleşik Kipler	106
2.2.8.3.1. Hikâye	106
2.2.8.3.2. Rivayet	107
2.2.8.3.3. Şart	107
2.2.9. İsim-Fiil Ekleri.....	107
2.2.10. Sıfat-Fiil Ekleri	107
2.2.11. Zarf-Fiil Ekleri	108
2.2.12. Bağlaçlar	110
2.2.13. İkilemeler	110
2.2.14. Edatlar	111
2.2.15. Ünlem.....	111
2.3. SÖZ VARLIĞI.....	112
2.3.1. açkı.....	112
2.3.2. aga, ağa	113
2.3.3. alau.....	114
2.3.4. alış	114
2.3.5. anda	114
2.3.6. arag.....	115
2.3.7. aralaş	116
2.3.8. arık	116
2.3.9. arza	117
2.3.10. asman	118

2.3.11. aştığ~aştık	118
2.3.12. atlıg	119
2.3.13. ayğır	120
2.3.14. ayvan, xayvan, hayvan, hayban	121
2.3.15. bağla-, bəylə-.....	121
2.3.16. baldır	122
2.3.17 bəci.....	123
2.3.18. bedəv	124
2.3.19. bek.....	124
2.3.20 belən, bilən, menen, menən.....	125
2.3.21. bəndi.....	126
2.3.22. biraû, birö, biröü, birəû, biri.....	126
2.3.23. beyəcəl	127
2.3.24. bicovap.....	127
2.3.25. bimár	128
2.3.26. bour	128
2.3.27 bökür-.....	129
2.3.28. buğu.....	130
2.3.29. buyaq.....	130
2.3.30. büskün	130
2.3.31. cabır.....	131
2.3.32. cal.....	131
2.3.33. calgız	132
2.3.34. caltırañ.....	133
2.3.35. celek	133
2.3.36. nəyzə	134
2.3.37. dürbün	134
2.3.38. ceñgəl	135
2.3.39. cetəg ur-, cetek ur-	135
2.3.40. cıgla-	136
2.3.41. cılğa.....	137

2.3.42. cora.....	137
2.3.43. cou.....	138
2.3.44. cöüləş-	138
2.3.45. cu:dur-	139
2.3.46. cuvan	140
2.3.47. cüdə	140
2.3.48. cükkər-	141
2.3.49. cükür-	141
2.3.50. çad	142
2.3.51. çalma ur-	143
2.3.52. çari koy.....	143
2.3.53. çəmən	144
2.3.54. çərəylə	145
2.3.55. tərəp.....	145
2.3.56. çəş	146
2.3.57. çımın	146
2.3.58. çiraktán.....	147
2.3.59. dali.....	147
2.3.60. dəri	148
2.3.61. dəryə.....	148
2.3.62. döñ.....	149
2.3.63. əcəb	149
2.3.64. egə	150
2.3.65. əkə	151
2.3.66. ələl.....	152
2.3.67. endi.....	152
2.3.68. ərən.....	153
2.3.69. erkəi.....	154
2.3.70. əsli	154
2.3.71. fayida.....	155
2.3.72. ğayib.....	155

2.3.73. gəv.....	156
2.3.75. göbüg.....	157
2.3.76. gölvör.....	157
2.3.77 gövdəg, gövdək.....	158
2.3.78 ğuduk.....	158
2.3.79. gulğulá.....	159
2.3.80. gürtila-.....	159
2.3.81. gürzü	160
2.3.82. ıxılas.....	160
2.3.83. inəm.....	161
2.3.84. intıl-.....	161
2.3.85. izá.....	162
2.3.86. ƙaada	163
2.3.87. kaapir.....	163
2.3.88. ƙaf	164
2.3.89. ƙalıñ.....	165
2.3.90. ƙandağ, ƙandaƙ	165
2.3.91. ƙara borán.....	166
2.3.92. ƙarçığa.....	166
2.3.93. parañ.....	167
2.3.94. ƙatığdı	167
2.3.95. kəmpir	168
2.3.96. kəpə.....	169
2.3.97. kəptar.....	169
2.3.98. kərnəy.....	169
2.3.99. kəttə.....	170
2.3.100. kəvək	170
2.3.101. ƙırƙ çiltən	171
2.3.102. ƙıymat	171
2.3.103. ki:n	172
2.3.104. kiçik.....	172

2.3.105. kiyik	173
2.3.106. koyən.....	174
2.3.107. kurgə-	175
2.3.108. mana.....	175
2.3.109. maral	176
2.3.110. məhram	177
2.3.111. miltıq.....	177
2.3.112. mouru	177
2.3.113. moylav.....	178
2.3.114. munar	178
2.3.115. murut.....	179
2.3.116. muşlə-.....	180
2.3.117. nağra.....	180
2.3.118. neçən	181
2.3.119. nəəli.....	181
2.3.120. nımcən.....	182
2.3.121. nimnə.....	182
2.3.122. nobat.....	183
2.3.123. nom	183
2.3.124. nöükər	184
2.3.125. olca.....	184
2.3.126. oy.....	185
2.3.127. oyak.....	186
2.3.128. öküm	186
2.3.129. palavan	186
2.3.130. pata.....	187
2.3.131. pay.....	187
2.3.132. payandoz	188
2.3.133. payça	188
2.3.134. pəlakət, əlákət	189
2.3.135. pənci.....	189

2.3.136. peşənə.....	189
2.3.137. pir	190
2.3.138. put	190
2.3.139. sər.....	191
2.3.140. səvləd	191
2.3.141. souru.....	192
2.3.142. soyuş	193
2.3.143. sözlə-	193
2.3.144. su:sun	194
2.3.145. suuğ.....	194
2.3.146. şədivən	195
2.3.147. şəylə-	196
2.3.148. şişək.....	196
2.3.149. taham.....	197
2.3.150. talkan.....	197
2.3.151. tamaşa	198
2.3.152. tarağla-	199
2.3.153. tavaqal	199
2.3.154. tavş, toş	200
2.3.155. tekən.....	201
2.3.156. tələvgər.....	201
2.3.157. telpek.....	202
2.3.158. tərət	202
2.3.159. təsvə	203
2.3.160. teşə	203
2.3.161. təylə-	204
2.3.162. tiy-	204
2.3.163. tirig.....	205
2.3.164. toqay.....	206
2.3.165. toqum	206
2.3.166. torpak	207

2.3.167. tövə.....	208
2.3.168. tu:	209
2.3.169. tuğra-	209
2.3.170. tumşuğ.....	210
2.3.171. uça	210
2.3.172. uğru	211
2.3.173. uqla-	212
2.3.174. uşlə-	212
2.3.175. xadır	213
2.3.176. xalbır	213
2.3.177. xasa	214
2.3.178. xát.....	214
2.3.179. xış	215
2.3.180. zək	215
2.3.181. zəmbil.....	216
2.3.182. zibán.....	216
SONUÇ.....	217
METİN ve AKTARMA	222
SÖZLÜK ve DİZİN.....	333
KAYNAKÇA	414
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU FORMU.....	422
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET İZNİ.....	423
ÖZ GEÇMİŞ.....	424

KISALTMALAR

Dil, Lehçe ve Ağz Kısaltmaları

Ar.	: Arapça
Alt.	: Altay Türkçesi
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	: Başkurt Türkçesi
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Hks.	: Hakas Türkçesi
Hrz.	: Harezmi Türkçesi
Far.	: Farsça
Kar.	: Karaim Türkçesi
Kıp.	: Kıpçak Türkçesi
KMlk.	: Karaçay Malkar Türkçesi
Kklp.	: Karakalpak Türkçesi
Kökt.	: Köktürkçe
Krg.	: Kırgız Türkçesi
Krh.	: Karahanlı Türkçesi
KTat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Kum.	: Kumuk Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
Moğ.	: Moğolca
Nog.	: Nogay Türkçesi
OT.	: Orta Türkçe
ÖKrg.	: Ölçünlü Kırgızca
Özb.	: Özbek Türkçesi
Şor.	: Şor Türkçesi
Tat.	: Kazan Tatar Türkçesi
Tel.	: Teleüt Ağzı
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi

Tuv.	: Tuva Türkçesi
Uyg.	: Eski Uygurca
Yak.	: Yakut Türkçesi
YUyg.	: Yeni Uygur Türkçesi

Yazıtlar ve Kaynak Kısaltmaları

ADİL	: Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti
AL	: Abuşka Lügati
AŞNR	: ‘Alī Şīr Nevāī’nin Risaleleri
BV	: Bedayi‘u’l - Vasat
ÇFK	: Çağatayca Fıkıh Kitabı
DS	: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
ESTY	: Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov
GT	: Gülistan Tercümesi
HŞ	: Hüsrev ü Şirin
IB	: Irk Bitig
KE	: Kısasü’l-Enbiyâ
KTDS	: Kırgız Tilinin Dialektologiyalık Sözdüğü
LM	: Leylî vu Mecnûn
ME	: Mukaddimetü’l-Edeb
MK	: Mahbûbü’l-Kulûb
MÜN	: Münşe‘ât
QTTS	: Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi
ŞAD	: Şeyh-Zâde Atâyî Dîvânı
ŞHD	: Şiban Han Dîvânı
ŞSL	: Şeyh Süleyman Lügati
ŞT	: Şecere-i Terākime
TİEM 235v	: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi
TİEM 73 1v	: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi
TMA	: Tārîḫ-i Mulūk-i ‘Acem
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Diğer Kısaltmalar

Ağ. : Ağızlar

bk. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

İşaretler

< : Kelimenin kaynağını gösterir.

+

: İsim tabanına gelen ekin önünde kullanılır.

-

: Fiil tabanına gelen ekin önünde ve fiil kökü veya gövdesinden sonra kullanılır.

:

: Ünlü seslerin uzun şekilleri için ilgili ünlüyle birlikte kullanılır.

[]

: Tarafımca yapılan eklemeler köşeli parantez içinde verilmiştir.

*

: Anlamı tahmin edilen.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılan harfler ve ses değerleri	xxx
Tablo 2. Destan metninde /a/ sesinin kullanımı.	23
Tablo 3. Destan metninde /â/ sesinin kullanımı.	23
Tablo 4. Destan metninde /á/ sesinin kullanımı.	24
Tablo 5. Destan metninde /û/ sesinin kullanımı.	24
Tablo 6. Destan metninde /ı/ sesinin kullanımı.	25
Tablo 7. Destan metninde /o/ sesinin kullanımı.	25
Tablo 8. Destan metninde /u/ sesinin kullanımı.	25
Tablo 9. Destan metninde /e/ sesinin kullanımı.	26
Tablo 10. Destan metninde /i/ sesinin kullanımı.	26
Tablo 11. Destan metninde /î/ sesinin kullanımı.	27
Tablo 12. Destan metninde /ə/ sesinin kullanımı.	27
Tablo 13. Destan metninde /ö/ sesinin kullanımı.	28
Tablo 14. Destan metninde /ü/ sesinin kullanımı.	28
Tablo 15. Uzun ünlüler.	30
Tablo 16. /v/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.	31
Tablo 17. /h/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.	31
Tablo 18. /g/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.	31
Tablo 19. /d/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.	31
Tablo 20. Asli uzun ünlünün korunması.	31
Tablo 21. Ses grubunun uzun ünlüye dönüşmesi.	32
Tablo 22. ā > ə değişimi.	32
Tablo 23. ā > á değişimi.	32
Tablo 24. ā > a değişimi.	32
Tablo 25. ā > â değişimi.	33
Tablo 26. ī > i değişimi.	33
Tablo 27. ū > o değişimi.	33
Tablo 28. ū > ı değişimi.	33
Tablo 29. ō > ö değişimi.	33
Tablo 30. ā > ö değişimi.	33

Tablo 31. $\bar{i} > e$ değişimi.....	34
Tablo 32. $\bar{a} > o$ değişimi.....	34
Tablo 33. $\bar{u} > \ddot{o}$ değişimi.....	34
Tablo 34. $\bar{i} > \text{ə}$ değişimi.....	34
Tablo 35. $\bar{a} > e$ değişimi.....	34
Tablo 36. $\bar{u} > u$ değişimesi.....	34
Tablo 37. $\ddot{u} > u$ değişimi.....	35
Tablo 38. $i > ı$ değişimi.....	35
Tablo 39. $e > a$ değişimi.....	35
Tablo 40. $e > \acute{a}$ değişimi.....	35
Tablo 41. $e > \acute{a}$ değişimi.....	36
Tablo 42. $a > e$ değişimi.....	36
Tablo 43. $a > \text{ə}$ değişimi.....	36
Tablo 44. $o > \ddot{u}$ değişimi.....	36
Tablo 45. $o > \text{ə}$ değişimi.....	37
Tablo 46. $u > \ddot{o}$ değişimi.....	37
Tablo 47. $a > i$ değişimi.....	37
Tablo 48. $ı > i$ değişimi.....	37
Tablo 49. $ı > \acute{i}$ değişimi.....	37
Tablo 50. $u > \ddot{u}$ değişimi.....	37
Tablo 51. $o > \ddot{o}$ değişimi.....	37
Tablo 52. $a > o$ değişimi.....	38
Tablo 53. $\bar{a} > o$ değişimi.....	38
Tablo 54. $e > o$ değişimi.....	38
Tablo 55. $e > \ddot{o}$ değişimi.....	38
Tablo 56. $a > \acute{a}$ değişimi.....	38
Tablo 57. $ı > u$ değişimi.....	39
Tablo 58. $i > \ddot{u}$ değişimi.....	39
Tablo 59. $\ddot{u} > i$ değişimi.....	39
Tablo 60. $o > a$ değişimi.....	39
Tablo 61. $\ddot{o} > \text{ə}$ değişimi.....	39
Tablo 62. $o > \ddot{u}$ değişimi.....	39

Tablo 63. o > � değişimi.....	40
Tablo 64. a > ı değişimi.....	40
Tablo 65. o > u değişimi.....	40
Tablo 66. a > u değişimi.....	40
Tablo 67. e > i değişimi.....	40
Tablo 68. i > e değişimi.....	40
Tablo 69. a > � değişimi.....	41
Tablo 70. e > � değişimi.....	41
Tablo 71. �n seste ünlü türemesi.....	41
Tablo 72. Üç seste ünlü türemesi.....	41
Tablo 73. Son seste ünlü türemesi.....	42
Tablo 74. �n seste ünlü düşmesi.....	42
Tablo 75. Üç seste ünlü düşmesi.....	42
Tablo 76. Son seste ünlü düşmesi.....	42
Tablo 77. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	43
Tablo 78. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	43
Tablo 79. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	43
Tablo 80. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	44
Tablo 81. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	44
Tablo 82. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	44
Tablo 83. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.....	44
Tablo 84. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	45
Tablo 85. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	45
Tablo 86. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	45
Tablo 87. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	45
Tablo 88. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	45
Tablo 89. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	46
Tablo 90. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.....	46
Tablo 91. Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu.....	46
Tablo 92. Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu.....	46
Tablo 93. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler.....	47
Tablo 94. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler.....	47

Tablo 95. Düzlük-yuvarlak uyumunun bozulması.	47
Tablo 96. Alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlık uyumu.	47
Tablo 97. Alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulması.	47
Tablo 98. Ön seste /b/ ünsüzünün kullanımı.	48
Tablo 99. ön seste bulunan /b/ sesi /m/ye değişmesi.	49
Tablo 100. Alıntı kelimelerde ön ses /b/'nin korunması.	49
Tablo 101. İç ses /b/'nin korunması.	49
Tablo 102. Son ses /b/'nin korunması.	49
Tablo 103. Ön seste /y/ /c/ değişimi.	50
Tablo 104. Alıntı kelimelerde /c/ sesi.	50
Tablo 105. İç seste /c/ korunması.	50
Tablo 106. Son seste /c/ kullanımı.	50
Tablo 107. Türkçe kökenli kelimelerde /ç/ sesi.	51
Tablo 108. Farsçadan geçen kelimelerdeki /ç/ sesinin durumu.	51
Tablo 109. Alıntı kelimelerde İç seste ve son seste bulunan /ç/ sesinin kullanımı	51
Tablo 110. Alıntı kelimelerde ön seste bulunan /d/ sesinin durumu.	52
Tablo 111. Alıntı kelimelerde iç seste bulunan /d/ sesinin durumu.	52
Tablo 112. Son seste /d/ değişimi.	52
Tablo 113. Arapçadan alıntı kelimelerde ön seste bulunan /f/ sesinin durumu.	53
Tablo 114. İç seste bulunan /f/ sesinin durumu.	53
Tablo 115. Son seste bulunan /f/ sesinin durumu.	53
Tablo 116. Alıntı kelimelerde /f/ sesinin durumu.	53
Tablo 117. Ön seste bulunan /g/ sesinin durumu.	54
Tablo 118. Alıntı kelimelerdeki /g/ sesinin durumu.	54
Tablo 119. Alıntı kelimelerdeki /h/ ünsüzünün durumu.	55
Tablo 120. Alıntı kelimelerdeki /h/ ünsüzünün durumu.	55
Tablo 121. /x/ ünsüzünün kullanımı.	56
Tablo 122. Türkçe kökenli kelimelerde /k/ sesinin durumu.	56
Tablo 123. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.	57
Tablo 124. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.	57
Tablo 125. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.	57
Tablo 126. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.	57

Tablo 127. /l/ ünsüzünün kullanımı.....	58
Tablo 128. Türkçe kökenli kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.....	58
Tablo 129. Alıntı kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.....	59
Tablo 130. Alıntı kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.....	59
Tablo 131. Son seste /m/ ünsüzünün kullanımı.....	59
Tablo 132. /n/ ünsüzünün kullanımı.....	60
Tablo 133. Ön seste /n/ ünsüzünün kullanımı.....	60
Tablo 134. İç seste /n/ ünsüzünün kullanımı.....	60
Tablo 135. Son seste /n/ ünsüzünün kullanımı.....	60
Tablo 136. /ñ/ ünsüzünün kullanımı.....	61
Tablo 137. /p/ ünsüzünün kullanımı.....	61
Tablo 138. Alıntı kelimelerde /p/ ünsüzünün kullanımı.....	61
Tablo 139. /r/ ünsüzünün kullanımı.....	62
Tablo 140. /s/ ünsüzünün kullanımı.....	62
Tablo 141. Alıntı kelimelerde /s/ ünsüzünün kullanımı.....	62
Tablo 142. Ön seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.....	63
Tablo 143. İç seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.....	63
Tablo 144. Son seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.....	63
Tablo 145. /t/ ünsüzünün kullanımı.....	64
Tablo 146. Alıntı kelimelerde /t/ ünsüzünün kullanımı.....	64
Tablo 147. Alıntı kelimelerde /t/ ünsüzünün kullanımı.....	64
Tablo 148. Ön seste /v/ ünsüzünün kullanımı.....	64
Tablo 149. İç seste /v/ ünsüzünün kullanımı.....	65
Tablo 150. Son seste /v/ ünsüzünün kullanımı.....	65
Tablo 151. /y/ ünsüzünün kullanımı.....	66
Tablo 152. Alıntı kelimelerde /y/ sesinin kullanımı.....	66
Tablo 153. Alıntı kelimelerde /z/ ünsüzünün kullanımı.....	66
Tablo 154. Alıntı kelimelerde /z/ ünsüzünün kullanımı.....	66
Tablo 155. p > b değişimi.....	67
Tablo 156. t > d değişimi.....	67
Tablo 157. k > g değişimi.....	67
Tablo 158. k > ğ değişimi.....	67

Tablo 159. d > t değişimi.....	68
Tablo 160. g > k değişimi.....	68
Tablo 161. y > c değişimi.....	68
Tablo 162. b > v değişimi.....	68
Tablo 163.  > ř değişimi.	69
Tablo 164. d > z değişimi.....	69
Tablo 165. h > y değişimi.....	69
Tablo 166. f > p değişimi.	69
Tablo 167. h > k değişimi.....	69
Tablo 168. v > b değişimi.....	69
Tablo 169. n > m değişimi.....	70
Tablo 170. f > p.....	70
Tablo 171. f > b değişimi.	70
Tablo 172. b > m değişimi.....	70
Tablo 173. k >  değişimi.....	70
Tablo 174. ħ > x değişimi.....	71
Tablo 175. ñ > y değişimi.....	71
Tablo 176. Ünsüz düşmesi.	71
Tablo 177. Ünsüz düşmesi.	71
Tablo 178. Ünsüz düşmesi.	72
Tablo 179. Ünsüz düşmesi.	72
Tablo 180. Ünsüz tekleşmesi.....	72
Tablo 181. Ses grubu düşmesi.....	72
Tablo 182. Ses grubu düşmesi.....	72
Tablo 183. Ünsüz ikizleşmesi.	72
Tablo 184. Ünsüz türemesi.....	73
Tablo 185. Ünsüz erimesi.....	73
Tablo 186. Ünsüz erimesi.....	73
Tablo 187. İyelik ekleri.	85
Tablo 188. şahıs zamirleri.....	94
Tablo 189. İşaret zamirleri.	95
Tablo 190. Dönüşlölük zamirleri.....	96

Tablo 191. Zamir kökenli şahıs ekleri.....	98
Tablo 192. İyelik kökenli şahıs ekleri.	100
Tablo 193. Emir kipi.	104

TARİHÎ ve ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE KULLANILAN HARFLER ve SES DEĞERLERİ

Tablo 1. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılan harfler ve ses değerleri.

Tez Çalışmasında Kullanılan Bazı Harfler	Diğer Bazı Yazı Dillerindeki Ses Değeri	Kaynaklarda Kullanılan Harf Karşılıkları	İlgili Türk yazı dilleri
á (vurgulu a sesi)	kapalı /a/	á	Destan metninde bulunmaktadır.
ǎ (a ile o arasındaki vurgulu ünlü ses)	yuvarlak /a/	ǎ, o	Özb.
ə (a ile e arasındaki ince ünlü ses)	/e/ ünlüsünden daha açık ve geniş ünlü	ä	Az., Bşk., Kklp., Kzk., Trkm., Özb.,
í (ı ile i arasındaki vurgulu ince ünlü ses)	/ı/ ve i/ sesi arası	ĩ	Hks.
ũ (u ile o arasındaki ünlü ses)	/u/,/o/	u	Destan metninde bulunmaktadır.
ğ (gırtlaksız hafif hırıltılı g sesi)	kalın /g/	ƒ, g', ğ	Hrz., Kıp., Çağ., EAT., Bşk. Özb., Uyg., Tat.,
ķ (gırtlaksız kalın g)	kalın /k/	q, k, κ, ķ, ƙ	Kökt., Uyg., Hrz.,Alt., Kıp., Az., Yuyg., Bşk., Çağ., EAT. Hks., Kar., Ktat., Tat., Kklp., Kum., Kzk., Özb., Tuv., Tat.,

x (gırtlaksı hafif hırıltılı h sesi)	gırtlaksı /h/	x, ح	Çağ. Krh. Bu ses metinde bulunmaktadır.
ñ (damak n)	artdamak /n/	h, ng, η, ن	Krg., Kzk, Özb., Hks.,

ÖN SÖZ

Destanlar toplumların kültürünü yansıtan, yaşantısından örnekler taşıyan, millet olma bilincini diri tutan kısaca ortak kimlik ve kültürel değerleri oluşturan önemli kaynaklardır. Destanlar aynı zamanda toplumların dil ve edebiyat tarihine ışık tutan eserlerdir. Türk toplumlarının günümüze kadar ulaşmış birçok destanı bulunmaktadır. Türk toplumları tarafından en sevilen ve yüzyıllardır anlatılarak günümüze kadar ulaşan destanlardan biri de Köroğlu Destanı'dır. Bu destan Türkmenler, Özbekler, Tacikler, Karakalpaklar, Kazaklar, Azerbaycan Türkleri, Ermeniler, Gürcüler, Abhazlar, Kumuklar ve Balkanlarda yaşayan bazı halklar, Araplar ve Türkiye Türkleri tarafından bilinmekte ve anlatılmaktadır. Destanın bu kadar geniş bir coğrafyada bilinmesi ve anlatılması birçok varyantın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Destanlar üzerine yapılan çalışmalar ortak milli değerleri tespit etmek, Türk boyları arasındaki ortak duygu ve düşünceleri ortaya çıkarmak adına büyük önem taşımaktadır. Hem Türkiye'de hem de yurtdışında destanın varyantları üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bugüne kadar destanın bütün varyantları tam olarak incelenmiş değildir. Bunun başlıca sebeplerinden biri de yukarıda bahsedildiği gibi destanın birçok varyantının olması ve bir kısmının henüz tam bilimsel talep ve ilkelere göre kayda alınamamasıdır. Elinizdeki çalışma bu eksikğin giderilmesine küçük de olsa katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada incelenen temel metin Köroğlu Destanı'nın dilsel açıdan en dikkat çekici varyantlarından biri olan Pamir Kırgızlarına ait Göroğlu Destanı'dır.

Destanın bu varyantı S. Kayıpov tarafından "Göroğlu Destanı (Pamir Kırgızları Versiyonu): Bilimsel Derleme ve Lengüofolkloristik Gözlem Örneği" başlığıyla 2015 yılında Ardahan Üniversitesi Yayınları'na yayımlanmıştır. Kayıpov, destanın giriş bölümünde destanla ilgili bazı bilgiler vermiş ve bu destanın batı ve doğu Türk dillerinin fonetik, leksik ve stilistik özelliklerini bir arada bulundurduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte destanın icra tarzı, melodisi, içerik ve dilsel yapısı itibarıyla başka Kırgız destanlarında bulunmayan bazı özellikleri barındırdığını, batı ve doğu Türklerinin destan söyleme geleneklerine ait dil, düşünce ve kültür öğelerini kaynaştırarak bir bütünlük içerisinde yaşatmaya devam etmekte olan epik eser örneği olmasıyla ayrı bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Kayıpov, ayrıca destanda kullanılan dilin Kırgızcanın hiçbir şive ve ağzıyla yüzde yüz örtüşmediğini belirtmekle birlikte *Düğvez Han* bölümündeki nesir

kısımlarında İçkilik Ağzı özelliklerinin bolca görüldüğüne, nazım kısımlarında ise Oğuz ve Karluk dillerine ait unsurların bulunduğuna dair gözlemlerini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra destan anlatıcısının bu destanın dilinin Kırgızca olduğundan emin olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Kayıpov tarafından yayımlanan bu *Göruğlu Destanı*, kendisinin de belirttiği gibi tekstolojik açıdan sağlam, derleme ilkelerine sadık kalınmış ve özellikle dil bilimsel çalışmalarda kullanılması için titizlikle hazırlanan güvenilir bir metindir. Bu durum söz konusu eserin dili üzerinde yoğunlaşmamıza ve böyle bir tezin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Öğrencisi olduğum ilk günden beri emek veren, tez konusunu belirleyerek bu süreçte bana rehberlik eden, her zaman desteğini hissettiğim danışman hocam Doç. Dr. Mayrambek Orozobayev'e teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmasının konusu olan *Göruğlu Destanı*'nı bilimsel ilkelere uygun olarak zamanında kayıt altına alarak Türk dil ve lehçelerinin, edebiyatlarının araştırılması için çok önemli kaynak teşkil eden bu destanın tarafımda dil bilimsel açıdan ele alınmasına vesile olmasından dolayı Prof. Dr. Süleyman Kayıpov'a şükranlarımı sunarım.

Fatma HOŞCA

11.08.2023

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu, Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi bakımından önemli bir kaynak olan Köroğlu Destanı'nın Pamir Kırgızlarına ait versiyonu olan Göruğlu Destanı'nın dil bilimsel açıdan incelenmesidir.

Genellikle Türkmen, Oğuz ve Özbek halklarında yaygın olduğu bilinen Köroğlu destanının Türkiye'ye sonradan gelip yerleşmiş olan Pamir Kırgızları tarafından da anlatılması ilgi çekicidir. Araştırmacıların ilgisini arttıran diğer bir husus ise, Pamir Kırgızlarının yakın tarihinde yaşanan çalkantılı olaylar sebebiyle Orta Asya'daki diğer Türk halklarının yanı sıra Afganistan, Çin, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerin içindeki çeşitli halklarla, dolayısıyla kültürel çevrelerle, dillerle de çok yakın temas içinde olmalarıdır. Bütün bunlar çalışmamızın amaçlarını belirleyen etkenler olmuştur. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse, çalışmamızın amacı, destanın söz konusu versiyonunda kullanılan dilin ses, şekil, leksik ve semantik özelliklerini belirlemek ve varsa diğer etnik, kültürel ve dilsel unsurların destanın diline yansımalarını tespit etmektir. Bununla birlikte destandaki ağızsıl, eskicil ya da ödüncülenmiş dilsel unsurları ortaya çıkararak hem Kırgızcanın ağız araştırma çalışmalarına, hem genel Türk dilinin tarihsel gelişim süreciyle ilgili bilimsel araştırmalara katkıda bulunmak da çalışmamızın başlıca amaçlarından sayılır.

Çalışmanın Önemi

Köroğlu Destanı ile ilgili bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı üzerine tanıtım yazıları dışında destanı bütün yönleriyle inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. İncelenen destan gerek derlendiği coğrafya ve etnik grup, gerek sahip olduğu dilsel ve kültürel özellikler nedeniyle son derece önemlidir. Yapılacak çalışma dilsel açıdan metni ele alan ilk çalışma olup daha sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık edecek olması bakımından da önem arz etmektedir.

Çalışmada Kullanılan Metot ve İzlenen Yol

Öncelikle konuyla ilgili geniş kapsamlı kaynak araştırılması yapılmıştır. Ardından elimizdeki metin Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Metnin dili ses bilgisi ve şekil bilgisi

bakımından Ölçünlü Kırgızca, Pamir Kırgızları ağzı, ihtiyaç duyuldukça Çağdaş Türk yazı dilleri ve Eski Türkçe kaynaklarla karşılaştırılarak incelenmiş ve tespit edilen özellikler gramer geleneğimizin düzenine göre örneklerle birlikte sunulmuştur. Sözvarlığı incelemesinde ise metinde geçen bütün kelimeler değil, ses, şekil ve anlam bakımından dikkat çeken, ağızsıl, arkaik ya da henüz araştırılmamış olduğu düşünülen sözcükler seçilmiş olup bu sözcükler artzamanlı ve eş zamanlı karşılaştırma yöntemiyle ele alınmıştır. Son olarak Türksözdiz programının yardımıyla çalışmanın *Dizin-Sözlük* kısmı oluşturulmuş ve sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları gösterilmiştir.

Konuyla İlgili Diğer Çalışmalar

Kulamshaeva, B., Kırgız A. N., (2010) "Van Kırgızlarının Köroğlu Destanında Sıra", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer.

Çalışmada Van'da yaşayan Kırgızlara ait Köroğlu destanı anlatı bilimsel zaman bakımından incelenmiştir. Destan metninde zamansal kırılmalar ve zaman sapmaları üzerinde durulmuştur.

Kulamshaeva, B., Sağın A. N., (2013) "Van Kırgızlarından Derlenen Köroğlu Destanının Dil Özellikleri", Folkloristik, Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı. Yazıda destanın dilsel özellikleri incelenmiştir.

Karadavut, Z. (2017). Köroğlu destanı'nın kırgız eş metni ile ilgili çalışmalar. Bolu'dan Türk Dünyasına Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı. Bolu.

Yazıda Köroğlu Destanı'nın Kırgız folklor arşivlerinde bulunan metinleri ve Kayıpov tarafından 2000 yılında Van'ın Ulupamir köyünde derlenen metinler tanıtılmıştır.

Hoşca, F. (2020). Göruğlu Destanı'nın Başlıca Dil Özellikleri, 15. Büyük Türk Dil Kurultayı, Tiflis, Gürcistan.

Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı'nın dikkat çeken ses bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur.

Hoşca, F. (2021). Göruğlu Destanı, 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul.

Çalışmada Pamir Kırğızlarına Göruğlu Destanı tanıtılmış ses ve şekil bilgisi bakımından dikkat çekici özellikleri çağdaş Türk yazı dilleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1. BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKÇESİ VE AĞIZLARI

Kırgız Türkçesi, kadim Türk halklarından olan ve günümüzde büyük bir kısmı Kırgızistan'da yaşayan, aynı zamanda Orta Asya'daki Çin (Doğu Türkistan), Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Afganistan gibi diğer ülkelerde de azınlık hâlinde yaşamlarını sürdüren Kırgız Türklerinin konuştuğu dildir. Kırgızcanın tarihsel serüveni üzerinde bugüne kadar yapılmış önemli kaynaklar mevcuttur ve bu konu uzun uzun tartışılabilir.

“Eski Kırgızcanın yazma eserlerine örnek olarak Yenisey yazıtları gösterilebilir.” (Yunusaliyev, 1985: 1). Kırgızca yazılan anıtların en eskisi Yenisey Yazıtları'dır. Bu anıtların 6. yüzyıl ile 9. yüzyıllar arasında dikildiği bilim adamları tarafından tespit edilmiştir.

Ramstedt Türk Dillerini fonetik esaslara ve coğrafi konumlara göre sınıflandırdığı çalışmasında Kırgızca'yı *ağ* ses grubunun *aw* sesine değiştiği Batı grubu Türk lehçeleri arasına dahil etmiştir. Reşit Rahmeti Arat, Kırgızca'yı Türk Şive Grupları maddesinde *tav* grubuna almıştır. Benzing ile Menges Kırgızca'ya Aral-Hazar grubunda Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçeleriyle birlikte yer vermiştir (Tavkul, 2003, s. 5-22)

Yunusaliyev 1985 yılında yaptığı çalışmasında Kırgızca'yı *Eski Kırgızca* (IX-X. yüzyıllara kadarki Kırgızca), *Orta Dönem Kırgızcası* (XV-XVI. yüzyıllara kadarki Kırgızca), *Yeni Kırgızca* (XVI. yüzyıldan sonraki Kırgızca) şeklinde üç büyük döneme ayırarak incelemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Yenisey Kırgızcası ve Eski Kırgızca arasındaki benzerliklere ünsüzler ve basit ünlüler açısından bakıldığında ses sisteminin de bugüne kadar değişmeden gelmiş olduğunu görebiliriz. Ünsüzlerin sedalı ve sedasız, sekiz basit ünlünün ise kalın ve ince olarak ayrılması çağdaş Kırgızcanın ses sisteminde de aynı şekildedir. Ünlülerin dudak uyumuna tabi olmaları, ünsüzlerin sedalı ve sedasız olmalarına göre kimi ses değişimlerine uğramaları gibi özellikler bugüne kadar korunmuştur”. “Dilin dil bilgisel açıdan da sabit kaldığı görülmektedir. Yenisey yazıtlarında karşılaşılan morfolojik yapıların hemen hemen tamamı çağdaş Kırgızcada da kullanılmaktadır.” (Yunusaliyev, 1985, s. 2-3).

Kırgızcanın orta dönemiyle ilgili kaynaklara henüz ulaşamamıştır.

Yunusaliyev, *Yeni Kırgızca* dönemiyle ilgili de şunları belirtmiştir: “Yeni Kırgızca dönemi yaklaşık XVI. yüzyılda başlamış olan, tarihî açıdan esasen Tyan-Şan dönemini kapsamaktadır. Kırgız diyalektlerinin gelişim özelliklerine göre bu dönem üçe ayrılmaktadır:

1. Moğolistan-Jungar dönemi (XVI-XVIII. yüzyıllar).
2. XVIII. yüzyıldan Sovyet devrimine kadarki dönem.
3. Sovyet dönemi (Yunusaliyev, 1985, s. 4-5).”

1917’de gerçekleşen Ekim devriminden sonra diğer Türk yazı dilleri gibi Kırgızca da ayrı bir yaz dili hâline gelmiştir. Kırgızca Türkçenin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna mensup olup aynı grupta yer alan Kazakçaya yakınlığı ile dikkat çeker. Dikkate değer bazı dil özellikleri bakımından Güney Sibiry Türkçesi ile benzer. Özellikle Altayca ve Kırgızcanın pek çok özelliğini tespit etmek mümkündür (Çengel, 2007, s. 484).

“Kırgız söz sanatı tarihinde edebî, başka bir ifadeyle gerçek anlamda yazılı kültürün örnekleri olarak değerlendirilen eserlerin ortaya konulması, 1924 yılında *Erkin Too* (Hür Dağ) Gazetesi’nin yayın hayatına girmesiyle başlamıştır” (Akın, 2022, s. 30). “Kırgızlar, 1928’e kadar Arap kökenli, 1940’tan bugüne Kiril temelli yazıyı kullanagelmışlerdir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar sağlam bir sözlü edebiyat oluşturan Kırgızlar, Manas Destanı gibi dünyanın en büyük (yaklaşık beş yüz bin dize) destanını meydana getirmişlerdir. Türk ve dünya edebiyatı için de ayrı bir önemi olan Manas Destanı, yaklaşık bin yıllık bir sözlü geleneğin ürünüdür. 1856 yılında Çokan Velihanov tarafından keşfedilen destan, 1922-1926 yılları arasında yazıya geçirilmiştir. İçinde Kırgız’ın bütün tarihini, geleneğini, edebiyatını ve yaşam felsefesini bulabileceğimiz bu destan, bir Kırgız ansiklopedisi özelliği göstermekte ve Kırgızlar için kutsal bir nitelik taşımaktadır.” (Akın, 2022, s. 2-3).

Yudahin Kırgızcanın ağızlar grubunu¹, coğrafi konumlarını, boyları ve linguistik özellikleri dikkate alarak şu şekilde sınıflandırmıştır:

Kuzey Grubu: Sekiz kısa ünlüye sahiptir: /a,o,u,ı,e,ö,ü,i/. Ünsüzlerle ilgili olarak kelime başında /n/ sesi düşer. /s/ ve /z/ seslerinin kullanımına göre Kuzey ağızları iki gruba ayrılır. /s/’ciller grubuna Solto, Sarbağış, ve Sayak, /z/’ciller grubuna ise diğer bütün ağızları dahil eder.

¹ Yudahin, Batmanov, Yunusaliyev gibi Kırgızistanlı bilim insanlarının Kırgızcanın ağızlarıyla ilgili çalışmalarında “ağızlar grubu” için “diyalekt” (lehçe) sözcüğü kullanılmıştır(bk. Baytok, 2015).

Güney Grubu: Güney grubunda Kuzey grubundaki sekiz ünlünün yanı sıra dokuzuncu açık ince /ə/ fonemi de kullanılır. Kuzey grubundaki uzun ünlüler yerine bu grupta dudak diftongları kullanılmaktadır. Bu ses Kuzey ağızlar grubu içinde Talas ağzında da görüldüğü için Talas ağzını Güney diyalektlerine almıştır (bk. Yudahin, 1940).

Batmanov Kırgızca'yı fonetik ve morfolojik özellikleri dikkate alarak incelediği çalışmasında Kuzey ve Güney olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Kuzey ağızlarını uzun ünlüleri kullananları ve diftongları kullananlarına örnek olarak Talas ve Çatkal ağızları verilmiştir:

Talas-Çatkal Ağzı: tow “dağ”

Aşağı Çüy Ağzı: too “dağ”

Güney-Ala Dağ Ağzı: too “dağ”

Isık Göl (Isık Göl’ün Kuzeydoğu Tarafı) Ağzı: too “dağ”

Narın Ağzı: too “dağ”

Atbaşı Ağzı: too “dağ”

Koçkor-Cumgal Ağzı: too “dağ”

Güney ağızlarını; diftongların kullanılması, “ə” sesinin kullanılması, “p” sesinin kelime başında çok kullanılması, “c” sesiyle birlikte “y” sesinin de kullanılması, kelime kök ve eklerinde ünlü uyumu kuralının bozulması, Özbek Türkçesine has bazı kelimelerin kullanılması, ki bağlacının kullanılması (Batmanov, 1938, s. 19-20).

Mukambayev, Kırgız ağızlarını İçkilik ve Tışkılık diye iki ağızlar grubuna ayırmıştır. Buna göre bazı ağızlar açık /ə/ foneminin kullanılması, yuvarlak çift dudak ünsüzü /w/ sesinin kullanılması, bazı hallerde 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra ismin bulunma hâli olan *-de* eki geldiğinde zamir *n*’sinin kullanılmaması (atıda), fiillere *-lar* ekinin eklenmesi ve yardımcı fiil *ele*’nin yerine *ede* şeklinin kullanılması gibi özelliklerinden dolayı İçkilik ağızlar grubuna alınırken, Kırgızcanın kuzey ve güneydeki diğer ağızları tamamen Tışkılık olarak kabul edilmiştir. Buna göre dudak diftonglarının yerine uzun ünlülerin kullanılması, 3. tekil iyelik ekinden sonra ismin bulunma hâl eki geldiğinde araya zamir *n*’sinin girmesi (atında), 3. çoğul şahısta *-ış* ekinin kullanılması ve *ele* yardımcı fiilinin kullanılması gibi özellikler Tışkılık ağızlarına aittir (Yudahin 1940; Yunusaliyev 1971; Mukambayev 1998).

Abduldayev, Kırgızcanın ağızlarını Kuzey ve Güney olmak üzere iki ağızlar grubuna ayırmıştır. Güney ağızlar grubu “İçkilik ağzı”, “Cañı-Col ve Ala-Buka ağzı”,

“Güneyin orta bölümündeki ağız” olmak üzere üç gruba; Kuzey ağızlar grubunu ise “Talas ağız”, “Çüy ağız”, “Isık-Köl ağız”, “Tyan-Şan ağız” şeklinde dört gruba ayırmıştır (Abduldayev, 1966, s. 13-14).

1.1. PAMİR KIRGIZLARI VE PAMİR AĞZI

1.1.1. Pamir Bölgesi ve Pamir Kırğızları

Pamir Dağları, Asya’daki yüksek dağların bir arada toplandığı “Asya’nın Damı” ve “Dağların Atası” olarak adlandırılan bir bölgedir. Doğu Türkistan, Tacikistan, Kırgızistan, Afganistan ve Pakistan’a sınırı bulunmaktadır.

“Ulupamir Kırğızlarının ata yurdu olan Pamir Bölgesi, coğrafi olarak dünyanın en uzun ve yüksek dağ bloklarından Himalayalar, Karakurum, Tanrı ve Hindukuş Dağları’nın birleşme noktasında bulunduğu için Pamir Düğümü (Pamirian Knot), olarak da bilinmektedir. Pamir’de yükseklik ortalaması 3.500 m. civarında olup, 7.000 metre ve üzerinde çok sayıda dağ zirvesi bulunması nedeniyle Farsça “Bam-ı Dünya” yani “Dünyanın Çatısı” olarak adlandırılmakta, İngilizce kaynaklarda “Roof of the World” olarak geçmektedir” (Şimşek, 2019:78). Pekacar’a göre Pamir kelimesinin anlamı ve ortaya çıkışı hususunda en akla yatkın görüş, Farsça pa “ayak” ve mir “komutan, bey, emir; zirve” kelimeleri ile yapılmış pa-i mir “(dağ) zirvelerinin ayağı” anlamına gelmiş olmasıdır” (Pekacar, 1995, s. 1). Pamir Bölgesi genel olarak Vakhan Koridoru, Büyük Pamir ve Küçük Pamir bölümlerinden oluşmaktadır. Vakhan Vadisi ve devamındaki Küçük Pamir Afganistan’ın Çin sınırında kalan bölümünde yer almaktadır. “Vakhan vadisi, Pakistan’ın Keşmir bölgesi idaresini Tacikistan’dan ayıran ve Kuzeyden güneye kadar Pamir Dağları ve Hindukuş Dağları arasına sıkışmış bir koridor olup, uzunluğu yaklaşık 350 km ve genişliği 13-65 kilometredir. Vadinin adı Vakhan nehrinden gelmektedir. Bu koridor 1873-1895 tarihleri arasında Büyük Oyun diye bilinen Britanya ve Rusya arasındaki siyasi olaylar neticesinde iki imparatorluğun arasında bir tampon bölge olması için dar bir şerit hâline getirilmiştir” (Şimşek, 2019, s.78).

Pamir Bölgesinde yaşayan Kırğızların ne zamandan beri bu bölgede bulunduklarına dair henüz bir görüş birliği sağlanamamıştır. Tural ve Camankulova’ya göre Pamir’de Kırğızlardan önce başka bir halkın yaşadığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. “Bugün dağ, akarsu ve ovaların adları incelendiğinde bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Küçük Pamir’deki Zangun bölgesinde bulunan kaya resimlerinde görünen yak avına

çıkılmış insanlar ve Marko Polo'nun seyahatnamesinde ayrıntılı olarak çizilen resimlerde bulunan insanlar dikkatle incelendiğinde bunların Kırgızlar olduğu açıkça görülmektedir” (Şimşek, 2019, s. 79).

Pamir Kırgızlarının en eski çağlardan beri Pamir bölgesinde bulundukları ve onlardan önce bu bölgede herhangi bir halkın yaşamadığını ileri süren araştırmacılar bulunduğu gibi Kırgızların Pamir’de bulunuyor olmasının 9. ve 10. yüzyıllarda yaşanan bir göçün sonucu olduğunu düşünen de çok sayıda bilim insanı olduğu görülmektedir. Başka bir grup bilim insanı da göç fikrine katılmakla beraber, bu göçün 16. ve 17. yüzyılda yaşandığını ileri sürmektedir. Son olarak diğer bir grup araştırmacı da bu göçün 19. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler sonucu gerçekleştiğini düşünmektedir (Kayıpov, 2010, s. 148-149). Eski çağlardan beri bölgede yaşayan Kırgızlar ile çeşitli nedenlerle ve çeşitli zamanlarda bölgeye göç eden Kırgız boylarının kaynaşması sonucu Pamir Kırgızları diye adlandırılan etnografik grup ortaya çıkmıştır.” Ona göre yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda farklı ülkelerin sınırları içinde kalan Kırgız boyları arasında iletişim kopukluğu nedeniyle dil ve kültürel farklılıklar derinleşerek literatürde farklı etnik isimlerle anılmaya başlanmıştır. Pamir Kırgızları, Kızılsu Kırgızları ve Cergetal Kırgızları gibi farklı etnik terimler bu nedenle ortaya çıkmıştır (Kayıpov, 2010, s. 148).

Literatürde Pamir Kırgızları olarak geçen etnik grubun önemli bir bölümü, liderleri Rahmankul Han öncülüğünde 1978 yılında Pamir’den Pakistan’a göç etmek zorunda kalmış ve 1982 yılında Türkiye’ye kabul edilerek Van ilinin, Erciş ilçesinde bulunan Altındere Harası bölgesinde iskân edilmiştir. Daha sonra köylerinin adını “Ulupamir” olarak değiştiren bu Kırgız grubu, artık literatürde “Van Kırgızları veya Ulupamir Kırgızları” olarak adlandırılmaktadır (Şimşek, 2019, s. 80).

“Afganistan’ın Pamir bölgesinde yaşayan Kırgızların büyük çoğunluğunu Teyit, Kesek ve Kıpçak boyları ile Doğu Türkistan’dan gelen Nayman boyu oluşturmaktadır. Bu boyların ortak özellikleri hepsinin Kırgız boy sistemi içinde İçkilik olarak adlandırılan birliğe dahil olmasıdır. Pamir Kırgızcasını oluşturan Teyit, Kesek, Nayman, Kıpçak alt ağızları dışında İçkilik ağızlar birliğine Tölös, Boston, Cookesek, Noygut, Kañdı, Uygur, Abat, Orgu, Katagan vd. ağızlar da dahildir. Bugün bu ağızların konuşurları yoğun olarak Kırgızistan’da olmak üzere Özbekistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan’da yaşamaktadırlar” (Şavk, 2012, s. 2).

1.1.2. Kırgızcanın Pamir Ağzı

Yukarıda da belirtildiği üzere Kırgızcanın ağızlarıyla ilgili bugüne kadar yapılan diyektolojik çalışmalarda, Kırgızcanın ağızları genel olarak Kuzey ve Güney ağızlar grubu içinde değerlendirilmektedir.

“Bugün Kırgızistan’ın resmi dili olan Ölçünlü Kırgızca, Kuzey ağızlar grubunun özelliklerini taşır. Pamir Kırgızcasının da yer aldığı İçkilik ağzı ise Güney ağızlar grubuna dâhildir.” (Alimov 2011, s. 1). Bu sebeple kimi Kırgızca kaynaklarda “İçkilik ağzı” terimi Güney ağızlar grubu için de kullanılmaktadır.

İçkilik ağzı Uyğurca ve Özbekçe gibi Türk lehçelerinin özelliklerini de taşımaktadır. “Pamir Kırgızları ve onların Türkiye’ye göç eden bir kolu olan Van’ın Erçiş ilçesinde yerleşik Kırgızlar da İçkilik Kırgızlarındandır.” (Kayıpov 2010, s. 181-199).

“İçkilik ağızlar grubu, bir taraftan hiçbir Kırgız ağzında görülmeeyen özgün özellikler taşırken, diğer taraftan bazı başka bölge ağızlarının özelliklerini de barındırır. Ancak ortak özellikleri paylaştığı bölge her zaman komşu bir bölge değildir. Meselâ, dudak ünlülerinde görülen diftonglaşma, İçkilik ağızlarıyla bazı ortaklıklara sahip komşu Oş, Aravan ve Karasuu bölgelerinde yaşayanların dilinde değil, onlardan oldukça uzak olan Aksı ve Talas ağızlarında görülür. Keza, *kışta* “kışın” yerine *kışındası* ve sırasıyla *cazındası* “ilkbaharda”, *cayındası* “yazın” vs. kullanımı İçkilikliler yanında Narın bölgesinde de görülür.” (Alimov, 2011, s. 29).

Alimov, ayrıca İçkilik ağızlarının dil özelliklerini bütün İçkiliklilere teşmil etmenin de doğru olmadığını vurgular. Yaptığı araştırmada farklı ağız merkezlerinin olduğunu tespit etmiş ve bunları itibarî olarak sırasıyla Leylek, Batken, Cergetal ve Pamir şeklinde göstermiştir. Bunlardan Leylek’e bağlı İçkilik idiomları arasında Tacikistan’ın Hocent vilayeti ile Özbekistan’ın Taşkent (Buka bölgesi), Semerkand, Cizzak (özellikle Bahmal ve Zaamin bölgeleri) vilayetlerinde yerleşik Kırgızların dili de vardır. Alimov, Leylek ağzının bütün olarak İçkilik ağzına dahil olabileceğini belirtmiştir.

Kırgızcanın Pamir ağzının da dahil olduğu İçkilik ağızlar grubunun genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

İçkilik ağzı yuvarlak ünlüler yanında /ow/, /öw/, /uw/, /üw/ dudak diftonglarına ve /æ/ ünlüsüne daha kararlı biçimde sahip oluşlarıyla diğer Güney ağzı konuşurlarından ayrılır.

İçkilik ağızlarının hepsinde örtüşmemekle birlikte, bazı durumlarda zamir *n*'sinin bulunmayışı, söz içi ve sonunda $y > g$, $w > g$ ses gelişmesi, Arapça ve Farsça sözcüklerin daha fazla olması ve bu sözcüklerin Özbekçe söyleyişe benzer telaffuz edilmesi, birincil uzun ünlülerin çokluğu, söz başı $k > ğ$, $k > g$, $t > d$ ötümlüleşmelerinin görülmesi biçiminde tespit edilen bazı ses ve biçim özellikleri, bu ağızlar grubunun Kırgızcanın diğer ağızlarına göre Özbek, Uygur ve Türkmenler ile daha fazla temasta bulunmalarından ziyade, oluşmalarında ortak Türk boylarının bulunduğu işaret ettiği yönünde de değerlendirmeler vardır.

Diğer Kırgız ağızlarından farklı olarak çok sayıda birincil uzun ünlü bulundurunur: *āç* “aç”, *āğıl* “ağıl”, *ārık* “zayıf”, *bīr* “bir”, *bēş* “beş”, *bōl* “ol-”, vs. Yapılan derlemelerde birincil ünlü bulunduran kelimelerin sayısının 100'ü geçtiği saptanmıştır.

Bazı kelimelerde $c- > \emptyset$: *örmölö-* (ÖKrg. *cörmölö-*) “emeklemek”, *üz* (ÖKrg. *cüz*) “yüz, çehre”, *üstömön* (ÖKrg. *cüstömön < cüzü tömön*) “yüz aşağı”, *ırğa-* “eğlenmek, neşelenmek” (ÖKrg. *cırğa-* < Mo. *cırğa-*), *ırğal* “rahatlık, zevk” (ÖKrg. *cırğal* < Mo. *cırğal*).

Ön seste $y- \sim c-$ ikililiği: *yol* ~ *col* “yol”, *yaqsı* ~ *caqsı* “iyi”, *yāk* ~ *coq* “yok”, *yıl* ~ *cıl* “yıl”, *yardam* ~ *cardam* “yardım”, *tör yüz* ~ *tör cüz* “dört yüz”.

Bazı kelimelerde ön ve içseste $m-$ ünsüzü yerine $b-$ veya onun ötümsüz karşıtı $p-$ ünsüzünün (yalnızca içseste) kullanılması: *ben* (ÖKrg. *men*) “ben”.

Ön seste ötümlüleşme: $k > ğ$, $k > g$: *ğaz* (ÖKrg. *kaz*) < ET. *kāz* “kaz” (Bkz. Alimov; 2010, s. 29).

Kırgızcanın Pamir ağızı, Türkiye'deki kullanımıyla “Ulupamir Kırgızcası” Kırgızcanın İçkilik ağızlar grubuna dahildir. “Pamir Kırgızları, İçkilik ağızı konuşan çeşitli boyların oluşturduğu bir topluluk olduğu için dilleri de aslında bir alt ağızlar birliğidir. Bu durum, dillerine aynı sözcüğün birden fazla sürümü olması biçiminde yansımıştır: *bir*, *wir*; *eki*, *ekki*, *yekki*; *ceti*, *yetti*; *tuhum*, *tuqum*; *palan*, *falan*; *emi*, *emmi*, *endi*; *yol*, *col*, *jol*; *yalgız*, *jalgız* vb. Ancak bu durum, Pamir Kırgızcası için keskin bir diyalektik ayırım olduğu anlamına gelmemektedir.” (Şavk, 2012, s. 58).

Kırgızcanın Pamir ağızı (ses ve şekil bilgisi) üzerine Türkiye'de Pekacar (1995), Kılıç (2003), Alimov (2010, 2011), Kırgız (2009), Şavk (2012) gibi isimler önemli çalışmalar yapmışlardır.

Pekacar 1995 yılında Kırgızcanın Pamir ağızı üzerine hazırladığı doktora tezinde Karagündüz’de (1983) ve Malatya’da (1984) derlediği metinleri ses ve şekil bilgisi açısından ele almıştır. Pamir Kırgızcasında 31 ünlü 58 ünsüzün varlığını tespit etmiştir (Pekacar, 1995, s. 10-84), Kırgız ise, Van Ulupamir Kırgız Ağızları üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde 13 ünlü 32 ünsüzün bulunduğunu tespit etmiştir (Kırgız, 2009, s. 5-8).

“Kırgızcanın Pamir ağzının en ayırt edici ses özelliklerinden biri /æ/ sesinin bulunmasıdır. İçkilik ağızları dışında görülmeyen, /a/ ile /e/ arası bir orta damak ünlüsü olan /æ/ sesi daha çok alıntı kelimelerde görülmektedir. Ayrıca /i/, /ö/, /ü/ gibi yarı ön/art ünlüler de bulunmaktadır. Ölçünlü Kırgızcada bulunmayan kapalı e “è” ünlüsü, Pamir Kırgızcasında yaygındır. Kapalı e /è/ ünlüsü ile başlayan bazı sözcüklerde “y” öntüremesine de rastlanmaktadır. Kırgızcanın Pamir ağzında Ölçünlü Kırgızcada bulunmayan kısa ünlülerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte /ĩ/, /ĩ/, /ũ/, /ũ/ gibi kısa dar ünlüler de bulunmaktadır. Düzlük yuvarlaklık uyumu ve dudak çekimi Ölçünlü Kırgızca ile pareleldir” (Şavk, 2012, s. 59).

Türk lehçeleri arasında Kırgızcanın en ayırt edici ses özelliği olan söz başı /y/ sesinin /c/ sesine değişmesi Ulupamir Kırgızcasında da görülmektedir. Aynı zamanda /y/ ünsüzünün korunması ve bazı sözcüklerde /j/ sesine değişme olayı da vardır ve bu yönüyle Ölçünlü Kırgızcadan ayrılmaktadır; *jat* “yat”, *jer* “yer”. Söz başı /b/ ünsüzü /w/ ünsüzüne gelişmiştir; *war* “var”. Ölçünlü Kırgızcada söz başı ötümsüz /k/ ünsüzü korunurken Pamir Kırgızcasında bazı sözcükler ötümlü /g/ ünsüzü ile kullanılmaktadır: *görsöm* “görsem”, *gêtet* “gider”. Söz başı ötümsüz /t/ ünsüzünün bazı sözcüklerde /d/’ye değişmesi veya iki ünsüzün nöbetleşmesi Kırgızcanın Pamir ağzını Ölçünlü Kırgızcadan farklılaştırmaktadır: *dejiz* “deniz” (Alimov, 2011, s. 30-31).

Yapım ve çekim ekleri Genel Türkçedekilerle benzerlik göstermekle birlikte Pamir Kırgızlarında çok şekillidir örneğin çokluk eki *-lAr*, *-lOr*, *-DAr*, *-DOr* biçimlerinde görülmektedir: kişiler “kişiler”, dölör “develer”, tūgandar “kardeşler”, yoldor “yollar”, balıktar “balıklar”, cūktör “yükler”. Son sesi /n/ olan sözcüklere ek bazen /n/’li biçimiyle eklenir: katınnar “kadınlar” (bk. Pekacar, 1995, s. 132).

Ünsüz uyumu açısından Pamir Kırgızcası, standart Kırgızca ile benzer özellikler göstermektedir. Kırgızcada ünsüz uyumları açısından Genel Türkçeden çok da farklı değildir. Kırgızcayı diğer birçok Türk dilinden ayıran ve bir tür ünsüz benzeşmesi olarak

açıklanan /l/, /n/ ve /m/ ünsüzleri ile başlayan eklerin ötümlü veya ötümsüz ünsüzle biten sözcüklere farklı seslik gelişmelerle eklenmesi özelliğidir. Genel Türkçe /l/ ve /n/ ünsüzleri ile başlayan ekler ötümlü ünsüzlerle biten sözcüklere /d/’li, ötümsüz ünsüzle biten sözcüklere ise /t/’li biçimleri ile eklenir: *cündü* “yünlü”, *attü* “atlı”, *coldor* “yollar”, *kuştar* “kuşlar”; *üydün* “evin”, *attın* “atın”; vb. Bu kural Pamir Kırgızcası için de büyük ölçüde geçerlidir. İstisnai çok az örnek tespit edilmiştir: *koylor* “koyunlar”, *başlık* “başkan”, *bayla-* “bağlamak”, *kapırlık* “kafirlik”, *mollo* “molla”~ *moldo* “ay” (Şavk, 2012, s. 61).

Genel Türkçe {mI} soru ekinin standart Kırgızcada yalnızca /b/ ve /p/’li varyantları bulunmaktadır, Pamir Kırgızcasında ekin -BI ve -MI şekilleri bulunmaktadır. Bu ekin ünsüzü, sedalı ünsüzlerden sonra /b/ sedasız ünsüzlerden /p/ ünlülerden sonra da sızıcılışma ile /w/ olur; *bilesiñerbi* “biliyor musunuz”, *cattıñbı* “yattın mı”, *körböymbü* “görmüyor muyum”; *emespi* “değil mi”, *okuppu* “okumuş mu”; *ğaldıwı* “kaldı mı”, *öldü wü* “öldü mü” (Pekecar, 1995, s. 141).

Ölçünlü Kırgızcada -mIz, -mUz, -(I)BIz, -(I)BUz olan birinci çoğul kişi iyelik ekinin, Pamir Kırgızcasında bu biçimlerden başka -(U)wIz, -(U)wUz biçimleri de bulunmaktadır: *işimiz* “işimiz”, *teñimiz* “dengimiz” (Pekacar, 1995, s. 133).

“Ölçünlü Kırgızcada ek fiilin geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılan ele, Pamir Kırgızcasında *édé* biçimindedir: *on cėti caşta édém* “on yedi yaşında idim”. Standart Kırgızcadaki eken ise aynen korunmuştur: *sen ũru ekensiñ* “sen hırsız imişsin”. *édé* aynı zamanda hikaye birleşik zamanı, *eken* ise rivayet birleşik zamanı ifade etmek için de kullanılmaktadır.” Bu tür kullanımlarda her iki sözcük kişi eklerini de alabilir: *keldim édé* “geldim idi/geldiydim”, *oynor édé* “oynardı”, *bilmes édék* “bilmezdik”, *aytkan eken* “söylemişmiş”, *dëgen ekensiñ* “demişmişsin.”” (Şavk, 2012, s. 63).

1.2. KÖROĞLU DESTANI VE VARYANTLARI

1.2.1. Köroğlu Destanı’nın Türk Destancılık Geleneği İçerisindeki Yeri

“Destanlar bir milletin var oluşundan günümüze kadar getirdiği tarihî birikimini, kültürel değerlerini, dinî yapısını, yaşam biçimlerini, millî kahramanlarını, dünya görüşlerini vb. birçok sosyal, kültürel ve tarihi öğeyi gelecek nesillere aktarmada önemli bir rolü olan eserlerdir.” (Özcan, 2022, s. 33). “Türk destancılık geleneği içinde Köroğlu Destanı’nın önemli bir yeri vardır. Türk dünyasının genelinde ve Türk kültürü ile az çok

teması olan diğer toplumlarda da bilinen ve anlatılan bu destan, Türkiye’de âşıklar tarafından icra edilmektedir.” (Gültekin, 2017, s. 113). “Köroğlu Destanı tek bir şekil ve konuda değil; zaman, yer, anlatıcı ve dinleyici unsurlarına bağlı olarak, her Türk boyuna ait geleneğin kendine has özelliklerine göre anlatılmaktadır. Ancak temeldeki muhteva birliği bütün anlatılarda gözlenebilir.” (Ekici, 2004, s. 13). “Bugüne kadar Köroğlu Destanı kadar tüm Türk dünyasına mal olmuş başka bir hikaye yoktur ve hiç rastlantı değil ki, bu hikayenin 500’e yakın varyantı mevcuttur.” (Asker, 2018, s. 1). Bütün Türk topluluklarında yayılan Köroğlu Destanı Türklerin hayat tarzı, inancı, sosyal ve kültürel değerleri ile ilgili bilgileri barındıran bir hazine niteliğindedir. “Türk Halk Edebiyatımızın incisi olan “Köroğlu” destanı hem kahramanlık, hem aşk konularını işleyen bir çok kolları ve versiyonları olan bir eposdur.” (Asker, 2018, s. 6). Köroğlu Destanı kültürel değerlerimizi geçmişten geleceğe aktaran önemli sözlü anlatım ürünlerinden biridir. Aynı zamanda tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı unsurları üzerine yapılacak çalışmalarla ilgili önemli bir kaynaktır.

Türk kültür ve edebiyatında “Köroğlu” adının özel ve önemli bir yeri vardır. Köroğlu terimi, gücün simgesi, özellikle de düşkünün, çaresizin, mazlumun yanında, zulmün karşısında olan bir gücün temsilcisi olduğu için büyük insan kitlelerinin kabulleri arasında yerini almış, kültür ve edebiyatın birçok alanını, birçok türünü etkilemiştir. Bu bakımdan sözlü anlatılarda ve yazılı halk edebiyatında farklı Köroğlu tipleriyle karşılaşılmalıdır (Yakıcı, 2007, s. 113).

1.2.2. Köroğlu Destanı’nın Varyantları

Köroğlu Destanı yüzyıllar boyunca Türklerin sevdiği ve nesilden nesle aktararak günümüze taşıdığı destanlardan biridir. Bu destan Türk toplulukları arasında olduğu gibi Türklere komşu halklar arasında da yaygındır. Bu kadar geniş bir alana yayılmış olması destanın farklı varyantlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Destanının farklı varyantları üzerine birçok çalışma yapılmıştır². “Köroğlu destanları doğu ve batı kolları olarak iki alanda incelenmektedir. Batı varyantında destan kahramanının adı kör edilen babasından gelirken doğu varyantında isim kahramanın mezarda doğmasından dolayı Farsça mezar

² Bu çalışma metin merkezli bir çalışma olduğundan burada Köroğlu Destanı ile ilgili bu güne kadar yapılan bilimsel çalışmalar hakkında bibliyografya verilmeyecektir. Ayrıca Köroğlu Destanı üzerine yapılan çalışmaların bibliyografyası Mustafa Aça 2014 yılında tarafından hazırlanmıştır. Bk. Aça, M. “Köroğlu Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Köroğlu Kitabı* (Haz.: Sabri KOZ), Kitabevi Yay., 2014, İstanbul.

anlamındaki “gur”dan gelmektedir.” (Saluk 2008, s. 4). Yıldırım, “Köroğlu Destanı’nı Batı Versiyonu ve Orta Asya Versiyonu” şeklinde isimlendirmektedir. Batı versiyonuna Azerbaycan, Anadolu, Balkan ve çevre Türk yerleşim sahalarında yer alan Türk varyantlarıyla Gürcü, Ermeni ve diğer etnik grupların, milletlerin hayatında yer alan varyantları dâhil eder. Orta Asya versiyonuna Türkmen, Özbek, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Uygur Türklerine ait varyantlar ile Tacik ve Buhara Arapları arasında dolaşan Arapça, Tacikçe varyantları kapsar. Afganistan Türklerine ait Köroğlu Destanı varyantları da Orta Asya versiyonuna dâhil eder.” (Yıldırım, 1989, s. 1).

“Kırgızistan’da yaşayan Kırgızlarda Köroğlu Destanı’nın iki derlemesi, bir yazması ve bir de adında Köroğlu geçmese de bir Köroğlu epizodu olan Tolubay Sınçı efsanesi vardır.” (Karadavut, 2017, s. 195-196). “Kırgızistan’da yapılan Kırgızca Köroğlu anlatmaları ile ilgili çalışmaların dünü, bugünü genel olarak diğer Türk boylarında yapılanlardan daha farklı gelişmiştir. Diğer Türk boylarında Köroğlu anlatmaları canlı olarak destan geleneğinde son dönemlere kadar yaşadığı için derlenmiş metinler üzerinden bilimsel çalışmalar yoğun bir biçimde devam etmiştir. Kırgızistan’da ise sözlü kültür içerisinde destan anlatma geleneği diğer Türk boylarıyla karşılaştırdığımızda daha çok Manas Destan Dairesi Merkezli bir gelişme göstermiştir.” (Alimov, 2017, s. 288). “İbrayım Abdurahmanov tarafından Köroğlu destanın Kırgızca varyantı olan Tolubay Sınçı anlatması derlenmiştir. Bu derleme metinden yola çıkarak Kırgızların ünlü şairi Alıkul Osmonov 15 Temmuz 1937 yılında Isık Göl’ün kıyısındaki Ceti Ögüz’de “Tolubay Sınçı” adlı poyemin ilk varyantını yazar. Poyem aynı yıl şairin “Çolponstan” adlı kitabında “Kırgızmambas” yayınlarından yayımlanır.” (Alimov, 2017, s. 289). “Alıkul Osmonov bu poyemin ikinci varyantını 26 Kasım 1944 yılında Koysarı denilen yerde tamamlar ve yine “Kırgızmambas” yayınlarından çıkan “Mahabat” adlı kitapta yayımlanır.” (Alimov, 2017, s. 289).

“Bugünkü bilgilerimize göre Kırgız folklor arşivlerinde Köroğlu destanının biri yazma, ikisi derleme olmak üzere üç metni bulunmaktadır. Bunlar, Kırgız İlimler Akademiyası Manas Tanuu Cana Körköm Madaniyatın Uluttuk Borboru Kol Cazmalar Fondu’nda 130, 731 ve 682 envanter numaralarıyla saklanmaktadır. İlk metin Ümöt Moldo’nun anlattığı yazmadır ve Arap harfleriyle yazılmıştır. 731 numara ile saklanan metin 1985 yılında Tacikistan’ın Sarı Moğol köyünden derlenmiştir. Anlatıcı Abdıkadıruulu Çapar, 1910 yılında aynı köyde doğmuş Kıpçak boyundan bir Kırgızdır.

Diğer metin ise 1987 yılında Karasu şehrinden Dosmatov Mirza'dan derlenmiştir” (Karadavut, 2017, s. 293). “Köroğlu Destanı'nın Kırgız eş metinleriyle ilgili ilk çalışma Karadavut tarafından 2001 yılında yapılmıştır. Bu çalışma Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Fondunki bir metnin tanıtımıdır.” (Karadavut, 2001, s. 156-164). “Kırgızistan Milli İlimler Akademisi El Yazmalar Fonunda, 130-732- 682 numaralı el yazmalarında bir Köroğlu metni ve 130-K337 numarayla kayıtlı *Köroğlu cana Asan Kan* “Köroğlu ve Asan Han” destanı mevcut olup bu metinler daha çok masal şeklinde olan el yazmalarıdır. Tıpkıbasım-transkripsiyon ve Türkçe Tercümesi 55 sayfa ile toplam 756 beyit ve satırdan oluşan, manzum ve mensur özellikler taşıyan Köroğlu ve Asan Han Destanı'nın temeli Özbek Dali Han Hikâyesi'dir.” (Alimov, 2017, s. 289). Bu metin Erhan Taşbaş tarafından 2011 yılında *Çağataycanın Son Dönemine Ait bir Köroğlu Destanı* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

1.2.3. Pamir Kırgızlarına Ait Göroğlu (Köroğlu) Destanı

Remi Dor, 1973 yılında Afganistan'ın Sarı Mukur köyünde Köroğlu'nun bir varyantını derlemiştir. Remi Dor, comokçu Aşım Afez'den “Göroğlu” adıyla derlediği destanın 311 mısrasını yayınlamıştır. Destanın ikinci derlemesi Kırgız Türkolog Sulayman Kayıpov tarafından yapılmıştır. Kayıpov, 2000 yılında Van'da Haşım Adıgüzel'in ağzından destanı derlemiştir. Kayıpov'un derlediği transkripsiyonlu metin 2015 yılında yayımlanmıştır. Pamir Kırgızlarına ait Göroğlu Destanı farklı zamanlarda, farklı kişiler tarafından kayda geçirilmiştir. “Kayıpov'un belirttiğine göre yabancı bilim insanları, Türkiyeli ve Kırgızistanlı araştırmacılar, gazeteciler, üniversitelerin doktora, yüksek lisans ve lisans öğrencileri de çok sayıda ses ve görüntü kaydı yapmışlardır.” (Kayıpov, 2015: 4). Kayıpov'un derlediği metin *Dokuz Ayvan* ve *Dü:vez Han* adlarında iki koldan oluşmaktadır. Destanın ilk kolu olan Dokuz Ayvan kolu tamamen manzumdur ve 1445 mısradan oluşmaktadır. Dü:vez Han Kolu 1520 mısradır, kolun sonuna doğru 20-25 satırlık mensur kısımlar da bulunmaktadır. Destan'ın son derlemesi Baktygul Kulamshaeva ve Ayşe Nur Kırgız tarafından yapılmıştır. Bu derleme de Van'ın Ulupamir Köyünde Aşım Adıgüzel'in ağzından yapılmıştır. “Yaklaşık otuz dakikalık bir kayıt yapılmıştır. Kâğıda aktarılan transkripsiyonlu metin 690 mısradan oluşmaktadır” (Kulamshaeva ve Kırgız, 2010, s. 1679). “Bu derleme Köroğlu Destanının Döves Han ile ilgili bölümüdür. Bu derleme konu ve olay örgüsü bakımından Kayıpov derlemesi ile

benzerdir. Remir Dor'un Afganistan'da derlediği 311 mısralık metin destanın Kayıpov tarafından derlenen Dokuz Ayvan kolunun ilk 516 mısraının özetidir." (Kayıpov, 2015, s. 9).

Şekil dil ve içerik itibariyle Göruğlu Destanı'nın Afganistan Pamiri'nde derlenen versiyonuyla Kayıpov tarafından Van'da derlenen versiyon arasında farklılıklar bulunmakla birlikte şekil, dil ve içerik itibariyle ortak noktalar daha fazladır. "Bu durum her iki versiyonun ortak kaynaktan beslenerek ortaya çıktığını açıkça göstermektedir." (Kayıpov, 2015, s. 5-6).

Sahar, salam vaxtında,
 Əmir sultan taxtında,
 Kəttə kə:bən sər bəylər
 Əmmə curti baxtında.
 Qırg altı xan ləyli,
 Qırg altı ciğadəyli
 Bugün kelgən salamğa.
 Kol bağlab salam bergən,
 Əni körgən Göruğlu,
 Səlamın əlig alıb:

(Kayıpov, 2000)

Emir Sultan tahtında,
 Büyük güçlü baş beyler,
 Hepsi halkının hizmetinde.
 Kırk altı hanı dolaşmış,
 Kırk altı taçlı taçlı,
 Bugün gelmiş selama
 El bağlayıp selam vermiş,
 Onu gören Köroğlu,
 Selamını alıp:
 Amir sultan taxtında,
 Amma jırtu baxtında,
 Saar salam waxtında

Kırk altı xanı keldi
 Emdi salamga kelgen
 Salamin alik algan
 “Aleykum salam” deydi.

(Remi Dor, 1973)

Emir Sultan tahtında oturmuş,
 Bütün halkı bahtiyar imiş,
 Sabah selam vaktinde kırk altı han selamlaşmaya gelmiş.
 Selamını alıp, “Aleyküm selam” der.

Sahar salam bahtında,
 ämir sułtan tahtıda,
 kättä kábän(?) särbäylar
 ämmä curti bahtında
 män göröğlü bołğaylı

(Kulamshaeva, Kırız, 2010)

Yukarıdaki epizot destanın sık sık tekrar eden bir bölümüdür. Olay örgüsü genel olarak aynı olmakla birlikte destan metninin yazıya aktarımındaki farklılıklar dikkat çekicidir. Bu farklılıklar: /ə/ sesinin kullanımı *Əmir sultan taxtidá* (Kayıpov, 2015), *Amir sultan taxtında* (Dor, 1973), *ämir sultan tahtıda* (Kulamshaeva ve Kırız, 2010), x sesinin kullanımı *Əmmə curti baxtında* (Kayıpov, 2000), *ämmä curti bahtında* (Kulamshaeva, Kırız, 2010), *amma jurtu baxtında* (Dor, 1973), y sesinin kullanımı Eski Türkçenin söz başı /y/ sesi Kayıpov ve Kulamshaeva ve Kırız’ın derlemesinde /c/, Remi Dor’un derlemesinde /j/ sesi ile gösterilmiştir ve v sesinin kullanımı *sahar, salam vaxtında* (Kayıpov, 2015), *sahar salam bahtında* (Kulamshaeva, Kırız, 2010), *saar salam waxtında* (Dor, 1973) alıntı kelimelerde kullanılan söz başı /v/ kullanımı ile ilgilidir.

1.2.4. Görüğü Destanı Özeti

Kayıpov tarafından derlenmiş olan Görüğü Destanı Dokuz Vahşi Pehlivan ve Dü:vez Han şeklinde iki koldan oluşmaktadır. Bu iki kolun kısa özeti aşağıdaki gibidir.

1.2.4.1. Dokuz Vahşi Pehlivan Kolu

Şayavaz Dokuz Vahşi Pehlivan'ını Emir Sultan Göruğlu'na elçi olarak gönderir ve Leyli Kır atı ister. Emir Sultan Göruğlu buna sinirlenip Dokuz Vahşi Pehlivan'ı cellatlara verir ve başlarının vurulmasını emreder. Ancak o sırada Göruğlu'nun evlatlığı Bey Avaz Göruğlu'ndan Dokuz Vahşi Pehlivan'ı ister ve onları alıp Müslüman edip Balkivan'a götürür. Daha sonra Bey Avaz kendilerine tehlike oluşturmakta olan Kızılbaşların olduğu Tacan Derya'ya gidip Şayavaz'ın kızı Gülenar'ı görür, aşık olur ve kaçar. Şayavazhan bu duruma çok sinirlenip ordusunu gönderirken Gülenar'ın erkek kardeşi Cigadar gelir, olayı öğrenen Cigadar Gülenar'ı geri getirmek için yola çıkar, arkalarından yetişen Cigadar Bey Avaz ile savaşır. Ancak Bey Avaz'ı yenemez kız kardeşi Gülenar'ı Bey Avaz'a verir. Cigadar tüfek atmadıklarına pişman olup arkasından gider ve Bey Avaz tarafından yaralanır. Sonra Bey Avaz onu iyileştirir ve Cigadar Müslüman olur. Bunun üzerine Şayavaz Bey Avaz'ı esir almak için ordu gönderir ve esir alırlar. Kızılbaşlar Bey Avaz'ın oğlu Nürali babasını Kızılbaşların elinden kurtarmaya çalışır ama başarılı olamaz. Asan Pehlivan Kızılbaşlara karşı savaşır Bey Avaz'ı kurtarır Kızılbaşlar yurtlarını bırakıp kaçarlar.

1.2.4.2. Dü:vez Han Kolu

Göruğlu'nun isteği üzerine altı yaşından altmış yaşına kadarki bütün Türkmen erkekleri Balkivan Dağı'na ava giderler. Daha sonra sırayla Amat Han, Cusup Han ve Şadivan Kıpçak pehlivanlar avda başarılı olamazlar. Bey Avaz Emir Sultan Göruğlu'nun duasını alarak ava çıkar ve başarılı olur. Avazhan ikinci defa ava çıktığında büyük fırtına çıkar dokuz tepe ötesine kadar alıp götürür ve bayılıp düşer. O sırada Şayavaz'ın ordusu Türkmenlere saldırır buna karşı Göruğlu'nun başarılı olamaz ancak Bey Avaz'ın oğlu Nürali Şayavaz'ın pehlivanlarını yener. Leyli Kır at Avazhan'ı arayıp bulup ona gölge eder. Emir Sultan Göruğlu beylerine Avaz'ı bulmalarını emreder. Emet Han ve Cusup Han yarı baygın halde olan Avazhan'ı bulurlar ve onu kışkandıkları için kuyuya atarlar. Dü:vez Han Bey kuyudaki Bey Avaz'ı bulur ve kuyudan çıkarır ve iyileştirir. Bey Avaz kendi adını gizler ardından kırk esiri ve perilerle tanıştır. Avazhan perilerden Zor Peri'ye aşık olur. Zor Peri ile evlenmek için Karadev'i öldürür. Avazhan Dü:vez Han'a Emir Sultan Göruğlu'nun evlatlığı olduğunu söyler. Dü:vez Han Emir Sultan Göruğlu'na mektup gönderir. Aga Cunus Zor Peri Dü:vez Han'ın gönderdiği mektubu Göruğlu'na

teslim eder. Dü:vez Han kırk yiğidi ile Çambıl'a gider. Türkmenlere saldıran Kızılbaşlara karşı Avazhan ile birlikte mücadele eder ve onları yener. Dü:vez Han kendi memleketine döner.

1.3. GÖRÜĞLÜ DESTANI'NDA DİL VE ÜSLUP

Destan metninin esas kısmını manzum bölümler oluşturmaktadır. Epizota başlama veya bir bölümü vurgulamada tekrarlardan, kalıplaşmış mısralardan ve mübalağadan yararlanılmıştır. Mısralar altı, yedi ve sekizli hece vezniyle söylenmiştir.

Düvez Han kolunun sonunda bulunan mensur kısımlar toplam yirmi beş cümleden oluşmaktadır. Mensur kısımların en belirgin özelliği aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi manzum niteliğinde olmalıdır.

[VI.] [1.] Emi tügödü, [2.] Xırdın başınan payandoz döşöp, şəərgə alıp tüşüp Dü:vez xandı nar berip, zər berip, at berip, tondop, izzət kılıp, anan colgo salıp cibergen eken, aq patasın alıp.

Metnin hem nazım hem mensur kısımlarında mecaz ifadeler, benzetmeler, mübalağalar, intak, telmih, teşhiş gibi söz sanatları sıkça kullanılmıştır:

Kəllələri kəpədəy “kelleleri kulübe kadar”, *Tənələri təpədəy* “vücutları tepe kadar”, *Üstündəgi cəndərlər* “burnu vardır boru gibi”, *Kötəram bolğan torpaqtáy* “kötürüm olmuş dana gibi”, *Murdu bərdir mouruday* “burnu evin bacası kadar”, *Tişə bərdir teşədəy* “dişi keser gibi”

Baçağardin e oozu Atasinin görüdəy “lanet olasının ağzı, atasının mezarı gibi”.

Örneklerinde hem benzetme hem mübalağa sanatının kullanıldığını görüyoruz.

Aştık ırğanday ırub “buğday biçmiş gibi biçerek”

Kəllə şallağanday tüşkən “kafalar biçilmiş ot gibi düşmüş”

Kim ölgən, kimlər qalğan “kim ölmüş, kimler kalmış”

Esəbin Alla bilgən “hesabını Allah bilmiş”

Taş körməgən bu saylar “taş görmeyen bu vadiler”

Taş ordığa baş körgən “taş yerine baş görmüş”

Su: körməgən bu saylar “su görmeyen bu vadiler”

Su: orduğa kan körgən “su yerine kan görmüş” (II/1015, 1340, 0795, 0510)

Buradaki örnekler de metinde sık tekrar eden, kalıplaşmış mübalağa örnekleridir.

Ayrıca teşhis ve intak sanatları için şu örnekleri gösterebiliriz:

Ləyligə zibân kirib: “Leyli dile gelerek”

- *Kəş-kəşləp belim tartkin* “silkeleyerek belimi çek” (I/0515)

Toğa toğadin ötsün “halka halkaya geçsin”

Çırkırıp cergə catay “feryad edip yere yatayım”

Tört payım cergə batsın “dört ayağım yere batsın” (I/0515).

Hatırlatma da metinde kullanılan söz sanatlarından biridir.

Ürüstəm uruşu bolğan “Rüstəm savaşı olmuş”

Dəvlərdin sürüşü bolğan “devlerin mücadelesi olmuş” (I/0880).

Süey kör Balágərdən “destek ol Balagerden”

Mədət kıl Şaximərdən “yardım et Şahımerdan”

Daut uulu Sulayman “Davut’un oğlu Sulayman”

Dərdiñgə dərmən bersin “derdine derman versin”

Çöl egəsi kırk çiltən “çöl sahibi kırk evliya” (II/0355).

Metinde anlamı pekiştirmek için ikilemelerden de yararlanılmıştır: *bâgi-bostâni* “bağı bostanı” (I/0015, II/1000), *ķavat-ķavat* “kat kat” (I/0035), *carağ-cabdıg* “silah, teçhizat” (I/0036)

Tekrar eden mısralar bulunmaktadır: *cerlər zəgə kelədi, cerlər zəgə kelədi* “yerler yerinden oynar” (I/0060), *Ķol bağlab sálam berip, Ķol bağlab sálam berip* “Elinden tutup selam vererek”, *Əlip-ləm bolup turğan* “El pençe olmuş”(I/0090). *əmir sultâniñ körəy, əmir sultâniñ körəy* “Emir Sultanı görür” (I/0070).

Ķol bağlab sálam berip,

Ķol bağlab sálam berip;

Əlip-ləm bolup turğan (I/0090, 0212, 0255, 0320, 0349, 0113, 0175. II/0240, 0305, 1315, 1416).

Tekrar eden mısraların bulunması anlamı pekiştirmek için olabileceği gibi anlatıcı kaynaklı da olabilir.

Metnin olay örgüsünde anlatıcıdan kaynaklı kopukluklar bulunmaktadır. Örneğin, Dokuz Vahşi Pehlivan’ın gelişini Bey Avaz’ın nasıl ve kimden öğrendiği belirtilmemiştir. Birinci kolun onuncu epizodunun başlığı kırk altı hanın Tacan Derya’ya gitmekten vazgeçmesidir bilindiği gibi vazgeçmek bir karardan ya da niyetten dönmek anlamındadır. Epizodu incelediğimizde kırk altı hanın Tacan Derya’ya gitmeyi reddettiği

görüyoruz. Bey Avaz'ın Gülenar'ı kaçırdığı epizotta Şeyavaz'ın Gülenar'ı çadırda bulamayınca 'Görüğü'nun şehrinden kız hırsızı Avaz Han gelecekmiş" demiş. Bunu kimden ve nasıl öğrendiği açık değildir.

Munu munda təyləyimiz, "bunu burada bırakalım"

Beg Avazdan başləyimiz, "Bey Avaz'dan başlayalım" (II/1355) ikinci kolun sonunda şeklinde ifadelerle başka bir epizoda geçilen bölümler bulunmaktadır.

2. BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

2.1. SES BİLGİSİ

Bu bölümde Köruğlu Destanı'nın ses bilgisi özellikleri ölçünlü Kırgızca ve Pamir Kırgızları ağızı ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.1.1. Ünlüler

Ünlüler teşekkülleri sırasında ses geçidinde belirli hiçbir takıntıya uğramayan, hiçbir engelle karşılaşmayan seslere vokal (ünlü) adı verilir (Ergin, 1999, s. 30). Ünlüler özgür ve gürültüsüz seslerdir. Çünkü, ünlülerin çıkışında ciğerlerden gelen hava ağız ya da burun boşluğunda bir engele rastlamaksızın dışarı çıkar; konuşma organlarının herhangi bir yerinde kapanma ya da daralma olmaz, bu nedenle bir hışırtı ya da fişirtı gibi gürültü duyulmaz. Ünlülerin çıkışında en önemli görevi üstlenenler dil, çene ve dudaklardır. Bunların alt öbeklenmesi bu organların durumuna göre yapılır (Selen, 1979, s. 21). Kırgızcanın ölçünlü dilinde sekiz normal ünlü fonem vardır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Ayrıca altı uzun ünlü de bulunur: *aa, ee, oo, öö, uu, üü* (bk. Çengel, 2007, s. 487).

Pamir Kırgızları ağızında ise on üç ünlü bulunmaktadır. Bunlar: *a, e, o, ö, u, ü, ı, i, ä* (açık e), *é* (kapalı e), *ó* (o-ö arası ses), *ú* (u-ü arası ses), *í* (ı-i arası ses) ünlüleridir. Ancak S. Kayıpov tarafından derlenen Göruğlu Destanı'nda on sekiz ünlü bulunmaktadır. Destanda olduğu halde Pamir ağızında bulunmayan ünlüler şunlardır: *â* (a-o arası ses), *ũ* (u-o arası ses), *á* (vurgulu a sesi), *aa, ee, oo, uu, ææ*.

2.1.1.1. Ünlülerin Özellikleri

Bu bölümde ünlüler kalın ünlüler ve ince ünlüler olarak tasnif edilecek Pamir Kırgızları Ağızı ve Ölçünlü Kırgızca ile ortaklıklar ve farklılar belirlenmeye çalışılacaktır.

2.1.1.1.1. Kalın Ünlüler

/a/ ünlüsü

“Ortak Türkçede ön ses, iç ses ve son seste yer alan /a/ ünlüsü Kırgızcada genellikle korunmuştur: aç “aç”, salkın “serin”, caksı “iyi”, tañ “şafak”, bulak “pınar”, başka “başka” vb.” (Çengel, 2007, s. 420). Pamir Kırgız ağzında /a/ ünlüsü genel Türkçede olduğu gibi düz, geniş ve kalın türden normal /a/ ünlüsüdür.

Metinde hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde kullanılır, ön, iç ve son seste bulunmaktadır.

Tablo 2. Destan metninde /a/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>at</i> “at”	<i>kal</i> “kalmak”,	<i>ķara-</i> “bakmak”
<i>al-</i> “al-”,	<i>tart-</i> “çekmek”	<i>bala</i> “çocuk”
<i>aç-</i> “açmak”	<i>ķayt-</i> “dönmek”	<i>ata</i> “baba”

/ā/ ünlüsü

/ā/ ünlüsü Türk Lehçeleri içerisinde Özbekçede bulunmaktadır ve Özbekçenin en ayırt edici ses özelliklerinden biridir. “Metinde geçen bu ses “a ile o arasındaki vurgulu ünlüdür” (Kayıpov, 2015, s. 11). Ses Göruğlü Destanı’nda Türkçe kökenli kelimelerde bulunmakla birlikte çoğunlukla Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde de görülmektedir; *bār* “var”, *deryā* “Far. daryā”, *bālā* “Ar. belā” vb. Ses değişimleri düzenli olmamakla birlikte genellikle Arapça ve Farsçada bulunan /ā/ sesi bu sese değişmiştir.

Tablo 3. Destan metninde /ā/ sesinin kullanımı.

İç Seste	Son Seste
<i>bār</i> “var”,	<i>bālā</i> “(< Ar. belā) bela”
<i>bāzar</i> “(< Far. bāzār) pazar”	<i>deryā</i> “(< Far. daryā) derya”
<i>bostān</i> “(< Far. būstān) bostan”	<i>tovākāl</i> “(< Ar. tevekkul) tevekkül”

/ā/ ünlüsü

Bu ses Kırgız tarafından yapılan Ulupamir Kırgız Ağzı (2009) adlı tez çalışmasında bulunmamaktadır. Ancak Pekacar’ın, Pamir Kırgızları Ağzı (1995) adlı doktora tez çalışmasında /a/ ile /e/ arası bir ses olarak gösterilmiştir. “Düz, geniş, yarı ince türden orta damak ünlüsüdür. İnceltici özellikleri olan /c/, /ç/, /y/, /ş/ ve kalın ünlülerle hece kurduklar

halde biraz ince boğumlanan /d/ ve /t/ ünsüzlerinin yanında bulunan /a/ ünlülerinin incelererek /e/ ünlüsüne dönüşmesi hadisesinin ara aşamada kalmasıyla /á/ ünlüsünün oluştuğu görülür” (Pekacar, 1995, s. 38). Destan metninde bu ses vurgulu /a/ sesidir, çoğunlukla alıntı kelimelerde görülse de az sayıda Türkçe kökenli kelimede bulunmaktadır. İç ve son seste yer alır.

Tablo 4. Destan metninde /á/ sesinin kullanımı.

İç Seste	Son Seste
<i>sultán</i> “(<Ar. sulṭān) sultan”	<i>xudá</i> “(<Far. ḫodā) Tanrı, Allah”
<i>ḳádi</i> “(<Ar. ḳāḏī) kadı”	<i>daryá</i> “(<Far. derya) derya, deniz”
<i>sálam</i> “(<Ar. selām) selam”	<i>darbazá</i> “(<Far. dervāze) pencere”

/û/ ünlüsü

/u/ ile /o/ arasındaki ünlü sestir. Ölçünlü Kırgızcada ve Pamir Kırgızları ağzında bulunmamaktadır. Metinde, toplam on üç kelimede bulunmaktadır, bu kelimelerin tamamı Türkçe kökenlidir. Ön, iç ve son seste yer alır.

Tablo 5. Destan metninde /û/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>ûr-</i> “vurmak”	<i>kûzi</i> “kuzu”	<i>birəû</i> “biregü, bir kimse”.
	<i>ḳûrgán</i> “hisar, kale”	<i>barmû</i> “var mı”
	<i>bûl-</i> “bulmak”	<i>mû</i> “bu”

/ı/ ünlüsü

Kırgızcada /ı/ ünlüsü de genellikle korunmuştur: *ısı́k* “sıcak”, *ıyık* “kutsal”, *cıldız* “yıldız”, *kırk* “kırk”, *cakşı* “iyi” vb. Pekacar çalışmasında bu sesin kelime başında az bulunduğunu, kelime ortasında ve sonunda çok bulunduğunu belirtmiştir (Pekacar, 1995, s. 14). Destan metninde ön seste bir örnekte görülen ses, son seste kelime kökünde yoktur, ancak eklerde geçmektedir. Hem alıntı kelimelerde hem Türkçe kökenli kelimelerde bulunur.

Tablo 6. Destan metninde /ı/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>ışk</i> “(<Ar ʿaşk) aşk”	<i>altın</i> “altın”	<i>başını</i> “başını”
	<i>ayım</i> “hanımefendi”	<i>sokkanbı</i> “vurdu mu”
	<i>kır</i> “dağ”	<i>kılğanbı</i> “yapmış mı”

/o/ ünlüsü

“Ortak Türkçede ilk hece dışında bulunmayan /o/ ünlüsü, Kırgızcadaki dudak uyumu sonrası ikinci ve daha sonraki hecelerde de görülür”(Çengel, 2007, s. 441). Genel Türkçede olduğu gibi yuvarlak, geniş, kalın türden bir ünlü olan bu ses normal /o/ ünlüsüdür. Destan metninde ise Ölçünlü Kırgızcada olduğu gibi ikinci ve sonraki hecelerde de bulunur. Hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde yer alır ön, iç ve son seste görülür.

Tablo 7. Destan metninde /o/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>ordo</i> “şehir, sempt”	<i>yol</i> “yol”	<i>ordo</i> “şehir”
<i>orto</i> “orta”	<i>polat</i> “çelik”	<i>orto</i> “orta”
<i>otur-</i> “oturmak”	<i>ton</i> “kıyafet, elbise”	

/u/ ünlüsü

“Kırgızcada /u/ ünlüsü her durumda korunmuştur: *uluu* “ulu”, *ur-* “vurmak”, *uçkun* “kıvılcım”, *bulak* “pınar” vb. /u/ dudak uyumu bakımından diğer yuvarlak ünlülerden ayrılır. /u/ ünlüsünden sonra gelen hecelerdeki düz geniş ünlüler yuvarlaklaşmaz” (Çengel, 2007, s.441). Genel Türkçedeki yuvarlak, dar, kalın türden normal /u/ ünlüsüdür. Destan metninde ön, iç ve son seste bulunur. Ön seste asli ses olarak az bulunur, çoğunlukla ses değişimleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 8. Destan metninde /u/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>uul</i> “oğul”	<i>bulbul</i> “(<Ar.bulbul) bülbül”	<i>oku-</i> “okumak”
<i>uğru</i> “hırsız”	<i>cuvan</i> “(<Far. cevān) civan”	<i>uyku</i> “uyku”
<i>uk-</i> “duymak”	<i>kuyruğ</i> “kuyruk”	<i>şu</i> “şu”

2.1.1.1.2. İnce Ünlüler

/e/ ünlüsü

Kırgızcada ön, iç ve son seste bulunan /e/ ünlüsü genellikle korunmuştur: *ene* “anne”, *emgek* “emek”, *teñ* “denk”, *men* “ben”, *birge* “beraber” (Çengel, 2007, s. 437). Pamir Kırgızları Ağzı’nda genel Türkçede olduğu gibi düz, geniş, normal /e/ ünlüsüdür (Pekacar, 1995, s. 12). Destan metninde hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde ön, iç ve son seste bulunmaktadır.

Tablo 9. Destan metninde /e/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>enə</i> “anne”	<i>ber-</i> “vermek”	<i>de-</i> “demek”
<i>eki</i> “iki”	<i>bek</i> “bey”	<i>ce-</i> “yemek”
<i>endi</i> “şimdi”	<i>kel-</i> “gelmek”	

/i/ ünlüsü

Ölçünlü Kırgızcada ön, iç ve son seste genellikle korunan bir ünlüdür: *iş* “iş”, *bir* “bir”, *til* “dil”, *bilim* “bilgi” (Çengel, 2007, s. 439). Genel Türkçede olduğu gibi düz, dar ve ince türden normal /i/ ünlüsüdür. Destan metninde ön ve iç seste bolca bulunur, son seste kelime kökünde az rastlanır, ancak eklerde çoktur.

Tablo 10. Destan metninde /i/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>iz</i> “iz”	<i>bir</i> “bir”	<i>əci</i> “(<Ar.xācc) hacı”
<i>iç-</i> “içmek”	<i>tirig</i> “tırığ”	<i>deydi</i> “dedi”
<i>it</i> “köpek”	<i>menzil</i> “(<Ar.menzil) menzil”	<i>tiliñni</i> “dilini”

/i/ ünlüsü

Bu ses Ölçünlü Kırgızcada bulunmaz. Pamir Kırhızları Ağzı'nda /ı/ sesi inceltici /c/, /ç/, /l/, /y/, /r/ ünsüzlerinin etkisiyle oluşan /i/ sesi bulunur. /ı/ ile /i/ arasındaki vurgulu ince ünlü sestir. Destan metninde beş kelimedede iç ve son seste bulunmaktadır.

Tablo 11. Destan metninde /i/ sesinin kullanımı.

İç Seste	Son Seste
<i>kızıl</i> “kırmızı renk”	<i>baķı</i> “(<Ar bāķi) kalan, kalıcı”
<i>xát</i> “Ar. ḥaṭṭ yazı”	<i>aķı</i> “beyazı”

/ə/ ünlüsü

/a/ ile /e/ arasındaki ince ünlülü sestir. Kısa ve uzun /ə/ sesleri Kırgızcanın İçkilik ağzında bulunmaktadır: *əsəl* “bal”, *məydə* “ufak”, *əyt-* “söyle-”, *cəylöö* “yayla”, *bəəri* “hepsi”, *səəl* “biraz”. Kısa /ə/ sesinin ayrıca anlam ayırıcı özelliği de bulunmaktadır: *pəs* “alçak” – *pes* “bir hastalık adı”, *bərk* “yaprak” – *barķ* “değer”, *kəl* “kel” – *kel-* “gel-”, *kər* “sagır” – *ker-* “germek” (Alimov, 2010, s. 33).

Destan metninde hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde görülür. İnceltici /y/, l, d, ünsüzleri yanında /e/ sesi /ə/ sesine değişmiştir.

Tablo 12. Destan metninde /ə/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>əylə-</i> “(< ET. edle-) yapmak”	<i>dəri</i> “ilaç”	<i>kəllə</i> “(< Far. kelle) kafa, baş”
<i>ələl</i> “(< Ar. xalāl) helal”	<i>gəz-</i> “gezmek”	<i>əydə-</i> “sürmek”
<i>əyt-</i> “(< ET. ayt-) söylemek”	<i>mən</i> “ben”	

/ö/ ünlüsü

“Orta Türkçede ilk hecede rastlanmayan /ö/ Kırgızcada ikinci ve müteakip hecelerde de görülür. İlk hecedeki müteakip hecelerdeki düz geniş /e/ yuvarlaşarak /ö/ ünlüsüne döner. *öñ* “renk”, *köñül* “gönül”, *cölök* (<yölek), *köçürmö* (<köçür-me) “alıntı”, *tügön-* “tüken-”, *özgö* (<özge) “başka”, *körsöt-* (<körset-) “göstermek” *kürök* “kürek” (Çengel, 2007: 489).

Genel Türkçede olduğu gibi yuvarlak, geniş, ince türden normal /ö/ ünlüsüdür. Pekacar’ın çalışmasında ön, iç ve son seste geçtiğini tespit etmiştir (Pekacar, 1995, s. 18).

Destan metninde hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde ön ve iç seste ilk hecede bulunur.

Tablo 13. Destan metninde /ö/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste
<i>öt-</i> “geçmek”	<i>gözel</i> “güzel”
<i>öz</i> “benlik, kendi”	<i>köñül</i> “gönül”
<i>öl-</i> “öl-”	<i>söz</i> “söz”

/ü/ ünlüsü

“Kırgızca ön, iç ve son sesteki /ü/ ünlüsü korunmuştur: *ün* “ses”, *üñkür* “mağara, kün “güneş”, *tüş-* “inmek”, tütün duman vb. Eski Türkçe /üg/ ses grubunda bulunan /ü/ ünlüsü gruptaki /g/ ünsüzünün sızıcılaşıp /w/’ye dönmesi ve daha sonra /w/’nin erimesiyle uzun /üü/ ünlüsüne döner: *körüü* (körüg) “görme”, *süyüü* (sewüg) “sevgi”” (Çengel, 2007, s. 489). Genel Türkçede olduğu gibi dar, ince türden normal /ü/ ünlüsüdür. Destan metninde ön seste az rastlanır, son seste kelime kökünde bulunmaz, ancak eklerde bulunur.

Tablo 14. Destan metninde /ü/ sesinin kullanımı.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>üst</i> “üst”	<i>kündüz</i> “gündüz”	<i>sürüşü</i> “sürmesi”
	<i>kökül</i> “(<Fa. kākül) kakül ”	<i>karadöü</i> “karadev”
	<i>şükür</i> “(<Ar. şukr) şükür”	<i>akdöü</i> “akdev”

2.1.1.1.3. Kırgızcada Uzun Ünlüler

“Kırgızcada uzun ünlüler hem Türkçe hem alıntı kelimelerde görülür. /aa/, /ee/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ ünlüleri fonemik olup çeşitli ses gruplarının büzülmesi sonucu oluşan ikincil uzunluklardır: *caak* “çene”, *caan* “yağmur”, *oor* “ağır”, *suuk* “soğuk”, *took* “tavuk”, *uuz* “Yeni doğmuş ineğin sütü, ağız”” (Çengel, 2007, s. 442).

Kırgız yazı dilindeki asli uzunlukların korunduğu kelimeler: *aarçı-* “temizlemek”, *aarı* “bal böceği”, *baarı* “hepsi”, *bayla* (<bā-la-) “bağlamak, düğümlemek”, *caa* “yay”,

ıraak “ırak, uzak”, *taanı-* “tanımak”, *taarın-* “darılmak” *taaceñe* (< t̄ay+ceñe), “dayının eşi” *taacezde* (< t̄ay+cezde) “teyzenin eşi”, *ceek* (< cē-k) “obur”, *keçee* “dün”, *kee* (keebir “bazı, başkası”, *keede* “bazen”) “bazı”, *çooçu-* “ürkmek, korkmak”, *sool-* “solmak”, *böö* “örümcek”, *kööruk* “körük”, *köödön* “göğüs, gövdenin üst kısmı, beden”, *uuk* “çadırın üst direği”, *buurçak* “bezelye, burçak, nohut”, *cuu-* “yıkamak”, *kuura-* “kurumak”, *küüldö-* “tınlamak, uğuldamak”, *tüydök* < t̄ülüg “yumak” kelimelerinde bulunmaktadır (bk. Alimova: 2010).

Kırgız Türkçesindeki alıntı kelimelerin bazılarında uzun ünlüler korunmuştur: *ılaazım* (<Ar. lāzım) “lazım”, *alaamat* (<Ar. ‘alāmet) “alamet”, *aalım* (<Ar. ‘alīm) “alim” vb. Alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler Kırgızcada genellikle kısalmıştır: *akır* (<Ar. āḥir) “ahir”, *buradar* (<Ar. birāder) “birader”, *çara* (<Far. çāre) “çare”, *amanat* (<Ar. emānet) “emanet”, *salamat* (<Ar. selāmet) “selamet”, *kıyamat* (<Ar. kıyāmet) “kıyamet”, *nike* (<Ar. nikāx) “nikah”, *kerben* (<Far. kārban) “kervan”, *kazına* (<Ar. ḥazīne) “hazine” *namıs* (<Ar. nāmūs) “namus” vb.

Bazı alıntı kelimelerde yer alan /a/ ünlüsü önce kısalmış, daha sonra ilk hecedeki yuvarlak ünlünün ve kelimenin bünyesinde yer alan inceltici seslerin etkisiyle hem yuvarlaklaşmış hem incelmıştır: *kümön* (<Far. gumān) “şüphe, zan”, *gülüstön* (<Far. gulistān) “gülistan”, *dükön* (<Ar. dukkān) “dükkan”, *düynö* (<Ar. dunyā) “dünya” vb.

Ölçünlü Kırgızcada iki veya daha fazla heceli alıntı kelimelerde iki ünlü arasında yer alan veya ilk hecenin sonunda bulunan ve ayrıca tek heceli olup çift ünsüzle biten kelimelerde /x/ ve /h/ ünsüzünün erimesiyle uzunluk oluşur: *daarat* (<Ar. ṭahāret) “temiz olma, abdest”, *maal* (<Ar. maxall) “yöre”, *iraat* (<Ar. rāxat) “rahat, huzur”, *caat* (<Ar. cihād) “cihat”, *baa* (<Far. bahā) “değer, fiyat, eder”, *baar* (<Far. bahār) “bahar”, *kaarman* (<Far. kahramān) “kahraman, yiğit”, *meenet* (<Ar. mixnet) “sıkıntı”, *eetimal* (<Ar. ixtimāl) “ihtimal”, *şaar* (<Far. şehr) “şehir”, *möör* (<Far. muhr) “damga, imza”, *zeen* (<Ar. zih̄n) “zihin, bellek” vb.

Kırgızcaya giren Arapça kelimelerde /w/ ünsüzünün erimesiyle de uzunluk meydana gelir: *coop* (<Ar. cewāb) “cevap”, *soop* (<Ar. şevāb) “sevap”, *doo* (<Ar. dawā) “dava” *koom* (<Ar. ḫavm) “kavim”, *door* (<Ar. devr) “devir, yüzyıl” vb.

Pamir Kırgızları Ağzında uzun ünlüler gerek alıntı kelimelerde gerekse Türkçe kökenli kelimelerde önemli yer tutar.

Pamir Kırgızları Ağzında Türkçe kökenli kelimelerde hem asli uzun ünlüler bulunur hem de ses olaylarından meydana gelen ikincil uzun ünlüler vardır. Ses olaylarından doğan uzun ünlüler: *ūru* “hırsız”, *ārū* “temiz”, *sōro* “sonra”, *cān* “yağmur”, vb.

Asli uzun ünlüler: *āç* “aç-“, *āl-* “al-“, *āt* “at”, *bōz* “beyaz, kır”, *cā* “yay, silah”, *cēt-* “yetmek”, *cū-* “yıkamak”, *ōt-* “geçmek”, *yō* “yok, hayır”, *sūv* “su”, *ālp* “alp” vb. “Pamir Kırgızları Ağzında alıntı kelimelerde uzun ünlüler korunmuştur: *āhīr* “(<Ar. āhīr) ahir”, *kāpır* “(<Ar. kāfir) kafir”, *usūl* “(<Ar. uşūl) usul” vb.” (Pekacar, 1995, s. 22). Alıntı kelimelerde ses olaylarından doğan ikincil uzun ünlüler de bulunmaktadır: *māf* “(<Ar. maxv) mahvol-”, *mākul* “(<Ar. ma‘kūl) mantıklı, akıllıca”, *tōmat* “(<Ar. tuhmet) suç, suçlama” vb.

2.1.1.1.4. Göruğlu Destanı’nda Uzun Ünlüler

Destan metninde uzun ünlüler hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde görülür. Yukarıda görüldüğü gibi Pamir Kırgızları Ağzında ve Ölçünlü Kırgızcada alıntı kelimelerde uzun ünlüler genellikle korunmuştur. Ayrıca alıntı kelimelerde ses olayları sonucu meydana gelen ikincil uzun ünlüler de bulunmaktadır. Bu bakımdan Pamir Kırgızları Ağzı ve Ölçünlü Kırgızca benzerdir. Destan metninde alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler çoğunlukla kısalmış ve vurgulu seslere dönüşmüştür. Destan metnindeki uzun ünlüler bu yönüyle Pamir Kırgızları Ağzı ve Ölçünlü Kırgızcadan ayrılır. Ölçünlü Kırgızcada Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde uzun ünlüler genellikle kısalsa da bazı kısaltmayan örnekler de mevcuttur. Metinde alıntı sözlerde bulunan uzun ünlüler genellikle kısaltmıştır.

Tablo 15. Uzun ünlüler.

<i>zakāt</i> “(Ar. zakā(t)) zekat”	<i>cān</i> “(<Far. cān) can”	<i>kāmil</i> “(Ar. kāmīl) kamil”
<i>çəngəl</i> “(<Far. çəngāl) çengel”	<i>esəb</i> “(<Ar. xisāb) hesap”	<i>pərçə</i> “(<Far. pārçe) parça”
<i>dāv</i> “(<Far. dīv) dev”	<i>köçə</i> “(<Far. gōşe) sokak”	<i>bostān</i> “(<Far. būstān) bostan”

<i>omin</i> “(<Ar. āmīn) amin”	<i>bāzar</i> “(<Far. bāzār) pazar”	<i>salam</i> “(<Ar. selam) selam”

Destan metninde uzun ünlüler oldukça sınırlıdır, sadece birkaç kelimedede görülür. Ayrıca alıntı kelimelerde de ses olayları sonucu meydana gelen ikincil uzun ünlüler mevcuttur. Türkçe kökenli kelimelerde ise asli uzun ünlüler bulunmaz, ancak ses erimesi ve ses düşmesi sonucu oluşan ikincil uzun ünlüler vardır.

Tablo 16. /v/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.

/v/ sesinin erimesi sonucu
<i>döölöt</i> “(<Ar. devlet) devlet”

Tablo 17. /h/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.

/h/ sesinin erimesi sonucu
<i>şəər</i> “(<Far. şəhr) şehir”
<i>káar</i> “(<Ar. kahr) acı”

Tablo 18. /g/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.

/g/ sesinin erimesi sonucu
<i>ooz</i> “(ET. agız) ağız”
<i>uul</i> “(ET. ogul) oğul”
<i>suuk</i> “(ET. soğuk) soğuk”

Tablo 19. /d/ sesinin erimesi sonucu oluşan uzun ünlüler.

/d/ sesinin erimesi sonucu
<i>eer</i> “(ET. ēder) eyer”

Tablo 20. Asli uzun ünlünün korunması.

Asli uzun ünlünün korunması
<i>kaapir</i> “(Ar. kāfir) kafir”

Tablo 21. Ses grubunun uzun ünlüye dönüşmesi.

Ses grubunun uzun ünlüye dönüşmesi
<i>baatir</i> “(<Far. bahādur) batur”

2.1.1.1.4. Ünlü Değişimleri

2.1.1.1.4.1. Ünlü Kısalması

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde uzun ünlüler genellikle kısalmıştır. Türkçe kökenli birkaç kelime de ses olayları sonucu oluşan uzun ünlüler mevcuttur.

ā > ə değişimi

Tablo 22. ā > ə değişimi.

Arapça	Farsça
<i>zakāt</i> “(<Ar. zakā(t)) zekat”	<i>tənə</i> “(<Far. dāne) tane”
<i>əci</i> “(<Ar. xācī) hacı”	<i>cən</i> “(<Far. cān) can”
<i>callat</i> “(<Ar. cellād) cellat”	<i>dərmən</i> “(<Far. darmān) derman”

ā > á değişimi

Tablo 23. ā > á değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>bár</i> “(< ET. bār) var”	<i>zamán</i> “(<Ar.<zamān) zaman”	<i>xudáy</i> “(<Far. <i>ḥudā</i>) tanrı, Allah”
	<i>bəyán</i> “(<Ar. beyān) bildirme”	<i>çádir</i> “(<Far. çāder) çadır”
	<i>şibá</i> “(<Ar şifā?) şifa”	<i>daryá</i> “(<Far. derya) deniz”

ā > a değişimi

Tablo 24. ā > a değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>tar</i> “(<ET. tār) dar”	<i>salam</i> “(<Ar.selām) selam”	<i>düşman</i> “(<Far.duṣmān) düşman”
<i>can-</i> “(<ET. yān-) yan”	<i>mal</i> “(<Ar. māl) mal”	<i>palavan</i> “(<Far.pahlavān) pehlivan”
	<i>zina</i> “(<Ar. zinā?) zina”	

ā > â değişimi

Tablo 25. ā > â değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>bār</i> “(<ET. bār) var”	<i>bēlā</i> “(<Ar. <belā) bela”	<i>bāzar</i> “(<Far. bāzār) pazar”

ī > i değişimi

Tablo 26. ī > i değişimi.

Arapça	Farsça
<i>ʾaziz</i> “(<Ar. ʾazīz) aziz”	<i>zāmbil</i> “(<Far. zinbīl) zenbil”
<i>vazīr</i> “(<Ar. vezīr) vezir”	<i>pəri</i> “(<Far. perī) peri”
	<i>pir</i> “(<Far. pīr) pir, veli”

ū > o değişimi

Tablo 27. ū > o değişimi

Farsça
<i>bostān</i> “(<Far. būstān) bahçe”
<i>zor</i> “(<Far. zūr) kuvvet, baskı, zulüm”
<i>mouru</i> “(<Far. būrī) baca”

ū > ı değişimi

Tablo 28. ū > ı değişimi.

Eski Türkçe
<i>altın</i> “(<ET. altūn) altın”

ō > ö değişimi

Tablo 29. ō > ö değişimi.

Farsça
<i>kōçā</i> “(<Far. gōṣe) sokak”

ā > ö değişimi

Tablo 30. ā > ö değişimi.

Farsça
<i>kökül</i> “(<Far. kākul) perçem”

ī > e değişimi

Tablo 31. ī > e değişimi.

Farsça
<i>eç</i> “(<Far.hīç) hiç”

ā > o değişimi

Tablo 32. ā > o değişimi.

Arapça	Farsça
<i>omin</i> “(<Ar. āmīn) amin”	<i>nom</i> “(<Far. nām) ad, ün”

ū > ö değişimi

Tablo 33. ū > ö değişimi.

Farsça
<i>köy kap</i> “(<Far.kūh-i kaf) kafdağı”

ī > ə değişimi

Tablo 34. ī > ə değişimi.

Farsça
<i>peşəna</i> “(<Far. pīšānī) alın, alın yazısı”

ā > e değişimi

Tablo 35. ā > e değişimi.

Farsça
<i>bālāgərdən</i> “(<Far. balāgerdān) beladan koruyan”
<i>şaximərdən</i> “(<Far.şāh-ı merdān) yiğitlerin şahı, yiğit”

ū > u değişimi

Tablo 36. ū > u değişimi.

Farsça
<i>ġula</i> “(<Far. ġūla) kütük”

2.1.1.1.4.2. Ünlü Kalınlaşması

Ünlü kalınlaşması Ölçünlü Kırgızcada e > a, i > ı, ü > u seslerinde, Pamir Kırgızları Ağzında e > á, e > a, i > ı, ö > ó, ü > ú seslerinde görülür. Metinde ise ünlü kalınlaşması ü > u, i > ı, e > a, e > á, i > a seslerinde görülür.

ü > u değişimi

Tablo 37. ü > u değişimi.

Eski Türkçe
<i>kumiş</i> “(<ET. kümüş)gümüş”

i > ı değişimi

Tablo 38. i > ı değişimi.

Arapça
<i>xızmat</i> “(<Ar. ħidmet) hizmet”
<i>kıbla</i> “(<Ar. kıble) kible”
<i>xızır</i> “(<Ar. ħizr) hızır”
<i>ıxılas</i> “(<Ar. iħlās) içtenlik”
<i>azır</i> “(<Ar. xāzir) şimdi, şuan”

e > a değişimi

Tablo 39. e > a değişimi.

Arapça	Farsça
<i>sahar</i> “(<Ar. sexer) seher vakti”	<i>baçağar</i> “(<Far. beçeğar) Allah’ın lanetine uğramış”
<i>fayida</i> “(<Ar. fā’ide) fayda, yarar”	<i>şana</i> “(<Far. şāne) pamuk bitkisinin tomurcuğu (goncası,filizi) , tarak başı bitkisine benzer.”

e > á değişimi

Tablo 40. e > á değişimi.

Arapça
<i>xavár</i> “(<Ar. haber) haber”

i > a değişimi

Tablo 41. e > á değişimi.

Arapça
<i>şamal</i> “(<Ar. şimal) kuzey”

2.1.1.1.4.3. Ünlü İncelmesi

Metinde ünlü incelmesi hadisesi Pamir Kırgızları Ağzı ve Ölçünlü Kırgızcaya göre daha çok örnekte görülür.

a > e değişimi

Tablo 42. a > e değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>enə</i> “(<ET. ana) anne”	<i>əleki</i> “(<Ar. alaykum) aleyküm”	<i>taşna</i> “(<Far.teşne)susamış, istekli”
<i>endi</i> “(<ET. amtı) şimdi”		

a > ə değişimi

Tablo 43. a > ə değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>enə</i> “(<ET. ana) anne”	<i>zəkāt</i> “(<Ar. zekât) zekat”	<i>dərmən</i> “(<Far. darmān) derman”
<i>əyt-</i> “(<ET. ayt-) söylemek”	<i>əleki</i> “(<Ar. alaykum) aleyküm”	<i>dəryə</i> “(<Far. daryā) deniz”

o > ü değişimi

Tablo 44. o > ü değişimi.

Farsça
<i>gölzər</i> “(<Far. gol-zār) gül yetişen yer”
<i>ürüstəm</i> “(<Far. rostem) özel isim”

o > ə değişimi

Tablo 45. o > ə değişimi.

Eski Türkçe	Farsça
ə “(<ET. ol) o”	<i>beyəcəl</i> “(<Far. moıl) küçük, zayıf”

u >  değişimi

Tablo 46. u >  değişimi.

Arapça
<i>km</i> “(<Ar. xukm) hüküm”

a > i değişimi

Tablo 47. a > i değişimi.

Arapça
<i>ixval</i> “(<Ar. axvāl) ahval, durum”

ı > i değişimi

Tablo 48. ı > i değişimi.

Eski Türkçe	Arapça
<i>endi</i> “(<ET. amtı) şimdi”	<i>layik</i> “(<Ar. lāyık) yakışan, yaraşan”

ı > ı değişimi

Tablo 49. ı > ı değişimi.

Eski Türkçe
<i>kızıl</i> “(<ET. kızıl) parlak kırmızı renk”

u >  değişimi

Tablo 50. u >  değişimi.

Arapça
<i>şükür</i> “(<Ar. şukr) şükür”

o >  değişimi

Tablo 51. o >  değişimi.

Farsça
<i>göş</i> “(<Far. goşt) et”

2.1.1.1.4.4. Ünlü Yuvarlaklaşması

Ünlü yuvarlaklaşması Kırgızcanın en belirgin özelliğidir.

a > o değişimi

Tablo 52. a > o değişimi.

Eski Türkçe
<i>ooz</i> “(<ET. ağız) ağız”

ā > o değişimi

Tablo 53. ā > o değişimi.

Arapça	Farsça
<i>covap</i> “(<Ar. cevāb) cevap”	<i>boston</i> “(<Far. būstān) bostan”

e > o değişimi

Tablo 54. e > o değişimi.

Arapça
<i>nobat</i> “(<Ar. nevbet) nöbet, sıra”
<i>covap</i> “(<Ar. cevāb) cevap”

e > ö değişimi

Tablo 55. e > ö değişimi.

Arapça
<i>dövlät</i> “(<Ar. devlet) devlet”

a > â değişimi

Tablo 56. a > â değişimi.

Eski Türkçe
<i>câz-</i> “(<ET. yaz-) yazmak”
<i>kâz-</i> “(<ET. kaz-) kazmak”

ı > u değişimi

Tablo 57. ı > u değişimi.

Eski Türkçe
<i>kozu</i> “(<ET. kozı) koyun yavrusu, kuzu, evlat”

i > ü değişimi

Tablo 58. i > ü değişimi.

Eski Türkçe	Arapça
<i>bōri</i> “(<ET. bōrū) kurt”	<i>müşkül</i> “(<Ar. müşkil) zor, güç”

2.1.1.1.4.5. Ünlü Düzleşmesi**ü > i değişimi**

Tablo 59. ü > i değişimi.

Eski Türkçe
<i>beri</i> “(<ET. bérū) beri”

o > a değişimi

Tablo 60. o > a değişimi.

Orta Türkçe
<i>şalpan</i> “(<OT. çolpan) çoban yıldızı”

ö > ə değişimi

Tablo 61. ö > ə değişimi.

Eski Türkçe
<i>səksən</i> “(<ET. sekiz ön) seksen”

2.1.1.1.4.6. Ünlü Daralması**o > ü değişimi**

Tablo 62. o > ü değişimi.

Farsça
<i>gūlzār</i> “(<Far. gol-zār) gül yetişen yer”
<i>ürüstēm</i> “(<Far. rostem) özel isim”

o >   değişimi

Tablo 63. o >   değişimi.

Eski Türkçe
<i>k�rg�n</i> “(<ET. korığan) mezar”
<i>k�zu</i> “(<ET. kozı) kuzu, koyum yavrusu, evlat”

a > ı değişimi

Tablo 64. a > ı değişimi.

Eski Türkçe
<i>dış</i> “(<ET. taş) dış, dışarı”

o > u değişimi

Tablo 65. o > u değişimi.

Eski Türkçe
<i>sur-</i> “(<ET. sor-) sor-”
<i>suuğ</i> “(<ET. soğık) soğuk”
<i>uul</i> “(<ET. oğul) oğul”

a > u değişimi

Tablo 66. a > u değişimi.

Arapça
<i>munar</i> “(<Ar. men�re) minare”

e > i değişimi

Tablo 67. e > i değişimi.

Eski Türkçe
<i>tiy-</i> “(<ET. teg-) değmek”

2.1.1.1.4.7.  nl  Genişlemesi**i > e değişimi**

Tablo 68. i > e değişimi.

Eski Türkçe	Arapça
<i>ber-</i> “(<ET. bir-) vermek”	<i>esab</i> “(<Ar. xisāb) hesap”
<i>ket-</i> “(<ET. kit-) gitmek”	

a > á değişimi

Tablo 69. a > á değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>báš</i> “(<ET. baş) baş, kafa”	<i>xát</i> “(<Ar. ḥaṭṭ) yazı”	<i>dilāvár</i> “(<Far. dil-āvar) delikanlı”
	<i>xálk</i> “(<Ar. ḥaḷḳ) halk”	

e > ə değişimi

Tablo 70. e > ə değişimi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça
<i>kəçə</i> “(<ET. keçe) gece”	<i>əskər</i> “(<Ar. ‘asker) asker”	<i>köçə</i> “(<Far. gūše) sokak”
<i>gözəl</i> “(<ET. gözel) güzel”	<i>ziynət</i> “(<Ar. zīnet) süs, bezek”	<i>kəllə</i> “(<Far. kelle) baş”
<i>mən</i> “(<ET. ben) ben”	<i>zəg</i> “(<Ar. zəvḳ) zevk”	<i>sər</i> “(<Far. ser) baş”

2.1.1.1.5. Ünlü Türemesi

Türkçenin gelişim süreci içerisinde özellikle yabancı kelimelerde gerek sözcük başında gerekse sözcük ortasında birtakım ünlülerin türediği görülür.

Ön Seste Ünlü Türemesi

Tablo 71. Ön seste ünlü türemesi.

Arapça	Farsça
<i>irəkət</i> “(<Ar.rek‘at) rekat”	<i>ürüstem</i> “(<Far.rostem) özel isim, Rüstem”

İç Seste Ünlü Türemesi

Tablo 72. İç seste ünlü türemesi.

Eski Türkçe	Arapça	Farsça

<i>titirə</i> “(<ET. titre-) titremek”	<i>daxil</i> “(<Ar. daħl) dahil”	<i>tokum</i> “(<Far. tuħm) tohum”
	<i>xızır</i> “(<Ar. ħizır) hızır”	<i>Ūrüstem</i> “(<Far. rostem) özel isim, Rüstem”
	<i>ixılas</i> “(<Ar. iħlāş) içtenlik”	

Son Seste Ünlü Türemesi

Tablo 73. Son seste ünlü türemesi.

Arapça	Farsça
<i>əci</i> “(<Ar. xācc) hacı”	<i>yəkə</i> “(<Far. yek) birlikte, beraber”
<i>Arza xátin</i> “(<Ar. ‘arz) arz, dilekçe”	

2.1.1.1.6. Ünlü Düşmesi

Ön Seste

Tablo 74. Ön seste ünlü düşmesi.

Arapça
<i>ləc</i> “(<Ar. ‘ilāc) ilaç”

İç Seste

Tablo 75. İç seste ünlü düşmesi.

Arapça	Farsça
<i>zumrat</i> “(<Ar. zumurrud) zümrüt”	<i>palvan</i> “(<Far. pehlevān) pehlivan”
<i>pata</i> “(<Ar. fātixa) fatiha”	<i>köy kap</i> “(<Far. kūh-i kaf) kafdağı”

Son Seste

Tablo 76. Son seste ünlü düşmesi.

Arapça
<i>arağ</i> (<Ar. ‘araḳī) rakı”

2.1.1.1.7. Ünlü Uyumları

“Kelimelerdeki ünlü seslerin farklı yönlerden uyum sağlaması ünlü uyumudur. Bir kelimenin tabanı ve eklerinde mevcut olan bütün ünlüler ilk hecedeki ünlüyle belirli bir uyum içindedir. Kelimelerde bu duruma aykırı ünlüler bulunmaz” (Ergin, 2013, s. 70).

“Türkçede çıkış yerleri ve çıkış biçimlerine göre iki farklı ünlü uyumu vardır” (Karaağaç, 2012, s. 148).

Türk dilinde ünlülerle ilgili kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu denen uyum sistemi bulunmaktadır. Ölçünlü Kırgız Türkçesinin ünlüler düzeninde bulunmayan /á/, /ə/, /â/, /û/ /i/ sesleri destanda bulunmaktadır. Yukarda bu seslerin özellikleri açıklanmıştır. Metinde genellikle bu seslerin uyumu bozduğu görülmüştür.

2.1.1.1.7.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık uyumu Türkçe kökenli kelimelerin ilk hecesinde kalın ünlü varsa diğer hecelerdeki ünlülerin de kalın olmasıdır. Türkçe kökenli kelimelerde bazı şartlar dışında kalınlık incelik uyumu korunmuştur, alıntı kelimelerde de kalınlık incelik uyumuna uyan kelimeler bulunmaktadır.

1) Genellikle Kalınlık İncelik Giren Ekler

Metinde yaygın olarak kullanılan çokluk eki *+lar*’dır çok az sayıda kalın sıradan ünlünün bulunduğu kelime *+lar* kullanılır, *+dar* çokluk eki olarak bir örnekte kullanılır.

Tablo 77. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>yollarga</i> “yollara”	<i>közlär</i> “gözler”	<i>zamándar</i> “zamanlar”
<i>dövlär</i> “devler”	<i>beglär</i> “beyler”	<i>taglar</i> “dağlar”
<i>kuşlâr</i> “kuşlar”	<i>toular</i> “dağlar”	<i>itlär</i> “itler”

Sıfat fiil eki *-gán*, *-kan* ve *-gan* olmak üzere üç tiptedir ve çoğunlukla kalınlık-incelik uyumuna uyar.

Tablo 78. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>sargargán</i> “sarkan”	<i>yargán</i> “yaran”	<i>salgán</i> “salan”
<i>körgən</i> “gören”	<i>uqqan</i> “duyan”	<i>bolgan</i> “olan”
	<i>degən</i> “diyen”	<i>kelgəngə</i> “gelene”

Ayrılma hâli ekinin *+dan*, *+den*, *+dın*, *+din* olmak üzere dört varyantı bulunur. Genellikle kalınlık-incelik uyumuna uyar.

Tablo 79. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>beglärden</i> “beylerden”	<i>arqasıdan</i> “arkasından”	<i>qoldan</i> “koldan”

<i>kızdan</i> “kızdan”	<i>attan</i> “attan”	<i>köldən</i> “gölden”
<i>şəridən</i> “şehrinden”	<i>polatdán</i> “çelikten”	

Bulunma durumu ekinin +*də*, +*de*, +*da* olmak üzere üç varyantı vardır ve çoğunlukla kalınlık-incelik uyumuna uyar.

Tablo 80. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>üstündə</i> “üstünde”	<i>colidə</i> “yolunda”	<i>kimdə</i> “kimde”
<i>sende</i> “sende”	<i>cerdə</i> “yerde”	<i>beglərdə</i> “beylerde”
<i>kayda</i> “nerde”	<i>moynuda</i> “boynunda”	<i>çəməndə</i> “çimende”

Metinde yönelme durumu ekinin +*a*, +*ğa*, +*gə*, +*ka*, +*ga* olmak üzere beş varyantı vardır. Çoğunlukla kalınlık-incelik uyumuna uyar.

Tablo 81. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>kolğa</i> “kola”	<i>taglarga</i> “dağlara”	<i>cergə</i> “yere”
<i>uykuğa</i> “uykuya”	<i>uçamğa</i> “terkime”	<i>uruşka</i> “cennete”
<i>məngə</i> “bana”	<i>başma</i> “başma”	

+*ni*, +*nu* belirtme durumu eki çoğunlukla kalınlık-incelik uyumuna uymaz ancak uyduğu kelimeler de bulunur.

Tablo 82. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>sözününi</i> “sözünü”	<i>küzümünu</i> “kuzumu”	<i>çöllərni</i> “çölleri”
<i>əni</i> “onu”	<i>koyunu</i> “koyunu”	<i>munu</i> “bunu”
<i>közi</i> “gözü”	<i>bekni</i> “beği”	

+*tir*, +*tur*, +*tır* bildirme ekleri genellikle uyuma girmektedir.

Tablo 83. Genellikle kalınlık incelik giren ekler.

<i>citiptir</i> “yitmiştir”	<i>miniptir</i> “binmiş”	<i>kümiştir</i> “gümüştür”
<i>urubtur</i> “vurmuştur”	<i>keliptir</i> “gelmiştir”	<i>kılıbtır</i> “yapmıştır”
<i>kaçıptır</i> “kaçmıştır”	<i>alıptır</i> “almıştır”	<i>boluptur</i> “olmuştur”

2) Genellikle Kalınlık-İncelik Uyumuna Uymayan Ekler

Metinde çokluk eki olarak *-lər*, *-lâr*, *-lar*, *-lâr*, *dar* (bir örnekte), *ler* (bir örnekte)'dir.

Çokluk ekinin *+lər* biçimi kalın sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerle de kullanılmıştır.

Tablo 84. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>bâşlăr</i> “başlar”	<i>qollărini</i> “kollarını”	<i>taglărni</i> “dağları”
<i>kızlărım</i> “kızlarım”	<i>ayvanlărdi</i> “hayvanları”	<i>toglărgə</i> “dağlara”
<i>qollărini</i> “kollarını”	<i>kırlărni</i> “kırları”	

Metinde görülen geçmiş zaman eki ince sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerde genellikle uyuma girer. Ancak aşağıdaki örneklerde ek uyum dışı kalmıştır. *+di*, *+du* (2 örnekte) ve *+ti* (kaçtı, əytti, uzatti, cetti) *+tı* (battı), *+dı* (saldı) (üç örnekte kullanılır) *+dü* (kördü, cürdü) *+di* yaygın kullanılır.

Tablo 85. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>saldi</i> “gönderdi”	<i>cıkıldı</i> “yıkıldı”	<i>qaldı</i> “kaldı”
<i>kaçti</i> “kaçtı”	<i>baradı</i> “vardı”	

Kalın sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerde zarf fiil eki olarak *+ip*, *+ib* *+ib* de kullanılır.

Tablo 86. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>oyganip</i> “uyanıp”	<i>çıgib</i> “çıkıp”	<i>batib</i> “batıp”
<i>alib</i> “alıp”	<i>kağib</i> “vurup”	<i>kılib</i> “kılıp, yapıp”
<i>aşib</i> “aşıp, geçip”	<i>çıgib</i> “çıkıp”	<i>açib</i> “açıp”

+ni, *+i* yükleme durumu eki kalın sıradan ünlülerin bulunduğu kelimelerde de kullanılır.

Tablo 87. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>qoyni</i> “koyunu”	<i>atini</i> “atını”	<i>kuşlărini</i> “kuşlarını”
<i>babamni</i> “babamı”	<i>xanımnı</i> “hanımı”	<i>xanni</i> “hanı”
<i>kırlărni</i> “dağları”	<i>qarındaşimi</i> “kardeşimi”	

Şahıs ekleri de çok sık olmamakla birlikte kalınlık-incelik uyumunu bozar.

Tablo 88. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>bolupmən</i> “oldum”
<i>satқанmen</i> “satmışım”
<i>bararmen</i> “giderim”
<i>soulutupsen</i> “kurutmuşsun”

İyelik ekleri genellikle kalınlık-incelik uyumunu bozar.

Tablo 89. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>ğaziñni</i> “kazını”	<i>kızım</i> “kızım”	<i>atasi</i> “atası”
<i>ağzi</i> “ağzı”	<i>zatiñni</i> “zatını”	<i>ati</i> “adı”
<i>coli</i> “yolu”	<i>curti</i> “yurdu”	

lən- isimden fiil yapım ekinin kalınlık incelik uyumunu bozduğu örnekler bulunmaktadır.

Tablo 90. Genellikle kalınlık incelik uyumuna uymayan ekler.

<i>atlən-</i> “atlanmak”

1) Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Metinde Arapça ve Farsçadan giren bazı kelimeler kalınlık incelik uyumu korunmuştur.

Tablo 91. Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu.

<i>asmanğa</i> “gökyüzüne”	<i>zumuratdán</i> “zümrütten”	<i>bulbullâr</i> “bülbüller”
<i>vaktında</i> “vaktinde”	<i>zamánda</i> “zamanda”	<i>ayvan</i> “hayvan”
<i>bazargá</i> “pazara”	<i>murutlar</i> “mürütler”	<i>mollalar</i> “mollalar”

Metindeki bazı alıntı kelimelerde de kalınlık-incelik uyumu bozulmuştur.

Tablo 92. Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu.

<i>zayib</i> “(<Ar. <i>ẓa‘īf</i>) zayıf”	<i>tayin</i> “(<Ar. <i>ta‘yīn</i>) atama”	<i>ixval</i> “(<Ar. <i>axvāl</i>) ahval, durum”

2.1.1.1.7.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Bir kelimedede düz ünlüden sonra düz-geniş (a, e) veya düz-dar (ı, i), yuvarlak ünlüden sonra yuvarlak dar (u, ü) veya yuvarlak geniş (o, ö) ünlüler bulunur.

1) Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Uyan Kelimeler

Metnin ilk hecesinde düz geniş veya dar ince ünlü bulunan kelimeler genellikle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar.

Tablo 93. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler.

<i>ķlib</i> “yapıp, edip”	<i>titirāydi</i> “titredi”	<i>sarġarġan</i> “sarkan”
<i>tartıp</i> “çekip”	<i>deydi</i> “dedi”	<i>atini</i> “atını”
<i>miniptir</i> “binmiş”	<i>ķilādi</i> “yaptı”	<i>ketkən</i> “giden”

Ön seste yuvarlak ünlü bulunan kelimeler genellikle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar.

Tablo 94. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler.

<i>ķolġo</i> “kola”	<i>tonun</i> “dağın”	<i>ķözü</i> “közü”
<i>bügün</i> “bugün”	<i>özün</i> “kendin”	<i>ķöptü</i> “çoktu”
<i>oozu</i> “ağzı”	<i>tutup</i> “tutup”	<i>ölüb</i> “ölerek”

1) Düzlük-Yuvarlak Uyumunun Bozulması

Yuvarlak ünlülü kelimelerle kullanılan düz-dar ünlülü ekler düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar.

+*di* görülen geçmiş zaman ekinin kalınlık incelik uyumunu bozduğu gibi düzlük yuvarlaklık uyumunu bozduğu örnekler bulunmaktadır:

Tablo 95. Düzlük-yuvarlak uyumunun bozulması.

<i>bolmādi</i> “olmadı”	<i>cāzıldı</i> “yazıldı”	<i>bōküredi</i> “böğürdü”

2) Alıntı Kelimelerde Düzlük-Yuvarlak Uyumu

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde düzlük yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler bulunur.

Tablo 96. Alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu.

<i>irəkāt</i> “(<Ar. rek‘at) rekat”	<i>palavan</i> “(<Far. pehlevān) pehlivan”
<i>māydən</i> “(<Far. meydān) meydan”	

3) Alıntı Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Tablo 97. Alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulması.

<i>covap</i> “(<Ar. cevāb) cevapsız”	<i>nobat</i> “(<Ar. nevbet) nöbet”	<i>dövləti</i> “(Ar. devlet) devlet”
<i>omin</i> “(<Ar.āmīn) amin”		

2.1.2. Ünsüzler

“Ses yolunda kapanıp açılma sonucu ya da sürtünmeye varan bir hava akışıyla çıkan seslerin genel adı ünsüzdür” (Selen, 1979, s. 74). “Bu sesler bir ünlü ile birleşmeden okunmaz. Oluşumları esnasında engele takılarak sedalarını sürtünme ya da çarpmadan alan seslere ünsüz sesler denir” (Eker, 2010, s. 243).

Metinde /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /x/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/ toplam yirmi üç ünsüz bulunmaktadır.

2.1.2.1. Ünsüzlerin Özellikleri

/b/ ünsüzü

/b/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından çift dudak ve çıkış şekli bakımından süresiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür (Özeren, 2020, s. 119). “Ortak Türkçedeki ön sesteki /b/ ünsüzü Kırgızcada genellikle korunmuştur: *bar* “var”, *bol*- “olmak”, *bek* “bey”, *baş* “baş”, *bay* “zengin”, *börü* “kurt”, *buka* “boğa” vb. /b/ ünsüzü bazı kelimelerde /n/ ve /ñ/ ünsüzünün etkisiyle /m/ye döner: *murun* “burun, önce”, *moyun* “boyun”, *men* “ben”, *müyüz* “boynuz”, *miñ* “bin”, *muñ* “sıkıntı”” (Çengel, 2007, s. 445).

b/ ünsüzü Kırgızca kelimelerde sonda bulunmaz, alıntı kelimelerde ise sonda bulunan /b/ sesi /p/ ye döner: *kitep* (Ar. kitāb), *esep* (Ar. xisāb).

Pamir Kırgızları Ağzında /b/ ünsüzü genel Türkçede olduğu gibi süresiz, sedalı, çift dudak ünsüzüdür. Hem ince hem kalın ünlülerle hece kurabilir.

Metinde hem alıntı kelimelerde hem Türkçe kökenli kelimelerde görülür. Türkçe kökenli kelimelerde genellikle ön seste görünür.

Tablo 98. Ön seste /b/ ünsüzünün kullanımı.

<i>baba</i> “baba”	<i>bağla-</i> “bağlamak”	<i>bak-</i> “bakmak”
<i>bala</i> “çocuk”	<i>ber-</i> “vermek”	<i>bir</i> “bir”
<i>börü</i> “kurt”	<i>bour</i> “bağır”	<i>bul</i> “bu”

Pamir Kırgızları Ağzında /b/ ünsüzünün Türkçe kökenli kelimelerde sızıcılaşarak /v/ye dönüştüğü örnekler vardır.

Metinde de yalnızca Arapça kökenli bir kelime bu durumu görüyoruz. Türkçe kökenli bazı kelimelerde ön seste bulunan /b/ sesi /m/ye değişmiştir.

Tablo 99. ön seste bulunan /b/ sesi /m/ye değişmesi.

<i>ben</i> “men”	<i>bin</i> “min”	moyun “boyun”
<i>murun</i> “burun”		

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ön sesteki /b/ sesi genellikle korunmuştur.

Tablo 100. Alıntı kelimelerde ön ses /b/’nin korunması.

Arapça	Farsça
<i>baķı</i> “(<Far. bākī)	<i>bağ</i> “(<Far. bāğ) bağ, bahçe”
	<i>bulbul</i> “(<Far. bulbul) bülbül”

Bir kelime ön sesteki /b/ sesi /m/ye değişmiştir: Far. *būrī* > *mouruday*.

İç seste Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde /b/ sesi korunmuştur.

Tablo 101. İç ses /b/’nin korunması.

Arapça	Farsça
<i>akbar</i> “(<Far. aķbar) daha büyük”	<i>dürbün</i> “(dür-bîn > (dürbün)
<i>ķibla</i> “(<Far. ķible) kible”	

Bazı kelimeler iç seste /b/ sesi /v/ye değişmiştir Ar. *ķaber* > *xavār*, Far. *beraber*>*baravar* ancak bu değişim düzenli değildir.

Son seste Arapça ve Farsçadan alıntı bazı kelimelerde /b/ sesi korunmuştur.

Tablo 102. Son ses /b/’nin korunması.

Arapça	Farsça
<i>ķassab</i> “(<Ar. ķaķķāb) kasap”	<i>ķab</i> “(<Far. ķāb) genç, delikanlı, yiğit”

Arapça bir kelime söz sonu /b/ sesi /p/ye değişmiştir: *ķayıp* “(<Ar. ğayb).

/c/ ünsüzü

/c/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından diş eti ön damak, çıkış şekli bakımından süreksiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür (Özeren, 2020, s. 121). Bilindiği üzere Eski Türkçede ön seste bulunan /y/ sesi Kırgızcada /c/ye

dönüşür. Alıntı kelimelerde önseste ve iç sesteki /c/ korunur. Son seste ise /c/ sesi korunmakla birlikte bu sestten sonra genellikle bir ünlü türemesi gerçekleşir.

Bu ses genel Türkçede olduğu gibi Kırgızcada da süresiz, sedalı diş eti ön damak ünsüzüdür.

Metinde geçen Türkçe kökenli kelimelerde de ön sesteki /y/ sesi /c/ sesine değişmiştir.

Tablo 103. Ön seste /y/ /c/ değişimi.

<i>calğız</i> “(<ET. yalnız) yalnız”	<i>car-</i> “(<ET. yar-) yarmak”	<i>cer</i> “(<ET. yir) yer”
<i>cıldız</i> “(<ET. yultuz/yulduz) yıldız”	<i>cür-</i> “(<ET. yori-/yöri-) yürümek”	<i>ceti</i> “(<ET. yéti/yetti) yedi”
<i>curt</i> “(<ET. yurt) yurt”	<i>cet-</i> “(<ET. yét-) yetişmek”	

Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerde ön sesteki /c/ sesi korunmuştur.

Tablo 104. Alıntı kelimelerde /c/ sesi.

Arapça	Farsça
<i>cəllət</i> “(<Ar. cellād) cellat”	<i>cən</i> “(<Far. cān) can”
<i>cin</i> “(<Ar. cinn) cin”	<i>cəndər</i> “(<Far. cāndār) canlı, diri”
<i>covap</i> “(<Ar. cevāb) cevap”	<i>cora</i> “(<Far. cūre) arkadaş, dost, yoldaş”

İç seste bulunan /c/ sesleri de korunmuştur.

Tablo 105. İç seste /c/ korunması.

Arapça
<i>mərcən</i> “(<Ar. mercān) mercan”

Son seste bulunan /c/ sesleri korunmuş ve bazılarında da bu sestten sonra ünlü türemesi gerçekleşmiştir.

Tablo 106. Son seste /c/ kullanımı.

Arapça
<i>əci</i> “(<Ar. xacc) hacı”
<i>təci</i> “(<Ar. təc) tac”
<i>ləc</i> “(<Ar. ‘ilāc) ilaç”

/ç/ ünsüzü

/ç/ sesi ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından diş eti ön damak, çıkış şekli bakımından süresiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür (Özeren, 2020, s. 123). “Ortak Türkçede ön, iç ve son seste yer alan /ç/ ünsüzü Kırgızcada korunmuştur: *çek* “çekmek”, *çık* “çıkma”, *könçü* “derici”, *kölçük* “küçük göl”, *köç* “göç”, *keçee* “dün”” (Çengel, 2007, s. 495).

Metinde genel Türkçede olduğu gibi süresiz, sedasız, diş eti ön damak ünsüzüdür. Hem kalın, hem ince sıradan ünlülerle hece kurabilir. Türkçe kökenli kelimelerde ön, iç ve son seste bulunan /ç/ sesleri korunmuştur.

Tablo 107. Türkçe kökenli kelimelerde /ç/ sesi.

Ön Seste	İç Seste	Son Seste
<i>çáqır</i> -“(ET. çağır-) çağırma”	<i>keçə</i> “(ET. kiçe) gece”	<i>aç</i> -“(ET. aç-) açmak”
<i>çap</i> -“(ET. çap-) vurma”	<i>neçə</i> “(ET. neçe) ne kadar”	<i>uç</i> -“(ET. uç-) uçmak”
<i>çöl</i> “(ET. çöl) çöl”		<i>üç</i> “(ET. üç) üç”

Arapçadan geçen alıntı kelimelerde /ç/ sesi bulunmaz, Farsçadan geçen alıntı kelimelerde ön seste bulunan /ç/ sesleri korunmuştur.

Tablo 108. Farsçadan geçen kelimelerdeki /ç/ sesinin durumu.

Farsça
<i>çırak</i> (<Far. çerāğ) çırak, mum”
<i>çadır</i> (<Far. çāder) çadır”
<i>çınar</i> “(<Far. çenār) çınar”

İç seste ve son seste bulunan /ç/ sesleri korunmuştur.

Tablo 109. Alıntı kelimelerde İç seste ve son seste bulunan /ç/ sesinin kullanımı.

<i>baçağar</i> “(<Far. beçeğar) lanet olası”
<i>eç</i> “(<Far. hīç) hiç”

/d/ ünsüzü

“/d/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından diş-diş eti, çıkış şekli bakımından süresiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren,

2020, s. 125). “Ortak Türkçede ön seste yer alan /t/, sesi Kırgızcada genellikle korunmuştur. Bu yüzden ön seste /d/ seyrek görülür: *deñiz, doñuz, de-* vb. Ortak Türkçede ön, iç ve son seste yer alan /d/ ünsüzü, Kırgızcada /y/’ye dönüşür: *küyöö* (< küdegü), *kuyruk* (< kuğruk), *boy* (< bođ), *tıy-* (< tığ-), *cay-* (< yağ-), *toy-* (< tođ-), *coy-* (< yođ-), *koy-* (< koç-). /d/, ön seste alıntı kelimelerde yaygındır: *döölöt, dıykan, darak* vs. /d/, son seste Türkçe kökenli kelimelerde görülmez. Alıntı kelimelerde söz konusu ünsüz tonlulaşmıştır: *dart* (<Far. dard), *meçit* (<Ar. mascid)” (Çengel, 2007, s. 494).

Metinde, süreksiz, sedalı, dış-dış eti ünsüzüdür.

Metinde Türkçe kökenli kelimelerde ön seste *de-* “demek” fiilinde görülür. İç seste kelime kökünde rastlanmaz ancak eklerde görülür.

Metinde Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde genellikle ön seste bulunan /d/ sesleri korunmuştur.

Tablo 110. Alıntı kelimelerde ön seste bulunan /d/ sesinin durumu

Arapça	Farsça
<i>daxil</i> “(<Ar. daħl) dahil, iç, içeri”	<i>dərd</i> “(<Far. derd) dert”
<i>dövlət</i> “(<Ar. devlet) devlet”	<i>darvaza</i> “(<Far. dervāze) kapı, kale kapısı”
	<i>dərmən</i> “(<Far. dermān) derman, deva”

İç seste bulunan /d/ sesleri korunmuştur.

Tablo 111. Alıntı kelimelerde iç seste bulunan /d/ sesinin durumu.

Arapça	Farsça
<i>ədəm</i> “(<Ar. ‘adem) adam, kişi”	<i>çadır</i> “(<Far. çāder) çadır”
<i>mədət</i> “(<Ar. meded) yardım, imdat”	<i>sərdər</i> “(<Far. serdār) başkomutan”
<i>fayida</i> “(<Ar. fā’ide) fayda”	<i>pəydə</i> “(<Far. peydā) belirgin, tanınmış”

Son seste bulunan /d/ sesleri düzensiz olarak /t/ sesine değişmiştir.

Tablo 112. Son seste /d/ değişimi.

Arapça
<i>zumrat</i> “(<Ar. zumurrud) zümrüt”

Bir kelimde /d/ sesi /z/ sesine değişmiştir: xızmat “(<Ar. ḥidmet) hizmet”

/f/ ünsüzü

“/f/ ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından diş-dudak, çıkış şekli bakımından sızıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 127). “Kırgızcada alıntı kelimelerde ön seste bulunan /f/ sesinin önce süreksizleşerek /p/ye, daha sonra tonlularak /b/ye dönüştüğü görülür: *barzant* < *parzant* (< Far. ferzend), *bark* < *park* (< Ar. fark), *balaket* (< Ar. felâket), *bata* (< Ar. fâtixa)” (Çengel, 2007, s. 446).

Metinde /f/ ünsüzü alıntı kelimelerde bulunan sürekli, sedasız bir diş-dudak ünsüzüdür. Hem kalın sıradan ünlülerle hem ince sıradan ünlülerle hece oluşturabilir.

Metinde, ön seste bulunan /f/ sesleri /p/ sesine değişmiştir.

Tablo 113. Arapçadan alıntı kelimelerde ön seste bulunan /f/ sesnin durumu.

Arapça
<i>pata</i> “(<Ar. fâtixa) fatiha”
<i>payım</i> “(<Ar. fahîm) zeki, anlayışlı”
<i>pil</i> “(<Ar. fîl) fil”
<i>pəlakət</i> “(<Ar. felâket) felaket”

İç seste bulunan /f/ sesleri /p/ sesine değişmiştir.

Tablo 114. İç seste bulunan /f/ sesinin durumu.

Farsça
<i>kəpə</i> “(<Far. ḥefe) kefe”
<i>kəptər</i> “(<Far. kefter) güvercin”

Son seste bulunan /f/ sesleri de /p/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 115. Son seste bulunan /f/ sesinin durumu.

Arapça	Farsça
<i>tərap</i> “(<Ar. ṭaraf) taraf, yön”	<i>köy kap</i> “(<Far. kūh-i kaf) kafdağı”

Arapçadan geçen bazı kelimelerde iç ve son seste bulunan /f/ sesi tonlularak /b/ sesine dönüşmüştür.

Tablo 116. Alıntı kelimelerde /f/ sesinin durumu.

Arapça

<i>şibá</i> “(<Ar. şifā’) şifa”
<i>zayib</i> “(<Ar. za’īf) zayıf”

Bir örnekte Arapçadan geçen /f/ sesi korunmuştur: *fayida* “(<Ar. fā’ide) fayda”.

/g/ ünsüzü

“/g/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından ön damak, çıkış şekli bakımından süresiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 129). “Ortak Türkçede iç ses ve son seste bulunan /g/ ünsüzü, Kırgızcada bazen /y/’ye döner: *üyrön* (< öğren), *cıyırma* (< yigirme), *deyre* (< tegre), *böyrök* (< bögrek), *tiy-* (< teg-), *iy-* (< eg-) vb. Ortak Türkçede kelime sonunda yer alan /g/ sesi, Kırgızcada bazı kelimelerde tonsuzlaşarak /k/’ye döner: *bek* (< beg), *tük* (< tüg)” (Çengel, 2007, s. 447).

Alıntı kelimelerde ön seste bulunan /g/ sesi, Kırgızcada genellikle tonsuzlaşarak /k/ ünsüzüne döner: *künöo* “Far. gunāh”, *kümön* “Far. gumān”, *kübö* “Far. guvāh”, *körüstön* “Far. gūristān”, *kümböz* “Far. gunbād”.

Metinde /k/ sesinin tonlululaşması sonucu meydana gelmiş /g/ ön sesi yaygın görülür. Genel Türkçede olduğu gibi süresiz, sedasız bir ön damak ünsüzüdür. Türkçe kökenli kelimelerde ön seste bulunur ve ince sıradan ünlülerle hece oluşturur.

Tablo 117. Ön seste bulunan /g/ sesinin durumu.

<i>gözəl</i> “(< OT. gözel) güzel”
<i>göbüg</i> “(< ET. köpük) köpük”
<i>gev</i> “söz”

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde kef (س) ile yazılan kelimeler /g/ sesi ile gösterilmiştir.

Tablo 118. Alıntı kelimelerdeki /g/ sesinin durumu.

Farsça
<i>gül</i> “(<Far. gul) gül”
<i>göş</i> “(<Far. goşt) et”
<i>gülzər</i> “(<Far. gol-zār) gül bahçesi, gül tarlası”

/ğ/ ünsüzü

“/ğ/ sesi ton bakımından tonlu çıkış yeri bakımından art damak, çıkış şekli bakımından süresiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 132). Gırtlaksı hafif hırıltılı /g/ sesidir. Ölçünlü Kırgızcada bulunmaz. Pamir Kırgızları Ağzında kalın sıradan ünlülerle hece oluşturur: *ğarayt* (bakar), *tūğan* (kardeş) vb.

Metinde ön, orta ve iç seste yaygın olarak kullanılmaktadır. Ön seste ise şu kelimelerde rastlanmıştır: *ğayib* (<Ar. ğayb) “kayıp” *ğılıç* (<ET. kılıç) “kılıç”.

/h/ ünsüzü

“/h/ sesi ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından gırtlak, çıkış şekli bakımından sızıcı bir ünsüzdür” (Özeren, 2020, s. 137). “Arapçadan giren kelimelerde yer alan /x/ Kırgızcada düzenli olarak /k/ art damak ünsüzüne dönmüştür: *kabar* “xaber”, *kızmat* “xizmet”, *kıyanat* “xıyānet”, *ıktıyar* “ixtiyār”. /x/ sesinin de aynı durumlarda /k/ya döndüğü örneklerde az da olsa rastlanır: *kasiret* “xāsret”, *akbal* “axvāl”, *markum* “merxūm”, *arbak* “erwāx” ” (Çengel, 2007, s. 447).

Sızıcı, sedasız bir dip damak ünsüzüdür.

Metinde Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde görülür. Hem ince sıradan ünlülerle hem kalın sıradan ünlülerle hece oluşturur.

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ön, iç ve son seste bulunan /h/ sesleri genellikle erimiştir.

Arapça kelimelerde:

Tablo 119. Alıntı kelimelerdeki /h/ ünsüzünün durumu.

Ön Seste	İç Seste	Son seste
<i>asan</i> “(<Ar. xasan) hasan”	<i>tə:rət</i> “(<Ar. təhāret) taharet, abdest”	<i>alla</i> “(<Ar. allah) allah”
<i>ayvan</i> “(<Ar. xayvān) hayvan”		<i>nikə</i> “(<Ar. nikāh) nikah”

Farsça kelimelerde:

Tablo 120. Alıntı kelimelerdeki /h/ ünsüzünün durumu.

İç Seste	Son Seste
<i>baatir</i> “(<Far. bahādūr) bahadır”	<i>şa</i> “(<Far. šāh) şah, padişah”

palavan “(<Far.pehlevān) pehlivan”	
şəər “(<Far. şəhr) şehir”	

Bazı kelimelerde /h/ sesi /y/ sesine değişmiştir: *payım* (<Ar. fahîm) “zeki”.

/x/ ünsüzü

“/x/ sesi ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından art damak, çıkış şekli bakımından sürekli bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 139). Gırtlaksı hırıltılı /h/ sesidir. Genellikle kalın sıradan ünlülerle hece oluştursa da bazen ince sıradan ünlülerle de gelebilir.

Arapça ve Farsçada alıntı sözcükler ön ve iç seste genellikle korunmuştur.

Tablo 121. /x/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
daxil “(<Ar. daħl) iç, içeri”	taxt “(<Far. taħt) taht”
xát “(<Ar. ḥatt) yazı”	xudáy “(<Far. ḥodā) Allah, tanrı”
xata “(<Ar. ḥaṭā) hata”	şaximərdən “(<Far. šāh-ı merdān) yiğit”

/k/ ünsüzü

“/k/ ünsüzü ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından ön damak, çıkış şekli bakımından süreksiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 142). “Ortak Türkçede ön seste bulunan /k/ sesi Kırgızcada korunmuştur: *kün* “güneş”, *kök* “gök”, *keç* “geç”, *köz* “göz”, *kel* “gelmek”, *kündüz* “gündüz”, *küç* “güç”, *köñül* “gönül”, *köp* “çok”, *kiy* “giymek”, *köm* “gömmek”, *köç* “göçmek” Kırgız Türkçesinde /k/ ünsüzü ile biten kelimeler ek alıp söz konusu ünsüz iki ünlü arasında kalınca genellikle tonlularak /g/ye döner: *kögüş* (< kök-üş) “maviş”, *kögör* (<kök-er) “gögermek”, *tigip* (<tik-i-p) “dikip”, *tögüü* (<tök-üü) “dökme”, *tügön* (<tüke-n-) “tükenmek”, *bügül* (<bük-ü-l-) “bükülmek” vb.” (Çengel, 2007, s. 496).

Metinde, genel Türkçede olduğu gibi süreksiz, sedasız bir ön damak ünsüzüdür. İnce sıradan ünlülerle geldiği zaman /k/ kalın sıradan ünlülerle geldiği zaman /k/ işareti ile gösterilmiştir.

Türkçe kökenli kelimelerde çoğunlukla /k/ sesi korunmuştur.

Tablo 122. Türkçe kökenli kelimelerde /k/ sesinin durumu.

<i>kırg</i> “(<ET. kırk) kırk”	<i>köz</i> “(<ET.köz) göz”	<i>keçə</i> “(<ET. keçe) gece”
<i>kel-</i> “(<ET. kel-) gelmek”	<i>kızıl</i> “(<ET. kızıl) kızıl”	<i>köl</i> “(<ET. köl) göl”
<i>kır</i> “(<ET. kır) kır, dağ”	<i>kozu</i> “(<ET. kozı) kuzu”	<i>kol</i> “(<ET. kol) kol”

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde /k/ sesi çoğunlukla korunmuştur. Türkçe kökenli kelimelerde olduğu gibi kalın sıradan ünlülerle kullanıldığı zaman /k/ ince sıradan ünlülerle kullanıldığı zaman /k/ olmuştur.

Metinde geçen alıntı kelimelerde de ön, iç ve son seste korunmuştur.

Ön seste:

Tablo 123. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.

Arapça
<i>katar</i> “(<Ar. kıtār) katar”
<i>kıymat</i> “(<Ar. kıymet) kıymet”
<i>kəmil</i> “(<Ar. kāmīl) kamil”

Tablo 124. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.

Farsça
<i>kəmpir</i> “(<Far. kem-pîr) sabır, yaşlı”
<i>kəmə</i> “(<Far. kemer) kemer”
<i>kəllə</i> “(<Far. kelle) kafa, baş”

İç seste:

Tablo 125. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.

Arapça
<i>akıl</i> “(<Ar. ‘aql) akıl”
<i>baķi</i> “(<Ar. bāķī) ebedi”
<i>şükür</i> “(<Ar. şukr) şükür”

Son seste:

Tablo 126. Alıntı kelimelerde /k/ sesinin durumu.

Arapça	Arapça
<i>layik</i> “(<Ar. lāyik) layık”	<i>ışk</i> “(<Ar. ‘ışk) aşk”

/l/ ünsüzü

“/l/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından dış-diş eti, çıkış şekli bakımından sürekli bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 157). “Ortak Türkçede /l/ ünsüzüyle başlayan ekler, Kırgızcada tonlu ünsüzle biten kelimelere geldiğinde aykırılışma sonucu /l/ > /d/ değişmesi, tonsuz ünsüzle biten kelimelere getirildiğinde ise /l/ > /t/ değişmesi meydana gelir. /d/ sesi, kelime sonunda yer alan tonsuz ünsüzle kullanılmadığı için tonsuz karşılığı olan /t/’ye döner.” /l/ > /d/ > /t/ değişmesi “Kırgızcada +lA-/+lO- isimden fiil yapma eki, +lAr/+lOr çokluk ekinde görülen düzenli değişim olaylarıdır: *er+dik* (< er+lik) “yiğitlik”, *şaar+dık* (<şaar+lık) “şehirli”, *muz+duu* (<muz+luu) “buzlu”, *col+do* (<yol+la) “yollamak”, *kiyim+der* (<kiyim+ler) “giyimler”, *kız+dar* (<kız+lar)” (Çengel, 2007, s. 448).

Metinde bu ünsüzler genel Türkçede olduğu gibi kelime içinde ve sonunda bulunur.

Tablo 127. /l/ ünsüzünün kullanımı.

<i>til</i> “dil”	<i>col</i> “yol”	<i>al-</i> “almak”
<i>kel-</i> “gelmek”	<i>bul-</i> “bulmak”	<i>bol-</i> “olmak”

/m/ ünsüzü

“/m/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından çift dudak, çıkış şekli bakımından akıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da geniz ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 161). Ölçünlü Kırgızcada /m/ sesi ön ses, iç ve son seste bulunmaktadır. “Kırgızcada /m/ ünsüzü olumsuzluk eki -mA ile -mI soru ekinde ünlü ve tonluyla biten kelimelerden sonra /b/ye, tonsuzlardan sonra /p/ye döner: *albay* (< al-may) “almadan”, *urbadı* (<ur-ma-dı) “vurmadi”, *cazbasa* (<caz-ma-sa) “yazmasa”, *bilgenbi* (<bil-gen-mi) “bildi mi”, *aldıbtı* (<al-dı-mı) “aldı mı”, *tappay* (<tap-may) “bulmadan”, *ukpadı* (<uk-ma-dı) “duymadı”, *aytpasa* (<ayt-ma-sa) “söylemese” Bu değişme bazı alıntı kelimelerde kelime başında görülür: *busurman* (<Ar. muselmān), *bekem* (<Ar. muxkem), *bermet* (<Far. mervārīd)” (Çengel, 2007, s. 448).

Metinde ise Eski Türkçe söz başı /m/ sesleri korunmuştur:

Tablo 128. Türkçe kökenli kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.

<i>min-</i> “(<ET. min-) binmek”	<i>min</i> “(<ET. ming bin”	<i>mu</i> “(<ET. mu) bu”

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde /m/ sesleri çoğunlukla korunmuştur.

Ön seste:

Tablo 129. Alıntı kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>mal</i> “(<Ar. māl) mal, varlık”	<i>māydən</i> “(<Far. meydan) meydan”
<i>mādət</i> “(<Ar. madad) imdat”	<i>miyman</i> “(<Far. mihman) misafir”
<i>menzil</i> “(<Ar. menzil) durulan, konaklanan yer)	<i>moylav</i> “(<Far. mūy-leb) tüy, saç, kıl”

Bazı kelimedede düzenli olarak /m/ sesi /b/ sesine değişmiştir: busurmān “(<Ar. muslimān) müslüman”.

İç seste:

Tablo 130. Alıntı kelimelerde /m/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>əmir</i> “(<Ar. emr) emir”	<i>kəmər</i> “(<Far. kemer) kemer”
<i>omin</i> “(<Ar. āmīn) amin”	
<i>əmmə</i> “(<Ar. ammā) hepsi, bütün, hepsi”	

Son seste:

Tablo 131. Son seste /m/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça
<i>salām</i> “(<Ar. selām) selam”
<i>tahām</i> “(<Ar. ta‘ām) taam”
<i>payım</i> “(<Ar. fahīm) zeki, anlayışlı”

/n/ ünsüzü

“/n/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından dış-dış eti, çıkış şekli bakımından akıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da geniz ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 166). “Tonsuzla biten kelimeler /n/ ile başlayan ek aldıklarında ekin başında yer alan /n/ ünsüzü aykırılışma sonucu süresizleşerek önce /d/’ye, sonra benzeşmeyle tonsuzlaşarak /t/’ye döner. Bu değişme +nI/+nU yükleme hâli eki ile +nIn/+nUn ilgi hâli ekinde görülür. Tonlu ünsüzle biten kelimelere ekin d’li, tonsuzla bitenlere t’li şekilleri eklenir: *kız+dı* (< kız+nı) “kızı”, *uul+du* (<uul+nu) “oğlu”, *el+din* (<el+nin) “halkın”,

biz+din (<biz+nin) “bizim”, *kış+tı* (<kış+nı) “kışı”, *tiş+ti* (<tiş+ni) “dişi”, *konuk+tu* (<konuk+nu) “konuğu”, *taş+ın* (<taş+nın) “taşın”, *cürök+tün* (<yürek+nin) “yüreğin”” (Çengel, 2007, s. 449).

Metinde genel Türkçede olduğu gibi akıcı, diş-diş eti ünsüzüdür. Türkçe kökenli kelimelerde çoğunlukla ince ünlüler hece oluşturur. Ön, iç ve son seste korunmuştur.

Tablo 132. /n/ ünsüzünün kullanımı.

Ön seste	İç seste	Son seste
<i>neçe</i> > <i>neçə</i> “ne kadar”	<i>menge</i> > <i>məngə</i> “bana”	<i>min-</i> > <i>min-</i> “binmek”
<i>ne</i> “ne”	<i>yét-</i> > <i>cet-ken</i> “yetişen”	<i>özün</i> > <i>özün</i> “kendin”
	<i>köñlüñ</i> > <i>gönlün</i> “gönlün”	

Metinde, Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde /n/ sesleri düzenli olarak korunmuştur. Arapçadan geçen kelimelerde ön seste bulunmaz.

Ön seste:

Tablo 133. Ön seste /n/ ünsüzünün kullanımı.

Farsça
nom “(<Far. nām) ün, şöhet, itibar”
nəyzə “(<Far. neyze) mızrak, kargı”

İç seste

Tablo 134. İç seste /n/ ünsüzünün kullanımı

Farsça
<i>cəndər</i> “(<Far. cāndār) canlı, diri”

Son seste:

Tablo 135. Son seste /n/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>sultān</i> “(<Ar. sulṭān) sultan, padişah”	<i>bostān</i> “(<Far. būstān) bağ, bahçe”
<i>zaman</i> “(<Ar. zamān) zaman”	<i>miyman</i> “(<Far. mihman) misafir”

/n/ sesi bir örnekte düzenli olarak /m/ sesine değişmiştir: *zəmbil* (<Ar. zinbīl) “sedir”*.

/ñ/ ünsüzü

“/ñ/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından art damak, çıkış şekli bakımından akıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da geniz ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 170). /ñ/ ünsüzü kelime köklerinde ilgi hâli, ikinci teklik şahıs iyelik eki, ve fiil çekimlerinin ikinci tekli şahıs eklerinde, görülür.

Tablo 136. /ñ/ ünsüzünün kullanımı.

<i>sultaniñ</i> “sultanın”	<i>xaniñ</i> “hanın”	<i>salsañ</i> “göndersen”
<i>barğaniñ</i> “vardığın”	<i>kelğaniñ</i> “geldiğin”	<i>babañ</i> “baban, deden”
<i>köñlüñ</i> “gönlün”	<i>oñ</i> “sağ”	<i>kızıñ</i> “kızın”

/p/ ünsüzü

Genel Türkçede olduğu gibi süresiz, sedasız, çift dudak ünsüzüdür. Türkçe kökenli kelimelerde kalın sıradan ünlüler ile hece oluşturur. Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde hem ince, hem kalın sıradan ünlüler ile kullanılır.

Metinde Türkçe kökenli kelimelerde ön seste bulunmaz, iç ve son seste bulunur.

Tablo 137. /p/ ünsüzünün kullanımı.

İç Seste	Son Seste
<i>bolupsen</i> (< bol-up-sen) “olmuşsun”	<i>tap-</i> (<tap-) “bulmak”
<i>kıl-</i> (<kıl-ıp-tır) “yapmış”	<i>bol-</i> (<bol+up) “olup”

Metinde çoğunlukla Farsçadan geçen kelimelerde ön seste bulunan /p/ sesi korunur.

Tablo 138. Alıntı kelimelerde /p/ ünsüzünün kullanımı.

Farsça
<i>palavan</i> “(<Far. pehlevān) pehlivan”
<i>polat</i> “(<Far. pūlād) çelik”
<i>pəri</i> “(<Far. peri) peri”

/r/ ünsüzü

“/r/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından diş- diş eti, çıkış şekli bakımından akıcı, titrek bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren,

2020, s. 176). Ön seste alıntı kelimelerde görülür. Bu kelimelerinde önünde ünlü türer. Türkçe kelimelerin başında bulunmaz. /r/ sesi ön ve son seste bulunmaktadır, son seste bulunan /r/ sesleri korunmuştur. *kör-*, *bar-* vb. Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerde ön seste bulunan /r/ sesleri önünde ünlü türemesi olmuştur.

Tablo 139. /r/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>irəkət</i> “(<Ar. rek‘at) rekat”	<i>ürütsem</i> “(<Far. rostem) rüstem”

/s/ ünsüzü

“/s/ sesi ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından diş- diş eti, çıkış şekli bakımından sızıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 180). Ön seste yer alan /s/ ünsüzü, içinde /ç/ sesi bulunan birkaç kelime gerileyici ünsüz benzeşmesiyle /ç/ye döner: *çaç* “saç”, *çaç-* “saç-“, *çeçim* “seçim”, *çaçıra-* “sıçramak” (Çengel, 2007, s. 450).

Görüğü Destanı’nda genel Türkçede olduğu gibi sızıcı, sedasız, diş-dişeti ünsüzüdür. Hem kalın hem ince ünlüler ile hece kurabilir. Türkçe kökenli kelimelerde çoğunlukla ön seste görülür.

Tablo 140. /s/ ünsüzünün kullanımı.

<i>sakla-</i> “saklamak”
<i>sal-</i> “salmak”
<i>sekiz</i> “sekiz”

Destanda Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde de /s/ sesi korunmuştur.

Tablo 141. Alıntı kelimelerde /s/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>sahar</i> “(<Ar. sexer) seher”	<i>soudegər</i> “(<Far. sovdā-ger) tüccar”
<i>sâkı</i> “(<Ar. sâķī) içki dağıtan kişi”	<i>sərdər</i> “(<Far. serdār) başkomutan”
<i>sepil</i> “(<Ar. sefil) sefil, zavallı”	<i>sər</i> “(<Far. ser) baş”

/ş/ ünsüzü

Genel Türkçede olduğu gibi sızıcı, sedasız diş eti ön damak ünsüzü olan normal /ş/ ünsüzüdür. Kalın ve ince ünlülerle hece oluşturabilir.

Destanda ön seste alıntı ve Türkçe yansıma kelimelerde görülür: şarılda-/ şarılla- “şarıldamak”, şalla- “biçmek”.

Çoğunlukla alıntı kelimelerde görülür.

Ön seste:

Tablo 142. Ön seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>şibá</i> “(<Ar. şifā’) şifa”	<i>şa</i> “(<Far. šāh) şah, padişah”
<i>şamal</i> “(<şimāl) rüzgâr”	<i>şal</i> “(<Far. šāl) şal, örtü”

İç seste:

Tablo 143. İç seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça
<i>vahşı</i> “(<Ar. vaxşī) vahşi”

Son seste:

Tablo 144. Son seste /ş/ ünsüzünün kullanımı.

Farsça
goşt > göş (et)

/t/ ünsüzü

“/t/ sesi ton bakımından tonsuz, çıkış yeri bakımından dış-dış eti, çıkış şekli bakımından da süreksiz bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 188). Kırgızcada ortak Türkçede ön seste yer alan /t/ sesi genellikle korunmuştur: *too* “dağ”, *temir* “demir”, *til* “dil”, *tuul-* “doğmak”, vb. Türkçe kelimelerde kelime başında yer alan /t/ bazı kelimelerde tonlularak /d/ye dönmüştür: *de-* “(<te-) “demek”, *dagı* (<takı) “tekrar, yine”, *deñiz* (<teñiz). Kırgızcada /t/ iç seste genellikle korunmuştur: *atı* “adı”, *ata-* “ad vermek”, Alıntı kelimelerde kelime başında yer alan /t/ genellikle korunurken: *taacı* “taç”, *taalm* “talim”, bazı kelimelerde /d/ye dönmüştür: *daam* (<Ar. taʿām) “yemek”, *daarat* (<Ar. Ar ṭahārat) “teharet” (Çengel, 2007, s. 450).

Genel Türkçede olduğu gibi süreksiz, sedasız bir dış-dışeti ünsüzüdür. Metinde hem Türkçe kökenli kelimelerde hem alıntı kelimelerde görülür. Metinde Türkçe kökenli kelimelerde /t/ sesi ön, iç ve son seste korunmuştur: *at* (<at) “at”, *tay* (<tay) “tay”, *ton*

(<tōn) “elbise”, tağ (<tāğ) “dağ”, ata (<ata) “dede, baba”, tart- (<tart-) “çekmek”, tig- (<tik-) “dikmek”, tuman (<tuman) “duman”, tik- (<tik-) “dikmek”, tiy- (<teg-) “değmek”.

Tablo 145. /t/ ünsüzünün kullanımı.

Ön seste	İç seste	Son seste
<i>tay</i> > <i>tay</i> “tay”	<i>ata</i> > <i>ata</i> “dede, baba”	<i>tart-</i> > <i>tart-</i> “çekmek”
<i>tōn</i> > <i>ton</i> “elbise, kıyafet”	<i>baş</i> > <i>báš</i> + <i>tın</i> “başın”	<i>yigit</i> > <i>cigit</i> “delikanlı”
<i>tāğ</i> > <i>tağ</i> “dağ”		<i>tört</i> > <i>tört</i> “dört”

Destanda, Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde /t/ sesleri korunmuştur.

Ön seste:

Tablo 146. Alıntı kelimelerde /t/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>taham</i> “(<Ar. ta‘ām) taam”	<i>taxt</i> “(<Far. taht) taht”
<i>talağ</i> “(<Ar. talâğ) boşanma”	
<i>tayin</i> “(<Ar. ta‘yīn) tayin, atama”	

Son seste:

Tablo 147. Alıntı kelimelerde /t/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça
<i>xızmat</i> “(<Ar. ḥidmet) hizmet”

/v/ ünsüzü

“/v/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından diş dudak, çıkış şekli bakımından sızıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür” (Özeren, 2020, s. 192). Destan metninde, sızıcı, sedalı çift dudak ünsüzüdür. Hem ince hem kalın ünlülerle hece kurabilir. Destandaki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde ön, iç ve son seste genellikle /v/ sesleri korunmuştur.

Ön seste:

Tablo 148. Ön seste /v/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça

<i>vaxt</i> “(<Ar. vaxt) vakit”
<i>vahşı</i> “(<Ar. vaxşī) vahşi”

İç seste

Tablo 149. İç seste /v/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>ayvan</i> “(<Ar. xayvān) hayvan”	<i>avaz</i> “(<Far. āvāz) ses”
<i>covap</i> “(<Ar. cevāb) cevap”	<i>cuvan</i> “(<Far. cevān) genç, delikanlı”
<i>dövlət</i> “(<Ar. devlet) devlet”	<i>diləvār</i> “(<Far. dilāver) yiğit, delikanlı”

Son seste:

Tablo 150. Son seste /v/ ünsüzünün kullanımı.

Farsça
<i>dəv</i> “(<Far. dīv) dev, çok büyük”

Bazı kelimelerde /v/ sesleri düşmüştür: *nobat* (<Ar. nevbet) “nöbet”, *zola* (<Far. zavlāne) “tasma”.

/y/ ünsüzü

“/y/ sesi ton bakımından tonlu, çıkış yeri bakımından diş eti-ön damak, çıkış şekli bakımından akıcı bir ünsüzdür. Hava yolu bakımından da ağız ünsüzüdür.” (Özeren, 2020, s. 1999). “Ortak Türkçede ön seste bulunan /y/, Kırgızcada diş-eti ön damak ünsüzü /c/’ye dönmüştür. Bu değişme Kırgızcada düzenlidir: *col* (<yol) “yol”, *cıl* (<yıl) “yıl”, (Çengel, 2007, s. 451). “Bu ses bıyıl “bu yıl” ve bıyak “bu taraf” gibi birleşik kelimelerde korunmuştur” (Çengel, 2007, s. 451).

Genel Türkçede olduğu gibi akıcı, sedalı bir dişeti ön damak ünsüzüdür. Görüğü Destanında hem /y/ hem /c/’li örnekler bulunmaktadır:

“Altı cəşərdən Türkmən	“Altı yaşından Türkmen
Altıмыш yəşərgə Türkmən”	altmış yaşına Türkmen” (I/1138).
Qarmay desəm, qolum yox,	“Tutayım der eli yok,
Mañay desəm, putum yox,	yürüyeyim der, ayağı yok,
Körəy desəm, közüm çox.”	göreyim der, gözü yok” (II/505).

Tablo 151. /y/ ünsüzünün kullanımı.

<i>calgız</i> “(<ET. yalıñuz) “yalnız”	<i>car-</i> “(<ET. yar-) yarmak”	<i>cer</i> “(<ET. yir) yer”
<i>cet-</i> “(<ET. yét-) yetmek”	<i>ceti</i> “(<ET.yéti/yetti) yedi”	<i>cıldız</i> “(<ET.yultuz/yulduz) yıldız”

Arapça-Farsça kökenli kelimelerde çoğunlukla iç seste bulunan /y/ sesi korunmuştur.

Tablo 152. Alıntı kelimelerde /y/ sesinin kullanımı.

Arapça	Farsça
<i>ayvan</i> “(<Ar. xayvān) hayvan”	<i>daryá</i> “(<Far. deryā) deniz”
<i>əyrən</i> “(<Ar. xayrān) hayran”	<i>pəydə</i> “(<Far. peydā) ortaya çıkmak”
<i>kıymat</i> “(<Ar. kıymet) kıymet”	<i>bəyán</i> “(<Far. beyān) bildirmek”

Bazı Arapça kökenli kelimelerde /y/ sesi düşmüştür: *əleki sálam* “(<Ar. ‘alaykum salam) aleyküm selam”.

/z/ ünsüzü

Genel Türkçede olduğu gibi sızıcı, sedalı bir diş-dişeti ünsüzüdür. Hem ince hem kalın ünlülerle hece kurabilir. Destanda Türkçe kökenli kelimelerin genellikle son sesinde görülür: *kündüz* “gündüz”, *ooz* “ağız”, *söz* “söz” vb.

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde genellikle ön seste yer alan /z/ sesleri korunmuştur.

Tablo 153. Alıntı kelimelerde /z/ ünsüzünün kullanımı.

Arapça
<i>zaman</i> “(<Ar. zaman) zaman”
<i>zat</i> “(<Ar. zāt) zat, kişi”
<i>zina</i> “(<Ar. zina’) zina”

Tablo 154. Alıntı kelimelerde /z/ ünsüzünün kullanımı.

Farsça
<i>avaz</i> “(<Far. āvāz) ses”

2.1.2.2. Ünsüz Değişimleri

Tonlulaşma

/p, ç, t, k/ sesleri ile biten bir sözcük ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda iki ünlü arasında kalan bu sesler tonlu /b, c, d, g-ğ/ seslerine dönüşür.

p > b değişimi

Tablo 155. p > b değişimi.

Türkçe
<i>göbügü</i> “(<ET. köpük) köpüğü”
<i>gayıp</i> “(<ET. ğayb) kayıp”

t > d değişimi

Tablo 156. t > d değişimi.

<i>de-</i> “(<ET. tē-) demek”
<i>dəri</i> “(<ET. teri) deri”

k > g değişimi

Tablo 157. k > g değişimi.

<i>gör-</i> “(<ET. kör-) görmek”
<i>göbüg</i> “(<ET. köpük) köpük”
<i>gəz-</i> “(<ET. kez-) gezmek”

k > ğ değişimi

Tablo 158. k > ğ değişimi.

Türkçe
<i>gılıç</i> “(<ET. kılıç) kılıç”
<i>sarğ-</i> “(<ET. sark-) sarmak”

2.1.2.2.1. Tonsuzlaşma

Tonlu /b, c, d, g, j, v, z/ ünsüzlerinin komşu seslerin etkisinde kalarak tonsuz /p, ç, f, k, s, ş, t/ ünsüzlerine değişimi olayıdır. Bu anlamda sesler tonlulaşmanın tersine bir denklik sağlamaktadır.

d > t değişimi

Tablo 159. d > t değişimi.

Arapça	Farsça
<i>mədat</i> “(<Ar. meded) imdat”	<i>təne</i> “(<Far. dāne) tane”
<i>zumrat</i> “(<Ar. zumurrud) zümrüt”	<i>baatir</i> “(<Far. bahadır) bahadır”
<i>murut</i> “(<Ar. murīd) mürid”	

g > k değişimi

Tablo 160. g > k değişimi.

Türkçe	Farsça
<i>bek</i> “(<ET. bég) bey”	<i>köçe</i> “(<Far. gūše) sokak”

y > c değişimi

Bu değişim sadece Türkçe kökenli kelimelerde görülür.

Tablo 161. y > c değişimi.

<i>curt</i> “(<ET. yurt) yurt”	<i>Cıldız</i> “(<ET. yultuz) yıldız”	<i>cer</i> “(<ET. yèr) yer”
<i>cür-</i> “(<ET. yorı-) yürümek”	<i>col</i> “(<ET. yol) yol”	<i>câz</i> “(<ET. yaz) yaz”
<i>cık-</i> “(<ET. yık-) yıkmak”	<i>cigit</i> “(<ET. yiğit) yiğit”	<i>cu-</i> “(<ET. yayka-) yıkamak”

2.1.2.2.2. Sızıcılışma

b > v değişimi

Tablo 162. b > v değişimi.

Arapça
<i>xavár</i> “(<Ar. ḥaber) haber”

ç > ş değişimi

Tablo 163. ç > ş değişimi.

Türkçe	Farsça
<i>şalpan</i> “(<OT. çolpan) çoban yıldızı”	<i>köçe</i> “(<Far. gūşe) sokak”

d > z değişimi

Tablo 164. d > z değişimi.

Arapça
<i>xızmat</i> “(<Ar. ḥidmet) hizmet”

h > y değişimi

Tablo 165. h > y değişimi.

Farsça
<i>köy kap</i> “(<Far. kūh-i kaf) kafdağı”
<i>miyman</i> “(<Far. mihman) misafir”

2.1.2.2.3. Patlayıcılaşma**f > p değişimi**

Tablo 166. f > p değişimi.

Arapça	Farsça
<i>pil</i> “(<Ar. fīl) fil”	<i>kəpə</i> “(<Far. ḥefe) terazi gözü”
<i>təərəp</i> “(<Ar. ṭaraf) taraf, yön”	<i>köy kap</i> “(<Far. kūh-i kaf) kafdağı”
<i>pələkət</i> “(<Ar. felāket) çok kötü, şaşırtıcı”	<i>kəptər</i> “(<Far. kefter) güvercin”

h > k değişimi

Tablo 167. h > k değişimi.

Farsça
<i>tokum</i> “(<Far. tuḥm) tohum”

v > b değişimi

Tablo 168. v > b değişimi.

Arapça
<i>təblə</i> “(<Ar. ṭavīle) at ahır”

2.1.2.2.4. Dudaksıllaşma

n > m değişimi

Tablo 169. n > m değişimi.

Arapça
<i>zəmbil</i> “(<Far. zinbīl) zembil, torba”

2.1.2.2.5. Süreksizleşme

f > p değişimi

Tablo 170. f > p.

Arapça
<i>tərap</i> “(<Ar. ʔaraf) taraf, yön)

f > b değişimi

Tablo 171. f > b değişimi.

Arapça
<i>zayib</i> “(<Ar. ʔaʔif) zayıf”
<i>şibá</i> “(<Ar. şifáʔ) şifa”

2.1.2.2.6. Akıcılaşma

b > m değişimi

Tablo 172. b > m değişimi.

Türkçe	Arapça
<i>min-</i> “(<ET. bin-) binmek”	<i>busurmán</i> “(<Ar. muslimān) müslüman”,
<i>murun</i> “(<ET. burun) burun”	
<i>mən</i> “(<ET. ben/men) ben”	
<i>çımın</i> “(<EK. ʕibın) sinek”	

Diğer ünsüz değişimleri:

k > q değişimi

Türkçe kökenli kelimelerde görülür.

Tablo 173. k > q değişimi.

<i>kop-</i> “(<ET. kop-) kopmak”	<i>kaz-</i> “(<ET. kaz-) kazmak”	<i>kırk</i> “(<ET. kırk) kırk”

<i>kır</i> “(<ET. kır) kır, dağ”	<i>kamçı</i> “(<ET. kamçı) kamçı”	<i>kork-</i> “(<ET. kork-) korkmak”
<i>kanat</i> “(<ET. kanat) kanat”	<i>kız</i> “(<ET. kız) kız”	

h > x değişimi

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde görülür.

Tablo 174. h > x değişimi.

Arapça	Farsça
<i>xata</i> “(<Ar. ḥatā’) hata”	<i>taxt</i> “(<Far. taht) taht”
<i>xât</i> “(<Ar. ḥatt) yazı	<i>şaximərdən</i> “(<Far. šāh-ı merdān) yiğitlerin şahı, yiğit”
<i>daxil</i> “(<Ar.daḥl) dahil, iç, içeri”	<i>xudā</i> “(<Far. ḥodā) Tanrı, Allah”

ñ > y değişimi

Tablo 175. ñ > y değişimi.

Türkçe
<i>koy</i> “(<ET. koñ) koyun”

2.1.2.3. Ünsüz Düşmesi

Arapça

/h/ Sesi

Tablo 176. Ünsüz düşmesi.

<i>aci</i> “(<Ar. xācc) hacı”
<i>çirəy</i> “(<Ar. çihre) çehre”
<i>alla</i> “(<Ar. allah) allah

/x/ Sesi

Tablo 177. Ünsüz düşmesi.

<i>ayvan</i> “(<Ar. xayvān) hayvan”
<i>ayrən</i> “(<Ar. xayrān) hayran”
<i>esəb</i> “(<Ar. xisāb) hesap”
<i>öküm</i> “(<Ar. xukm) hüküm”

/r/ Sesi

Tablo 178. Ünsüz düşmesi.

<i>zumrat</i> “(<Ar. zumurrud) zümrüt”

Farsça

Tablo 179. Ünsüz düşmesi.

<i>eç</i> “(<Far. hīç) hiç”
<i>soudegər</i> “(<Far. sovdā-ger) tüccar”

2.1.2.4. Ünsüz Tekleşmesi**Arapça**

Tablo 180. Ünsüz tekleşmesi.

<i>cin</i> “(<Ar.cinn) cin”	<i>tâvaqəl</i> “(<Ar. tevekkul) tevekkül”
<i>xât</i> “(<Ar. ḥaṭṭ) yazı	<i>əci</i> “(<Ar. xācc) hacı”

2.1.2.5. Ses Grubu Düşmesi**Arapça**

Tablo 181. Ses grubu düşmesi.

<i>zumrat</i> “(<Ar. zumurrud) zümrüt”	<i>pata</i> “(<Ar. fātixa) fatiha”	<i>tə:rət</i> “(<Ar. ṭahāret) taharet, abdest”
<i>taḳḳa</i> “(<Ar. ṭāḳiye) takke”		

Farsça

Tablo 182. Ses grubu düşmesi.

<i>zola</i> “(<Far. zavlāne) ele ayağa bağlanan kelepçe”

2.1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi**Arapça**

Tablo 183. Ünsüz ikizleşmesi.

<i>taḳḳa</i> “(<Ar. ṭāḳiye) takke”

2.1.2.7. Ünsüz Türemesi**Arapça****Farsça**

Tablo 184. Ünsüz türemesi.

<i>foyda</i> “(<Ar. fā’ide) fayda, yarar”	<i>köy kap</i> “(<Far. kūh-i kaf) kafdağı”
<i>taham</i> “(<Ar. ṭa’ām) taam”	<i>xudāy</i> “(<Far. ḥudā) tanrı, Allah”

2.1.2.8. Ünsüz Erimesi

Farsça

Tablo 185. Ünsüz erimesi.

şa “(<Far. šāh) şah, padişah”	<i>baatir</i> “(<Far. bahādur) batur”	<i>çirəy</i> “(<Ar. çihre) çehre”
<i>eç</i> “(<Far.hīç) hiç”	<i>şəər</i> “(<Far. şəhr) şehir”	

Arapça

Tablo 186. Ünsüz erimesi.

<i>ayvan</i> “(<Ar. xayvān) hayvan”	<i>alla</i> “(<Ar. allah) allah”	<i>allouhakbər</i> “(<Ar. allahu akbar) allahu ekber”
<i>nobat</i> “(<Ar. nevbət) nöbet, sıra”	<i>nikə</i> “(<Ar.nikāh) nikah”	<i>tə:rət</i> “(<Ar. ṭahāret) taharet, abdest”

2. 2. ŞEKİL BİLGİSİ

Bu bölümde destan metninin şekil bilgisi özellikleri Ölçünlü Kırgızca, Pamir Kırgızları Ağzı ve ihtiyaç duyuldukça çağdaş Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.2.1. Yapım Ekleri

2.2.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

+çu

“Bu ek Türkçenin eskiden beri kullanılan ve işlekliğini kaybetmemiş bulunan isimden isim yapma eklerinden biridir. Başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmaktır. Kullanış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksektir. Her türlü ismin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar: *aş-çı* “aşçı”, *kitap-çı* “kitapçı”, *av-cı* “avcı” (Ergin, 2009, s. 167). Eski Türkçede ekin ç’li şekli kullanılıyordu. Batı Türkçesinde başlangıçta ç’li şekilleri kullanılmakla birlikte c’li şekilleri Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır” (Ergin, 2009, s. 167).

Ölçünlü Kırgızcada en işlek isimden isim yapma eklerinden olan +çI, +çU ekinin metinde sadece +çu şekli tespit edilmiştir: *kuzuçu* “kuzucu, çoban” (I/0805).

Ekin ünsüzü hep tonsuzdur. Pamir Kırgızları Ağzında ekin uyuma göre ı, (i), i, u, (ü), ü ünlülerden biriyle kullanıldığı görülmektedir (Pekacar, 1995, s. 121).

+daş

“Bu ek Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır, kullanım sahası çok geniş olmamakla birlikte işlevselliğini korumuştur. Başlıca fonksiyonu eşlik, ortaklık ve mensubiyet, bağlılık ifade eden isimler yapmaktır: *yoldaş*, *soydaş*, *meslektaş*” (Ergin, 2009, s. 167). “Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında kullanılan işlek bir ektir. Lehçeler arasında ekle ilgili görülen tek fark fonetiktir. Ekin yuvarlak ünlülü biçimleri Kırgız ve Altay Türkçelerinde görülür. Ayrıca ekin son sesi olan /ş/ ünsüzü Kazak, Nogay ve Karakalpak Türkçelerinde /s/dir. Yine Kazak, Kırgız, Başkurt, Nogay, Karakalpak ve Tuva Türkçelerinde ünsüz benzerşmesine bağlı olarak ekin /l/’li biçimleri ortaya çıkmıştır. Ekin ünsüz benzerşmesine bağlı olarak ekin /z/’li biçimleri sadece başkurt ve /n/’li biçimleri sadece Tuva Türkçelerinde görülmektedir” (Sağlam, 2014, s. 96).

Ölçünlü Kırgızcada çok işlek olmayan *+dAş, +dOş; +lAş, +lOş; +tAş, +tOş* isimden isim yapma ekinin metinde sadece *+daş* şekli tespit edilmiştir: *karındaşın* “kız kardeşini” (I/0856).

“Eşlik, ortaklık ve bağlılık ifade eden isimler yapan bu ekin Pamir Kırgızları *-daş, -doş, -laş* şekilleri mevcuttur” (Pekacar, 1995, s. 122).

+lık, +luk, +dık, +dik, +tık, +tığ

“Bu ek genellikle tahsis, bir şey için anlamında isimler türeten işlek bir ektir. Türkçenin bütün dönem ve lehçelerinde kullanılan çok işlek bir ektir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında işlek olarak kullanılmaktadır” (Sağlam, 2014, s. 109). Ölçünlü Kırgızcada en işlek *+lık, +luk, +dık, +dik, +tık, +tık* ekinin metinde *+lık, +luk, +dık, +dik, +tık* şekilleri tespit edilmiştir: *aylık* “aylık” (I/0464), *kırxorluk* “hunharlık, zalimlik” (I/0134), *palvandık* “pehlivanlık” (II/0474), *semizdiktən* “semizlikten” (I/0537), *arıktıktan* “zayıflıktan” (I/0536), *aştık/aştığ* “tahıl” (I/1010).

Pamir Kırgızları Ağzında bu ekin 12 temel şekli *+lık, +lik, +luk, +lük; +dık, +dik, +duk, +dük; +tık, +tik, +tuk, +tük* gösterilmektedir (Pekacar, 1995, s.123).

+lig, +lğ, +luğ, +lüg

“Eski Türkçede *+lğ, +lig; +luğ, +lüg* olan isimden isim yapma ekinin işleklik derecesi çekim eklerine yakındır. Esas fonksiyonu sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktır” (Ergin, 2009, s. 159-160). Bu ek Uygur, Hakas ve Tuva Türkçelerinde /g/’li şeklini koruyan bu ek Ölçünlü Kırgızcada son ses /g/’nin erimesi sonucu *+luu, +lüü* şeklini almıştır.

Metinde söz konusu ekin Eski Türkçedeki gibi kullanıldığı görülmektedir: *kuvatlğ* “güçlü” (II/1010), *atlıg* “atlı”, (I/1356), *çiraylıg* “güzel” (I/0956), *kuyruğluğ* “kuyruklu” (I/0437), *köküllüg* “kâküllü” (I/0442).

Pamir Kırgızları Ağzında ekin *+luu, +lüü, +duu, +dүү, +tuu, +tүү, +luw, +lүү, +duw, +dүү, +tuw, +tүү* şekilleri mevcuttur. Bu ekler yanında komşu ağızlardan girmiş olan *+LIK, +LI* şekilleri de görülmektedir (Pekacar, 1995, s. 124).

+ö, +aü, +əü, +öü

“Ek sayı isimlerine gelerek benzerlik ifade eder, Eski Türkçede *-agu/- egü ~ -gu/- gü* şeklinde görülmektedir” (bk. Sağlam, 2014, s. 85).

Ölçünlü Kırgızcada da sayı isimlerinden birliktelik ve ortaklık bildiren isimler yapan *+oo* ve *+öö* ekleri Göruğlu Destanı’nda *+ö*, *+aũ*, *+əũ*, *+öü* şekillerinde görülmektedir: *birauũ* “biri, birisi” (II/1030), *birəũ* “biri, birisi” (II/1065, 1066, 1070, 1106, 1107, 1031), *birö* “biri, birisi” (II/1039, 1113), *biröü* “biri, birisi” (II/1113).

+ö: şekline de rastlanmaktadır: *ökö*: “ikisi” ([III.] [1.]) varyantları bulunmaktadır.

Bu ek, Pamir Kırgızları Ağzında ise *+ö(w)* şeklindedir ve sondaki /w/ sesinin bazen düştüğü görülür (Pekacar, 1995, s. 125).

+sız, +siz

“Hem sıfat hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapan ektir” (Ergin, 2009: 160). “Oğuz, Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde işlek bir biçimde kullanılmaktadır” (Sağlam, 2014, s. 118).

Ölçünlü Kırgızcada ve Pamir Kırgızları Ağzından işlek olan *+sIz*, *+sUz* ekinin Metinde sadece düz ünlülü *+sız*, *+siz* şekillerinin geçtiği görülmektedir: *karasız* “bekçisiz” (I/0844), *kaadasız* “kıymetsiz”, (I/0843) *tekənsiz* “dikensiz”, (I/0845) *egəsiz* “sahipsiz” (I/0846).

Pamir Kırgızları Ağzında olduğu gibi (Pekacar, 1995, s. 124).

+rağ

“Çokluk, fazlalık, karşılaştırma ekidir” (Ergin, 2009, s. 172). “Ek, Kırım Tatar Türkçesi dışında bütün Oğuz, Karluk, Kıpçak ve Kuzey-doğu grubu Türk lehçelerinde kullanılmaktadır” (Sağlam, 2014, s. 114).

Ölçünlü Kırgızcada karşılaştırma ve derecelendirme ifade eden *+(I)rAAk*; *+(U)rOOk* ekinin Göruğlu Destanı’nda sadece *+rağ* ekine bir örnek tespit edilmiştir: *cağşırağın* “daha iyisini” (II/1145).

Pamir Kırgızları Ağzında bu ekin Ölçünlü Kırgızcadaki gibi kullanıldığı görülmektedir (Pekacar, 1995, s. 125).

+vay

Küçültme, sevgi ve pekiştirme anlamı katar. Ölçünlü Kırgızcada *atake-bay* “babacık”, *bayke-bay* “ağabeycik” (Orozobayev, 2004, s. 63). Pamir Kırgızları Ağzında ekin kullanımına rastlanmamıştır.

Görüğü Destanı’nda *əkəvay* “ağabeycik” (I/0020) örneğinde görülmektedir.

+gər

Farsçadan alınmış +gər eki Ölçünlü Kırgızcada +ger; +ker şeklinde “-li, -ci” anlamında kullanılır (Kudaybergenov, 1980, s. 158; Çengel, 2005, s. 122).

Görüğü Destanında ise sadece +gər, şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *soudegərdin* “tuccardan” (I/0004), *tələvgər* “isteyen” (II/0561).

Pamir Kırgızları Ağzında bulunmamaktadır.

+zar, +zər

Farsça bir son eki olan bu ek, Özbek Türkçesinde +zâr (Coşkun, 2017, s. 66), Yeni Uygur Türkçesinde +zar (Volkan, 2015, s. 31) şeklindedir ve yer isimleri yapar. Ölçünlü Kırgızcada +zar şeklinde kullanılan bu ek

Görüğü Destanında +zar, +zər şeklinde geçmektedir: *gülzər* “gül bahçesi” (I/0382), *gülzar* “gül bahçesi” (II/0676).

Pamir Kırgızları ağzında ise söz konusu ekin kullanımına yer verilmemiştir.

+xânə

Farsçadan alıntı olan bu ek Ölçünlü Kırgızcada +kana şeklinde kullanılmaktadır.

Görüğü Destanında bir örnekte +xânə şeklinde tespit edilmiştir: *təbləxânəgə* “tavlahaneye” (I/0074).

Çağdaş Türk yazı dillerinin çoğunda bazı fonetik farklılıklarla kullanılan bu ek, Özbek Türkçesinde metinde olduğu gibi +xânə şeklindedir (Coşkun, 2017, s. 64).

+stán

Farsça yer ismi yapan ekten gelişmiştir ve Ölçünlü Kırgızcada +stan, +istan, +üstön şekilleri kullanılmaktadır (Kudaybergenov, 1980, s. 158). Metinde ekin +stán şeklindeki kullanımına rastlanmaktadır: *Türkstán* “Türkistan” (I/0664).

2.2.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

-a

Zarf-fiil ekinin kalıplaşmış hâli olduğu bilinmektedir. Göruğlu Destanı'nda *cana* “yine” (I/0815) örneğinde görülmektedir.

-aķ

“Türk lehçelerinde görülen -Ak ekinin, -gAk ekindeki ilk ünsüzün düşmesi sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. (bk. Korkmaz, 2003, s. 70).

Ölçünlü Kırgızcada -Ak+ -Ok+ -GAk+ -GOk+ varyantları görülmektedir.

Göruğlu Destanı'nda ise bu ekin -aķ şeklindeki örneğine rastlanmaktadır: *oturaķ ķursaķ* “büyük şişkin” (I/1276).

-(I)g

“Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olarak kullanılmış olan -g eki günümüzde çağdaş Türk lehçelerinde de aynı görevle kullanılmaya devam etmektedir. Ekin Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki asıl işlevi isim-fiil oluşturmalarıdır. Bununla birlikte Kıpçak grubu Türk lehçelerinde (Kırgız, Karaçay-Balkar Türkçeleri dışında) kalıcı isimler oluşturmaktadır.” “Ek, Oğuz, Karluk ve Kuzey-doğu grubu Türk lehçelerinde de işlek bir biçimde kullanılmaya devam etmektedir” (Sağlam, 2014, s. 173).

Ölçünlü Kırgızcada -(I)k, -(U)k ekleri fiillere gelerek fiilin sonucunu bildiren isimleri ve sıfatları türetir (Kudaybergenov, 1980: 163). Göruğlu Destanında ekin -ig biçimindeki tek örneğine rastlanmıştır: *tirig* (I/0772) “diri” ET. *tirig* “diri, canlı” < *tir- “yaşamak” (Tekin, 2016, s. 87).

-(u)ş

Ek Eski Türkçede -ş biçimindedir (Ergin, 2009, s. 187). “Oğuz ve Karluk grubu Türk lehçelerinde isim-fiil eki olarak kullanılan -Iş/-Uş eki bu lehçelerde seyrek de olsa kalıcı isimler türetmektedir. Ekin daha çok bir yapım eki olarak kullanıldığı lehçeler ise Kıpçak ve Kuzey-doğu grubu Türk lehçeleridir” (Sağlam, 2014, s. 190).

Ölçünlü Kırgızcada işlek olan +Iş, +Uş ekinin Göruğlu Destanında sadece -uş şeklindeki örneğine rastlanmıştır: *uruş* “(<ur-uş) savaş” (II/0884), *soyuş* “(<soy-uş) kesilecek hayvan, kurbanlık” (II/0523).

-ñ

Bu ekin Göruğlu Destanında bir örneği tespit edilmiştir: *caltırañ* “parlak” (I/0802).

2.2.1.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri

+la-, +lə-, +le-

“En işlek isimden fiil yapma ekidir” (Ergin, 2009, s. 180). “Türkçenin her dönem ve lehçesinde kullanılmaktadır” (Sağlam, 2014, s. 138).

Ölçünlü Kırgızcada oldukça işlek olan isimden fiil yapma eki +lA, +lO; +dA, +dO; +tA, +tO biçimlerinde kullanılmaktadır.

Göruğlu Destanında ekin +la, +lə, +le şeklindeki örnekleri tespit edilmiştir: *bağlab* “bağlayıp” (I/0028), *taraglab* “takırdayarak” (II/1277), *təylab* “hızlanıp” (I/1447), *taraglatib* “gümbürdeterek” (I/0314), *cıglaydi* “ağlar” (II/0822), *uqlab* “uyuyup” (I/0629), *arpäläydi* “arpa döver” (I/0353), *serkäläydi* “sürme çeker” (I/0355), *gülläydi* “çiçek açar” (I/0017), *sözläydi* “konuşur” (I/0902), *muşlāydi* “yumruklar” (I/0902), *cöüləşkən* “dövüşmüşler” (I/0876), *tişleşkən* “dişleşmişler” (I/0877).

Destanda ekin -y sesiyle genişlediği örnekler de bulunmaktadır: *izilläydi cıglaydi* “ağladı sızladı” (I/0512).

Pamir Kırgızları Ağzında söz konusu ekin Ölçünlü Kırgızcada gibi kullanıldığı (Pekacar, 1995, s. 158); Göruğlu Destanında ise sadece l’li şekillerinin kullanıldığı görülmektedir.

+lan-, +lən-

“+lA- eki ile -n- dönüşlülük ekinin kaynaşmasında oluşmuş bir ektir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında işlek olarak kullanılmaktadır” (Sağlam, 2014, s. 139).

Ölçünlü Kırgızcada isimden fiil yapan bu ekin +lAn, +lOn; +dAn, +dOn; +tAn, +tOn şekilleri kullanılmaktadır. Pamir Kırgızları Ağzında söz konusu eke yer verilmemiştir.

Göruğlu Destanı ise ekin sadece +lan şekli tespit edilmiştir: *atlangən* “atlanmış” (II/0532), *atlan* “atlan, yola koyul” (I/0780), *atlən* “atlan” (I/1040).

+ar-

“Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller kuran +Ar- eki, Eski Türkçedeki er- fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur” (Korkmaz, 2005, s. 190). Tarihi yazı dillerinde özellikle sıfat görevinde kullanılan kelimelere gelerek isimden geçişsiz fiiller türeten bu ek Ölçünlü Kırgızcada +r-; +Ar-, +Or- şekillerinde kullanılmaktadır.

Görüğü Destanında ekin sadece +ar- biçimi tespit edilmiştir: *sargargan* (< *sarıg+ar-ğan*) “sararmış” (I/0100).

2.2.1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

-ala-

Kökeni henüz bilinmeyen bu ek Ölçünlü Kırgızcada işlek değildir. Türkiye Türkçesinde görüldüğü gibi genelde geçişli fiillere gelir ve o fiilin gösterdiği tekrarlama işlevini ifade eder (Orozobayev, 2004, s. 213).

Pamir Kırgızları Ağzında -ala, -ele, -olo, -ölö biçimleri görülmektedir, (Pekacar, 1995, s. 158).

Görüğü Destanında *kuvalab* “kovalayıp” (II/1190) örneğinde geçer.

-ma-, -mə-

“Ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek olumsuz fiiller türetir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında kullanılır” (Sağlam, 2014, s. 200). Ölçünlü Kırgızcada olumsuzluk eki tonlu ünsüzle biten fiillere -bA-, -bO-; tonsuz ünsüzle biten fiillere -pA-, -pO- şeklinde eklenir. Pamir Kırgızları Ağzında ekin -bA-, -bO-; -pA-, -pO-; -wA-, -wO şekilleri yanında nadiren m’li şeklinin de kullanıldığı görülmektedir (Pekacar, 1995, s. 160).

Görüğü Destanında olumsuzluk ekinin genellikle -ma-, -mə- şeklinde kullanıldığı, ancak nadiren -bö, yani /b/’li varyantının da görüldüğü gözlemlenmiştir: *cügərmasa* “göndermezse” (I/0174), *beralməymiz* “veremeyiz” (I/0272), *pata berməysən* “dua etmiyorsun” (II/0419), *berməsəñ* “vermezseniz” (II/0322), *öltürmə* “öldürme” (II/1254), *öltürbö* “öldürme” (II/[II.] [6.]).

2.2.1.4.1 Çatı Ekleri:

2.2.1.4.1.1 Edilgenlik Eki

-(t)l-, -(i)l-

Bu edilgen çatı eki çağdaş Türk lehçelerinin tamamında işlek bir biçimde kullanılmaktadır (Sağlam, 2014, s. 213). Ölçünlü Kırgızcada edilgen çatı eki genellikle -*(I)l-*, -*(U)l-*; -*(I)n-*, -*(U)n-* şeklinde görülür. Pamir Kırgızları Ağzında Ölçünlü Kırgızcadaki gibi kullanılır (Pekacar, 1995, s. 160).

Görüğü Destanında ise ekin sadece -*(I)l-* varyantı tespit edilmiştir: *açılıptır* “açılmış” (I/0020), *kâzıldı* “kazıldı” (I/0447), *açıldı* “açıldı” (I/0448), *tikilgən* “dikilmiş” (I/0553), *çəçildi* “saçıldı” (I/0449).

2.2.1.4.1.2. İşteşlik Eki

-*(I)ş-*, -*(U)ş-*

Ölçünlü Kırgızcada çok sık kullanılan -*(I)ş-*, -*(U)ş-* işteşlik ekinin Göruğlu Destanı’nda da aynı şekilde kullanıldığı örneklerden anlaşılmaktadır: *atışib* “atışarak” (I/0932), *atışkan* “atışmış” (II/0780), *uruşub* “vuruşarak, dövüşerek” (I/0874), *türtüşkən* “süsüşmüşler” (II/0639), *cöüləşkən* “dövüşmüşler” (I/0876), *tişleşkən* “dişleşmiş” (I/0877).

2.2.1.4.1.3. Ettirgenlik Eki

-*t-*

Eski Türkçeden beri işlek bir şekilde kullanılmakta olan -*t-* ettirgenlik ekinin Göruğlu Destanı’ndaki kullanımı Ölçünlü Kırgızca ile aynıdır: *taraglatıb* “takırdatarak” (I/0205), *soulutupsən* “kurutmuşsun” (II/1125), *cetkirtkən* “ulaştırtmış” (I/1376).

-*dIr-*, -*dur-*, -*tür-*

Ölçünlü Kırgızcada -*dIr-*, -*dUr-*; -*tIr-*, -*tUr-* şeklinde kullanılan ettirgenlik ekleri Eski Türkçeden beri kullanıla gelmiş çok işlek eklerdendir (bk. Kудayбергенов, 1980, s. 361; Çengel, 2005, s. 156). Göruğlu Destanı’nda ekin -*dır-*, -*dir-*, -*dur-*, -*tür-* şekillerine rastlanmıştır: *zolananı saldırıp* “boynuna tasma taktırıp” (I/1039), *mindirdi* “bindirdi” (II/1131), *aldırıp* “aldırarak” (I/0856), *cığdırıp* “yığdırıp” (II/1005), *sundurğan* “uzatmış” (II/1327), *cu:durğan* “yıkalmış” (I/0963), *itçə cetək urdurub* “köpek gibi yedeğine alıp” (I/1040), *öltürgən* (I/1369) “öldürmüş”.

-*kir-*

Ölçünlü Kırgızcada çok işleklik göstermeyen *-gIr-*, *-kIr-* ettirgenlik eki geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapar.

Göruğlu Destanında ekin *-kir-* şeklindeki örneğine rastlanmıştır: *cetkirgən* “ulaştırmış” (I/0361).

-ır-, -ir-, -ar-

Ölçünlü Kırgızcada *-(I)r-*, *-(U)r-* ettirgenlik eki /t/, /y/ ve /ç/ ile biten fiillerden sonra; *-ar-* eki ise /z/, /k/ ve /t/ ile biten fiillerden sonra gelmektedir (Kudaybergenov, 1980, s. 361). Pamir Kırgızları Ağzında çok işlek olmayan fiilden fiil yapma ekinin *-ar-*, *-er-*, *-or-*, *-ör-* şekilleri yer almaktadır (Pekacar, 1995, s. 158).

Göruğlu Destanında ise ekin *-ır-*, *-ir-*, *-ar-* şekillerine rastlanmıştır: *aşırdı* “geçirdi” (II/0889), *kaçırğan* “kaçırdı” (II/1285).

2.2.2.4. Dönüşlülük Çatı

-n-

Ölçünlü Kırgızcadaki dönüşlülük çatı eki *-n* ile aynıdır.

bəylənsin “bağlamak” (II/0354).

2.2.3. İsim

Varlıkları, kavramları karşılayan sözcükleri isim denilmektedir. Bilindiği gibi isimler yapı bakımından basit isimler, türemiş isimler ve birleşik isimler olarak ele alınmaktadır.

2.2.3.1. Basit İsim

Köz “göz” (I/1165), *köl* “göl” (I/0767), *kün* “gün” (I/1235), *tün* “gece” (I/1151), *col* “yol” (II/0470), *xan* “han” (I/1020), *zina* “zina” (I/0852), *at* “at” (I/1214), *bag* “bağ, bahçe” (II/1161), *bâr* “var” (II/0902).

2.2.3.2. Türemiş İsim

Çozuçu “çoban” (I/1021), *aylık* “aylık” (I/1065) *karasız* “bedelsiz” (I/0845) *tələvğər* “isteyen” (II/0236), *egəsiz* “sahipsiz” (I/0847), *bicovap* “cevapsız” (I/0271).

2.2.3.3. Birleşik İsim

Təbləxānə “tavlahane” (I/0075), *Erannin xānazati* “İran’da yaşayan insanlar, İran’ın sakinleri”, *gülkara* “gülkara, at adı” (I/0316), *orda bazār* “bey otağı” (I/0125).

2.2.3.4. Özel İsimler

2.2.3.4.1. Yer İsimleri

Məkkə “Mekke” (I/0459), Eran (I/0486) Balkiván (I/0267), Zərçəmən (I/0297), Kəşmir (I/1129), Türkstán (I/0909), Çəmbıl (I/0671), Arçalıgdin tağı (II/1374), Çəmbılbel II/1480), Çəmbul (II/1311).

2.2.3.4.2. Su Adları

Təcən daryá (I/0295), Təcən daryá ləb (I/0498), Sır Deryá (I/0490).

2.2.3.4.3. Hayvan Adları

Gülkara (II/0759), Koşkanat bedəv (I/1308), Ləyli bedəv (I/0677).

2.2.3.4.4. Dini Adlar

Busurmán (II/1258), Xudá (I/1446), Alla (I/1338), musulman (II/1236), Molla (II/1094)

2.2.3.4.6. Etnik Adları

Özbek (I/0313), Kızıl baş (I/1357), Türkmən (I/1148), Təcik (I/0200).

2.2.3.4.7. Kişi Adları

Görüglü (I/0001), Avaz (I/1033), Cigádar (I/1084), Xızır (I/0245), Gambar (II/0708), Şədivən (I/1178), Daut uulu Sulayman (II/1467), Şaximərdən (II/0681), Adırbaş (I/0704), Gülənár (I/0617), Kərim kassab (I/0906), Akdöü (II/0779), Qaradöü (II/1187), Ürüstem (II/0781), Qaradöü, Aga Culus Zor pəri (II/0935), Əmət (II/858) Şədivən kıpçak (II/0629), Avazbek (II/1008), Asan (I/1284), Asanxan (I/1266), Əmət xan (II/858), Nürəli (I/1089), Bektaş ayvan (II/0657), İmam Üsən (II/0783), Dü:vez (II/1363), Xudáyberdi (II/0976).

2.2.3.4.8. Ünvanlar

Əmir Sultan “Emir Sultan” (I/0070), *Merişab* (I/0067), *Əmir Sultán* “Emir Sultan” (I/0073), *xan* “han” (I/0025), *palvan* “pehlivan” (I/0661), *ağa* “ağa” (II/1329), *pərilərdin sərdəri* “perilerin serdari” (I/1118).

2.2.3.5. Somut İsimler

ceñgəl “orman” (I/0254), *arpa* “arpa” (II/1425), *kamçı* “kamçı” (I/0541), *nəyzə* “mızrak” (II/0770), *kamiş* “kamış” (I/0556), *çadır* “çadır” (I/0720), *gürzü* “mızrak” (I/0117), *gılıç* “kılıç” (II/0771), *multıq* “tüfek, silah” (I/0952), *telpek* “kalpak” (I/0955), *kərnəy* “borazan” (II/0094), *kaşık* “kaşık” (I/1043), *dürbün* “dürbün” (II/1369) vs.

2.2.3.6. Soyut İsimler

Enağar “anaç” (I/1247), *kö:n* “gönül” (I/0666), *əyrən* “hayran” (I/0502), *akıl* “akıl” (I/0502), *ışk* “aşk” (I/0669), *erkəi* “nazlı” (I/0774).

2.2.3.7. Çokluk Ekleri

Ölçünlü Kırgızcada çokluk eki ünlülerden ve /t/, /y/ tonlu ünsüzlerinden sonra -lAr, -lOr; diğer tonlu ünsüzlerden sonra -dAr, -dOr; tonsuz ünsüzlerden sonra -tAr, -tOr şeklindedir (bk. Kudaybergenov 1980, s. 172; Çengel 2005, s. 160).

Destan metninde ise bazı küçük farklılıklar dışında Ölçünlü Kırgızca ile aynıdır. Ancak çoğu örnekte kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülmektedir: -lar, -lâr, -lêr, -ler, -lor: *olordu* “onları” (II/[III.] [3.]), *cerler* “yerler” (I/0119), *bəylər* “beyler” (I/0023). Bazı kelimelerde tonlu-tonsuz uyumuna göre gelmesi gereken -dAr, -dOr; -tAr, -tOr eklerinin yerine -lAr, -lOr ekinin kullanıldığı görülmektedir: *yollarğa* “yollara” (I/0003), *bulbullâri* “bülbülleri” (I/0018), *közlərin* “gözlerini” (I/0046), *cəllətlər* “cellatlar” (I/0263), *kuşlârini* “kuşlarını” (II/0155), *multıglâri* “tüfekleri” (II/0228), *tumşuğlâri* “gagaları” (II/1231).

-dAr, -dOr: *zamándar* “zamanlar” (I/0690).

-tAr, -tOr: *gılıçtar* “kılıçlar” (I/0872), *cəlləttərgə* “cellatlara” (I/0279).

Görüğü Destanı’nda tespit ettiğimiz örneklerden de görüldüğü üzere çokluk ekinin daha çok /l/’li şekli kullanılmaktadır.

2.2.3.8. İyelik Ekleri

Bir nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten işletme ekleridir (Ergin, 2013, s. 221). Ölçünlü Kırgızca ve destan metnindeki iyelik eklerinin kullanım şekilleri şöyledir:

Tablo 187. İyelik ekleri.

İyelik Ekleri	ÖKrg'daki Kullanımı	GD'ndaki Kullanımı
1. Şahıs Teklik İyelik Eki	$+(I)m, +(U)m$	$+(I)m, +(U)m$
2. Şahıs Teklik İyelik Eki	$+(I)\tilde{n}, +(U)\tilde{n}$	$+(I)\tilde{n}, +(U)\tilde{n}$
2. Şahıs Teklik İyelik Eki (nez.)	$+(I)\tilde{n}Iz, +(U)\tilde{n}Uz$	$+\tilde{n}iz$
3. Şahıs Teklik İyelik Eki	$+I, +U; +sI, +sU$	$+I; +sI, +sU$
1. Şahıs Çokluk İyelik Eki	$+(I)bIz, +(U)bUz$	$+muz$
2. Şahıs Çokluk İyelik Eki	$+(I)\tilde{n}Ar, +(U)\tilde{n}Ar$	-
2. Şahıs Çokluk İyelik Eki (nez.)	$+(I)\tilde{n}IzdAr, +(U)\tilde{n}UzdAr$	-
3. Şahıs Çokluk İyelik Eki	$+L_3arI, +L_3OrU$	$+l\ddot{a}ri, +l\ddot{a}ri$

Birinci Teklik Şahıs $+(I)m, +(U)m$: *atam* “babam” (I/0218), *balam* “yavrum” (I/0224), *ustazım* “ustadım” (I/0663), *düşmánım* “düşmanım” (I/1256), *Piri-kāmilim* “Piri kamilim” (I/0221), *ķolum* “elim” (II/0884), *butum* “ayağım” (II/0885), *gölüm* “gülüm” (I/0329), *köñülüm* “gönlüm” (I/0910).

İkinci Teklik Şahıs $+(I)\tilde{n}, +(U)\tilde{n}$: *cambaşıñda* “yanında; belinde” (I/0066), *xızmatıñ* “hizmetin” (I/0341), *beliñdä* “belinde” (I/0336), *guduķuñ* “kuyun” (II/0972), *közüñnü* “gözünü” (I/1243), *göşüñnü* “etini” (I/0146), *ķarındaşıñ* “kız kardeşin” (I/0796), *darbazañni* “dış kapını” (I/0150), *sultániñ* “sultanın” (I/0123) vs.

İkinci Teklik Şahıs (nezaket, saygı) +**ñiz**: *atañızdæn* “babanızdan” (I/0270).

Üçüncü Teklik Şahıs +I; +sI, +sU: *bášında* “başında” (I/0008), *tæci* “tacı” (I/0008), *arķasıdan* “peşinden” (I/1006), *arģasın* “çaresini” (II/0820), *uçasığa* “terkisine” (II/1044), *ķalası* “şehri” (II/1154), *ķalası* “kalesi” (I/0011), *darvazası* “kapısı” (I/0012), *soğrusunda* “sağrısında” (I/0455), *döüsü* “devi” (II/1286).

Birinci Çokluk Şahıs +(u)muz: *nomumuz* “şöhretimiz” (II/0912).

Pamir Kırgızları Ağzında birinci çokluk şahıs ekinin b’li, w’li, m’li şekilleri mevcutken (Pekacar, 1995, s. 133), destan metninde sadece m’li şekline rastlanmıştır.

İkinci Çokluk Şahıs Eki: Göruğlu Destanında bu eke rastlanmamıştır.

Üçüncü Çokluk Şahıs +lâri, +lâri: *bulbullâri* “bülbülleri” (I/0018), *kuşlârini* “kuşlarını” (II/0155), *multıǵlâri* “tüfekleri” (II/0228), *tumşuǵlâri* “gagaları” (II/1231), *közlârin* “gözlerini” (I/0046).

2.2.3.9. Hâl Ekleri

2.2.3.9.1. Yalın Hâl

İsmin ek almamış durumuna yalın hal denir: *palavan* “pehlivan” (I/0401), *ækə* “ağabey” (I/0461), *dəryə* “derya, nehir” (I/0497), *ķamçı* “kamçı” (I/0522), *dürbün* “dürbün” (I/0550), *palvan* “pehlivan” (I/1238).

2.2.3.9.2. İlgî Hâli

Ölçünlü Kırgızcada ilgi hâli eki ünlülerden sonra +*nIn*, +*nUn*; tonlu ünsüzlerden sonra +*dIn*, +*dUn*; tonsuz ünsüzlerden sonra +*tIn*, +*tUn* ve eksiz ‘Ø’ şekillerde kullanılır (Çengel 2005: 166). Destan metninde söz konusu eklerin yanı sıra bazı örneklerde ağız özelliği olarak ilgi hâli ekinin kısaltılarak +*n* şeklinde kullanıldığı görülmektedir: *enəsin ķárdin yargan* “annesinin karnını yardı” (I/0002).

+*nIn*, +*nUn*: *darbazanın* “dış kapının” (II/1223), *düniyənin* “dünyanın” (I/0047), *darbazanın* “dış kapının” (I/0047), *Göruğlunun* “Köroğlu’nun” (I/0619), *Ķaradöünün* “Karadev’in” (II/1269).

+*dIn*, +*dUn*: *Arçalıǵdın* “Arçalıg’ın” (II/1368), *Şəyavázdın* “Şəyaváz’ın” (I/0167), *baçaǵardın* “lanet olasının” (I/0058), *begdın* “beyin” (I/0252), *ķəftərdin* “güvercinin” (II/1262), *gölvördün* “çuvalın” (I/1355).

+tIn, +tUn: *Kızıl baştın* (I/0556) “Kızıl başın”, *Avazbektin* (II/0403) “Avazbek’in”, *Dauttun* (II/1461) “Daut’un”.

Ø: *duşmanØ kolu* (I/0386) “düşmanın eli”.

Ancak bu kuralların dışında istisnai şekilleri de mevcuttur:

Bazı örneklerde kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülmektedir: *darbazanın* “dış kapının” (I/0047), *atañnin* “babanın” (I/0612), *baçağardin* “lanet olasının” (I/0058), *baydin* “zenginin” (I/0657), *sözüñnin* “sözünün” (I/0337).

/m/, /n/, /ñ/ geniz ünsüzleri ile biten kelimelerden sonra +dIn, +dUn yerine +nIn, +nUn şekillerde kullanılarak Ölçünlü Kırgızcadan ayrılmaktadır: *xannın* “hanın” (II/[IV.][1.]), *ayımın* “hanımın” (I/0601), *Erannin* İran’ın (I/0253), *tonnun* “kürkün” (II/0174), *əkəmnin* “ağabeyimin” (I/0680), *Ədəmnin* “Adem’in” (I/1129), *sözüñnin* “sözünün” (I/0337). Bu durum Özbek Türkçesi etkisinden kaynaklanmış olabilir.

2.2.3.9.3. Yükleme Hâli

Ölçünlü Kırgızcada yükleme hâli ünlülerden sonra +nI, +nU; tonlu ünsüzlerden sonra +dI, +dU; tonsuz ünsüzlerden sonra +tI, +tU; 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinde sonra +n; eksiz ‘Ø’ ekleriyle ifade edilir (Çengel 2005, s. 168).

Destan metninde yükleme hâli ekinin birkaç istisna dışında genellikle Ölçünlü Kırgızcadaki gibi kullanıldığı görülmektedir.

+nI, +nU: *keçəni* “geceyi” (I/0045), *atini* “atını” (I/0075), *əni* “onu” (II/1175).

+dI, +dU: *gölvərdi* “çuvalı” (I/1436), *xandı* “hanı” (II/[VI.] [2.]), *Avazdi* “Avaz’ı” (II/0513), *kəftərdi* “güvercini” (II/1248), *olordu* “onları” (II/[III.] [3.]).

+tI, +tU: *taştı* “taşı” (II/[II.] [1.]), *eşikti* “kapıyı” (II/[II.] [1.]), *xattı* “mektubu” (II/[V.] [5.]), *Avazbektı* “Avazbek’i” (I/1214), *Kızıl baştı* “Kızıl baş’ı” (II/1522).

+n: *özün* “kendisini” (I/0090), *kárdin* “karnını” (I/0002), *sálamın* “selamını” (I/0260), *murutun* “bıyığını” (I/0169), *karındaşın* “kız kardeşini” (I/0856),

‘Ø’: *dürbünØ kolgá-y alıb* (I/0549) “dürbünü eline alıp”, *senin erkə karındaşıñØ, bugün olca kılıptır* (I/0801) “senin nazlı kız kardeşini bugün esir almış”.

Ayrıca bu kuralların dışında kullanılan istisnai durumlar da mevcuttur:

Ünlü ile biten kelimelere ekin /n’li değil, /d’li şeklinin eklendiği tek örnekte rastlanmıştır: *döüdü* “devi” (II/1358).

Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra ekin *+ni, +ni, +nu* şekillerinde kullanıldığı örnekler mevcuttur: *inəmini* “hediyelerini” (I/0034), *darbazasını* “dış kapısını” (I/0157), *toyunu* “toyunu” (II/[IV.] [2.]), *cıtını* “kokusunu” (II/1434), *kollarını* “ellerini” (II/1452).

Tonlu-tonsuz uyumuna aykırı örnekler de tespit edilmiştir: *cerni* “yerini” (I/0060), *göşünü* “etini” (I/0145), *begni* “beyi” (II/1174), *belasni* “geçidi” (I/0481).

2.2.3.9.4. Yönelme Hâli

Ölçünlü Kırgızcada yönelme hâli eki tonlu ünsüzlerden sonra *+gA, +gO*; tonsuz üzsüzlerden sonra *+kA, +kO*; birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eklerinden sonra *+A, +O*; teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerine önce zamir n’si sonra *+A, +O* şeklinde eklenir.

Destan metninde yönelme hâli eki bazı fonetik farklılıklar dışında Ölçünlü Kırgızca ile aynıdır. Sadece üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra zamir n’si düşer.

+ğa, +gə, +gö: *kolğa* “orduya” (II/1490), *koyğa* “koyuna” (I/1000), *yollarga* “yollara” (I/0003), *pilgə* “file” (I/0051), *Xudága* “Allah’a” (II/1235), *yollarga* “yollara” (I/0003), *kolgo* “orduya” (I/0424), *kolgo* “ele” (II/1222). Teklik birinci şahıs iyelik eklerinden sonra ekin *+A, +O* değil /g/’li şekilleri kullanılmaktadır: *dərdiñgə* “derdine” (II/0683).

+gə: *səngə* “sana” (I/0225).

+ka, +kə, +ke: *taḡka* “dağa” (II/1360), *uruška* “savaşa” (I/1126), *callatkə* “cellata” (I/0233), *eşikke* “dışarıya” (II/[II.] [5.]).

Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra *+gá, +ga, +gə, +gö*: *tagıga* “dağına” (I/1429), *kolugá* “eline” (II/1082), *atlariğa* “atlarına” (I/0087), *üstügə* “üstüne” (I/0039), *şəariga* “şehrine” (II/[IV.] [1.]), *dösügö* “devine” (II/[V.] [1.]).

Destan metninde üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra zamir n’sinin kullanılmaması Yeni Uygur Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki yönelme hâli ekinin kullanımıyla benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2017, s. 85; Öztürk, 2015, s. 51).

‘Ø’: *BalkivánØ alib ketəy* (I/0238) “Balkıvan’a götürüyüm”, *çər tərəpØ kaçkán* “her tarafa kaçtı” (I/0280).

Destan metninde yönelme hâlinin *+ga* şeklinde eklenmesi beklenirken *+a* şeklinde eklendiği örnek de mevcuttur:

+a: *altın çadıra cetkən* “altın çadıra varmış” (I/0584).

2.2.3.9.5. Bulunma Hâli

Ölçünlü Kırgızcada bulunma hâli eki ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra +dA, +dO; tonsuz ünsüzlerden sonra +tA, +tO şekillerinde kullanılır. Destan metninde bulunma hâli eki Ölçünlü Kırgızcada olduğu gibi kullanılmaktadır. Ancak ekin üçüncü şahıs teklik iyelik ekinden sonra hem zamir n’li, hem zamir n’siz şekillerine rastlanmıştır.

+da, +də: *zamánda* “zamanda” (I/0049), *cambaşıñda* “belinde” (I/0066), *asmanda* “gökyüzünde” (I/0489), *beliñdä* “belinde” (II/0667), *Ceñgäldä* “Cañgel’de” (I/0254), *şahərdä* “şehirde” (I/0619).

Üçüncü şahıs iyelik ekli kelimelerde zamir n’si alan örnekler: *başında* “başında” (I/0008), *báşında* “başında” (I/0008), *kaşında* “yanında” (I/0406), *sogrusunda* “sağrısında” (I/0461), *vaxtında* “vaktinde” (I/0021), *baxtında* “bahtında” (I/0024), *üstündəgi* “üzerindeki” (I/0054).

Üçüncü şahıs iyelik ekli kelimelerde zamir n’si almayan örnekler: *taxtıda* “tahtında” (I/0022), *butuda* “ayağında” (I/0248), *moynuda* “boynunda” (I/0591), *taxtıda* “tahtında” (I/0025), *belidä* “belinde” (I/0414), *təgidä* “dibinde” (I/0047).

Metinde, bulunma durumunun eksiz karşılandığı bir örnek bulunmaktadır.

‘Ø’ *Sır daryáØ oynär kúnduz* “Sır Derya’da oynar kunduz” (I/0490). Örnekte -da ekinin düşmesinin kafiyeyi bozmamak amacıyla gerçekleşmiş olma ihtimali yüksektir.

2.2.3.9.6. Çıkma Hâli

Ölçünlü Kırgızcada çıkma hâli eki ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra +dAn, +dOn; tonsuz ünsüzlerden sonra +tAn, +tOn şekillerindedir. Destan metninde ek büyük ölçüde Ölçünlü Kırgızcadaki gibi kullanılır, ancak ekin bazen ses uyumuna uymadığı, /ı/, /i/ dar ünlülü +dIn, +tIn şekillerinin de kullanıldığı ve üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra çoğu zaman zamir n’si almadan eklendiği görülmektedir.

+dan, +dán, +dən, +din: *toğadan* “halkadan” (I/0358), *arķasıdan* “peşinden” (I/1435), *kızdan* “kızdan” (I/0434), *polatdán* “çelikten” (I/0012), *gördən* “mezardan” (I/0001), *məkkədən* “Mekke’den” (I/0006), *cəyidən* “yerinden” (I/0258), *soudegərdin* “tüccardan” (I/0004), *curtidin* “halkından” (I/0005), *tillədin* “altından” (I/0015).

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra zamir n'si almayan örnekler: *arķasıdan* “peşinden” (I/1435), *cəyidən* “yerinden” (I/0258), *curtidin* “halkından” (I/0005).

+*tan*, +*tán*, +*ten*, +*tın*, +*tin*: *polattan* “çelikten” (I/0012), *şam çiraqtán* “meşaleden” (I/0013), *gümüşten* “gümüşten” (I/0016), *kumiştin* “gümüşten” (I/0016), *attan* “attan” (I/0090), *tuyaqtın* “toynağından” (I/0480), *buyaqtan* “bu taraftan” (II/0663).

Bu ekin kalınlık-incelik ve tonlu-tonsuz uyumlarına bazen girmedığı görülmektedir: *arķasıdən* “arkasından” (II/1479), *ķalatdán* “zırhdan” (I/0011), *polatdán* “çelikten” (I/0012).

/n/, /ñ/ ünsüzlerinden sonra çıkma hâli ekinin ilk ünsüzünün genizleştığıne dair örnekler de mevcuttur: *sənnən* “senden” (II/1219), *sözüñnön* “sözünden” (II/0666).

Ekin dar ünlülü varyantlarının da kullanılması Karluk grubundaki Türk yazı dillerinin etkisinden kaynaklanmış olabilir.

2.2.3.9.7. Vasıta Hâli

Ölçünlü Kırgızcanın hâl kategorisinde yer almayan vasıta hâli, ekleşmeden *menen* edatı yardımıyla yapılmaktadır. Pamir Kırgızları Ağzında vasıta hâli için *mēnen* “ile” edatı kullanılmaktadır (Pekacar, 1995, s. 140).

Destan metninde ise *belən*, *bilən* ve *menən* edatlarıyla yapılmaktadır. Eski Türkçeden bu yana takip edebildiğimiz *birlä(n)* “ile” edatının bir destanda bu şekillerde birkaç varyantta kullanılması dikkat çekicidir.

belən, *bilən*: *arag belən* “rakı ile” (I/0963), *tu: bilən* “bayrak ile” (I/1161).

menən: *çınar menən çapədi* “çınar ağacıyla vurur” (I/1290), *putu menən tepədi* “ayağıyla tekme atar” (I/1292), *ķolu menən muşləydi* “eli ile yumruklar” (I/1294).

Vasıta hâli ekinin +*bilen* biçimi Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. +*bilən* biçimi ise Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır (bk. Sağlam, 2014, s. 23). Vasıta hâli ekinin kullanımı açısından destan Karluk, Oğuz ve Kıpçak grubu Türk Lehçelerinin özelliklerini taşımaktadır.

2.2.3.9.8. Eşitlik Hâli

Ölçünlü Kırgızcada eşitlik hâli +*çA*, +*çO*; +*dAy*, +*dOy* ekleriyle yapılır. İsimlere gelerek benzerlik ve gibilik ifade eder.

Destan metninde ekin +ça, +çə; +day, +dəy, +deg, +dek +dək; +tay, +táy, +təy, +təy şekillerine örnekler tespit edilmiştir.

+ça, +çə: *itçə* “köpek gibi” (I/1036), *katınçə* “kadın gibi” (I/1050).

+ça, +çə eki bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak kullanılır: *şunça* “bunca” (II/0909), *neçə* “nice” (II/0470), *neça* “nice” (II/0482).

Eski Türkçe *teg* “gibi” edatından eklenen +dAy, +dOy ekinin Göruğlu Destanı’nda +teg, +dek, +deg şeklindeki kullanımlarının mevcut olduğu görülmektedir.

+day, +dəy, +deg, +dek, +dək: *mouruday* “baca kadar” (I/0056), *kaladay* “şehir gibi” (I/0456), *baladay* “çocuk gibi” (I/0458), *karaday* “kar gibi” (I/0553), *urganday* “döver gibi” (I/1010), *kəpəday* “kulübe kadar” (I/0052), *təpəday* “tepe kadar” (I/0053), *koyday* “koyun gibi” (I/0675), *görüday* “mezarı gibi” (I/0059), *ürkərdəy* “Ülker gibi” (I/1182), *kəpəday* “çadır kadar” (I/0052), *teşəday* “keser kadar” (I/0052), *köldəg* “göl kadar” (I/0765), *itelgideg* “doğan gibi” (I/0452), *uy-buqadeg* “inek boğa gibi” (II/0639), *bu:ra tö:deg* “erkek deve gibi” (II/0640), *karçıgadak* “alıcı kuş gibi” (I/0453), *çari koydək* “dört yaşında koyun gibi” (I/0674) .

+dı *katıgdı* “iyice, sıkıca” (II/0462).

+tay, +táy, +təy, +teg: *kaftay* “çuval gibi” (II/0426), *torpahtay/torpahtáy* “toprak gibi” (I/0110) *kamıştəy* “kamış gibi” (II/0106), *aygır atteg* “aygır at gibi” (II/0612).

2.2.3.9.9. Yön Gösterme Hâli

Yön gösterme hâli Ölçünlü Kırgızcada hâl kategorisinde yer almamaktadır. Bu ek işlek olmayıp daha çok kalıplaşmış kelimelerde görülmektedir. Destan metninde da kalıplaşmış bir kelimeye örneğine rastlanmıştır: *tışkarı* “dışarı” (II[I.] [2.]).

2.2.3.9.10. Aitlik Eki

Ölçünlü Kırgızcada aitlik eki +gI, +gU şekillerindedir. Destan metninde ekin ünlüyle biten kelimelere tonlu-tonsuz uyumuna uymaksızın +gI, +gU ekleri yanında +kI, +kU şekillerinin eklendiği görülmektedir.

+gI, +gU; +kI, +kU: *üstündəgi* “üzerindeki” (I/0054), *çəməndəki* “ağaçtaki” (I/0330), *cerdəgi* “yerdeki” (I/1185), *bügünkü* “bugünkü” (II/0123).

2.2.3.9.11. Soru Eki

Soru eki, Ölçünlü Kırgızcada ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *+bI*, *+bU*; tonsuz ünsüzlerden sonra *+pI*, *+pU* şeklinde eklenir. Destan metninde soru ekinin hem /b/’li hem /m/’li şekillerine rastlanmıştır:

+bI, *+bi*: *soḡḡanbı?* “dövdü mü?” (II/1065), *azizbi* “aziz mi” (II/1219), *soḡḡanbı?* “dövdü mü?” (II/1030).

+mi, *+mũ*, *+mú*: *barmi* “var mı” (I/843), *barmũ* “var mı” (II/0236), *barmú?* “var mı?” (II/0590), *izá kılğanmi?* “eziyet etti mi?” (II/1031), *soḡtimi?* “dövdü mü?” (II/1106).

Pamir Kırgızları Ağzında asıl soru ekinin *+bI*, *+bi*, *+bu*, *+bũ* ekleri olduğu belirtilmektedir (Pekacar, 1995, s. 141). Göruḡlu Destanı’nda ise ağırlıklı olarak /m/’li soru ekinin kullanıldığı görülmektedir.

2.2.4. Sıfat

2.2.4.1. Niteleme Sıfatları

Ölçünlü Kırgızcada niteleme sıfatları, isimlerin önüne gelerek onların durum, şekil, renk vb. bakımlardan vasıflarını bildirir. Destan metninde tespit edilen niteleme sıfatları şunlardır:

Temel renkler: *kızıl* “kırmızı” (I/0017), *kümüş* “gümüş” (I/0579), *kök* “mavi” (01/II/1320), *kızıl* “kırmızı” (I/0938), *altın* “altın” (I/0192), *aḡ* “beyaz” (I/0449), *boz* “boz, gri” (II/1191), *kızıl-caşıl* “al yeşil” (II/0498).

Temel sıfatlar: *gözəl* “güzel” (I/0171), *tar* “dar” (I/0201), *çiräylik* “güzel” (I/0956), *zor* “büyük” (I/0860), *caltırāñ* “parlak” (II/0719), *kəttə* “büyük” (II/0802), *taza* “temiz” (II/1008), *kiçik* “küçük” (II/1190).

Sıfatlarda pekiştirme: *katıḡdı* “çok” (I/0133), *əcəp* “acayip, ilginç” (I/0956).

Sıfatlarda derecelenme: *caḡşıraḡın* “daha iyisini” (II/1145).

2.2.4.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, nesneleri çeşitli bakımlardan belirten sıfatlardır (Çengel, 2005, s. 189).

2.2.4.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları nesneleri işaret etmek için kullanılır. Ölçünlü Kırgızcada *bul, bu, uşul, uşu, oşol, oşo, al, tigil, tigi, tetigil, tetigi* işaret sıfatları mevcuttur.

Destan metninde tespit edilen işaret sıfatları şu şekildedir:

bul, bu: bul kozuçu “bu çoban” (I/0805), *bul duşmanıñ* “bu düşmanını” (I/1252), *bu kıyağa* “bu yamaca” (I/1432), *bu sálamgə* “bu selama” (II/0026), *bu kara borán* “bu karsız fırtına” (II/0494), *bu dəryəni* “bu nehri” (I/0499).

şul, şu: atam şul “babam şu” (I/1087), *Avaz şu* “Avaz şu” (I/0868).

a, o, ol: a xattı “o mektubu” (II/[V.] [5.]), *a kəptərdi* “o güvercini” (II/1233), *o nemə* “o kişi” (I/1035), *ol taştı* “o taşı” (I/1240).

te: te kəptərdi (II/[II.] [1.]).

cañğı: cañğı eşikti “deminki kapıyı” (II/[II.] [1.]), *cañğı pəri* “deminki peri” (II/[IV.] [1.]), *cañğı taştı* “deminki taşı” (II/[II.] [1.]), *cañğı Karadöü* “deminki Karadev” (II/[II.] [5.]).

mana: mana məydən, mana dəş (I/0853) “işte meydan, işte ova”.

2.2.4.2.2. Sayı Sıfatları

Göruğlu Destanı’nda tespit edilen sayı sıfatları şunlardır:

2.2.4.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Göruğlu Destanı’nda tespit edilen asıl sayı sıfatları *tek kelime hâlinde olanlar* ve *kelime grubu hâlinde olanlar* olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

Tek kelime hâlinde olanlar: *toğuz* “dokuz” (I/0050), *eki* “iki” (I/0182), *kırg* “kırk” (I/0185), *altı* “altı” (I/0464), *bir* “bir” (I/0610), *üç* “üç” (I/0697), *otuz* “otuz” (I/1263), *ottuz* “otuz” (I/0050), *tört* “dört” (II/[V.] [2.]), *ceti* “yedi” (II/1344), *sekiz* “sekiz” (II/1345).

Kelime grubu hâlinde olanlar: *kırg altı* “kırk altı” (I/0025), *miñ bir eki* “bin iki” (I/0462), *on miñ* “on bin” (I/0790), *otuz eki* “otuz iki” (I/1162), *beş cüz* “beş yüz” (I/1356).

2.2.4.2.2.2. Üleştirme Sayı Sıfatları

Ölçünlü Kırgızcada bu sıfatlar *+dAn, -dOn; +tAn, +tOn* çıkma hâli ekiyle yapılır. Destan metninde tespit edilen üleştirme sayı sıfatları şunlardır: *eki ekiden* “ikişer ikişer” (0852), *birdən birdən* “birer birer” (II/0819).

2.2.4.2. Belirsizlik Sıfatı

Görüğü Destanı’nda tespit edilen belirsizlik sıfatları aşağıdaki gibidir:

bir nimət “bir nimet” (I/0220), *bir kəptər kuş* “bir güvercin kuşu” (II/1228), *bir kəmpir* “bir ihtiyar” (I/1409), *ar topuda* “her bölükte” (I/1157)

2.2.5. Zamirler

2.2.5.1. Şahıs Zamirleri

Ölçünlü Kırgızca ile destan metnindeki şahıs zamirlerini karşılaştırmalı olarak bu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 188. Şahıs zamirleri.

Şahıs Zamirleri	ÖKrg’daki Kullanımı	GD’ndaki Kullanımı
1. Teklik	<i>men</i>	<i>men / mən</i>
2. Teklik	<i>sen</i>	<i>sen / sən</i>
2. Teklik	<i>siler, siz</i>	<i>Silər</i>
3. Teklik	<i>al</i>	<i>ol</i>
1. Çokluk	<i>biz</i>	<i>Biz</i>
2. Çokluk	<i>siler</i>	<i>Silər</i>
2. Çokluk	<i>sizder</i>	-
3. Çokluk	<i>alar</i>	<i>Olor</i>

Destan metninde *men* zamirinin ünlüsü bazen /a/ ile /e/ arasındaki ince ünlü /ə/ olur: *men* “ben” (I/0236), *mən* “ben” (II/0055).

Destan metninde *sen* zamirinin ünlüsü bazen /a/ ile /e/ arasındaki ince ünlü /ə/ olur: *sen* “sen” (II/0048), *sən* “sen” (II/1212). Sözcüğün *səngə* “sana” (I/0225) yönelme hâliyle çekimlendiği zaman kendini koruması ilginçtir.

Destan metninde *siler* zamirinin ünlüsü bazen /a/ ile /e/ arasındaki ince ünlü /ə/ olur: *silər* “siz” (I/0997).

Destan metninde üçüncü şahıs zamirleri *ol* ve *olor* şeklindedir: *ol* “o” (I/0867), *olordu* “onları”. (II/[III.] [3.])

Destan metninde biz zamirinin ünlüsü bazen /a/ ile /e/ arasındaki ince ünlü (ə) olur: *biz* “biz” (II/0071).

2.2.5.2. İşaret Zamirleri

Ölçünlü Kırgızca ile destan metnindeki işaret zamirlerini karşılaştırmalı olarak bu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 189. İşaret zamirleri.

İşaret Zamirleri	ÖKrg'daki Kullanımı	GD'ndaki Kullanımı
Teklik	<i>bul</i>	<i>bul / bu</i>
Teklik	<i>uşul / oşol</i>	<i>uşul / şul / şu</i>
Teklik	<i>al</i>	<i>a / o / ol</i>
Çokluk	<i>bular</i>	<i>Bular</i>
Çokluk	<i>uşular / oşolor / tigiler</i>	-
Çokluk	<i>alar</i>	<i>Olar</i>

Metinde geçen işaret zamirlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

bul, bu: *bul* (I/0868), *bu* (I/1432).

uşul, şul, şu: *uşul* ([I.] [1.]), *şul* (I/1087), *şu* (I/0868) “şu”.

a, ə, o, ol: *a* (II/2305-06) “o”, *əni* (I/0131) “onu”, *o* (I/1035) “o”, *ol* (I/1035) “o”.

bular: *bular* “bunlar” (I/0060).

olar: *olar* “onlar” (I/0118).

2.2.5.3. Belirsizlik Zamirleri

Ölçünlü Kırgızcada belirsizlik zamirleri, canlı ve cansız varlıkları belirsiz bir şekilde karşılar. Metinde tespit edilen belirsizlik zamirleri şunlardır: *biri* “birisi” (II/0070), *birö* “birisi” (II/1039), *birəu* “birisi” (II/1070), *eç kim* “hiç kimse” (II/1037), *bir nemə* “birisi” (I/0608), *iç kim* “hiç kimse” (II/0112), *əmmə* “bütün” (I/0024).

2.2.5.4. Soru Zamirleri

Ölçünlü Kırgızcada *emne?* “ne?”, *kim?* “kim?”, *kayer?* “neresi?”, *kanday?* “nasıl”, *kaysı?* “hangi?” şekillerinde kullanılan soru zamirleri Göruğlu Destanı’nda aşağıdaki şekillerde rastlanmıştır:

nimnə? “ne? nasıl?” (II/0875)

nimə? “ne? nasıl?” (I/1200)

nima? “ne? nasıl?” (I/1253)

kim? “kim?” (I/0613)

ķana? “nerede?” (I/1395)

ķandaĝ? “nasıl?” (I/0656)

ķanday? “nasıl?” (I/0657)

ķandaķ “nasıl” (II/1076)

2.2.5.5. Dönüşlülük Zamiri

Destan metninde dönüşlülük zamiri Ölçünlü Kırgızcada olduğu gibi *öz* kelimesidir. Bu kelime eksiz şekliyle sıfat görevinde kullanılır: *öz atam* (I/0662) “kendi babam”.

Ölçünlü Kırgızca ile metindeki dönüşlülük zamirinin iyelik ekleriyle çekimlenmiş şekli karşılaştırmalı olarak bu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 190. Dönüşlülük zamirleri.

Şahıs Zamirleri	ÖKrg'daki Kullanımı	GD'ndaki Kullanımı
1. Teklik şahıs	<i>öz-ü-m</i>	-
2. Teklik şahıs	<i>öz-ü-ñ</i>	-
2. Teklik şahıs (nez.)	<i>öz-ü-ñüz</i>	-
3. Teklik şahıs	<i>öz-ü</i>	<i>öz-ü, öz-i</i>
1. Çokluk şahıs	<i>öz-ü-büz</i>	-
2. Çokluk şahıs	<i>öz-ü-ñör</i>	-
2. Çokluk şahıs (nez.)	<i>öz-ü-ñüzdör</i>	-
3. Çokluk şahıs	<i>öz-dörü</i>	<i>öz-ləri</i>

Örnekler: *özi* “kendisi” (I/0255), *özü* “kendisi” (I/0484), *özün* “kendisini” (I/0090), *özin* “kendisini” (II/0162), *özləri* “kendileri” (I/0175).

2.2.6. Zarf

2.2.6.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, fiilleri zaman bakımından nitelendirir. Metinde tespit edilen zaman zarfları şunlardır:

anan “sonra” (II/[III.] [3.]), *ənən* “sonra” (II/[II.] [1.]), *ənən şondo* “ondan sonra” (II/[IV.] [3.]), *azır* “şimdi” (II/0744), *bügün* “bugün” (II/1499), *cana* “yine” (I/0815), *cənə* “yine” (II/0827), *ertəsi* “ertesi” (I/1346), *emi* “şimdi” (II/[VI.] [1.]), *endi* “şimdi” (II/0750), *bir zamanda* “bir müddet” (II/1016), *çəş vaktində* “öğle vaktinde” (II/0699), *neçen zaman* “nice zaman” (II/0843), *keçəni* “geceyi” (I/0045), *kündüz* “gündüz” (I/0045), *neçe kün* “birkaç gün” (II/1141), *tün* “gece” (I/0784), *ay* “ay” (II/0844), *cıl* “yıl” (II/0050).

2.2.6.2. Yer ve Yön Zarfları

Yer ve yön zarfları, fiilin yerini ve yönünü gösterir. Metinde tespit edilen yer ve yön zarfları aşağıdaki şekildedir:

aldınan (II/0758) “karşısından”, *arqasıdən* (II/0758) “peşinden”, *şunda* (I/0804) “şurada”, *oyaqtın* (I/0867) “oradan”, *oyaqtan* (II/0603) “oradan”, *buyaqtan* (II/0768) “buradan”, *ondo* (II/[III.] [2.]) “orada”, *çınar təgigə* (II/0472) “çınar ağacının dibine”, *tışqarı* (II/[I.] [2.]) “dışarı”, *tışqarığa* (II/1250) “dışarıya”, *ki:nin* (I/0823) “arkasına”, *munda* (II/0824) “burada”, *çar tərəb* (I/1072) “her taraf”.

2.2.6.3. Tarz Zarfları

Tarz zarfları, fiilin vasfını bildirir. Metinde tespit edilen tarz zarfları şunlardır:

şontip “öylece” (II/[III.] [1.]), *taza* “iyice, eksiksiz” (II/1008).

2.2.6.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları, zarf, sıfat ve fiillerin önüne gelerek miktar ve derece bildirir. Metinde tespit edilen miktar zarfları aşağıdaki şekildedir:

şunça “bu kadar” (II/0909), *neçə menzil col cürgən* “nice menzil yol gitmiş” (II/0509), *neçən kaapir* “nice kafir” (I/1365), *birdən birdən* “birer birer” (II/0819), *neçen* “nice” (II/0843), *zor* “çok sayıda” (I/0034), *qavat-qavat* “kat kat, sayısızca” (I/0037), *qatar-qatar* “sıra sıra, çok sayıda” (I/0038), *köp* “çok” (I/0557), *eç* “hiç” (I/0716), *iç* “hiç”

(II/0833), *teñ* “yarım, yarısı” (I/0015), *əsti* “hiç, asla” (II/1401), *calgız* “yalnız, bir tane” (I/0393).

2.2.6.5. Soru Zarfları

Soru zarfları, fiilin anlamını soru bakımından etkiler. Metinde tespit edilen soru zarfları şunlardır:

nimnə? “ne? nasıl?” (II/0875)

nimə? “ne? nasıl?” (I/1200)

nima? “ne? nasıl?” (I/1253)

ķandaĝ? “nasıl?” (I/0656)

ķanday? “nasıl?” (I/0657)

ķandaķ “nasıl?” (II/1076)

2.2.7. Fiil

2.2.7.1. Şahıs Ekleri

2.2.7.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Zamir kökenli şahıs eklerinin Ölçünlü Kırgızca ve Göruĝlu Destanı’ndaki kullanımları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 191. Zamir kökenli şahıs ekleri.

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	ÖKrg’daki Kullanımı	GD’ndaki Kullanımı
1. Teklik şahıs	-m(I)n, -m(U)n	-mın, -mən, -mûn
2. Teklik şahıs	-s(I)ñ, -s(U)ñ	-sən
2. Teklik şahıs nez.	-sIz, -sUz	-
3. Teklik şahıs	Ø	Ø
1. Çokluk şahıs	-bIz, -bUz	-miz, -biz
2. Çokluk şahıs	-sIñAr, -sUñAr	-
2. Çokluk şahıs nez.	-sIzdAr, -sUzdAr	-
3. Çokluk şahıs	Ø	Ø

Birinci teklik şahıs eki -mın, -mən; - mûn:

men ırızımın “ben razıyım” (II/[I.] [1.]), *deymən* “diyorum” (I/0068), *surərmən* “soracağım” (I/0220), *əytərmən* “söylerim” (I/0222), *əytməsmən* “söylemem” (I/0223), *berərmən* “vereceğim” (II/0325), *tilərmən* “diliyorum” (II/0319), *surərmən* “istiyorum” (II/0320), *kelgənmən* “geldim” (II/0333), *barəmənmən* “gideceğim” (II/0441), *tapqanmənmən* “buldum” (II/0867), *içərmən* “içerim” (II/0898), *satqanmənmən* “sattım” (II/0908), *qalıpmən* “kalmışım” (II/1197), *bolərmən* “olacağım” (II/1255), *gıdırıb cürgənmən* “dolaşıyordum” (II/1396), *uruş qılərmən* “savaşacağım” (II/1449), *qandaq qıləmənmən* “nasıl yapacağım” (II/1076).

Pamir Kırgızları Ağzında birinci teklik şahıs ekinin /b/’li ve /p/’li örnekleri de mevcuttur (Pekacar, 1995, s. 163).

İkinci teklik şahıs eki -*sən*:

qalğansən “kaldın” (II/1390), *olca bolupsən* “esir düşmüşsün” (I/0774), *soyəlsəñ* *soyməymisən?* “kes bakayım kesebiliyorsan?” (I/1049), *əytməysən* “söylemiyorsun” (I/1241), *uqtata qoyməymisən* “uyumama izin vermez misin?” (I/1418), *berəsən* “verirsin” (II/0418), *berməysən* “vermiyorsun” (II/0419), *soulutupsən* “kurutmuşsun” (II/0965), *təyləbsən* “bırakmışsın” (II/1040), *beripsən* “vermişsin” (II/1073), *ölüpsən* (II/1212), *bilməysən* “bilmiyorsun” (II/1401), *pata berməysən* “dua etmiyorsun” (II/0419).

Pamir Kırgızları Ağzında söz konusu ek -*s(I)ñ*, -*s(U)ñ* şeklindedir (Pekacar, 1995, s. 163). Destan metninde ise ekin Özbek Türkçesinde olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir (Coşkun, 2017, s. 120).

Birinci çokluk şahıs eki -*biz*, -*miz*:

barıp kelebiz “gidip geleceğiz” (II/[V.] [2.]), *ketebiz* “gideceğiz” (II/[III.] [3.]), *qorqərmiz* “korkarız” (I/0270), *berəlməymiz* “veremeyiz” (I/0272), *bərməlməsmiz* “gidemeyiz” (I/0299), *barərmiz* “gideriz” (I/1126), *bərərmiz* “gideriz” (II/0071), *keləlməsmiz* “gelemeyiz” (I/0298), *ketib qalərmiz* “gideceğiz” (I/0686), *başləymiz* “başlarız” (II/0516), *soyərmiz* “keseceğiz” (II/0914), *bolərmiz* “olacağız” (II/1292).

Pamir Kırgızları Ağzında birinci çokluk şahıs ekinin /m/’li, /b/’li, /p/’li ve /w/’li şekilleri mevcuttur (Pekacar, 1995, s. 163). Destan metninde ise söz konusu ekin sadece -*miz* şekli tespit edilmiştir. Bu durum Yeni Uygur ve Özbek Türkçesindeki birinci çokluk şahıs eki olan +*miz* (Coşkun, 2017, s. 120; Öztürk, 2015, s. 72) ile benzerlik göstermektedir.

2.2.7.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Birinci tip geçmiş zaman ve şart kipi iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılır. İyelik kökenli şahıs eklerinin Ölçünlü Kırgızca ve Göruğlu Destanı'nda kullanımları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 192. İyelik kökenli şahıs ekleri.

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	ÖKrg'daki Kullanımı	GD'ndaki Kullanımı
1. Teklik şahıs	-m	-m
2. Teklik şahıs	-ñ	-ñ, -n
2. Teklik şahıs nez.	-ñIz, -ñUz	-ñgiz,
3. Teklik şahıs	Ø	Ø
1. Çokluk şahıs	-k	-k
2. Çokluk şahıs	-ñAr, -ñAr	-ilər
2. Çokluk şahıs nez.	-ñIzdAr, -ñUzdAr	-
3. Çokluk şahıs	Ø	Ø

Birinci teklik şahıs eki -m: *çıķardım* “çıkardım” (I/0695), *gezdım* “dolaştım” (I/0649), *boldım* “oldum” (II/1041), *berdım* “verdim” (I/0914), *ırazı boldım* “razı oldum” (II/[I.] [1.]), *it boldım* “it oldum” (II/1115).

İkinci teklik şahıs eki -ñ: *alsañ* “alırsan” (I/1256), *soysañ* “soyarsan” (I/1053), *surasañ* “sorarsan” (I/0660), *berməsañ* “vermezsen” (I/0224), *rıza bolsañ* “razı olursan” (II/1185), *açsañ* “açarsan” (II/1226), *ursañ* “vurarsan” (II/[III.] [2.]), *salsañ* “atarsan” (I/0365).

İkinci teklik şahıs eki (nezaket) -ñgiz: *bersəñgiz* “verirseniz” (I/0222), *bersəñgiz* “verirseniz” (I/0188), *bersəñgiz* “verirseniz” (I/0249).

Üçüncü teklik şahıs eki Ø: *ölədiØ* “ölecek” (I/1291), *külədiØ* “güler” (II/203), *deydiØ* “der” (II/0260), *xoşu-xoşvaķ bolədiØ* “gönlü hoşnut olur” (II/0264), *bergənØ* “vermiş” (II/0273), *dürbün saldı* “dürbünle baktı” (II/0279), *sálədiØ* “salır” (II/0289), *ķaķtıØ* “kaçtı” (II/0290), *çəķildiØ* “saçıldı” (I/0449), *battıØ* “battı” (II/0381).

Birinci çokluk şahıs eki -k: *ķıldık* “ettik” (I/0797).

İkinci Çokluk Şahıs Eki *-ilər*: *tartilər* “çekiniz” (I/0192), *tüşürilər* “indiriniz” (I/0264).

Üçüncü çokluk şahıs eki *Ø*; *-lər*: *multıglârin atədiØ* “tüfekleriyle ateş eder” (II/0401), *kuşlârini sâlədiØ* “kuşlarını salır” (II/0399), *mollalar azan əytkenØ* “mollalar ezan söylemiş” (II/0481), *dedilər* “dediler” (II/1491).

Pamir Kırgızları Ağzında üçüncü çokluk şahıs eki *-lar*, *-ler*, *-lor*, *-lör* şeklindedir (Pekacar, 1995, s. 164), ancak Göruğlu Destanı’nda *-lər* üçüncü çokluk şahıs ekinin bir örnekte görüldüğü; daha çok eksiz kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.7.2. Bildirme Kipleri

2.2.7.2.1. Geçmiş Zaman Kipleri

2.2.7.2.1.1. I. Tip Geçmiş Zaman

Ölçünlü Kırgızcada görülen geçmiş zaman, kesin bitmiş hareketi bildirir ve tonlu ünsüzlerden sonra *-dI*, *-dU*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-tI*, *-tU* şeklinde eklenir. Pamir Kırgızları Ağzında da “Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak bu ekin sekiz temel şekli bulunmaktadır; *-dı*, *-di*, *-du*, *-dii*, *-tı*, *-ti*, *-tu*, *-tü*” (Pekacar, 1995, s. 165).

Göruğlu Destanı’nda görülen geçmiş zaman eki; *-dı*, *-di*, *-du*, *-dii*, *-ti*, *-tu*, *-tü* ekleri kullanılmakla birlikte genel olarak *-di* eki görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılmıştır. Destanda *-dı* ekinin geçtiği bir örnek bulunmaktadır. Bilindiği gibi görülen geçmiş zaman eki çağdaş Türk yazı dillerinden Özbekçede *-di* biçiminde kullanılmaktadır. Destan bu ekin kullanımı bakımından da Özbekçe ile benzer özellikler göstermektedir.

-di: *berdim* “verdim” (I/0914), *çıkdım* “çıkardım” (I/0695), *gezdım* “dolaştım” (I/0649), *boldım* “oldum” (II/1041), *çəçildi* “saçıldı” (I/0449), *açildi* “açıldı” (I/0472), *bağladi* “bağladı” (I/0763).

-tı: *taptık* “bulduk” (II/0929).

-ti: *əytti* “söyledi” (II/[I.] [1.]).

-tü: *tüştü* “düştü” (II/0803).

2.2.7.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zaman

Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *-gAn*, *-gOn*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-kAn*, *-kOn* şeklinde kullanılan geçmiş zamanın bu türüne Görülen Uzak Geçmiş Zaman da

denilebilir. Destanda genellikle I. Tip geçmiş zaman eki olan *-DI*, *-DU* ekinin yerine geçtiği ve kesin bitmiş bir hareketi bildirdiği anlaşılmaktadır:

-ğan, -gán, -gən: sargargan “sararmış” (I/0100), *kılğan* “yaptı, etti” (I/0911), *izá kılğan çok* “üzmedi” (II/1037), *urğan* “vurdu” (II/1499), *tirig e kalğan* “sağ kalmış” (I/1124), *uşlağan* “yakalamış” (II/1270), *salgán* “bakmak” (I/0003), *algán* “almış” (I/0005), *yargán* “yarmış” (I/0002), *çakırğán* “çağırılmış” (I/0184), *kaçırğán* “kaçırılmış” (I/0279), *kelgammən* “geldim” (I/0231), *kelgən* “gelmiş” (I/0027), *degən* “demiş” (I/0216), *sálam bergən* “selam vermiş” (I/0259), *bergən* “verdi” (I/0286), *cetkirgən* “ulaştırmış” (I/0361), *pata bergən* “dua etmiş” (I/0395), *col cürgən* “yol gitmiş” (I/0427), *tikilgən* “kurulmuş” (I/0553), *ketə bergən* “gitmiş” (I/0573), *türgən* “dürdü” (I/0580), *kelgənmən* “geldim” (I/0668).

Ekin son ünsüzünün birinci teklik şahıs ekiyle beraber kullanıldığında *m* olduğu örnekler de tespit edilmiştir: *kelgammən* “geldim” (I/0231), *bergammən* “verdim” (I/0233).

-kan, -kán, -kən, -kon: batkan “batmış” (I/0198), *kopkán* “çıkılmış” (I/0001), *kaçkán* “kaçmış” (I/1215), *kərnəyin tartkán* “borazan çalmış” (II/0076), *catkán* “yatmış” (II/0815), *ketkən* “gitmiş” (I/0197), *atlab ötkən* “atlayarak geçmiş” (I/0597), *cetkən* “varmış” “varmış” (I/0584), *ötkən* “geçmiş” (II/1348), *ketkən* “gitti” (II/1052), *sokkon çok* “vurmadı” (II/1070).

2.2.7.2.1.3. III. Tip Geçmiş Zaman

Ölçünlü Kırgızcada duyulan geçmiş zaman olarak adlandırılan bu tip geçmiş zaman türü *-(I)ptIr*, *-(U)ptUr* (< *-Ip* + turur) eklerinin yardımıyla yapılır. Göruğlu Destanı’nda da büyük ölçüde aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir:

-ıptır, -iptir, -ubtur, -uptur, -üptür: açılıptır “açılmış” (I/0020), *qardım caman açıptır* “karnım çok acıkmış” (I/1261), *alış atıb alıptır* “uzaktan vurmuş” (I/0941), *cerdi çapıb alıptır* “yere bir vurmuş” (I/0866), *kalıptır* “kalmış” (I/1365), *uykuğa katıptır* “uyku arzulamış” (I/1093), *kağa batıptır* “kana yıkanmış” (I/1094), *barıptır* “gitmiş” (II/[IV.] [1.]), *kaçıptır* “kaçmış” (I/1349), *bir-birigə çadıptır* “üst üste yığmış” (I/1381), *eşikti açıptır* “kapıyı açmış” (II/[II.] [1.]), *keliptir* “gelmiş” (I/0050), *kelibtir* “gelmiş” (II/0521), *kaçıp ketiptir* “kaçıp gitmiş” (II/[I.] [4.]), *tagiptir* “takmış” (I/0115), *citiptir* “yitmiş” (II/0848), *əytiptir* “söylemiş” (II/[V.] [1.]), *miniptir* “binmiş” (I/0051), *xudáy urubtur*

“Allah kahretmiş” (I/0303), *gayıp boluptur* “kaybolmuş” (I/0714), *olca boluptur* “esir olmuş” (I/0752), *numcən boluptur* “perişan olmuş” (I/1229), *culuptur* “koparmış” (I/1267), *öliptür* “ölmüş” (I/1364).

Destan metninde bu kip ekinin *-(I)ptIr*, *-(U)ptUr* şeklinin kısaltılarak sadece *-(I)p*, *-(U)p*’dan sonra şahıs eklerinin eklendiği örnekler de mevcuttur: *ölüpmən* “ölmüşüm” (I/0503), *əydəp kelipmən* “getirmişim” (I/0505).

2.2.7.2.2. I. Tip Gelecek Zaman/Şimdiki Zaman

Ölçünlü Kırğızcada kesin gelecek zaman yanında basit şimdiki zamanı bildiren bu kip, ünsüzlerden sonra *-A*, *-O*; ünlülerden sonra *-y* şeklinde eklenir. Destan metninde kipin *-a*, *-á*, *-ə* ve *-y* biçimlerinde geçtiği ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığı görülmektedir.

-a: *konadı* “üşüşür” (I/1302), *itçə cetek uradı* “köpek gibi yedeğine alır” (I/1036), *zolananı saladı* “boynuna tasma takar” (I/1037), *multıglârin atadı* “tüfekleriyle ateş eder” (II/0157), *itlärini aladı* “köpeklerini alır” (II/0267), *sayáqılib turadı* “ona gölge eder” (II/0514), *kaça-kaça küladi* “katıla katıla güler” (II/0653), *catadı* “yatıyor” (II/0959), *kaçıp çıgat* “kaçıp çıkacak” (II/[III.] [4.]).

-ə: *külədi* “gülecek” (I/0044), *soyədi* “kesecek” (I/0830), *bolədi* “olacak” (I/0043), *catədi* “yatıyor” (I/0583), *alib kelədi* “getirecek” (I/0625), *kelədi* “gelir” (I/0825), *atədi* “vurur” (I/0952), *bolədi* “olacak” (I/0985), *bölədi* “böler” (I/1003), *ketib bārədi* “gidiyor” (I/1183), *tə:rətini alədi* “abdestini alır” (II/0344), *alədi* “alır, avlar” (II/0398), *sálədi* “salır” (II/0399), *multıglâri tigədi* “tüfekleri isabet eder” (II/0401).

-y: *gülləydi* “çiçek açıyor” (I/0017), *səyrəydi* “ötüyor” (I/0018), *deydi* “diyor” (I/0064), *deymən* “diyorum” (I/0068), *muşləydi* “yumruklar” (I/1294), *tişləydi* “ısıtır” (I/1331), *tuğraydi* “doğrar” (I/1333), *sözləydi* “söyler” (I/0038), *əydəydi* “sürer” (II/0266), *álalməydi* “alamaz” (II/0288), *tigməydi* “isabet etmez” (II/0292), *cıgłaydi* “ağlar” (II/0295), *təyləydi* “atar” (II/0296), *başləymiz* “başlarız” (II/0516), *beralməymiz* “veremeyiz” (I/0272), *kelməydi* “gelmez” (I/0691).

2.2.7.2.3. II. Tip Gelecek Zaman

Ölçünlü Kırgızcada geniş zaman ve belirsiz gelecek zaman işlevinde kullanılan bu kip, ünlüyle biten fiillere *-r*; ünsüzle biten fiillere *-Ar*, *-Or* şeklinde eklenir. Destan metninde söz konusu kip ekinin sadece *-r*; *-ar*, *-ər* şekillerine örnekler tespit edilmiştir.

-r: *surərmən* “soracağım” (I/0220), *tilərmən* “dileyeceğim” (I/0221), *tilərmən* “dilerim” (II/0186).

-ar, *-ər*: *barərmən* “giderim” (I/0996), *çınar başıga çığar* “çınar ağacına tırmanır” (I/1067), *bolər* “olacak” (I/0175), *alib kelərmən* “getireceğim” (I/0372), *bārərmiz* “gideceğiz” (II/0071), *əytərmən* “anlatacağım” (II/0249), *berərmən* “vereceğim” (I/0225), *qorqərmiz* “korkarız” (I/0270), *cem bolərmən* “yem olacağım” (I/0508), *ketib qalərmiz* “gideceğiz” (I/0626), *minərmən* “binirim” (I/0685), *tuzaq qoyərmən* “tuzak kurarım” (I/1351).

Ölçünlü Kırgızcada belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekimi *-bAs*, *-bOs*; *-pAs*, *-pOs* ekleriyle oluşturulur. Pamir Kırgızları Ağzında bu ek *-mAs*, *-bAs*, *-pAs*, *-wAs* şekillerindedir (Pekacar, 1995: 172). Göruğlu Destanı’nda ise bu kipi olumsuz şekli sadece *-mas*, *-məs* ekileryle oluşturulmuştur.

-mas, *-məs*: *bolmas* “olmaz” (II/0341), *bārəlməsmiz* “gidemeyiz” (I/0300), *keləlməsmiz* “gelemeyiz” (I/0298), *əytməsmən* “söylemem” (I/0223), *cığılməs* “yığılmaz” (I/0536), *qorqməslər* “korkmazlar” (I/0175), *tüşməs* “düşmez, değmez” (I/0646), *çıkəsmən* “çıkmayacağım” (I/0652), *qalməs* “kalmaz” (II/0496).

2.2.8. Tasarlama Kipleri

2.2.8.1. Emir Kipi

Emir kipi ekinin Eski Türkçeden beri ayrı bir eki vardır. Bu kipi Ölçünlü Kırgızca ve Göruğlu Destanı’nda kullanımları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 193. Emir kipi.

Şahıslar	ÖKrg’daki Kullanımı	GD’ndaki Kullanımı
1. Teklik şahıs	<i>-(A)yIn / -(O)yUn</i>	<i>-ayin,- əyin; -ay, -əy</i>
2. Teklik şahıs	<i>-gIn / -gUn; -kIn / -kUn</i>	<i>Ø,-ğın, -gın, -ğun, -gün, -kın</i>

2. Teklik şahıs (nez.)	-(I)ñIz / -(U)ñUz	-
3. Teklik şahıs	-sIn / -sUn	-sin, -sin, -sun, -sün
1. Çokluk şahıs	-yII / -yIU; -AlI(k) / OlU(k)	-əyli
2. Çokluk şahıs	-gIIA / -gUIA; -kIIA / -kUIA	-ilər, -iylər, -ñlər
2. Çokluk şahıs (nez.)	-(I)ñIzdAr, -(U)ñUzdAr	-
3. Çokluk şahıs	-sIn / -sUn	-

Birinci teklik şahıs emir kipi eki *-ayin, -əyin; -ay, -əy: uçayin* “uçayım” (I/0524), *əylənayin* “kurban olayım” (I/0103), *xavár alayin* “haber alayım” (I/1441), *boləyin* “olayım” (I/0976), *barəyin* “gideyim” (I/1192), *süyəyin* “seveyim” (II/1332), *körəy* “göreyim” (I/0124), *baray* “gideyim” (I/0128), *kıləyin* “edeyim” (I/0236), *ordo bazarğa barəy* “bey otağına gideyim” (I/0072), *körəy* “göreyim” (II/0506), *köldən alay gəziñni* “gölden alayım kazını” (I/0143), *oyəy kızıñni* “oyayım gözünü” (I/0144), *qarmay desəm* “tutayım dersem” (II/0884), *alib ketəy* “götüreyim” (I/0238).

Teklik birinci şahıs emir kipi olarak daha çok *-ay, -əy* eki kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Yeni Uygur Türkçesindeki (Öztürk, 2015, s. 89) *-y; -ay, -ey* ve Özbek Türkçesindeki *-y; -əy, -əyin* (Coşkun, 2017, s. 135) emir kipi ekleriyle benzerlik göstermektedir.

İkinci teklik şahıs emir kipi eki *Ø, -gın, -gin, -gun, -gün, -kın: sözlaØ* (I/0332) “söyle”, *atlanØ* “atlan” (I/0780), *uşlap algin* “yakala” (II/1266), *cəzılgin* “yazıl” (I/0445), *tor cəygin* “ağ ser” (I/1023), *xat bergin* “mektup gönder” (I/1136), *tilimgə kəlmə salgin* “Kelime-i Şehadet getirt” (I/1291), *uqlay bergin* “uyu” (I/0616), *soygün* “kes” (I/1057), *urgün* “vur” (I/0522), *öltürgün* “öldür” (II/1233), *tartkın* “getir” (I/0808), *çıkkın* “çık” (I/0640).

Üçüncü teklik şahıs emir kipi eki *-sin, -sin, -sun, -sün: açsin* “açsın” (I/0383), *batsın* “batsın” (I/ 0519), *çəçsin* “fıskırsın” (I/0385), *cügərsin* “göndersin” (I/0173), *şəylənsin* “sevinsin” (I/0384), *qurusun* “kurusun” (I/0960), *tolsun* “dolsun” (II/0744), *ötsün* “geçsin” (I/0517), *biri qalməy atlənsin* “biri kalmadan atlansın” (I/1140).

Birinci çokluk şahıs emir kipi eki *-əyli : ketəyli* “gidelim” (I/0670).

İkinci çokluk şahıs emir kipi eki *-ilər, -iylər, -ñlər : alib kelilər* “getirin” (I/0729), *açılar* “açın” (I/0760), *silər şunda turilər* “siz burda bekleyin” (I/0804), *dargə tartilər*

“dar ağacına asın” (I/0192), *tüşürilər* “indirin” (I/0264), *kıyıylər* “kesin” (I/0193), *uşlənələr* “yakalayın” (I/0191).

2.2.8.2. Şart Kipi

Ölçünlü Kırgızcada şart kipi -sA, -sO ekleriyle oluşturulur. Göruğlu Destanı’nda kipi -sa, -sə, -se, -so şekilleri görülmüştür:

-sa, -sə; -se: *oķusa* “okuduğunda” (I/0168), *cügərməsə* “göndermezse” (I/0174), *açsa* “açtığına” (II/1165), *çıksa* “çıktığında” (II/[II.] [5.]), *rıza bolsañ* “razı olursan” (II/1185), *depsəsə* “basarsa” (I/0060), *bersəñgiz* “verirseniz” (I/0222), *desə* “dediğinde, dese” (I/0315), *kirsəm* “girsem” (I/0506), *türsə* “açsa” (I/0581), *cetməsə* “yetmezse” (I/1044), *soyəlsəñ* “kesebilirsen” (I/1049), *töksə* “dökerse” (I/1363), *oyganıp ketsə* “uyandığında, uyansa” (I/0479), *bu qara borán tegsə* “karsız fırına gelirse” (II/0495), *ölsə* “ölürse” (II/0567), *cetsə* “ulaştığında” (II/0870), *desəm* “dersem” (II/0884), *kəlsə* “geldiğinde” (II/1492), *dese* “dediğinde” (II/[I.] [1.]), *kirse* “girdiğinde, girse” (II/[II.] [1.]), *bolməsə* “olmazsa” (II/0193).

-so: *bolbosəñ* “olmazsan” (II/[I.] [1.]), *bolso* “olursa” (II/0325), *ķonso* “konarsa” (II/[V.] [8.]), *kəlsə* “gelse, geldiğinde” (II/0466).

2.2.8.3. Birleşik Kipler

2.2.8.3.1. Hikâye

Ölçünlü Kırgızcada hikâye çekiminde *ele* kullanılır. Pamir Kırgızları Ağzında hikâye çekiminde *edə* şekli kullanılırken, destan metninde Kırgızcanın ağızlarında olduğu gibi *edi*, *idi*, *erdi* şekilleri görülmektedir. Çalışmamızda sadece destan metninde tespit edilen hikâye çekimlerine yer verilmiştir.

Örnekler:

cürər erdi “dolaşıyordu” (I/0048)

süyər edi “öperdi, öpecekti” (I/0613)

soğar edi “dövecekti” (II/1072)

sogar idi “dövecekti” (II/1036)

körər idi “görecekti” (I/1054)

cerdəgi çöptən köptü “yerdeki ottan daha çoktu” (I/1185)

2.2.8.3.2. Rivayet

Ölçünlü Kırgızcada kiplerin rivayet çekimi *eken*, çok sık olmamakla birlikte *imış* kelimeleriyle yapılır. Göruğlu Destanı'nda kiplerin rivayetinin *eken* kelimesiyle yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızda kiplerin rivayet çekimlerinin çok sık ratlanmadığı için sadece tespit ettiğimiz örnekleri vermekle yetineceğiz:

cibergen eken “göndermişmiş” (II/VI.2)

aytkən eken “söylemişmiş” (II/[IV.] [3.])

uqtayt ekəsilər “uyurmuşsunuz” (I/0606)

2.2.8.3.3. Şart

Ölçünlü Kırgızcada şart birleşik çekimi işlek bir kullanım göstermez. *bol-* “olmak” fiiline *-so* şart ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Pamir Kırgızları Ağzında *bol-* fiilinin *l* ünsüzü, şart ekinin *s* ünsüzüne benzeşerek bazen *s* olduğu; iki *s* ünsüzünden birinin bazen düştüğü görülmektedir (Pekacar, 1995, s. 187). Göruğlu Destanı'nda şart birleşik çekimine bir örnek tespit edilmiştir:

ırazı bolğon bolsoñ “razı olduysan” (I.] [1.]).

2.2.9. İsim-Fiil Ekleri

2.2.10. Sıfat-Fiil Ekleri

Sıfat-fiiller, sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen fakat aldığı eklerle fiilin zamanına bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şeklidir (Çengel, 2005, s. 294). ÖKrg'da sıfat-fiil ekleri geçmiş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiil ekleri olmak üzere iki başlık altında ele alınır.

Metinde tespit edilen gelecek zaman ve geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri örnekleriyle verilmiştir.

-məs

arıqtıqtan cıgılməs “zayıflıktan yığılmayan” (I/0536), *semizdiktən tıgılməs* “semizlikten batmayan” (I/0537).

-ğan, -gən, -gön; -қан, -кән, -гәм

Sunğan xatin “sunduğu mektubunu” (II/1321), *sálamgə kelgəngə* “selamlaşmaya gelene” (I/0033), *körgən* “gören” (I/0232), *əni uqқан* “onu duyan” (I/0101), *pütкən* “biten” (II/1119), *kötərgən* “kaldırmış” (I/0116), *qarməgən* “tutmuş” (I/0117), *murutun kırg cerdən tüygən* “bıyığını kırk yerinden düğümlü olan” (I/0169), *tarəqlatıb ey kelgən* “takırdatarak hey gelen” (I/0205), *Gülkara tayin mingən* “Gülkara tayına binmiş” (I/0207), *bağışın Gambar baqqan* “Gülyüzüne evliya dokunmuş” (I/0209), *Kəşmirdən kelgən* “Kaşmir’den gelen” (I/0340), *xıdırat bütkən tal* “sıra sıra yetişen ağaç” (I/0400), *arqasıdan kelgəndi* “peşinden geleni” (I/1006), *kəlməgə kəlməgəndi* “kelime-i şهادet getirmeyeni” (I/1368), *körməgən* “görmeyen” (II/0796).

Metinde birkaç yerde sıfat-fiil eki olan *-gən* ekinin teklik 1. şahıs ekiyle geldiği zaman benzeşme olayı sonucu *-gəm* şeklini aldığı görülmüştür: *kelgəmmən* “gelmiştim” (I/0231), *bergəmmən* “vermiştim” (I/0233).

2.2.11. Zarf-Fiil Ekleri

Zarf-fiil ekleri, cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevinde kullanılır (Çengel, 2005, s. 304). Ölçünlü Kırgızcada zarf-fiil ekleri basit zarf-fiil ekleri ve birleşik zarf-fiil ekleri olmak üzere iki grupta ele alınır.

Ölçünlü Kırgızcada basit zarf-fiil ekleri *-A*, *-O*, *-y*, *-(I)p*, *-(U)p* şeklindedir. Metinde *-(I)p*, *-(U)p* zarf-fiil ekinin tonlulaştığı örnekler de mevcuttur. Metinde kullanılan zarf-fiil eklerini şu şekilde gösterebiliriz:

-A; -y

Barıp kele turğanına “gidip gelecek olanına” (II/[V.] [5.]), *uqlay bergin* “uyu” (I/0616), *uşlap ala kör* “yakala lütfen” (II/1268), *qalməy* “kalmadan” (I/1140), *taştı aıntara albaptır* “taşı devirememiş” (II/[II.] [1.]), *berməy* “vermeden” (I/0842), *eşməy* “örmeden” (I/0842).

-(I)b, -(U)b; -(I)p, -(U)p

Kol bağlab salam bergən “el bağlayıp selam vermiş” (I/0028), *tarəqlatıb* “takırdatarak” (I/0205), *keçəni kündüz kılib* “geceyi gündüz edip” (I/0045), *sálamın əlig alib* “selamını alıp” (I/0095), *cetib* “varıp, ulaşıp” (I/0088), *tarəqlatib* “takırdatarak”

(I/0314), *batıb* “batıp” (I/0284), *turub* “kalkıp” (I/0258), *cükürüb* “koşarak” (I/0161), *körüb* “görüp” (I/0499), *minip* “binip” (I/0087), *kol bağlap sâlam berib* “el bağlayıp selam verip” (I/0187), *alıp ketkən* “götürmüş” (I/0197), *körsätip soyğun* “göstererek kes” (I/1057), *solup kalğan* “kurumuş” (II/0957), *cükürüp* “koşarak” (I/0195).

Ölçünlü Kırgızcada birleşik zarf-fiiller, sıfat-fiil eklerine gelen hâl eklerinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Destan metninde birleşik zarf-fiil eklerinin kullanımı şu şekildedir:

-ğanday, -ğəndəy, -göndöy; -kəndəy

Ölçünlü Kırgızcada söz konusu ek, -gAn, -gOn; -kAn, -kOn sıfat-fiil eklerinin +dAy, +dOy ekleriyle birleşmesinden oluşmuştur. Tonlu ünsüzlerden sonra -gAndAy, -gOndOy; tonsuz ünsüzlerden sonra -kAndAy, -kOndOy şeklinde eklenir. Metinde ekin aşağıdaki şekilleri tespit edilmiştir: *kırğanday* “kırdığı gibi” (I/1321), *ırganday* “vurmuş gibi” (I/1010), *konğanday* “konmuş gibi” (I/1301), *küyğandəy* “yanar gibi” (II/726), *tiygəndəy* “saldırmış gibi” (II/1475), *bölgəndəy* “bölmüş gibi” (II/1477), *bölgöndöy* “parçaladığı gibi” (I/1321), *tikkəndəy* “saldırmış gibi” (I/1000), *tökkəndəy* “dökmüş gibi” (I/1362), *gulağanday* “yuvalanır gibi” (II/0613), *tiygəndəy* “saldırmış gibi” (II/1475).

Görüğü Destanı’nda ekin -ğandəg, -ğəndəg, -kandağ, -kandek şekillerde kullanıldığı da görülmektedir: *uarağandəg* “devrilmiş gibi” (I/0881), *küyğandəg* “yanmış gibi” (I/0882), *satkandağ* “satar gibi” (II/0908), *ulağ tartkandek* “gökbörü oynarmış gibi” (I/1218).

-ğanda, -ğəndə; -kanda, -kəndə

Ölçünlü Kırgızcada bu ek, -gAn, -gOn; -kAn, -kOn sıfat-fiil ekleriyle +dA, +dO bulunma hâli ekinin birleşmiş şeklidir. Tonluyla biten fiiller -gAndA, -gOndO; tonsuzla biten fiiller -kAndA, -kOndO şekillerini alır. Metinde ekin aşağıdaki şekilleri tespit edilmiştir: *karmağanda* “tuttuğunda” ([III.] [4.]), *barğanda* “gittiğinde” (II/1438), *degəndə* “dediğinde” (II/0561), *kelgəndə* “geldiğinde” (I/1056), *çapğanda* “koştduğunda” (I/0463), *çıkğanda* “çıktığında” ([I.] [2.]), *cetkəndə* “vardığında” (I/1432).

-ğayli; -kəli

Pamir Kırgızları Ağzında az kullanıldığı belirtilen -GAI “-mak için” zarf-fiil eki, Göruğlu Destanı’nda -ğayli; -kəli “-All” şeklinde tespit edilmiştir: *men Göruğlu bolğayli* “ben Göroğlu olalı” (II/0041), *men türkmen surağayli* “ben Türkmen arayalı” (II/0042), *menin atam ketkəli* “benim babam gideli” (I/1062).

2.2.12. Bağlaçlar

Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir.

Destan metninde tespit edilen söz konusu bağlaçlar şunlardır:

cana “yine”: *tartıb cana cetkirgən* “çekip yine getirmiş” (I/0815), *əydab cənə cetkirgən* “sürerek yine getirmiş” (I/1376).

i; yi “ve”: *keçəi kündüz* “gece ve gündüz” (I/1296), *altı keçəi kündüz* “altı gece ve gündüz” (I/0491), *üç keçəyi, üç kündüz* “üç gece ve üç gündüz” (II/0088), *eki keçəyi kündüz* “iki gece ve gündüz” (II/0097).

menen, minən “ile”: *Akdöü menen Karadöü* “Akdöü ile Karadöü” (II/0643), *Cusub menen Əmət xan* “Cusup ile Amat han” (II/0857), *balıx minən bakağa* “balık ile kurbağaya” (I/0507), *taşı menen topuraq* “taşı ile toprağı” (II/0743).

yə “da”: *cəzildi yə cəzildi* “yazıldı da yazıldı”.

turğay “değil”: *ata turğay, ana coq, ana turğay, ata yoq* “değil baba, ana yok, değil ana, baba yok” (II/0970).

2.2.13. İkilemeler

Bağı-bostāni “bağı bostanı” (II/1004) *kəttə kə:bən* “büyük güçlü” (II/1313), *carağ-cabdıq* “silah teçhizat” (I/0306) *qavat-qavat* “kat kat” (II/0030), *qatar-qatar* “katar katar” (I/0645), *xoşu-xoşvaq* “mutlu mesut” (II/0654), *qaka-qaka* “katıla katıla” (II/0622), *tarağa turağ* “gümbürtü patırtı” (I/0314), *ədirigá sədirig* “adırığa sadırık” (II/0821) *cora külüg* “yorga” (II/0028), *əlip-ləm* “el pençe” (I/0093), *kəş-kəştəp* “demet demet” (II/1429) *atlab a atlab* “atlan-“ (I/0677) *çəngəlmə-çəngəl* “çengel çengel” (I/0874), *pəsti-pələnt* “toz duman” (I/1328), *tartqın a, tartqın* “haydi haydi” (II/0435), *alas-bulas* “şöyle böyle” (II/1443).

2.2.14. Edatlar

Yalnız başına bir anlam taşımayan ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelimelerdir.

belən, bilən; menən “ile” edatı, isimlere yalın hâlde bağlanır: *arag belən cu: durgan* “rakı ile yıkatmış” (I/0963), *çınar menən çapədi* “çınar ağacıyla vurur” (I/1290), *putu menən tepədi* “ayağıyla tekme atar” (I/1292), *qolu menən muşləydi* “eli ile yumruklar” (I/1294).

Çekim Edatları

həm, əm, yəm “da”: *Ləyli kır həm diğ bolgân* “Leyli kır da ışıq olmuş” (II/1500), *men əm barayın* “ben de geleyim” (I/1192). İtləri yam alədi “köpekleri de av alır” (II/0398), *kuşlari yəm alədi* “avcı kuşları da av almış” (II/0400), *kiyigi yəm bār ekən* “geyiği de varmış” (II/0146), *bugusu yəm bār ekən* “ceylanı da varmış” (II/0147), *maralı yəm bār ekən* “maralı da varmış” (II/0148), *colborsu yəm bār ekən* “kaplanı da varmış” (II/0149), *cənim əm qalməs*, - *deydi* “canım da sağ kalmaz, kurtulamam” (II/0496), *kanim əm cergə tüşməs* “kanım bile yere düşmez” (I/0562), *men əm barayın*, - *deydi* ben de geleyim, der” (II/0551) “.

dağı “da”: *ol dağı kaçıp ketiptir* “o da kaçmış” (II/[I.] [4.]).

ki “ki”: *əytti ki* “dedi ki” (II/[I.] [1.]).

2.2.15. Ünlem

oy, ey, əy “ey, hey, vay”: *oy, enağar, kənizlər* “hey, anaç, cariyeler” (I/0605), *taraglatib ey kelgən* “takırdatarak hey gelen” (I/0205), *Kökkəltə əy atın mingən* “Kökkelte hey atına binmiş” (II/0556).

ədiriga sədirig “eyvah, eyvah”: *-ədiriga sədirig, ədirig*, - *dep cığlaydi* “eyvah, eyvah, diye ağlar” (I/0770).

a, e, ə “hey, ey”: *tartqın, a tartqın*, - *deydi* “getir, hey getir” (I/0808), *bul qozucu e kulnu* “bu kuzucu (çoban), hey köleyi” (I/0805), *uçasığa e mindirip* “terkisine bindirip” (I/1106), *sögrusunda, oy əkə* “sağrısında, hey ağabey” (I/0461), *dali bar ə dali bar* “sırtı var, hey sırtı var” (I/0460).

2.3. SÖZ VARLIĞI

Bu bölümde destan metninde bulunan anlam ve şekil bakımından dikkat çeken, daha önce araştırılmadığı düşünülen bazı kelimeler tarihî Türk yazı dilleri ve çağdaş Türk yazı dilleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.3.1. açkı

Metinde “anahtar” anlamında kullanılmaktadır: *bir açkı kolgo berip* “Eline bir açkı verip” (II/1045).

Kırgız Türkçesi ve ağızlarında *açkıç* (KTS, s. 139; KTDS, s. 144) şeklinde kullanılan bu sözcüğün Eski Türkçe *aç-* fiil köküne *+kı* alet yapan ek ile oluştuğu kabul görmektedir (Tietze, 2016, s. 242, Gülensoy, 2007, s. 48).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki gibi anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *açğu* “anahtar” (TİEM, 2004, s. 73 100 v/2, 235), **Hrz.** *açğu* “anahtar” (Ünlü, 2012, s. 24), **Kıp.** *açkuç* “anahtar” (Toparlı vd., 2014, s. 2), **Çağ.** *açar* “kilid, anahtar” (ŞSL, 1995, s. 29), **EAT** *açku* “anahtar” (Dilçin, 1983, s. 2).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *aşkıs* “1. anahtar; 2. musluk” (Özşahin, 2017, s. 42), **Kzk.** *aşkış* “anahtar” (Koç vd, 2019, s. 89), **Kklp.** *aşkış* “anahtar”, **KMlk.** *açhıç* “anahtar” (Tavkul, 2000, s. 68), **KTat.** *açkıç* “anahtar” (Maşkaraoğlu, 2018, s. 253), **Kum.** *açğıç* “anahtar” (Pekacar, 2011, s. 22), **Nog.** *aşkış* “klyuç /anahtar/” (Baskakov ed. 1963, s. 54), **Tel.** *aşkış* “anahtar”, **Tat.** *açkıç* “anahtar” (Eren, 1999, s. 12), **Özb.** *oçkıç* “anahtar” (UTİL III, 168), **Gag.** *anatar* “anahtar” (Baskakov vd., 1991, s. 13), **Trkm.** *açar* “anahtar” (Tekin vd. 1995, s. 21), **TT.** ağıl. *açkır, açkış, açku* “anahtar” (DS I, s. 55), **YUyg.** *açku, açkuç* “anahtar” (Necip, 1968, s. 21).

Taramalardan görüldüğü üzere sözcüğün Türkçenin tarihsel dönemlerine ait metinlerde hem *açku*, hem *açkuç* varyantlarına rastlanırken günümüz Türk lehçelerinde genellikle *açkıç* varyantı kullanılmaktadır. TT. ağızlarında *açkır* şeklinde de görülmesi ilgi çekicidir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde *açar* şekli de vardır. Bu şekil Çağataycada *açar* “kilid, anahtar” (ŞSL, 1995, s. 29) olarak mevcuttur.

2.3.2. aga, ağa

Metinde ağa “ünvan” anlamıyla kullanılmaktadır: *Aga Cunas Zor peri, Ağa Cunas Zor pəri* “Ağa Yunus Zor Peri” (II/0934).

Ölçünlü Kırgızcada *aga* (KTS II, s. 1416), ağızlarda ise *ake, əkə* (KTDS I, s. 94, 157) şeklinde kullanılan bu sözcüğün Moğ. *ākā* “büyük kardeş” sözüne dayandırılmaktadır (Eren, 1993: s. 405-410, Tietze, 2016, s. 270, Wilkens, 2011, s. 23, Gülensoy, 2007, s. 51).

Söz konusu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki gibi anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *aga* “ağabey” (Caferoğlu, 2015, s. 6), **Hrz.** *aga* “ağabey” (KE, 2019: AO, 2012:), **Kıp.** *aga* “ağabey” (Toparlı vd., 2014, s. 3), **Çağ.** *aga* “ağabey” (ŞHD, 1998, s. 341), **EAT** *aga* “ağabey” (Dilçin, 1983, s. 2).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *agagaçak* “ağabey” (Naskali vd., 1999, s. 21), **Bşk.** *aga* “1. Ağabey, 2. Mevki sahibi erkek” (Özşahin, 2017, s. 18), **Kzk.** *aga* “1. Akrabalardan yaşça büyük olanı. 2. Yaşça büyük erkek, ağabey. 3. Yol gösterici, akıl veren, danışman.” (Koç vd, 2019, s. 27), **YUyg.** *aga* “ağabey” (Necip, 1968, s. 39), **Özb.** *ākā* “ağabey” (UTİL I, s. 60), **KTat.** *aga* “1. Ağabey, 2. Ağa (kendisinden yaşça büyük olan erkeklere saygı göstermek için verilen unvan)” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 41), **Kum.** *aga* “ağabey, büyük erkek kardeş” (Pekacar, 2011, s. 26), **Şor.** ağalı (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 3), **Hks.** *aca* “1. Ağabey, 2. Amca” (Naskali ve diğerleri., 2007), **Kar.** *aga* “ağa, yaşlı, büyük” (Kowalski, 1996, s. 3), **KMlk.** *aga* “ağabey; büyük erkek kardeş” (Tavkul, 2000, s. 70), **Trkm.** *aga* “1. ağabey; yaşlı akraba, 2. ağa (yaşlılara sesleniş) (Tekin ve diğerleri, 1995), **Az.** *aga* “1. Büyük toprak sahibi, 2. Eskiden seyitlere din adamlarına seslenme şekli, 3. Yaşlılara ve makam sahiplerine seslenme” (Altaylı, 2018, s. 58), **Gag.** *aga* “1. ağabey, 2. bir saygı ifadesi” (Baskakov ve diğerleri, 1991), **TT.** *aga, ağa* “geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse; halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan; ağabey” (TS, s. 27, 28), **TT.** *ağl. aga, agabek, age, ago, ägu, ağa, ağacı, ağacık, ağe, ağey, ağış, ağo* “ağabey” (DS I, s. 74).

Bu sözcük metinde tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilebilen en şekliyle kullanılmıştır.

2.3.3. alau

Bu sözcük metinde “alev, ateş” anlamında kullanılmaktadır: *kəttə alau qılıptır* “büyük ateş yakmış” (I/1270).

Ölçünlü Kırgızcada *aloo* “alev” (KTS I, 86), ağızlarda ise *alow* “alev, ateş” (KTDS I, s. 108) anlamlarında kullanılmaktadır.

Farsça *alav* “ateş, yalın” sözcüğünden geldiği bilinmektedir (Akın, 2002, s. 45).

Sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki gibi anlam ve şekillerde görülmektedir.

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *alev* “alev” (Toparlı vd., 2014, s. 3, 4, 5), **Çağ.** *alav* “alev, ateş” (ŞSL, 1995, s. 54), **EAT.** *alav, alev* “alev, ateş” (Dilçin, 1983, s. 2).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *alav* “1. Alev, yalın, meşale. 2. Kırmızı. 3. Kaygı, tasa, içi yanma” (Koç vd, 2019, s. 57), **Özb.** *olov* “alev” (UTİL III, s. 117), **KTat.** *alev* “alev, ateş” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 45), **Az.** *alov* “alev” (Altaylı, 2018, s. 150), **TT.** *alev* “yanan maddelerin veya gazların türlü biçimlerdeki ışıklı uzantısı, yalın, yalaz, alaz, şule” (TS, s. 71), **TT.** *ağl. alaz, alazı, aloz* “alev” (DS I, s. 205).

2.3.4. alış

Bu sözcük metinde “uzak” anlamında kullanılmaktadır: *alış atıb alıptır* “uzaktan vurmuş” (I/0941) .

Ölçünlü Kırgızcada da *alış* “uzak” şeklinde geçmektedir (KTS I, s. 89).

Söz konusu sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımına rastlanmazken çağdaş Türk yazı dillerinde bazı küçük ses farklarıyla aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *alış* “uzak, ırak” (Koç vd. 2019, s. 63), **Kum.** *alış* “uzak” (Pekacar, 2011, s. 31), **Nog.** *alış* “uzak”, **Kklp.** *alış* “uzak”, **Tat.** *alış* “uzak”, **Bşk.** *alış* “uzak”, **Tuv.** *alış* “uzak” (ESTY I, s. 147), **KMlk.** *alış* “uzak” (Tavkul, 2000, s. 80), **YUyg.** *alış* “uzak” (Necip, 1968, s. 50), **Özb.** *olis* “uzak” (UTİL III, s. 113), Trkm. *alış* “uzak” (Tekin vd., 1995, s. 29)

2.3.5. anda

Bu sözcük metinde “o zaman, o sırada” anlamlarında kullanılmaktadır: *Anda Avaz sösləydi* “o zaman Avaz konuşur” (I/0235).

Ölçünlü Kırgızcada “1. onda; 2. o sırada, o zaman” anlamlarında geçen *anda* sözcüğü (KTS I, s. 95) Eski Türkçeden itibaren bilinen sözcüklerden biridir. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: Kökt. *anta* “1. Oraya, orada, oradan, o sırada; 2. O sıradan, o zamandan, ondan” (User, 2010, s. 518). **Uyg.** *anta* “orada” (Caferoğlu, 2015, s. 17), **Krh.** *anta* “orada; ondan” (DLT, 2014, s. 550), **Kıp.** *anda* “orada, onda” (Toparlı vd., 2014, s. 3, 4, 5), **Çağ.** *anda* “orada” (ŞSL, 1995, s. 61), **EAT.** *anda* “1. Orada, 2. Onda, o konuda, o hususta. 3. Oraya. 4. O zaman.” (Dilçin, 1983, s. 9).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Alt. *anda* “orada” (Naskali vd., 1999, s. 26), **Kzk.** *anda* “orada, o yerde” (Koç vd. 2019, s. 65), **Nog.** *anda* “orada”, **Kklp.** *anda* “orada” (ESTY I, s. 456), **KTat.** *anda* “orada” (Muzafarov ve Muzafarov, 20184, s. 7), **Tat.** *anda* “orada; o kişide; o sırada, o anda, o arada” (Öner, 2015, s. 31), **Bşk.** *anda/unda* “orada”, **Tuv.** *anda* “orada” (ESTY I, s. 456), **Kar.** *anda* “orada” (Kowalski, 1996, s. 7), **KMlk.** *anda* “orada” (Tavkul, 2000, s. 84), **YUyg.** *anda* “1. Orada. 2. O zaman.” (Necip, 1968, s. 53), **Özb.** *onda* “orada” (ESTY I, s. 456), **Şor.** *anda* “orada; o sırada, o zaman (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 6), **Gag.** *orada* “orada” (Baskakov vd.: 1991, s. 187), **TT.ağl.** *anda bunda* “1. Seyrek, tektük. 2. Yarım yamalak. 3. Orada burada.” (DS I, s. 256).

2.3.6 arag

Bu sözcük metinde “rakı” anlamında kullanılmaktadır: *arag belən cu: durgan* “rakı ile yıkatmış” (I/0960).

Kırgızcada *arak* şeklinde olup aynı anlamda kullanılmaktadır (KTS I, s. 108; KTDS I, s. 123).

Arapça ‘*arakī*’ “rakı” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir (Akın, 2022, s. 290). Son seste bulunan uzun ünlünün düşmesiyle *arag* biçimini almıştır.

Bu sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: Kıp. *rāx* “şarap” (Toparlı vd., 2014, s. 217), **Çağ.** ‘*arak*’ “rakı” (ŞT, 1996, s. 326).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Alt. *arıkı* “votka” (Naskali vd., 1999, s. 27), **Kzk.** *arak* “votka” (Koç vd. 2019, s. 70), **Nog.** *araki* “rakı, votka”, **Tat.** *araki* “rakı, votka”, **Bşk.** *araki* “rakı, votka”, **Kum.** *haraqi* “rakı, votka”, **Alt.** *araki* “rakı, votka”, **Tuv.** *araga*

“rakı, votka”, **Hks.** *arağa* “rakı, votka”, **Yak.** *arığı/argı* “rakı, votka”, **Trkm.** *arak* “rakı, votka”, **Az.** *arak/arağ* “rakı, votka”, **YUyg.** *arak* “rakı, votka”, **Özb.** *arak* “rakı, votka” (ESTY I, s. 166), **KTat.** *rağı* “votka; rakı” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 278), **Hks.** *arağa* “içki, rakı, şarap” (Naskali vd., 2007, s. 46), **KMlk.** *arakı* “rakı, votka” (Tavkul, 2000, s. 87), **Gag.** *rağı* “rakı” (Baskakov vd., 1991, s. 201), **TT.** rakı “üzüm, incir, erik vb. meyvelerin alkolle mayalanarak damıtılmasıyla elde edilen içki, aslan sütü” (TS, s. 1642), **TT.ağl.** *arağ/arağ/arağı/arakı* “içki, rakı” (DS I, s. 293).

2.3.7. aralaş

Bu sözcük metinde “karışık” anlamında kullanılmaktadır: *bağa, balık aralaş* “kurbağa, balık karışık” (I/1281).

Kırgızca sözlüklerde “1. Karışık. 2. Beraber, birlikte.” Anlamlarında verilen *aralaş* sözcüğün (KTS I, 108; KTDS I, 124), < *ara-la-ş* “karışmak, karıştırmak” şeklinde oluştuğu düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *aralaş* “karma, karış, karışık” (ŞSL, 1995: 33).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *aralaş*- “karışmak, karıştırmak” (Naskali vd., 1999, s. 27), **Bşk.** *aralaş*- “karıştırıp eklemek, bulamak” (Özşahin, 2017, s. 35), **Kzk.** *aralas* “karışık” (Koç vd. 2019, s. 70), **Tat.** *aralaş* “arasında, karışık” (Öner, 2015, s. 33), **Kum.** *aralaş* “melez, katışık; kombine” (Pekacar, 2011, s. 38), **KMlk.** *aralaş* “karışmak” (Tavkul, 2000, s. 87), **YUyg.** *arilaş* “karışık” (Necip, 1968, s. 31), **Özb.** *aralaş* “karışık” (UTİL I, s. 93), **Hks.** *aralastır*- “karıştırmak, girdirmek, arasından geçirmek” (Naskali vd., 2007, s. 46), **Şor.** *arlaş*- “1. Karışma, müdahale etme, 2. Karışmak, müdahale etmek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 8), **Trkm.** *aralaş*- “1. Girmek, gelmek, 2. Karışmak, müdahale etmek” (Tekin vd., 1995, s. 32).

2.3.8. arık

Bu sözcük metinde “zayıf” anlamında kullanılmaktadır: *Arıktıktan cıgılməs, semizdiktən tıgılməs* “zayıflıktan yıkılmayan, semizlikten batmayan” (II/1429).

Kırgızcada *arık* “zayıf” şeklinde kullanılan bu sözcük (KTS I, s. 120) Eski Türkçe *aruğ* “yorgun, tükenmiş” sözünden gelmektedir. (Clauson 1972, s. 214), ET. *ar*- “yorulmak bitkin düşmek” fiilinden +*uk* (Tietze, 2016, s. 444, Nişanyan, 2007, s. 48,

Gülensoy, 2007, s. 77). Seydakmatov’a göre *ari* fiiline sıfat oluşturan -k “yorgun, zayıf” (Seydakmatov, 1988, s. 31).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: Kökt. *aruk, arık* “zayıf, sıksa” (Tietze, 2002, s. 203), **Krh.** *arık* “cılız” (DLT, s. 554), **Hrz.** *aruk* “zayıf, cılız, arık, güçsüz” (NF, 1998, s. 22), **Kıp.** *aruk* “zayıf, cılız” (Toparlı vd., 2014, s. 217), **Çağ.** *aruk* “zayıf” (BV, 1998, s. 643), **EAT.** *arık, arığ, aruk* “zayıf, cılız” (Dilçin, 1983, s. 12).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Alt. *arık* “kötü, zayıf” (Naskali vd., 1999, s. 28), **Kzk.** *arık* “1. Arık, zayıf, sıksa, 2. Fakir, yoksul, 3. verimsiz” (Koç vd. 2019, s. 75), **Tat.** *arık* “zayıf, cılız” (Öner, 2015, s. 11), **Kum.** *arık* “zayıf, arık, cılız, lağar” (Pekacar, 2011, s. 39), **KTat.** *arık* “arık, zayıf, cılız, sıksa” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 48), **Bşk.** *arık* “zayıf, güçsüz” (Özşahin, 2011, s. 1873), **YUyg.** *oruk* “zayıf, cılız” (Necip, 1968, s. 97), **Özb.** *orik* “zayıf” (UTİL III, s. 138), **Kar.** *arigan* “dermansız, kuvvetteb düşmüş” (Kowalski, 1996, s. 9), **Hks.** *arık* “cılız, zayıf” (Naskali vd., 2007, s. 50), **KMlk.** *arık* “zayıf” (Tavkul, 2000, s. 88), **Az.** *arık* “zayıf, cılız, sıksa” (Altaylı, 2018, s. 211), **Gag.** *argın* “1. Zayıf, 2. Değersiz” (Baskakov vd., 1991, s. 16), **TT.** *arık* “zayıf, cılız, kuru, sıksa” (TS, s. 117), **TT.ağl.** *arığ, arık, aruk* “zayıf, cılız, sıksa” (DS I, s. 316).

2.3.9. arza

Bu sözcük metinde “dilekçe” anlamında kullanılmaktadır: *Arza xâtîn sundurğan* “arz mektubunu uzatmış” (I/0160).

Sözcük, Kırgızcada *arız* “1. Dilekçe. 2. Şikâyet.” (KTS I, s. 120) şeklinde kullanılmaktadır.

Arapça ‘*arż* “sunma, piyasaya mal sürelmesi, yüksek bir makama bildirme, anlatma” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekilde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: Hz. *arż* “sunma” (ME, 2014, s. 93), **Kıp.** *arż* “bir büyüğe sunma, arz” (Toparlı vd., 2014, s.13), **Çağ.** *arż, arza* “sunma, sunu” (ŞAD, 2019, s. 41).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Bşk. *garız* “dilek, istek” (Özşahin, 2017, s. 171), **Kzk.** *arız* “1. Dilekçe. 2. İstek, dilek. 3. Şikâyet, itiraz etme.” (KTTS, s. 59), **Tat.** *gariza* “dilekçe, arzuhâl” (Öner, 2015, s. 142), **KTat.** *arız* “arzu” (Muzafarov ve Muzafarov,

2018, s. 49), **Kum.** arz, arza “1. Dilekçe. 2. Şikâyet.” (Pekacar, 2000, s. 22), **Özb.** arz, arza “beyan, sunu” (UTİL I, s. 95-96), **Az.** arzı “bir şeye karşı duyulan haves, meyil, istek” (Altaylı, 2018, s. 224), **Trkm.** arza “dilekçe” (Tekin vd., 1995, s. 34)

2.3.10. asman

Bu sözcük metinde “gökyüzü” anlamında kullanılmaktadır: *Asmandan taş caadırğan* “gökyüzünden taş yağdırmış” (II/1520).

Kırgızcada *asman* “gökyüzü, asuman”(KTS I, s. 123) anlamında kullanılan bu sözcüğün Farsça *āsmān* “gökyüzü” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir (Akın, 2022, s. 46).

Bu tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *āsmān* “gökyüzü, gök, sema” (ŞHD, 1998, s. 351; BV, 1998, s. 644; ŞT, 1996, s. 327).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *asman* “asuman, gökyüzü” (Özşahin, 2017, s. 42), **Kzk.** *aspan* “gök, gökyüzü, sema” (Koç vd, 2019, s. 77), **Tat.** *asman* “gökyüzü” (Öner, 2015, s. 35), **YUyg.** *asman* “gök, gökyüzü” (Necip, 1968, s. 36), **Özb.** *osmon* “gökyüzü” (UTİL III, s. 146), **Tkm.** *asman* “gökyüzü” (Tekin vd., 1995, s. 34), **TT.** *asuman* “gök, gökyüzü” (TS, s. 134).

2.3.11. aştığ~aştık

Bu sözcük metinde “tahıl” anlamında kullanılmaktadır: *Aştık ırğanday ırub* “buğday biçermiş gibi biçerek” (I/1010).

Kırgızca sözlüklerde *aştık* “tahıl” şeklinde geçmektedir (KTS I, s. 143) sözcüğün kökeni *āş+lık* “aş evi, mutfak, zahire” (Gülensoy, 2007, s. 86, Tietze, 2016, s. 472 vd.) sözüne dayandırılmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *aşlık* “1. Tahıl, ekin. 2. Ekin için saklanan tohum.” (Caferoğlu, 2015, s. 37), **Krh.** *aşlık*, *āşlık* “Oğuzlarda buğday” (DLT, 2014, s. 560), **Hz.** *aşlık* “zahire, buğday” (NF, 2014, s. 24; ME, 2014, s. 94), **Kıp.** *aşlık* “buğday” (Toparlı vd., 2014, s. 215), **Çağ.** *aşlıg* “tahıl, hububat, yemeklik malzeme” (ŞSL, 1995, s. 45), **EAT.** *aşlık* “yemeklik” (Dilçin, 1983, s. 15).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *aş* “yemek, yiyecek, yemek” (Naskali vd., 1999, s. 30), **Kzk.** *astık* “hububat, tahıl, mahsul” (Koç vd. 2019, s. 78), **Tat.** *aşlık* “1. Tahıl, ekin. 2. Ekin için saklanan tohum.” (Öner, 2015, s. 37), **Kum.** *aş* “yiyecek, yemek, gıda” (Pekacar, 2011, s. 44), **KTat.** *aşayt* “gıda, yiyecek, besin” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 50), **Bşk.** *başlık* “buğday; tahıl (Özşahin, 2011, s. 125), **Kar.** *aş* “aş” (Kowalski, 1996, s. 12), **KMlk.** *aşav* “yemek, yiyecek” (Tavul, 2000, s. 92), **YUyg.** *aşlık* “ekmek; tahıl; ekin” (Necip, 1968, s. 36), **Özb.** *oşlık* “yemeklik” (UTİL III, s. 172), **Tuv.** *aş-çem* “yemek, yiyecek” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 7), **Şor.** *aş*, yemek, arpa, ekin (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 9), **Gag.** *aş* “aş: yemek” (Baskakov vd., 1991, s. 18), **Az.** *aşlık* “pilavlık, pilav yapmaya yarar” (Altaylı, 2018, s. 244), **Trkm.** *aş* “yemek” (Tekin vd., 1995, s. 34), **TT.** *aşlık* “aş yapmak için hazırlanan ve saklanan şeyler; dövüldükten sonra savrulularak temizlenen ve kurutulan buğday; zahire” (TS, s. 139), **TT.ağl.** *aşlık, aşıh, aşıluk* “1. Buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan yemeklikler. 2. Yemeklik sebze.” (DS I, s. 360, 361).

2.3.12. atlıg

Bu sözcük metinde “atlı, süvari” anlamında kullanılmaktadır: *beş cüz atlıg kızıl, bäs* “beş yüz atlı Kızılbaş” (I/1356).

Kırgızca sözlüklerde *attuu* “1. Atlı, atı olan. 2. Atlı, ata binmiş kimse,” (KTS I, s. 135), *attuw* “atlı, atı olan” (KTDS I, s. 142) anlamlarında kullanılan bu sözcük *at+lıg* “atlı” Eski Türkçe biçimiyle korunmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *atlıg* “süvari, atlı asker” (User, 2010, s. 518), **Uyg.** *atlıg* “atlı, sipahi, süvari” (Caferoğlu, 2015, s. 25), **Krh.** *atlıg* “atlı, süvari” (DLT, s. 564), **Hrz.** *aılıg* “atı olan, ata binmiş süvari” (NF, 2014, s. 27), **Kıp.** *aılı, atlıg* “atlı, süvari” (Toparlı vd., 2014, s. 15), **Çağ.** *aılıg, aklık* “atlı, binici, süvari” (ŞSL, 1995, s. 27; AL, 2002, s. 28), **EAT.** *atlu kişi* “süvari” (Dilçin, 1983, s. 16).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *attu* “atlı, binici” (Naskali vd., 1999, s. 30), **Kzk.** *attu* “1. Atlı, süvari. 2. Atı olan, binilecek hayvanı olan.” (Koç vd. 2019, s. 83), **Tat.** *atlı* “atlı, at koşulu” (Öner, 2015, s. 38), **KTat.** *atlı* “atlı” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 51), **Bşk.** *atlı* “atı olan, atlı” (Özşahin, 2011, s. 1544), **Kum.** *atlı* “adlı, denen, denilen” (Pekacar, 2011, s. 46), **KMlk.** *atlı* “atlı, süvari” (Tavkul, 2000, s. 94), **YUyg.** *atçı* “atçı;

ata bakan kimse” (Necip, 1968, s. 17), **Özb.** *otliq* “atlı, süvari” (UTİL III, s. 156), **Şor.** *attig* “atlı, süvari” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 9), **Hks.** *attig* “atı olan, atlı, süvari” (Naskali vd., 2007, s. 55), **Tuv.** *attig* “atlı” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 7), **Az.** *atlı* “1. Ata binmiş süvari, 2. Ata binmiş kimse” (Altaylı, 2018, s. 256), **Gag.** *atlı* “atlı” (Baskakov vd., 1991, s. 20), **Trkm.** *atlı* “atlı, süvari” (Tekin vd., 1995, s. 37), **TT.** *atlı* “1. Atı olan. 2. Ata binmiş kimse, süvari. 3. Binek atı kullanan (asker veya asker sınıfı)” (TS, s. 145-146), **TT.ağl.** *atdı* “atlı, süvari” (DS I, s. 360, 367).

2.3.13. aygır

Bu sözcük metinde “aygır” anlamında kullanılmaktadır: *aygır atteg tişleşkən* “aygır at gibi birbirlerini ısırmış (II/0381).

Kırgızca sözlüklerde *aygır* “aygır” (KTS I, s. 43; KTDS I, s. 85) şeklinde kullanılan bu sözcüğün kökeni tartışmalıdır. “Rasanen ve Clauson’a göre Moğolca *ajir-ga* sözünden alıntıdır, Şçerbak ve Sevortyan’a göre *ay-ad-az* “cinsel duyguları artmak, çiftleşmek, aşmak” “+kır/ğır şeklinde gelişmiştir” (Gülensoy, 2007, s. 93).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *adgır* “aygır” (User, 2010, s. 517), **Uyg.** *adgır* “aygır” (Caferoğlu, 2015, s. 5), **Krh.** *adgır* “atın erkeği, aygır” (DLT, 2014, s. 540), **Hrz.** *aygır* “aygır” (ME, 2014, s. 95), **Kıp.** *aygır* “aygır, damızlık erkek at” (Toparlı vd., 2014, s. 18), **Çağ.** *aygır* “hergele süren hayvan, aygır, at” (ŞSL, 1995, s. 122), **EAT.** *aygır* “aygır” (Dilçin, 1983, s. 19).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *aygır* “damızlık erkek at” (Naskali vd., 1999, s. 31), **Kzk.** *aygır* “aygır”, **Nog.** *aygır* “aygır; mec. cesur kadın”, **Kklp.** *aygır* “aygır”, **Tat.** *aygır* “aygır”, **Bşk.** *aygır* “aygır”, **Alt.** *aygır* “aygır”, **Tuv.** *asğır* “aygır”, **Yak.** *atır* “aygır; erkek geyik, boğa”, **Çuv.** *ayar* “aygır; erkek”, **Trkm.** *aygır* “aygır”, **Az.** *aygır* “aygır”, **YUyg.** *aygır* “aygır”, **Özb.** *aygır* “aygır” (ESTY I, s. 107), **Kum.** *aygır* “aygır” (Pekacar, 2011, s. 52), **KMlk.** *aygır* “aygır” (Tavkul, 2000, s. 100), **Şor.** *aygır* “damızlık erkek at” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 10), **KTat.** *aygır* “aygır” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 52), **Hks.** *ashır* “aygır” (Naskali vd., 2007, s. 53), **Gag.** *aygır/haygır* “aygır” (Baskakov vd., 1991, s. 22), **TT.** *aygır* “damızlık erkek at” (TS, s. 158), **TT.ağl.** *aykır, aygur, öygür* “aygır, erkek at” (DS I, s. 422, 415; IX, s. 3365).

2.3.14. ayvan, xayvan, hayvan, hayban

Bu sözcük metinde “pehlivan” anlamında kullanılmaktadır: *Toğuz ayvan keliptir, toğuz pilgā miniptir* “dokuz pehlivan gelmiş, dokuz file binmiş” (I/0105).

Ölçünlü Kırgızcada *ayban* “1. Hayvan 2. Hayvan, akılsız, hoyrat kimse.” (KTS I, s. 42) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça *xayavān* “hayvan” (Akın, 2022, s. 323). Destandaki *ayvan, xayvan, hayvan, hayban* “pehlivan” sözcüğünün aynı kökten gelip gelmediği bilinmemekle birlikte *güç kuvvet* anlamlarıyla ilişkili olarak *pehlivan* yerine hayvan sözünün varyantlarının kullanılmış olma ihtimali yüksektir.

Bu sözcük Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *ayvan* “aylak, başı-boş” (ME, 2014, s. 96), **Kıp.** *xayvān* “1. Canlılık, hayat. 2. Hayvan, insan dışındaki canlılar.” (Toparlı vd. 2014, s. 94), **Çağ.** *xayvān* “1. Hayvan. 2. Canlılık, hayat.” (ŞHD, 1998, s. 454).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *hayvan* “1. Hayvan, 2. Kaba, ahlaksız, cahil kişi” (Özşahin, 2017, s. 227), **Kzk.** *ayvan* “1. Hayvan. 2. Zalim, barbar” (Koç vd. 2019, s. 43), **Tat.** *hayvan* “1. Hayvan. 2. Vahşi hayvan, canavar.” (Öner, 2015, s. 153), **KTat.** *ayvan/hayvan* “hayvan” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 54), **Kum.** *haywan* “1. Hayvan. 2. Hayvan gibi adam. 3. Cahil, kaba ve görgüsüz, küstah, kendini bilmez.” (Pekacar, 2000, s. 124), **YUyg.** *hayvan* “hayvan” (Necip, 1995, s. 150), **Özb.** *hayvon* “1. Canlı. 2. Hayvan. 3. Hayvan gibi davranan adam.” (UTİL V, s. 482). **Az.** *heyvan* “1. Hayvan, 2. Yabani vahşi varlık” (Altaylı, 2018, s. 1396), **Gag.** *ayvan/hayvan* “hayvan” (Baskakov vd., 1991, s. 24), **Trkm.** *hayvan* “1. Hayvan, 2. Kaba” (Tekin vd., 1995, s. 341), **TT.** *hayvan* “1. Duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratık. 2. *mec.* Akılsız, duygusuz, kaba, hoyrat kimse. 3. Kızılan bir kimseye söylenen bir söz. 4. At, eşek, katır gibi türlü hizmetlerde kullanılan yaratık.” (TS, s. 869).

2.3.15. bağla-, bəylə-

Bu sözcük metinde “bağlamak” anlamında kullanılmaktadır: *bağla- kōl bağlab sālām bergān* “el bağlayıp selam vermiş” (I/0321) *bəylə-* varyantı sekiz kez geçmektedir *duşman kōlu bəylənsin* “düşman kolu bağlansın” (I/0386).

Kırgız Türkçesi ve ağızlarında *bayla-* “bağlamak, düğümlemek” (KTS I, s. 158) ve *bəylə-* “bağlamak” anlamlarında geçmektedir. Metindeki varyantlaşmanın anlatıcı

kaynaklı olduğu düşünülmektedir. ET. *bağla-* “bağla” (Clauson, 1972, s. 314-315), “*bağ+ -la/le-* isimden fiil yapan ekin genişlemesiyle *bağla-* + fiilden sıfat ve isim yapan *-ma* ekinin eklenmesiyle gelişmiştir.” (Tietze, 2016, s. 551).

Bu sözcük, Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Kökt. *bağla-* “1. Bağlamak. 2. Evlendirmek, başını bağlamak.” (User, 2010, s. 519), **Krh.** *bagla-* “bağlamak” (DLT, 2014, s. 570), **Hz.** *bağla-* “bağlamak, kapatmak” (NF, 2014, s. 42), **Kıp.** *bağla-* “bağlamak, demet yapmak” (Toparlı vd., 2014, s. 21), **Çağ.** *bağla-* “bağlamak” (ŞHD, 1998, s. 362), **EAT.** *bağla-* “1. Kapamak. 2. Durdurmak, alıkoymak, engel olmak. 3. Sarmak. 4. Hasretmek, ayırmak. 5. Hasıl etmek.” (Dilçin, 1983, s. 23).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. *buula-* “bağlamak” (Naskali vd., 1999, s. 46), **Bşk.** *bağla-* “bağlamak, iki şey arasında ilgi kurmak; birleştirmek” (Özşahin, 2007, s. 58), **Kzk.** *bayla-* “1. Bir şeyi iple bağlamak. 2. Yarayı sarmak. 3. Düğümlmek. 4. Suyun önünü kesmek. 5. Hayvanı beslemek.” (Koç vd. 2019, s. 118), **YUyg.** *bağli-* “bağlamak” (Necip, 1968, s. 193), **Kum.** *baylamağ* “bağlamak” (Pekacar, 2011, s. 67), **KMlk.** *bayla-* “bağlamak” (Tavkul, 2000, s. 115), **Özb.** *boyla-, boğla-* “bağlamak” (UTİL I, s. 302), **Az.** *bağlamağ* “bağlamak” (Altaylı, 2018, s. 319), **Gag.** *baalamaa* “1. Bağlamak, 2. Sevinmek, 3. Bağlantı” (Baskakov vd., 1991, s. 26), **Trkm.** *bagla-* “1. Bağlamak, 2. Demet yapmak, 3. Kilitlemek” (Tekin vd., 1995, s.42), **TT.** *bağla-* “1. Bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak. 2. Düğümlmek. 3. Yaraya ilaç koyup bezle sarmak. 4. Denk yapmak, paket yapmak.” (TS, s. 180), **TT.ağl.** *bāla-, bağlé-, bayla-, boğa-* “bağlamak” (DS II, s. 484, 498, 581, 722).

2.3.16. baldır

Bu sözcük metinde “eski, eskiden beri” anlamında kullanılmaktadır: *baldırğıdan beg Avaz eki esə kuvatlıg bolğan* “Bey Avaz eskisinden iki kat daha kuvvetli olmuş” (II/1009).

Ölçünlü Kırgızcada *bıltır* “geçensene” (KTS I, s. 292), ağızlarda *bıltırı* “geçen sene” (KTDS I, s. 275). Bir yıldır (Dankof, 1991, s. 18), *bir+yıl+turur* “geçen yıl” (Gülensoy, 2007: 140), *bıldur* “önceki yıl” sözcüğünden evrilmiştir (Nişanyan, 2007, s. 979).

Sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: **Krh.** *bıldır* “geçen yıl” (DLT, 2014, s. 585), **Hrz.** *bıldır* “geçen yıl” (NF, 2014, s. 60), **Kıp.** *baldur*, *baltur*, *bıltır* “geçen sene, önceki sene” (Toparlı vd., 2014, s. 23, 30), **Çağ.** *bıltur* “geçen yıl” (ŞSL, 1995, s. 196), **EAT.** *bıldır* “geçen yıl” (Dilçin, 1983, s. 32).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Alt.** *bıltır* “geçen yıl” (Naskali vd., 1999, s. 40), **Kzk.** *bıltır* “geçen sene” (KTTTS, 2008, s. 162), **Tat.** *bıltır* “geçen yıl” (Öner, 2015, s. 60), **KTat.** *bıltır* “geçen yıl” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 61), **Kum.** *bıltır* “geçen sene, geçen yıl” (Pekacar, 201, s. 72), **Bşk.** *bıltır* “geçen yıl” (Özşahin, 2011, s. 1792), **KMlk.** *bıltır* “geçen yıl” (Tavkul, 2000, s. 121), **YUyg.** *bıltır* “geçen yıl” (Necip, 1968, s. 222), **Özb.** *bıltır* “geçen yıl” (UTİL I, s. 371), **Gag.** *baldır* “baldır” (Baskakov vd., 1991, s. 28), **TT.** *bıldır* “geçen yıl, bir yıl önce” (TS, s. 260), **TT.ağl.** *bıldırsene*, *bildir*, *buldur* “geçen sene” (DS II, s. 664, 690, 788).

2.3.17 baci

Bu sözcük metinde “haraç, vergi” anlamında kullanılmaktadır: *soudegârdin baci algân* “tüccardan haraç almış” (I/0010).

Kırgızcada *bacı* “1. Gümrük, vergi alınması işlemiyle uğraşan devlet kuruluşu. 2. Vergi, haraç.” (KTS I, s. 154) şeklinde geçmektedir. Farsça *bâc* 1. Vergi, harç. 2. gümrük vergisi. (Akın, 2022, s. 48).

Söz konusu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *bâc* “vergi, bağ” (Toparlı vd., 2014, s. 21), **Çağ.** *bâc* “vergi” (ŞAD, 2019, s. 70), **EAT.** *bac* “vergi, cizye, resim, haraç” (Dilçin, 1983, s. 22).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *başkağ* “egemenlik altına alınan ülkenin halkından vergi tahsil edenlerin lideri” (Özşahin, 2017, s. 64), **Kzk.** *baj* “baş, gümrük vergi” (Koç vd. 2019, s. 116), **Özb.** *boj* “1. Haraç. 2. Gümrük vergisi” (ÖDİL I, s. 296), **YUyg.** *bac* “vergi, gümrük” (Necip, 1995, s. 27), **Az.** *bac* “1. Vergi, 2. Haraç, zor gücüyle alınan para” (Altaylı, 2018, s. 306), **TT.** *baç* “1. Osmanlı Devleti’nde gümrük vergisi. 2. Zorla alınan para, haraç” (TS, s. 174).

2.3.18. bedāv

Bu sözcük metinde “kısırak” anlamında kullanılmaktadır: *Arkasıdān kelgāndi, Lāyli bedāv tepedi* “arkasından geleni Leyli Bedev çiftledi” (II/1480).

Ölçünlü Kırgızcada *bedöw* “1. Bedevi, çölde yaşayan göçebe. 2. Arap atları.” (KTS I, s. 206), ağızlarda ise *bedōw* “1. Bir tür at. 2. Arap. 3. Hiç doğurmamış dişi hayvan. 4. Çocuksuz, soysuz.” (KTDS I, s. 219). Arapça *bedevi* “göçebe, çölde yaşayan” sözünden alıntıdır (Akın, 2022, s. 367).

Çağdaş Türk yazı dillerinde sözcüğün aşağıdaki anlam ve şekillerde rastlamaktadır:

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: Bedew Kazakçada “kısır hayvan, hızlı koşan at” anlamlarında kullanılmaktadır. Bedewlik “kısır olma durumu” (Üst 2016, s. 20). Kumukçada *bedew* “yağsız, eti sıkı at” (Pekacar 2011, s. 68), **KMlk.** *bedev* “kısır kadın” (Tavkul, 2000, s. 117), **Az.** *bədāv* “cins at, çevik at, iyi koşan” (Altaylı, 2018, s. 405).

2.3.19. bek

Bu sözcük metinde “sıkı, iyice, sağlam” anlamında kullanılmaktadır: *belləriñni bek bəylə* “belini sıkı tut” (I/1125).

Kırgızca sözlüklerde *bek* “1. Pek, sert, dayanıklı. 2. Pek, sağlam.” (KTS I, s. 210; KTDS I, s. 224) şeklinde kullanılan bu sözcüğün kökeni Eski Türkçe *berk* “katı, sağlam” (Clauson, 1972, s. 361-362) sözüne dayanılmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *bek, berk* “sağlam, muhkem, sıkı” (DLT, 2014, s. 581, 583), **Hrz.** *bek, berk, birk* “emin, sağlam, güvenilir” (KE, 2019, s. 774; Sağol, 1993, s. 562, 573), **Kıp.** *bek* “pek, kuvvetli” (Toparlı vd., 2014, s. 26), **Çağ.** *berk* “pek, sağlam” (ŞHD, 1998, s. 370), **EAT.** *berk, perk* “1. Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli. 2. Katı, sert.” (Dilçin, 1983, s. 31).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *bek* “sağlam, pek” (Naskali vd., 1999, s. 38), **Kzk.** *bek* “sağlam, güçlü, dayanıklı” (Koç vd. 2019, s. 150), **Nog.** *bek* “sağlam”, **Kklp.** *bek* “sağlam”, **Kum.** *bek* “sağlam”, **Tat.** *bik* “sağlam”, **Bşk.** *bik* “sağlam”, **Alt.** *bək, bök* “sağlam”, **Tuv.** *bək* “sağlam”, **Trkm.** *bek* “sağlam” (ESTY II, s. 117), **YUyg.** *berk* “sağlam” (Necip, 1995, s. 35), **Kar.** *bek* “berk, kuvvetli, güçlü” (Kowalski, 1995, s. 23), **KMlk.** *bek* “sağlam, sıkı” (Tavkul, 2000, s. 118), **Özb.** *bek, berk* “kapalı; sıkı” (UTİL I,

s. 214, 234), **Az.** *bərk* “sert, katı” (Altaylı, 2018, s. 431), **TT.** *pek* “1. sert, katı. 2. sağlam, dayanıklı. 3. Gereken, beklenen veya alışılmış olandan çok. 4. Hızlı olarak.” (TS, s. 1590), **TT.ağl.** *bek, beki, berk* “sert, katı, sağlam, kuvvetli” (DS II, s. 600, 602, 635).

2.3.20 belən, bilən, menen, menən

Bu sözcük metinde “ile” anlamında kullanılmaktadır: *arağ belən cu: durğan* “rakı ile yıkatmış” (I/1231), *Akdöü menen Karadöü* “akdev ile karadev” (II/0644), *çınar menən çapədi* “çınar ağacıyla vurmuş” (I/1290).

Kırğızcada *menen* “1. İle, olarak, bir biçimde. 2. İle, iki ögeyi birbirine bağlayan söz.” (KTS I, 919;) şeklinde kullanılan sözcüğün kökenini Gülensoy *bir+il-e* “ile” (Gülensoy, 2007, s. 144) şeklinde açıklamıştır.

Destandaki varyatlaşmanın anlatıcı kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki biçimlerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *birle* “ile, birlikte” (User, 2010, s. 520), **Uyg.** *bilä, bilän, birlä, birlän* “ile, beraber, birlikte” (Caferoğlu, 2015, s. 42, 44), **Krh.** *bile, birle* “ile, birlikte, arasında” (DLT, 2014, s. 586, 590), **Hrz.** *bile, birle* “ile, birlikte, beraber” (NF, 1998, s. 64, 68), **Kıp.** *bile, bilen, birge, birle, birlen* “ile, birlikte” (Toparlı vd., 2014, s. 31-32), **Çağ.** *bile, bilen, birle, birlen* “ile, beraber” (ŞHD, 1998, s. 376), **EAT.** *ilen, ilem* “ile, birlikte”; *bile, bilece* “birlikte, beraber; dahi, de; ile”; *birle* “ile” (Dilçin, 2000, s. 32, 35, 114).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *la/lo* “ile” (Sağlam, 2014, s. 23), **Kzk.** *menen* “ile” (Koç vd. 2019, s. 629), **Tat.** *bēlen* “ile, beraber” (Öner, 2015, s. 57), **Kum.** *birge* “birlikte, beraber” (Pekacar, 2011, s. 75), **Bşkr.** *ilä/minän* “ile” (Gülensoy, 2007, s. 430), **YUyg.** *bilen* “ile” (Necip, 1995, s. 41), **Özb.** *bilan* “ile, beraber” (UTİL I, s. 257), **Hks., nAñ** “ile”, **Tuv.** *bile* “ile”, **KMlk.** *bla* “ile” (Sağlam, 2014, s. 23), **Kar.** *birga* “ile” (Kowalski, 1995, s. 27), **Az.** *ilä* “ile” (Gülensoy, 2007, s. 430), **Trkm.** *bile/bilen* “ile” (Gülensoy, 2007, s. 430), **Gag.** *bile* “ile” (Baskakov vd., 1991, s. 35), **TT.** *ile* “1. Kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan bir söz. 2. Bazı soyut adlara getirildiğinde ‘... olarak, ... bir biçimde’ anlamında durum zarfları oluşturan bir söz. 3. Cümle içinde aynı görevde bulunan iki ögeyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz.” (TS, s. 953) **TT.ağl.** *birle* “zaman anlamına gelip fiillerin sonunda takı gibi kullanılır” (DS II, s. 702).

2.3.21. bəndi

Bu sözcük metinde “köle, makum” anlamında kullanılmaktadır: *kırk bəndisi bār ekən* “Kırk kölesi varmış” (II/1050).

Ölçünlü Kırgızcada *pende* “1. Allah’ın kulu. 2. İnsan, kişi.” (KTS II, s. 1038), ağızlarında ise *bəndi* “mahkum, esir” (KTDS I, s. 2014) şeklinde kullanılmaktadır. Farsça *bende* “kul, köle, bağlı” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir (Akın, 2022, s. 453).

Bu sözcük, tarihî ve diğer çağdaş Türk yazı dillerinde şu şekilde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: **Hz.** *bende* “bende, kul, köle” (NF, 1998, s. 54), **Çağ.** *bende* “kul, köle” (ŞAD, s. 96).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Bşk.** *bende* “1. Kul, köle, 2. Allah’ın kulu” (Özşahin, 2017, s. 73), **Kzk.** *pende* “bende, insan; kul, garip, aciz” (Koç vd. 2019, s. 735), **Tat.** *bende* “1. Kul, köle. 2. Tercih etme imkânı olmayan, hürriyetsiz kimse” (Öner, 2015, s. 55), **YUyg.** *bende* “bağlı, esir, kul” (Necip, 1995, s. 35), **Özb.** *bandi* “esir, tutsak” (UTİL, s. 158), **TT.** *bende* “kul, köle” (TS, s. 242), **Az.** *bəndə* “kul, köle, mahkum” (Altaylı, 2018, s. 422)

2.3.22. biraŭ, birö, biröü, birəŭ, biri

Bu sözcük metinde “birisi” anlamında kullanılmaktadır: *Biraŭ səni soŭkənbi? birəŭ izá kılğanmi? “biri seni dövdü mü?, biri sana eziyet etti mi?”* (II/1030), *eç kim izá kılğan coŭ, birö məni soŭkən yoŭ* “kimse bana eziyet etmedi, kimse beni dövmedi” (I/1040), *iç kim izá kılğan coŭ, biröü məni soŭkən coŭ* “kimse bana eziyet etmedi, kimse beni dövmedi” (II/1112), *altı cəşərdən Türkmən, altımış cəşərgə Türkmən, biri qalməy atlangən* “altı yaşından altmış yaşına Türkmen biri kalmadan atlanmış (I/1146).

Ölçünlü Kırgızcada *birö* “birisi” (KTS I, s. 235), ağızlarda *büröw* “birisi” (KTDS I, s. 273) şeklinde kullanılan sözcüğün kökeni Eski Türkçe *bir+AgU* “bir kişi, birisi” köküne dayandırılmaktadır (Nişanyan, 2007.).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: **Krh.** *biregü, birägü* “biri, birisi” (KB, 1979, s. 91; TİEM, 1993, s. 235v, 376), **Hz.** *biregü, biri* “biri, bir kimse, herhangi biri” (KE, 2019, s. 758-59), **Kıp.** *birsi* “biri, birisi” (Toparlı vd., 2014, s. 32), **Çağ.** *biregü, birev* “her biri,

birisi” (ŞHD, 1998, s. 380), **EAT.** *biregi, biregü* “bir kimse, başkası” (Dilçin, 1983, s. 35).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Alt.** *birü* “biri, birisi” (Naskali vd., 1999, s. 41), **Bşk.** *běrev* “biri, birisi, bir kişi ya da bir şey; bir başına, yalnız, tek” (Özşahin, 2017, s. 74), **Kzk.** *birev* “bir, bir tane” (Koç vd. 2019, s. 190), **Tat.** *běrev* “birisi” (Öner, 2015, s. 58), **Kum.** *birew* “biri, birisi” (Pekacar, 2011, s. 75), **Özb.** *birov* “kimse; yabancı” (UTİL I, s. 278), **KMlk.** *birev* “biri, birisi” (Tavkul, 2000, s. 123), **Şor.** *pireezi* “biri, birisi, bir kimse” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 80), **Hks.** *pırsı* “biri, birisi” (Nasakali vd., 2007, s. 376), **Tuv.** *biree* “bir” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 12), **Az.** *birisi* “1. Biri, bir tanesi, 2. Tanınmayan, bilinmeyen, meçhul kimse” (Altaylı, 2018, s. 478), **Gag.** *birisi* “biri, herhangi biri” (Baskakov vd., 1991, s. 37), **Trkm.** *biri* “biri, birisi” (Tekin vd., 1995, s. 71), **TT.** *biri* “1. Bir tanesi. 2. Bilinmeyen bir kimse.” (TS, s. 281).

2.3.23. beyəcəl

Bu sözcük metinde “ecelsiz” anlamında kullanılmaktadır: *Mən beyəcəl ölüp mən* “Ben ecelsiz ölmüşüm” (I/0503).

Kırgızcada olumsuz ön ek *acal* “ecel” (KTDS I, s. 31) şeklinde geçmektedir. Söz konusu sözcük tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *ecel/acal* şekillerinde kullanımını sürdürmektedir. Ancak olumsuz *bey-* eki almış şekline rastlamamıştır.

Bu sözcüğün olumsuzluk bildiren Farsça *bi-* ön eki ve Arapça kökenli *ecel* sözcüklerinin birleşmesiyle meydana geldiği açıktır.

2.3.24. bicovap

Bu sözcük metinde “izinsiz, habersiz” anlamında kullanılmaktadır: *atañızdın korqarmız, atañızdın bicovap, əsli biz beralməymiz* “babanızdan korkarız, babanız izinsiz asla veremeyiz” (I/0270).

Kırgızca sözlüklerde *beycoop* “cevapsız; izinsiz” (KTS I, s. 208); *beycoop* “sorumsuz” (KTDS I, s. 221). Bu sözcüğün Farsça kökenli olumsuzluk bildiren *bi-* ön eki ve Arapça *cevāb* “yanıt” ve sözcüğünün birleşimiyle oluştuğu bilinmektedir.

Sözcüğün diğer Türk yazı dillerindeki kullanımına rastlanılmamıştır.

2.3.25. bimár

Bu sözcük metinde “hasta” anlamında kullanılmaktadır: *neçə kün catar bimár* “günlerce hasta yatar” (I/0595).

Kırgıcada *beymar* “hastalık, illet” (KTS I, s. 209), ağızlarda ise *beymar* “hasta, sık sık hastalanan” (KTDS I, s. 222) şeklinde görülmektedir. Farsça *bīmār* “hasta, sayrı” sözünden alıntıdır (Akın, 2022, s. 50).

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: Çağ. *bīmār* “hasta” (ŞAD, 2019, s. 116; ŞHD, 1998, s. 377).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: YUyg. *bimar* “hasta” (Necip, 1995, s. 42), Özb. *bemor* “hasta” (UTİL I, s. 227).

2.3.26. bour

Bu sözcük metinde “bağır, yer” anlamında kullanılmaktadır: *cardın bouru kâzildi* “toprağın bağı kazıldı” (I/0447).

Kırgızcada *boor* “1. Karaciğer. 2. Bağır, göğüs.” (KTS I, s. 235), ağızlarda *bowur* “karaciğer” (KTDS I, s. 246) *Bağır* “karaciğer” (Clauson, 1972, s. 317), *bağır* Eski Türkçe “1. Karın, gövdenin iç boşluğu, 2. Ak veya karaciğer” sözcüğünden evrilmiştir (Nişanyan, 2007, s. 979).

Sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Uyg. *bağar, bağır* “karaciğer, göğüs” (Caferoğlu, 2015, s. 30, 31), Kırh. *bağır* “karaciğer” (DLT, 2014, s. 569; KB, 1979, s. 52), Hrız. *bağ(i)r* “bağır, göğüs, ciğer” (NF, 1998, s. 41), Kıp. *bağır* “ciğer, karaciğer; göğüs” (Toparlı vd., 2014, s. 21), Çağ. *bağır* “bağır, yürek, ciğer” (ŞHD, 1998, s. 362; ŞAD, 2019, s. 74), EAT. *bağır* “1. Göğüs, ciğer, sine. 2. Akciğer. 3. Karaciğer. 4. Yürek.” (Dilçin, 1983, s. 22).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. *buur* “karaciğer” (Naskali vd., 1999, s. 46), Kzk. *bawır* “karaciğer” (Koç vd. 2019, s. 142), Tat. *bavır* “1. Bağır, ciğer. 2. Yürek, gönül.” (Öner, 2015, s. 51), KTat. *bavur* “uyluk, ciğer, karaciğer” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 58), Bşk. *bavır* “1. Bağır, döş, karın. 2. Hayvanların kursağı. 3. Nesil, soy” (Özşahin, 2011, s. 199), Kum. *bawur* “karaciğer” (Pekacar, 2000, s. 44), KMil. *bavur*

“karaciğer, bağır, sine” (Tavkul, 2000, s. 114), **YUyg.** *bağir, bégir* “ciğer; yürek,bağır” (Necip, 1995, s. 27, 37), **Özb.** *bağir* “karaciğer” (UTİL I, s. 190), **Az.** *bağır* “1. Karın boşluğunun sağında bulunan, öd salgılayan, şeker depolayan, iri açık kahverengi organ, 2. Kalp, yürek” (Altaylı, 2018, s. 316), **TT.** *bağır* “1. Göğüs. 2. Ok yayı ve dağda orta bölüm. 3. Ciğer, bağırsak vb. vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı, ahşa.” (TS, s. 178).

2.3.27 bökür-

Bu sözcük metinde “bağırmak, kükremek” anlamında kullanılmaktadır: *ar topuda bökürədi* “her tepede kükredi” (I/1155).

Kırgızcada *möörö-* “böğürmek” (Yudahin, 2011, s. 572). Kırgızcanın ağızlarında *bökür-* “bağırmak; böğürmek” (KTDS I, s. 254) biçiminde kullanılan bu sözcüğün yansıma bir fiil olduğu düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde rastlanmaktadır:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *bögür-* “böğürmek” (Sağol, 1993, s. 584), **Kıp.** *bögövür-* “öğürmek” (Toparlı vd., 2014, s. 35), **Çağ.** *bögür-* “hayvanların bağırması, bağırarak” (ŞSL, 1995, s. 178).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *bagır-* “yüksek sesle bağırarak, böğürmek” (Naskali vd., 1999, s. 33), **Kzk.** *möñire-* “böğürmek” (Koç vd. 2019, s. 642), **Tat.** *möñre-* “böğürmek” (Öner, 2015, s. 351), **Bşk.** *möñgör-, möñörle-* “böğürmek” (Özşahin, 2011, s. 1261), **KTat.** *müñremek* “böğürmek” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 232), **Kum.** *müñjüremek* “böğürmek, melemek” (Pekacar, 2011, s. 204), **KMlk.** *möngürde-* “böğürmek” (Tavkul, 2000, s. 301), **YUyg.** *möri-, meri-* “böğürmek; melemek” (Necip, 1995, s. 276), **Özb.** *bökir-* “bağırmak; böğürmek” (UTİL I, s. 406), **Tuv.** *börü* “kurt” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 13), **Az.** *börüldəmək* “gürüldemek” (Altaylı, 2018, s. 519), **Gag.** *büüremee* “böğürme” (Baskakov vd., 1991, s. 45), **Trkm.** *bögüriş-* “böğürmek” (Tekin vd., 1995, s. 82), **TT.** *bögür-* “1. Öküz, manda, deve bağırarak. 2. İnsan, anlaşılabilir bir biçimde yüksek sesle bağırarak.”; *öğürmek* “1. Kusarken veya kusacak gibi olurken `öğürtü` sesi çıkarmak. 2. Böğürmek.” (TS, s. 313, 1534).

2.3.28. buğu

Bu sözcük metinde “geyik” anlamında kullanılmaktadır: *buğusu yəm bår ekən* “geyik de varmış” (II/0145).

Kırgızca sözlüklerde *bugu* “erkek geyik” (KTS I, s. 264; Yudahin I, 154) şeklinde görülen bu sözcüğün kökeni Moğolca *bugu* “erkek geyik” sözüne dayanmaktadır (Besli, 2010, s. 23).

Türkçenin tarihî sahalarında ve çağdaş Türk yazı dillerinde şu şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *boğu* “geyik, gazal” (ŞSL, 1995, s. 176), *buğu* “erkek geyik” (AL, 2002, s. 200).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *buğı* “geyik” (KTTS, 2008, s. 148), **KTat.** *pugu* “Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 276), **Nog., Kklp.** *buğı* “erkek geyik” (ESTY II, s. 237), **YUyg.** *buğa* “geyik” (Necip, 1995, s. 52), **Özb.** *buğu* “geyik” (UTİL I, s. 394), **TT.ağl.** *buğu* “1. Yabancı inek. 2. Ceylan. 3. Erkek geyik” (DS II, s. 781).

2.3.29. buyak

Bu sözcük metinde “bu taraf” anlamında kullanılmaktadır: *Şədivən çıxқан buyaktan* “Şədivən bu taraftan çıkmış” (II/0630).

Hem Ölçünlü Kırgızcada hem ağızlarda *buyak, bıyak, biyak* “bura, bu yer” (KTS, s. 282, 298; KTDS I, s. 260, 275) şekilleri görülmektedir. Kırgızcadaki *bu+yak* “taraf” sözcüklerin birleşimidir, kökeniyle ilgili bilgiye ulaşamamıştır.

Sözcük, çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *buyakka* “bu tarafa” (Necip, 1995, s. 53), **Özb.** *buyoq* “bu taraf” (UTİL I, s. 361), **KMlk.** *biyari* “öteye, bir tarafa (Tavkul, 2000, s. 123).

2.3.30. büskün

Bu sözcük metinde “öbür gün” anlamında kullanılmaktadır: *büskün ketib qalərmiz* “öbür gün gideceği” (I/0625).

Ölçünlü Kırgızcada *bürsügünü* “öbür gün” (KTS I, s. 287; Yudahin I, s. 168), ağızlarda ise *büskün* “öbür gün” (KTDS I, s. 273) şeklinde geçmektedir. Ölçünlü Kırgızcadaki *bürsügünü* (<birisi künü) sözcüğünün kısaltmış şekli olması muhtemeldir.

Tarihî Türk yazı dillerinde kullanımına rastlanmayan bu sözcük, çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Çağdaş Türk lehçeleri: **Kzk.** *bürsigün* “öbür gün, önümüzdeki günden bir gün sonra” (Koç vd. 2019, s. 185), **Bşk.** *bêrhêgön* “öbür güne kadar, diğer güne kadar” (Özşahin, 2017:, s.76), **KMlk.** *bürsükün* (Tavkul, 200, s. 133), **Gag.** *öbürgüne* “öbürgüne” (Baskakov vd., 1991, s. 1888).

2.3.31. cabır

Bu sözcük metinde “hızlı” anlamında kullanılmaktadır: *cabır kılp e çapıkanda* “hızlı koşturduğunda” (I/0463).

Kırgızca sözlüklerde *cabır* “1.Zulüm. 2. Dere boyu, tabanı geniş yayvan vadi” (KTS I, s. 380; Yudahin I, s. 209) şekillerinde kullanılan sözcüğün kökeni Arapça *cebr* “zor, zorluk” (Akın, 2022, s. 135) sözüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *cebr* “zor, zorlayış” (Sağol, 1993, s. 586), **Kıp.** *cebr* “zor, zorlama” (Toparlı vd., 2014, s. 41), **Çağ.** *cevr* “eza, cefa, eziyet, zulüm” (ŞAD, 2019, s. 189).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Kzk.** *jäbir* “cebir, zulüm, işkence, eziyet” (Koç vd. 2019, s. 295), **Tat.** *cebër* “zulüm, zorlama” (Öner, 2015, s. 74), **KTat.** *cebir* “tahakküm, kahır, cebir, zorbalık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 70), **Bşk.** *yeber* “zulüm” (Özşahin, 2011, s. 2849), **YUyg.** *cebir, cebr, cevir* “zulüm” (Necip, 1995, s. 60-61), **Özb.** *cobir* “cebir, zulüm” (UTİL II, s. 98), **Trkm.** *cebir* “eza, cefa, zulüm” (Tekin vd., 1995, s. 97), **TT.** *cebir* “zor, zorlayış” (TS, s. 354).

2.3.32. cal

Bu sözcük metinde “yele” anlamında kullanılmaktadır: *calı tüşär tizigä* “yelesi dizine kadar varan” (I/0478).

Kırgızca sözlüklerde *cal* “yele” (KTS I, s. 394; Yudahin I, s. 219) şekliyle görülmektedir. Kökü Eski Türkçe *yäl* “yele” sözcüğüne dayanır (Clauson, 1972, s. 916).

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *yil* “yele” (IB, 2013, s. 66), **Krh.** *yäl, yalıg* “yele” (DLT, 2014, s. 944-945); *yäl* “at yelesi” (KB, 1979, s. 516), **Hrz.** *yel* “yele” (Sağol, 1993,

s. 1021); *yal* “kıl, tüy” (ME, 2014, s. 201), **Kıp.** *yal* “yele, atın yelesi” (Toparlı vd., s. 306), **EAT** *yal, yalı, yeli, yili* “yele” (Dilçin, 1983, s. 231).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *jal* “yele” (Koç vd. 2019, s. 269), **Tat.** *yal* “yele” (Öner, 2015, s. 548), **Bşk.** *yal* “hayvanların yelesi” (Özşahin, 2011, s. 153), **Kum.** *yal* “yele” (Pekacar, 2000, s. 317), **Klmk** *cal* “at yelesi” (Tavkul, 2000, s. 135), **YUyg.** *yal/yayla* “yele” (Necip, 1995, s. 455, 462), **Özb.** *yol* “yele” (UTİL II, s. 32), **Şor.** *çal* “yele” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 13), **Az.** *yal* “yele” (ADİL IV, s. 512), **Trkm.** *yāl* “yele” (Gülensoy, 2007, s. 1112), **TT.** *yele* “1. At, aslan vb. hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kıllar. 2. Balıklarda sırt yüzgeci” (TS, s. 2160).

2.3.33. *calgız*

Bu sözcük metinde “yalnız” anlamında kullanılmaktadır: *calgız kuzumnu sakla* “yalnız kuzumu sakla” (II/0360).

Kırgızca sözlüklerde *calgız/cañgız* “yalnız, tek, sadece” (KTS I, s. 396, 419; Yudahin I, s. 221) anlamında görülmektedir. Gülensoy’a göre *YAL[AN=]GUZ* şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 1047). Clauson sözcüğün kökünü *yalhus* “yalnız” sözüne dayandırmaktadır (Clauson, 1972, s. 930).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *yalñus* “yalnız, tek başına” (User, 2010, s. 536), **Uyg.** *yalangus, yalanguz, yalinguz, yalnguz* “yalnız” (Caferoğlu, 2015, s. 281-282), **Krh.** *yalñus* “yalnız, tek başına” (DLT, 2014, s. 946), **Hz.** *yalğuz* “1. tek, eşsiz. 2. tek başına, yalnız. 3. sadece, yalnız.” (Sağol, 1993, s. 998), **Kıp.** *yalğız, yalañuz, yalguz, yalığız, yalıķız, yalñuz, yalingız, yalunguz, yaluğuz, yaluñuz* “yalnız” (Toparlı vd., s. 308-09), **Çağ.** *yalğuz* “yalnız” (ŞSL, s. 614), **EAT** *yalañuz, yalavuz, yalguz, yaluñuz* “yalnız” (Dilçin, 1983, s. 231-32).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *jalğız* “1. Yalnız, yegane 2. Tek başına” (Koç vd. 2019, s. 272), **Tat.** *yalğız* “yalnız, tek; bekâr” (Öner, 2015, s. 550), **KTat.** *yaluñız* “yalnız” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 374), **Kum.** *yañız* “yalnız, tek” (Pekacar, 2011, s. 383), **Bşk.** *yañgızak* “ailesi olmayan kişi, yalnız” (Özşahin, 2011, s. 660), **YUyg.** *yalğuz* “yalnız” (Necip, 1995, s. 456), **KMlk.** *cangız* “yalnız, tek” (Tavkul, 2002, s. 138), **Hks.** *çalgıs* “yalnız, tek” (Naskali vd., 2007, s. 77), **Kar.** *yalğız* “yalnız, tek” (Kowalski, 1996, s. 161), **Özb.** *yolğiz* “yalnız” (UTİL II, s. 33), **Az.** *yalnız* “yalnız, tek” (ADİL IV, s. 516),

Trkm. *yalñiz* “yalnız” (Gülensoy, 2007, s. 1047), **Gag.** *yalnız* “yalnız” (Baskakov vd., 1991, s. 256), **TT.** *yalnız* “1. Yanında başkaları bulunmayan. 2. Yanında başkaları olmayarak. 3. Yalnızca.” (TS, s. 2118).

2.3.34. *caltırañ*

Bu sözcük metinde “parlak” anlamında kullanılmaktadır: *caltırañ ğılıç bolup* “parlayan kılıç olup” (II/0375).

Ölçünlü Kırgızcada *caltırak*, *cıltırak* “parlak” (KTS I, s. 402, 517; Yudahin I, s. 223, 282) anlamında görülen sözcük Gülensoy’a göre *yā-l+tıra* “parlama, parıltı” şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 1049).

Diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *yaltırak*, *yaltırık* “ışık, parıltı” (Caferoğlu, 2015, s. 281-282) **Krh.** *yaldırık*, *yuldrık* “parlak” (DLT, 2014, s. 945), **Çağ.** *yaltırak*, *yaldırak* “parlak, şaşaa” (ŞSL, 1995, s. 613), **EAT** *yaldırak* “ak, parlak, ışıklı” (Dilçin, 1983, s. 231).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *caltırat*- “parıldatmak” (Naskali vd., 1999, s. 51), **Kzk.** *jaltıra*- “parlamak, ışıldamak” (Koç vd. 2019, s. 274), **Tat.** *yaltır* “parlak” (Öner, 2015, s. 552), **KTat.** *yıltırav* “ışılı, parıltı” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 382), **Bşk.** *yaltıravık* “parlak, ışıltılı şey” (Özşahin, 2011, s. 951), **YUyg.** *yaltırak* “parlak” (Necip, 1995, s. 457), **Özb.** *yaltıroq* “parlak” (UTİL V, s. 109), **Şor.** *çaltıra/çiltıra* “parlamak, parıldamak, ışık saçmak” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 13, 19), **Hks.** *çaltıra*- “parlamak, ışıldamak, ışık saçmak” (Naskali vd., 2007, s. 78), **KMlk.** *cıltıra*- “parlamak” (Tavkul, 2000: 151), **Gag.** *yaldız* “yaldız” (Baskakov, 1911, s. 256), **Trkm.** *yaldıra*- “parlamak” (Tekin vd., 1995, s. 672), **TT.** *yaldırak* “parlak, cilalı” (TS, s. 2116).

2.3.35. *celek*

Bu sözcük metinde “bayrak” anlamında kullanılmaktadır: *celek nəyzə qolida* “bayrak tüfek elinde” (I/0416).

Ölçünlü Kırgızca sözlüklerde *celek* “bayrak; yelek” (KTS I, s. 447; Yudahin I, 1985, s. 245), ağızlarda ise *celek* “kaftan; yelek” şekillerde görülen bu sözcüğün *yel*- “esmek, çırpınmak” fiilinden Türkiye Türkçesi +(g)Ak ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2007, s. 948).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *yelük* “bayrak, süngü ucuna asılan bayrak” (Ünlü, 2012, s. 677), **Çağ.** *yilek* “yelek, mintan” (AL, 2002, s. 197), **EAT** *çelek, yelek, yilek* “1. Kuş kanadındaki kalemli tüy. 2. Okun tüyleri. 3. Bir ok atımı uzaklık.” (Dilçin, 1983, s. 241).

Çağdaş Türk Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *jeyeläk* “kundak bezi” (Özşahin, 2017, s. 267), **Kzk.** *jelen* “Erkeklerin ince üst giyimi” (Koç vd. 2019, s. 299) **Kklp.** *yelik, jelek* “yelek” (ESTY IV, s. 178), **Özb.** *celak* “etek; kadınların başlarına örttükleri örtü” (UTİL II, s. 80), **KMlk.** *celpek* “yelken” (Tavkul, 2000, s. 148), **Az.** *yäläk* “yelek” (Altaylı, 2018, s. 3615), **Trkm.** *yelek* “tüy, kuş tüyü” (Tekin vd., 1995, s. 688), **TT.** *yelek* “1. Ceket altına giyilen kolsuz kısa giysi. 2. Okun yay kirisine takılan bölümündeki tüy” (TS, s. 2160), **TT.ağl.** *yelek* “ceket; gömlek” (DS XI, s. 4232).

2.3.36. nəyzə

Bu sözcük metinde “mızrak” anlamında kullanılmaktadır: *şəridəp nəyzə cetkən* “zangırdarak mızraklar ulaşmış” (II/0605).

Ölçünlü Kırgızcada *nayza* “mızrak” (KTS II, s. 959; Yudahin II, s. 51) şeklinde kullanılan sözcüğün Farsça *neyze* “silah, mızrak” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir (Akın, 2022, s. 157)

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *nīze* “kargı, mızrak; süngü” (MK, 1993, s. 515; ŞAD, 2019, s. 669).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *nayza* “mızrak” (Koç vd. 2019, s. 660), **Bşk.** *nayza* “süngü, mızrak” (Özşahin, 2011, s. 2872), **YUyg.** *neyze* “mızrak” (Necip, 1995, s. 289), **Özb.** *nayza* “mızrak” (UTİL III, s. 13).

2.3.37. dürbün

Bu sözcük metinde “dürbün” anlamında kullanılmaktadır: *çərəylani cən dürbün, cən dürbün qolğa-y alib, çar tarab dürbün salğan dürbün salib qarasa* “yanındaki dürbün, dürbünü eline alıp, dört tarafa dürbünle bakmış, dürbün ile baktığına, bir ovada bir karaltı” (II/0860).

Ölçünlü Kırgızcada *dürbü*, *dürbün* “dürbün” (KTS I, s. 371; Yudahin I, 1985, s. 204), ağızlarda ise *dürvün* “dürbün” (KTDS I, s. 351) şeklinde geçmektedir, Farsça *dürbîn* “uzak gören; hipermetrop; uzak görüşlü” sözünden alıntıdır (Akin, 2022, s. 484).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *dür-bîn* “uzağı gören, ileriye gören” (MÜN, s. 172).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *dürbi* “1. Dürbün, 2. Geleceği görebilme yeteneği” (Koç vd. 2019, s. 233), KTat. *dürbin* “dürbün” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 103), YUyg. *dürbün* “dürbün” (Necip, 1995, s. 108), Özb. *durbin* “dürbün” (UTİL II, s. 668), Nog. *dürbe* “binokl’ /dürbün/” (Baskakoz ed. 1963, s. 103), Az. *durbin* “dürbün” (Altaylı, 2018, s. 974), Trkm. *dürbi* “dürbün” (Tekin vd., 1995, s. 181), TT. *dürbün* “1. Uzaktaki cisimlerin görüntülerini büyötmeye veya yaklaştırmaya yarayan, objektif ve oküler adlı iki mercekten oluşan optik alet, bakaç. 2. Gözetleme deliğı.” (TS, s. 588).

2.3.38. ceñğal

Bu sözcük metinde “orman” anlamında kullanılmaktadır: *ceñğaldā bār kıyağı* “ormanda var eşkiyası” (I/0254).

Kırgızca sözlüklerde *ceñgel* “orman” (KTS I, s. 450; Yudahin I, s. 248) ve *cəñğal* “1. Orman. 2. Bol otlu yer.” (KTDS I, s. 385) şeklinde kullanılan bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *cengel* “orman” (ŞT, s. 358).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *cañgal* “orman” (Necip, 1995, s. 58), Özb. *çangal* “orman” (UTİL IV, s. 454), TT. *cengel* “Otlarla ve sık ağaçlarla örtölü geniş Hindistan ormanı, cangıl.” (TS, s. 358).

2.3.39. cetag ur-, cetek ur-

Bu sözcük metinde “yardım etmek, götürmek, sürmek” anlamlarında kullanılmaktadır: *ceti kız cetek urgan* “yedi kız yardım etmiş” (I/0354).

Kırgızca sözlüklerde *cetek* “1. Yedeğine alıp götürme işi. 2. Birinin yönetiminde olma” (KTS I, s. 459; Yudahin, 1986, s. 251), *cetekte-* “1. Yedeğine almak, götürmek. 2. İdare etmek.” (KTS I, s. 459) şekillerinde kullanılmaktadır. Eski Türkçe *yet-* “yedeğine almak, yanında götürmek” fiilinden Eski Türkçe +(g)Ak ekiyle türetilmiştir.

Bu sözcük tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *yedek* “yedekdaş: maiyyetde giden redif şeyler, hususen at yedeği” (ŞSL, 1995, s. 624), **EAT.** *yedek* “yedekte götürülen at”, *yedeklemek* “yedekte çekip götürmek” (Dilçin, 1983, s. 241).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *cetekte-* “Hayvanı iple boynundan bağlayıp yedeklemek” (KTTS, 2008, s. 299), **Az.** *yedäk* “yedek” (Gülensoy, 2007, s. 1106), **Trkm.** *yegdekle-* “acele etmek” (Tekin vd., 1995, s. 686), **TT.** *yedekle-* “1. Bir şeyin yedeğini sağlamak. 2. Yedekte çekmek, yedeğe almak.” (TS, s. 2157), **TT.ağl.** *yedek* “elle çekilip götürülen”, *yedekle-* “birini kandırıp götürmek; birini desteklemek, güç, haz vermek” (DS XI, s. 4220).

2.3.40. cığla-

Bu sözcük metinde “ağlamak” anlamında kullanılmaktadır: *izilläydi cığlaydi, özin cergä täyläydi* “ağladı zırladı, kendin yere attı” (I/0510).

Kırgızcada *ıyla-* “ağlamak” (KTS II, s. 1396; Yudahin II, s. 425) şeklinde görülür. Ses taklidi yığ + -la- isimden fiil yapım eki, acapla- “ağlamak” (Tietze, 2016, s. 362), *ığla-* “ağla” (Clauson, 1972, s. 85).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir.

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *ığla-* “ağlamak” (Caferoğlu, 2015, s. 85), **Krh.** *ığla-*, *yığla-* “ağlamak” (DLT, 2014, s. 655, 971), **Hrz.** *ığla-*, *yığla-*, “ağlamak” (Sağol, 1993, s. 661; NF, 1998, s. 483), **Kıp.** *ağla-*, *ığla-*, *ıla-*, *yağla-*, *yıyla-* “ağlamak” (Toparlı vd., s. 4, 101, 306, 320, 322.), **Çağ.** *yığla-* “ağlamak” (ŞHD, 1998, s. 680; AL, 2002:, s.497), **EAT.** *ağla-* “ağlamak” (Dilçin, 1983, s. 4).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *jıla-* “ağlamak, kederlenmek, hüznlenmek” (Koç vd. 2019, s. 330), **Tat.** *yıla-* “ağlamak” (Öner, 2015, s. 571), **Bşk.** *ağla-* “ağlamak” (Özşahin, 2011, s. 972), **KMlk.** *cıla-* “ağlamak” (Tavkul, 2000, s. 150), **YUyg.** *jigli-*, *yigli-* “ağlamak” (Necip, 1995, s. 182, 468), **Özb.** *yığla-* “ağlamak” (UTİL II, s. 274), **Trkm.** *āğla-* “ağlamak”, **Yak.** *utā-* “ağlamak” (Gülensoy, 2007, s. 56), **Hks.** *u* “1. Ağlama, zırlama, 2. Ağlayıp sızlanma” (Naskali vd., 2007, s. 201), **Tuv.** *ıglaar* “ağlamak” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 32), **Az.** *ağlamak* “ağlamak, sızlanmak”

(Altaylı, 2018, s. 90), **Gag.** *aalama* “ağlamak” (Baskakov vd., 1991, s. 1), **TT.** *ağlamak* “Üzüntü, acı, keder, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek” (TS, s. 39).

2.3.41. cılğa

Bu sözcük metinde “vadi” anlamında kullanılmaktadır: *bir cılğağa barıb* “bir vadiye varıp” (I/1354).

Ölçünlü Kırgızcada *cılga* “vadi; kollara ayrılarak akıp giden dere, dere yatağı” (KTS I, s. 513; Yudahin I, 1985, s. 279), ağızlarda ise *cilik* “hurma çekirdeğindeki ince çizgi” şeklinde kullanılmaktadır. *Cılga* Moğolcadaki *cilga* “yalak, oluk, oyuk, hendek, havza, çökük, çukur, delik” (Lessing, 2003, s. 1629).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *çılğa* “nehir, çay yatağı” (Ünlü, 2013, s. 250).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *cılğa* “oyuk” (Koç vd. 2019, s. 330), **Kklp.** *cılğa* “vadi; dere”, **Nog.** *yılğa* “dere; vadi” (ESTY IV, s. 36), **Tat.** *yılğa* “akarsu, ırmak” (Öner, 2015, s. 572), **KTat.** *yılğa* “küçük yar; sel yarığı, dere; vadi, koyak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 382), **Bşk.** *yılğa* “nehir; ırmak” (Özşahin, 2011, s. 59), **YUyg.** *cılğa* “çukurluk; dere, ırmak” (Necip, 1995, s. 62), **Özb.** *cılğa* “vadi” (UTİL II, s. 88), **Kar.** *yılğalıh, ilğalıh* “bozkır” (Kowalski, 1996, s. 60,170), **TT.ağl.** *cülge, cilga, çılga, çılğı, çılka* “ekilmeyen düz tarla; ince, dar, taşlı yol, patika” (DS III, s. 910, 965, 1026).

2.3.42. cora

Metinde “akran, dost” anlamında kullanılmaktadır: *cora külüg at bergän*, “hızlı at vermiş” (II/0028).

Kırgızca sözlüklerde *coro* “1. Yemekli eğlence toplantısı. 2. yaşıt, akran, dost. 3. Davranış, tavır, tutum.” (KTS I, s. 479; Yudahin I, s. 262; KTDS I, s. 405) şeklinde görülmektedir. Farsça *cüre* “arkadaş, dost” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir (Akın, 2022, s. 98).

Sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımına rastlanmamaktadır, çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı ise aşağıdaki şekillerdedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *jora* “örf, âdet, gelenek; arkadaş, dost” (Koç vd. 2019, s. 314). **Kar.** *çora* “uşak, hizmetkar, köle” (Kowalski, 1996, s. 41), **KMlk.** *şoh* “dost, arkadaş” (Tavkul, 2000, s. 366), **Hks.** *çüür* “yaşıt, akran, ayak takımı” (Naskali vd., 2007, s. 111), **Trkm.** *cora* “kadın arkadaş, kız arkadaş” (Tekin vd., 1995, s. 103).

2.3.43. cou

Metinde “düşman” anlamında kullanılmaktadır: Metinden örnek: *egäsin couğa bermäğän* “sahibini düşmana vermeyen” (I/0440).

Ölçünlü Kırgızcada *coo* “düşman” (KTS I, s. 476; Yudahin, 1986, s. 260), ağızlarda ise *cow* “düşman” şeklinde görülmektedir. Sözcüğün kökeni Eski Türkçedeki *yağı* “düşman” (Tekin, 2000, s. 257) sözüne dayanmaktadır. *Yağı* sözcüğü ile ilgili (bk. Clauson 1972, s. 120, nisanyaynsozluk.com, Gülensoy, 2007, s. 1027).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki anlam ve şekillerdedir.

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *yağı* “düşman” (User, 2010, s. 536), **Uyg.** *yağı* “düşman” (Caferoğlu, 2015, s. 279), **Krh.** *yağı* “düşman” (DLT, 2014, s. 940), **Hz.** *yağı* “düşman” (NF, 1998, s. 465; ME, s. 200), **Kıp.** *yağı* “düşman” (Toparlı vd. s. 306), **Çağ.** *yağı* “düşmen, yabancı” (ŞSL, s. 609), **EAT** *yağı* “düşman” (Dilçin, 2000, s. 230).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *cuu* “savaş, çarpışma, dövüş” (Naskali vd., 1999, s. 66), **Az.** *yağı* “düşman”, **Bşk.** *yav* “düşman” (ESTY IV, s. 55), **Kzk.** *jaw* “düşman” (Koç vd. 2019, s. 293), **Kklp.** *jaw* “düşman” (ESTY IV, s. 55), **Kmlk.** *cav* “düşman” (Tavkul, 2000, s. 144), **Kum.** *yaw* “savaş; düşman” (Pekacar, 2000, s. 327), **Tat.** *yav* “düşman” (Öner, 2015, s. 564), **KTat.** *yav* “düşman” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 379), **YUyg.** *yağı* “düşman” (Necip, 1995, s. 454), **Özb.** *yāv* “düşman”, **Hks.** *ur* “düşmanlık, hasımlık” (Naskali vd., 2007, s. 201), **Trkm.** *yağı* “düşman” (ESTY IV, s. 55), **Az.** *yağı* “düşman, hasım” (Altaylı, 2018, s. 3529), **TT.** *yağı* “düşman, hasım” (TS, s. 2106).

2.3.44. cöüləş-

Bu sözcük metinde “dövüşmek” anlamında kullanılmaktadır: *bu:ra tö:dəg cöüləşkən* “erkek deve gibi itişmiş” (I/0876).

Kırgızca sözlüklerde *coolaş-*, *coološ-* “dövüşmek, savaşmak” (KTS I, s. 476; Yudahin I, 1985, s. 260) şeklinde geçen sözcüğün kökeni Gülensoy’a göre *yağı* [+la-ş-] “düşmanlaşmak işi” şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 1027).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *yağıla-* “düşmanla savaşmak” (Caferoğlu, 2015, s. 279), **Krh.** *yağıla-* “düşmanlık etmek, düşmanlık yapmak” (DLT, 2014, s. 941), **Hz.**

yağılaş- “düşmanlık edişmek” (ME, 2014, s. 200), **Çağ.** *yağıkmak* “düşmen olmak” (ŞSL, 1995, s. 610).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *cuulaş* “birlikte savaşmak” (Naskali vd., 1999, s. 66), **Bşk.** *yavla-* “1. İşgal etmek, almak, zaptetmek, 2. Ele geçirmek, 3. Sarmak kuşatmak” (Özşahin, 2017, s. 702), **Kzk.** *jawlas-* “düşman olmak düşman kesilmek; savaşmak” (Koç vd. 2019, s. 293), **Tat.** *yavlaş-* “kapışmak, savaşmak” (Öner, 2015, s. 564), **Tuv.** *soodalajır* “kavga etmek, dövüşmek” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 51), **Hks.** *urlas-* “düşman olmak, hasım olmak” (Naskali vd., 2007, s. 201), **KMlk.** *cavla-* “küsme, darılmak, düşman olmak (Tavkul, 2000, s. 144), **Az.** *yağılamak* “düşmanlık etmek, düşmanla savaşmak” (Altaylı, 2018, s. 3529), **TT.** *yağılaşmak* “düşman olarak karşı karşıya gelmek, savaşa tutuşmak” (TS, s. 2106).

2.3.45. *cu:dur-*

Bu sözcük metinde “yıkamak, temizletmek” anlamında kullanılmaktadır: *arağ belən cu:duḡan* “rakı ile yıkatmış” (I/0963).

Ölçünlü Kırgızcada *cuudur-* “yıkamak; temizletmek” (KTS I, s. 494; Yudahin, 1986, s. 271) Sözcüğün Eski Türkçe *yu:-*“yıkamak” fiiline *-dur* ettirgenlik ekinin eklenmesiyle meydana geldiği açıktır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde şu şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *yudur-, yundur-, yuvdur-* “yıkamak, temizlemek” (Ünlü, 2012, s. 696), **Kıp.** *yudur-* “yıkamak” (Toparlı vd. 2014, s. 328), **Çağ.** *yudur-* “temizlettirmek, sildirmek, aklattırmak” (TMA, 1993, s. 750), **EAT.** *yudurmaḡ* “yıkamak” (Dilçin, 1983, s. 251).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *cundur-* “yıkamak” (Naskali vd., 1999, s. 66), **Tat.** *yudur-* “yıkamak” (Öner, 2015, s. 589), **KTat.** *cuvunmaḡ* “yıkamak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 75), **Bşk.** *yıvzir-* “yıkamak” (Özşahin, 2011, s. 1503), **Kum.** *cuwdur-* “yıkamak” (Pekacar, 2000, s. 70), **KMlk.** *cuvdur-* “yıkamak” (Tavkul, 2000, s. 160), **Hks.** *çuğdır-* “1. Yıkamak, yıkarayarak temizletmek, 2. Çimdirtmek, banyo yatırtmak” (Naskali vd., 2007, s. 107), **YUyg.** *juyğuz-* “yıkamak” (Necip, 1995, s. 187), **Gag.** *yıkandırmaa* “yıkandırmak” (Baskakov vd., 1991, s.260), **TT.** *yıkamak* “yıkamak” (<https://sozluk.gov.tr/>).

2.3.46. *cuvan*

Bu sözcük metinde “genç kadın” anlamında kullanılmaktadır: *peşənə cuvan xalni* “kaderine yazılmış hâlini” (/1344).

Kırgızca sözlüklerde *cuban* “1. Yeni evlenmiş kadın. 2. Boşanmış genç kadın.” (KTS I, s. 486; Yudahin I, 1985, s. 266), *cuvan* “genç kadın” (KTDS I, s. 409) anlamında geçen sözcüğün Farsça *cevān* “Yakışıklı genç erkek veya güzel genç kadın, genç ve yakışıklı” sözcüğünden geldiği bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *cüvan* “yiğit” (Ünlü, 2012, s. 172), **Hrz.** *cüvān* “genç” (NF, 2014, s. 99), **Çağ.** *civān* “genç” (Ünlü, 2013, s. 211).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Özb.** *cuvon* “genç; gelin; genç dul kadın; iffetsiz kız” (UTİL II, s. 110). **KTat.** *civan* “delikanlı, genç” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 74), **Gag.** *civan* “genç, yiğit” (Baskakov vd., 1991, s. 48), **Az.** *cuvan* “tarlalara su dağıtan bekçi” (Altaylı, 2018, s. 637), **Trkm.** *cuvan* “genç” (Tekin vd., 1995, s. 104), **TT.** Yakışıklı genç erkek veya güzel genç kadın (TS).

2.3.47. *cüdə*

Bu sözcük metinde “çok, gelişi güzel, ayrı” anlamlarında kullanılmaktadır: *başın cüdə kıyıylar* “başını koparın” (I/0194).

Ölçünlü Kırgızcada *cuda* “çok, çok fazla; hepsi, tamamı” (KTS I, s. 487; Yudahin I, 1985, s. 267), ağızlarda ise *cüdə* “çok, çok fazla” (KTDS I, s. 415) şeklinde geçen bu sözcük Farsça *cūde* “ayrılık, ayrıca, ayrı” (Akın, 2022, s. 463) sözcüğünden alıntıdır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *cüdə* “ayrı, ayrı düşmüş” (BV, 1998, s. 676).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *jöde* “ayrı, cüda” (Özşahin, 2017, s. 268), **Kzk.** *juda* “boş, mahrum, yoksun” (Koç vd. 2019, s. 320), **Tat.** *cöda* “uzak, ayrı” (Öner, 2015, s. 85), **Özb.** *cuda* “çok fazla” (UTİL II, s. 111), **KMlk.** *cudu* “aç gözlü, tamahkar” (Tavkul, 2000, s. 158), **Az.** *cüda* “ayrı, ayrılmış, ayrı düşmüş” (Altaylı, 2018, s. 638), **Trkm.** *cuda* “çok” (Tekin vd., 1995, s. 104), **TT.** *cüda* “Yurt, baba ocağı gibi çok sevilen şeylerden ayrılmış olan, uzak kalmış olan” (<https://sozluk.gov.tr/>).

2.3.48. cükkär-

Bu sözcük metinde “göndermek; yöneltmek” anlamında kullanılmaktadır: *Bek Avazğa cükkärgän* “Bey Avaz’a doğrultmuş” (I/0860).

Ölçünlü Kırgızcada *ciber-* “göndermek; yöneltmek” (KTS I, s. 463; Yudahin I, 1985, s. 253), ağızlarda ise *cügör-* “göndermek” (KTDS I, s. 414) biçimlerinde geçen sözcüğün Eski Türkçe *ıdu bermek* “göndermek” fiilinden geldiği düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Çağ. yiber-* “göndermek” (BV, s. 913).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: *Kzk. jiber-* “1. Göndermek, yollamak. 2. Salıvermek, bırakmak.” (Koç vd. 2019, s. 337), *Tat. yiber-* “göndermek” (ESTY I, s. 322), *KTat. cibermek* “koyuvermek, salmak, serbest bırakmak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 73), *Bşk. yéber-* “göndermek, yollamak; azat etmek” (Özşahin, 2011, s. 1514), *Kum. yiber-* “izin vermek; göndermek; sokmak; zaman geçirmek; çözmek” (Pekacar, 2000, s. 335), *KMlk. ciber-* “göndermek, yollamak, elinden kaçırmak” (Tavkul, 2000, s. 154), *YUyg. yolli-* “yollamak, göndermek” (Necip, 1995, s. 470), *Özb. yubor-* “yollamak, göndermek” (UTİL V, s. 71), *Trkm. yiver-* “göndermek” (ESTY I, s. 322).

2.3.49. cükür-

Bu sözcük metinde “koşmak” anlamında kullanılmaktadır: *bir mæydæn cükürüb cetkæn* “kısa sürede koşarak ulaşmış” (I/1080).

Kırgızca sözlüklerde *cügür-* “koşmak” (KTS I, s. 496; Yudahin I, 1985, s. 272) şeklinde geçen bu sözcük Gülensoy’a göre *yüg(ü)r-* “koşmak” +-(ü)k fiilden sıfat yapan ek eklenerek oluşturulmuştur. Clauson *yügür-* “koşmak” karşılığını vermiştir (Clauson, 1972, s. 915). Metinden örnek:

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Kökt. yügür-* “koşmak; kan akmak, yaralanmak, ölmek” (User, 2010, s. 538), *Uyg. yügür-* “koşmak, yügürmek, yürümek” (Caferoğlu, 2015, s. 306), *Krh. yügür-* “koşmak” (DLT, 2014, s. 992), *Hrz. yüg(ü)r-* “koşmak” (NF, 2014, s. 492), *Kıp. yügür-* “hızlı yürümek, koşmak” (Toparlı vd., 2014, s. 331), *Çağ. yügür-* “çabucak; gelmek, yaklaşmak, koşmak, seğirtmek” (MK, 1993, s. 574), *EAT. yügürmek, yüyürmek* “koşmak, hızlı gitmek” (Dilçin, 1983, s. 254).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *cüğü*- “koşmak, kaçmak, koşuşmak” (Naskali vd., 1999, s. 66), **Kzk.** *cügir*- “1. Koşmak, 2. Göz atmak” (Koç vd. 2019, s. 325), **Tat.** *yöger*- “koşmak, çok çabuk gitmek” (Öner, 2015, s. 583), **KTat.** *cürmek* “yürümek” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 75), **Bşk.** *yüger*- “1. Koşmak, hızlı, hızlı gitmek. 2. Herhangi bir işi tekrarlayıp durmak. 3. Vücuda yayılmak, vücuda dağılmak, etki etmek.” (Özşahin, 2011, s. 1512), **Kum.** *yügürmek* “hızlı gitmek, koşmak” (Pekacar, 2011, s. 401), **KMlk.** *cürü* “yürümek” (Tavkul, 2000, s. 163), **YUyg.** *jügrü*-, *yüğü*- (Necip, 1995, s. 188, 472), **Özb.** *yugur*- “koşmak, koşturmak” (UTİL V, s. 74), **Şor.** *çüğü*- “koşmak, hızlı yürümek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 24), **Hks.** *çüğü*- “koşmak, koşarak gitmek” (Naskali vd., 2007, s. 110), **Tuv.** *süzer* “suda yürümek” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 54), **Az.** *yüdü* “süratli şekilde koşturarak, çarçabuk” (Altaylı, 2018, s. 3681), **Trkm.** *yüvür* “koşmak, dolaşmak” (Tekin vd., 1995, s. 713), **TT.ağl.** *yüğü*-, *yüyür*- “koşmak” (DS XI, s. 4327).

2.3.50. çad

Bu sözcük metinde “vadi, apış” anlamında kullanılmaktadır: *çadı bár çar dərədəg* “apışı var dört dere yatağı gibi” (I/0444).

Kırgızca sözlüklerde *çat* “1. Bacağın kalça kemiğiyle birleştiği yer. 2. Çat, iki derenin birleştiği yer, kavşak. 3. Çat, iki dağın birleştiği yer.” (KTS II, s. 1313; Yudahin II, 1985, s. 352) şeklinde geçen sözcük Gülensoy’a göre Eski Türkçe *çat* “iki yol ya da derenin birleştiği yer” (Gülensoy, 2007, s. 222) şeklinde oluşmuştur.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *çat* “kuyu” (DLT, 2014, s. 617), **Kıp.** *çat* “kumaşın dikiş yeri” (Toparlı vd., 2014, s. 47), **Çağ.** *çat* “çit, kenar, çalı, çırpı” (ŞSL, 1995, s. 293).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *şat* “İki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi, koyak.” (Koç vd. 2019, s. 1040), **Tat.** *çat* “1. Kesişme noktası. 2. Yol kvşağı. 3. Herhangi bir şeyin yan tarafı.” (Öner, 2015, s. 91), **Bşk.** *sat* “1. Kasık. 2. Kesişme noktası. 3. Yol kavşağı.” (Özşahin, 2011, s. 210), **Kum.** *çat* “kasıt, apışarası” (Pekacar, 2000, s. 74), **KMlk.** *çat* “dağların üzerindeki çukurluklar, hayvanın arka bacaklarının ortası; apış arası” (Tavkul, 2000, s. 171), **YUyg.** *çat* “1. Dağ boğazı. 2. Yarık, aralık.” (Necip, 1995, s. 72), **Özb.** *çot* “iki bacak arası” (UTİL IV, s. 511), **Trkm.** *çatrık* “kavşak” (Tekin vd., 1995, s.

113), **TT. çat** “İki dere veya iki yolun birleştiği yer, kavşak” (TS, s. 399), **TT.ağl. çat** “iki dere veya iki yolun birleştiği yer” (DS III, s. 1086).

2.3.51. çalma ur-

Bu sözcük metinde “kement atmak” anlamında kullanılmaktadır: *Avazğa çalma urdu* “Avaz’a kement attı” (I/1030).

Kırgızca sözlüklerde *çalma ur-* “kement atmak” (KTS II, s. 1304; Yüdihin II, s. 342) anlamında geçmektedir. *çal-* “1. çelme atmak, takmak; 2. bağlamak, bir şeyi bir yere veya bir şeye tutuşturmak” (KTS, s. 685) fiiline *-ma* mastar ekinin eklenmesi ve *ur-* “vurmak” yardımcı fiiliyle birleşmesi sonucu meydana gelmiştir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *çalma* “koyun ağıllarında ve deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılan” (DLT, 2014, s. 613), **Kıp.** *çalma* “baş örtüsü, sarık” (Toparlı vd., 2014, s. 46), **Çağ.** *çalma* “sarık” (ÇFK, 2003, s. 301), **EAT.** *çalma* “yazma, çember de denilen baş örtüsü ve sarık” (Dilçin, 1983, s. 50).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *şalma* “1. Sarık. 2. Kement.” (Koç vd. 2019, s. 1028), **Tat.** *çalma* “sarık” (Öner, 2015, s. 89), **KTat.** *çalma* “sarık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 78), **Bşk.** *salma* “Müslüman erkeklerin giydiği sarık” (Özşahin, 2011, s. 325), **Kum.** *çalma* “sarık, çalma” (Pekacar, 2000, s. 72), **KMlk.** *çalma* “sarık” (Tavkul, 2000, s. 168), **YUyg.** *çalma* “kurumuş çamur veya kerpiç parçası” (Necip, 1995, s. 69), **Özb.** *çalma* “sarık” (UTİL IV, s. 450), **Tuv.** *şansar* “1. Vurmak yumruk atmak, 2. Sızlamak, yürek çarpmak” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 53), **Az.** *çalma* “sarık” (Altaylı, 2018, s. 656), **Gag.** *çalmaa* “başını atkıyla sarmak” (Baskakov vd., 1991, s. 51), **TT.ağl.** *çalma* “baş takılan altın süs” (DS III, s. 1059).

2.3.52. çari koy

Bu sözcük metinde “dört yaşında koyun” anlamında kullanılmaktadır: *çari koydæk çəypəlip, pənci koydəy pəypəlip* “dört yaşında koyun gibi sallanıp, beş yaşında koyun gibi yürüyüp” (I/0675).

Ölçünlü Kırgızcada *çar irik* “dört yaşındaki iğdiş edilmiş koç” (KTS II, s. 1310), ağızlarda ise *çar* “dört yaşındaki koyun” (KTDS II, s. 1028) şeklinde kullanılan bu

sözcük, Farsça “dört sayısı” anlamındaki *çahar* ve Eski Türkçe *kōn* “koyun” sözcüklerinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *çār* “dört” (ŞHD, 1998, s. 402).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *şar koy* “yaşlı koyun” (KTTS, 2008, s. 904), Özb. *çor* “dört, dört tane” (UTİL IV, s. 507).

2.3.53. çəmən

Bu sözcük metinde “bahçe” anlamında kullanılmaktadır: *bağdan açılğan gülüm, çəməndəki bulbulum* “bağda açılan gülüm, bahçedeki bülbülüm” (II/0310).

Ölçünlü Kırgızcada *çaman* “1. Çimenlik. 2. Gülistan, çiçek bahçesi.” (KTS II, s. 1305), ağızlarda ise *çəmən* “çiçek, gül bahçesi” (KTDS II, s. 1040) anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Türkçe *çim* “kuru ot, turba” +gAn (<https://www.nisanyansozluk.com/>), Gülensoy, Farsça *çimen* sözünün Türkçeden alıntı olabileceğini belirtmiş, Orta Türkçe *çümgen* sözünü göstermiştir (Gülensoy, 2007, s. 243).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Uyg. *çimgän* “çayır, çimen” (Caferoğlu, 2015, s. 63), Krh. *çim* “ayrık otu” (DLT, 2014, s. 625), Hrz. *çimgen* “çimen, çimenlik” (NF, 2014, s. 105), Kıp. *çim* “çimen” (Toparlı vd., 2014, s. 51), Çağ. *çemen* “çimen” (BV, s. 679).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *şım* “1. Çim, çimenlik, çimen, 2. Ahır samanlık” (Koç vd. 2019, s. 1084), Tat. *çirem* “1. Yeşil ekin, yeşillik, çimenlik. 2. Mera. 3. Boş, çorak arazi, işlenmemiş toprak.” (Öner, 2015, s. 98), KTat. *çimen* “1. Çimenlik; çimen, 2. Çayır, çayırılık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 86), Bşkr. *simän* “çimenlik” (Gülensoy, 2007, s. 243), YUyg. *çim* “çim, çimen, çimenlik”, *çimen* “çayır, çayırılık” (Necip, 1995, s. 81), Özb. *çim* “çimen” (UTİL IV, s. 486), Trkm. *çemen* “çimenlik” (Gülensoy, 2007, s. 243), Tuv. *şirik* “çim, çimen” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 101), Az. *çəmən* “çayır” (Altaylı, 2018, s. 686), Gag. *çimen* “çimen, yeşillik” (Baskakov vd., 1991, s. 60), Trkm. *çemen* “1. Çimenlik, 2. Buket” (Tekin, vd., 1995, s. 117), TT. *çimen* “kendiliğinden yetişen çim” (TS, s. 437).

2.3.54. çərəylə

Bu sözcük metinde “yan, yakın” anlamında kullanılmaktadır: *çərəyləni cən dürbün* “yanında dürbün var” (II/0386).

Ölçünlü Kırgızcada *çarayna* “1. Kalın deri veya metaldan yapılmış zırh. 2. Tahta veya metal göğüslük, zırh.” (KTS II, s. 1311; Yudahin, 1983, s. 349), ağızlarda ise *çarayna* “avcının her türlü eşyasını koyduğu çantası” (KTDS II, s. 1029) şeklinde kullanılan bu sözcüğün Farsça *çār-āyīne* “zırh” sözcüğünden alıntı olduğu düşünülmektedir (Akın, 2022, s. 464).

Tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir; diğer çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk lehçeleri: **Kzk.** *şarayna* “Zırh (giysi üzerine dikilmiş yuvarlak zırh)” (Koç vd. 2019, s. 1037), **Özb.** *çoroyna* “göğüslük, zırh” (UTİL IV, s. 510), **KMlk.** *çiray* “yüz, çehre” (Tavkul, 2000, s. 175), **KTat.** *çiray* “beniz; çehre” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 84), **Trkm.** *çiraylı* “güzel” (Tekin vd., 1995, s. 121).

2.3.55. tərəp

Bu sözcük metinde “taraf, yön” anlamında kullanılmaktadır: *cellətlər çər tərəp kaçkən* “cellatlar dört tarafa kaçmış” (I/0280).

Kırgızca sözlüklerde *tarap* “taraf, yön” (KTS II, s. 1146; Yudahin II, 1985, s. 208) şeklinde geçen sözcüğün, Arapça *taraf* “arka, sağ, sol, üst, alt vb. yanların her biri” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *taraf* “taraf, yön” (NF, 2014, s. 404), **Kıp.** *taraf* “taraf, yön” (Toparlı vd., s. 263), **Çağ.** *taraf* “yan, yön” (BV, 1998, s. 875).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tarap* “yön, taraf” (Koç vd. 2019, s. 868), **Tat.** *taraf* “taraf, yan, yön” (Öner, 2015, s. 448), **KTat.** *taraf* “taraf” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 330), **Bşk.** *taraf* “taraf, yan, yön” (Özşahin, 2011, s. 49), **Kum.** *tarap* “taraf, yan, yön, istikamet, cihet” (Pekacar, 2011, s. 323), **Özb.** *taraf* “taraf, yön” (UTİL III, s. 675), **Az.** *tərəf* “taraf” (Altaylı, 2018, s. 3284), **Gag.** *taraf* “taraf” (Baskakov vd., 1991, s. 238), **Trkm.** *tarap* “1. Taraf, 2. Bölge, 3. Yan, kenar” (Tekin vd., 1995, s. 618), **TT.** *taraf* “1. Ön, arka, sağ, sol, üst, alt vb. yanların her biri. 2. Yön, yan, doğrultu.” (TS, s. 1904), **TT.ağl.** *teref* “yan” (DS X, s. 3889).

2.3.56. çəş

Bu sözcük metinde “ögle vakti” anlamında kullanılmaktadır: *ertəsi çəş vaxtında* “ertesi ögle vaktinde” (I/0891).

Kırgızcanın ağızlarında *çäş* “kuşluk vakti” şeklinde kullanılan bu sözcük Ölçünlü Kırgızcada *şaşke* “kuşluk vakti” (KTS II, s. 1374; Yudahin II, s. 405) şeklindedir. Farsça *çāšt-gāh* “ögle vakti” (Akın, 2022, s. 180).

Söz konusu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Çağ. çāšt* “kuşluk vakti” (TMA, 1993, s. 141).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *saske* “kuşluk vakti” (KTTS, 2008, s. 720), **Yuyg.** *çaşka* “sabah” (Necip, 1995, s. 72), **Az.** *çaşt* “kuşluk vakti” (Altaylı, 2018, s. 667).

2.3.57. çımın

Bu sözcük metinde “sinek” anlamında kullanılmaktadır: *boşka çımın konganday, Kızıl başlar konadı* “sineğin boka konduğu gibi Kızılbaşlar kondu” (I/1301).

Kırgızca sözlüklerde *çımın* “sinek” (KTS II, s. 1352; Yudahin, 1983, s. 382) şeklinde geçen bu sözcüğün kökeni Eski Türkçe *çibun* “sinek” köküne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *çibun* “sinek” (KB, 1979, s. 129), **Hrz.** *çibın* “sivrisinek” (NF, 2014, s. 102), **Kıp.** *çibın* “sinek, karasinek” (Toparlı vd., 2014, s. 49), **Çağ.** *çibin* “sivrisinek” (ŞHD, 1998, s. 404).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *çımın* “sinek” (Naskali vd., 1999, s. 73), **Kzk.** *şibın* “sinek” (Koç vd. 2019, s. 1077), **Tat.** *çëbën* “sinek” (Öner, 2015, s. 93), **KTat.** *çibin* “sinek” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 85), **Kum.** *cibin* “sinek” (Pekacar, 2011, s. 92), **KMlk.** *çibin* “sinek” (Tavkul, 2000, s. 176), **Bşk.** *sëbën* “sinek” (Özşahin, 2011, s. 191), **YUyg.** *çivin* “sinek” (Necip, 1995, s. 84), **Özb.** *çivin* “sinek” (UTİL IV, s. 478), **Az.** *çibin* “uçucu böcek, sinek” (Altaylı, 2018, s. 708), **Trkm.** *çibın* “sivri sinek” (Tekin vd., 1995, s. 118), **TT.ağl.** *çibın* “sinek” (DS III, s. 1158).

2.3.58. çiraqtân

Bu sözcük metinde “meşale” anlamında kullanılmaktadır: *Ƙalasi bar ƙalatdan, darvazasi polattan, goufari şam çiraqtan* “kalesi var çelikten, kapısı polattan, meşalesi mücevherden” (II/0995).

Kırgızca sözlüklerde *çiragdan, çirak* “gaz lambası” (KTS II, s. 1356; Yudahin II, s. 391) şeklinde görülmektedir. Kökeni Farsça *çerāgdān* “lamba sehpa; fānūs” (Akın, 2022, s. 470) sözcüğüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *çerāg, çārāg* “kandil, lamba” (TİEM, 1993, s. 73 v1, 406), **Hz.** *çerāg* “mum, çıra” (Ünlü, 2012, s. 137), **Kıp.** *çerāg* “ışık, kandil” (Toparlı vd., 2014, s. 48), **Çağ.** *çerāg* “fıtil, mum, ışık” (ŞHD, 1998, s. 403), **EAT.** *çirak* “ışık, kandil” (Dilçin, 1983, s. 55).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *şırak* “çırağ, mum, kandil” (Koç vd. 2019, s. 1089), **Tat.** *çıra* “çıra; چراغ” (Öner, 2015, s. 97), **KTat.** *çirak* “mum” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 84), **Bşk.** *sırak* “mum, çıra” (Özşahin, 2011, s. 395), **Kum.** *çirak* “mum, gaz lambası” (Pekacar, 2000, s. 80), **KMlk.** *çirak* “meşale, lamba, elektrik” (Tavkul, 2000, s. 175), **YUyg.** *çirak* “kandil, yağ lambası” (Necip, 1095, s. 82), **Özb.** *çirok* “lamba, mum” (UTİL IV, s. 493), **Trkm.** *çıra* “lamba” (Tekin vd., 1995, s. 121), **TT.** *çıra* “1. Çam vb. reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümü. 2. Bu bölümden küçük küçük kesilerek hazırlanmış, tutuşturma ve aydınlatma işlerinde kullanılan parça. 3. Lamba.” (TS, s. 428).

2.3.59. dali

Bu sözcük metinde “sırt, omuz” anlamında kullanılmaktadır: *dali bar a dali bar, soğrusunda, oy akə, miñ bir eki ƙalı bar* “sırtı var e sırtı var, sağrısında, ey ağabey, çok sayıda nişanesi var” (I/0460).

Kırgızca sözlüklerde *dalı* “kürek kemiği; dal, iki omuz aralığı, omuz” (KTS I, s. 327; Yudahin I, 1985, s. 182) şeklinde geçen bu sözcüğün Moğolca *dalı* “kürek kemiği” sözcüğüyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Rasanen, 1969, s. 130, Gülensoy, 2007, s. 261).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *dal* “arka, sırt, omuz” (ŞSL, 1995, s. 341).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *talı, talu* “1. İnsan ve hayvanlarda iki kürek arası, iki küreğin birleştiği yer. 2. Kürekkemiği.” (Necip, 1995, s. 201), **Az.** *dal* “arka, akıbet” (Altaylı, 2018, s. 769), **Gag.** *dal* “dal” (Baskakov vd., 1991, s. 66), **TT.** Omuz, omuzbaşı (DS, IV, s. 365).

2.3.60. dəri

Bu sözcük metinde “ilaç” anlamında kullanılmaktadır: *Kıymati dəri kılıb, arag belən cu: durğan* “kıymetli ilaç yapıp, rakı ile yıkatmış” (I/0962).

Ölçünlü Kırgızcada *darı* “ilaç; barut” (KTS I, s. 333; Yudahin I, 1985, s. 187) ağızlarda ise *dəri* “ilaç” şekillerinde kullanılmaktadır. Farsça *dārū* ilaç sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Bu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *daru* “ilaç, devâ” (KB, 1979, s. 134), **Hz.** *dārū* “ilaç” (NF, 1998, s. 106), **Kıp.** *daru* “ilâç” (Toparlı vd., s. 56), **Çağ.** *dārū* “ilâç” (ŞHD, 1998, s. 408).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Bşk. *darıv* “ilaç” (Özşahin, 2017, s. 123), **Kzk.** *dəri* “ilaç; barut” (Koç vd. 2019, s. 217), **Tat.** *daru* “1. İlaç, şifa. 2. Tedavi.” (Öner, 2015, s. 103), **KMlk.** *darı* “ilaç” (Tavkul, 2000, s. 182), **YUyg.** *dora* “ilaç, em, deva” (Necip, 1995, s. 105), **Özb.** *dori* “ilaç” (UTİL II, s. 646), **TT.** *daru* “ilaç” (TS, s. 476).

2.3.61. derya

Bu sözcük metinde “derya, nehir” anlamında kullanılmaktadır: *bu deryäğə men kirsəm, balıq minən bağağa, bugün men cem bolärmən* “ben bu denize girersem, balıkla kurbağaya yem olurum” (I/0501).

Ölçünlü Kırgızcada *darıya* “Nehir. 2. Çok, tükenmez.” (KTS I, s. 334; Yudahin I, 1985, s. 187), ağızlarda ise *dəriyə* “çay, dere” (KTDS I, s. 330) şeklinde görülmektedir. Farsça *derya* “deniz” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *däryä* “deniz, derya” (TİEM, 73 1v, s. 410), **Hz.** *deryä* “deniz, derya” (NF, 2014, s. 108), **Kıp.** *deryä* “deniz, derya” (Toparlı vd., 2014, s. 59), **Çağ.** *deryä* “deniz, derya” (ŞHD, 1998, s. 411),

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *dariya* “derya, deniz, büyük ırmak” (KTTS, 2008, s. 188), **Tat.** *derya* “1. Akarsu, nehir. 2. Bol, çok.” (Öner, 2015, s. 104), **KTat.** *derya* “okyanus, umman” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 95), **Kum.** *der’ya* “büyük ve derin nehir” (Pekacar, 2011, s. 112), **Bşk.** *derya* “1. Deniz, derya. 2. Çok büyük nehir. 3. Herhangi bir şeyin çokluğu, sınırsızlığı.” (Özşahin, 2011, s. 19), **Kar.** *darya* “deya” (Kowalski, 1996, s. 43), **YUyg.** *derya* “nehir” (Necip, 1995, s. 98), **Özb.** *daryo* “derya, deniz” (UTİL I, s. 565), **Az.** *darya* “derya” (Altaylı, 2018, s. 860), **Trkm.** *derya* “1. Irmak, nehir, 2. Aşırı kalabalık” (Tekin vd., 1995, s. 152), **TT.** *derya* “1. Deniz. 2. Bilgili kimse. 3. Bir şeyin bol olduğu yer.” (TS, s. 509).

2.3.62 dön

Bu sözcük metinde “tepe” anlamında kullanılmaktadır: *dön cerler oy bolğan, oy cerler dön bolğan* “tepe yerler, çukur olmuş, çukur yerler, tepe olmuş” (I/0875).

Kırgızca sözlüklerde *dön* “tepe” (KTS I, s. 360; Yudahin I, s. 199) şeklinde geçen bu sözcüğün tarihî Türk yazı dillerindeki kullanımına rastlanmamıştır. Söz konusu sözcük diğer çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Türk lehçeleri: **Alt.** *tön* “tepe” (Naskali vd., 1999, s. 184), **Bşk.** *dümhe* “tepe, yükselti, yumşak, kabarık” (Özşahin, 2017, s. 134), **Kzk.** *dön* “küçük tepe, tepelik” (Koç vd. 2019, s. 228), **Kklp.** *dön* “tepe”, **Tat.** *tün* “tepe” (ESTY III, s. 279), **KMlk.** *tönke* “başın üst kısmı, tepe” (Tavkul, 2000, s. 406), **YUyg.** *dön* “tepe, sırt” (Necip, 1995, s. 106), **Özb.** *dön* “yüksekçe yer, tepe” (UTİL II, s. 674).

2.3.63 acəb

Bu sözcük metinde “acayip, ilginç bir şekilde” anlamında kullanılmaktadır: *Əni körgən beg Avaz: - acəb borán ekən, - deb, - bu qara borán tegsə* “Karsız fırtına yaklaşıyor, nu gören bey Avaz: “Acayip fırtınaymış”, deyip,” (II/0493).

Kırgızcada *acap, acayıp* “çok güzel, harika; sihir” (KTS I, s. 33; Yudahin I, s. 24), ağızlarda ise *acəyip* “çok güzel, harika” (KTDS I, s. 154) şeklinde geçen sözcüğün Arapça ‘*acā’ib* “sağduyuya, göreneğe, olağana aykırı, garip, tuhaf, yadırganan, yabansı” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *əcəb* “hayret, taaccüb, şaşma” (KB, 1979, s. 1), **Hrz.** *əcəb* “acayip, garip, tuhaf” (NF, 2014, s. 3), **Kıp.** *əcəb, acīb* “şaşılacak, tuhaf”

(Toparlı vd., 2014, s. 1), **Çağ.** *‘aceb, acāyib* “acaba; acayip, şaşılacak şey” (ŞHD, 1998, s. 339).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *ğajap, gajayip* “harika, mükemmel, şahane; ilginç, hayret verici; iyi eksiksiz yapılan” (Koç vd. 2019, s. 205), **Tat.** *ğacep, gaceyēp* “şaşılacak şey, acayip, olağanüstü, tuhaf, ilginç” (Öner, 2015, s. 141), **KTat.** *acep* “hayret, şaşkınlık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 39), **Bşk.** *ğejep/ğejeip* “akıl alan, şaşırtan, acayip, hayret verici” (Özşahin, 2011, s. 1583), **YUyg.** *acayip* “acayip, garip, tuhaf, şaşılacak” (Necip, 1995, s. 1), **Özb.** *acab* “ilginç, acayip” (UTİL I, s. 43), **Trkm.** *acayıp* “görmekli, muhteşem, şahane, mükemmel, çok güzel” (Tekin vd., 1995, s. 20), **TT.** *acep* “acaba”, *acayıp* “1. Sağduyuya, göreneğe, olağana aykırı, garip, tuhaf, yadırganan, yabansı. 2. Şaşma anlatan bir söz.” (TS, s. 5-6).

2.3.64. eḡə

Bu sözcük metinde “sahip” anlamında kullanılmaktadır: *Dərdiñgə dərman bersin, çöl eḡəsi kırk çiltən, calğız kuzumnu sakla, omin, allauhaqbar, - dep* “derdine derman versin, çöl sahibi kırk evliya, yalnız kuzumu koru (I/0390).

Ölçünlü Kırgızcada *ee* “sahip, iye; ehil” (KTS II, s. 1446; Yudahin II, 1985, s. 472), ağızlarda ise *ege* “sahip” şeklinde geçen bu sözcük Clauson’a göre Eski Türkçe *idi* “sahip, malik, efendi” sözcüğünden gelişmiştir (Clauson, 1972, s. 41).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt. idi** “sahip” (User, 2010, s. 523), **Uyg. igä, idi, iyä** “sahip; bey” (Caferoğlu, 2015, s. 89-90, 101), **Krh. iḡi** “sahip, efendi” (DLT, 2014, s. 661), **Hrz. iḡi** “sahip, iye” (NF, 2014, s. 182), Kıp. *eye, iye* “sahip, malik” (Toparlı vd., 2014, s. 78, 117), **Çağ. iye** “sahip, mülkü olan, bir şeyi olan” (TMA, 1993, s. 320), **EAT. eye, iye** “malik, sahip, efendi” (Dilçin, 1983, s. 87).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt. ee** “ev sahibi, sahip” (Naskali vd., 1999, s. 80), **Bşk. ėye** “1. Sahip, malik, iye, 2. Yönetici, lider” (Özşahin, 2017, s. 160), **Kzk. iye** “1. İye, sahip, efendi, 2. Vali, 3. Yaradan, tanrı” (Koç vd. 2019, s. 352), **Tat. iye** “sahip, malik” (Öner, 2015, s. 182), **YUyg. ége** “iye, sahip” (Necip, 1995, s. 121), **Özb. ega** “sahip” (UTİL V, s. 17), **KMlk. iye** “sahip” (Tavkul, 2000, s. 231), **Hks. ee** “sahip, iye” (Naskali vd., 2007, s. 117), **Az. əyə** “sahip” (Altaylı, 2018, s. 1161), **Trkm. eye** “sahip”

(Tekin vd., 1995, s. 208), **TT.** iye “kendisinin olan bir şeyi, yasaya uygun olarak dilediği gibi kullanabilen kimse, sahip” (TS, s. 1005).

2.3.65. əkə

Bu sözcük metinde “ağabey” anlamında kullanılmaktadır: *menin əkəm Cigádar* “benim abim Cigadar” (I/0827).

Ölçünlü Kırgızcada bu sözcük *ake* “1. Baba. 2. Ağabey. 3. Gelinlerin yaşça büyük kayınlarına hitap sözü. 4. Yaşça büyük erkeklere hitap sözü” (KTS, s. 57; bk. Yudahin, I, 38) ve *aga* “1. Ağabey. 2. Yaşça büyük olan” (KTS, s. 44; bk. Yudahin I, s. 20) şekillerinde kullanılmaktadır. Sözcüğün Kırgızcanın ağızlarında ayrıca *ake*, *əkə* “ağabey; amca; anne, abla; yaşça büyük erkeklere hitap sözü” (KTDS, s. 94, 157) kullanımları da vardır. Moğolca *aga* “büyük erkek kardeş” sözünden geliştiği düşünülmektedir (Eren, 1999, s. 55, Gülensoy, 2007, s. 51, Nişanyan, 2007, s. 80).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *aga* “ağabey” (Caferoğlu, 2015, s. 6), **Hrz.** *aga* “ağabey” (Ünlü, 2012, s. 28), **Kıp.** *aga* “ağabey” (Toparlı vd., 2014, s. 3), **Çağ.** *aga* “ağabey” (ŞHD, 1998, s. 341), **EAT.** *aga* “ağabey” (Dilçin, 1983, s. 2).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *aka* “büyük erkek kardeş” (Naskali vd., 1999, s. 22), **Kzk.** *əke* “baba; en büyüğü, en güzeli” (Koç vd. 2019, s. 100), *aga* “ağabey, akrabalardan yaşça büyük olanı; yol gösterici, danışman; rütbece büyük olan kişi” (KTTS, s. 15; Koç vd. 2021, s. 27), **Kklp.** *aga* “ağabey” (ESTY I, s. 69), **KMlk.** *aga* “ağabey, büyük erkek kardeş” (Tavkul, 2000, s. 70), **Tat.** *aga* “ağabey” (Öner, 2015, s. 26), **Bşk.** *aga* “ağabey” (Özşahin, 2011, s. 263), **Kum.** *agaw* “1. yaşça büyük olan erkeklere saygılı hitap amca, dayı” 2. *ağay* “büyük erkek kardeşe ve yaşça büyük başka erkeklere saygılı hitap” (Pekacar, 2011, s. 27), **Hks.** *ağa* “1. (baba tarafından) dede, büyük baba, 2. Babanın büyük erkek kardeşi, 3. Yaşlı, ihtiyar” (Naskali vd., 2007: 29), **YUyg.** *aga* “ağabey” (Necip, 1995, s. 4), **Özb.** *aka* “ağabey” (UTİL I, s. 60), **Az.** *əkə* “1. Büyük, 2. Yaşça büyük olan” (Altaylı, 2018, s. 1087), **Gag.** *aga* “ağabey, bir saygı ifadesi” (Baskakov vd., 1991, s. 6), **TT.** *ağl. aga, agabek, age, ago, ağu, ağa* “ağabey” (DS I, s. 74).

2.3.66. ələl

Bu sözcük metinde “helal” anlamında kullanılmaktadır: *qarındaşımı berdim, enə sütünin ələl* “kız kardeşimi verdim, ana sütü gibi helal” (I/0915).

Ölçünlü Kırgızcada *adal, alal* “Helal, haram karşıtı. Suçsuz, iyi niyetli, adaletli. Hayvan, mal. Nikahlı eş, kadın” (KTS I, s. 26, 75; bk. Yudahin I, 1985, s. 21, 45), ağızlarda *ələl* “helal” (KTDS I, s. 159) şeklinde geçen sözcüğün Arapça *xalāl* “dinin kurallarına aykırı olmayan, kurallara, geleneklere uygun” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *xālāl* “helal, dinen yasak olmayan” (TİEM, 235v, s. 385), **Hz.** *xalāl* “helal” (ME, 2014, s. 124), **Kıp.** *xallāl, xelāl* “kullanılması şer’an caiz olan, kanuna uygun” (Toparlı vd., 2014, s. 90, 95), **Çağ.** *xelāl* “dinin yasaklamadığı şey, hareket ve davranış” (ŞAD, 2019, s. 367).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *adal* “helal; samimi, iyi niyetli; dürüst; doğru” (Koç vd. 2019, s. 30), **Tat.** *helal* “helal, din ve ahlakça uygun olan” (Öner, 2015, s. 154), **Bşkr.** *helel* “helal, faydalı” (Özşahin, 2011, s. 1930), **Kum.** *halal* “helal” (Pekacar, 2000, s. 118), **Kmlk.** *halal* “helal, temiz kalpli” (Tavkul, 2000, s. 212), **YUyg.** *halal* “helal” (Necip, 1995, s. 147), **Özb.** *halol* “helal” (UTİL V, s. 494), **Gag.** *halal/helâl* (Baskakov vd., 1991, s. 112), **Az.** *halal* “helal” (Altaylı, 2018, s. 1364), **TT.** *helal* “1. Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı. 2. Kurallara, geleneklere uygun. 3. Nikâhlı eş. 4. Kurallara, geleneklere uygun olarak.” (TS, s. 874).

2.3.67 endi

Bu sözcük metinde “şimdi” anlamında kullanılmaktadır: *endi ketäyli, - deydi* “şimdi gidelim dedi” (I/1422).

Ölçünlü Kırgızcada *emi, endi* “şimdi, şu anda” (KTS II, s. 1426,1428; Yudahin II, 1985, s. 453, 454), ağızlarda ise *emdi* “şimdi” (KTDS II, s. 1169) şeklinde kullanılan bu sözcük Eski Türkçe *amti* “şimdi” sözcüğünden gelişmiştir (Clauson, 1972, s. 417).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *amti* “şimdi, şimdiki, bu zamanki” (User, 2010, s. 517), **Uyg.** *amti, ämdi, ämti* “şimdi” (Caferoğlu, 2015, s. 14, 71, 72), **Krh.** *emdi* “şimdi”

(DLT, 2014, s. 637), **Hrz.** *emdi* “şimdi” (NF, s. 121), **Kıp.** *emdi* “şimdi, derhâl, hemen” (Toparlı vd., 2014, s. 72), **Çağ.** *imdi* “şimdi” (ŞHD, 1998, s. 479), **EAT.** *imdi* “şimdi, artık, o halde, öyleyse” (Dilçin, 1983, s. 115).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *emdi* “şimdi” (Naskali vd., 1999, s. 82), **Bşk.** *indë* “1. Şimdi, şuanda şu vakitte, 2. Artık, bundan sonra, daha” (Özşahin, 2017, s. 252), **Kzk.** *endi* “1. Şimdi, bundan sonra, artık. 2. Bundan başka, daha” (Koç vd. 2019, s. 246), **Tat.** *imdë, indë* “şimdi, şu anda, biraz evvel, demin” (Öner, 2015, s. 169, 170), **KTat.** *endi* “şimdi, artık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 110), **YUyg.** *emdi* “şimdi” (Necip, 1995, s. 112), **Kum.** *endi/enni* “şimdi, hâlihazırda, bugün” (Pekacar, 2011, s. 120-121), **Özb.** *emdi, endi* “şimdi” (UTİL V, s. 36, 39), **Hks.** *am* “şimdi, hemen, şuanda, amdı “şimdi, şuan” (Naskali vd., 2007, s. 40), **Şor.** *amdi* “şimsi, şu anda” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 5), **KMlk.** *endi* “şimdi, artık” (Tavkul, 2000, s. 192), **Kraim,** *endi* “şimdi, bundan böyle, bunun üzerine” (Kowalski, 1996, s. 46), **Gag.** *şindi* “şimdi” (Baskakov vd., 1991, s. 233), **TT.** *imdi* “1. Buna göre, şu hâlde, artık. 2. Şimdi.” (TS, s. 962).

2.3.68. *arən*

Bu sözcük metinde “büyük, kocaman” anlamında kullanılmaktadır: *arəndəy ağzi acildi, aq göbügü çaçildi* “ağız kocaman açıldı, ak köpüğü saçıldı” (I/0448).

Sözcüğün Kırgızcadaki *araan* “1. Gırtlak, boğaz. 2. Mec. Yeme, içme, nefis” (KTS, s. 125) sözcüğüne isimlere “benzerlik, gibilik” anlamı katan *-DAy* ekinin eklenmesiyle meydana geldiği açıktır. Burdaki *araan* sözcüğünün DLT’de geçen *aran* “tavla (at için)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, s. 554) sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *aran* “tavla” (DLT, 2014, s. 554), **Hrz.** *aran* “ağıl, avlu” (ME, 2014, s. 90), **Çağ.** *aran* “ağıl, ahır” (ŞSL, 1995, s. 33), **EAT.** *aran* “sal, tabut” (Dilçin, 1983, s. 11).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *aran* “Kerpiç veya taştan yapılmış geniş bahçe duvarı” (Koç vd. 2019, s. 70), **Tat.** *aran* “ahırda bir hayvanlık bölüm” (Öner, 2015, s. 33), **KTat.** *aran* “merek, ahır” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 47), **Kum.** *aran* “ahır” (Pekacar, 2011, s. 38), **Hks.** *aran* “1. Ağıl, ahır, 2. Samanlık, ot ambarı” (Naskali vd., 2007, s. 47), **Bşk.** *aran* “ahır bölmesi” (Özşahin, 2011, s. 503), **KMlk.** *aran* “çukur yer,

vadi” (Tavkul, 2000, s. 87), **Az. aran** “düzlük ova” (Altaylı, 2018, s. 200), **TT.ağl. aran** “ova, kuytu, sıcak yer, kışlak” (DS I, s. 288).

2.3.69. erkəi

Bu sözcük metinde “nazlı, şımarık” anlamında kullanılmaktadır: *senin erkəi kızın* “senin nazlı kızın” (I/0724).

Kırgızcada *erke* “nazlı; şımarık” (KTS II, s. 1435; Yudahin II, 1985, s. 462) şeklinde kullanılan sözcük, Gülensoy’a göre *erk+e* “fazla nazlı” şeklinde oluşmuştur. (Gülensoy, 2007, s. 338). Destandaki kullanımında sözcüğün sonunda bir -i sesiyle genişlediği görülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ. erke** “naz, şive” (AL, 2002, s. 35).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk. erke** “şımarık, nazlı şiveli, edalı” (Koç vd. 2019, s. 249), **Kklp. erke** “şımarık, nazlı”, **Nog. erke** “şımarık, nazlı” (ESTY I, s. 297), **KMlk. erke** “şımarık, nazlı” (Tavkul, 2000, s. 194), **Tat. irke** “ışveli, nazlı, seilmeyi bekleyen” (Öner, 2015, s. 174), **KTat. erke** “1. Favori, 2. Kaprisli” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 111), **Bşk. irke** “sevgili, sevilen” (Özşahin, 2011, s. 1612), **Kum. erke** “sevgili, gözde; şımarık, nazlı” (Pekacar, 2000, s. 95), **YUyg. erke** “sevimli, şımarık” (Necip, 1995, s. 115), **Özb. erka** “sevimli; şımarık” (UTİL V, s. 49), **Hks. kee** “1. Kapris, naz, cilve, 2. Şımarıklık” (Naskali vd., 2007, s. 243), **Az. erkə** “şımarık” (Altaylı, 2018, s. 1046), **TT.ağl. erke** “fazla nazlı ve serbest büyüyen çocuk” (DS V, s. 1772).

2.3.70. əsli

Bu sözcük metinde “hiç, asla” anlamında kullanılmaktadır: *əsli biz beralməymiz* “biz asla vermeyiz” (I/0272).

Kırgızcada *asti, asılı, astı* “hiç” (KTS I, s. 123, 125; Yudahin I, s. 76, 77) şekilleri görülmektedir. Arapça *aşlā* “hiçbir zaman, hiçbir şekilde, katiyen” sözcüğünden alıntıdır. Destandaki kullanımında hem ünlü incilmesi hem de ikinci hecede ünlü daralması söz konusudur.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz. aşlā** “hiç bir vakit” (Ünlü, 2012, s. 56), **Kıp. aşlā** “asla, hiç bir vakit” (Toparlı vd., 2014, s. 13), **Çağ. aşlā** “hiçbir vakit” (ŞHD, 1998, s. 351).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *aste* “asla, hiç, hiçbir zaman” (Koç vd. 2019, s. 110), **Bşk.** *asla* “asla, hiç” (Özşahin, 2011, s. 1849), **KTat.** *asla* “asla” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 49), **YUyg.** *esla* “hiç” (Necip, 1995, s. 118), **Özb.** *aslo* “asla, hiç” (UTİL I, s. 107), **TT.** *asla* “1. Hiçbir zaman, hiçbir biçimde” (TS, s. 131).

2.3.71. fayda

Bu sözcük metinde “fayda” anlamında kullanılmaktadır: *Parvəyi coķ fayıdan* “korkuya yok faydan” (I/0672).

Kırgızca sözlüklerde *payda* “fayda” (KTS II, s. 1031; Yudahin II, 1985, s. 105) ve *pəyda* “fayda, hazır” (KTDS II, s. 736) şeklinde geçen sözcüğün kökeninin Arapça *fā’ide* “yarar” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *fāyida* “fayda, yarar” (NF, 2014, s. 145), **Kıp.** *fāyide* “fayda, yarar” (Toparlı vd., 2014, s. 81), **Çağ.** *fāyide, fāyida* “fayda, yarar” (ÇFK, 2003, s. 305).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *payda* “fayda, kâr, kazanç, gelir” (Koç vd. 2019, s. 725), **Tat.** *payda* “fayda, kazanç” (Öner, 2015, s. 134), **KTat.** *payda* “fayda, yarar” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 116), **Bşk.** *payza* “fayda, yarar” (Özşahin, 2011, s. 2741), **KMlk.** *payda* “fayda” (Tavkul, 2000, s. 320), **Kum.** *payda* “fayda, yarar” (Pekacar, 2000, s. 186), **Kar.** *payda* “fayda” (Kowalski, 1996, s. 51), **YUyg.** *payda* “fayda, yarar” (Necip, 2000, s. 317), **Özb.** *foyda* “fayda, yarar” (UTİL IV, s. 353), **Az.** *payda* “fayda” (Altaylı, 2018, s. 1184), **Gag.** *payda* “fayda” (Baskakov vd., 1991, s. 94), **TT.** *payda* “yarar” (TS, s. 684).

2.3.72. ğayib

Bu sözcük metinde “kayıp; talihsiz” anlamında kullanılmaktadır: *koşkanat ğayib bolğan* “koşkanat kaybolmuş” (I/0811).

Kırgızcada *kayıp* “gaip, görünmez âlem; dağ keçisi ile koyunların genel adı” (KTS I, s. 604; Yudahin I, s. 1985: 324) şeklinde geçen bu sözcüğün Arapça *ġayb* “görünmez, anlaşılmaz, beş duyu ile algılanmaz” sözcüğünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *gāyb* “bilinmeyen, gizli olan” (TİEM, 2004, s. 380), **Hrz.** *gāyib* “görünmemez, yok olan, kayıp” (NF, 2014, s. 150), **Kıp.** *gayb* “göze görünmeyen” (Toparlı vd., 2014, s. 86), **Çağ.** *gāyib(a)* “kayıp, kaybolan, bilinmeyen” (ÇFK, 2003, s. 306).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *gayıp* “gaip, bilinmeyen” (Koç vd. 2019, s. 205), **Bşk.** *geyép* “gizli, saklı, hiçbir şekilde belirli olmayan, görünmeyen, kayıp” (Özşahin, 2011, s. 1584), **Özb.** *gayb* “yokluk, kayıp” (UTİL V, s. 428), **Gag.** *kayıp* “1. Kayıp, 2. Ölmüş” (Baskakov vd., 1991, s. 140), **TT.** *kayıp* “1. Kaybolma, yitme, yitim. 2. Kaybolmuş olan, yitik, zayi.” (TS, s. 1116).

2.3.73. gəv

Bu sözcük metinde “söz, laf” anlamında kullanılmaktadır: *şandağ gəvni kıləsən “neler söylüyorsun” (I/0837).*

Ölçünlü Kırgızcada *kep* “söz, laf, bilgi” (KTS I, s. 691; Yudahin I, 1985, s. 374), Kırgızcanın ağızlarında ise *gəp* “söz, laf” (KTDS, s. 289) şeklinde kullanılan bu sözcüğün Seydakmatov’a göre Eski Türkçede “Türkçe konuşulacak bir şey” anlamında kullanılması muhtemeldir (Seydakmatov, 1988, s. 141).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *kep* “söz, kelam” (ŞSL, 1995, s. 513).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *gəp* “mesele, konu; söz, laf, lakırtı” (Koç vd. 2019, s. 199), **Tat.** *gəp* “sohbet, konuşma” (Öner, 2015, s. 137), **Bşk.** *gəp* “söz, laf, lakırdı” (Özşahin, 2011, s. 528), **YUyg.** *gəp* “söz, kelime” (Necip, 1995, s. 132), **Özb.** *gap* “söz, lakırdı” (UTİL I, s. 481), **Az.** *gap* “1. Konuşma sohbet, 2. Görüşme; hasbihal, mülakat” (Altaylı, 2018, s. 1246), **TT.ağl.** *kep* “söz” (DS VIII, s. 2744).

2.3.74. gəl

Sözcük metinde “askerî kol, ordu” anlamında kullanılmaktadır: *otuz eki gəl bilən “otuz iki ordu ile” (I/1162).*

Kırgızca sözlüklerde *kol* “askerî kol, ordu” (KTS I, s. 721; Yudahin I, 1985, s. 396) şeklinde geçmektedir, sözcüğün kökeni ile ilgili Gülensoy *kol* “ordu birliği” karşılığını vermektedir (Gülensoy, 2007, s. 534).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *kol* “askerî birlik, ordu” (NF, 2014, s. 253), **Çağ.** *kol* “asker” (ŞHD, s. 515), **EAT.** *kol* “devriye gezen asker, bekçi” (Dilçin, 1983, s. 142).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kol* “asker, ordu” (Koç vd. 2019, s. 530).

2.3.75. göbüg

Sözcük metinde “köpük” anlamında kullanılmaktadır: *aķ göbüğü çaçildi* “ak köpüğü saçıldı” (I/0449).

Ölçünlü Kırgızcada *köbük* “köpük” (KTS I, s. 754; Yudahin I, 1985, s. 413), ağızlarda ise *kövük* “köpük” (KTDS I, s. 529) şeklinde geçen sözcüğün, *köp-* fiilden isim yapan ek *+ük* şeklinde oluştuğu düşünülmektedir (Tietze, 2016, s. 395, Clauson, 1972, s. 691, Gülensoy, 2007, s. 555).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *köbik* “köpük” (Caferoğlu, 2015, s. 113), **Krh.** *köpik, köpük* “köpük” (DLT, 2014, s. 739), **Hz.** *köpük* “köpük” (ME, 2014, s. 149), **Kıp.** *köpük* “köpük” (Toparlı vd., s. 158), **Çağ.** *köpük* “deniz köpüğü” (ŞSL, 1995, s. 522), **EAT.** *köpük* “köpük” (Dilçin, 1983, s. 146).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *köbük* “köpük” (Naskal, vd., 1999, s. 119), **Bşk.** *kübék* “1. köpük, 2. Şekerden yapılmış yiyecek, sakız kurabiyesi” (Özşahin, 2017, s. 304), **Kzk.** *köbik* “1. Köpük, 2. Tükrüklü salya”(Koç vd. 2019, s. 406), **Tat.** *kübék* “köpük” (Öner, 2014, s. 235), **KTat.** *köpük* “1. Köpük, 2. Kibirli” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 171), **Kum.** *göbük* “köpük” (Pekacar, 2011, s. 138), **Hks.** *köbĭk* “köpük” (Naskali vd., 2007, s. 265), **YUyg.** *köpük* “köpük” (Necip, 1995, s. 206), **Özb.** *ķupik* “köpük” (UTİL III, s. 463), **Şor.** *köbük* “köpük” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s.54), **Az.** *köpük* “köpük” (Altaylı, 2018, s. 1861), **TT.** *köpük* “1. Sabun, deterjan vb.nin suda erimesinden oluşan beyaz kabarcık. 2. Çalkanan, kaynatılan, mayalanan, yukarıdan dökülen sıvıların üzerinde oluşan hava kabarcıkları yığını.” (TS, s. 1232).

2.3.76. gölvör

Bu sözcük metinde “çuval” anlamında kullanılmaktadır: *gölvördün oozun açķan* “çuvalın ağzını açmış” (I/1355).

Ölçünlü Kırgızcada *kölboor* “dilencinin torbası” (KTS I, s. 777; Yudahin I, 1985, s. 420), ağızlarda ise *kölböör* “kumaş çanta, torba” (KTDS I, s. 538) şeklinde kullanılan

bu sözcüğün tarihî Türk lehçelerindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kölbar* “deri torba, deri çanta” (KTTS, 2008, s. 410).

2.3.77. gövdæg, gövdæk

Bu sözcük metinde “kibirli” anlamında kullanılmaktadır: *Avazdın gövdæg uulu* “Avaz’ın küçük oğlu” (II/0549).

Kırgızca sözlüklerde *kodik*, *kodelek* “kulun; eşek yavrusu” (KTS I, s. 715; Yudahin I, 1985, s. 391; KTDS I, s. 512) şeklinde geçen sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *küdek* “çocuk, ufaklık” (GT, 2011, s. 435); *kuğuk* “eşek yavrusu, sıpa” (ŞSL, 1995, s. 474).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *ködek* “eşek sıpası; küçük çocuk” (KTTS, s. 404), **YUyg.** *xotek* “sıpa” (Necip, 1995, s. 167), **Özb.** *gudak* “küçük çocuk” (UTİL I, s. 529), **Az.** *göda* “1. Boyca kısa, boy uzunluğu az olan, 2. Zamanı müddeti uzun sürmeyen, 3. Uzak olamayan, yakın olan” (Altaylı, 2018, s. 1301), **TT.ağl.** *godak*, *gödek*, *godelek* “çocuk; kısa boy” (DS VI, s. 2093, 2123).

2.3.78. ğuduk

Bu sözcük metinde “kuyu” anlamında kullanılmaktadır: *bir ğuduk bar idi* “bir kuyu vardı” (II/0901).

Kırgızcada *kuduk* “kuyu” (KTS I, s. 803; Yudahin I, 1985, s. 437). Eski Türkçe *kuğuğ* “kuyu” sözcüğüne dayanır (Clauson, 1972, s. 598; Tietze, 2016, s. IV, 463).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *kuğuğ* “kuyu, pınar, deniz” (Caferoğlu, 2015, s. 185), **Krh.** *kuğuğ* “kuyu” (KB, 1979, s. 289; DLT, 2014, s. 745), **Hrz.** *kuğuğ* “kuyu” (NF, 2014, s. 266), **Kıp.** *kuyu*, *kuyuğ* “kuyu” (Toparlı vd., 2014, s. 166), **Çağ.** *kuğuğ* “kuyu” (ŞSL, 1995, s. 474).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kutuk* “kuyu” (Naskali vd., 1999, s. 126), **Kzk.** *kuğık* “kuyu” (Koç vd. 2019, s. 555), **Kklp.** *kuyı* “kuyu”, **Nog.** *kuyı* “kuyu” (ESTY VI, s. 118), **Tat.** *koyı* “kuyu” (Öner, 2015, s. 301), **Bşkr.** *koyo* “sulu, cıvık bataklık” (Özşahin,

2011, s. 34), **Kum.** *kuyu* “kuyu” (Pekacar, 2000, s. 230), **Kar.** *kuduh* “çeşme” (Kowalski, 1996, s. 92), **KMlk.** *kutuk* “kuyu” (Tavkul, 2000, s. 284), **YUyg.** *kuduk* “kuyu” (Necip, 1995, s. 247), **Özb.** *kuduk* “kuyu” (UTİL V, s. 364), **Az.** *guyu* “kuyu”, **Trkm.** *guyı* “kuyu” (ESTY VI, s. 118), **Gag.** *kuyu* “1. Kuyu, 2. Yuva” (Baskakov vd., 1991, s. 158), **TT.** *kuyu* “1. Su katmanına varıncaya kadar derinliğine kazılan, genellikle silindirik biçiminde, çevresine duvar örülen, suyundan yararlanılan çukur. 2. Toprağa kazılan derince çukur.” (TS, s. 1275).

2.3.79. gulğulá

Bu sözcük metinde “gürültü” anlamında kullanılmaktadır: *gulğulá* pəyda bolgan “gürültü peyda olmuş” (I/1196).

Kırgızcanın ağızlarında *gulu*, *gulgul*, *gulgulu* “hindi” (KTDS I, s. 302; Yudahin I, s. 178) şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Söz konusu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *gulğul* “kuşların ötmesi, bülbülün feryadı, ötüşmesi” (Toparlı vd., 2014, s. 87), **Çağ.** *gulğul*, *gulğule* “kuşların birden ötmesi” (ŞHD, 1998, s. 441), *gulğul* “dalga dalga ortalığa yayılan gürültülü ses” (ŞAD, 2019, s. 328).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **YUyg.** *gul* “uğultu”, *gulğula* “panik, ürkü, telaş” (Necip, 1995, s. 145, 146), **Az.** *guhuldamaç* “uğuldamak” (Altaylı, 2018, s. 1331), **Trkm.** *guguldi* “düdük, siren” (Tekin vd., 1995, s. 305), **TT.** *gulgule* “gürültü, şamata” (TS, s. 800).

2.3.80. gürtila-

Bu sözcük metinde “kütürdemek” anlamında kullanılmaktadır: *oozləri gürtilab* “ağızları kütürdeyip” (I/0450).

Kırgızcada *kürtüldö-*, *kürsüldö-* “öksürmek; sinirli, öfkeli veya kaba konuşmak” (KTS I, s. 851; Yudahin I, s. 1985: 471) şeklinde kullanılan sözcüğün *kürtüldö-/kürsüldö-* küt diye ses çıkarmak, yansıma bir fiil olduğu düşünülmektedir.

Tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *költöre-* “gürlemek, gürüldemek” (Özşahin, 2017, s. 294), **Kzk.** *kürkilde-* “1. Devamlı öksürmek. 2. Ses çıkarmak” (Koç vd. 2019, s. 438), **Tat.** *görselde-* “gümdürdeyip patlamak” (Öner, 2015, s. 139), **Kum.** *gürüllemek* “uğuldamak, vızıldamak, homurdamak, gürlemek, gürüldemek, gümbürdemek” (Pekacar, 2011, s. 147), **KMlk.** *gürülde-* “gürlemek” (Tavkul, 2000, s. 211), **YUyg.** *gürsüldi-* “gürültü patırtı, gümbürtü yapmak” (Necip, 1995, s. 138), **Trkm.** *güyürdet-* “çatır çutur ses çıkarmak, kütürdetmek” (Tekin vd., 1995, s. 325), **TT.** *kütürde-* “‘kütür’ diye ses çıkarmak” (TS, s. 1289).

2.3.81. gürzü

Bu sözcük metinde “topuz” anlamında kullanılmaktadır: omudusun kötörgen gürzüsini kırmagən “omudusun kaldırmış, topuzunu tutmuş” (I/0117).

Kırgızca sözlüklerde *kürzü* “gürz, topuz” (KTS I, s. 849; Yudahin I, 1985, s. 470) şeklinde geçen sözcüğün, Farsça *gürz* “gürz, topuz, hayvan kolu” (Akın, 2022, s. 472) sözünden geldiği düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *gürz* “gürz, silah olarak kullanılan büyük demir parçası” (Ünal, 2012, s. 203), **Çağ.** *gürz* “uzun saplı demir topuz” (LM, 1993, s. 519).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kürzi* “silah olarak kullanılan ağır topuz, gürz” (Koç vd. 2019, s. 265), **Bşk.** *körsö* “gürz, topuz” (Özşahin, 2011, s. 730), **Özb.** *gurzi* “gürz, topuz” (UTİL I, s. 527), **Az.** *gürz* “topuz” (Altaylı, 2018, s. 1354), **TT.** *gürz* “silah olarak kullanılan ağır topuz” (TS, s. 816).

2.3.82. ıxılas

Bu sözcük metinde “ihlas, içtenlik” anlamında kullanılmaktadır: *Altın kökül belidə ıxılas kılat pirigə* “altın kakül belinde,ihlas eder pirine” (I/0415).

Kırgızcada *ıklas* “ihlas, şevk, istek; samimiyet” (KTS II, s. 1398; Yudahin II, 1985, s. 427) şeklinde geçen sözcüğün Arapça *ihlās* “Sevgi, samimiyet, içtenlik” sözünden geldiği bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *ihlās* “samimi olarak, içtenlik, gönülden, riyasız, gösterişsiz” (NF, 2014, s. 182), **Kıp.** *ihlās* “samimiyet, doğruluk” (Toparlı vd., 2014, s. 107), **Çağ.** *ihlās* “doğruluk, samimiyet” (ŞHD, 1998, s. 476).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *ıhlās* “iyi niyet, samimiyet; gayret, çaba” (Koç vd. 2019, s. 1101), **Tat.** *ihlas* “1. Gönül saflığı, doğruluk. 2. Samimilik, içtenlik.” (Öner, 2015, s. 165), **Bşk.** *ihlas* “temiz yürekli, açık yürekli, saf; riyasız” (Özşahin, 2011, s. 1607), **YUyg.** *ixlas* “ihlas, içtenlik” (Necip, 1995, s. 173), **Özb.** *ihlos* “samimiyet, özveri” (UTİL II, s. 246), **Az.** *ixlas* “samimi sevgi, yürekten bağlılık” (Altaylı, 2018, s. 1575), **Trkm.** *ihlas* “gayret, heves, istek, ihlas” (Tekin vd., 1995, s. 360), **TT.** *ihlas* “1. Temiz sevgi ve yürekten bağlılık. 2. İbadetlerdeki içtenlik.” (TS, s. 941).

2.3.83. inəm

Bu sözcük metinde “hediye” anlamında kullanılmaktadır: *Bu sálamgə kelgəngə, inəmini zor bergən cora külüg at bergən*, “bu selama gelene bolca hediyeler vermiş, hızlı koşan at vermiş” (I/0034).

Ölçünlü Kırgızcada *inam* “hediye, iyilik” (KTS I, s. 553; Yudahin I, 1985, s. 301), ağızlarda ise *inəm* “hediye” (Yudahin I, 1985, s. 301) anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcüğün Arapça *in ‘ām* “nimet verme, iyilik etme” (Akın, 2022, s. 633) sözünden geldiği düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *in‘am* “nimet verme, bağışta bulunma, iyilik etme” (NF, 1998, s. 186), **Çağ.** *in‘am* “nimet verme, iyilik” (ŞHD, 1998, s. 480).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Bşk.** *ingam* “hediye, armağan, iyilik, güzellik” (Özşahin, 2017, s. 253), **Kum.** *inam* “güven, itimat, inanç” (Pekacar, 2000, s. 129), **TT.** *inam* “emanet, vedia” (TS, s. 965).

2.3.84. intıl-

Bu sözcük metinde “atılmak” anlamında kullanılmaktadır: *İtelgideg intılıb karçıgadek kaçırıp* “doğan gibi atılıp, karga gibi kaçırıp” (I/0453).

Kırgızca sözlüklerde *intıl-* *umtul-* “isteklere ulaşmak için gayret etmek, yönelmek” (Yudahin II, 1985, s. 433; KTDS II, s. 1154) şeklinde görülen bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *intil*- “bükülmek, ham olup bir şeyi almak ” (ŞSL, 1995, s. 142).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *umtil*- “ileri atılmak, hamle etmek; çabalamak” (Koç vd. 2019, s. 973), **Tat. *omtil*-** “kızıp saldırmak, hücum etmek, atılmak; çalışmak; gayret etmek” (Öner, 2015, s. 366), **Bşk. *intil*-** “1. Uzatılmak, sunulmak, 2. Bir yöne doğru aniden yönelmek, 3. Bir şeylere ulaşmaya çalışmak; heves, istek, 4. Şahlanmak” (Özşahin, 2017, s. 239), **YUyg. *intil*-** “hamle, dalga, hız” (Necip, 1995, s. 177), **Özb. *intil*-** “atılmak, hareket etmek; çabalamak, gayret etmek” (UTİL II, s. 219) **KMlk. *imtin*** “çok arzulamak, hevesli olmak, can atmak” (Tavkul, 2000, s. 229), **Trkm. *intil*-** “beklemek” (Tekin vd., 1995, s. 380).

2.3.85. *izá*

Bu sözcük metinde “aşağılanma, hor görülme durumu” anlamında kullanılmaktadır: *eç kim izá kılğan çok*, birö mæni soqqan yok “hiçkimse hor görmedi, kimse beni dövmedi” (II/1038).

Ölçünlü Kırgızcada *iza* “mahcubiyet, utanma durumu, öfke” (KTS II, s. 1395; Yudahin II, 1985, s. 424), ağızlarda ise *izə* “kandırma, yalan söyleme, aldatma” (KTDS II, s. 1274) anlamlarında kullanılmaktadır. Arapça *eẓā* ‘üzme, sıkıntı verme’ sözcüğünden alıntıdır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Hrız. *īzā* “eza, cefa” (NF, 2014, s. 191), **Çağ. *īzā*** “mihmete uğratma, incitme” (TMA, 1993, s. 322).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *iza* “hiddet, gazap, kızgınlık, hınç, öfke” (KTTS, 2008, s. 940), **Tat. *iza*** “cefa, azap” (Öner, 2015, s.183), **KTat. *eziyet*** “eziyet” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 114), **Bşk. *iza*** “eziyet, sıkıntı, cefa” (Özşahin, 2017, s. 144), **Kum. *iza*** “utanç, utanma, ar, haya” (Pekacar, 2000, s. 135), **YUyg. *iza*** “öfke, hiddet, utanma” (Necip, 1995, s. 181), **Özb. *izo*** “azap, utanç” (UTİL II, s. 181), **Az. *əza*** “yas” (Altaylı, 2018, s. 1167), **TT. *eza*** “üzme, sıkıntı verme”, üzgü” (TS, s. 671).

2.3.86. *kaada*

Bu sözcük metinde “gelenek; kıymet” anlamında kullanılmaktadır: *Qalıñ berməy, qaraş eşməy, kaadasız qızlar barmı?* “başlık vermeden, halat örmeden, kıymetsiz kızlar var mı?” (I/0842).

Kırgızcada *kaada* “gelenek; alışkanlık; saygı” (KTS I, s. 577; Yudahin I, 1985, s. 308) şeklinde kullanılan sözcük Arapça *kā'ide* “kural” (<https://sozluk.gov.tr/>) sözünden gelmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Hrz. *kā'ide* “kaide, usul, yol, nizam” (Ünlü, 2012, s. 281), **Kıp.** *kā'ide* “kaide, usul” (Toparlı vd., 2014, s. 123), **Çağ.** *ka'ide* “esas, temel, kural” (MK, 1993, s. 467).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Tat.** *kağıyde* “kaide, kural; kanun, onama” (Öner, 2015, s. 256), **KTat.** *kaide* “kaide” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 181), **Bşk.** *kağıze* “kaide, kural, kulan” (Özşahin, 2011, s. 931), **Kum.** *kaıda* “kaide, kural” (Pekacar, 2011, s. 255), **Kar.** *kadaga* “emir, kanun” (Kowalski, 1996, s. 67), **YUyg.** *kaide* “kaide” (Necip, 1995, s. 216), **Trkm.** *kada* “kaide, kural, adet” (Tekin vd., 1995, s. 390), **TT.** *kaide* “1. Kural. 2. Bir şeyin yere dayanan bölümü veya bir şeyin üzerine oturtulduğu nesne, ayaklık, duraç, taban, ayaklık.” (TS, s. 1037).

2.3.87. *kaapir*

Bu sözcük metinde “kafir” anlamında kullanılmaktadır: *neçen kaapir öladi*, putu menen tepedi, “nice kafir öldü, ayağı ile tepeledi” (I/1290).

Kırgızcada *kaapır* “kâfir, dinsiz” (KTS I, s. 578) ve *kapır* “dinsiz, Müslüman olmayan” (Yudahin I, 1985, s. 345) şeklindeki kullanımı mevcuttur. Arapça *kâfir* “Tanrının varlığını ve birliğini inkar eden kimse” sözünden alıntı olduğu bilinmektedir.

Söz konusu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *kaafir* “kâfir” (KB, 1979, s. 215), **Hrz.** *kāfir* “kâfir” (NF, 2014, s. 196), **Kıp.** *kāfir* “kâfir” (Toparlı vd., 2014, s. 123), **Çağ.** *kāfir* “kâfir” (ŞHD, 1998, s. 493), **EAT.** *kāfir* “kâfir” (Dilçin, 1983, s. 122).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kaapir* “kâfir” (KTTS, 2008, s. 370), **Tat.** *kafēr* “kâfir” (Öner, 2015, s. 187), **KTat.** *kāfir* “kâfir” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 153),

Bşk. *kafir* “kâfir” (Özşahin, 2011, s. 783), **Kum.** *kapir* “kâfir” (Pekacar, 2000, s. 137), **KMlk.** *kâfir* “kafir, hilekar, düzenbaz, dolandırıcı” (Tavkul, 2000, s. 236), **YUyg.** *kapir* “kâfir” (Necip, 1995, s. 191), **Özb.** *kofir* “kâfir” (UTİL III, s. 414), **Az.** *kafir* “kafir” (Altaylı, 2018, s. 1697), **TT.** *kâfir* “1. Tanrı’nın varlığını ve birliğini inkâr eden kimse. 2. Sevilen birine takılmak, sitem etmek için kullanılan bir seslenme sözü. 3. Acımasız, zalim kimse. 4. Genellikle Müslüman olmayanlara verilen ad.” (TS, s. 1033).

2.3.88. **ķaf**

Bu sözcük metinde “ķuval” anlamında kullanılmaktadır: *girāvlār ķaftay bolģan* “gırtlāğı ķuval kadar oldu” (I/0425).

Ölçünlü Kırgızcada *ķap* “ķuval” (KTS I, s. 635; Yudahin I, 1985, s. 342), ağızlarda ise *ķep* “büyük” (KTDS I, s. 482) şeklinde kullanılan bu sözcük, *ķab* “sıvı ve katı maddeleri koymaya, taşımaya, saklamaya yarayan mahfaza, testi (Clauson, 1972, s. 578, Tietze 2016, s. 25). Gülensoy’a göre *kā(p)* şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 459).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *kāp* “kap; tulum; ķuval” (DLT, 2014, s. 683), **Hrz.** *ķap* “kabuk” (NF, 2014, s., ME, 2014, s. 134), **Kıp.** *ķap* “kap, kapacak” (Toparlı vd., 126), **Çağ.** *ķap* “törlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba” (TEH, 1993, s. 334), **EAT.** *ķap* “kabuk” (Dilçin, 1983, s. 125).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Atl.** *ķap* “Yanları geniş deri ķuval” (Naskali vd., 1999, s. 97), **Kzk.** *ķap* “ķuval; kılıf” (KTTS, 2008, s. 475), **Kklp.** *ķap* “ķuval, ķanta” (ESTY V, s. 266), **Tat.** *ķap* “büyük ķuval” (Öner, 2015, s. 264), **KTat.** *ķap* “kap (törlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, ķanta, sepet, sandık vb.) (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 184), **Bşk.** *ķap* “kap” (Özşahin, 2011, s. 377), **Kum.** *ķap* “ķuval” (Pekacar, 2000, s. 201), **Alt.** *ķap* “ķuval” (ESTY V, s. 266), **Tuv.** *hap* “kap” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 49), **Hks.** *hapçih* “torbacık, kese” (Naskali vd., 2007, s. 146), **YUyg.** *ķap* “ķuval, torba, kılıf” (Necip, 1995, s. 220), **Özb.** *ķop* “ķuval” (UTİL V, s. 333), **Şor.** *ķap* “torba, ķuval” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 41), **KMlk.** *kab* “kılıf” (Tavkul, 2000, s. 232), **Az.** *ķab* “kap, ķuval, torba, kese” (Altaylı, 2018, s. 1907), **Gag.** *ķap* “kap” (Baskakov vd., 1991, s. 132), **TT.** *ķap* “1. İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk. 2. Kapacak. 3. Törlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, ķanta, sepet, sandık vb.” (TS, s. 1065).

2.3.89. *kalıñ*

Bu sözcük metinde “mihir, başlık parası” anlamında kullanılmaktadır: *kalıñ berməy, karaş eşməy* “mihir vermeden, halat örmeden” (I/0842).

Kırgızcada *kalıñ* “başlık parası; kalın” (KTS I, 619; Yudahin I, 1985: 334) şeklinde görülen sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *kalıñ* “mihir” (DLT, 2014, s. 679), **Kıp.** *kalın* “çeyiz” (Toparlı vd., 2014, s. 124), **EAT.** *kalıñ* “başlık parası” (Dilçin, 1983, s. 123).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kalan* “haraç, vergi” (Naskali vd., 1999, s. 94), **Kzk.** *kalıñ* “başlık parası” (KTTS, 2008, s. 466), **Kklp.** *kalıñ* “başlık parası” (ESTY V, s. 239), **Nog.** *kalım* “başlık parası” (Eren, 2007, s. 202), **Tat.** *kalım* “başlık parası” (Öner, 2015, s. 259), **KTat.** *kalım* “başlık, ağırlık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 182), **Bşkr.** *kalım* “başlık” (Özşahin, 2011, s. 268), **Kum.** *kalın* “gelin için verilen para” (Pekacar, 2000, s. 198), **Şor.** *kalın* “gelin olacak kıza damadın verdiği altın veya para” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 40), **KMlk.** *kalın* “başlık parası” (Tavkul, 2000, s. 238), **Kar.** *kalın* “gelinin ailesine verilen başlık parası” (Kowalski, 1996, s.68), **Alt.** *kalıñ* “başlık parası”, **Hks.** *xalım* “başlık parası”, **Yak.** *xalım* “başlık parası”, **Çuv.** *xulām* “başlık parası” (ESTY V, s. 239), **Az.** *kalım* “başlık” (Akdoğan, 1999, s. 521) **TT.** *kalın* “gelin olacak kıza erkek tarafından verilen para veya armağan, ağırlık” (TS, s. 1045).

2.3.90. *ķandağ, ķandaķ*

Bu sözcük metinde “nasıl” anlamında kullanılmaktadır: *ķandağ bağnin gülüsən* “hangi bağın gülüsün” (I/0895), *munu ķandaķ ķılāmın?* “bunu nasıl yaparım” (II/1076).

Kırgızca sözlüklerde *kanday* “nasıl, ne türlü” (KTS I, s. 629; Yudahin I, 1985, s. 339) şeklinde görülmektedir. Eski Türkçe *kanı* “nasıl” ve *teg* “gibi” sözcüklerinin birleşimi olduğu düşünülmektedir. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *ķandağ, ķandaķ* “ne kadar, çok” (Ünlü, 2013, s. 575).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kandıy* “nasıl, negibi ne, hangi” (Naskali vd., 1999, s. 96), **Kzk.** *ķalay* “nasıl” (KTTS, 2008, s. 461), **Bşkr.** *ķalay* “nasıl” (Özşahin, 2011, s.1842), **KMlk.** *ķalay* “nasıl” (Tavkul, 2000, s. 237), **Hks.** *haydağ* “hangi; nasıl; ne”

(Naskali vd., 2007, s. 159), **YUyg.** *ķandaķ* “nasıl” (Necip, 1995, s. 219), **Özb.** *ķanaķa* “nasıl” (UTİL V, s. 235), **TT.ağl.** *kanday* “ne kadar” (DS VIII, s. 2620).

2.3.91. ķara borán

Bu sözcük metinde “ķarsız fırtına” anlamında kullanılmıştır: *ķara borán kelădi* “ķara boran çıktı”.

Ölçünlü Kırgızcada *ķara boroon* “ķarsız fırtına” (KTS I, s. 251; Yudahin I, 1985, s. 147) anlamında görölmektedir.

ķara “büyük; kuzey” ve *boran* “fırtına, kasırğa” sözcüklerinin birleşimi sonucu meydana geldiği açıktır. Buradaki *borán* sözcüğü Sevortyan’a göre Moğolca *boruğan/borağan* “kasırğa” sözcüğünden alınmıştır (Sevortyan, 1978, s. 189-192). Gülensoy Moğolca *bora/boro+gan* şeklinde açıklamaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *borağan* “kasırğa, fırtına” (ŞSL, 1995, s. 167), **EAT.** *boran* “bora, fırtınalı, tipili yağmur” (Dilçin, 1983, s. 37).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *borogon* “kar fırtınası” (Nasakali vd., 1999, s. 43), **Kzk.** *boran* “kar fırtınası, tipi, boran” (KTTS, 2008, s. 137), **Kklp.** *boran* “kasırğa” (Gülensoy, 2007, s. 160), **Nog.** *boran* “kasırğa” (Gülensoy, 2007, s. 160), **Tat.** *buran* “kar fırtınası, rüzgârla uçuşup gelen kum” (Öner, 2015, s. 69), **KTat.** *boran* “1. Boran, 2. Bora” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 63), **Bşkr.** *buran* “karlı fırtına, boran” (Özşahin, 2011, s. 18), **KMlk.** *boran* “fırtına” (Tavkul, 2000, s. 126), **Kum.** *boran* “tipi, kar fırtınası” (Pekacar, 2011, s. 78), **YUyg.** *boran* “borağan, fırtına, şiddetli rüzgâr” (Necip, 1995, s. 48), **Özb.** *bora* “soğuk rüzgâr” (UTİL, s. 314), **Hks.** *poraan* “boran, kar fırtınası” (Naskali vd., 2007, s. 386), **Az.** *boranlīg* “boran, tipi, kar” (Akdoğan, 1999, s. 103), **Gag.** *boran* “kuvvetli, rüzgâr, tipi” (Baskakov vd., 1991, s. 38), **TT.ağl.** *boran, bara, borana, buran* “sis, duman; şiddetli kar, fırtına” (DS II, s. 737).

2.3.92. ķarçığa

Bu sözcük metinde “alıcı” kuş anlamında kullanılmaktadır: *ķarçığadeķ ķaçirib* “alıcı kuş gibi saldırıp” (I/0453).

Ölçünlü Kırgızcada *ķarçığa* “atmaca; alıcı kuşların genel adı” (Yudahin, 1985: I, s. 354; KTS I, s. 659), *ķarçığa* “şahin” (Yudahin I, 1985, s. 354), ağızlarda ise *ķarçığay*

“alıcı kuş” (KTDS I, s. 460) şeklinde kullanılmaktadır. “Doerfer sözcüğün Eski Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmektedir: *karçagay* “Habicht” Moğ. < *ET kartıka* > Eski Moğ. Räsänen Moğolcadan alıntı olarak ele almıştır” (Karahan 2013, s. 5).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *karçığay* “kartal, doğan” (Ünlü, 2012, s. 290), **Kıp.** *karçağa* “aladoğan, atmaca” (Toparlı vd., 2014, s. 128), **Çağ.** *karçığay* “bir tür kuş” (ÇFK, 2003, s. 314).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *karagaça/kargıça* “aladoğan” (Naskali vd., 1999, s. 99), **Kzk.** *karşığa* “aladoğan” (KTTS, 2008, s. 488), **Tat.** *karçığa* “atmaca” (Öner, 2015, s. 272), **Kklp.** *karşığa* “yastreb /atmaca, şahin/” (Baskakov ed., 1958, s. 381), **KMlk.** *kartçığa* “atmaca, aladoğan” (Tavkul, 2000, s. 246), **Bşkr.** *karşığa* “aladoğan” (Özşahin, 2011, s. 143), **Kum.** *karçığa* “aladoğan” (Pekacar, 2000, s. 205), **Hks.** *haraçhay* “kırlangıç” (Naskali vd., 2007, s. 148), **YUyg.** *karçığa, karçığay* “aladoğan” (Necip, 1995, s. 222), **Özb.** *karçığay* “yırtıcı kuş” (UTİL V, s. 253), **Az.** *karçığay* “çakırdoğan” (Altaylı, 2018, s. 1987).

2.3.93. parañ

Bu sözcük metinde “tüfek” anlamında kullanılmıştır: *kaşka parañ kök multıq, Cigádar kolga-y alib* “akıtmalı tüfek, gri tüfek, Cigadar eline alıp” (I/0938).

Ölçünlü Kırgızcada *barañ* “I. Pistonlu tüfek” (KTS, I, s. 255; bk. Yudahin, 1985: I, s. 109), Kırgızcanın ağızlarında *barañ, parañ* “eski bir tür büyük tüfek” (KTDS, s. 195, 727) şeklinde kullanılan bu sözcüğün, tarihî ve diğer çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımına rastlanmamıştır.

2.3.94. katıǵdı

Bu sözcük metinde “çok, aşırı, iyice” anlamında kullanılmaktadır: *Əni uqқан Görüǵlu katıǵdı káari kelip* “Onu işiten Görüǵlu çok sinirlenip” (I/0177).

Ölçünlü Kırgızcada *katuu* “çok, aşırı” (KTS I, s. 667; Yudahin I, 1985, s. 360), ağızlarda ise *kattık* “çok, aşırı” (KTDS I, s. 465) şeklinde kullanılmaktadır. Bu sözcük Eski Türkçedeki *katıǵdı* “sıkıca, iyice” (Tekin, 2000, s. 246) sözcüğünden başkası değildir. Sözcüğün *katıǵ* “katı, sert” isim gövdesine *-DI* eşitlik hâli ekinin gelerek

kalıplaşması sonucu ortaya çıktığı kabul edilmektedir (bk. Clauson, 1972, s. 597-598, Gülensoy 2007: 475).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *katıgdı* “sıkı, iyice” (User, 2010, s. 525), **Krh.** *katıg* “katı, güçlü, sert, sıkı” (DLT, 2014, s. 692; KB, 1979, s. 227), **Hz.** *katıg* “şiddetli, çok; güç, iyice” (NF, 2014, s. 206), **Kıp.** *katıg* “çok, fazla, aşırı” (Toparlı vd., 2014, s. 131), **Çağ.** *katıg* “katı, sert; güç” (MK, 1993, s. 470), **EAT.** *katı* “çok, çok fazla, pek şiddetli” (Dilçin, 1983, s. 129).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *katu* “ağır, zor, sert” (Naskali vd., 1999, s. 101), **Kzk.** *katı* “çok, pek, fazla” (KTTS, 2008, s. 494), **Kklp.** *kattı* “sert; acımasız, merhametsiz” (Eren, 1999, s. 217), **Nog.** *katı* “sert; acımasız, merhametsiz” (Eren, 1999, s. 217), **Tat.** *katı* “güçlü, acımasız” (Öner, 2015, s. 277), **KTat.** *kattı* “katı, sert” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 191), **Bşk.** *katı* “1. Katı, sert, sağlam, 2. Kırığı; ayaz, don, 3. Herhangi bir şeyin kuruyup sertleşmiş kabuğu ya da yüzeyi” (Özşahin, 2017, s. 337), **Kum.** *kattı* “amansız, acımasız, merhametli” (Pekacar, 2000, s. 209), **KMlk.** *katı* “sert, dayanıklı” (Tavkul, 2000, s. 248), **YUyg.** *kattık* “sert; şiddetli” (Necip, 1995, s. 226), **Özb.** *kattık* “sert; aşırı” (UTİL V, s. 264), **Hks.** *hatıg* “1. katı, sert, 2. Sert, çok ciddi, yüzü asık” (Naskali vd. 2007, s. 157), **Az.** *gati* “sert” (Akdoğan, 1999, s. 330), **Trkm.** *gati* “sert; acımasız, merhametsiz” (Eren, 1999, s. 217), **TT.** *katı* “1. Sert, yumuşak karşıtı. 2. Hoşgörüsüz, acımasız, merhametsiz, zalim.” (TS, s. 1104).

2.3.95. kəmpir

Bu sözcük metinde “yaşlı kadın; eş, hanım” anlamında kullanılmaktadır: *bul düşmānım sen alsan, kəmpir alıp berərmən* “bu düşmanı yenersen, yaşlı kadın veririm” (I/1256).

Kırgızca sözlüklerde *kempir* “yaşlı kadın” (KTS I, s. 687; Yudahin I, 1985, s. 372) şeklinde geçen bu sözcüğün, Farsça *kem-pīr* “yaşlı kadın” (Akın, 2022: 512) sözcüğünden geldiği bilinmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *kem-pir* “zayıf, yaşlı adamı” (MK, 1993, s. 472).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kempir* “yaşlı kadın” (KTTS, 2008, s. 382), **YUyg.** *kempir* “yaşlı kadın, nine” (Necip, 1995, s. 194), **Özb.** *kampir* “yaşlı kadın, ihtiyar” (UTİL II, s. 310).

2.3.96. *kəpə*

Bu sözcük metinde “kulübe, ilkel ev, alaçık” anlamında kullanılmıştır: *kəllələri kəpədəy, tənələri təpədəy* “başları kulübe kadar, vücutları tepe kadar” (I/0052).

Ölçünlü Kırgızcada *kepe* “kulübe, ilkel ev” (KTS I, s. 692; Yudahin I, 1985, s. 375), ağızlarda ise *kəpə* “kulübe, ilkel ev” (KTDS I, s. 482) şeklinde kullanılan bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir.

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *kepe* “kamışdan ve hasırdan yapılmış alaçuk, baraka, külbe” (ŞSL, 1995, s. 514).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Özb.** *kapa* “kulübe, yazlık ev” (UTİL II, s. 315), **KMlk.** *kapa* “köyden uzak yol kenarında taştan inşaa edilmiş küçük hayvan barınağı” (Tavkul, 2000, s. 242), **TT.ağl.** *kepe* “keçi derisinden yapılmış kolsuz yağmurluk” (DS VIII, s. 2744, 2745).

2.3.97. *kəptar*

Bu sözcük metinde “güvercin” anlamında kullanılmaktadır: *Əni körgən Dü:vez xan, kök kəptar boz kuş bolub, arqadan quvalab ketkən* “Onu gören Düvez Han, mavi güvercin boz kuş olup, peşinden kovalamış” (II/1988).

Kırgızcada *kepter* “güvercin” (KTS I, s. 693; Yudahin I, 1985, s. 376) şeklinde kullanılmaktadır. Farsça kefter “güvercin, güvercine benzeyen , dağlarda yaşayan kuş türü” (Akin, 2022, s. 511).

Söz konusu sözcüğün, tarihî Türk yazı dillerindeki kullanımı tespit edilememiştir, çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı ise aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *kepter* “güvercin” (KTTS, 2008, s. 386), **YUyg.** *kepter* “güvercin” (Necip, 1995, s. 195), **Özb.** *kaptar* “güvercin” (UTİL II, s. 318).

2.3.98. *kərnəy*

Bu sözcük metinde “zurna” anlamında kullanılmaktadır: *Ər topunda bökrədi, on miñ kərnəydin tavşi* “her tepede kükredi on bin borozanın sesi” (II/0539).

Kırgızca sözlüklerde *keriney*, *kerney* “boru, borazan” (KTS I, s. 697; Yudahin I, 1985, s. 378) şeklinde kullanılan bu sözcüğün kökeni Farsça *kerrīnā* – *kernā* “borazan, klarnet” (Akın, 2022, s. 513) sözüne dayandırılmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *kernāy* “asker düdüğü” (ŞSL, 1995, s. 510).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *kerney* “kaval” (KTTS, 2008, s. 383), Bşkr. *hornay* “zurna, borazan” (Özşahin, 2011, s. 604), Özb. *karnay* “boru, borazan” (UTİL II, s. 322).

2.3.99. *kəttə*

Bu sözcük metinde “büyük” anlamında kullanılmaktadır: *Menin əkəm Cigádar, kəttə palavan ekən* “benim abim Cigadar, büyük pehlivanmış” (I/0839).

Kırgızcanın ağızlarında *kəttə* “büyük; yüce; iri; güçlü; yetkili memur; meşhur” (KTDS I, s. 489) şeklinde kullanılan bu sözcüğün kökeni Farsça *kete* “büyük, kocaman, üst tabaka işçi, büyük” (Akın, 2022, s. 513) sözcüğüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *kete* “büyük, ulu krş. ketē” (ŞSL, 1995, s. 1995).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *katta* “büyük” (Necip, 1995, s. 192), Özb. *katta* “büyük” (UTİL II, s. 333), Bşk. *kette* “1. Çok güzel, çok iyi, pek iyi. 2. Mağrur, çok havalı” (Özşahin, 2017, s. 281).

2.3.100. *kəvək*

Bu sözcük metinde “kebab” anlamında kullanılmaktadır: Otuz şişək e qoynu, *kəvək* kılıb e cegən “otuz şişek koyunu kebab yapıp yemiş” (I/1272).

Ölçünlü Kırgızcada *kebek*, *şişkebek* “kebab” (KTS, II, s. 1174, 1910) biçimlerinde görülür. Kırgızcanın ağızlarında *kəvək* “kebab” (KTDS I, s. 470) şeklinde kullanılan bu sözcüğün, tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde kullanılmaktadır.

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *kävap* “kebab” (Koç. vd. 2021, s. 373), Gag. *keban* “kebab, şiş kebab” (Baskakov vd., 1991, s. 142), Bşk. *köbap* “kebab” (Özşahin, 2017, s. 293).

2.3.101. kırk çiltən

Bu sözcük metinde “tabiatüstü kuvvete malik olan kırk varlık, kırklar” anlamında kullanılmaktadır: *dərdiñgə dərman bersin, çöl egəsi kırk çiltən* “derdine derman versin, çöl sahibi kırk evliya” (II/0683).

Kırgızca sözlüklerde *kırk çiltən* “kırklar, kırk kişilik evliya topluluğu” (KTS I, s. 877; Yudahin II, 1985, s. 363) şeklinde geçen sözcüğün kökeni ile ilgili Karasayev, Farsça kökenli *çil* “kırk” ve *ten* “ten, vücut” kelimelerinin birleşmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir (Karasayev, 1986, s. 176).

Tarihî Türk yazı dillerindeki kullanımı tespit edilememiştir. Söz konusu sözcük, diğer çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekilde geçmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. kırık şiltən “çiltanı” (Sızdıkova, 2001, s. 982), **Özb.** *çiltan* “kır kişi, kırk ruh” (UTİL IV, s. 485).

2.3.102. kıymat

Bu sözcük metinde “değerli” anlamında kullanılmaktadır: *kıymati dəri kılıb, arag belən cu: durğan* “kıymetli ilaç yapıp, rakı ile yıkatmış” (I/0961).

Ölçünlü Kırgızcada *kımbat* “pahalı, değerli” (KTS I, 872; Yudahin I, 1985: 489), ağızlarda ise *kıymat* “pahalı” (KTDS I, s. 588) şeklinde görülen sözcük Arapça *kıymet* “1. Değer. 2. Bedel, baha, tutar. 3. Şeref, onur, itibar.” (Akın, 2022, s. 648) sözünden alıntıdır. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *kıymat* “değer, kıymet” (Ünlü, 2012, s. 430), **Hz.** *kıymat* “değer, fiyat” (ME, 2014, s. 144), **Kıp.** *kıymet* “değer, kıymet, paha” (Toparlı vd., 2014, s. 146), **Çağ.** *kıymet* “kıymet, değer, üstün, nitelik” (ŞAD, 2019, s. 485), **EAT.** *kıymet* “değer” (Dilçin, 1983, s. 139).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. *kıymat* “kıymet, değer” (Naskali vd., 1999, s. 111), **Kzk.** *kımbat* “pahalı, değerli” (KTTS, s. 558), **Tat.** *kıymmet* “pahalı; kıymetli, değerli” (Öner, 2015, s. 291), **Bşkr.** *kıybatlı* “kıymetli, çok değerli, çok pahalı” (Özşahin, 2011, s. 1644), **Kum.** *kıymat* “kıymet, değer” (Pekacar, 2000, s. 219), **YUyg.** *kımmet* “paha, pahalı” (Necip, 1995, s. 235), **Özb.** *kıymat* “pahalı; kıymet, değer” (UTİL V, s. 284), **Şor.** *kıymat* “değerli, kıymetli” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 51), **Hks.** *hıymat* “saygın, sayılır, değerli” (Naskali vd., 2007, s. 176), **Gag.** *kıymetli* “kıymetli” (Baskakov vd.,

1991, s. 150), **Az.** *ķiyṁat* “kıymet, değer” (Altaylı, 2018, s. 2137), **TT.** *kıymet* “değer” (TS, s. 1124).

2.3.103. ki:n

Bu sözcük metinde “arka, arka taraf” anlamında kullanılmaktadır: *Avaz ki:nin ƙarasa Cigádar xan keládi* “Avaz arkasına baktığında, Cigadar geldi” (I/0427).

Ölçünlü Kırgızca sözlüklerde *kiyin* “sonra; geri” (KTS I, s. 703; Yudahin I, 1985, s. 386) şeklinde görülen sözcük “Aslen **kē* “arka, geri” sözcüğünün sıfat/belirteç biçimi olan bu sözcük, çoğunlukla yer için “arkada” ve daha az sık olarak da zaman için “sonra” anlamına sahiptir, sonra; geri, arka taraf” (Söng Li, 2022, s. 306).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *kēdin* “batı, geri” (Ölmez, 2018, s. 242; Aydın, 2018, s. 146), **Uyg.** *kidin* “arkadan, karşı yaka, sonra, batı” (Caferoğlu, 2015, s. 109), **Krh.** *kidin*, *kiğin* (DLT, 2014, s. 719), *keğin* “sonra” (TİEM, 2004, s. 490), *kiğin* “arka, sonra” (KB, s. 256), **Hrz.** *keğin* “sonra” (NF, 2014, s. 213), **Kıp.** *kinde* “sonra, daha sonra” (Toparlı vd., 2014, s. 149), Çağ. *kéd*, *kēdin* “sonra” (GT, 2011, s. 414).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kiyin* “geri, son, sonra, arka” (Naskali vd., 1999, s. 113), **Kzk.** *keyin* “sonra, daha sonra” (KTTS, 2008, s. 376), **Alt.** *keyin* “geri, arka; sonra” (ESTY V, s. 23), **Hks.** *kizīn* “sonra; geri” (ESTY V, s. 23), **YUyg.** *kéyin* “sonra; arka, geri” (Necip, 1995, s. 199), **Bşk.** *keyēn* “sonra, sonradan” (Özşahin, 2017, s. 282), **Özb.** *keyin* “sonra” (UTİL II, s. 342). **TT.** *geyin* “zaman, vakit (DS VI, s. 2016).

2.3.104. kiçik

Bu sözcük metinde “küçük” anlamında kullanılmaktadır: *bir kiçik pəri bar eken* “bir küçük peri varmış” örneğinde görülmektedir.

Ölçünlü Kırgızcada *kiçi*, *kiçik*, *kiçüü* “küçük, yaşça küçük olan; rütbe, derece bakımından daha aşağı olan kimse” (KTS I, s. 711; Yudahin I, 1985, s. 389, 390), ağızlarda ise *kiçek* “küçük”, *kiçigi* “küçücük” (KTDS I, s. 509) şeklinde kullanılan bu sözcük, Gülensoy’a göre *kiçi*+*g* şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 587). Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *kiçig* “küçük; pek az” (Asımkan, 2021, s. 235), **Uyg.** *kiçig* “küçük, ufak, genç” (Caferoğlu, 2015, s. 109), **Krh.** *kiçig* “küçük” (DLT,

2014, s. 719), **Hz.** *kiçig* “küçük, yaşça küçük; önemsiz” (NF, 2014, s. 241), **Kıp.** *giçi, kiçi, kiçi, kiçi* “küçük” (Toparlı vd., 2014, s. 87, 148), **Çağ.** *kiçik* “yaşça ufak kimse, çocuk” (ŞAD, 2019, s. 493), **EAT.** *giçi, kici, kicük, kiçi* “küçük” (Dilçin, 1983, s. 94, 140).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kiçinek* “küçük, az, biraz” (Naskali vd., 1999, s. 112), **Kzk.** *kişi, Kzk.ağl. kişik* “küçük; ast, kıdemsiz” (Asımkan, 2021, s. 235), **Tat.** *këçë, këçëk* “küçük” (Öner, 2015, s. 196), **KTat.** *küçük* “küçük” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 175), **Kum.** *giçi* “küçük; yaşça küçük” (Pekacar, 2000, s. 107), **Alt.** *kiçi* “yaşça küçük; azıcık” (ESTY V, s. 76), **Hks.** *kiçik* “küçük” (ESTY V, s. 76), **YUyg.** *kiçik* “küçük” (Necip, 1995, s. 199), **Özb.** *kiçik* “küçük, ufak” (UTİL II, s. 378), **Şor.** *kiçig* “küçük, ufak” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 51), **Kar.** *kiçi* “küçük” (Kowalski, 1996, s. 82), **Gag.** *kücük* “küçük; yaşça küçük” (ESTY V, s. 76), **KMlk.** *kiçi* “küçük” (Tavkul, 2000, s. 264), **Az.** *kiçik* “küçük” (Altaylı, 2018, s. 1788), **TT.** *küçük* “1. Boyutları, benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro, büyük karşıtı. 2. Yaşı daha az olan. 3. Niceliği az olan.” (TS, s. 1277).

2.3.105. kiyik

Bu sözcük metinde “geyik” anlamında kullanılmaktadır: *Dürbün salib qarasa marali yam bår ekån, kiyigi yam bår ekån* “dürbünle baktığında, maral da varmış, geyik de varmış” (II/0215).

Kırızca sözlüklerde *kiyik* “yabani geyikgiller” (KTS I, s. 703; Yudahin I, 1985, s. 385) şeklinde görülen sözcüğün, kökeni Eski Türkçe *keyik* “geyik” sözcüğüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *keyik* “av hayvanı, geyik” (User, 2010, s. 526), **Uyg.** *käyik, kiyik* “geyik; vahşi hayvan” (Caferoğlu, 2015, s. 108, 113), **Krh.** *keyik* “geyik, ceylan” (DLT, 2014, s. 708), **Hz.** *keyik* “av hayvanı” (ME, 2014, s. 140), *keşik, keyik* “yabanî hayvan” (NF, 2014, s. 223), **Kıp.** *keyik, kiyik* “geyik, ceylan” (Toparlı vd., 2014, s. 142, 151), **Çağ.** *kiyik* “geyik” (ŞHD, 1998, s. 514), **EAT.** *geyik* “yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan” (Dilçin, 1983, s. 93).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kiyik* “yaban hayvanı” (Naskali vd., 1999, s. 113), **Kzk.** *kiyik* “geyik, ceylan” (KTTS, 2008, s. 396), **Nog.** *keyik* “vahşi; geyik”, **Çuv.** *kayäk*

“vahşi hayvan” (ESTY, s. 21), **Tat.** *kiyëk* “yabani hayvan, yırtıcı hayvan” (Öner, 2015, s. 216), **KTat.** *kiyik* “vahşi; yaban, yabanıl, yabani” (Muzafarov ev Muzafarov, 2018, s. 163), **Kum.** *giyik* “vahşi” (Pekacar, 2000, s. 108), **Kar.** *kiyik* “vahşi yırtıcı hayvan” (Kowalski, 1996, s. 84), **KMlk.** *kiyik* “geyik” (Tavkul, 2000, s. 266), **YUyg.** *kiyik* “geyik” (Necip, 1995, s. 201), **Özb.** *kiyik* “geyik” (UTİL II, s. 364), **Az.** *geyik* “kızıl geyik” (Altaylı, 2018, s. 1259), **TT.** *geyik* “geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan” (TS, s. 756).

2.3.106. *qoyan*

Bu sözcük metinde “tavşan” anlamında kullanılmıştır: *Bul qoyanday bultullab, itelgideg intilib, qarçıgadek qacırib* “bu tavşan gibi deprenip, doğan gibi atılıp, alıcı kuş gibi saldırıp” (I/0475).

Kırgızcada *koyon* “tavşan” (KTS I, s. 716; Yudahin I, 1985, s. 391) şeklinde kullanılmaktadır. Clauson’a göre, *koyan* (*koğan*) ‘tavşan’ şekli ile orta dönemden önce karşılaşılmamıştır; fakat çok daha eski bir kelime olması için iki sebep vardır: (1) Bazı Kuzey-Doğu şekilleri *koğan*’a kadar gider (bu kelime eski olmalıdır); (2) Çuvaş Türkçesi’nde *kuyan* son zamanlarda kullanılan bir kelimedir, bu lehçede çok eski bir kelime olan *horan* (d-‘den r- ile) şeklinin varlığına, *kuyan* kelimeyi bir kanıttır; bu kelime *koyun* ~ *köyön* olarak Kuzey-Doğu lehçeleri Altay, Lebed ve Teleüd Türkçesi’nde de yaşar. (Besli, 2010, s. 67).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *qoyan* “tavşan” (Ünlü, 2012, s. 339), **Kıp.** *kıyan*, *qoyan* “tavşan” (Toparlı vd., 2014, s. 146, 155), **Çağ.** *qoyan*, *quyan* “tavşan” (AL, 2002, s. 418).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *qoyan* “tavşan” (KTTS, 2008, s. 526), **Tat.** *quyan* “tavşan; korkak insan” (Öner, 2015, s. 309), **KTat.** *qoyan* “tavşan” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 203), **Bşk.** *quyan* “tavşan” (Özşahin, 2011, s. 145), **Kum.** *qoyan* “tavşan” (Pekacar, 2000, s. 223), **Şor.** *koyan* “tavşan” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 54), **KMlk.** *koyan* “tavşan” (Tavkul, 2000, s. 271), **Alt.** *qoyon* “tavşan” (ESTY VI, s. 28), **Tuv.** *xodan* “tavşan” (ESTY VI, s. 28), **Hks.** *xozan* “tavşan” (ESTY VI, s. 28), **Özb.** *quyon* “tavşan” (UTİL V, s. 364), **TT.ağl.** *koyan* “tavşan” (DS VIII, s. 2941).

2.3.107. *ķurġa-*

Bu sözcük metinde “kurumak; dinmek, sona ermek, durmak” anlamında kullanılmaktadır: atķan ķolum ķurusun, ķuruməsin ķurġasın, “vuran elim kurusun, kırılmasın kurusun” (I/0960).

Kırgızca sözlüklerde *ķurga-* “kurumak; bitki suyu çekilip cansız duruma gelmek; sonra ermek” (KTS I, s. 819; Yudahin I, 1985, s. 448), ağızlarda ise *ķurgu-* “hızlıca kurumak, sertleşmek” (KTDS I, s. 563) şeklinde görülen sözcüğün kökeni Eski Türkçe <”kur+u, *ķuru-* “ıslaklığını nemini yitirerek kuru duruma gelmek” sözüne dayandırılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 576).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Uyg. ķurumaķ* “kurumak” (Caferoġlu, 2015, s. 187), **Krh.** *ķurga-* “kurumak” (DLT, 2014, s. 747), **Hrz.** *ķuri-*, *ķuru-* “kurumak” (NF, 2014, s. 268), **Kıp.** *ķuri-* “kurumak” (Toparlı vd., s. 164), **Çaġ.** *ķuru-* “kurumak” (ŞHD, 1998, s. 526).

Çaġdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *ķurga-* “kurutmak” (Naskali vd., 1999, s. 125), **Kzk.** *ķurġa-* “1. Kurumak. 2. Ağzı kurumak” (Koç vd. 2021, s. 569), **Bşkr.** *ķuriġ-* “kurumak; rengi solmak” (Özşahin, 2011, s. 1118), **Kum.** *ķuru-* “kurumak, suyu çekilmek; solmak, sararmak” (Pekacar, 2000, s. 227), **KTat.** *ķurumaķ* “kurumak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 207), **KMlk.** *ķurgaksı* “kurumak, kuraklaşmak” (Tavkul, 2000, s. 282), **YUyg.** *ķuru-* “kurumak” (Necip, 1995, s. 249), **Özb.** *ķuri-* “kurumak; solmak” (UTİL V, s. 381), **Hks.** *ķuru-* “1. Kurumak, kuru olmak, 2. Zayıflamak, kilo kaybetmek, 3. Mahvolmak, bitmek, nesli tükenmek” (Naskali vd., 2007, s. 196), **Gag.** *ķuru* “kuru” (Baskakov vd., 1991, s. 156), **Az.** *ķurutma* “kurutma” (Altaylı, 2018, s. 2214), **TT.** *ķuru-* “1. Islaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek. 2. Bitki, suyu çekilip cansız duruma gelmek. 3. Akarsu, göl vb.nin suyu kalmamak.” (TS, s. 1265).

2.3.108. *mana*

Bu sözcük metinde “işte, bu; tam o sırada” anlamında kullanılmıştır: *mana məydan*, *mana dəş* “işte meydan, işte ova” (I/0853).

Ölçünlü Kırgızcada *mina* “işte; tam o sırada; tam, tıpkı” (KTS II, s. 953; Yudahin II, 1985, s. 47), ağızlarda ise *mana* “bu, şu” şeklinde kullanılan bu sözcük, Kotwiç’e göre

Türkçedeki işaret zamiri olan *bu* sözcüğünün Moğolcada kullanılan varyantlarından olduğu düşünülmektedir. (bk. Arçın, 2021, s. 137).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *muna, muna* “işte, bak” (Caferoğlu, 2015, s. 129, 132), **Krh.** *munu* “işte bu” (DLT, 2014, s. 765), **Kıp.** *muna* “şuraya bak, işte” (Toparlı vd., 2014, s. 188), **Çağ.** *mene, muna* “işte” (ŞSL, 1995, s. 571).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *mine* “işte, bu” (KTTS, 2008, s. 610), **Tat.** *mēne* “işte; tabi, elbet, yoksa, şimdi, şu anda” (Öner, 2015, s. 336), **KTat.** *mına* “işte (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 224), **Kum.** *muna* “işte” (Pekacar, 2011, s. 202), **KMlk.** *mında* “burada, burda” (Tavkul, 2000, s. 297), **Hks.** *mındağ* “buna benzer, böyle” (Naskali vd., 2007, s. 301), **YUyg.** *mana* “işte” (Necip, 1995, s. 261), **Özb.** *mana* “işte, bu” (UTİL II, s. 535), **Tuv.** *ında* “işte” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 33).

2.3.109. maral

Bu sözcük metinde “maral, dişi geyik” anlamında kullanılmaktadır: *Dürbün salīb qarasa, kiyigi yām bār ekān, buğusu yām bār ekān, maralı yām bār ekān, colborsu yām bār ekān* “dürbünle baktığında, geyik de varmış, ceylan da varmış, maral da varmış, kaplan da varmış” (II/0145).

Kırgızca sözlüklerde *maral* “dişi geyik” (KTS I, s. 908; Yudahin I, 1985, s. 19) şeklinde geçen sözcüğün Moğolca *maral* ‘sığın’ sözcüğünden geçtiği kabul edilmektedir (Eren, 1999, s. 208, Gülensoy, 2007, s. 599, Tietze, 2016, s. 145).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *maral* “geyik” (AL, 2002, s. 455).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *maral* “geyik” (KTTS, 2008, s. 581), **Kklp.** *maral* “geyik”, **Nog.** *maral* “geyik”, **Az.** *maral* “geyik” (ESTY VII, s. 45), **Tat.** *maral* “maral, geyik” (Öner, 2015, s. 324), **KTat.** *maral* “meral” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 216), **Bşkr.** *maral* “geyik, uzun boynuzlu ceylan” (Özşahin, 2011, s. 145), **Kum.** *maral* “alageyik, kızıl geyik” (Pekacar, 2000, s. 154), **KMlk.** *maral* “dişi geyik” (Tavkul, 2000, s. 293), **YUyg.** *maral* “maral” (Necip, 1995, s. 261), **Özb.** *maral* “dişi geyik” (UTİL II, s. 541), **Az.** *maral* “geyik; meral” (Altaylı, 2018, s. 2316), **TT.** *maral* “dişi geyik” (TS, s. 1345).

2.3.110. məhram

Bu sözcük metinde “dost” anlamında kullanılmıştır: *Bir zamanda bår idi, eki məhram keliptir* “bir zamanda vardı, iki arkadaş gelmiş” (II/0515).

Kırgızca ağızlarda *məərəm* “gönlü, ruhu bir (kimseler)” (KTDS, s. 627) şeklinde rastlanmıştır. Arapça kökenli olduğu bilinen ve “mahrem, haram olan” anlamı yanı sıra “yakın dost, sırdaş” anlamında da kullanılmaktadır.

Sözcüğün diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *maxrem* “haram; çok samimi, içli sıslı olan” (MK, 1993, s. 489).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *Özb. maxram* “haram olan; sırdaş, dost” (UTİL II, s. 575), Bşk. *nemehrem* “namahrem, mahrem olmayan” (Özşahin, 2017, s. 438), Az. *məhrəm* “mahrem” (Altaylı, 2018, s. 2364), TT. *mahrem* “akın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen (kimse); gizli; sırdaş” (TS, s. 1328).

2.3.111. miltık

Bu sözcük metinde “tüfek” anlamında kullanılmıştır: *kaşka parañ kök miltık, kök miltık qolğa-y alıb* “akıtmalı tüfek, gri tüfek, gri tüfeği eline alıp” (I/0950).

Kırgızca sözlüklerde *miltık* “tüfek, silah” (KTS I, s. 953; Yudahin I, 1985, s. 47) şeklinde kullanılan bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *miltık* “tüfek” (ŞSL, 1995, s. 575).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. *miltık* “tüfek, silâh” (Naskali vd., 1999, s. 134), Kzk. *miltık* “tüfek” (KTTS, 2008, s. 607), Kklp., Nog., Alt., Hks. *miltık* “tüfek” (ESTY VII, s. 100), Kmlk. *miltık* “tüfek” (Tavkul, 2000, s. 297), Tat. *miltık* “tüfek” (Öner, 2015, s. 339), Bşkr. *miltık* “tüfek” (Özşahin, 2011, s. 732), YUyg. *miltık* “tüfek” (Necip, 1995, s. 273), Özb. *miltık* “tüfek” (UTİL II, s. 594), Şor. *miltık* “tüfek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 63), TT.ağl. *miltık* “tüfek” (DS IX, s. 3184).

2.3.112. mouru

Bu sözcük metinde “baca” anlamında kullanılmıştır: *Murdu bårdir mouruday, tişi bårdir teşədəy* “burnu vardır baca gibi, dişi vardır keser gibi” (I/0055).

Kırgızcada *mor* “baca” (KTS, ...) şeklinde kullanır. Eski Türkçe *borğu/borğuy* sözcüğüne dayandığı bilinmektedir. Metinde sözcüğün birtakım ses değişimlerine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Öncelikle *b->m-* değişimi olmuştur. Ayrıca ilk hecede ünlü ikizleşmesi olduğu da görülmektedir” (bk. Eren, 1998, s. 58, Gülensoy, 2007, s. 161).

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: **Krh.** *borğuy* “üfürülen boru” (DLT, 2014, s. 594), **Hrz.** *borğu* “boru, sût” (NF, 2014, s. 83), **Kıp.** *borğu, borğı* “boru” (Toparlı vd., 2014, s. 34), **EAT.** *borğu* “boru” (Dilçin, 1983, s. 37).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Kzk. Az., Gag.,** *boru* “boru”, **Alt.** *pirğa, pirğı* “boru” (ESTY II, s. 194), **Tat.** *birğı* “boru, borazan” (Öner, 2015, s. 60), **Bşkr.** *borğoso* “boru çalan, borazancı” (Özşahin, 2011, s. 2598), **Tuv.** *murğu* “melek otu; düdük” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 78), **Kum** *birğı* “boru” (Pekacar, 2000, s. 50), **KMlk.** *birğı* “boru” (Tavkul, 2000, s. 121), **Özb.** *burğu* “boru” (UTİL I, s. 385), **Gag.** *boru* “boru” (Baskakov vd., 1991, s. 39), **TT.** *boru* “1. Bir yerden başka bir yere sıvı, gaz vb. aktarmaya yarayan, içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir. 2. Borazan” (TS, s. 300).

2.3.113. moylav

Bu sözcük metinde “bıyık” anlamında kullanılmıştır: *Moylav kəmə r tagiptir* “tüyden kemer takmış” (I/0115).

Ölçünlü Kırgızcada *moyloo* “bıyık” (KTS II, s. 929; Yudahin II, s. 30), ağızlarda ise *moylow* “bıyık” (KTDS I, s. 642) şeklinde geçen sözcük Farsça *mūy-leb* “tüy, saç, kıl” sözcüğünden alıntıdır (Akın, 2022, s. 525).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *mu, muy* “kıl” (BV, 1998, s. 798).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **YUyg.** *moylav* “bıyık” (Necip, 1995, s. 275), **Özb.** *moylov* “bıyık” (UTİL II, s. 666).

2.3.114. munar

Bu sözcük metinde “minare” anlamında kullanılmıştır: *Munar başıga çığıb nağra, kərnəyiñ tartqın* “minare başına çıkıp, davul borazan çalmış” (I/1140). Kırgızca sözlüklerde *munara* “minare” (KTS II, s. 940; Yudahin II, 1985, s. 38) ve *munaar* “minare” (KTDS I, s. 650).

Arapça *menāre* “camilerde müezzinin ezan okuduğu, sela verdiği, şerefesi olan, çoğunlukla taştan, yüksek ve ince yapı” (<https://sozluk.gov.tr/>).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *menāre* “minare” (Toparlı vd., 2014, s. 180), **Çağ.** *menāre* “fener, ışık kulesi” (GT, s. 451).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *munara* “minare” (KTTS, 2008, s. 600), **Tat.** *manara* “minare; kule” (Öner, 2014, s. 322), **KTat.** *minare* “minare” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 224), **Bşkr.** *manara* “minare” (Özşahin, 2011, s. 511), **Kum.** *minara* “minare” (Pekacar, 2000, s. 161), **KMlk.** *minare* “minare” (Tavkul, 2000, s. 300), **YUyg.** *munare* “minare” (Necip, 1995, s. 278), **Özb.** *minor, minora* “minare” (UTİL II, s. 598), **Gag.** *minaret* “minare” (Baskakov vd., 1991, s. 177), **Az.** *minarə* “minare” (Altaylı, 2018, s. 2423), **TT.** *minare* “camilerde müezzinin ezan okuduğu, sela verdiği, şerefesi olan, çoğunlukla taştan, yüksek ve ince yapı” (TS, s. 1398).

2.3.115. murut

Bu sözcük metinde “bıyık” anlamında kullanılmıştır: *Şa murut şaftay bolğan, girəvlər qaftay bolğan, eki murutu yəka* “Şah bıyık hançer kadar oldu, gırtlığı çuval kadar oldu, iki bıyığı ise” (I/0135).

Kırgızcada sözlükte *murut* “bıyık” (KTS II, s. 944; Yudahin II, s. 41) şeklinde geçmektedir.

Diyalektlerde kullanılan *burut* (> murut > murt) biçiminin *bur-* kökünden geldiği anlaşıyor (Doerfer: TMEN 740; Räsänen: V 90a). Türkçe *burut* Farsçaya *burūt* olarak geçmiştir (Doerfer: TMEN 740). Clauson’un *burut*’u Farsça bir alıntı sayması düşündürücüdür (ED 301 s. v. bıdık) (Eren, 2007, s. 51).

Tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı tespit edilememiştir, çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı ise aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *mıyık* “sakal, bıyık” (Naskali vd., 1999, s. 134), **Kzk.** *murt* “bıyık” (KTTS, 2008, s. 603), **Kklp.**, **Nog.**, *murt* “bıyık”, **Tat.** *murt* “bıyık”, **YUyg.**, **Özb.** ağıl. *burut* “bıyık” (ESTY VII, s. 93), **Bşkr.** *mort* “bıyık” (Özşahin, 2011, s. 209), **KTat.** *mıyık* “bıyık” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 224), **KMlk.** *mıyık* “bıyık” (Tavkul, 2000, s. 299), **Az.** *bığ* “bıyık” (Altaylı, 2018, s. 443), **TT.** *bıyık* “bıyık” (<https://sozluk.gov.tr/>).

2.3.116. muşla-

Bu sözcük metinde “yumruklamak” anlamında kullanılmaktadır: *Neçən kaapir ölədi, putu menən tepədi, neçən kaapir ölədi qolu menən muşləydi* “nice kafir öldü, ayağı ile tepeledi, eliyle yumrukladı” (I/1290).

Kırgızcada *muşta*- “yumruklamak, yumrukla vurmak” (KTS II, s. 946; Yudahin II, s. 42) anlamında kullanılmaktadır.

Farsça *muşt* “yumruk, yumruk darbesi” (Tietze, 2016, s. 265). Sözcüğün muş –le şeklinde oluştuğu düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *muşt* “yumruk, tokat, dest” (ŞSL, 1995, s. 569).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *muşta*- “yumruklamak” (KTTS, 2008, s. 604), **YUyg.** *muşlaş* “yumruklama” (Necip, 1995, s. 280), **KMlk.** *muşulda*- “sık sık almak, burnundan solumak” (Tavkul, 2000, s. 303), **Özb.** *muştla*- “yumrukla vurmak” (UTİL II, s. 659), **Gag.** *muşta* “yumruk” (Baskakov vd., 1991, s. 179), **TT.** *muştala*- “muşta ile vurmak” (TS, s. 1423).

2.3.117. nağra

Bu sözcük metinde “davul” anlamında kullanılmaktadır: *Nağra kərnəyiñ tartib, munar başığa çıgib, çar tərəbkə xat bergin* “davull borazan çalıp, minare başına çıkıp, dört tarafa mektup gönderin” (II/0065).

Kırgızcada *nagara* “davul” (KTS I, s. 660; KTDS I, s. 660) anlamında kullanılmaktadır.

Kökeni Farsça *naqqāre* “davul, kös, dümbelek” (Akın, 2022, s. 526) sözcüğüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *naqqāre* “davul” (Toparlı vd., 2014, s. 197), **Çağ.** *naqqāre* “davul” (ŞSL, 1995, s. 580; ŞHD, 1998, s. 559).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kum.** *naqıra* “davul, trampet” (Pekacar, 2000, s. 165), **YUyg.** *nağra* “davul” (Necip, 1995, s. 284), **Özb.** *noğora* “davul” (UTİL II, s. 65), **Az.** *nağara* “davul” (Altaylı, 2018, s. 2514), **TT.ağl.** *nagara* “davul” (DS, 1997, s. 272)

2.3.118. neçən

Bu sözcük metinde “nice, çok” anlamında kullanılmaktadır: *Neçən menzil col cürğan, tañ Şalpan beri batib* “nice menzil yol gitmiş, çoban yıldızı beri batıp” (II/1989).

Kırgızca sözlüklerde *neçen* “birçok, pek çok, epey, bir hayli” (KTS II, s. 966; Yudahin II, 1985, s. 56) anlamında kullanılmaktadır.

Nişanyan’a göre Eski Türkçe *ne+çe* ekiyle türetilmiştir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *neçe* “kaç, ne kadar” (DLT, 2014, s. 768), **Hrz.** *neçe* “nice, ne kadar çok, ne kadar, pek çok” (NF, 1998, s. 312), **Kıp.** *niçe* “nice, ne kadar; birçok” (Toparlı vd., 2014, s. 201), **Çağ.** *niçe* “ne kadar, kaç” (ŞHD, 1998, s. 568), **EAT.** *nice* “nasıl; çok, birçok” (Dilçin, 1983, s. 157).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *neşeme* “birçok, nice, ne kadar çok” (KTTS, 2008, s. 617), **Tat.** *niçe* “pek çok, birçok” (Öner, 2015, s. 359), **Bşkr.** *nise* “nice, pek çok; kaç, ne kadar” (Özşahin, 2011, s. 1844), **Kum.** *neçe* “kaç, nice; çok” (Pekacar, 2000, s. 167), **KMlk.** *nege* “niye niçin” (Tavkul, 2000, s. 306), **Kraim,** *neça* “nice, ne kadar” (Kowalski, 1996, s. 104), **Hks.** *nince* “kaç, ne kadar” (Naskali vd., 2007, s. 324), **Özb.** *neça-neça* “birçok, nice” (UTİL III, s. 35), **Az.** *neçə* “kaç; miktarı belirten soru sıfatı” (Altaylı, 2018, s. 2537), **Gag.** *nice/nicel* “nasıl, ne şekilde” (Baskakov vd., 1991, s. 184), **TT.** *nice* “pek çok” (TS, s. 1473).

2.3.119. nəəli

Bu sözcük metinde “feryat” anlamında kullanılmaktadır: *tə:rət alıp turup ənən, kudağa bir nəəli kılıp, cañğı taştı alıp ırğıtıp ciberip, eşikti açıp kirse, bir kəptər cəni bar eken* “abdest alıp sonra, Allah’a yalvarıp, deminki taşı kaldırıp atmış, kapıyı açıp girdiğinde, bir güvercin varmış” ([II.] [1.]).

Kırgızca sözlüklerde *naalı-* “feryat etmek, ağlamak” (KTS II, s. 957; Yudahin II, 1985, s. 50) şeklinde geçmektedir.

Kökeni Farsça *nale* “İnilti, inleyiş, inleme; nara, çığlık; nağme; bir musiki makamı; (tas.) yakarış; küçük ırmak.” (Akın, 2022, s. 527) sözüne dayanmaktadır.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *nāle* “inleme” (Toparlı vd., 2014, s. 197), **Çağ.** *nāle* “inleme, inilti” (ŞHD, 1998, s. 560).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *nala* “feryat, kaygı, tasa” (KTTS, 2008, s. 612), **YUyg.** *nale* “feryat, çığlık” (Necip, 1995, s. 285), **Özb.** *nola* “feryad” (UTİL II, s. 52), **Az.** *nalə* “inilti, feryat, inleme, inleyiş, figan” (Altaylı, 2018, s. 2521).

2.3.120. *nımcan*

Bu sözcük metinde “perişan, dermansız” anlamında kullanılmaktadır: *Avaz nımcan boluptur əni körgən Cığádar, tartqın ə, tartqın, - deydi* “Avaz bayılmış, onu gören Cigadar, hadi hadi dedi” (I/1220).

Kırgızcada *nımcan* “hâlsiz, dermansız, mecalısız” (Yudahin II, 1985, s. 59) şeklinde kullanılmaktadır.

Kökeni Farsça *nīm-cān* “Yarı canlı; yorgun, bitkin.” (Akın, 2022, s. 531) sözüne dayanmaktadır.

Bu sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir. Sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Yazı Dilleri: **YUyg.** *nımcan* “yarım can; güçsüz, bitkin” (Necip, 1995, s. 290), **Özb.** *nımcon* “yarım can; zayıf, nazık” (UTİL III, s. 39), **Az.** *nımcan* “yarı ölü” (Altaylı, 2018, s. 2572).

2.3.121. *nimnə*

Bu sözcük metinde “ne” anlamında kullanılmaktadır: *Əylənəyin, beg Avaz, nimnə bəlá bar? sözlər sözlə, beg Avaz* “kurban olayım Bey Avaz ne var böyle, sözler söyle?” (II/0875).

Ölçünlü Kırgızcada *emne* “ne, hangi şey” (KTS II, s. 1427), ağızlarda ise *nimä* “ne, şey” (KTDS I, s. 673) şeklinde geçen bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *nämä* “ne, hangi” (Caferoğlu, 2015, s. 136), **Krh.** *neme nē* “nemene şey” (DLT, 2014, s. 768), **Hrz.** *neme* “ne, ne şey, şey” (ME, 2014, s. 159), **Kıp.** *neme* “herhangi bir şey” (Toparlı vd., 2014, s. 200), **Çağ.** *nime* “şey, nesne” (AL, 2002, s. 468), **EAT.** *nemerse* “nesne, şey” (Dilçin, 1983, s. 157).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *ne* “ne” (Naskali vd., 1999, s. 137), **Kzk.** *nemene* “ne, şey” (KTTS, 2008, s. 617), **Bşkr.** *neme* “şey; varlık, nesne; olay, durum” (Özşahin, 2011, s. 940), **Kum.** *ne* “ne” (Pekacar, 2011, s. 207), **Kar.** *nega* “neye, ne için”

(Kowalski, 1996, s. 104), **YUyg.** *nime* “ne” (Necip, 1995, s. 290), **Özb.** *nima* “şey, ne” (UTİL III, s. 38), **KMlk.** *neme* “şey” (Tavkul, 2000, s. 306), **Şor.** *nööre* “neden, niçin, niye, ne diye” (Tannagaşeva ve Akalın, 1991, s. 67), **Hks.** *nime* “ne” (Naskali vd., 2007, s. 223), **Az.** *nə* “ne” (Altaylı, 2018, s. 2547), **Gag.** *ne* “ne” (Baskakov vd., 1991, s. 182), **TT.** *ne* “hangi şey, ne” (TS, s. 1460).

2.3.122. nobat

Bu sözcük metinde “sıra” anlamında kullanılmaktadır: *Əni körgən Cığádar bu nobat kimdə?* “Onu gören Cigadar, bu sıra kimde?” (I/0885).

Ölçünlü Kırgızcada *nöömöt* “sıra” (KTS I, s. 969; Yudahin II, 1985, s. 58), ağızlarında ise *novət* “sıra” (KTDS I, s. 675) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça *nevbet* “nöbet, sıra” (Akın, 2022, s. 684) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *nevbet* “resmi yerlerde belli zamanlarda çalınan davul” (KB, 1979, s. 330), **Hz.** *nevbet* “sıra, nöbet, sıra ile yapılan iş” (NF, 2014, s. 315), **Kıp.** *nevbet* “sıra, nöbet” (Toparlı vd., 2014, s. 200), **Çağ.** *nevbet* “sıra, nöbet” (ŞHD, 1998, s. 567).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Tat.** *nevbet* “sıra” (Öner, 2015, s. 357), **Bşkr.** *nevbet* “sıra, sırayla yapılan iş” (Özşahin, 2011, s. 838), **KTat.** *nevbet* “nöbet, sıra, keşik” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 236), **YUyg.** *nöbet, növet* “nöbet, sıra, defa” (Necip, 1995, s. 292), **Özb.** *navbat* “sıra” (UTİL III, s. 6), **Az.** *növbət* “nöbet” (Altaylı, 2018, s. 2588), **TT.** *nöbet* “sıra, keşik; kez, defa” (TS, s. 1481).

2.3.123. nom

Bu sözcük metinde “nam, ün” anlamında kullanılmaktadır: *Senin barıñda, deydi, nomumuz çıkmaydı, deydi* “sen varken namımız çıkmaz dedi” (II/0910).

Kırgızca sözlüklerde *naam* “isim; ün, şöret” (KTS II, s. 958; Yudahin II, 1985, s. 50) biçiminde geçmektedir.

Farsça *nām* “ün” (<https://sozluk.gov.tr/>) sözünden alıntıdır.

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *nām* “isim, ün, lakap” (ŞHD, 1998, s. 560).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *nam* “sülale, köken; ad, isim” (KTTS, s. 612), **Tat.** *nam* “ad; nam, şöhet” (Öner, 2015, s. 355), **KTat.** *nam* “nam” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 233), **Bşkr.** *nam* “nam, isim, ad” (Özşahin, 2011, s. 537), **YUyg.** *nam* “nam, ad, isim” (Necip, 1995, s. 285), **Özb.** *nom* “ad, isim; unvan; ün” (UTİL III, s. 53), **Gag.** *nam* “nam, ün” (Baskakov vd., 1991, s. 180), **Az.** *nam* “nam” (Altaylı, 2018, s. 2521), **TT.** *nam* “ad, ün” (TS, s. 1454).

2.3.124. nöükər

Bu sözcük metinde “asker, yiğit” anlamında kullanılmaktadır: *Bizgə tilimgə kəlmə salgin, səñgə nöükər bolərmiz* “bize şehadet getirt sana asker oluruz” (II/1291).

Kırgızcada *nökör* “kahramanın yardımcısı; arkadaş; eş; asker, er” (KTS II, s. 969; Yudahin II, 1985, s. 58) şeklinde kullanılmaktadır. Sözcüğün kökeni Moğolca *nöker* *nökör* sözüne dayandırılmaktadır (bk. Eren, 1999: 301).

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *nevkār, nöger* “yoldaş, arkadaş” (Toparlı vd., 2014, s. 200, 202), **Çağ.** *nöker* “hizmetkâr, uşak” (MK, 1993, s. 515), **EAT.** *nöker* “maiyet memuru, hizmetçi; kuma” (Dilçin, 1983, s. 158).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *nökör* “dost, arkadaş” (Naskali vd., 1999, s. 137), **Kzk.** *nöker* “yaver” (KTTS, 2008, s. 619), **Bşkr.** *nöger* “muhafaza, koruma; sağdıç” (Özşahin, 2011, s. 733), **Kum.** *nöker* “hizmetkâr, uşak” (Pekacar, 2000, s. 169), **KMlk.** *nöger* “arkadaş, dost” (Tavkul, 2000, s. 306), **YUyg.** *nöker* “hizmetkâr, uşak” (Necip, 1995, s. 292), **Az.** *nökər* “erkek hizmetçi” (Altaylı, 2018, s. 2586), **TT.ağl.** *nöger* “erkek arkadaş” (DS IX, s. 3255).

2.3.125. olca

Bu sözcük metinde “esir; ganimet” anlamında kullanılmaktadır: *məngə tartu cügərsin, məngə tartu cügərməsa, özləri olca bolər, malıñ soyuş bolər* “bana çekip versin, bana çekip vermezse kendileri esir olur, hayvanları kurban olur” (I/0170).

Kırgızca sözlüklerde *olco* “ganimet; esir” (KTS II, s. 980; Yudahin II, 1985, s. 67) şeklinde geçmektedir. Moğolcada *olza* “Bulunan, tarihî ya da değerli şey (ganimet)” sözcüğünden geldiği düşünülmektedir (Akın, 2002, s. 804).

Söz konusu sözcüğün diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *olça* “ganimet” (TİEM, 2004, s. 73, 526), **Hrz.** *olca* “ganimet, yağma” (ME, 2014, s. 162), **Kıp.** *olça* “ganimet” (Toparlı vd., 2014, s. 204), **Çağ.** *olça* “ganimet” (ŞAD, 2019, s. 688).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *olco* “esir” (Naskali vd., 1999, s. 139), **Kzk.** *olja* “ganimet; kazanç” (KTTS, 2008, s. 631), **Tat.** *ulca* “ganimet” (Öner, 2015, s. 513), **Kum.** *olca* “eş, kar; ganimet” (Pekacar, 2000, s. 171), **Kar.** *olca* “savaş ganimeti” (Kowalski, 1996, s. 108), **Hks.** *olca* “1. Kazanç, gelir, 2. Üretim, istihsal; 3. Ganimet” (Naskali vd., 2007, s. 332), **YUyg.** *olca* “ganimet” (Necip, 1995: 295), **Özb.** *olca* “ganimet; av” (UTİL V, s. 148), **TT.ağl.** *olca* “düşmandan ele geçirilen mal” (DS IX, s. 3277).

2.3.126. oy

Bu sözcük metinde “çukur yer” anlamında kullanılmaktadır: *Bu:ra tö:deg cöüläşkän, aygır atteg tişleşkän, döñ cerler oy bolğan, oy cerler döñ bolğan buğra gibi dövüşmüşler*, “aygır at gibi dişleşmişler, tepe yerler, çukur olmuş, çukur yerler, tepe olmuş” (I/0875).

Kırgızcada oy “ova, ovalık yer” (KTS I, s. 975; Yudahin II, 1985, s. 62) şeklinde kullanılmaktadır. Gülensoy, *öy* Eski Türkçe “oyuk, çukur” (Gülensoy, 2007, s. 643).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** oy “kamış, saz; oyuk, çukur” (Caferoğlu, 2015, s. 145), **Krh.** *öy* “yerdeki oyukluk” (DLT, 2014, s. 781), **Hrz.** *oylum* “oyuk yer, çukur” (SKT, s. 830), **Kıp.** oy “vadi” (Toparlı vd., 2014, s. 207).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** oy “derin çökük yer” (Naskali vd., 199, s. 141), **Kzk.** oy “çukur yer”, *oyık* “oyuk, delik” (KTTS, 2008, s. 624, 626), **Tat.** *uydik* “oyuk” (Öner, 2015, s. 524), **KTat.** *oygal* “çukur” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 246), **Bşkr.** *uymağ* “yüksük; küçük oyuk yer”, *uyma* “oyuk, büyük oyuk” (Özşahin, 2011, s. 411, 857), **Kum.** *oyma* “çukur, oyuk”, *oyuk* “çukur” (Pekacar, 2000, s. 177, 178), **YUyg.** oy “çukur, girinti, ova”, *oyluk* “çukur, düzgün olmayan yer, ova” (Necip, 1995, s. 300, 301), **Özb.** *oyık* “oyuk yer, çukur” (UTİL V, s. 141), **Hks.** oy “çukur, girinti, oyuk” (Naskali vd., 2007, s. 343), **TT.ağl.** *oylak* “çukur yer” (DS IX, s. 3301).

2.3.127. oyaq

Bu sözcük metinde “o taraf” anlamında kullanılmaktadır: *Ol oyaqтан at saldı, bul buyaqтан at salğan* “o otaraftan at sürmüş, bu bu taraftan at sürmüş (II/0578).

Kırgızcanın ağızlarında *onuyakta* “o tarafta” (KTDS II, s. 695) şeklinde kullanılmaktadır. O “o, işaret sıfatı” ve *yak* “taraf, yön” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Söz konusu sözcüğün sadece yeni Uygur Türkçesindeki kullanımı tespit edilmiştir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *uyaq* “o taraf, ötesi” (Necip, 1995, s. 441).

2.3.128. öküm

Bu sözcük metinde “hüküm” anlamında kullanılmıştır: *Məngə öküm kılədi* “bana hüküm verdi” (I/0120).

Kırgızca sözlüklerde *öküm* “hüküm, karar” (KTS II, s. 1015; Yudahin II, 1985, s. 91) şeklinde geçmektedir. Arapça *xukm* “yargı, karar” (<https://sozluk.gov.tr/>).

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *xukm* “hüküm, emir” (KB, 1979, s. 180), **Hz.** *xüküm, xüküm* “hüküm, emir, buyruk” (NF, 2014, s. 176), **Kıp.** *xüküm* “yargı, hüküm” (Toparlı vd., 2014, s. 99), **Çağ.** *xüküm* “hüküm, emir” (ŞHD, 1998, s. 466).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *ökim* “hüküm” (KTTS, 2008, s. 650), **Tat.** *hökëm* “hüküm, yargı” (Öner, 2015, s. 157), **KTat.** *üküm/hüküm* “hüküm, yargı, egemenlik” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 365), **Bşkr.** *hököm* “yönetim, hüküm” (Özşahin, 2011, s. 683), **Kum.** *hukmu* “hüküm, karar” (Pekacar, 2000, s. 126), **YUyg.** *höküm* “hüküm” (Necip, 1995, s. 157), **Özb.** *xukm* “hüküm” (UTİL V, s. 559), **Az.** *hökm* “hüküm” (Altaylı, 2018, s. 1457), **TT.** *hüküm* “yargı” (TS, s. 907).

2.3.129. palavan

Bu sözcük metinde “pehlivan, savaşçı” anlamında kullanılmaktadır: *Menin əkəm Cigádar, kəttə palavan ekən* “benim abim Cigadar, büyük pehlivanmış” (I/0828).

Kırgızcada *balban* “pehlivan, güreşçi” (KTS I, s. 169; Yudahin I, 1985, s. 104), anlamında kullanılmaktadır. Farsça *pehlevān* “pehlivan, güreşçi, yiğit” (Akın, 2022, s. 536).

Diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh. Hrz. pehlevān** “pehlivan, yiğit” (NF, 2014, s. 344), **Kıp. pehlevān** “pehlivan, yiğit” (Toparlı vd., 2014, s. 215), **Çağ. pehlevān** “yiğit, pehlivan” (MÜN, 1993, s. 549).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk. baluwan** “pehlivan” (KTTS, s. 106), **Bşkr. pehlévan** “pehlivan, yiğit, güçlü” (Özşahin, 2011, s. 649), **Kum. pehlewān** “pehlivan” (Pekacar, 2000, s. 187), **KMlk. palapan** “dev, dev yapılı” (Tavkul, 2000, s. 320), **YUyg. palvan, pehlivan** “pehlivan, savaşçı, bahadır” (Necip, 1995, s. 318), **Özb. paxlavon** “pehlivan; bahadır” (UTİL III, s. 244), **Az. pəhləvan** “pehlivan” (Altaylı, 2018, s. 2723), **Gag. pelivan** “pehlivan, bahadır” (Baskakov vd., 1991, s. 194), **TT. pehlivan** “güreşçi” (TS, s. 1590).

2.3.130. pata

Bu sözcük metinde “hayır dua” anlamında kullanılmaktadır: *mengə pata ber ata* “bana dua et baba” (I/0369).

Kırgızcada *bata* “fatiha; hayır dua” (KTS I, s. 189; Yudahin I, 1985, s. 116) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça *fātixa* “Kur'an'ın ilk suresi” (Akın, 2022, s. 251) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp. fātixa** “fatiha suresi” (Toparlı vd., 2014, s. 81), **Çağ. fātiha** “başlangıç, giriş” (BV, 1998, s. 700).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk. bata** “ölen kişi için okunan dua; fatiha; iyi dilek, temenni” (KTTS, 2008, s. 114), **Tat. bata** “fatiha; hayır dua; bereket” (Öner, 2015, s. 50), **Bşkr. bata** “fatiha duası” (Özşahin, 2011, s. 1791), **Bşk. bata** “fatiha duası” (Özşahin, 2017, s. 66), **Kum. patiha** “fatiha; son dua” (Pekacar, 2000, s. 186), **YUyg. patihe** “fatiha” (Necip, 1995, s. 316), **Özb. potixa** “fatiha; hayır dua” (UTİL III, s. 311), **Az. fatihə** “fatiha” (Altaylı, 2018, s. 1183), **TT. fatiha** “Kur'an'ın ilk suresi” (TS, s. 683).

2.3.131. pay

Bu sözcük metinde “ayak” anlamında kullanılmaktadır: *Közləri tağdan ötkən, tört payı cergə batқан* “gözler dağdan geçmiş, dört ayağı yere batmış” (I/0535).

Kırgızcanın ağızlarında *pay* “ayak tabanı; iz; toynak” (KTDS II, s. 720) şeklinde kullanılmaktadır. Kökeni ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. *pāy* “ayak” (ŞHD, 1998, s. 585).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: YUyg. *pay* “bacak; kiriş, sınır” (Necip, 1995, s. 317),

Özb. *pay* “ayak tabanı; ayak; iz” (UTİL III, s. 199).

2.3.132. payandoz

Bu sözcük metinde “hayvan postu” anlamında kullanılmaktadır: *Xırdın başınan payandoz döşöp, şəərgə alıp tüşüp Dü:vez xandı nar berip, zər berip, at berip, tondop, izzət kılıp, anan colgo salıp cibergen eken, aq patasın alıp* “dağın başından kuzu ve oğlak postu döşeyerek, şehre getirip, Düvez Han’a deve, altın, at hediye edip, kürk giydirip, hürmet edip, sonra hayır duasını alıp uğurlamış” [VI.] [1,].

Ölçünlü Kırgızcada *bayandos* “teğelti; değerli kumaşlardan oturmak için yapılan minder” (KTS I, s. 205; Yudahin I, 1985, s. 122), ağızlarda ise *payandaz* “döşek; yorgan” (KTDS II, 720) şeklinde görülen sözcüğün, tarihî ve diğer çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı tespit edilememiştir.

2.3.133. payça

Bu sözcük metinde “bacak, baldır” anlamında kullanılmaktadır: *Payçağıdan e uşlab, bir məydən təyləb urub* “bacaklarından tutup, yere vurmuş” (I/1446).

Kırgızcanın ağızlarında *payça* “paça; baldır” (KTDS II, s. 722) şeklinde kullanılmaktadır. Farsça *pāy-çe* “1. Küçük ayak. 2. Paça, pantolon, şalvar gibi şeylerin dizden aşağı olan kısmı. 3. Koyun, keçi, sığır ayağı. 4. Koyun, keçi sığır ayağından yapılan yemek.” (Akin, 2022: 535).

Sözcüğün, tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir. Sözcüğün çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. YUyg. *pacak* “bacak, ayak” (Necip, 1995, s. 312),

Özb. *poyça, poça* “küçük ayak; paça; baldır” (UTİL III, s. 288, 302), **KTat.** *bacak* “bacak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 55), **Gag.** *paça* “1. Paça, 2. Pantolon paçası” (Baskakov vd., 1991, s. 190), **Az.** *paça* “paça” (Altaylı, 2018, s. 2681), **TT.** *paça*

“pantolon, don, şalvar vb. giyeceklerde bacakların çıktığı aşağı bölüm; kasaplık hayvanların ayağı” (TS, s. 1561).

2.3.134. pələkət, ələkət

Bu sözcük metinde “felaket, bela” anlamında kullanılmaktadır: *bala desə, pələkət, başıma pütən ələkət* “oğul değil felaket, başıma gelmiş bela” (II/1077).

Kırgızca sözlüklerde *balaket* “felaket, kaza; çok kötü; yaman, uyanık” (KTS I, s. 167; Yudahin I, 1985, s. 103) ve *bələkət* “kaza” (KTS I, s. 213) şeklinde geçmektedir. Arapça fələkət “kaza, bahtsızlık, bela, azap” (Akın, 2022, s. 602).

Söz konusu sözcük, tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *bəleket, pəleket* “felaket, afet” (KTTS, 2008, s. 119), **Bşkr.** *feleket* “felaket, bela” (Özşahin, 2011, s. 869), **Kum.** *peleket* “telaş, endişe; musibet, bela” (Pekacar, 2000, s. 187), **KTat.** *felâket* “felaket” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 117), **YUyg.** *palaket* “felaket” (Necip, 1995, s. 313), **Az.** *fələket* “felaket” (Altaylı, 2018, s. 1193), **TT.** *felaket* “büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan olay veya durum, yıkım, bela; çok kötü” (TS, s. 686).

2.3.135. pənci

Bu sözcük metinde “beş yaşındaki iğdiş edilmiş koyun” anlamında kullanılmaktadır: *Ayım turdu cayıdan, çari koydək çəypəlip, pənci koydəy pəypəlip* “kadın kalktı yerinden dört yaşındaki koyun gibi sallanıp, beş yaşındaki koyun gibi yürüyüp” (I/0675).

Kırgızcanın ağızlarında *pənci* “beş yaşındaki iğdiş edilmiş koyun” (KTDS II, s. 740) şeklinde görülmektedir. Sözcüğün Farsça penc “beş” kökenli olduğu bilinmektedir.

Sözcüğün, diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı tespit edilememiştir.

2.3.136. peşənə

Bu sözcük metinde “alın; baht” anlamında kullanılmaktadır: *Kelgəniñ gülzər bolsun, peşənəñ xudáy açsın, kılıçıñnan kan çəçsin* “geldiğin yer gülbahçesi olsun, bahtını Allah açsın, kılıcın kan saçsın” (II/0350).

Ölçünlü Kırgızcada *beşene* “alın; alın yazısı, kader” (KTS I, s. 224; Yudahin I, 1985, s. 133), ağızlarda ise *pəşənə* “alın; kader” (KTDS II, s. 745) kullanımı mevcuttur. Kökeni Farsça *pīšāni* “alın” (Akın, 2022, s. 441) sözcüğüne dayanmaktadır.

Sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir, diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise şu şekillerde görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *peşene* “kader, alın yazgısı” (KTTS, 2008, s. 675), **YUyg.** *pəşane, pişane* “alın; alın yazısı” (Necip, 1995, s. 321, 323), **Özb.** *peşana, peşona* “alın; alın yazgısı” (UTİL III, s. 250, 252).

2.3.137. pir

Bu sözcük metinde “pir; akıl veren bilge kişi” anlamında kullanılmaktadır: *Əylənayın, cən atam, piri kəmilim atam, menin atam bar, deydi, menin anam bar, deydi, menin şaharım bar, deydi* “Kurban olayım can atam, piri kamilim atam, “benim babam var” dedi, “benim anam var” dedi. (II/1305).

Kırgızcada *pir* “pir; akıl veren bilge kişi” (KTS II, s. 1041; KTDS II, s. 749) şeklindeki kullanımı görülmektedir. Farsça *pīr* “yaşlı, ihtiyar” (Akın, 2022, s. 541) sözcüğünden alıntıdır.

Söz konusu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Hrzs. *pīr* “yaşlı, ihtiyar” (KE, 2019, s. 1094), **Kıp.** *pīr* “yaşlı, ihtiyar” (Toparlı vd., 2014, s. 216), **Çağ.** *pīr* “yaşlı, ihtiyar, pir” (ŞHD, 1998, s. 587).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *pir* “pir” (KTTS, 2008, s. 683), **Bşkr.** *pir* “dini mezhep lideri” (Özşahin, 2011, s. 789), **Kar.** *pir* “pir” (Kowalski, 1996, s. 114), **YUyg.** *pir* “ihtiyar; ruhi, manevi baba” (Necip, 1995, s. 323), **Özb.** *pir* “ihtiyar; bir tarikat kurucusu” (UTİL III, s. 261), **TT.** *pir* “yaşlı, koca, ihtiyar kimse; bir tarikat veya sanatın kurucusu; herhangi bir konuda, bir meslekte deneyim kazanmış, eskimiş kimse, guru” (TS, s. 1608).

2.3.138. put

Bu sözcük metinde “ayak” anlamında kullanılmaktadır: *Qarmay desəm, qolum yok, mañay desəm, putum yok* “tutacak elim yok yürüyecek ayağım yok” (II/0504).

Ölçünlü Kırgızcada *but* “bacak; ayak” (KTS I, s. 277; Yudahin I, 1985, s. 162), ağızlarda ise *put* “ayak, bacak” (KTDS II, s. 758) şeklinde görülmektedir. Kökeni Eski Türkçe *būt* “bacak” sözüne dayanmaktadır (Nişanyan, 2007: 120).

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *but* “but, ayak, bacak” (Caferoğlu, 2015, s. 55), **Krh.** *būt* “but, ayak” (DLT, 2014, s. 604), **Hrz.** *but* “bacak, but” (ME, 2014, s. 108), **Kıp.** *but* “but” (Toparlı vd., 2014, s. 38), **Çağ.** *but, büt* “but” (AL, 2002, s. 193).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *but* “ayak, bacak” (Naskali vd., 1999, s. 46), **Kzk.** *but* “1. But. 2. Ayak. 3. Hayvanın art kalça kısmı” (Koç vd. 2021, s. 182), **Tat.** *bot* “ayağın dizden kalça kemiğine kadar olan kısmı, but” (Öner, 2011, s. 65), **Bşkr.** *bot* “yağın topuktan yukarı kısmı, but ” (Özşahin, 2011, s. 201), **Kum.** *but* “bacak” (Pekacar, 2000, s. 63), **Kar.** *but* “but, kalça” (Kowalski, 1996, s. 34), **Hks.** *put* “but, kalça” (Naskali vd., 2007, s. 401), **YUyg.** *put* “bacak, ayak” (Necip, 1995, s. 328), **KMlk.** *but* “bacak” (Tavkul, 2000, s. 131), **Özb.** *put* “ayak” (UTİL III, s. 323), **Az.** *bud* “bacağın yukarı kısmı, kalın tarafı” (Altaylı, 2018, s. 528), **TT.** *but* “1. İnsan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü. 2. Hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü” (TS, s. 330).

2.3.139. sər

Bu sözcük metinde “baş, kafa” anlamında kullanılmaktadır: *Kəttə kə:bən sər bəylər* “büyük küçüklü baş beyler” (I/022).

Kırgızca sözlüklerde *ser* “gür, kalın, çok” (KTS II, s. 1083) ve *sər* “etki; denk, eşit” (KTDS II, s. 797) şekillerinde görülmektedir. Farsça *ser* “baş” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dillerinde: **Kıp.** *ser* “baş” (Toparlı vd., s. 232), **Çağ.** *ser* “baş, kafa” (ŞHD, 1998, s. 604; ŞAD, 2019, s. 748).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Kzk.** *sar* “baş, kafa” (UTİL III, s. 444), **KMlk.** *ser* “dikkatsiz, dalgın, bunak” (Tavkul, 2000, s. 338), **TT.** *ser* “baş, kafa; başkan, reis” (TS, s. 1732).

2.3.140. səvləd

Bu sözcük metinde “şöhret, şan, duruş” anlamında kullanılmaktadır: *Xan-a begdin səvlədi* ənə kádi káumədi “han beyin şöhreti, içte dıŝta görünüşü” (II/0010).

Ölçünlü Kırgızcada *söölöt* “şöhret, şan, ün; şan, gösteriş” (KTS II, s. 1099; Yudahin II, 1985, s. 161), ağızlarda ise *səvlət* “şan, şöhret; tatlı; zevk; insanın duruşu” (KTDS II, s. 792) şeklinde geçmektedir. Arapça *şavlat* “şiddetli hücum, saldırma” (Akın, 2022, s. 783) sözünden gelmektedir.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Kıp. *şavlet* “hücum, saldırı” (Toparlı vd., 2014, s. 229), **Çağ.** *şavlet* “saldırma, hücum” (BV, 1998, s. 846).

Çağdaş Türk yazı Dilleri: Kzk. *səwlet* “şatafat, debdebe, güzellik; mimari” (KTTS, 2008, s. 720), **Tat.** *savlet* “hücum” (Öner, 2015, s. 401), **Özb.** *savlat* “güç, kudret; büyüklük;” (UTİL III, s. 415), **TT.** *savlet* “şiddetli saldırı” (TS, s. 1711).

2.3.141. souru

Bu sözcük metinde “sağrı” anlamında kullanılmaktadır: *Çadı bár çar dərədeg, sourusu çoñ gemədeg* “sağrısı büyük gemi kadar, kendisi şehir kalesi kadar” (I/0454).

Kırgızca sözlüklerde *sooru* “sağrı, memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm; bu bölümün derisi veya bundan yapılan kösele” (KTS II, s. 1093; Yudahin II, 1985, s. 155) şeklinde geçmektedir.

Sözcük Eren’e göre Moğolca *sāri* sözcüğünden alıntıdır (Eren, 1999, s. 349).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krlh. *sagrı* “sağrı” (DLT, 2014, s. 799), **Kıp.** *şagrı* “sağrı, at ve diğer tırnaklıların gerisi” (Toparlı vd., 2014, s. 223), **Çağ.** *şagrı* “sırt ve arka” (ŞSL, 1995, s. 363).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *sawır* “sağrı; hayvanın sağrı kısmından işlenerek elde edilen deri” (KTTS, s. 717), **Kum.** *sawru* “sağrı” (Pekacar, 2011, s. 290), **Kklp.** *sawırı* “sağrı”, **Nog.** *savır* “sağrı”, **Trkm.** *şagrı* “sağrı”, Tuv. *sar* “sağrı” (Eren, 1999, s. 349), **KMlk.** *savru* “sağrı” (Tavkul, 2000, s. 335), **YUyg.** *şagra* “sağrı” (Necip, 1995, s. 337), **Bşk.** *havrı* “atın sağrısı, at sırtının arka kısmı” (Özşahin, 2017, s. 188), **Az.** *şagrı* “sağrı” (Altaylı, 2018, s. 2864), **TT.** *şagrı* “memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm” (TS, s. 1681).

2.3.142. soyuş

Bu sözcük metinde “kurbanlık etmek, kesmek” anlamında kullanılmaktadır: *Özlərin olcâ kılıb, malların soyuş kılıb* “kendilerini esir edip, mallarını kurban edip” (I/0623).

Kırgızcada *soyuş* “düğünlerde, törenlerde kesilen hayvan; kurbanlık” (KTS II, s. 1095; Yudahin II, 1985, s. 158) biçiminde kullanılmaktadır.

Bu sözcük, Eski Türkçedeki “yüzmek; kesmek” anlamındaki *soy-* kelimesine *-Uş* fiilden isim yapım ekinin (isim-fiil) eklenmesiyle meydana gelişmiştir.

Sözcüğün, tarihî Türk yazı dillerindeki kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde kullanımı ise aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *soy-* “hayvanlar için kesmek, yüzmek” (Naskali vd., 1999, s. 157), **Kzk.** *soyıs, soyım* “kesilecek hayvan, kesimlik” (KTTS, 2008, s. 733), **Tat.** *suıuş* “öldürme, katliam” (Öner, 2015, s. 422), **KTat.** *soymak* “kesmek, boğazlamak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 309), **YUyg.** *soyuş* “kesme, soyma, soyuş” (Necip, 1995, s. 361), **Şor.** *soy-* “kabuk soymak, deri soymak, yüzmek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 95), **Hks.** *soy-* “soymak, çıkarmak, yüzmek” (Naskali vd., 2007, s. 460), **KMlk.** *soyuş-* “kesmek” (Tavkul, 2000, s. 352), **Gag.** *soyulmaa* “soymak” (Baskakov vd., 1991, s. 223), **TT.** *soyuş* “soyma işi veya biçimi” (TS, s. 1798).

2.3.143. sözlö-

Bu sözcük metinde “söylemek” anlamında kullanılmaktadır: *Şəyavaz xan sözləydi* “Şeyavaz han söyledi” (I/0726).

Ölçünlü Kırgızcada *söylö-* “konuşmak, demek” (KTS II, s. 1111; Yudahin II, 1985, s. 171), ağzlarda ise *sözdö-* “konuşmak” (KTDS II, s. 816) şeklinde kullanılmaktadır. “*söz + -le-* eki. Türkçede *-z-* sesinin *-y-*’ye çevrildiği göze çarpıyor. Türkçede buna benzer *-z- > -y-* örneklerine sıklıkla tanık oluyoruz” (Eren, 1999: 356).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *sözle-* “söylemek, konuşmak” (DLT, 2014, s. 833), **Hrz.** *sözle-* “söylemek, konuşmak; birinin ardından konuşmak” (NF, 1998, s. 381), **Kıp.** *sözle-* “söylemek, demek” (Toparlı vd., s. 242), **Çağ.** *sözle-* “söylemek” (ŞHD, 1998, s. 612), **EAT.** *sözlemek* “söylemek” (Dilçin, 1983, s. 193).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *sözle-* “konuşmak” (KTTS, 2008, s. 740), **Kklp.**, **Trkm.**, *söyle-* “konuşmak”; **Bşkr.ağl.** *çüle-* “konuşmak” (ESTY VII, s. 340), **Tat.** *söyle-* “söylemek; anlatmak” (Öner, 2015, s. 417), **KTat.** söylemek “söylemek” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 310), **Kum.** *söyle-* “konuşmak” (Pekacar, 2000, s. 253), **Tuv.** *söglee-* “söylemek, demek” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 95), **KMlk.** *söleş-* “konuşma” (Tavkul, 2000, s. 353), **Hks.** *söle-* “söylemek, demek” (Naskali vd., 2007, s. 462), **YUyg.** *sözli-* “söylemek” (Necip, 1995, s. 363), **Gag.** *sölemee* “söylemek, demek, konuşmak” (Baskakov, 1991, s. 223), **Az.** *söylämək* “söylemek” (Altaylı, 2018, s. 3032), **TT.** *söyle-* “düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak” (TS, s. 1802).

2.3.144. su:sun

Bu sözcük metinde “içecek” anlamında kullanılmaktadır: *Əylənəyin, cən balam, su:sunumğa tap* “kurban olayım can balam, içmek için bir şey bul” (I/1275).

Kırgızca sözlüklerde *suusun* “susuzluk; içecek” (KTS II, s. 1110; Yudahin II, 1985, s. 169) şeklinde geçen sözcüğün sadece bazı çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı tespit edilmiştir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *suu* “su, nehir” (Naskali vd., 1999, s. 159), **Kzk.** *suwsın* “içecek” (KTTS, 2008, s. 744), **Kklp.**, **Nog.** *suwsın* “içecek” (ESTY VI, s. 352), **Tat.** *susın* “susuzluk” (Öner, 2015, s. 422), **KTat.** *suv* “su” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 314), **Kum** *suw* “su” (Pekacar, 2011, s. 303), **Bşkr.** *hıvın* “susama, su içme isteği” (Özşahin, 2011, s. 821), **Tuv.** *suksun* “gazoz, meyve suyu” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 95), **KMlk.** *suvsun* “sıva” (Tavkul, 2000, s. 357), **Hks.** *suğ* “su” (Naskali vd., 2007, s. 467), **Az.** *suyuk* “sıvı,akışkan” (Altaylı, 2018, s. 3051), **Gag.** *su* “su” (Baskakov, 1991, s. 225).

2.3.145. suuğ

Bu sözcük metinde “soğuk” anlamında kullanılmaktadır: *Menin oñ betimgə, suuğ nemə e tiydi* “benim yüzüme soğuk bir şey değdi” (I/0607).

Ölçünlü Kırgızcada *suuk* “soğuk; sevimsiz, çirkin; üzücü” (KTS II, s. 1108; Yudahin II, 1985, s. 168) ağızlarda ise *suwuk* “soğuk” (KTDS II, s. 823) şeklinde kullanılmaktadır.

Gülensoy’a göre *soğı* (/u)k şeklinde gelişmiştir (Gülensoy, 2007, s. 791). Tietze, *soğuk/soğık/sovuk/soyug/souk* “soğuk” (Tietze, 2016, s. 398). Clauson, *sogı-* “soğumak” (Clauson, 1972, s. 808).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *soğığ, soğık* “soğuk” (Caferoğlu, 2015, s. 207), **Krh.** *soğık, soğuk* “soğuk” (KB, 1979, s. 400), **Hz.** *sawuk* “soğuk” (NF, 2014, s. 363), **Kıp.** *sovuk* “soğuk” (Toparlı vd., 2014, s. 240), **Çağ.** *savuk* “soğuk” (ŞHD, 1998, s. 601), **EAT.** *šovuk, sovuk* [*şavık, şavuk, savuk*] “soğuk” (Dilçin, 1983, s. 190).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *sook* “soğuk, ayaz” (Naskali vd., 2007, s. 157), **Kzk.** *suwık* “soğuk” (KTTS, s. 745), **Tat.** *suviık* “soğuk, soğumuş” (Öner, 2015, s. 422), **KTat.** *suvuk* “soğuk” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 315), **Bşkr.** *hıvık* “soğuk, soğumuş” (Özşahin, 2011, s. 2721), **Kum.** *suwuk* “soğuk” (Pekacar, 2000, s. 257), **KMlk.** *suvuk* “soğuk” (Tavkul, 2000, s. 357), **Karim.** *suvuh* “soğuk” (Kowalski, 1996, s. 128), **Az.** *soyug* “soğuk”, **Trkm.** *sovuk* “soğuk”, **Çuv.** *sivə* “soğuk” (Gülensoy, 2007, s. 791), **Hks.** *sooh* “soğuk” (Naskali vd., 2007, s. 456), **YUyg.** *sugak, soğuk* “soğuk” (Necip, 1995, s. 365), **Özb.** *sovuk* “soğuk” (UTİL III, s. 540), **Az.** *soyuk* “soğuk” (Altaylı, 2018, s. 3027), **Gag.** *suuk* “soğak” (Baskakov vd., 1991, s. 227), **TT.** *soğuk* “ısısı düşük olan” (TS, s. 1784).

2.3.146. şadivən

Bu sözcük metinde “mutlu” anlamında kullanılmaktadır: *Peşənəñ xudáy açsın, kılıcıñnan kan çəçsin, şadivən babañ şəylənsin* “bahtını Allah açsın, kılıcından kan aksın, şadivan baban sevensin” (II/0351).

Ölçünlü Kırgızcada *şatman* “şad, mutlu, sevinçli, neşeli” (KTS II, s. 1373; Yudahin II, 1985, s. 403) şeklindeki kullanımı mevcuttur.

Kökeninin Farsça *şād-mān* “sevinçli, mutlu” (Akın, 2022, s. 554) sözüne dayandığı düşünülmektedir.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *şādimān* “sevinçli” (NF, 2014, s. 386), **Kıp.** *şādmān* “sevinçli” (Toparlı vd., 2014, s. 249), **Çağ.** *şādmān* “sevinçli” (ŞHD, 1998, s. 619).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *şat-duman* “sevinç, mutluluk içinde olma” (KTTS, 2008, s. 907), **Kum.** *şatman* “ilkbahar bayramı kutlaması” (Pekacar, 2000, s. 261), **KMlk.** *şat* “sevinç, neşeli, şakrak” (Tavkul, 2000, s. 362), **Bşk.** *şat* “mutlu, mesut, hoşnut, sevinçli” (Özşahin, 2017, s. 552), **KTat.** *şadlanuv* “sevinme, bayram etme” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 319), **YUyg.** *şadiyane* “neşeli, sevinçli, memnun” (Necip, 1995, s. 372), **Özb.** *şodiyona* “sevinç, mutluluk” (UTİL IV, s. 590), **Az.** *şadkam* “sevinçli; dileği gerçekleşen” (Altaylı, 2018, s. 3102), **TT.** *şad* “Sevinçli, neşeli olan” (<https://sozluk.gov.tr/>).

2.3.147. şayla-

Bu sözcük metinde “hazırlamak” anlamında kullanılmaktadır: *Şədivən babanı şaylənsin* “şadivan baban sevinsin” (II/0449).

Kırgızcada *şayla-* “hazırlamak, hediye etmek, yere bir şey sermek” (KTS II, s. 1363; KTDS II, s. 1108) şeklinde kullanılan sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı ise aşağıdaki şekildedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *sayla-* “hazırlamak” (KTTS, s. 698), **Özb.** *şala-* “hazır hâle getirmek, hazırlamak” (UTİL IV, s. 534), **KMlk.** *sayla-* “seçmek, tercih etmek, ayıklamak, yere sermek” (Tavkul, 2000, s. 336), **Bşk.** *şayla* “hazırlamak, hazırlık yapmak” (Özşahin, 2017, s. 553).

2.3.148. şişək

Bu sözcük metinde “iki yaşında koç” anlamında kullanılmaktadır: *Otuz şişək koylarnı, aydab cənə cetkirgən* “otuz şişək koyunu, sürüp getirmiş” (I/1264).

Kırgızcada *şişək* “iki yaşındaki koyun” (KT II, s. 1379; Yudahin II, 1985, s. 410; KTDS II, s. 1129) şeklinde geçen bu sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *şişək* “bir yaşını doldurmuş kuzu” (Ünlü, 2012, s. 552), **Kıp.** *şişək* “iki veya üç yaşında dişi koyun; oğlak, keçi yavrusu” (Toparlı vd., 2014, s. 254), **Çağ.** *şişək* “şişkin; büyük koyun, iki yaşındaki kuzu” (ŞSL, 1995, s. 412), **EAT.** *şişək* “iki yaşındaki koyun” (Dilçin, 1983, s. 198).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *isek* “iki yaşındaki iğdiş edilmiş koç” (KTTS, 2008, s. 953), **Kklp.** *isek* “bir yaşındaki kuzu”, **Nog.** *sisäk* “bir yaşındaki kuzu”, **Trkm.** *işşäk* “bir yaşındaki kuzu” (Gülensoy, 2007, s. 847), **YUyg.** *işşek* “şişek” (Necip, 1995, s. 180), **Özb.** *şişak* “bir yaşındaki koyun” (UTİL IV, s. 584), **Hks.** *çüzeg* “şişeki iki yaşında koyun” (Naskali vd., 2007, s. 11), **Gag.** *şişek* “iki yaşını geçmiş koyun” (Baskakov vd., 1991, s. 234), **Az.** *şişək* “şişek” (Altaylı, 2018, s. 3162), **TT.** *şişek* “iki yaşındaki koyun; kuzulama dönemine girmiş veya doğurmuş koyun” (TS, s. 1870).

2.3.149. taham

Bu sözcük metinde “yemek, yiyecek” anlamında kullanılmaktadır: *Kiyəy desə, kiyim yok, içəy desə, taham çok* “giyeyim dese giyim yok, yiyeyim dese yemek yok” (II/1074).

Kırgızcada *daam* “tat, lezzet; yemek, yiyecek; anlam” (KTS I, s. 320; Yudahin I, 1985, s. 179) şeklinde görülmektedir.

Arapça *ta‘ām* “yemek, aş” (Akın, 2022, s. 718) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *ta‘ām* “yemek, yiyecek” (TİEM 235v, 646), **Hrz.** *ta‘ām* “yemek” (ME, 2014, s. 181), **Kıp.** *ta‘ām* “yemek, aş” (Toparlı vd., 2014, s. 257), **Çağ.** *ta‘ām* “yemek” (ÇFK, 2003, s. 335), *ta‘m* “yem; lezzet, tat” (MK, 1993, s. 547).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tağam* “yemek, yiyecek” (KTTS, s. 772), **Bşkr.** *tem* “tat, lezzet; keyif, neşe, kâm” (Özşahin, 2011, s. 220), **KTat.** *tamak* “boğaz” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 329), **Kum.** *tamaq* “boğaz; gırtlak” (Pekacar, 2011, s. 320), **KMlk.** *dam* “tat, lezzet” (Tavkul, 2000, s. 181), **YUyg.** *taam* “yemek” (Necip, 1995, s. 384), **Özb.** *ta‘m* “tat, lezzet; keyif” (UTİL IV, s. 28), **TT.** *taam* “yemek, yiyecek” (TS, s. 1877).

2.3.150. talğan

Bu sözcük metinde “kıрма, kavrulmuş ve dövülmüş tahıl” anlamında kullanılmaktadır: *Altımış eşək talğan* “altmış eşeğe yüklü kıрма” (I/1392).

Kırgızca sözlüklerde *talkan* “kıрма, kavrulmuş ve dövülmüş tahıl” (KTS II, s. 1135; Yudahin II, 1985, s. 197) şeklinde geçen bu sözcük, Seydakmatov’a göre (*tal-l-kan*) şeklinde gelişmiştir (Seydakmatov, 1988, s. 264).

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *talkan* “kavut (kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek)” (DLT, 2014, s. 848), **Hrz.** *talқан* “kavut” (Ünlü, 2012, s. 562), Çağ. *talğan* “un” (ŞSL, 1995, s. 214).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. *talkan* “yulaf unu” (Naskali vd., 1999, s. 167), **Kzk.** *talқан* “kavrulmuş buğday” (KTTS, 2008, s. 778), **Tat.** *talқан* “kaynatılıp kurutulmuş yulaf unu” (Öner, 2015, s. 443), **KTat.** *talқан* “yağlı kavut” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 328), **Bşkr.** *talқан* “kavrulmuş buğday unu” (Özşahin, 2011, s. 295), **YUyg.** *talkan* “kavrulmuş un” (Necip, 1995, s. 386), **Özb.** *tolқon* “kavrulmuş tahıl” (UTİL III, s. 139).

2.3.151. tamaşa

Bu sözcük metinde “eğlence; şaka” anlamında kullanılmaktadır: *Tamaşamni kör endi* “seyret sen şimdi” (I/0838).

Kırgızcada *tamaşa* “eğlence; şaka” (KTS II, s. 1139; Yudahin II, 1985, s. 200) şeklinde görülmektedir. Kökeni Farsça *temāšā* “seyir, görüş” (Akın, 2022, s. 562) sözüne dayanmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. *temāšā* “bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme” (Ünlü, 2012, s. 778), **Hrz.** *temāšā* “seyretme” (ME, 2014, s. 185), **Kıp.** *temāšā* “seyretme, gezme” (Toparlı vd., 2014, s. 260), **Çağ.** *temāšā* “bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme” (ŞAD, 2019, s. 822).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *tamaşa* “oyun, eğlence; şahane, harika” (KTTS, 2008, s. 780), **Tat.** *tamaşa* “tamaşa, seyirlik, izlence, oyun (tiyatro); hayran edici manzara, görünüm.” (Öner, 2015, s. 444), **KTat.** *tamaşa* “1. Yayın, 2. Temas, 3. Tamaşa” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 337), **Bşk.** *tamaşa* “1. Seyirlik, izlence, piyes, oyun, temsil, gösteri, 2. Hayran edici manzara” (Özşahin, 2017, s. 575, 576), **Kum.** *tamaşa* “tühap, garip, acayip; hayret verici; hayret içinde olan, şaşkın şaşkın.” (Pekacar, 2000, s. 268), **KMlk.** *tamaşa* “1. Merak, ilgi, alaka, hayranlık, 2. İlginç, merak uyandıran,

hayranlık uyandıran” (Tavkul, 2000, s. 174), **Kar.** *tamaşa* “tamaşa, seyretme, mükemmel, enfes” (Kowalski, 1996, s. 133), **YUyg.** *tamaşa* “gezme, eğlence, seyretme” (Necip, 1995, s. 387), **Özb.** *tomoşa* “eğlence” (UTİL III, s. 143), **Az.** *tamaşa* “seyir; görünüş; oyun” (Altaylı, 2018, s. 3202), **TT.** *temaşa* “hoşlanarak bakma, seyretme; oyun, temsil, piyes, tiyatro” (TS, s. 1946).

2.3.152. tarağla-

Bu sözcük metinde “gümbürdemek; takırdamak” anlamında kullanılmaktadır: *Tarağ-turağ tarağlab, karadöüdün başı, tarağlab tüşüp bargan* “takırtı çıkararak, karadev’in başı, takırdayarak yuvarlanmış” (II/1275).

Kırgızca sözlüklerde *tarakta-* “takırdamak, takırtı çıkarmak; yersiz, uygunsuz davranmak, patavatsızlık etmek.” (KTS II, s. 1146; Yudahin II, 1985, s. 207) şeklinde kullanılmaktadır.

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır, yansıma fiil olması muhtemeldir.

Tarihî Türk yazı dillerinde kullanımına rastlanmamaktadır. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise sadece Özbekçede kullanımı tespit edilmiştir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Özb.** *tarakla-* “takırdamak” (UTİL II, s. 673), **Bşk.** *darşla-* “güm etmek, gümbürdemek” (Özşahin, 2017, s. 123), **Az.** *tarağ-tarağ* “takırtı” (Altaylı, 2018, s. 3209).

2.3.153. tavağal

Bu sözcük metinde “tevekkül” anlamında kullanılmaktadır: *Xudâğa şükür kılib tavağal Alla deydi* “Allah’a şükredip, tevekkül allah dedi” (I/0467).

Kırgızcada *tobokel* “tevekkül ” (KTS II, s. 1187; Yudahin II, 1985, s. 240) biçiminde görülmektedir. Arapça *tavakkul* “İşi Allah'a bırakıp kadere razı olma” (Akın, 2022, s. 717).

Sözcüğün diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *täväkkül* “Allah’a teslim olma, kadere razı olma, tevekkül” (TİEM 73 1v, 604), **Hrz.** *tevekkül* “tevekkül” (NF, 2014, s. 424), **Kıp.** *tevekkül* “kadere razı olma” (Toparlı vd., 2014, s. 272), **Çağ.** *tevekkül* “iş Allah’a bırakıp kadere razı olma” (BV, s. 882).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *täwekel* “tevekkül” (KTTS, s. 793), **Tat.** *tevekkel* “Kararlı, azimli; büyük cesaret, tevekkül” (Öner, 2015, s. 461), **Kum.** *tawakkal* “azim, kararlılık” (Pekacar, 2000, s. 274), **Bşk.** *tevekkel* “1. Azimli, kararlı, 2. Büyük cesaret kendine güven” (Özşahin, 2017, s. 604), **KTat.** *tevekel* “tevekkeli; kararlardan, rastgele” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 343), **KMlk.** *tavkel* “1. Cesur, gözü pek, atılgan, azimli, yılmaz, kararlı, iradeli, 2. Emin, tereddüdsüz, kesin, güvenle” (Tavkul, 2000, s. 385), **YUyg.** *tevekkel* “tevekkül” (Necip, 1995, s. 406), **Özb.** *tavakkal* “tevekkül; umut etmek; güven” (UTİL III, s. 629), **Az.** *təvəkkül* “tevekkül” (Altaylı, 2018, s. 3303), **TT.** *tevekkül* “her şeyi Allah’a bırakma, Allah’tan bekleme, kadere boyun eğme” (TS, s. 1970).

2.3.154. tavş, toş

Bu sözcük metinde “ses, ün” anlamında kullanılmaktadır: *On miñ kərnəydin tavşı* “on bin borazanın sesi” (I/0790), *Avazımdın toşu bar* “Avazımın sesi geliyor” (II/1375).

Ölçünlü Kırgızcada *dobuş* “ses, ün” (KTS I, s. 359; Yudahin I, 1985, s. 198), ağızlarda ise *towuş* “ses; yankı; ezgi” (KTDS II, s. 908) şeklinde kullanılmaktadır.

Claouson, kökenini Eski Türkçe *tavış* “ses, gürültü” sözüne dayandırmaktadır (Claouson, 1972, s. 322). Metindeki varyantlaşmanın anlatıcı kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *tavuş, tawış, tawuş* “ses ve hareket” (DLT, 2014, s. 863), **Çağ.** *tavuş* “ses, ayak sesi” (ŞSL, 1995, s. 220), **EAT** *tavış* “hafif ses” (Dilçin, 1983, s. 205).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *tabış* “ses” (Naskali vd., 1999, s. 165), **Kzk.** *dawıs* “ses” (KTTS, 2008, s. 190), **Tat.** *tavış* “ses, gürültü, seda, avaz” (Öner, 2015, s. 454), **KTat.** *davuş* “ses, seda” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 91), **Bşkr.** *tavış* “ses, gürültü, avaz” (Özşahin, 2011, s. 220), **Kum.** *tawuş* “ses, seda; gürültü, patırtı, hışırtı, fişirtı” (Pekacar, 2000, s. 274), **KMlk.** *tavuş* “ses” (Tavkul, 2000, s. 386), **YUyg.** *tavuş* “ses” (Necip, 1995, s. 394), **Özb.** *tovuş* “ses, ün; haykırış” (UTİL IV, s. 130), **Az.** *davuş* “patırtı” (Altaylı, 2018, s. 805), **TT.** *davış* “1. Ses, hafif gürültü, hışırtı, tıkırtı, 2. Ayak sesi” (DS, IV, s. 1379).

2.3.155. tekən

Bu sözcük metinde “diken” anlamında kullanılmaktadır: *Qarasız mallər barmi? Tekənsiz collər barmi?* “bekçisiz hayvan var mı? dikensiz yollar var mı?” (I/0845).

Kırgızca sözlüklerde *tiken* “diken; diken, bu çıkıntıları çok olan bitki” (KTS II, s. 1177; Yudahin II, 1985, s. 235) biçiminde kullanılmaktadır.

Claouson kökenini Eski Türkçe *tiken* “diken” sözüne dayandırır (Claouson, 1972, s. 483-484). Gülensoy, *tik+[k](e/a)n* “saplanan şey” şeklinde açıklamıştır (Gülensoy, 2007, s. 283).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki anlam ve şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **ET.** *tikən* “diken” (Caferoğlu, 2015, s. 238), **Krh.** *tiken*, *tikken* “diken” (DLT, 2014, s. 879, 880), **Hrz.** *tiken* “diken” (Sağol, 1993, s. 935), **Kıp.** *diken*, *düken*, *tiken* “diken” (Toparlı vd., 2014, s. 61, 66, 275), **Çağ.** *tiken* “diken” (ŞHD, 1998, s. 642), **EAT** *diken* “kılçık; arı ve benzeri böceklerin iğnesi” (Dilçin, 1983, s. 66).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tiken* “diken” (KTTS, 2008, s. 843), **Tat.** *tigenek* “dulavrat otu, dulkadın otu, kel otu” (Öner, 2015, s. 474), **KTat.** *tiken* “diken” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 345), **Bşkr.** *tiken* “diken” (Özşahin, 2011, s. 100), **Kum.** *tegenek* “diken” (Pekacar, 2000, s. 276), **YUyg.** *tiken* “diken” (Necip, 1995, s. 411), **Özb.** *țikan* “diken” (UTİL IV, s. 87), **Gag.** *tiken* “diken” (Baskakov vd., 1991, s. 243), **Az.** *dikən* “diken” (Altaylı, 2018, s. 888), **TT.** *diken* “Bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuğu vb. bölümlerinde ve bazı hayvanların derisinde bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri” (TS, s. 522).

2.3.156. tələvgər

Bu sözcük metinde “isteyen, talep eden” anlamında kullanılmaktadır: *Əni körgən Göruğlu, tələvgər barmı?* “onu gören Göruğlu, isteyen var mı dedi” (II/0168).

Kırgızcada *talapker* “aday; amacı olan, gayeli” (KTS II, s. 1134; Yudahin II, 1985, s. 196) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça *ṭaleb* sözcüğü ile Farsça *-kār* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *ṭaleb* “talep, istek, arzu” (NF, 2014, s. 401), **Kıp.** *ṭaleb* “istek, isteme” (Toparlı vd., 2014, s. 359), **Çağ.** *ṭaleb-kār* “isteyen, talep eden” (ŞHD, 1998, s. 633).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *talapker* “aday, talep eden, talepte bulunan; davacı” (KTTS, 2008, s. 843), **Tat.** *talepçen* “talebi çok olan, devamlı bir şeyler isteyen, ısrarlı, talepkâr” (Öner, 2015, s. 443), **KTat.** *talap* “talep” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 327), **Bşkr.** *talapkar* “talepkâr, talep eden” (Özşahin, 2011, s. 1723), **Kum.** *talap* “talep, istek” (Pekacar, 2011, s. 318), **YUyg.** *telepkar, telepçan* “istekli, girişken” (Necip, 1995, s. 399), **Özb.** *talabgor* “talep eden, isteyen” (UTİL III, s. 648), Az. talib “1. Evlenmek için bir kızı isteyen genç, 2. İsteyen, arzu eden, meyleden” (Altaylı, 2018, s. 3199), **TT.** *talepkâr* “istekli” (TS, s. 1894).

2.3.157. telpek

Bu sözcük metinde “başlık” anlamında kullanılmaktadır: *Cigâdar xan palavan, telpektây barib tüşkân* “Cigadar Han pehlivan, başlık gibi düşmüş” (I/0950).

Kırgızca sözlüklerde *telpek* “kuzu veya av hayvanlarının derisinden yapılan erkek başlığı; şapka” (KTS II, s. 1163; Yudahin II, 1985, s. 223) biçiminde kullanılan bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *telpek* “börk, külah, koyun ve kuzu derisinden kavuk, Dağıstan ve Türkmenlerin başlarına giydikleri kalpak” (ŞSL, 1995, s. 228).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *telpek* “bir miğfer türü; takke benzeri ince bir başlık” (KTTS, 2008, s. 797), **Bşkr.** *telpek* “basık, düğme gibi küçük” (Özşahin, 2011, s. 1729), **YUyg.** *telpek* “kadın börtü” (Necip, 1995, s. 399), **Özb.** *telpak* “börk” (UTİL IV, s. 60).

2.3.158. tərət

Bu sözcük metinde “abdest” anlamında kullanılmaktadır: *tərətini aladı kıbla qarab oturub, eki irəkət şükraná* “abdestini aldı, kıbleye dönüp oturup iki rekat şükür” (I0376).

Kırgızcada *daarat* “abdest” (KTS I, s. 320; Yudahin I, 1985, s. 179) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça tahārat “abdest” (Akın, 2022, s. 234) sözünden alıntıdır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *taḥārat* “temizlik” (Toparlı vd., 2014, s. 258), **Çağ.** *taḥāret* “abdest” (BV, 1998, s. 871).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *dāret* “taharet, temizlik; abdest” (KTTS, 2008, s. 193), **Tat.** *tehare* “abdest alma, gusul abdesti” (Öner, 2015, s. 457), **Bşkr.** *teheret*

“namazdan önce temizlenme; abdest” (Özşahin, 2011, s. 2842), **YUyg.** *taharet* “abdest” (Necip, 1995, s. 384), **Özb.** *tahorat* “temizlik; suyla temizlenme” (UTİL IV, s. 42), **TT.** *taharet* “temizlik, temiz olma; tuvalet yaptıktan sonra suyla temizlenme; İslam dini inanışlarına uygun olarak yapılan temizlik.” (TS, s. 1883).

2.3.159. *təsvə*

Bu sözcük metinde “tespih” anlamında kullanılmaktadır. Arapçadan *tasbīx* “sübhanallah’ kelimesini söyleyerek Allah’a ta’zīm etme. 2. Tespih.” (Akın, 2022, s. 715).

Metinde: *oñ koluda təsvəsi, sol koluda asası* “sağ kolunda teşbihi, sol kolunda asası” (II/0172).

Ölçünlü Kırgızcada *tespe* “tespih” (KTS II, s. 1172; Yudahin II, 1985, s. 234), ağızlarda ise *tesvi* “sıra sıra; dizilmiş” (KTDS II, s. 883) şeklinde görülen sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hz.** *tesbīx* “Tanrı’yı övme” (ME, 2014, s. 186), **Kıp.** *tesbīx* “belli sözleri tekrarlayarak Allah’ı ululama, tespih” (Toparlı vd., 2014, s. 271), **Çağ.** *tesbīx* “belli sözleri tekrarlayarak Allah’a tâzim etme, tesbih” (ŞHD, 1998, s. 640).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *täsbi* “tesbih” (Koç vd., 2019, s. 558), **Tat.** *tesbiyh* “‘Subhanallah’ diyerek Allah’a tazim etme; tesbih” (Öner, 2015, s. 461), **KTat.** *tespi/tespih* “tespih” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 342), **Bşkr.** *tesbiḥ* “tespih; ‘Subhanallah’ diyerek Allah’a tazim etme” (Özşahin, 2011, s. 791), **YUyg.** *tesbix* “tespih” (Necip, 1995, s. 404), **Özb.** *tasbex* “ululama, yüceltme” (UTİL IV, s. 8), **Az.** *təsbih* “teşbih” (Altaylı, 2018, s. 3292), **TT.** *tespih* “‘Suphanallah’ sözünü söyleme” (TS, s. 1965).

2.3.160. *teşə*

Bu sözcük metinde “keser” anlamında kullanılmaktadır: *Murdu bārdır mouruday, tişi bārdır teşədəy* “burnu vardır baca kadar, dişi vardır keser gibi” (I/0056).

Ölçünlü Kırgızcada *teşe* “keser” (KTS II, s. 1173; Yudahin II, 1985, s. 231), ağızlarda ise *bayteşe* “keser” (KTDS II, s. 182) şeklinde görülmektedir.

Farsça *tīşe* “keser, marangoz keseri” (Akın, 2022, s. 563) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *tīşe* “kazma” (Ünlü, 2012, s. 596), **Çağ.** *tīşe* “külünk” (BV, 1998, s. 888).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tese* “keser; körelmiş bıçak” (KTTS, 2008, s. 802), **YUyg.** *tése* “çapa, kazma” (Necip, 1995, s. 410), **Özb.** *teşa* “keser” (UTİL IV, s. 81).

2.3.161. *təylə-*

Bu sözcük metinde “inmek, atmak, defnetmek” anlamında kullanılmaktadır: *Özin cergə təyləydi* “kendini yere atmak” (I/0510), *attan öziin təyləydi* “attan indi” (I/0090), *payçağıdan e uşlab, bir məydən təyləb urub* “bacaklarından tutup, bir meydana defnetmiş” (I/1446).

Kırgızcada *teyle-* “hizmet vermek; teknik araç gereçleri yönetmek; hayvanlara bakmak; bitirmek, tamamlamak; çalışmak” (KTS II, s. 1159; Yudahin II, 1985, s. 220) şeklinde kullanılmaktadır.

Sözcüğün tarihî Türk yazı dillerinde kullanımı tespit edilememiştir. Diğer çağdaş Türk yazı dillerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **YUyg.** *tayli-* “balya yapmak, denk yapmak, tonga yapmak” (Necip, 1995, s. 395).

2.3.162. *tiy-*

Bu sözcük metinde “saldırmak, çıkmak, dikmek, kurmak” anlamında kullanılmaktadır: *Bö:rü koyğa tikkəndəy, beg Avazxan tiyədi* “kurdun koyuna saldırdığı gibi, Bey Avazhan saldırdı” (I/1000).

Ölçünlü Kırgızcada *tiy-* “değmek, temas etmek; saldırmak; ele geçirmek; zorla almak” (KTS II, s. 1175), ağızlarda ise *tek-* “dokunmak, temas etmek” (KTDS II, s. 888) şeklinde kullanılmaktadır.

Kökeni eski Türkçe *teg-me* (Gülensoy, 2007, s. 273) sözüne dayanmaktadır.

Sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde şu şekillerde kullanılmaktadır:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *teg-* “değmek, ulaşmak, erişmek; savaşta hücum etmek, saldırmak; yaşlanmak” (User, 2010, s. 531), **Uyg.** *täg-* “ulaşmak, erişmek, dışar olmak” (Caferoğlu, 2015, s. 231), **Krh.** *teg-* “ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak” (DLT, 2014, s. 865), **Hrz.** *teg-* “ulaşmak, varmak, ermek, geçmek, bulaşmak”

(NF, 1998, s. 417), **Kıp. teg-** “değmek, dokunmak, varmak, ulaşmak, ermek; hissesine düşmek” (Toparlı vd., 2014, s. 268), **Çağ. tig-** “değmek, ulaşmak, kavuşmak, dokunmak” (ŞHD, 1998, s. 642), **EAT. degmek** “ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek; düşmek, yakışmak” (Dilçin, 1983, s. 62).

Çağdaş Türk Yazı Dillerinde: **Alt. tiy-** “değmek, dokunmak” (Naskali vd., 1999, s. 179), **Kzk. tiy-** “değmek, dokunmak, temas etmek; bir şeyi elde etmek, sahiplenmek; birisine bulaşmak, dil uzatmak” (KTTS, 2008, s. 802), **Tat. tiy-** “değmek, temas etmek; çarpmak, vurmak, zarar vermek; tahriş etmek; dövmek, saldırmak” (Öner, 2015, s. 480), **KTat. tiymek** “değmek, dokunmak” (Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 347), **Bşkr. téy-** “değmek, temas etmek; çarpmak, vurmak; etki bırakmak; zararı dokunmak” (Özşahin, 2011, s. 1472), **Kum. tiy-** “bir şeye değmek, dokunmak, temas etmek; dokunmak; takılmak” (Pekacar, 2000, s. 283), **Şor. teg-** “değmek, dokunmak” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 112), **KMlk. tiy-** “dokunmak, temas etmek, değmek, hastalık bulaşmak” (Tavkul, 2000, s. 400), **YUyg. teg-** “değmek, dokunmak” (Necip, 1995, s. 397), **Hks. teg-** “değmek, dokunmak” (Naskali vd., 2007, s. 499), **Özb. teg-** “değmek, dokunmak; zarar vermek” (UTİL IV, s. 48), **TT. degmek** “dokunmak, temas etmek; ulaşmak, erişmek; istenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek” (TS, s. 486).

2.3.163. tirig

Bu sözcük metinde “diri, canlı, yaşamak” anlamında kullanılmaktadır: *Avaz tirig e kalğan* “Avaz yaşıyormuş” (I/1224

Ölçünlü Kırgızcada *tirüü* “diri, canlı, yaşamakta olan; canlı, hareketli, dinamik” (KTS II, s. 1185), ağızlarda ise *tirik* “diri, canlı, yaşamakta olan” (KTDS II, s. 904) şeklinde kullanılmaktadır.

Gülensoy’a göre *tir-* “yaşamak, diri olmak” fiiline +*ig* eklenerek oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 288). Eren’e göre Türkçe *tir-* kökünden gelmektedir (Eren, 1998, s. 408), Clauson Eski Türkçe *tirig* “canlı,diri” sözüne dayandırmaktadır (Clauson, 1972, s. 431). Bu söz metinde en eski şeklini korumaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt. tirig** “diri, canlı” (User, 2010, s. 532), **Uyg. tirig** “diri, canlı” (Caferoğlu, 2015, s. 240), **Krh. tirig** “canlı, diri” (DLT, 2014, s. 883), **Hz. tirig** “canlı, hayatta, sağ, can” (NF, 2014, s. 427), **Kıp. tirig** “canlı, diri” (Toparlı vd.,

2014, s. 277), **Çağ. tiri, tirik** “diri” (AL, 2002, s. 238), **EAT. diri** “diri” (Dilçin, 1983, s. 69).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt. tirü** “canlı, dinç” (Naskali vd., 1999, s. 178), **Kzk. tiri** “diri” (KTTS, 2008, s. 847), **Tat. tērē, tērēk** “diri, canlı, zinde, dinç; yaşayan, sağ” (Öner, 2015, s. 466), **KTat. tiri** “diri” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 346), **Bşkr. téré** “diri, canlı, yaşayan; açıkça görünen, belirgin, belli” (Özşahin, 2011, s. 1737), **Kum. tiri** “çevik, atik, kıpırdak; canlı, atak” (Pekacar, 2000, s. 283), **KMlk. tiri** “diri, genç, çevik” (Tavkul, 2000, s. 399), **Kar. tiri** “diri, canlı” (Kowalski, 1996, s. 141), **YUyg. tirik** “diri, canlı” (Necip, 1995, s. 414), **Özb. tirik** “diri, canlı; çevik” (UTİL IV, s. 109), **Şor. tirig** “diri, canlı, sağ” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 114), **Hks. tīrī** “diri” (Naskali vd., 2007 s. 508), **Gag. diri** “1. Diri, 2. Atılğan, uyanık” (Baskakov vd., 1991, s. 76), **Az. diri** “diri” (Altaylı, 2018, s. 911), **TT. diri** “yaşamakta olan, yaşayan, canlı; güçlü, zinde” (TS, s. 537).

2.3.164. toḡay

Bu sözcük metinde “orman” anlamında kullanılmıştır: *To: ḡulaḡanday bolup toḡay küyḡanday bolḡan* “dağ yıkılır gibi olup, orman yangını gibi olmuş” (I/0777).

Kırgızca sözlüklerde *tokoy* “orman, ağaçla örtülü alan; orman, bu ağaçların bütünü” (KTS II, s. 1191; Yudahin II, 1985, s. 244) şeklinde geçmektedir.

Seydakmatov’a göre Kırgızcaya diğer Türk dillerinden geçmiş Moğolca bir kelimedir, Moğolca “tokhoi” kelimesinden evrilmiştir (Seydakmatov, 1988, s. 223).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ. toḡay** “orman” (ŞSL, 1995, s. 247).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk. toḡay** “çalılık, ılgın ağaçlarından oluşan orman” (KTTS, s. 804), **Tat. tuḡay** “dere yatağına yakın ve genellikle su basan kır yer; derenin yay şeklinde kıvrılan kolu” (Öner, 2015, s. 495), **Bşkr. tuḡay** “vadi, vaha; sazlık, kamışlık; su kenarındaki açıklık yer” (Özşahin, 2011, s. 52), **Kum. toḡay** “su basar, sübmersibi; tekerlek jantı parçası” (Pekacar, 2000, s. 284), **YUyg. toḡay** “söğütlük, çalılık” (Necip, 1995, s. 417), **Trkm. tokay** “orman” (Tekin vd., 1995, s. 631).

2.3.165. toḡum

Bu sözcük metinde “tohum” anlamında kullanılmıştır: *Toğuz kız toğum salğan* “dokuz kız ekin ekmiş” (I/1346).

Ölçünlü Kırgızcada *tukum* “tohumluk, tohum için ayrılan; tohum soy sop, döl, nesil; hayvan dölü; yumurta” (KTS II, s. 1216), ağızlarda ise *tuhum* “yumurta” (KTDS II, s. 943) şeklinde kullanılmaktadır.

Farsça *tuḥm* “tohum” (<https://sozluk.gov.tr/>) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Çağ. toḥm* “tohum” (AŞNR, 1993, s. 682), **EAT.** *toḥum* “çekirdek” (Dilçin, 1983, s. 209).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tukım* “tohum, mahsul; cins; soy, sülale, kök, köken” (KTTS, 2008, s. 822), **Kklp.** *tukım*, **Trkm.** *toxum*, **Çuv.** *tāxām* “bitki tanesi” (Eren, 1999, s. 410), **Tat.** *toḥım* “soy, cins; nesil, sülale” (Öner, 2015, s. 481), **KTat.** *tuhum* “döl, dölöt, cenin, tohum” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 353), **KMlk.** *tukum* “1. Soy, sülale, 2. Cins, tip,” **Az.** *toxum* “tohum” (Altaylı, 2018, s. 3329), **TT.** *tohum* “1. Bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane. 2. Soy sop, döl, nesil, sülale.” (TS, s. 1986).

2.3.166. torpaq

Bu sözcük metinde “toprak” anlamında kullanılmıştır: *Kötəram bolğan torpaqtay* “kötürüm olmuş toprak gibi” (I/0110).

Kırgızca sözlüklerde *topurak* “toprak; yer, vadi, ülke” (KTS II, s. 1200; Yudahin II, 1985, s. 253) şeklinde geçmektedir.

Clauson’a göre *topra-* ‘kurumak’ kökünden -k ekiyle yapılmıştır (Clauson, 1972, s. 443-444).

Sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *toprak* “toprak” (Caferoğlu, 2015, s. 247), **Krh.** *toprak* “toprak, kum” (DLT, 2014, s. 892), **Hrz.** *toprak* “toprak” (NF, 2014, s. 430), **Kıp.** *toprak*, *toḥrak* “toprak” (Toparlı vd., 2014, s. 278, 281), **Çağ.** *toḥrak*, *toprak* “toprak” (ŞHD, 1998, s. 645, 646), **EAT.** *toprak* “yurt, il, memleket” (Dilçin, 1983, s. 210)

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *tobrak* “toprak, toz” (Naskali vd., 1999, s. 179), **Kzk.** *topıraq* “toprak” (KTTS, 2008, s. 813), **Tat.** *tufraq*, *tupraq* “toprak; sosyal çevre;

memleket; kabir, mezar” (Öner, 2015, s. 494, 499), **KTat.** *toprak* “toprak” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 349), **Bşkr.** *tuprak* “toprak” (Özşahin, 2011, s. 53), **Kar.** *toprah* “toprak” (Kowalski, 1996, s. 144), **YUyg.** *topa* “toprak, toz” (Necip, 1995, s. 420), **Özb.** *tuprak* “toprak” (UTİL IV, s. 193), **Az.** *torpag*, Trkm. *toprak, topur*, **Kklp.** *topırak*, **Yak.** *toburax*, **Çuv.** *tăpra* “toprak” (Eren, 1999, s. 412), **KMlk.** *toprak* “toprak” (Tavkul, 2000, s. 404), **Tuv.** *dovurak* “toprak” (Arıkoğlu, 2003, s. 35), **Şor.** *tobrak* “toprak, yer, zemin, kil” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 114), **Gag.** *toprak* “toprak” (Baskakov vd., 1991, s. 244), **TT.** *toprak* “1. Yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü. 2. Ülke. 3. Arazi, tarla. 4. Kara.” (TS, s. 1995).

2.3.167. tövə

Bu sözcük metinde “deve” anlamında kullanılmaktadır: *Calı tüşər tizigə, tövə çökər izigə* “yelesi düşer dizine, izine deve çöker” (I/0478).

Ölçünlü Kırgızcada *töo* “deve” (KTS II, s. 1207; Yudahin II, 1985, s. 259), ağızlarda ise *töwö* “deve” (KTDS II, s. 926) şeklinde kullanılmaktadır.

Kökeni tartışmalıdır Clauson’a göre kelimenin asıl şekli *devey*’dir (Clauson 1972, s. 447-448). Sevortyan’a göre *tebān* asıl şeklidir (bk. Besli, 2010, s. 100).

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **ET.** *tebi* “deve” (User, 2010, s. 531), **Krh.** *teve, tewe, tewi* “deve” (DLT, 2014, s. 873), **Hz.** *tewe* “deve” (NF, 2014, s. 4342), **Kıp.** *deve, teve, tife, tive, töve, tüve* “deve” (Toparlı vd., 2014, s. 60, 272, 274, 278, 283, 288), **Çağ.** *tëve* “deve” (LM, 1993, s. 640).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tüye* “deve” (KTTS, 2008, s. 830), **Tat.** *döye, teve* “deve” (Öner, 2015, s. 108, 461), **KTat.** *deve* “deve” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 96), **Bşkr.** *döye* “deve” (Özşahin, 2011, s. 166), **Kum.** *tüye* “deve” (Pekacar, 2011, s. 347), **KMlk.** *tewe, Nog., Kklp., Trkm.* *tüye, Alt., Tel. tö, Yak. täbiän* “deve” (Eren, 1999, s. 110), **YUyg.** *töge* “deve” (Necip, 1995, s. 423), **Özb.** *tuya* “deve” (UTİL IV, s. 222), **Hks.** *tibe* “deve” (Baskakov, 1953, s. 224), **Tuv.** *teve* “deve” (Arıkoğlu, 2003, s. 106), **Gag.** *deve* “deve” (Baskakov vd., 1991, s. 73), **Az.** *dəvə* “deve” (Altaylı, 2018, s. 866), **TT.** *deve* “geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan.” (TS, s. 512).

2.3.168. tu:

Bu sözcük metinde “bayrak” anlamında kullanılmaktadır: *Kərəvədə su: bilən, qara başıl tu: bilən* “tekne su ile, kara başlı tuğ ile” (I/1171).

Kırgızca sözcüklerde *tuu* “bayrak; bayrak öncü” (KTS II, s. 1224) ve *tuw* “bayrak” (KTDS II, s. 933) şeklinde geçmektedir.

Clauson’a kökenini *tuğ* ‘hanlık belgisi’ dayandırmaktadır (Clauson, 1972, s. 464).

Bu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *tug* “bayrak, sancak” (User, 2010, s. 534), **Krh.** *tūg* “sancak, tuğ” (DLT, 2014, s. 898), **Kıp.** *tuğ* “tuğ” (Toparlı vd., 2014, s. 283), **Çağ.** *tuğ* “tuğ” (ŞHD, 1998, s. 647), **EAT** *tug* “Eskiden sancak tepesine ve başa takılan at kuyruğu” (Dilçin, 1983, s. 212).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Kzk.** *tuw* “sancak, bayrak” (KTTS, 2008, s. 819), **Tat.** *tuv* “tuğ, bayrak” (Öner, 2015, s. 502), **Bşkr.** *tıv* “bayrak, tuğ” (Özşahin, 2011, s. 700), **YUyg.** *tuğ-* “tuğ, bayrak” (Necip, 1995, s. 425), **Özb.** *tug* “tuğ, bayrak” (UTİL IV, s. 224), **Şor.** *tug* “tuğ, bayrak, sancak” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 118), **Tuv.** *tuk* “bayrak, sancak” (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 109), **Trkm.** *tūg* “tuğ, bayrak” (Gülensoy, 2007, s. 929), **TT.** *tuğ* “1. sorguç; padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs.” (TS, s. 2005).

2.3.169. tuğra-

Bu sözcük metinde “doğramak” anlamında kullanılmıştır: *Tuğrasidən kelgəndi, bek Avazxan tuğraydı* “karşısından geleni Bey Avazhan doğradı” (I/1332).

Kırgızcada *tuura-* “doğramak” (KTS II, s. 1225) biçiminde görülmektedir.

Clauson Eski Türkçe *toğra-* fiiline dayandırmaktadır (Clauson, 1972, s. 472). Gülensoy’a göre *tog-ra-* “doğramak” şeklinde oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 292).

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Krh.** *togra-* “doğramak, kesmek” (DLT, 2014, s. 886), **Hrz.** *toğra-* “doğramak” (NF, 2014, s. 429), **Kıp.** *toğra-* “doğramak” (Toparlı vd., 2014, s. 283), **Çağ.** *toğra-* “doğramak, ufak parçalar hâlinde bölmek” (AŞNR, 1993, s. 681).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *toor* “yontmak, kırmak, kesmek” (Naskali vd., 1999, s. 180), **Kzk.** *tuwra-* “doğramak, kesmek” (KTTS, 2008, s. 820), **Tat.** *tura-* “doğramak, parçalamak; bıçaklayıp öldürmek; düşmanı yok etmek” (Öner, 2015, s. 500), **Bşkr.** *tura-* “doğramak, parçalamak; bıçaklayıp öldürmek” (Özşahin, 2011, s. 1448), **KMlk.** *tuwra-* “doğramak, kesmek” (Tavkul, 2000, s. 441), **YUyg.** *toğri-* “doğramak, kesmek” (Necip, 1995, s. 416), **Özb.** *toğra-* “doğramak” (UTİL IV, s. 256), **Şor.** *togra-* “doğramak, parça parça kesmek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 115), **Hks.** *toğra-* “doğramak, parçalamak” (Baskakov, 1953, s. 230), **Gag.** *doramaa* “doğramak” (Baskakov vd., 1991, s. 80), **Az.** *doğramak* “doğramak” (Altaylı, 2018, s. 929), **TT.** *doğramak* “keserek parçalamak veya elle küçük parçalara ayırmak” (TS, s. 548).

2.3.170. tumşuğ

Bu sözcük metinde “gaga” anlamında kullanılmıştır: *Közi bar goufari şam çıraktan, tumşuğlâri polatdan* “Gözü var cevheri parlak ışıktan, gagaları polattan” (II/1230).

Kırgızcada *tumşuk* “gaga; burun; hayvanların burnu veya ağzı” (KTS II, s. 1219; Yudahin II, 1985, s. 266) şeklinde geçmektedir.

Seydakmatov’a göre *tum/u/shuk* şeklinde oluşmuştur (Seydakmatov, 1988, s. 227).

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *tumsuğ, tumşık, tumşuk* “gaga” (Caferoğlu, 2015, s. 252-253), **Krh.** *tumşuk* “kuşun gagası, gaga” (DLT, s. 900), **Hrz.** *tumşuk* “gaga” (NF, 1998, s. 432), **Kıp.** *dumşak, dumşuk, tomşuk* “kuşun gagası” (Toparlı vd., 2014, s. 65, 280), Çağ. *tumşuğ* “gaga, dudak” (ŞSL, 1995, s. 258).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *tumçuk* “burun, gaga” (Naskali vd., 1999, s. 186), **Kzk.** *tumsık* “burun, gaga” (KTTS, 2008, s. 824), **Tat.** *tomşık* “gaga; yüz, çehre” (Öner, 2015, s. 482), **YUyg.** *tumşuk* “burun, çıkıntı, gaga” (Necip, 1995, s. 426), **Özb.** *tumşuk* “kuşun gagası, gaga” (UTİL IV, s. 189), **Bşk.** *tomşok* “gaga” (Özşahin, 2017, s. 624), **Şor.** *tunçuk* “kuş gagası” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 118), **Az.** *tumşuk* “kuşlarda olan büyük gaga” (Altaylı, 2018, s. 3372), **TT.** *tumşuk* “papağan, kartal vb. kuşların kemerli gagası.” (TS, s. 2007).

2.3.171. uça

Bu sözcük metinde “terki” anlamında kullanılmışır: *Kel, uçamğa min* “gel terkime bin” (I/1103).

Kırgızca sözlüklerde *uça* “terki” (KTS II, s. 1265; Yudahin II, 1985, s. 312) şeklinde görülmektedir.

Gülensoy’a göre *uç+a* (Gülensoy, 2007, s. 953) şeklinde oluşmuştur.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Uyg.** *uça* “sırt, arka, kuyruk sokumu” (Caferoğlu, 2015, s. 261), **Krh.** *uça* “sırt” (DLT, 2014, s. 915), **Hrz.** *uça* “arka, kuyruk sokumu, sırt” (Ünlü, 2012, s. 617), **Kıp.** *uça* “sırt, arka; oturak yeri, kış, uca kemiği, kuyruk sokumu kemiği” (Toparlı vd., 2014, s. 291), **Çağ.** *uça* “arka” (AL, 2002, s. 131), **EAT.** *uca* “oturak yeri, kış, sağrı” (Dilçin, 1983, s. 216).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *uça* “sırt, yan, kuruk sokumu” (Naskali vd., 1999, s. 191), **Kzk.** *uşa* “sağrı” (KTTS, 2008, s. 863), **Tat.** *oça* “kış, yan” (Öner, 2015, s. 363), **Kum.** *kuymuş, uça* “kuyruk sokumu” (Pekacar, 2000, s. 230, 296), **Trkm.** *ūca* “sırt; oturak yeri” (Gülensoy, 2007, s. 951), **YUyg.** *uça* “sırt, arka; omuz” (Necip, 1995, s. 434), **Özb.** *uça* “omuz” (UTİL IV, s. 306), **Şor.** *oş* “avuç, el içi, aya” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 70), **Hks.** *uça* “sırt, bel, arka” (Naskali vd., 2007, s. 543), **KMlk.** *uça* “1. Gövde, 2. Tamamen kızarmış koyun gövdesi” (Tavkul, 2000, s. 416), **TT.** *uca* “kuyruk sokumu kemiği” (TS, s. 2025), **TT.** *ağl. uca* “but; oturak yeri” (DS XI, s. 4019).

2.3.172. uğru

Bu sözcük metinde “hırsız” anlamında kullanılmıştır: *Görüğlunun şahardə, kız uğrusu gəzəndə* “Görüğü’nün şehrinden kız hırsız gelmiş” (I/0619).

Kırgızcada *uuru* “hırsız” (KTS II, s. 1264; Yudahin II, 1985, s. 312) şeklinde kullanılmaktadır.

Gülensoy’a göre *or+un* (Gülensoy, 2007, s. 638).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kıp.** *uğrı, uğru* “hırsız” (Toparlı vd., 2014, s. 291), **Çağ.** *uğrı* “hırsız, uğru” (ŞHD, 1998, s. 654), **EAT.** *uğrı* “hırsız” (Dilçin, 1983, s. 217).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *uuru* “hırsızlık” (Naskali vd., 1999, s. 195), **Kzk.** *urı* “hırsız” (KTTS, 2008, s. 862), **Tat.** *uğrı* “hırsız” (Öner, 2015, s. 510), **Bşkr.** *uğrı* “hırsız, yan keseci” (Özşahin, 2011, s. 715), **Kum.** *uruçu* “hırsız” (Pekacar, 2000, s. 300),

YUyg. *oğri* “hırsız” (Necip, 1995, s. 293), **Özb.** *oğri* “hırsız” (UTİL V, s. 194). **Gag.** *ursuz* “hırsız” (Baskakov vd., 1991, s. 249), **TT.** *orun* “gizli” (DS, IX, s. 3290).

2.3.173. uqla-

Bu sözcük metinde “uyumak” anlamında kullanılmıştır: *Avaz uqlab e qalğan* “Avaz uyuyakalmış” (II/0475).

Kırgızca sözlüklerde *ukta-* “uyumak” (KTS II, s. 1253; Yudahin II, 1985, s. 302) biçiminde görülmektedir.

Nişanyan sözcüğün kökenini Eski Türkçe *udıkla-* “uyur gibi olmak” fiiline dayandırmaktadır (Nişanyan, 2007, s. 911).

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Kökt.** *udı-* “uyumak” (User, 2010, s. 534), **Uyg.** *udı-* “uyumak” (Caferoğlu, 2015, s. 262), **Krh.** *udı-* “uyumak” (DLT, 2014, s. 916), **Hrz.** *udı-*, *uyı-*, *uyu-* “uyumak” (NF, 2014, s. 445, 450), **Kıp.** *udı-*, *udu-* “uyumak” (Toparlı vd., 2014, s. 291), **Çağ.** *udı-*, *uzı-* “uyumak” (GT, 2011, s. 557, 561), **EAT.** *uyı-*, *uyu-* “uyumak” (Dilçin, 1983, s. 222).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *uyukta-* “uyumak” (Naskali vd., 1999, s. 196), **Kzk.** *uyıkta-* “uyumak” (KTTS, s. 856), **Tat.** *oyı-* “uyumak” (Öner, 2015, s. 368), **Bşkr.** *yokla-* “uyumak” (Özşahin, 2011, s. 1505), **Kum.** *uyu-* “kesilmek, pıhtılaşmak; mayalanmak; uyuşmak; keçeleşmek” (Pekacar, 2000, s. 302), **Hks.** *uyğulan-* “uyumak” (Naskali vd., 2007, s. 552), **YUyg.** *uxli-* “uyumak” (Necip, 1995, s. 435), **Özb.** *uxla-* “uyumak” (UTİL IV, s. 305), **Gag.** *uymaa* “uyumak” (Baskakov vd., 1991, s. 250), **Az.** *uyumaq* “uyumak” (Altaylı, 2018, s. 3419), **TT.** *uyu-* “uyku durumunda olmak” (TS, s. 2046).

2.3.174. uşla-

Bu sözcük metinde “yakalamak, tutmak” anlamında kullanılmıştır: *Öylənayın, cəllətlər ayvanlarnı uşlənələr* “kurban olayım cellatlar, pehlivanları yakalayın” (I/0190).

Ölçünlü Kırgızcada *uuçta-* “yakalamak” şeklinde kullanılır. Kırgızcanın ağızlarında *uşta-* “tutmak, yakalamak” (KTDS II, s. 976) biçiminde görülmektedir.

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır, *aviç-la* şeklinde gelişmiş olabileceği düşünülmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde ise aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Çağ. uşla- “tutmak, yakalamak, hıfz etmek” (ŞSL, 1995, s. 85).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Alt. uştu- “çekmek, çıkarmak” (Naskali vd., 1999, s. 194), **Kzk. usta-** “tutmak; ele geçirmek, yakalamak” (KTTS, 2008, s. 862), **Özb. uşla-** “tutmak, yakalamak” (UTİL IV, s. 311), **Şor. uşta-** “yönetmek, idare etmek, sevk etmek” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s. 122), **Hks. usta-** “sürmek, götürmek, başında bulunmak, idare etmek” (Naskali vd., 2007, s. 551).

2.3.175. xadır

Bu sözcük metinde “değer” anlamında kullanılmaktadır: *Mæn gıdırıb cürgänmæn, æsti xadır bilmäysæn* “ben dolaşıyordum, hiç değerimi bilmezsin” (II/1400).

Kırgızcada *kadır* “kadir, değer, kıymet; Tanrı” (KTS I, s. 589; Yudahin I, 1985, s. 314) şeklindeki kullanımı mevcuttur.

Arapça *qadr* “değer” (<https://sozluk.gov.tr/>) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Krh. qadır “güçlü, kudretli” (KB, s. 214), **Hz. qadr** “değer, kıymet, kadr” (NF, 1998, s. 196), **Kıp. qadr** “değer, kıymet” (Toparlı vd., 2014, s. 122), **Çağ. qadır** “değer, kıymet” (ŞHD, 1998, s. 492).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. qadır “hürmet, saygı, kadir, değer” (KTTS, s. 448), **Tat. qadër** “kadir, kıymet, değer” (Öner, 2015, s. 255), **Kum. xadır** “fiyat, kıymet, değer, saadet” (Pekacar, 2011, s. 369), **Bşkr. kezër** “kadir, kıymet, değer” (Özşahin, 2011, s. 880), **Özb. qadr** “kadir, değer” (UTİL V, s. 207), **Gag. hatır** “hatır” (Baskakov vd., 1991, s. 115), TT. hatır “1. Düşünme, akılda tutma, 2. Birine karşı duyulan saygı, sevgi” (<https://sozluk.gov.tr/>) .

2.3.176. xalbır

Bu sözcük metinde “kalbur” anlamında kullanılmıştır: *Basıb oyäy küziñni, xalbır kıläy döşüñnü, itkä beray göşüñnü* “basıp oyayım gözünü, kalbur edeyim döşünü, ite vereyim etini” (II/0145).

Kırgızca sözlüklerde *kalbur* “kalbur” (KTS I, s. 613; Yudahin I, 1985, s. 330) biçiminde geçmektedir.

Farsça ğerbāl “kalbur, elek” (Akın, 2022, s. 490) sözünden alıntıdır.

Sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Kıp. *kalbur* “kalbur, iri gözlü elek” (Toparlı vd., 2014, s. 122), **Çağ.** *kalbur* “kalbur, elek” (ŞSL, s. 451).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Kzk. *kalbur* “elek, kalbur” (KTTS, s. 463), **Ktat.** *kalbur* “kalbur” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 182), **Gag.** *kalbur* “kalbur” (Baskakov, 1991, s. 128), **TT.** *kalbur* “Tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek” (<https://sozluk.gov.tr/>).

2.3.177. xasa

Bu sözcük metinde “pamuk” anlamında kullanılmıştır: *Xasa kömlək ceñi tar* “pamuk gömlek, yeni dar” (I/0590).

Sadece Kırgızcanın ağızlarında kullanılan *xasa* “pamuktan yapılmış ince kumaş; gazlı bez” (KTDS II, 994) şeklinde görülmektedir.

Sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: Kıp. *ķasa* “ipekten mamul bir elbise” (Toparlı vd., 2014, s. 129).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Gag. *hasa* “patiska bezi” (Baskakov vd., 1991, s. 114), **Trkm.** *hasa* “gaz bezi” (Tekin vd., 1995, s. 335), **TT.** *hasa* “patiska” (TS, s. 851).

2.3.178. xát

Bu sözcük metinde “mektup” anlamında kullanılmıştır: *Arza xátın oķusa, murutun ķırg cerdān tüygān* “arz mektubunda uzatmış” (I/0169).

Kırgızcada *kat* “mektup” (KTS I, s. 664; Yudahin I, 1985, s. 358) şeklindeki kullanımı mevcuttur.

Arapça ḥaṭṭ “yazı” (<https://sozluk.gov.tr/>) sözünden alıntıdır.

Sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekil ve anlamlarda görülmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *hať*, “çizgi, yazı, ferman” (NF, 2014, s. 165; ME, 2014, s. 125), **Kıp.** *hať*, “çizgi” (Toparlı vd., 2014, s. 93), **Çağ.** *hať*, *haťt* “yazı, yüzdeki çizgiler, yol” (ŞHD, 2019, s. 452).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **Alt.** *kat* “yazı, belge” (Naskali vd., 1999, s. 100), **Kzk.** *xat* “mektup” (KTTS, s. 886), **Tat.** *hat* “mektup; yazı, el yazısı” (Öner, 2015, s. 153), **Bşkr.** *hat-haber* “mektup ya da başka yazılı yolla gelen haber” (Özşahin, 2011, s. 529), **Kum.** *xat* “yazı” (Pekacar, 2011, s. 372), **Hks.** *hat* “mektup” (Naskali vd., 2007, s. 156), **KMlk.** *hat* “yazı” (Tavkul, 2000, s. 214), **YUyg.** *xet* “mektup, yazı” (Necip, 1995, s. 163), **Özb.** *xat* “mektup” (UTİL IV, s. 388), **TT.** *hat* “1. Çizgi. 2. Yazı.” (TS, s. 856).

2.3.179. xış

Bu sözcük metinde “tuğla, kerpiç” anlamında kullanılmıştır: *Teñ xışı tilladır, teñ xışı kumüştir* “yarı tuğlası altından, yarı tuğlası gümüşten” (II/1000).

Kırgızcada *kış* “kerpiç, tuğla” (KTS I, s. 883; Yudahin I, 1985, s. 501) şeklinde görülmektedir.

Farsça *kış* “tuğla” (Yudahin, 2011, s. 462) sözünden alıntıdır.

Sözcüğün diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı aşağıdaki şekildedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Çağ.** *hışt* “tuğla” (ŞHD, 1998, s. 460).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **YUyg.** *xış* “kerpiç” (Necip, 1995, s. 166), **Özb.** *gişt* “tuğla, kerpiç” (UTİL V, s. 451).

2.3.180. zək

Bu sözcük metinde “karga” anlamında kullanılmıştır: *Bolsun köñlün nəziyən, zəktək bolub uçayın* “Gönlün hoşnut olsun, karga gibi uçayım” (I/0523).

Kırgızcada kullanımı tespit edilememiştir.

Sözcük, tarihî ve diğer çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: **Hrz.** *zāğ* “karga” (Ünlü, 2012, s. 706), **Kıp.** *zāğ* “karga” (Toparlı, 2014, s. 334), **Çağ.** *zāğ* “karga” (ŞHD, 1998, s. 689).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: **YUyg.** *zāğ* “karga” (Necip, 1995, s. 474), **Özb.** *zog* “karga” (UTİL II, s. 161).

2.3.181. zəmbil

Bu sözcük metinde “zəmbil” anlamında kullanılmıştır: *Toğa toğadin ötkən, kır bellər zəmbil qaytқан* “halka halkadan geçmiş, [atın] sırtı sedire* dönüşmüş” (II/1349).

Kırgızcada *zambil* “zəmbil, hasırdan örülmüş bir tür sepet; hasır sedye” (KTS I, s. 527) şeklinde kullanılmaktadır.

Farsça *zenbīl* “küçük sepet, zəmbil” (Akın, 2022, s. 570) sözünden alıntıdır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımı şu şekillerdedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Hrz. zenbil* “zenbil, hamam semeri” (NF, 2014: 498), *Çağ. zenbīl* “sepet” (AŞNR, 1993, s. 762).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: *Kum. zemgil* “sepet, sele, zəmbil” (Pekacar, 2011, s. 407), *Ktat. zambil* “1. Çanta, 2. Zəmbil, 3. Teskere” (Muzafarov ve Muzafrov, 2018, s. 391), *Az. zənbil* “hasırdan kamıştan örülerek yapılan sepet” (Altaylı, 2018, s. 3719), *TT. zəmbil* “hasırdan örülmüş saplı torba” (TS, s. 2229), *TT.ağl. zəmbil, zenbik, zenbil* “1. Öteberi taşımakta, koymakta kullanılan örme, yassı sepet, meyve sepeti. 2. Sırtta taşınan kıl torba. 3. Pazar çantası. 4. Küfe” (DS XI, s. 4359-60).

2.3.182. zibán

Bu sözcük metinde “dil” anlamında kullanılmıştır: *Ləyligə zibán kirib, kəş-kəşləp belim tartkin, toğa toğadin ötsün, çırkırıp cergə catay, tört payım cergə batsın, kır bellər zəmbil qaytsın* “Leyli dile gelerek, nakışlayıp belimi sar, halka halkaya geçsin, dört ayağım yere batsın, [at sırtı] sedire* dönüşsün” (I/0520).

Kırgızcadaki kullanımı tespit edilememiştir. Farsça kökenli olduğu bilinen sözcük

Söz konusu sözcük, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aşağıdaki şekillerde geçmektedir:

Tarihî Türk Yazı Dilleri: *Çağ. zebān* “dil, lisans” (ŞHD, 1998, s. 690).

Çağdaş Türk Yazı Dilleri: *YUyg. zaban* “dil, söz, konuşma” (Necip, 1995, s. 474), *TT. zəban* “dil” (TS, s. 2226).

SONUÇ

Çalışmada Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı Türkiye Türkçesine aktarılmış, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir; Metinde bulunan bütün kelimeler dizine alınmış, metin içerisindeki anlamları gösterilmiştir.

Pamir Kırgızlarına ait Göruğlu Destanı kahramanın mezarda doğumuyla başladığı için doğu varyantına ait bir destan olduğu düşünülmektedir. Destanın birçok varyantının bulunması, bütün varyantların detaylı bir şekilde araştırılıp incelenmemiş olması vb. nedenlerle Pamir Kırgızlarına ait bu destanın Köroğlu'nun hangi varyantına daha yakın olduğunu söylemek zordur. Ancak destandaki olay, şahıs ve mekân hususları dikkate alındığında (Çambıl Balkivan dağı, Merişab, Hasan Han, Dü:vez Han, Zor Peri) Özbek, Türkmen, Karakalpak varyantları ile de benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Çalışmanın *Ses Bilgisi* bölümü Ölçünlü Kırgızca, Pamir Kırgızları Ağzı ve Eski Türkçe ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Destan metni genel olarak Pamir Kırgızları Ağzının özelliklerini taşımaktadır ancak Ölçünlü Kırgızca ve Pamir Kırgızları Ağzında bulunmayan bazı seslerin varlığı dikkat çekicidir. Örneğin çağdaş Türk yazı dillerinden Özbekçede bulunan ve Özbekçenin ayırt edici özelliklerinden biri olan *a* ile *o* arasındaki vurgulu ünlü /â/ sesi metinde hem Türkçe kökenli hem de Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde mevcuttur. Ölçünlü Kırgızcada ve Pamir Kırgızları Ağzında bulunmayan *u* ile *o* arasındaki *û* sesinin varlığı da dikkat çeken ses özelliklerinden biridir. Metni Pamir Kırgızları Ağzı ve Ölçünlü Kırgızcadan ayıran bir diğer özellik de uzun ünlülerin durumuyla ilgilidir. Pamir Kırgızları Ağzında ve Ölçünlü Kırgızcadaki alıntı kelimelerde uzun ünlüler genellikle korunmuştur. Ayrıca alıntı kelimelerde ses olayları sonucu meydana gelen ikincil uzun ünlüler de bulunmaktadır. Bu bakımdan Pamir Kırgızları Ağzı ve Ölçünlü Kırgızca benzerdir. Metinde ise Arapça ve Farsçadan geçen uzun ünlüler genellikle kısalmıştır: *zəkət* “(<Ar. zakā(t)) zekat”, *bāzar* “(<Far.bāzār) pazar”. Ancak alıntı kelimelerdeki ikincil uzun ünlüler Göruğlu Destanı'nda da mevcuttur: *tə:rət* “< Ar. tahāret”, *қаари келип* (“Ar. қahr”) çok hiddetlenerek” Destandaki öz Türkçe kelimelerde Ölçünlü Kırgızca ve Pamir ağzındaki gibi ikincil uzun ünlüler de görülmektedir: *su*: “(< ET. sub) su”, *bu:ra* “(< ET. buğra) damuzluk deve”, *tö*: “(< ET. təbe, təbi) deve”, *tu*: “(< ET. tuğ) tuğ, bayrak” vd. vd. Metinde ayrıca Kırgızcanın Pamir ve İçkilik ağzlarında

görüldüğü gibi aslî uzun ünlülere de rastlanmıştır: *bö:rü* “(< ET. *bōri*) kurt”, *cu:durğan* “(<ET. *yū-*) yıkattıran” vd.

Destanda ayrıca Ölçünlü Kırgızcada görülmeyen, ancak ağızlarında var olan ikiz ünlülere de sıkça rastlanmıştır. Bu durum hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde görülmektedir: *nöükər* “nevker”, *souru* “sağrı”, *couga* “düşmana” vd.

Pamir Kırgızları Ağızının temel ünlülerinden biri olan /á/ sesi ve Kırgızcanın İçkilik ağızlar grubunda bulunan ve bu ağızın önemli özelliklerinden olan /ə/ sesi de metinde mevcuttur.

Dudak uyumu Kırgızcanın belirgin özelliklerinden biridir. Metinde eklerin kullanımında kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumunun sık sık bozulduğu görülmüştür. Metinde çokluk ekinin *-lər*, *-lār*, *-lar*, *-lár*, *dar* (bir örnekte), *ler* (bir örnekte) varyantları görülmektedir: *báşlər* “başlar”, *ayvanlardi* “hayvanları” ve örneklerde görüldüğü gibi genellikle uyum dışı kalmıştır. Zarf-fiil eki olarak *+ip*, *+ib* *+ib* kullanılmış ve genellikle uyum dışı kalmıştır: *oyganip* “uyanıp”, *çıgib* “çıkıp”. Yükleme durumu eki olan *+ni* de uyum dışı kalan eklerden biridir: *babamni* “babamı”, *karındaşimi* “kardeşimi”. İyelik ekleri de genellikle kalınlık incelik uyumunu bozmuştur: *kızim* “kızım”, *coli* “yolu”. *+lən* isimden fiil yapım ekinin *atlən* “atlan”, uyuma girmeyen eklerdendir.

Kırgızcada alıntı kelimelerde söz başı /m/ sesleri bazı kelimelerde /b/ye döner. Bu değişim metinde bir örnekte görülür: *busurman* “(< Ar.-Far. müslim+an) Müslüman”. Onun dışında düzenli olarak korunmuştur. Arapça ve Farsçadan giren kelimelerde ön ve iç seste yer alan /w/ sesi Kırgızcada /b/ye dönmüştür: *barak* “(<Ar. waraq), *barbana* “(<Ar. pervâne)” Ayrıca /w/ ile başlayan Arapça ve Farsçadan kelimelerin başında /u/ türemiştir. Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ön, iç ve son seste genellikle /v/ sesleri korunmuştur.

Kırgızcanın ayırt edici özelliklerinden biri Eski Türkçenin söz başı /y/ seslerinin /c/ sesine değişmesidir. Metinde hem y sesinin korunduğu hem de c sesine değiştiği örnekler bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda İçkilik Ağızlarının bir özelliğidir.

Çalışmanın *Şekil Bilgisi* bölümü de Ölçünlü Kırgızca ve Pamir Kırgızları Ağızı ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Metinde Eski Türkçedeki şekliyle kullanılan bazı ekler tespit edilmiştir. Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olarak kullanılmış olan *-g* eki kimi çağdaş Türk yazı dillerinde düşmüşken destanda korunmuştur: *tirig* (<ET. *tirig*)

“diri, canlı”. Eski Türkçe +*lıg*, +*lig* isimden isim yapma eki Ölçünlü Kırgızcada +*luu*, +*lüü*, +*duu*, +*düü*, +*tuu*, +*tüü*, Pamir Kırgızları Ağzında +*luu*, +*lüü*, +*duu*, +*düü*, +*tuu*, +*tüü*, +*luw*, +*lüw*, +*duw*, +*düw*, +*tuw*, +*tüw* şekillerinde kullanılırken, metinde söz konusu ekin Eski Türkçedeki gibi korunduğu görülmektedir: *kuvatlıg* “güçlü”, *atlıg* “atlı”.

Metindeki en dikkat çekici dil olaylarından birisi gerek eklerde gerekse kelimelerde görülen varyantlaşma, başka bir deyişle, bazı eklerin veya kelimelerin şeklen birden çok varyantta görülmesidir. Aşağıdaki kimi morfolojik unsurlar bu durumu açıkça teyit etmektedir.

Eski Türkçede sayı adlarına gelerek benzerlik, birliktelik ifade eden +*agu* /+*egü* ekleri Ölçünlü Kırgızcada +*oo*, +*öö*, Pamir Kırgızları Ağzında +*ö(w)* şeklini almıştır. Metinde ise +*aû*: *biraû* “biri, birisi”, +*əû*: *birəû* “biri, birisi”, +*ö*: *birö* “biri, birisi”, +*öü*: *biröü* “biri, birisi” şekillerinde mevcuttur.

Ölçünlü Kırgızcada yaygın kullanılan -*ooçu*, -*uuçu*; -*ar* gibi sıfat-fiil eklerinin metinde bulunmaması dikkat çekicidir.

Ayrılma hâli eki büyük ölçüde Ölçünlü Kırgızcadaki gibi kullanılmaktadır. Ancak ekin bazen Çağataycada olduğu gibi /ı/, /i/ dar ünlülü +*dIn*, +*tIn* şekillerinin de kullanıldığı ve üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra çoğu zaman zamir n’si almadan eklendiği görülmektedir: *curtidin* “halkından”, *soudegərdin* “tuccardan”.

Metinde vasıta durumu ekinin *belən*, *bilən*, *bilen*, *menən* varyantları mevcuttur: *belən*, *bilən*: *arag belən* “rakı ile”, *tu*: *bilən* “bayrak ile”, *putu menən tepədi* “ayağıyla tekme atar”, *qolu menən muşləydi* “eli ile yumruklar”. Vasıta hâli ekinin +*bilen* biçimi Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. +*bilən* biçimi ise Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır. Vasıta hâli ekinin kullanımı açısından destan Karluk, Oğuz ve Kıpçak grubu Türk Lehçelerinin özelliklerini taşımaktadır.

Metinde eşitlik hâli ekinin +*ça*, +*çə*; +*day*, +*dəy*, +*deg*, +*dek* +*dək*; +*tay*, +*táy*, +*təy*, +*təy* varyantları tespit edilmiştir. Metin eşitlik hâli bu bakımdan da Oğuz, Kıpçak ve Karluk Türk yazı dillerinin özelliklerini bir arada bulundurmaktadır. Eşitlik hâliyle ilgili bir diğer dikkat çekici olay *katıg* “katı, sert” sözcüğüyle kalıplaşarak Eski Türkçeden günümüze ulaşmış olduğu düşünlen -*dı* ekidir: *katıgdı* “iyice, sıkıca”

Metinde görülen geçmiş zaman ekinin *-di, -di, -du, -dü, -ti, -tu, -tü* şekilleri görülse de bunlardan *-di* varyantına daha çok rastlanmıştır. Bu durum çağdaş Türk yazı dillerinden Özbekçedeki kullanımını akıllara getirmektedir.

Ölçünlü Kırgızcada geçmiş zamanın hikâye çekiminde *ele* kullanılmaktadır. Pamir Kırgızları Ağzında hikâye çekiminde *édé* şekli kullanılmaktadır. Metinde Kırgızcanın ağızlarında olduğu gibi *edi, idi* şekilleri görülmektedir: *bir zamánda bâr edi* “bir zamanlar olmuştu”, *munu kim körär idi* “bunu kim görecekti”.

Çalışmanın *Söz Varlığı* bölümünde metinde geçen bütün kelimeler değil ses, şekil ve anlam bakımından eskicil ve ağızsıl özellikler gösteren kelimeler üzerinde durulmuştur. Belirlenen sözcükler tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanımları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Metnin söz varlığını genel olarak savaş ve askerlikle ilgili kelimeler, gündelik hayatta karşılaşılabilecek türden araç gereç adaları, kişilerin sosyal statülerini gösteren sözler, yer adları ve dini kelimeler, hareket ve duygu bildiren sözler oluşturmaktadır.

Metnin söz varlığı bölümünün en dikkat çekici özelliklerinden biri kelimelerin yazımında standart olmamasıdır. Örneğin dilimize Arapçadan geçen ve hayvan “hayvan” kelimesi metinde: *ayvan, xayvan, hayvan, hayban* varyantlarıyla görülmekte ve anlam kaymasıyla “pehlivan, vahşi pehlivan” anlamında kullanılmıştır. Buna benzer örnekler bir hayli fazladır: *tag, to:, tog, tou, táğ, tåg* “dağ”, *bek, beg* “bey”, *eer, egär* “eyer” vd. Bazı kelimelerin yazımında standardın olmaması bu varyantlaşmaların bir kısmının anlatıcı kaynaklı olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Metnin söz varlığında Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerin oranı yüksektir. Alıntı kelimeler alındığı dilin yazım özelliklerini korumamaktadır. Örneğin Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde bulunan uzun ünlüler genellikle kısalmıştır.

Metinde *atlıg* “atlı, süvari”, *tirig* “diri, canlı, yaşamak”, *tışkarı* “dışarı”, *katıgdı* “iyice, sıkı”, *bö:rü* “börü, kurt”, *beg* “bey” vd. gibi kelimeler en eski şekillerini korumaktadır.

Metindeki *leyli, omudu, nervay, omudulu, şoura* gibi bazı kelimelerin anlamları tam olarak tespit edilememiştir.

Destan metni genel olarak Pamir Kırgızları Ağzının özelliklerini taşımakla birlikte çağdaş Türk yazı dillerinden Özbekçeden etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Metnin dilindeki dilsel özellikler ayrıntılı olarak değerdendirildiğinde destanın Pamir Kırgızlarında uzun zamandan beri ağızdan ağza aktarılageldiğı ihtimalini güçlendirmektedir.

METİN ve AKTARMA

[Tokuz Ayvan]

[Dokuz Vahşi Pehlivan]

[I. Söz Başı]

	Göruğlu gördən qopqán, Enəsin qárdin yargán. Yollarğa qúrgán salgán, Soudegərdin bəci algán, 0005 Curtidin zəkət algán, Kərəməlig beg sultán. Məkkədən kelgən əci, Bášında tillə təci; Xan-a begdin səvlədi, 0010 Ənə qádi qáumədi. Qalasi bár qalatdán, Darvazasi polatdán, Goufari şam çiraqtán, Ləhəli zumuratdán; 0015 Teñ xışı tillədin, Teñ xışı kumiştin. Bağda kızıl gülləydi, Bulbulları səyrəydi. Bağı-bostanı yəkə, 0020 Açılıptır əkəvay.	Göruğlu mezardan çıkmış, Anasının karnını yarmış. Yollara kale kurmuş, Tüccardan haraç almış, Halkından zekat almış, Karamelik bey sultan. Mekke'den gelen hacı, Başında altın tacı; Hanın, beyin duruşu, İşte dış görünümü Kalesi var zırhdan, (zırhlarla çevrili) Kapısı polattan, Mücevheri meşale, Leheli ³ zümrütten; Yarı tuğlası altından, Yarı tuğlası gümüşten, Bağda kızıl çiçek açıyor, Bülbülleri ötüyor, Bağı-bostanı yalnız, Açılmış ağabeyciğim. ⁴

[II. Göruğlu'nun Saltanatı]

Sahar, salam vaxtında, Əmir sultan taxtidá, Kəttə kə:bən sər bəylər –	Seher, selam vaktinde, Emir Sultan tahtında, Büyük güçlü baş beyler,

³ *lehel*: Bir tür değerli taş (Mukambayev 2009:610).

⁴ *əkəvay*: imrenme, şaşırma duygusunu yansıtan bir tür ünledir.

	Əmmə curti baxtında.	Hepsi halkının hizmetinde.
0025	Ҡырг алты хан ләйли, Ҡырг алты җиғәдәйли Бүгүн келгән сәламға. Кол баглаб сәлам бергән, Өни көргән Гөрүғлу, Сәламин әлиғ аліб: - Әлеки сәлам, - дегән, - Әлеки әлам, - дегән. Бу сәламға келгәнгә, Иңәмини зор бергән. Cora күлүг ат бергән, Carağ-cabdıǵ, eer бергән. Ҡават-қават тон бергән, Ҡатар-қатар нар бергән, Нар үстүгә зәр бергән, Carağ-cabdıǵ, eer бергән. Өни көргән хан ләйли, Ҡырг алты җиғәдәйли, Хошу-хошвақ боләди, Ҡақа-қақа күләди.	Kırk altı han leyli, Kırk altı taçlı taçlı, Bugün gelmiş selama. El bağlayıp selam vermiş, Onu gören Gөрүғlu, Selamını alarak: “Aleyküm selam”, demiş, “Aleyküm selam”, demiş. Bu selama gelene, Bolca hediyeler vermiş, Hızlı yürük at vermiş, Silah teçhizat, eyer vermiş, Kat kat kürk vermiş, Çok sayıda tek hörgüçlü deve vermiş, Deve yükü altın vermiş, Silah teçhizat, eyer vermiş, Onu gören han leyli, Kırk altı *taçlı, Gönlü hoşnut olur, Katıla katıla güler.
0030		
0035		
0040		

[III. Dokuz Vahşi Pehlivanın Gelişi]

0045	Keçәni күндүз қилиб, Көзләрін җıldız қилиб, Дәрбазәнин тәғидә, Мериşаб җүрәр ерди. Bir zamánda bår edi, Тоқуз айван келиптир, Тоқуз pilgә миниптир.	Geceyi gündüz edip, Gözlerini yıldız edip, Kale kapısı dibinde, Merişab dururdu. Bir zamanlar olmuştu, Dokuz vahşi pehlivan gelmiş, Dokuz file binmiş,
0050		

	Kəllələri kəpədəy, Tənələri təpədəy. Üstündəgi cəndərlər Kötərəm bolğan	Kafaları kulübe kadar, Vücutları tepe kadar, Üzerindeki canlılar, Zayıflamış dana gibi,
0055	torpaqtáy Murdu bárdır mouruday, Tişi bárdır teşədəy, Baçağardın e oozu, Atasının görüdəy.	Burnu vardır baca kadar, Dişi vardır keser gibi, Lanet olasının ağzı, Babasının mezarı gibi.
0060	Bular cerni depsəsə, Cərlər zəgə kelədi, Cərlər zəgə kelədi. Bulbulxánni e körub: -E, Bulbulxán, - deydi,	Bunlar yere bastığında, Yerler yerinden oynar, Yerler yerinden oynar. Bülbülhan'ı görüp: “Ey Bülbülhan” der,
0065	Bir ayvan sözləydi, - Cambaşında tillə şab, Atıñ bárdır Merişab, Darbazanı tart deymən, Əmir sultáníñ körəy,	Bir pehlivan söyler, “Belinde altın hançer, Adın senin Merişab, Kale kapısını aç diyorum, Emir Sultanını göreyim,
0070	Əmir sultáníñ körəy; Kırg altı xanıñ körəy, Ordo bazarğa barəy, Əmir sultáníñ körəy. Təbləxánəgə baray,	Emir Sultanını göreyim, Emir Sultanını göreyim, Kırk altı hanını göreyim, Orda pazarına gideyim Emir Sultanını göreyim. Tavlahaneye gideyim,
0075	Ləyli kır atını körəy Orda bazărini körəy, Bāgi-bostānin körəy, Gülü bāgini körəy, Gülü bāgini körəy;	Leyli kır atını göreyim, Bey otağını göreyim, Bağ bostanını göreyim, Çiçek bahçesini göreyim; Çiçek bahçesini göreyim;
0080	Avaz gözəlini körəy. Əni körgən Bulbulxán: - Bu nimnə bələ? – deydi,	Ses güzelini göreyim”. Onu gören Bülbülhan: “Bu nasıl biri?” der,

	Murutları titirəydi,	Bıyıkları titrer,
	Murutları titirəydi, -	Bıyıkları titrer,
0085	Çirəyləri sargargán,	Benzi sararır,
	Bu nimnə bələ? – deydi.	“Bu nasıl biri?” der.

**[IV. Merişap'ın Göruğlu'ya Dokuz Vahşi
Pehlivanın Geldiğini Duyurması]**

	Atlarığa i minip,	Atlarına binip,
	Darbazasını tartip,	Kale kapısını açıp,
	Orda bázargá cetib,	Bey otağına varıp,
0090	Attan özün təyləydi.	Attan kendisi iner.
	Qol bağlab sálam berip,	El bağlayıp selam verip,
	Qol bağlab sálam berip;	El bağlayıp selam verip;
	Əlip-ləm bolup turğan.	El pençe divan durdu.
	Əmir sultan Göruğlu,	Emir Sultan Göruğlu,
0095	Sálamın əlig alıb:	Selamını alıp:
	- Əleki sálam, - degən, -	“Aleyküm selam”, demiş,
	Əylənəyin, Bulbulxán,	“Kurban olayım, Bülbülhan,
	Nimnə bələ bar? - deydi,	Neyin var böyle?” der,
	-	
	Murutlar titirəydi,	“Bıyıqların titriyor,
0100	Çirəyləriñ sargargán?	Benzin sararmış?”
	Əni uqқан Bulbulxán:	Onu işiten Bülbülhan:
	- Əmir sultan Göruğlu,	“Emir Sultan Göruğlu,
	Əylənəyin, Göruğlu,	Kurban olayım, Göruğlu,
	Toқuz ayvan keliptir,	Dokuz pehlivan gelmiş,
0105	Toқuz pilgə miniptir,	Dokuz file binmiş,
	Kəllələri kəpədəy,	Kafaları kulübe kadar,
	Tənələri təpədəy,	Vücutları tepe kadar,
	Üstündəgi cəndərlər,	Üzerindeki canlılar,

0110	Kötərəm bolğan torpaqtay	Zayıflamış dana kadar
	Murdu bardir mourudáy, Tişi bardir teşədəy, Baçağardın e oozu, Atasının göridəy.	Burnu vardır baca kadar, Dişi vardır keser kadar, Lanet olasının ağzı Babasının mezarı kadar.
0115	Moylav kəmər tagiptir. Omudusun kötərgən, Gürzüsini kərməgən, Olar cerni depsəsə, Cerler zəgə kelədi.	Bıyıktan kemer takmış. Omudusun ⁵ kaldırmış, Topuzunu tutmuş, Onlar yere bastığında, Yerler yerinden oynar.
0120	Məngə öküm kılədi, Məngə öküm kılədi: - Darbâzañni tart deymən,	Bana emir veriyor, Bana emir veriyor: “Kale kapısını aç diyorum,
	Əmir sultaniñ körəy, Kırg altı xaniñ körəy,	Emir Sultanını göreyim, Kırk altı hanını göreyim,
0125	Orda bazarıñ körəy, Bağı-bostanıni körəy, Avaz gözəlini körəy. Təvləxânəgə baray, Layli kır atini körəy,	Bey otağını göreyim, Bağ bostanını göreyim, Ses güzelini göreyim, Tavlahaneye gideyim, Leyli kır atını göreyim,
0130	Gülü bağini körəy.	Çiçek bahçesini göreyim.”

[V. Göruğlu'nun Sinirlenerek Dokuz Vahşi Pehlivanı Kendine Çağırması]

Əni uqqan Göruğlu:
- Bu nimnə bələ? - deydi.
Kətiğdi, kəari kelip.
Kəunxorluq kəari tutup,

Onu işiten Göruğlu:
“Bu ne böyle?” dedi.
İyice sinirlenerek
Kan dökəsi gelerek,

⁵ Sözcüğün anlamı tespit edilememiştir.

- 0135 Kûnxorluq kâari tutup;
Şa murut şaftay bolup,
Girəvlər qaftay bolup,
Eki murutu yəkə.
Eki şanadin ötkən,
- 0140 İsmiyən beldən tartkán,
İsmiyən beldən tartkán;
İsmiyən beldən tartib:
- Köldən alay gázıñni,
Basıp oyəy kúziñni,
0145 Xalbir kıləy döşüñnü,
İtkə beray göşüñnü.
Oy, enağar kıl deymən,
Cambaşıñda tillə şab,
Atıñ bardır Merişab,
0150 Darbazañni tart deymən,
Ayvanni çákır deymən, -
Şa murut şaftay bolgán,
Girəvlər qaftay bolgán.
Eki murutu yəkə.
0155 Eki şanadən ötkən.
Əni körgən Bulbulxán,
Darbazasını açıp:
- Ayvanlar, - dep
çaqırğán.
Ayvanlar cükürüp cetib,
0160 Ayvanlar cükürüb cetib;
Pillərigə e minip,
Ordo bazarğa kelgən.
Pildən özün təyləgən,
Arza xátın sundurğán.
- Kan dökəsi gelerek;
Şah bıyık hançer gibi oldu,
Şah damarı çuval gibi oldu,
İki bıyığı var ya,
İki omuzunu geçmiş,
Bembeyaz olarak belden çıkmış,
Bembeyaz olarak belden çıkmış;
Bembeyaz olarak belden çıkıp:
“Gölden alayım kazını,
Basıp oyayım gözünü,
Kalbur edeyim döşünü,
Köpeğe vereyim etini.
Ey, analı köle diyorum,
Belinde altın hançer,
Adın senin Merişab,
Kale kapısını aç diyorum,
Pehlivanı çağır diyorum.”
Şah bıyığı hançer gibi olmuş,
Şah damarı çuval gibi olmuş.
İki bıyığı ise,
İki omuzunu geçmiş.
Onu gören Bülbülhan,
Kale kapısını açarak:
“Pehlivanlar”, diye çağırmış.
Pehlivanlar koşarak yetişip,
Pehlivanlar koşarak yetişip;
Fillerine binip,
Bey otağına gelmiş.
Filden inerek,
Arz mektubunu uzatmış.

**[VI. Dokuz Vahşi Pehlivanın Gelip
Göruğlu'na Şayavaz'ın Mektubunu
Teslim Etmesi]**

0165	Arza xátín oqusa, Murutun kırgı cerdən tüygən, Şəyavəzdın xəti ekən. Arza xátín oqusa, Murutun kırgı cerdən tüygən,	Arz mektubunu okuduğunda, Bıyığı kırk yerinden düğümlü, Şayavaz'ın mektubuymuş, Arz mektubunu okuduğunda, Bıyığı kırk yerinden düğümlü,
0170	Cığadardın xəti ekən: “Avaz gözəl bələsi, Layli kır atını məngə, Məngə tartu cügərsin, Məngə tartu cügərməsa,	Taç sahibinin mektubuymuş: “Şanlı güzəlin oğlu, Leyli kır atını bana, Bana hədiyyə olaraq göndərsin, Bana hədiyyə göndərməzsə,
0175	Özləri olca bolər, Maliñ soyuş bolər”.	Kendileri esir olacaq, Hayvanları kurbanlık olacaq.”

**[VII. Göruğlu'nun Sinirlenip, Darağacına
Asın Diye Dokuz Vahşi Pehlivanı Kırk
Cellada Teslim Etmesi]**

0180	Əni uqқан Göruğlu Qatıǵdı, qáari kelip. Qúnxorluq qáari tutup, Şa murut şaftay bolǵán. Girəvlər qaftay bolǵán, Eki murutu yəkə, Eki şanadən ötkən. - Kırgı cəllət, - deb çaqırǵán,	Onu duyan Göruğlu Cinleri tepesine çıktı, Kanı dökəsi gelerek, Şah bıyık hançer gibi oldu, Şah damarı çuval gibi oldu, İki bıyığı böylece, İki omuzunu geçmiş, “Kırk cellat”, diye çağırmış,

- 0185 Kırğ cəllət daxil bolğán,
 Kıol bağlap sálam berib,
 Əlip-lam bolub turğan.
 Sálamin əlik alıb:
 - Əleki sálam, - degən, -
- 0190 Əylənəyin, cəllətlər,
 Ayvanlarni uşlənələr.
 Altın darğa tartilər,
 Başın cüdə kıyıylər.
 Əni körgən kırğ cəllət,
- 0195 Kırğ cəllət cükürüp cetib,
 Ayvanlərdi uşlégən,
 Altın darğa alıp ketkən.
- Kırk cellat içeri girmiş,
 El bağlayıp selam verip,
 El pençe divan durmuş.
 Saleminı alıp:
 “Aleyküm selam demiş”,
 Kurban olayım, cellatlar,
 Pehlivanları yakalayın.
 Altın darağacına çekin,
 Başını ayrıca koparın.”
 Onu gören kırk cellat,
 Kırk cellat koşarak yetişip,
 Pehlivanları yakalamış,
 Altın darağacına götürmüş.

**[VIII. Avazhan'ın Gelip Göruğlu'ndan
 Dokuz Vahşi Pehlivanı İstemesi]**

- 0200 Tañ Şalpan beri batkan,
 Mollalar azan əytken,
 Kün toglərgə dıg bergən,
 Təcik salğan tar köçə,
 Özbek salğan kırk köçə,
 Tarağa turağ deydi,
 Taraga turağ deydi.
- 0205 “Tarağlatıb ey kelgən,
 Nimnə bələ bar?” desə,
 Gülkara tayin mingən,
 Gulmıxin çiltən kağıb,
 Bağışın Gambar baqqan,
- 0210 Beg Avazxan keliptir.
 Ordo bazarğa cetib,
- Çoban yıldızı beri batmış,
 Mollalar ezan okumuş,
 Güneş dağlara ışıq vermiş,
 Tacığın yaptığı dar sokak,
 Özbeğin yaptığı kırk sokak,
 Gümbürtü patırtı duyuldu,
 Gümbürtü patırtı duyuldu.
 “Gümbürdeterek gelen ey,
 Ne bu böyle?” diye düşünürken,
 Gülkara tayına binmiş,
 Kazığını “kırk koruyucu ruh” çakmış,
 Bakışını Gambar⁶ üstlenmiş,
 Bey Avazhan gelmiş.
 Bey otağına ulaşarak,

⁶ Buradaki Gambar sözcüğü, Kırgızlarda atın hamisi (koruyucu ruhu) olarak bilinen Kambar isminin destandaki kullanımıdır.

- 0215 Qol bağlab sálam bergən,
 Əlip-ləm bolub turğan.
 Sálamin əlig alıb, -
 Əmir sultan Göruğlu:
 - Əleki sálam, - degən.
 Əni körgən beg Avaz:
 - Əylənayın, cən atam,
 Pırı-kəmilim, atam,
- 0220 Mən bir nimət surərmən,
 Mən bir nimət tilərmən.
 Bersəñgiz əytərmən,
 Berməsəñ əytməsmən.
 - Sözlər söylə, beg balam,
- 0225 Bolsa, səngə berərmən,
 Bolməsə ləcim çoxtur,
 Başıñni qayran, - deydi, -
 Başıñni qayran, - deydi.
 - Əylənayın, cən atam,
- 0230 Toquz əziz miymanıñ,
 Mən surab kəlgəmmən.
 Əni körgən Göruğlu:
 - Kırg cəllətkə
 bergəmmən,
 Altın darğa alıb kətkən.
- 0235 Anda Avaz sösləydi:
 - Men busurmán qıləyin,
 Busurmán əni qılıb,
 Balkiván alıb kətəy.
 Əmir sultan Göruğlu:
 - Berdim, berdim, beg
- 0240 bálam,
 Başıñni qayran, - deydi.
- El bağlayıp selam vermiş,
 El pençe divan durmuş.
 Selamını kabul edip,
 Emir Sultan Göruğlu:
 “Aleyküm selam”, demiş.
 Onu gören bey Avaz:
 “Kurban olayım, cən babam,
 Piri-Kamilim, atam.
 Ben bir nimet istiyorum,
 Ben bir nimet diliyorum.
 Verirsəniz söylərim,
 Vermezseniz söylemem.”
 “Sözlerini söyle, bey oğlum,
 Olursa sana veririm,
 Olmazsa da elimdə değıl,
 Başını kaldır, der,
 Başını kaldır, der,
 “Kurban olayım, cən babam,
 Dokuz aziz misafirini,
 Ben istemeye geldim.”
 Onu gören Göruğlu:
 “Kırk cellata vermiştim,
 Altın daracağına alıp götürdüler.”
 O zaman Avaz konuşur:
 “Ben Müslüman edeyim,
 Onları Müslüman edip,
 Balkıvan’a götürəyim.”
 Emir Sultan Göruğlu:
 “Verdim, verdim bey yavrum,
 Başını kaldır”, der.

**[IX. Avazhan'ın Dokuz Vahşi Pehlivanı
Müslüman Yapıp, Balkıvan'a Götürmesi]**

	Əni uqқан beg Avaz, Urdu қамçı тәзіян, Boldu көңлү нәзіян, 0245 Xızır cürgән col bilән, Xıdırat бүткән tal bilән, Əydəydi bek palavan. Kəlsə butuda қалқан, Şanasidə pərilləyd. 0250 Beg Avazxan diləvār, Miñ bir қолға barabār. Əydəydi begdin ati, Erannin xānazati, Ceñgəldə bār қıyaқı, 0255 Özi tulpār siyaki. Əydəydi begdin ati, At salıb, əydəp cetkən. Qırğ cəllət cəyidən turub, Qol bağlab sálam bergən. 0260 Sálamin əlig alıb: - Əleki sálam, - degən. Beg Avazxan sözləydi: - Əylənəyin, cəllətlər, Xayvanni түşürilər. 0265 Tiligə kəlmə salıb, Busurmán əni қılıb, Balkiván alıb ketəy. Bir cəllət sözləydi: - Əylənəyin, beg Avaz,	Onu işiten bey Avaz, Kamçı vurdu hızlıca, Oldu gönlü hoşnut, Hızırın yürüdüğü yol boyunca, Sıra sıra yetişen ağaç boyunca, Koşturur bey pehlivan. Geldiğinde ayağında süs, İpleri de parlıyor. Bey Avazhan dilaver, Bin bir orduya eşittir. Koşturur beyin atı, İran'ın evlatlık çocuğu, Elinde var zırhı (mızrağı), Kendisi küheylanın siyahı. Koşturur beyin atı, At koşturarak ulaşmış. Kırk cellat yerinden kalkıp, El bağlayıp selam vermiş. Selamını alıp: “Aleyküm selam”, demiş. Bey Avazhan konuşur: “Kurban olayım, cellatlar, Pehlivanları indirin. Diline kelime-i şahadeti düşürüp, Onları Müslüman edip, Bakıvan'a götüreyim.” Bir cellat konuşur: “Kurban olayım, bey Avaz,

- 0270 Ataңызdan qorqarmız,
Ataңызdin bicovap,
Əsli biz beralməymiz.
Əni uqқан beg Avaz:
- Atasinən qorққанlər,
0275 Balasinən qorқməslər, -
Katıǵdı káari kelip.
Kúnxorluқ káari tutup,
İsmiyən belden tartқан,
Cəlləttərgə qaçırgán,
0280 Cəllətlər çər tərəp
 kaçқан.
Ayvanlərni tüşürüp,
Tiligə kəlmə salıb,
Balkiván alıb ketkən.
- Babanızdan korkarız,
Babanızın cevabı olmadan,
Biz asla veremeyiz.”
Onu işiten bey Avaz:
“Babasından korkanlar,
Balasından korkmazlar”,
İyice sinirlenerek.
Kan dökəsi gelerek,
Beyazı⁷ belden çekip,
Cellatları kaçırmış,
Cellatlar her bir yana kaçmış.
Pehlivanları indirip,
Diline Kelime-i şəhadet düşürüp.
Balkivan’a götürmüş.

**[X. Kırk Altı Hanın Tacan Derya’ya
Gitmekten Vazgeçmesi]**

- 0285 Tañ Şalpan beri batıb,
Mollalar azan əytkən,
Kün taǵlarǵa dıǵ bergən.
Əmir sultan Göruǵlu,
Göruǵlu xan sözləydi:
- Kırǵ altı xan ləylim,
0290 Kırǵ altı cıǵadəylim,
Təcən daryá ləbidən,
Xavár alıb kelilər.
Bir xanı sözləydi:
- Əylənəyin, Göruǵlu,
- Çoban yıldızı beri batmış,
Mollalar ezan okumuş,
Güneş daǵlara ıǵık saçmış.
Emir Sultan Göruǵlu,
Göruǵlu han konuşur:
“Kırk altı han leyli,
Kırk altı taçlım,
Tacan Derya ağzından,
Haber getirin.”
Bir hanı konuşur:
“Kurban olayım, Göruǵlu,

⁷ Beyaz çelik, kılıç.

0295	Təcən dəryâ lebidən, Təcən dəryâ lebidən; Zərçəmännin dəştidən, Xavâr alıb keləlməsmiz. Əsli biz bərəlməsmiz,	Tacan Derya ağzından, Tacan Derya ağzından; Zərçemenin ovasından, Haber getiremeyiz, Biz hiç gidemeyiz.
0300	Əsli biz bərəlməsmiz. Əni uqқан Görüğlu: - Ədirigá sədirig, Əcəb xudáy urubtur, Əcəb xudáy urubtur;	Biz hiç gidemeyiz. Bunu duyan Görüğlu: “Eyvah eyvah, Hüda gazabına uğramış, Hüda gazabına uğramış;
0305	Esid cora külüg atım, Esid carağ-cabdığım, Əcəb esid büluptur. Esid erkən dövlətim, Əcəb esid büluptur.	Yazık, dost meşhur atıma Yazık silahıma, teçhizatıma, Acayıp yazık olmuş Yazık, özgür devletime Acayıp yazık olmuş.

[XI. Avazhan'ın Tacan Derya'ya Gitmek İçin Yola Çıkması]

0310	Bir zamánda bår idi, Tácik salğan tar köçə, Özbek salğan kırk köçə, Tarağa-turağ deydi. Tarağlatib e kəlgən,	Bir zamanlar vardı, Taciğin yaptığı dar sokak, Özbeğin yaptığı kırk sokak, Gümbürtü patırtı duyuldu, Gümbürdeterek gelen,
0315	“Nimnə bolə bar?” desə, Gülkara tayin mingən, Gülmıxin çiltən qaqqan, Bağışın Gambar baqqan, Beg Avazxan keliptir.	Ne bu böyle? derken, Gülkara tayına binmiş, Kazığını kırk koruyucu ruh çakmış, Bakımını Gambar üstlenmiş Bey Avazhan gelmiş.
0320	Ordo bāzargā cetib, Qol bağlab sálam bergən, Əlip-ləm bolup turğan,	Bey otağına gelip, El bağlayıp selam vermiş, El pençe divan durmuş,

- 0325 Əlip-ləm bolub turğan.
 Əni körgən Göruğlu,
 Sálamin əlig alıb:
 - Əleki sálam, - degən, -
 Əylənəyin, cən balam,
 Dövləti gəyib qozum,
 Bağdan açılğan gülüm,
 0330 Çəməndəki bulbulum,
 Əylənəy, gəyib qozum,
 Sözlər sözlə, - deydi.
 - Əylənəyin, cən atam,
 Əylənəyin, cən atam,
 0335 Piri-kəmilim, atam,
 Belində büldər fata,
 Bolməs sözüñnin xata,
 Ləyligə xızmat, - deydi.
 Əni uqqan Göruğlu:
 0340 - Kəşmirdən kəlgən saqı,
 Ədəmnin omru baqı,
 Əylənəy, Bulbul saqı,
 Xızmatıñ - begdin aqı,
 Əylənəy, Bulbul saqı,
 0345 Ləyligə xızmat, - deydi.
 Bulbulxán cükürüp
 cetkən,
 Kırk qızlar muraxur edi,
 Kırk qızlar cəyidən turub,
 Qol bağlab sálam bergən.
 0350 Sálamin alig alıb:
 - Əylənəyin qızlirim,
 Ləyligə xızmat deydi.
- El pençe divan durmuş,
 Onu gören Göruğlu,
 Selamını alarak:
 “Aleyküm selam,” demiş,
 “Kurban olayım, cən balam,
 Rızkı şansı gəipten olan kuzum,
 Bağda açan çiçəgim,
 Bahçedeki bülbülüm,
 Kurban olayım, gəipten olan kuzum,
 Sözlər, söyle.” dedi.
 “Kurban olayım, cən babam,
 Kurban olayım, cən babam,
 Piri kamilim⁸, babam,
 Belinde püsküllü kuşak
 Olmaz sözündə hata,
 Leyli’ye hizmet.” der.
 Onu işiten Göruğlu:
 “Kəşmir’dən gelen mert,
 Ademin ömrü baki,
 Kurban olayım, Bülbül mert,
 Hizmetin beyin hakkı,
 Kurban olayım, Bülbül mert,
 Leyli’ye hizmet”, der.
 Bülbülhan koşarak gelmiş,
 Kırk qızlar hazırda,
 Kırk qızlar yerindən kalkıp,
 El bağlayıp selam vermiş.
 Selamını alıp:
 “Kurban olayım kızlarım,
 Leyli’ye hizmet.” der.

⁸ *Piri-kəmilim*: akıllıların akıllısı, akıllıların piri

- 0355 Altı kız arpáləydi,
Ceti kız cetek urğan.
Sekiz kız serkələydi,
Toğuz kız toqum salıb,
Kəş-kəştəp belin tartқан,
Toğa toğadan ötkən,
Xır bellər zəmbil
kaytқан.
- 0360 Qırq qızlar cetək urub,
Avazbekkə cetkirgən.
Əni körgən bek Avaz:
- Əylənayin cən atam,
Piri-kəmilim atam,
0365 Su:ğa salsañ qayikmən,
Xızmatıñə layikmən.
Beliñdə büldər fata,
Bolməs söziñnin xata,
Məngə pata ber, ata.
- 0370 Zərçəmənning dəştidən,
Təcən dəryə lebidən,
Xavâr alıb kelərmən,
Xavâr alıb kelərmən,
Məngə pata ber, ata.
- 0375 Əni körgən Göruğlu
Tərətini aladı.
Qıbla qarab oturub,
Eki irəkət şükroná,
Göruğlu xan oqıdu.
- 0380 Qollarını kətib:
- Barganiñ bazar bolsun,
Kelgəniñ gülzər bolsun,
Peşənəñ xuday açsın,
- Altı kız arpa verdi,
Yedi kız yedeğe almış,
Sekiz kız önden yürüdü,
Dokuz kız eyerleyerek,
Silkeleyerek belini (kolonunu) çekmiş,
Halka halkaya geçmiş.
[Atın] sırtı sedire* dönüşmüş
Kırk qızlar yedeğe alarak,
Avaz Beye ulaştırmış.
Onu gören bey Avaz:
“Kurban olayım, can babam,
Piri Kamilim babam,
Suya bırakırsan kayığım,
Hizmetine layığım.
Belinde püsküllü kuşak,
Olmaz sözünde hata,
Bana dua et baba.
Zərçemen ovasından,
Tacan Derya ağzından,
Haber getireceğim,
Haber getireceğim,
Bana dua et baba.
Onu gören Göruğlu.
Abdestini aldı.
Kıbleye dönüp oturub,
İki rekat şükür,
Göruğlu han kıldı.
Ellerini kaldırıp:
Gittiğin yer bey otağı* olsun,
Geldiğin yer gül bahçesi olsun,
Bahtını Hüda açsın,

	Şədivən babañ şəylənsin,	Mutlu baban neşələnsin
0385	Kılıcıñnan qan çəçsin,	Kılıcından kan damlasın,
	Düşman qolu bəylənsin,	Düşmanın eli bağlansın,
	Süey kör Bəlagərdən,	Kolla Balagerden.
	Mədət kıl Şaximərdən.	Yardım et Şahimerdan.
	Daut uulu Sulayman,	Davutoğlu Sulayman.
0390	Dərdiñgə dərmən bersin,	Derdine derman versin,
	Dərdiñgə dərmən bersin.	Derdine derman versin.
	Çöl egəsi kırk çiltən,	Çöl sahibi kırk evliya,
	Calğız qızumnu sakla.	Yalnız kuzumu koru.
	Omin, allauhaqbar, - dep,	Amin, Allah-u Ekber.” deyip,
0395	Pata bergən Göruğlu.	Dua etmiş Göruğlu.
	Əni uqқан beg Avaz,	Onu işiten bey Avaz,
	Urdu qamçı taziyan,	Vurdu qamçı aceleyle,
	Boldu könlü naziyan,	Gönlü hoşnut oldu,
	Xıdır cürgən col bilən,	Hızırın yürüdüğü yol boyunca,
0400	Xıdırat бүткән tal bilən,	Sıra sıra yetişen ağac boyunca,
	Əydəydi bek palavan,	Koşturur bey pehlivan,
	Əydəydi bek palavan;	Koşturur bey pehlivan;
	Əydəydi bek palavan,	Koşturur bey pehlivan,
	Kəlsə butuda qalqan,	Geldiğinde ayağında* kalkan,
0405	Şanasidə pərilləyd,	Şanesinde* parlıyor,
	Mərcən egər qaşında,	Mercan eyer yanında,
	Carqılləydi dábili.	Parlıyor davulu.
	Beg Avazxan diləvár,	Bey Avazhan dilaver,
	Miñ bir qolğa baravar,	Bin bir ere eşittir,
0410	Aydaydi begdin ati,	Koşturur beyin atı,
	Eranniñ xánazati.	İran'ın hizmetçi çocuğu.
	Beg Avazxan diləvár,	Bey Avazhan dilaver,
	Beg Avazxan diləvár,	Bey Avazhan dilaver,
	Altın kökül belidə,	Altın kakül belinde,
0415	İxilas qılat pirigə.	İçtenlikle bağlanır pirine,

	Celek nəyzə qolida, Cəni xudá colida, Cəni xudá colida. Kəlməsi bár tilida, 0420 Kö:nü tilər kızıl kan, Xudá qılğan busurmán. Əydaydi bek palavan. Beg Avazxan diləvár, Miñ bir qolgo baravar, 0425 Miñ bir qolgo baravar. At salıb, əydəb ketkən, Neçə menzil col cürgən, Neçə menzil col cürgən: - Elgə minsəm ziynətim, 0430 Çölgə minsəm qanatım, Çölgə minsəm kanatım, Əylənəy ǵaz qanatım, Əylənəy ǵaz qanatım; Kızdan kılıg atım, 0435 Nərvay köküllüg atım, Zumrat quyruǵluǵ atım, Zumrat quyruǵluǵ atım. Çapsa payın urməgən, Eǵəsin couǵə berməgən, 0440 Eǵəsin couǵə berməgən, Kızdan kılıg atım, Nərvay köküllüg atım, Zumrat quyruǵluǵ atım, Bügün məngə cǵızılgin, 0445 Bügün məngə cǵızılgin.	Sancaklı mızrak elinde, Canı Huda yolunda, Canı Huda yolunda, Şəhadet var dilinde, Gönlü diler kızıl kan, Huda etmiş Müslüman. Koşturur bey pehlivan. Bey Avazhan dilaver, Bin bir orduya bedeldir, Bin bir orduya bedeldir, At koşturarak gitmiş, Nice menzil yol gitmiş, Nice menzil yol gitmiş: “Yurdumda binersem ziynetim, Çölde binersem kanatım, Çölde binersem kanatım, Kurban olayım, ǵaz kanatım ⁹ , Kurban olayım, ǵaz kanatım; Kız kılıklı atım, Nervay ¹⁰ kaküllü atım, Zümrüt kuyruklu atım, Zümrüt kuyruklu atım, Koşturunca ayaǵını yere vurmayan, Sahibini düşmana vermeyen, Sahibini düşmana vermeyen, Kız kılıklı atım, Nervay kaküllü atım, Zümrüt kuyruklu atım, Bugün bana ayaklarını ger (açıl), Bugün bana ayaklarını ger,

⁹ *ǵaz kanat*: Kırğızcadaki *kazanat* “dayanıqlı, yürük at; küheylan” (Yudahin, 1985, s. 316) sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

¹⁰ Bu sözcüğün anlamı tespit edilememiştir.

	Câzıldı yə cāzıldı, Cardın bouru qāzıldı. Ərəndəy ağzi açıldı, Aq göbügü çəçildi.	[Gittikçe ayakları] gerildi ve gerildi, Uçurumların böğürleri kazıldı. Ağzı kocaman açıldı, Ak köpüğü saçıldı.
0450	Oozləri gürtillab, Bul qoyəndəy bultullab, İtelgideg intılıb, Qarçıgədek qaçirib, Çadı bār çar dərədeg,	Ağızları kütürdeyip, Bu tavşan gibi deprenip, Doğan gibi atılıp, Atmaca gibi saldırıp, Apışsı var dört nehir gibi,
0455	Sourusu çoñ gemədeg, Özi şaxar qaladay, Üstündəgi egəsi Məkkədən kelgən baladay, Məkkədən kelgən baladay.	Sağrısı büyük gemi kadar, Kendisi şehir kalesi kadar, Üstündeki sahibi Mekkedən gelmiş çocuk gibi, Mekkedən gelmiş çocuk gibi.
0460	Dali bar ə dali bar, Soğrusunda, oy əkə, Miñ bir eki qalı bar. Cabır kılıp e çapqanda, Altı aylıq alı bar.	Sırtı var e sırtı var, Sağrısında, ey ağabey, Çok sayıda nişanesi var. Hızlı koştuğunda, Altı ay koşacak gücü var.
0465	Əni körgən bek Avaz, Xudāğa şükür kılıb, Tavaqal Alla deydi, Xoşu-xoşvaq bolədi: - Būgün mengə cāzıldı,	Onu gören Bey Avaz, Allah'a şükredip, Allah'a tevekkül eder, Gönlü hoşnut olur: "Bugün bana açıldı (ayaklarını gerdi),
0470	Cāzıldı yə cəzıldı, Cardın bouru qāzıldı. Ərəndəy ağzi açıldı, Aq göbügü çəçildi. Oozləri gürtullab,	Açıldı da açıldı. Uçurumun böğrü kazıldı. Ağzı kocaman açıldı. Ak köpüğü saçıldı. Ağızları kütürdeyip,
0475	Bul qoyəndəy bultullab,	Bu tavşan gibi deprenip,

	İtelgideg intılıb, Qarçıgadek qaçirib, Calı tüşər tizigə, Tövə çökər izigə, 0480 Tuyaktın uçan taşlar, Neçə belasni aşar, Neça beləsni aşar. Cəngəldə bār kıyaqı, Özü tulpar siyakı, 0485 Eranniñ xánazati, Əylənəy, ǵaz qanatım. At salıb, əydəb ketkən, Neçə menzil col cürgən. Asmanda Şibá cıldız, 0490 Sır daryá oynər qunduz. Altı keçeı kündüz, Beg Avazxan col cürgən.	Doğan gibi atılıp, Atmaca gibi saldırıp, Yelesi dizine sarkar, Toynak izine deve çöker, Toynağından uçan taşlar, Nice tepeyi aşar. Nice tepeyi aşar. Kancada var zırhı Kendisi tulpar gibi, İran'ın , evlatlık çocuǵu Kurban olayım, kaz kanatım. At koşturarak gitmiş, Nice menzil yol gitmiş. Gökyüzünde Şiba yıldızı, Sır Derya'da oynar kunduz. Altı gece altı gündüz Bey Avazhan yol gitmiş.

[XII. Avazhan'ın Tacan Derya'ya Gelmesi]

	Tań Şalpan beri batqan, Mollalar azan əytken, 0495 Kün toularga dıǵ bergən. Zərçəmännin dəştigə, Təcən dəryə lebigə Daxil bolǵan palavan. Bu dəryəni beg körüb, 0500 Akılı əyrən qalib, Akılı əyrən qalib: - Ədirigá sədirig, Men beyəcəl ölümən. Əcəl əydəp keliptir,	Çoban Yıldızı beri batmış, Mollalar ezan okumuş, Güneş daǵlara ıǵık vermiş. Zerçemen ovasına Tacan Derya ağzına Ulaşmış pehlivan. Bu deryayı bey görüp, Şaşkına uğrayıp, Şaşkına uğrayıp: “Eyvah eyvah, Ben ecelsiz ölmüşüm, Ecel beni buraya getirmiş,

- 0505 Əcəl əydəp kelipmən. Ecel sürüp gelmişim.
 Bu dəryəgə men kirsəm, Bu deryaya girersem,
 Balıx minən baқаға, Balıx ile kurbağaya,
 Bügün men cem Bugün yem olurum,
 bolərmən, Ecel beni buraya getirmiş,
 Əcəl əydəp keliptir, Ben ecelsiz ölmüşüm,
 0510 Men beyəcəl ölүpmən, Hüda cezamı vermiş,”
 Əcəp xuday urubtur, - Ağladı zırladı,
 İzilləydi cığlaydı, Kendini yere attı.
 Özin cərgə təyləydi.

**[XIII. Leyli Kır'ın Konuşarak Sahibine
 Akıl Vermesi Avazhan'ın Atın Yardımıyla
 Nehirden Geçmesi]**

- 0515 Bir zamánnda bār idi, Bir zamanlar vardı,
 Ləyligə zibán kirib: Leyli dile gelerek:
 - Kəş-kəşləp belim Silkeleyip çekerek belimi sıkılaştır,
 tartkin, Halka halkaya geçsin,
 Toğa toğadin ötsün, Feryad edip yere yatayım.
 Çırkırap cərgə catay. Dört ayağım yere batsın,
 0520 Tört payım cərgə batsın, [At] sırtı sedire dönsün
 Kır bellər zəmbil qaytsın. At sırtına binip,
 Kır bellərgə e minib, Kamçıyı vur hızlıca,
 Urgun kamçı tǎziyən, Gönlün hoşnut olsun.
 Bolsun köñlüñ nəziyən. Karga gibi uçayım.”
 Zəktək bolub uçayın. Onu gören bey Avaz,
 0525 Əni körgən bek Avaz, Gönlü hoş olur.
 Xoşu-xoşvaq bolədi. Silkeleyip belini sarmış.
 Kəş-kəşləp belin tartıb, Silkeleyip belini sarmış.
 Kəş-kəşləp belin tartkán. Halka halkaya geçmiş
 Toğa toğadin ötkən,

0530	Çırkırab cergə catkán. Tört payı cergə batkán, Tört payı cergə batkán. Kır bellər zəmbil kaytkan,	Feryad edip yere yatmış, Dört ayağı yere batmış, Dört ayağı yere batmış. [At] sırtı *sedire dönmüş,
0535	Tört payı cergə batkán, Közləri tağdən ötkən. Arıktıktan cıgılməs, Semizdiktən tıgılməs, Ləyli kırğa e minib, Beg Avazxan diləvăr,	Dört ayağı yere batmış, Gözleri dağdan keçmiş. Zayıflıktan yığılmayan, Semizlikten batmayan, Leyli Kır'a binerek, Bey Avazhan dilaver,
0540	Urdu kəmçi tåziyən, Boldu könlü nəziyən. Bə:çəğar bu Ləyli, Zəktək bolup e uçkan,	Vurdu kəmçiyi süratli, Oldu gönlü hoşnut, Yaman olan bu Leyli, Karga olup uçmuş,
0545	Beg Avaz közin açsa, Dəryədən beri tüşkən.	Bey Avaz gözünü açtığında, Nehiri keçmiş.

[XIV. Avazhan'ın Kızılbaşların Arasına Girmesi]

	Bir beləs bår idi. Bu beləskə beg cetib, Çərəyləni cən dürbün, Cən dürbün kəlgá-y alıb, 0550 Çər-tərəb dürbün salgán. Dürbün salıb qarasa, Kızıl başlar kelibtir, Çadır kərdəy tikilgən. Nəyzə kəmiştəy bolgán, 0555 Nəyzə kəmiştəy bolgán. Kızıl başın köptüğü, Cərdəgi çöptən köptü.	Bir tepe vardı. Bu tepeye bey ulaşır, Yanında var dürbünü, Yanındaki dürbünü eline alarak, Etrafına bakmış. Dürbünle baktığında, Kızıl başlar gelmiş, Sayısız beyaz çadır kurulmuş. Mızrak kəmiş gibi olmuş. Mızrak kəmiş gibi olmuş. Kızıl başın sayısı, Yerdeki ottan daha çoktu.

	Əni körgən bek Avaz, - Ədirigá sədirig, 0560 Men beyəcəl ölümən. Bu kızıl başka barsam, Kənim əm cergə tüşməs. Men beyəcəl ölümən, Əcəl əydəp keliptir, 0565 Əcəl əydəp keliptir. Xudáğa şükür kılıb, Tavaqal Alla deydi, Tavaqal Alla deydi. Keçəni kündüz kılıb, 0570 Közlərin cıldız kılıb: - Adırbaş, - deb çağırıp, Şooqum xavar e salıb, Aralab ketə bergən. 0000 Əni körgən kızıl baş, 0575 Çadırdin cıgalməydi, “Bu nimnə bálə?” deydi, “Bu nimnə bálə?” deydi, Murutlar titirəydi.	Onu gören bey Avaz, “Eyvah eyvah, Ben ecelsiz ölmüşüm. Bu Kızıl başa gidersem, Kanımla bile yere düşmez. Ben ecelsiz ölmüşüm, Ecelim beni buraya getirmiş, Ecelim beni buraya getirmiş. Allah’a şükredip, Tevekkül Allah dedi, Tevekkül Allah dedi. Geceyi gündüz edip, Gözlerini yıldız edip: “Adırbaş”, diye çağırıp, Bağırarak haber verip, Dolaşarak gitmiş. Onu gören Kızılbaş, Çadırdan çıkamaz, “Bu ne böyle?” der, “Bu ne böyle?” der, Bıyıkları titrer.

**[XV. Avazhan'ın Altın Çadıra Girip,
Uyumakta Olan Gülanar'ı Sağ
Yanağından Öpmesi]**

0580	Kümüş çadırğa cetib, Eşigini e türgən. Eşigini e türsə, Murutun kırgı cerden tüygən, Şəyavaz xan catədi. Altın çadıra cetkən,	Gümüş çadıra ulaşarak, Kapısını yukarı açmış, Kapısını açtığında, Bıyığı kırk yerinden düğümlü, Şəyavaz han yatırıyor. Altın çadıra ulaşmış,

0585	Altın çadırdın əkə, Eşigini e türsə, Kırk qatar ayvan catқан, Kırk qatar kə niz catқан, Ortoğ o ayım catқан.	Altın çadırın, ey ağabey, Kapısını yukarı kaldırdığında, Kırk sıra pehlivan yatı yormuş, Kırk sıra cariye yatı yormuş. Ortada hanım yatı yormuş.
0590	Xasa kömlək ceñi tar, Moynuda otuz tumar, Közləri xumar-xumar, Əni körgən cigitlər Neçə kün catar bimár, Neçə kün catar bimár.	Beyaz tül bent elbise yeni dar, Boynunda otuz muska, Gözleri mahmur, mahmur, Onu gören yigitler, Nice gün baygın yatar, Nice gün baygın yatar,
0595	Gülə nárni beg körüb, Atlab a atlab ötkən. Kırk qatar ayvan catқан, Kırk qatar kə niz catқан.	Gülenar'ı bey görüb, Üzerinden atlayarak geç miş. Kırk sıra pehlivan yatı yormuş, Kırk sıra cariye yatı yormuş.
0600	Atlab a atlab ötüp, Ayım nın oñ betidən Bek Avaz süyüp çıxқан, Bek Avaz süyüp çıxқан.	Üzerinden atlayarak geç ip, Güzelin sağ yanağ ından, Bey Avaz öpmüş da çı kmış, Bey Avaz öpmüş da çı kmış.

**[XVI. Gülenar'ın Hizmetçilerini
Uyarması]**

0605	Ayım oyğ anib ketip: - Oy, enağ ar, kə nizlər, Əcə p uq tayı t ekə silər. Menin oñ betimgə - deydi, - Suuğ nemə e tiydi, Bir nemə süyüb ketti.	Hanım aniden uyanıp: “Ey, namussuz, cariyeler, Acayip uyuyormuşsunuz. Benim sağ yanağı ma” der, “Soğuk bir şey değ di”, Bir şey öptü geç ti.”
0610	Bir kə niz oyğ anib: - Əylə nəyin, Gülə nár, Bul atañ nın dövlə ttə,	Bir cariye uyanarak: “Kurban olayım, Gülenar, Bu babanın devletinde,

	Kim süyər edi betiñnən?	Kim öperdi yanağından?
	Cin süyüb ketkəndir,	Cin öpmüştür,
0615	Cin süyüb ketkəndir,	Cin öpmüştür,
	Uqlay bergin Gülənár.	Uyumaya devam et Gülenar.
	Cin süyüb ketkəndir,	Cin öpmüştür,
	Uqlay bergin Gülənár.	Uyumaya devam et Gülenar.
	Göruğlunun şəhərdə.	Göruğlu'nun şəhrinde.
0620	Qız uğrusu gəzəndə,	Kız hırsızı, soyguncu
	Beg Avazxan kelgidəy,	Bey Avazhan gelecekmiş gibi,
	Toxuz baatiriñ ketkən.	Dokuz yiğidin gitmiş.
	Özlərin olca kılıb,	Kendilerini esir alıp,
	Mallarin soyuş kılıb,	Mallarını kurbanlık edip,
0625	Ertə alıb kelədi.	Sabah getirecek.
	Büskün ketib qalərmiz,	Öbür gün gidebiliriz,
	Uqlay bergin, Gülənár.	Uyumaya devam et Gülenar”

**[XVII. Hizmetçiler Uyurken Avazhan'ın
Altın Çadıra Girip, Gülenar'ı Çambıl Bel'e
Götürmesi]**

	Kəniz uqlab e qalğan,	Cariyeler uyuya kalmış,
	Kəniz uqlab e qalğan.	Cariyeler uyuya kalmış,
0630	Əni körgən beg Avaz	Onu gören Bey Avaz,
	Atlab a atlab kelgən,	Üzerinden atlayarak gelmiş,
	Gülənárni bek körgən,	Bey Gülenar'ı görmüş,
	Gülənár bekni körgən,	Gülenar beyi görmüş,
	Atlab a atlab ötkən,	Atlayarak geçmiş,
0635	Atlab a atlab ötkən.	Atlayarak geçmiş.
	Gülənár bekni körgən,	Gülenar beyi görmüş
	Gülənár bekni körgən,	Gülenar beyi görmüş
	Gülənárni bek körgən:	Bey Gülenar'ı görmüş:
	- Oy, enağar, qul deymən,	“Ey yaramaz kul diyorum sana,
0640	Endi çıxqın çadırdən.	Şimdi çık çadırdan.

- 0645 Şookum xavar saləmən,-
 Qırq qatar ayvan catqán,
 Qırq qatar kəviz catqán,
 Qırq qatar kəviz catqán, -
 Şookum xavár saləmən,
 Qaniñ əm cergə tüşməs,
 Endi çıxqın çadırdən.
 Əni uqqan beg Avaz:
 - Neçə çölləni gezdim,
 Neçə dəşləni gezdim,
 San ısqıñdan kelgənmən,
 Mən çıkməsmən
 çadırdən.
- 0655 Qandağ gəvni qıləsən,
 Oy, enağar, şaldaki!
 Əni körgən Gülənár:
 - Qandağ bağdın gülüsən,
 Qanday baydın uulusən?
 Zatiñni bəyán əylə,
 Babañni bəyán əylə.
- 0660 - Tüp babamni surasañ,
 Qaradöü palvan ekən.
 Öz atam - Kərim qassab,
 Ustazım - Əmir sultán.
 Turğan cerim – Türkstán,
- 0665 Kö:nüm tilər kızıl qán,
 Xudá qılğan busurmán.
 Atım bár beg Avazxán,
 Sən ısqıñdan kelgənmən.
 Cür ketəyli Çəmbılğá,
 Cür ketəyli Çəmbılğá.
- 0670 Əni uqqan Gülənár,
- Gürültülü haber vereceğim,
 Kırk sıra pehlivan yatıyor,
 Kırk sıra cariye yatıyor,
 Kırk sıra cariye yatıyor,
 Gürültülü haber vereceğim,
 Kanın da yere düşmez,
 Şimdi çık çadırdan.”
 Bunu duyan bey Avaz:
 “Nice çölleri gezdim,
 Nice ovaları gezdim,
 Sana olan aşkımdan geldim,
 Ben çıkmam çadırdan.
 Neler söylersen söyle,
 Ey, anaç, miskin!”
 Onu gören Gülenar:
 “Hangi bağın gülüsün,
 Hangi beyin oğlusun?
 Zatını beyan et,
 Babanı beyan et.”
 “Büyük atamı sorarsan,
 Pehlivan Karadöo imiş.
 Öz babam Kerim kasap
 Üstadım Emir Sultan.
 Yaşadığım yer Türkistan,
 Gönlüm diler kızıl kan,
 Hüda yapmış Müslüman.
 Adım benim bey Avazhan,
 Sana olan aşkımdan geldim.
 Haydi gidelim Çambıl’a,
 Haydi gidelim Çambıl’a.”
 Bunu duyan Gülenar,

	Parvəyi çox fayıdan, Ayım turdu cayıdan. Çari qoydək çəypəlip, 0675 Pənci qoydəy pəypəlip, Atlab atlab çıgıb, Ləyli bedəvgə cetkən. Layli bedəvni körüb: - Əylənəyin bek törəm, 0680 Menin əkəmnin, - deydi,	Korkunun faydası yok, Hanım kalktı yerinden. Dört yaşında koyun gibi sallanıp, Beş yaşında koyun gibi yürüyüp, Atlayarak çıkıp, Leyli bedev ata varmış. Leyli bedev atı görüp: “Kurban olayım bey törem, Benim ağabeyimin” dedi,
	Bir Qoşkanat bedəv. Bir Qıl Qara bedəv, Təvləxânədə bardur, Men alıb kelərmən. 0685 Qoşkanatni minərmən, Ənən ketib qalərmiz, Əylənəyin, bek törəm. Təvləxânəgə ketip; Bir zamándar buldu, 0690 Eki zamándar buldu, Ayım cənə kelməydi. Əni kürgən beg Avaz: - Ədirigá sədirig, Baçağardın kızını, 0695 Əcəp qoldən çıxardım, Ədirigá sədirig, - deydi. Üç zamándar boldu, Gülənárxan e kelgən, Qoşkanatti e minip. 0700 Əni körgən beg Avaz, Xudáğa şükür kılib, Ləyli bedəvgə minip:	“Bir Qoşkanat atı, Bir Kıl Kara atı, Tavlada vardır, Ben onları getireceğim, Qoşkanat’a binerim, Ondan sonra gideceğiz, Kurban olayım bey törem.” Tavla haneye gidip, Biraz zaman geçti, Biraz daha zaman geçti, Hanım yine gelmedi. Onu gören Bey Avaz: “Eyvah eyvah, Lanet olasının kızını, Yine elimden kaçırdım. Eyvah eyvah” der. Uzun müddet geçti, Gülanerhan gelmiş, Qoşkanat’a binerek, Onu gören bey Avaz, Allah’a şükredip, Leyli bedeve binip:

- 0705 - Adırbaş, - deb çağırıb,
Şookum xavár e saláb,
Aralab ketə bergən.
Çádırdin cıgalməydi:
- Bu nimnə bálə? - deydi.
- “Adırbaş” diye seslenip,
Yüksek sesle haber salıp,
Dolaşarak gitmeye devam etmiş.
Çadırdan çıkamazlar:
“Bu ne böyle?” der.

**[XVIII. Sabah Gülenar'ın Yerinde
Bulunmadığını Hizmetçilerin Duyurması]**

- 0710 Tañ Şalpan beri batқан,
Mollalar azan əytкən,
Kün toularga dıg bergən.
Bir zamánda bår idi,
Bir zamánda bår idi,
Kənzilər cəyidən turub:
- Ayım gəyıp boluptur, -
- 0715 Çádır-çádırğa ketкən.
Eç çádırdin tapməydi,
Eç çádırdin tapməydi.
Altın çadırgə ketкən,
Altın çadırgə cetib:
- Ayım gəyıp boluptur,
Ayım gəyıp boluptur.
- Çoban yıldızı beri batmış,
Mollalar ezan okumuş,
Güneş dağlara ıstık saçmış.
Bir müddet sonra,
Bir müddet sonra,
Cariyeler yerinden kalkıp:
“Hanım kaybolmuş”,
Çadır çadır dolaşmış.
Hiçbir çadırdə bulamaz,
Hiçbir çadırdə bulamaz.
Altın çadırdə ulaşır,
Altın çadırdə varıp:
“Hanım kaybolmuş,
Hanım kaybolmuş”.

**[XIX. Şayavaz'ın Gülenar'ı Çadırlarda
Aratması]**

- 0725 Kümüş çádırğa cetib,
- Əylənəyin, Şəyavaz,
Senin erkəi kızın,
Bugün gəyıp boluptur.
Şəyavaz xan söyləydi:
- Menin erkəi kızım,
Bir çadırgə ketкəndir,
- Gümüş çadırdə giderek,
“Kurban olayım Şəyavaz,
Senin nazlı kızın,
Bugün kaybolmuş.”
Şəyavaz han konuşur:
“Benim nazlı kızım,
Bir çadırdə gitmiştir,

	Tapıb alıb kelilər.	Bulup geri getirin”.
0730	Göruğlunun şæærdæn, Göruğlunun şæærdæn, Kız uğrusu gæzændæ, Bek Avazxan kelgidæy, Tokuz baatirim ketkæn.	Göruğlu’nun şehrinden, Göruğlu’nun şehrinden, Kız hırsızı, soyguncu Bey Avazhan gelecek gibi, Dokuz yiğidim gitmişti.
0735	Özlærin olcå kılib, Mallarin soyuş kılib, Bügün alıb kelædı. Ertæ ketib qalærmiz.	Kendisini esir alıp, Mallarını kurbanlık edip, Bugün getirecek. Yarın gidebiliriz.
0740	Menin erkæi e kızım, Bir çadırğa kætkaçındır, Tapıb alıb kelilər, Tapıb alıb kelilər. Çadır çadırğa kætkaçın, Çadırdin tapalmæydi.	Benim nazlı kızım, Bir çadıra gitmiştir, Bulup geri getirin, Bulup geri getirin.” Çadır çadır dolaşmış Çadırdı bulamadı.
0745	Ayım qayda ketiptir, İç dæragi bolmæydi.	Hanım nereye gitmiş, Hiç izine ulaşılmaz.

[XX. Gülenar’ı Avazhan’ın Götürdüğüünün Ortaya Çıkması]

	Bir zamánda bår idi, Bir væziri sözlæydi, Læylinin izini körüb:	Bir zamanlar varmış, Bir veziri konuşur, Leyli’nin izini görüp:
0750	- Oy, enağar, Şeyavaz, Senin erkæi kıızıñ, Bügün olca boluptur. Göruğlunun şæærdæn, Kız uğrusu gæzændæ,	“Ey, mert yiğit Şeyavaz, Senin nazlı kızın, Bugün esir düşmüş. Göruğlu’nun şehrinden, Kız hırsızı, soyguncu olan,
0755	Beg Avazxan keliptir, Læylinin izi mana. Əni uqқан Şeyavaz:	Bey Avazhan gelmiş, Leyli’nin izi işti.” Bunu duyan Şeyavaz:

0760	-Ədirigá sədirig, Əcəp xuday urubtur, Menin közim açılər Ləylinin izin körəy, - deydi.	“Eyvah eyvah, Yine Hüda kahretmiş, Benim gözlerimi açın, Leyli’nin izini göreyim”, der.
0765	Eki kəniz cükürgən, Kirpigidən bağladı, Ki:nigə qayrıb tartқан. Baçağardın e közü, Aydın köldəg açılğan. Ləylinin izin körüb, Ləylinin izin körüb:	İki cariye koşarak geldi, Kirpiğindən bağladı, Geriye doğru çekti. Lanet olasının gözü, Aydın göl gibi açılmış. Leyli’nin izini görüb, Leyli’nin izini görüb:
0770	- Ədiriga sədirig, Ədirig, - dep cığlaydi, - Özin cərgə təyləydi, - Atañ e tirig turub, Menin erkəi kızım, Əcəp olca bolupsən,	“Eyvah eyvah, Eyvah”- deyip ağlar, Kendini yere atar, Baban varken, Benim nazlı kızım, Çaresizce esir düştün,
0775	Əcap olca bolupsən, İzilləydi, cığlaydi, Özin cərgə təyləydi.	Çaresizce esir düştün”. Sızlar, ağlar, Kendini yerlere atar.

**[XXI. Şayavaz’ın Sinirlenmesi ve
 Cigadar’ın Avazhan İle Gülenar’ın
 Peşinden Yola Çıkması]**

0780	Qatıgdı qáari kelip, Qúnxorluq qáari tutup: - Atlan, ə atlan, - deydi, - Atlan, ə atlan, - deydi, Biri qalbay atlangən. Atlan, atlan kün boldu, Ay qarañgi tün boldu.	Aşırı hiddetlenip, Kan dökəsi gelip: “Atlanın, atlanın” der. “Atlanın, atlanın” der. Herkes ata bindi. Atlanacak gün oldu, Ay karanlık gece oldu.

- 0785 Kırılarıni gıyvar aldı,
 Tağlarıni tuman çaldı.
 Kızıl almadın naqışı,
 Ər topuda bökürədi,
 On miñ kərnəydin tavşı,
 0790 On miñ kərnəydin tavşı.
 Kızıl başlər attangən,
 Bir zamánda bār idi,
 Cığádar xan e kelib:
 - Nimnə bəla bar? -
 deydi.
- 0795 - Əylənəyin, Cığádar,
 Senin erkə qarındaşın,
 Bügün olca biz kıldıq.
 Göruğlunun şəəridən,
 Kız uğrusu gəzəndə,
 0800 Bek Avazxan keliptir,
 Senin erkə qarındaşın,
 Bügün olca kılıptır,
 Bügün olca kılıptır.
 - Silər şunda turilər,
 0805 Bul qozucu e qulnu,
 Eki keçəi kündüz,
 Men alıb kelərmən.
 Tartqın, a tartqın, - deydi,
 Koşkanat bedəvni.
- 0810 Təvləxānəgə bārsa,
 Koşkanat gayib bolğan.
 Əni körgən Cığádar:
 Tartqın, a tartqın, - deydi,
 Kılqara bedəvni,
 0815 Tartıb cana cetkirgən.
- Kırları toz kapladı.
 Dağları duman kapladı.
 Kızıl elma nakışlı
 Her şapkadan böğürdü,
 On bin zurnanın sesi,
 On bin zurnanın sesi.
 Kızıl başlar atlanmış,
 Bir zamanlar sonra,
 Cigadar han gelip:
 “Bu da ne böyle?” der.
- “Kurban olayım Cigadar,
 Senin nazlı kardeşini,
 Bugün biz esir verdik.
 Göruğlu’nun şehrinden,
 Kız hırsızı, soyguncu
 Bey Avazhan gelmiş,
 Senin nazlı kardeşini,
 Bugün esir almış,
 Bugün esir almış.”
- “Siz burda bekleyin,
 Bu kuzucu da köleyi,
 İki gece gündüz içinde,
 Ben getireceğim.
 “Çekin önmüme atı” der,
 Koşkanat bedevi.
 Ahıra gittiğinde,
 Koşkanat kaybolmuş.
 Onu gören Cigadar:
 “Çekin önmüme atı” der,
 Kılqara bedevi,
 Çekip yine getirmiş.

0820 Kılkarğa e minib,
At salıb, əydəb ketkən.
Eki keçəi kündüz,
Neçə menzil col cürgən,
Şooqum xavár e salğan,
Şooqum xavár e salğan.

Kılkara'ya binip,
At koşturarak gitmiş.
İki gece iki gündüz,
Nice menzil yol gitmiş,
Haykırarak haber salmış,
Haykırarak haber salmış.

[XXII. Cigadar'ın Avazhan İle Gülenar'ın Peşinden Gelmesi]

0825 Bir zamánda bâr idi,
Ayım ki:nin qarasa,
Ayım ki:nin qarasa,
Cigádar xan kelədi.
Əni körgən Gülənár:
- Əylənəyin, bek törəm,
Menin əkəm Cigádar,
Kəttə palavan ekən.
0830 Endi seni soyədi.
Endi meni soyədi,
Endi seni soyədi,
Endi meni soyədi,
Endi kaçıb ketəyli.
0835 Əni körgən beg Avaz:
- Oy, enağar, şaldaqi,
Qandağ gəvni qıləsən,
Tamaşamni kör endi.
Tamaşamni kör, - deydi.

Bir müddet sonra,
Hanım geriye baktığında,
Hanım geriye baktığında,
Cigadar han gelyormuş.
Onu gören Gülenar:
“Kurban olayım, bey törəm,
Benim ağabeyim Cigadar,
Büyük pehlivanmış.
Şimdi seni kesecek,
Şimdi beni kesecek,
Şimdi seni kesecek,
Şimdi beni kesecek,
Şimdi kaçıp gidelim.”
Onu gören bey Avaz:
“Ey namussuz, miskin,
Ne tür belâ var? der
Eğlencemi şimdi,
Eğlencemi seyret şimdi,” der.

[XXIII. Avazhan İle Cigadar'ın Arasındaki Dövüş]

[1. Avazhan İle Cigadar'ın Görüşmesi,
Sırayla Tokmak Dövüşü Yapması]

- 0840 At salıb, əydəb cetib: At koşturup, yetişerek gelip,
Cığádar xan sözləydi: Cigadar han konuşur:
- Qalıñ berməy, qaraş
eşməy,
Qaadasız qızlar barmi?
Qarasız mallər barmi?
0845 Tekənsiz collər barmi?
Egəsiz mallar barmi?
Əni körgən beg Avaz,
Qatıgdı qáari kelip,
Qıñxorluq qáari tutup:
0850 - Koop su:ğa siygənlər,
Qızını zina qılğanlar,
Qanday gəvni qıləsən?
Mana məydən, mana dəş.
Əni körgən Cığádar:
- Bu nobat kimdə? -
0855 deydi.
- Qarındaşın aldırıb,
Açıb a küyüp kəlgən,
Bu nobat sendə, - deydi.
Cığádar xan e turub,
0860 Omudulu zor gürzü,
Bek Avazğa cükkərgən.
Bu Ləyli bedəvsi,
Qırk kez çıqqan
asmanğa.
Asmanğa qırk kez uçqan,
0865 Cığádar xan palavan,
Cerdi çapıb alıptır.
- At koşturup, yetişerek gelip,
Cigadar han konuşur:
“Mihr vermeden, otağ kurmadan,
Kıymetsiz kızlar mı var?
Renksiz (kara) hayvan mı var?
Yokuşsuz yollar mı var?
Sahipsiz hayvan mı var?”
Onu gören bey Avaz,
Çok sinirlenip,
Kan dökəsi gelip:
“Böbürlenerek suya işeyenler.
Kızına tecavüz edenler,
Neler söylüyorsun?
İşte meydan, işte ova.”
Onu gören Cigadar:
“Sıra kimde?” der.
“Kardeşini çaldırdığı için,
Yanarak gelmiş olan,
Sıra sende” der.
Cigadar han kalkıp,
Omudulu¹¹ büyük gürzü,
Bey Avaza doğrultmuş.
Bu Leyli küheylanı,
Kırk kez çıkmış gökyüzüne.
Gökyüzüne kırk kez uçmuş,
Cigadar han, pehlivan,
[Iskalayarak] yere vurmuş.

¹¹ Bu sözcüğün anlamı tespit edilememiştir.

[2. Avazhan İle Cigadar'ın At Üzerinde
Dövüşmesi]

	Ol oyaktın at salğan, Bul buyaktın at salğan. Şarıldap nəyzə cetkən, Nəyzələr kəmlek cangan. Caltırañ gılıç bolğan, Gılıçtar tıgdan ketkən. Çəngəlmə-çəngəl bұлub, Çəngəl uruşub ketkən.	Biri, o taraftan at koşturmuş, Diğeri, bu taraftan at koşturmuş. Süratli mızrak deǵmış, Mızraklar yaya dönmüş. Parlayan kılıç varmış, Kılıçlar körelmiş. Diken gibi birbirini sarmış, Pençeler birbirine girmiş.
0870	Uy-buqadeg türtüşkən, Bu:ra tö:deg cöüləşkən, Aygır atteg tişleşkən, Döñ cerler oy bolğan, Oy cerler döñ bolğan,	İnek boğa gibi itişmişler, Buğra deve gibi kapışmışlar, Aygır at gibi ısırılmışlar, Tepe yerler, çukur olmuş, Çukur yerler, tepe olmuş,
0880	To: urağandəg bolup, Toqay küygəndəg bolup, Aq döü menen Qaradöü, Taş atışkan kün bolğan. Ürüstem uruşu bolğan,	Dağ devrilmiş gibi olup, Orman yanmış gibi olup, Ak dev ile Kara devin, Taş atışarak savaştığı gün olmuş. Ürüstem şavaşı olmuş,
0885	Dəvlərdin sürüşü bolğan.	Devlerin mücadelesi olmuş.

[3. Birbirlerini Yenemeyince Cigadar'ın
Gülenar'ı Avazhan'a Verip Geri Dönmesi]

	Altı keçəi kündüz, At üstü məydən kılıb, Tañ Şalpan beri batқан, Mollalar azan əytкən, Kün toularga dıǵ bergən. Ertəsi çəş vaxtındá,	Altı gece ve gündüz, At üzerinde savaştılar, Çoban Yıldızı beriden batmış, Mollalar ezan okumuş, Gün daǵlara ıǵık saçmış. Ertesi öğlen vaktinde,
0890		

	Peşənə cuvan xanlı, Xudá bergən ixvalni, Acıraşıb oturub, 0895 Cığádar xan sözləydi: - Qandag bağnin gülüsən, Qanday baydın uulusən? Zatiñni bəyán əylə, Atañni bəyán əylə, 0900 Enəñni bəyán əylə. Əni uqқан beg Avaz, Beg Avazxan sözləydi: - Tüp babamni surasañ, Qaradöü palvan ekən. 0905 Öz atam - Kərim qassab, Enəm ermən kızı edi, Ustazım - Əmir sultán. Turgan cerim - Türkstán, Atım bár bek Avazxán, 0910 Köñlüm diler kızıl kan, Xudá qılğan busurmán, Xudá qılğan busurmán. Əni uqқан Cığádar: - Qarındaşimi berdim, 0915 Enə sütünin ələl, Xoş, allayar, xoş, - deydi, Qılqarağa e minib, Kiynigə qarab cangan.	Peşənə cuvan xanlı ¹² , Allah vermiş ikbalini, Kavga bitmiş, oturmuşlar, Cigadar han konuşur: “Hangi bağın gülüsün, Hangi beyin oğlusun? Zatını beyan et, Babanı beyan et, Anneni beyan et.” Onu işiten bey Avaz, Bey Avazhan söyledi: “Ceddimi sorarsan, Karadöü pehlivan imiş. Babam Kerim Kassab, Annem Ermeni kızıydı, Üstadım Emir sultan. Yaşadığım yer Türkistan, Adım var bey Avazhan, Gönlüm diler kızıl kan, Allah etmiş Müslüman, Allah etmiş Müslüman.” Onu işiten Cigadar: “Kız kardeşimi verdim, Anne sütü gibi helal, Elveda, Allah yar olsun.” der, Kılkara’ya binip, Geriye dönüp gitmiş.

[4. Cigadar’ın Geri Dönüp, Avazhan İle Ok
Atış Avazhan’ın Cigadar’ı Yenmesi]

Əni körgən beg Avaz,

Onu gören bey Avaz,

¹² Dize aktarılamamıştır.

- 0920 Xudáğa şükür kılib,
Ləyli bedəvgə minib,
Gülənárxanni alıb,
Çambılğa qarab cəngən,
Bir menzil col cürgən.
- 0925 Bir zamánda bâr idi,
Şooqum xavár e salğan.
Avaz ki:nin qarasa,
Cigádar xan kelədi,
Cigádar xan kelədi.
- 0930 At salıb, əydəb cetib:
- Məngə arman şu, -
deydi, -
Ox atışib qalməpmən,
Bu nobat kimdə? - deydi.
Əni körgən beg Avaz:
- 0935 - Qarındaşın aldırıp,
Açıb a küyüb kəlgən,
Bu nobat sendə, - deydi.
Qaşqa parañ kök miltıq,
Cigádar kolga-y alıb,
- 0940 Beg Avazğa ot başqan,
Alış atıb alıptır,
Əni körgən beg Avaz:
- Bu nobat kimdə? -
deydi.
Əni uqқан Cigádar:
- 0945 - Bu nobat sendə, - deydi.
Beg Avazxan diləvăr,
Miñ bir qolgo baravar,
Xudáğa şükür kılib,
- Allah'a şükrederek,
Leyli yürüğüne binerek,
Gülenarhan'ı alıp,
Çambıl'a doğru dönmüş,
Bir menzil yol gitmiş.
Bir müddet sonra,
Gürültülü haber salmış.
Avaz arkasına baktığında,
Cigadar han geliyormuş,
Cigadar han geliyormuş.
At koşturarak ulaşmış:
"Benim ukdem şu", der,
"Silah atmamışım ben,
Sıra kimde?" der.
Onu gören Bey Avaz:
Kardeşini aldırıp,
Acıyla yanarak gelen,
Sıra sende." der.
Meşhur parañ¹³, gri tüfek,
Cigadar eline alıp,
Bey Avaza atəş etmiş,
Uzaktan vurmuş.
Onu gören bey Avaz:
"Şimdi sıra kimde?" der.
Onu duyan Cigadar:
"Şimdi sıra sende." der.
Bey Avazhan dilaver,
Bin yiğide eşdeğər,
Allah'a şükredip,

¹³ parañ: < Far. fīreng "Fransız tüfeği"

	“Tavaqal Alla” deydi, 0950 Qaşqa parañ kök mılıtq, Kök mılıtq qolğa-y alıb, Beg Avazxan atədi. Cığadar xan palavan, Telpektəy barib tüşkən.	“Tevekkül Allah” der. Meşhur parañ ¹⁴ , gri tüfek, Gri tüfeği eline alıp, Bey Avazhan atəş eder, Cigadar han pehlivan, Başlık gibi yere serilmiş.
		[5. Avazhan’ın Cigadar’ın Yarasını İyileştirmesi, Onu Müslüman Yapıp Çamlıbel’e Geri Dönmesi]
0955	Üzün açib qarasa, Əcəp çirəylik ekən: Əni körgən beg Avaz, Beg Avazxan sözləydi: - Ədiriga sədirig,	Yüzünü açıp baktığında, Çok yakışıklı imiş: Onu gören Bey Avaz, Bey Avazhan söyler: “Eyvah eyvah,
0960	Atқан қолум қurusun, Құрумәsin құғасın,- Қыymati дәри қilib, Araq belən cu:duğan. Tañ Şalpan beri batқан, 0965 Mollalar azan əytкən, Kün taqlarga dıg bergən. Ertəsi çəş vaxtında, Cığadar közün açқан. Cığadar közün açib,	Ateş eden elim kurusun, Kurumasın, kırılısın”, Değerli ilaç yapıp, Rakı ile yıkatmış. Çoban yıldızı beri batmış, Mollalar ezan okumuş, Güneş dağlara ışıq yaymış. Ertesi öğlen vaktinde, Cigadar gözünü açmış, Cigadar gözünü açıp,
0970	Beg Avazğa sözləydi: - Əylənəyin, cən balam, Əylənəyin, cən cigit, Ədəmi xəlki cigit, Mən busurmán boləyin.	Bey Avaz’a söyler: “Kurban olayım, can yiğt, Kurban olayım, can yiğit, İhtışamlı, insancı* yiğit, Ben Müslüman olayım.
0975	Tilimə kəlmə salğın,	Dilime şəhadet getirt,

	Mən busurmán boləyin.	Ben Müslüman olayım.”
	Əni uqқан beg Avaz,	Onu işiten Bey avaz,
	Xudáğa şükür kılıb,	Allah’a şükredip,
	Tiligə kəlmə salib,	Şəhadat getirterek
0980	Busurmán əni kılıb,	Onu Müslüman edip.
	Ləyli bedəvgə minib,	Leyli bedev ata binip,
	Gülənárxanni alıb,	Gülenarhan’ı yanına alıp,
	Çambılğa qarab cangın.	Çambıl’a doğru gitmiş.

[XXIV. Avazhan’ın Saldırmakta Olan Kızılbaşlar İle Savaşması]

	Bir zamánda bår idi,	Bir müddet sonra,
0985	Şooqum xavár e bolədi,	Yüksek ses duyulur,
	Avaz ki:nin qarasa,	Avaz arkasına dönüp baktığında,
	Qırlarni gıyvar alğan,	Kırlarını toz kaplamış,
	Taqlərnı tuman çalğan.	Dağlarını sis kaplamış,
	Qızıl almadın naqşı,	Kızıl elma nakışlı,
0990	Ar topuda bökrədi,	Her başlıkta böğürdü,
	On miñ kərnəydin tavşı.	On bin borazanın sesi.
	Qızıl başlər keliptir,	Kızılbaşlar gelmiş,
	Qızıl başlər keliptir. -	Kızılbaşlar gelmiş.
	Əni körgən beg Avaz:	Onu gören Bey Avaz:
0995	- Əylənəyin, Cigádar,	“Kurban olayım, Cigadar,
	Mən uruşqa bararmən,	Ben savaşa gidiyorum,
	Silər ketə berilər.	Siz devam ediniz.
	Omin, allauhəkbər deb,	Amin, Allah-u Ekber.” deyip,
	Qızıl başqa e tikkən.	Kızılbaş saldırdı.
1000	Bö:rü qoyğa tikkəndəy,	Kurdun koyuna dağıttığı gibi,
	Beg Avazxan tiyədi.	Bey Avazhan saldırır.
	Bö:rü qoynu bölgəndəy,	Kurdun koyunu dağıttığı gibi,
	Beg Avazxan bölədi.	Bey Avazhan dağıtır.

	Kiynidən şamal türgən,	Peşinden rüzgâr eser,
1005	Pəsti-pələntkə sürgən.	Tozu dumana katar.
	Arkasıdan kelgəndi,	Arkasından geleni,
	Ləyli bedəv tepədi,	Leyli bedev çifteler.
	Tuğrasidən kelgəndi,	Karşısından geleni,
	Beg Avazxan tu:rəydi.	Bey Avazhan doğrar.
1010	Aştıx ırğanday ırub,	Buğday biçirmiş gibi biçerek,
	Kəllə şallağanday tüşkən.	Kafalar ot gibi düşmüş.
	Kim ölgən, kimlər	Kim ölmüş, kimler kalmış,
	qalğan,	
	Esəbin Alla bilgən.	Hesabını Allah bilmiş.
	Taş körməgən bu saylar,	Taş görmeyen bu vadiler,
1015	Taş ordigə baş körgən.	Taş yerine baş görmüş.
	Su: körməgən bu saylar,	Su görmeyen bu vadiler,
	Su: orduğa qan körgən.	Su yerine kan görmüş.

[XXV. Şayavaz'ın Avazhan'ı Esir Alması]

	Ertəsi çəş vaxtında,	Ertesi öğle vaktinde,
	Şəyəvazxan e kelib:	Şayavazhan gelip:
1020	- Bir qozuçu e qulnu,	“Bir çobanı, ey, köleyi,
	Neçə kündən beri, -	Nice günden beri,” der,
	deydi, -	
	Alalməy cürəsilar,	“Ele keçiremiyorsunuz,
	Tor cəygin, a, tor cəygin.	Ağı ser, ey, ağı ser.”
	Asman melcəp tor	Gökyüzünə nişan alarak ağ sermiş,
	cəygən,	
1025	Beg Avazxan diləvăr,	Bey Avazhan dilaver,
	Miñ bir qolgo baravar,	Bin yiğide eşdeğər,
	Torunu para qılğan.	Ağını paramparça etmiş.
	Torunu para qılıp,	Ağını paramparça edip,
	Tışkarı çıqıb ketkən.	Dışarı çıqıp gitmiş.
1030	Bir nemə e cetib,	Birisi peşinden yetişip,

- Avazğa çalma urdu.
 Çalma ursa, beg Avaz,
 Telpəktəy barıb tüşkən,
 Telpəktəy barıb tüşkən.
- 1035 Beg Avazgə o nemə,
 İtçə cetək uradi,
 Zolananı saladı.
 Əni körgən Şəyavaz:
 - Zolananı saldırıp,
 1040 İtçə cetək urdurub,
 Başın qoydəy kesilər,
 Xanın qaşık içilər,
 Xanın qaşık içilər.
 Xanları cetməsə,
 1045 Göştən kəvək salılar.
 Əni körgən beg Avaz:
 - Oy, enağar, Şəyavaz,
 Xandağ gəvni qıləsən,
 Soyəlsəñ soyməymisən?
 1050 Xatınçə cemə qılməy.
 Bir vaziri sözləydi:
 - Bu qozuçu e qulnu,
 Bul dəştə e soysəñ,
 Munu kim körər idi.
 1055 Göruğlu xan kelədi,
 Göruğlu xan kelgəndə,
 Közigə körsətip soyğun.
- Avaz'a kement attı.
 Kement attığında, bey Avaz,
 Başlık gibi yere düşmüş,
 Başlık gibi yere düşmüş.
 Bey Avaz'ı o kişi,
 Köpek gibi yedeğine alır,
 Boynuna tasma takar.
 Onu gören Şayavaz:
 "Boynuna tasma takar,
 Köpek gibi yedeğine alıp,
 Başını koyun gibi kesin,
 Kanını kaşık kaşık için,
 Kanını kaşık kaşık için.
 Kanı yetmezse,
 Etinden kebab yapın."
 Onu gören Bay Avaz:
 "Ey, namussuz, Şeyavaz,
 Nasıl böyle konuşursun,
 Kesebiliyorsan kes artık.
 Kadın gibi azarlamadan".
 Bir veziri konuşur:
 "Bir çobanı, ey, köleyi,
 Bu ovada kesersen,
 Bunu kim görür ki.
 Göruğlu han gelir,
 Göruğlu han geldiğinde,
 Onun gözünün önünde boğazla."

**[XXVI. Nürəli'nin Babası Avaz Han'ı
 Beklemesi. Cigadar'ın Nürəli'yi Alıp Yola
 Çıkması]**

Bir zamánda bår idi,

Bir müddet sonra,

	Altı cəşər Nürəli –	Altı yaşında Nürəli
1060	Avazdın gövdəg uulu, Məktəbdə oqub catqan: - Menin atam ketkəli, Neçə zaman kün boldu, Neçə zaman ay boldu,	Avaz'ın kibirli oğlu, Okulda okuyormuş: “Benim babam gideli, Nice zaman gün oldu, Nice zaman ay oldu,
1065	İç dərəgi bolmədi, İç dərəgi bolmədi. Çınar başıga çığar, Çınar başıga çığib, Çınar başıga çığib,	Hiç haber gelmedi, Hiç haber gelmedi.” Çınar başına çıkar, Çınar başına çıkıp, Çınar başına çıkıp,
1070	Çərəylani cən dürbün, Cən dürbün qolğa-y alıb, Çar tərəb dürbün salğan.	Yanındaki can dürbün, Dürbünü eline alıp, Dört bir yana bakınmış.
	Dürbün salıp qarasa, Eki qara kelədi.	[1. Cigadar'ın Gelişi] Dürbünle baktığında, İki karaltı geliyormuş.
1075	Əni körgən Nürəli: - Bolsa, atam şu, - deydi. Altı cəşər Nürəli, Neçə menzil col cürüp, Neçə menzil col cürgən, Bir məydən cükürüb	Onu gören Nürəli: “Olsa olsa babam”, der. Altı yaşında Nurali, Nice menzil yol gidip, Nice menzil yol gitmiş,
1080	cetkən. Nürəli xan e qarasa, Cığadar xan keliptir, Cığadar xan e kelgən.	Kısa sürede koşarak ulaşmış. Nurali Han baktığında, Cigadar han gelmiş, Cigadar han gelmiş.
		[2. Leyli Kır'ın Sahipsiz Dönmesi]
1085	Bir zamanda qarasa, Üç qara kelədi,	Bir süre sonra baktığında, Üç karaltı görünür,

	Əni körgən Nürəli:	Onu gören Nürəli:
	- Bolsa, atam şul, - deydi.	“Olsa olsa babam şu”, der.
	Altı cəşər Nürəli,	Altı yaşındakı Nürəli,
	Neçə menzil col cürgən,	Nice menzil yol gitmiş,
1090	Bir məydən cükürüb cetkən.	Kısa sürede koşarak ulaşmış.
	Nürəli xan e qarasa,	Nürəli han baktığında,
	Ləyli bedəv keliptir,	Leyli yürük at gelmiş,
	Közü uyquğa qatıptır,	Gözündən uyku akıyormuş,
1095	Qızıl qanğa batıptır,	Kızıl kana yıkanmış,
	Üstündə egəsi coxtur.	Üzerinde sahibi yokmuş.

[3. Cigadar'ın Nürəli'yi Atına Bindirip Yola Çıkması]

	Əni körgən Nürəli:	Onu gören Nürəli:
	- Ədiriga sədirig,	“Eyvah eyvah,
	İzilləydi, cığlaydı,	Ağlar, zırlar,
	Özün cergə təyləydi,	Kendini yere atar,
1100	Özün cergə təyləydi.	Kendini yere atar.
	Əni körgən Cigádar:	Onu gören Cigádar:
	- Avazdın gövdək uulu.	“Avaz'ın kibirli oğlu,
	Kel, uçamğa min, - deydi,	Gel, atıma bin,” der,
	Atań tirig e qalğan,	“Baban hayattadır,
1105	Qızıl bástın qoluda.	Kızıl başın elinde.”
	Uçasığa e mindirip,	Atına bindirip,
	Çambıl belge e kelgən.	Çambıl bele gelmiş.

[XXVII. Göruğlu İle Ağa Yunus Zor Peri'nin Avazhan'ı Koruması, Göruğlu'nun Düşmanlara Yiğitleri İle Birlikte Saldırması] Ağa Yunus Zor Peri'nin Ağlaması]

- 1110 Əmir sultan Göruğlu,
Ləyli bedəvni körgən.
Kızıl ƙanğa batıptır,
Közü uyƙuğa ƙatıptır,
- Əylənəyin, cən balam,
Bağdan açılğan gülüm,
Bağdan açılğan gülüm;
1115 Dövləti ƙayıb ƙozum,
Beg balam, - deb
cığlaydı.
Aga Cunas Zor pəri,
Pərilərdin sərdəri:
- Gayıp ƙozu ƙulunum,
1120 Ƙulunum, - deb cığlaydı.
- Emir sultan Göruğlu,
Leyli atı görmüş.
Kızıl kana yıkanmış,
Gözünden uyku akıyormuş,
“Kurban olayım, yavrum,
Bağda açan gülüm,
Bağda açan gülüm:
Devleti gayipten olan kuzum,
Bey balam”, deyip ağlar.
Aga Yunus Zor peri,
Perilerin serdarı:
“Gayip kuzum, evladım,
Evladım”, diye ağlar.

[2. Göruğlu'nun, Avazhan'ın Kızılbaşların
Elinde Olduğunu Cigadar'dan Duyup, Hanlar
İle Birlikte Düşmanın Üzerine Yürümesi]

- 1125 Cigádar xan sözləydi:
- Əylənəyin Göruğlu,
Şəyavazdın koluda,
Avaz tirig e ƙalğan.
Belləriñni bek bəylə,
Biz uruşƙa barərmiz.
Göruğlu xan sözləydi:
- Ƙəşmirden kelgen saƙı,
Ədəmnin omru baƙı,
1130 Əylənəy Bulbul sáƙı, -
Bulbulxán cükürüb
cetkən, -
Biz uruşƙa barərmiz;
Əylənəyin, Bulbulxán,
- Cigadar han konuşur:
“Kurban olayım, Göruğlu,
Şayavaz'ın elinde,
Avaz [hala] yaşıyormuş.
İyi hazırlanınız,
Biz savaşa gidiyoruz.”
Köroğlu han söyledi:
“Keşmir'den gelen mert,
Adamın ömrü baki,
Kurban olayım Bülbül mert”,
Bülbülhan koşarak gelmiş,
“Biz savaşa gideceğiz;
Kurban olayım Bülbülhan,

- 1135 Munar başıgə çıgıb,
Nağra, kərnəyiñ tartqın,
Çər tərəbgə xat bergin,
Biz uruşka barərmiz.
- 1140 Altı cəşərdən türkmən,
Altıмыш cəşərgə türkmən,
Biri qalməy atlənsin,
Biz uruşka barərmiz.
- 1145 Bulbulxán cükürüb cetib,
Munar başıgə çıgıb,
Nağra kərnəyin tartqan,
Çər tərəpkə xat bergən.
- Altı cəşərdən türkmən,
Altıмыш cəşərgə türkmən
Biri qalməy atləngən.
Atlan atlan kün bolğan,
1150 Ay qarañgi tün bolğan.
- Keçəni kündüz qilib,
Közlərin cıldız qilib,
At salıb, əydəb kelgən,
Qırlərnı gıyvar alğan,
- 1155 Tağlərnı tuman çalğan.
Qızıl almadın naqşı,
Ar topuda bökürədi,
On miñ kərnəydin tavşı,
- On miñ kərnəydin tavşı.
- 1160 Kərəvədə su: bilən,
Qara başıl tu: bilən,
Otuz eki gəl bilən,
Otuz eki gəl bilən;
- Boz qaray köz at mingən,
1165 Cusub çıqqan Çambıldın.
- Minare başına çıkıp,
Davul çal, borazan üfle,
Dört tarafa mektup göndər,
Biz savaşa gideceğiz.
- Altı yaşından Türkmen,
Altıмыш yaşına kadar Türkmen,
Bir [tanesi bile] kalmadan atlanmış.
Biz savaşa gideceğiz.”
- Bülbülhan koşarak gidip,
Minare başına çıkıp,
Davul, borazan çalmış,
Dört tarafa mektup göndermiş.
- Altı yaşından Türkmen,
Altıмыш yaşına Türkmen,
Bir [tanesi bile] kalmadan atlanmış.
Atlanacak gün olmuş,
Karanlık gece olmuş.
- Geceyi gündüz edip,
Gözlerini yıldız edip,
At koşturarak getirmiş,
Kırları toz kaplamış,
- Dağları sis kaplamış.
Kızıl elmanın nakışı,
Her başlıkta böğürdü,
On bin borazanın sesi,
- On bin borazanın sesi.
Teknede* su ile,
Kara başlı tuğ ile,
Otuz iki ordu ile,
- Otuz iki ordu ile;
Kara göz kır ata binerek,
Cusub çıkmış Çambıl’dan.

- 1170 Kərəvədə su: bilən.
 Qara başıl tu: bilən,
 Otuz eki gəl bilən,
 Boz qaray kōz at mingən,
 Əmət çıqqan Çambıldin.
 Kərəvədə su: bilən,
 Qara başıl tu: bilən,
 Otuz eki gəl bilən.
 At kuyruğu bir qucaq,
 1175 Atti bār Şədivən kıpçaq,
 Şədivən çıqqan
 Çambıldin,
 Şədivən çıqqan
 Çambıldin.
- Teknede su ile.
 Kara başlı tuğ ile,
 Otuz iki ordu ile,
 Kara göz kır ata binmiş,
 Emet çıkmış Çambıl'dan.
 Teknede su ile,
 Kara başlı* tuğ ile,
 Otuz iki ordu ile.
 Atının kuyruğu bir kucak,
 Adı onun Şadivan Kıpçaq,
 Şadivan çıkmış Çambıl'dan,
 Şadivan çıkmış Çambıl'dan.

[3. Nürəli'nin Dürbünə Bakarak Saldırıya
 Geçən Kızılbaşları Görməsi]

- 1180 At salıb, əydəb ketkən.
 Altı cəşər Nürəli,
 Çınar başıga çığıb,
 Dürbün salıb qarasa,
 Ürkərdəy bolgən
 türkmən
 Ürküp ketib bərədi.
 Kızıl başlər kelibtir,
 1185 Cerdəgi çöptən köptü.
 Çadır qarday tikilgən,
 Nəyzə qamıştəy bolğan.
 Kızıl baştın köptüğü,
 Cerdəgi çöptən köptü.
- At koşturaraq giden,
 Altı yaşında Nürəli,
 Çınar başına çıkıp,
 Dürbünle baktığında,
 Ürker gibi olan Türkmen
 Ürkerek gidiyormuş.
 Kızılbaşlar gelmiş,
 Yerdeki ottan daha çokmuş.
 Sayısız beyaz çadır kurulmuş.,
 Mızrak kamış kadar olmuş.
 Kızılbaş'ın sayısı,
 Yerdeki ottan daha çokmuş.

**[XXVIII. Nurali'nin Avazhan'ı
Kurtarmak İçin Yaptığı Mücadeleleri,
Kurtaramayıp Geri Dönmesi]**

1190	Avazdın gövdək uulu: - Atam beynişən ketməsin, Men əm barayın, - deydi. - Tartkın a, tartkın, - deydi, - Gülkara bedəvni.	Avaz'ın kibirli oğlu: “Babam atsız gitmesin, Ben de gideyim.” der. “Çekin önüme atı” der, Gülkara bedevi.
1195	Tartıb cənə cetkərgən, At salıb, əydəb cetkən, At salıb, əydəb cetkən. Kızıl baştın içigə, Gulğulá pəydə bolgan.	Çekerek yanına getirmiş, At koşturarak gitmiş, At koşturarak gitmiş. Kızılbaş'ın içinde, Gürültü duyulmuş.
1200	Nimə gulğulá? desə, Bir bəndisi bår ikən. Bir dar pəydə bolgan. - Bolsa, Avaz şu, - deydi, Əni körgən Göruğlu,	“Bu gürültü de ne?” derken, Bir mahkûmu varmış. Bir darağacı peydah olmuş. “Olsa olsa Avaz bu,” der. Onu gören Göruğlu,
1205	At salıb, əydəb cetkən. Bəndi turgay bələ çox, Darini para kılğan, Ki:nigə qayrıb kəlgən. Bir dar pəydə kılğan,	At koşturarak yanına gitmiş. Mahkûm değil, hiçbir şey yok. Darağacını param parça etmiş, Arkasına dönüp geri gelmiş. Bir darağacı peydah olmuş.
1210	Bir bəndi pəydə bolgan, - Bolsa, atam şu, - deydi. Avazdın gövdək uulu, At salıb, əydəb cetib, Avazbektı uşləgən,	Bir mahkûm peydah olmuş, “Olsa olsa babam bu,” der. Avaz'ın kibirli oğlu, At koşturarak ulaşıp, Avazbek'i tutmuş,
1215	Al ki:nigə qayrıb kaçқан, Ki:nigə qayrıb kaçқан.	Ve arkasını dönüp kaçmış, Arkasını dönüp kaçmış.

Qızı talak kızıl baş,
Ulaq tartqandek kılıb,
Tartıb alıb e ketkən,

Lanet olası Kızılbaş,
Gökbörü oynarmışçasına,
Çekerek alıp götürmüş.

[2. Avazhan'ın Bayılıp Sonradan Kendine
Gelmesi]

1220 Avaz nımcən boluptur,
Əni körgən Cığadar:
- Tartqın ə, tartqın, -
deydi, -

Avaz perişan olmuş,
Onu gören Cığadar:
“Çekin, haydi çekin”, der,

Qoşkanat bedəvnü.
Tartıb cənə cetkirgən,
1225 At salıb, əydəb cetkən,
Beg Avazni e uşlab,
Ki:nigə qayıb kəlgən.
- Avaz nımcən boluptur,
Avaz nımcən boluptur, -

Koşkanat bedevi,
Tutup yine getirmiş,
At koşturaraq gitmiş,
Bey Avaz'ı alıp,
Arkasını dönüp geri gelmiş.

1230 Kıymatı dəri kılıb,
Arağ belən cu:durğan.
Tañ Şalpan beri batқан,
Mollalar azan əytkən,
Kün tağlara dıg bergən.

“Avaz perişan olmuş,
Avaz perişan olmuş”,
Değerli ilaç yapıp,
Rakı ile yıkatmış.
Çoban yıldızı beri batmış,
Mollalar ezan okumuş,
Güneş dağlara ışıq saçmış.

1235 Ertəsi çəş vaxtında,
Avazbek közün açқан.

Ertesi öğle vaktinde,
Avazbek gözünü açmış.

[XXIX Asan Pehlivan'ın Kızılbaşları
Katletmesi]

[1. Asan Pehlivan'ın Arçalıq'dan Gelip,
Görüglulu İle Konuşması]

Arçalıqdın tağında,
Asan palvan e kalgan,
Asan palvan e kalgan:

Arçalıq'ın dağında,
Asan pehlivan kalmış,
Asan pehlivan kalmış:

- 1240 - Menin balam beg Avaz, “Benim oğlum Bey Avaz,
Bəndi bolsə əytməysən. Mahkûm olmuş, söylemezsin.”
Köldən alay gaziñni, Gölden alayım kazını,
Basıb oyəy közüñnü, Oyayım gözlerini,
Galbır kıləy döşüñnü, Kalbur edeyim döşünü.
1245 İtkə berəy göşüñnü. Köpeğe vereyim etini.
Oy, enağar Görüğlü, Oy, namussuz Görüğlü,
Oy, enağar Görüğlü. Oy, namussuz Görüğlü.
Əni körgən Görüğlü: Onu gören Görüğlü:
- Əylənəyin, Asanxan, “Kurban olayım, Asanhan,
1250 Arçalığdın tağığa, Arçalıg’ın dağına,
Qandağ xavər berərmən? Nasıl haber veririm?”

[2. Avazhan’ın Asan Pehlivanı Kızılbaşalara
Karşı Savaşa Sokması]

- Bul düşmáníñ men alsam, “Bu düşmanımı ben yenersem,
Məngə nima berəsən? – Bana ne vereceksin?”
Asan palvan sözləydi. Asan pehlivan konuştu.
1255 - Əylənəyin, cən atam, “Kurban olayım, cən babam,
Bul düşmánım sen alsañ, Bu düşmanımı yenersen,
Kəmpir alıp berərmən, - Seni evlendiririm”,
Beg Avazxan sözləydi. Bey Avzahan konuşur.
Əni uqқан Asanxan: Onu işiten Asanhan:
1260 - Əylənəyin, cən balam, “Kurban olayım, evladım,
Qardım caman açıptır, Karnım çok acıkmış,
Bir nimərsə tap, - deydi. Bir şey bul”, der.
Otuz şişək qoylərni Otuz şişək koyunu,
Əydəb cənə cətkirgən. Sürerek yine getirmiş,
1265 Əni körgən Asanxan, Onu gören Asanhan,
Çınar aralab ketip, Çınarı dolaşarak gidip,

- 1270 Səksən çınar culuptur,
Bir birigə çadıptır,
Kəttə alau kılıptır,
Kəttə alau kılıptır.
Asan palvan e degən,
Otuz şişək e koynu,
Kəvək kılıb e cegən.
Xudáğa şükür kılıb:
- 1275 - Əylənəyin, cən balam,
Oturaq kursaq bolupmən.
Əylənəyin, cən balam,
Su:sunumğa tap, - deydi.
Otuz eşək talqandı,
Əydəb cənə cətkirgən.
- 1280 Baka, balıq aralaş,
Bir kölgə e çalib,
Asan palvan e cutub,
Xudáğa şükür kılıb:
- Oturaq kursaq
1285 bolupmən, -
Çınar aralab ketti.
Səksən çınar culuptur,
Kızıl başka e tikkən.
- Seksen çınar koparmış,
Bir birine kesiştirerek.
Büyük atəş yakmış.
Büyük atəş yakmış.
Asan pehlivan ise,
Otuz tane şişək koyunu,
Kebab yapıp yemiş.
Allah'a şükredip:
"Kurban olayım, can balam,
Tıka basa doydum.
Kurban olayım, can balam,
İçmek için bir şey bul", der.
Otuz eşəge yüklü kırmayı,
Yine getirmiş.
Kurbağa, balık karışık,
Bir göl suyuyla karıştırıp,
Asan pehlivan yutup,
Allah'a şükredip:
"Tıka basa doydum",
Çınar ağacını dolaşarak gitmiş.
Seksen çınar koparmış,
Kızılbaşla saldırmış.

[3. Asan Pehlivan'ın Durmadan Altı Gün
Savaşıp Bayılarak Düşmesi]

- 1290 "Omin, allouhakbər"
dep,
Çınar menən çapədi,
Neçən kaapir ölədi.
Putu menən tepədi,
Neçən kaapir ölədi.
- "Amin, Allah-u Ekber" deyip,
Çınar ağacıyla vurur,
Nice kafir ölür,
Ayağı ile tekmeler,
Nice kafir ölür,

1295	1295 Xolu menən muşləydi, Neçən kaapir ölədi. Altı keçəi kündüz, Asanxan məydən kılıb, Beyüş bolub cıkılğan. Asanxan məydən kılıb, 1300 Beyüş bolub cıkıldı. Bokqa çımın kəngənday, Kızıl başlər kənadı.	Eli ile yumruklar, Nice kafir ölür. Altı gece ve gündüz, Asanhan meydan savaşı yapıp, Yorulup düşmüş. Asanhan savaşıarak, Yorgunluktan yıkılır. Bokun üstündeki sinekler gibi, Kızılbaşlar üzerine üşüşür.

[4. Asan Pehlivanın Bayılmasını Gören
Cigadar'ın Kızıl Başlara Saldırması]

1305	1305 Əni körgən Cigádar: - Asanxan koldan ketti, Asanxan koldan ketti, Tartkın a, tartkın, - deydi, Koşkanat bedəvnü. Tartkın, ə tartkın, - deydi, Ləyli kır bedəvnü.	Onu gören Cigadar: “Asanhan elden gitti, Asanhan elden gitti, Çekin, haydi, çekin” der, Koşkanat yürük atı. “Çekin haydi, çekin” der, Leyli kır yürük atı.
1310	1310 Tartıb cənə cetkirgən, Tartıb cənə cetkirgən. Cigádar xan e minib, Koşkanat bedəvnü, At salıb, əydəb cetkən;	Çekip yine getirmiş, Çekip yine getirmiş. Cigadar han binip, Koşkanat bedevi, At koşturarak ulaşp;
1315	1315 Beg Avazxan diləvər, Miñ bir kəlgə baravar. Ləyli bedəvgə minip, Kızıl başqa e tiygən. Bö:rü kəyga tikkəndəy,	Bey Avzahan dilaver, Bin yığide eşdeğər. Leyli yürük atına binip, Kızılbaş'a saldırmış. Kurdun koyuna saldırdığı gibi,
1320	1320 Cigádar xan tiyədi. Bö:rü kəydu bölgəndöy, Beg Avazkan bölədi.	Cigadar han saldırır. Kurdun koyunu dağıttığı gibi, Bey Avazhan dağıtır.

	Bö:rü qoyni kırğanday, Beg Avazxan kırədi.	Kurdun koyunu dağıttığı gibi, Bey Avzahan dağıtır.
1325	Kiynidən şamal türdü, Kiynidən şamal türdü, Pəsti-pələntkə sürdü. Arqasidən kəlgəndi, Ləyli bedəv tepədi.	Peşinden rüzgâr esti, Peşinden rüzgâr esti, Tozu dumana kattı. Arkasından geleni, Leyli yürük at çifteler,
1330	Aldıdan kəlgəndi, Ləyli bedəv tişləydi. Tuğrasidən kəlgəndi, Bek Avazxan tuğraydı. Aştıx ırğanday ırub,	Önünden geleni, Leyli yürük at ısıdır, Yan tərəfindən geleni, Bey Avazhan doğrar, Buğday biçər gibi biçip,
1335	Kəllə şallağanday tüştü. Kim öldü, kimlər qaldı, Esəbin Alla bildi. Taş körməgən bu saylar, Taş orduğa baş kördü.	Kafalar ot gibi düştü. Kim öldü kimlər kaldı, Hesabını Allah bildi. Taş görməyən bu ovalar, Taş yerine baş gördü.
1340	Su: körməgən bu saylar, Su: orduğa qan körgən. Kim ölgən, kimlər qalğan,	Su görməyən bu ovalar, Su yerine kan gördü. Kim ölmüş, kimlər kalmış,
	Esəbin Alla bilgən. Peşənə cuvan xalni,	Hesabını Allah bilmiş. Peşənə cuvan xalni ¹⁵ ,
1345	Xudá bergən ixvalni. Ertəsi çəş vaktıda, Qaynatqan çəylər qalğan, Baqmal çadırlar qalğan, Kızıl başlər qaçıptır.	Allah vermiş ikbalini, Ertəsi ögle vaktinde, Kaynatılan çaylar kalmış, Kadife çadırlar kalmış, Kızıl Başlar kaçmış.

¹⁵ Dize aktarılamamıştır.

[5. Asan Pehlivan'ın Ayılması Ve Kızılbaşları
Çuvala Sokup Öldürmesi]

1350	Asan oyganip ketip: - Mən bir tuzak koyərmən, -	Asan birden uyanıp: “Ben bir tuzak kuruyorum,”
	Eşegigə e minib, Alas-bulas alastab, Bir cılğağa e barıb,	Eşəğine hey, binip, Tütsü yakarak, Bir vadiye varıp,
1355	Gölvördün oozun açқан. Beş cüz atlıg kızıl, báš, Gölvörgə otura qalğan. Oozunu büyrö qarmab, Kiynini tüyrə qarmab,	Çuval ağzını açmış. Beş yüz atlı Kızılbaş, Çuvala girmiş. Ağzını sıkı tutup, Arkasına çevirerek,
1360	Eşəgigə cük kılıb, Məydəngə alıb kəlgən, Tezek tökkəndəy tökkən. Tezek tökkəndəy töksə, Neçən kaapir ölüptür,	Eşəğine yükleyerek, Meydana getirmiş, Tezek döker gibi dökmüş, Tezek döker gibi döktüğünde, Nice kafir ölmüş,
1365	Neçən kaapir qalıptır. Kəlməgə kəlgəndi, Asan palvan busurmán əni kılğan. Kəlməgə kəlməgəndi, Asan palvan öltürgən.	Nice kafir sağ imiş. Şəhadet getireni Asan pehlivan Müslüman etmiş, Şəhadet getirmeyeni, Asan pehlivan öldürmüş.
1370	Xudáğa şükür kılıb: - Əylənəyin, cən balam, Qardım caman açıptır, Bir nemərsə tap, - deydi. Əni körgən Avazxan,	Allah'a şükredip: “Kurban olayım, evladım, Karnım çok açtır, Bir şey bul” demiş. Onu gören Avazhan,
1375	Altımış şişək qoyni, Əydab cənə cətkirtkən,	Altmış şişək koyunu, Sürerek yine getirmiş.

- 1380 Əydab cənə cetkirgən.
 Əni körgən Asanxan,
 Çınar aralab ketib,
 Səksən çınar culuptur,
 Bir-birigə çadıptır.
 Kəttə alau kılıptır,
 Kəttə alau kılıptır.
 Altıмыш şişək qoynu,
 1385 Kəvək kılıb e cegən.
 Xudəğa şükür kılıb:
 - Əylənəyin cən balam,
 Oturaq kursağ bolupmən,
 Su:sunumğa tap, - deydi.
 1390 Altıмыш eşək talkan,
 Əydab cənə cetkirgən.
 Altıмыш eşək talkan,
 Baqa, balıq aralaş,
 Kölgə çalib e cuttu.
 1395 Xudəğa şükür kılıb:
 - Oturaq kursağ
 bolupmən,
 Əylənəyin, cən balam,
 Kəmpirim qana? - deydi,
 -
 Kəmpirim qana? - deydi.
- Sürerek yine getirmiş.
 Onu gören Asanhan,
 Çınar dolaşarak gidip,
 Seksen çınar koparmış,
 Üst üste yığmış.
 Büyük ateş yakmış,
 Büyük ateş yakmış.
 Altmış şişək koyunu,
 Kebap yapıp yemiş.
 Allah'a şükredip:
 "Kurban olayım, evladım,
 Tıka basa doydum,
 İçecek bir şey bul." demiş.
 Altmış eşeğe yüklü kırmayı,
 Yine önüne getirmiş.
 Altmış eşeğe yüklü kırmayı,
 Kurbağa, balık karışık,
 Göl suyuyla karıştırıp yutar.
 Allah'a şükredip:
 "Tıka basa doydum,
 Kurban olayım, evladım,
 Karım nerede?" der,
 "Karım nerede?" der,

[6. Avazhan'ın Asan Pehlivanı Bir Yaşlı
 Kadınla Evlendirmesi]

- 1400 Əni uqқан beg Avaz:
 - Tartқın a, tartқın, -
 deydi, -
 Ləyli kır bedəvni.
- Onu duyan bey Avaz:
 "Haydi getir, haydi," der,
 "Leyli kır yürük atı."

- 1405 Tartıb cənə cetkirgən,
Ləyli bedəvgə minip,
Neçə menzil col cürgən,
At salıb, əydəb kelgən.
Alas-bulas alastab,
Alastatıb e kelgən.
Bir kəmpir bār idi,
1410 - Əylənəyin, cən atam,
Kampiriñ mana, - deydi.
Əni körgən Asanxan:
- Əylənəyin, kəmpirim,
Cür ketəyli, - deydi, -
1415 Arçalıqqa ketəyli,
Cür, kəmpirim, - deydi.
- Əy, enağar qul deymən,
Uqtata qoyməymisən;
Oy, enağar qul deymən,
1420 Uqtata qoyməymisən?
- Əylənəyin kəmpirim,
Endi ketəyli, - deydi.
- Uqtata qoyməymisən,
Oy, qozuçu qul, - deydi.
1425 Əni körgən Asanxan,
Gölvərdin oozun açib,
Gölvərgə salıb alıb,
Gölvərgə salıb alıb;
Arçalıgdin tagıga,
1430 Asan palvan e canğan.
- Çekip yine getirmiş,
Leyli yürük ata binip,
Nice menzil yol gitmiş,
At koşturarak gelmiş.
Tütsü yakarak,
Tütsüleyerek gelmiş.
Bir yaşlı kadın vardı,
“Kurban olayım, can babam,
Hanımın budur.” der,
Onu gören Asanhan:
“Kurban olayım, hanımım,
Haydi gidelim.” der,
“Arçalık’a gidelim,
Yürü, hanımım” der,
“Oy, namussuz köle diyorum,
Uyumama izin ver?
Oy, namussuz köle diyorum,
Uyumama izin ver?
“Kurban olayım, hanımım,
Şimdi gidelim,” der.
“Uyumama izin ver?
Oy, çoban, köle.” der.
Onu gören Asanhan,
Çuvalın ağzını açıp,
Çuvala koyup,
Çuvala koyup,
Arçalık’ın dağına,
Asan pehlivan gelmiş.

**[XXX. Asan Pehlivanın Arçalığ’a
Dönmesi]**

Bir kıya bār idi,

Bir yamaç vardı,

	Bu kıyağa cetskəndə Eşəgi uçub ketti, Kəmpiri uçub ketti.	Bu yamaca ulaştığında, Eşəgi yuvarlandı, Hanımı yuvarlandı,
1435	Arkasıdan e barıb, Gölvərdi kötərib alıb, Neçə menzil col cürgən. Bir məydəni barıb, Gölvördün oozun açib:	Arkasından gidip, Çuvalı sırtına alıp, Nice menzil yol gitmiş, Bir müddət sonra, Çuvalın ağzını açıp:
1440	- Əylənəyin, kəmpirim, Aldan xavər alayın, - Gölvərdin oozun açsa, Kəmpiri ölüb qalğan. - Ədirigə sədirig,	“Kurban olayım, hanımım, Bir haberini alayım.” Çuvalın ağzını açtığında, Karısı çoktan ölmüş. “Eyvah eyvah,
1445	Əcəp xuday urubtur, - Payçağıdan e uşlab, Bir məydən təyləb urub, Arçalığğa e ketskən.	Allah kahretmiş.” Bacaklarından tutup, Bir meydana defnedip, Arçalığğa gitmiş.

[II.] DÜ:VEZ XAN (DÜVEZ HAN)

[I. SÖZ BAŞI]

	Göruğlu gördən qopqan, Enəsin qardın yargan. Yollara qurğan salgán, Soudegərdin bəci alğan, Curtidin zəkət alğan, Kərəməlig beg sultán. Məkkədən kelgən əci, Məkkədən kelgən əci;	Göruğlu mezardan çıkmış, Anasının karnını yarmış. Yollara kale yapmış, Tüccardan haraç (vergi) almış, Halkından zekat almış, Karamelik bey sultan. Mekke'den gelen hacı, Mekke'den gelen hacı;
0005	Başında tillə taci. Xan-a begdin səvlədi, Ənə qádi qáumədi, Ənə qádi qáumədi.	Başında altın taci. Han, beyin ihtişamı, İşte dış görünüşü. İşte dış görünüşü.
0010		

[II. Göruğlu'un Saltanatı]

	Sahar sálam vaxtında,	Seher, selam vaktinde,
	Əmir sultan taxtında,	Emir Sultan tahtında,
0015	Kəttə kəbən sər bəylər	Büyük güclü baş beyler
	Əmmə curti baxtında.	Hepsi halkının hizmetinde.
	Bir zamanda bår idi,	Bir zamanlar vardı,
	Qırğ altı xan ləyli,	Kırk altı *zengin han,
	Kırğ altı cığadəyli,	Kırk altı taçlı,
0020	Bügün kəlgən sálamğa,	Bugün gelmiş selama,
	Kol bağlab sálam bergən.	El bağlayıp selam vermiş,
	Əni körgən Göruğlu,	Onu gören Göruğlu,
	Sálamin əlig alıb:	Selamını alıp:
	- Əleki sálam, - degən,	“Aleyküm selam” demiş.
0025	Əleki sálam degən.	“Aleyküm selam” demiş.
	Bu sálamğa kəlgəngə,	Bu selama gelene,
	İnəmini zor bergən:	Bolca hədiyyələr vermiş:
	Cora külüg at bergən,	Hızlı yürük at vermiş,
	Carag-cabdığ, eer	Silah, təchizat, eyer vermiş,
	bergən.	
0030	Qavat-qavat ton bergən,	Bolca kürk vermiş,
	Qatar-qatar nar bergən,	Sayısız deve vermiş,
	Nar üstügə zər bergən.	Deve yükü altın vermiş.
	Əni körgən xan ləyli,	Onu gören zengin han,
	Qırğ altı cığadəyli,	Kırk altı taçlı,
0035	Xoşu-xoşvaq bolədi,	Gönlü hoşnut olur,
	Qaqa-qaqa külədi.	Katıla katıla güler.

[III. Göruğlu'nun Türkmenleri Ava Götürməsi]

Əmir sultan Göruğlu,	Emir Sultan Göruğlu,
Turub cənə sözləydi:	Biraz sonra yine konuşur:

- 0040 - Əylənəyin xan ləyli,
 Ƙırg altı cıǵadəyli,
 Men Görüǵlu bolǵayli,
 Men türkmən suraǵayli,
 Neçe zaman ay bolǵan,
 Neçe zaman kün bolǵan,
- 0045 Əylənəyin xan ləyli,
 Ƙırg altı cıǵadəyli?
 Ƙırg altı xan sözləydi:
 - Sen Görüǵlu bolǵayli,
 Sen türkmən suraǵayli,
 Ottuz ay, ottuz cıl bolǵan.
- 0050 Onı uƙƙan Görüǵlu:
 - Ədiriga sədirig,
 Əcəb xudáy urubtur,
 Men işkərgə çıkməpmən.
- 0055 Mən türkmən elimni,
 Mən ƙırg altı xanımnı,
 İşkərgə alıb çıkməpmən.
 Əcəb xudáy urubtur,
 Əcəb xuday urubtur,
- 0060 Əcəb xuday urubtur.
 Ƙəşmirdan kelǵən sáƙı,
 Ədəmnin omru baƙı,
 Əylənəy Bulbul sáƙı,
 Xızmatıñ begdin aƙı.
- 0065 Naǵra kərnəyiñ tartıb,
 Munar başıǵa çıǵıb,
 Çar tərəbkə xat bergin.
 Altı cəşərdən türkmən,
 Altıмыш yəşərgə türkmən,
- 0070 Biri ƙalməy atlənsin.
- “Kurban olayım zengin han,
 Ƙırk altı taçlı han,
 Ben Görüǵlu olalı,
 Ben Türkmenleri yöneteli,
 Nice zaman ay keçmiş,
 Nice zaman gün keçmiş,
 Kurban olayım zengin han,
 Ƙırk altı taçlı han?”
 Ƙırk altı han konuşur:
 “Sen Görüǵlu olalı,
 Sen Türkmenleri yöneteli,
 Otuz ay, otuz yıl olmuş.”
 Onu işiten Görüǵlu:
 “Eyvah eyvah,
 Allah kahretmiş,
 Ben ava çıkmamışım.
 Ben Türkmen halkımı,
 Ben ƙırk altı hanımı,
 Meydana ƙırmamışım.
 Allah kahretmiş,
 Allah kahretmiş,
 Allah kahretmiş.
 Ƙəşmir’den gelen mert,
 Adamın ömrü baki,
 Kurban olayım, Bülbul bekle,
 Hizmetin beyin hakkı.
 Davul, borazan çalıp,
 Minare başına ƙıkıp,
 Dört tarafa mektup gönder.
 Altı yaşından Türkmen,
 Altıмыш yaşına Türkmen,
 Biri kalmadan atlansın.

	Biz işkərgə bārərmiz, Balkıvanın tagıga. Əni körgən Bulbulxán, Bulbulxán cükürüb cetkən.	Biz ava gidiyoruz, Balkıvanın dağına.” Onu gören Bülbülhan, Bülbülhan koşarak gitmiş.
0075	Munar başığa çıgib, Nağra kərnəyin tartқан. Çər tərəbkə xat berib, Çər tərəbkə xat bergən. Çər tərəbgə xat bergən,	Minare başına çıkıp, Davul, borazan çalmış, Dört tarafa mektup verip, Dört tarafa mektup vermiş. Dört tarafa ferman vermiş,
0080	Əni körgən türkmənlər, Biri qalbay atlangən, Atlan, atlan kün bolğon, Ay qarəñgi tün bolğon. Keçəni kündüz kılıb,	Onu gören Türkmenler, Biri kalmadan atlanmış, Atlan, atlan gün olmuş, Karanlık gece olmuş. Geceyi gündüz edip,
0085	Közdərin cıldız kılıb, Asmanda Şibá cıldız, Sur dəryə oynər kunduz.	Gözlerini yıldız edip, Gökyüzünde Şiba yıldız, Sır deryada (Boz ırmakta) oynar kunduz,
	Üç keçəyi, üç kündüz, Türkmənlər atlangən.	Üç gece ve üç gündüz, Türkmenler atlanmış.
0090	Qırlərnı gıyvar alıb, Tağlərnı tuman çalgán. Kızıl almadın naqşı. Ar topunda bökrədi, On miñ kərnəydin tavşı.	Kırlarını toz kaplamış, Dağlarını duman kaplamış. Kızıl elmanın nakışı. Er bölüğünde kükredi, On bin zurnanın sesi.
0095	Türkmənlər atlangən, At salıb, əydəb ketkən, Eki keçəyi kündüz, Neçə menzil col cürgən, Tañ Şalpan beri batқан,	Türkmenler atlanmış, At koşturarak gitmiş, İki gece ve gündüz, Nice menzil yol gitmiş, Çoban yıldızı beri batmış,
0100	Mollalar azan əytkən,	Mollalar ezan okumuş,

	Kün tağlargə dığ bergən, Ertəsi çəş vaxtında, Balkıvanın tağıga, Türkmənlər daxil bolğan.	Güneş dağlara ışıq saçmış, Ertəsi öğlen vaktinde, Balkıvan'ın dağına, Türkmenler varmış.
0105	Çadır qarday tikilgən, Nəyzə kəmiştəy bülğan, Nəyzə kəmiştəy bülğan.	Sayısız beyaz çadır kurulmuş, Mızrak kəmiş kadar olmuş, Mızrak kəmiş kadar olmuş,

[IV. Hanların Ava Çıkışı]

[1. Cusub Han'ın Avdan Eli Boş Dönmesi]

	Sahar salam vaxtında Əmir sultan taxtında, Əmir sultan taxtında, Boz qaray köz at mingən, Cusub kəlgən salamğa. Qol bağlab salam bergən, Əlip-ləm bolup turgən,	Seher selam vaktinde, Emir sultan tahtında, Emir sultan tahtında, Kara göz kır atlı, Cusub gelmiş selama. El bağlayıp selam vermiş, El pençe divan durmuş.
0110	Əmir sultan Görüglü, Salamın əlig alıb: - Əleki salam, - degən, - Əylənəyin Cusub xan, Sözlər sözlə, - deydi.	Emir sultan Görüglü, Selamını alıp: “Aleyküm selam” demiş, “Kurban olayım Cusub han Bir söz söyle,” der.
0115	Cusub cənə sözləydi: - Əmir sultan Görüglü. Əylənəyin, Görüglü, Bugünkü işkəriñni Mən surab kəlgənmən.	Cusub gene söyledi: “Emir Sultan Görüglü, Kurban olayım, Görüglü, Bugünkü avını Ben almak için geldim.
0120	Görüglü xan sözləydi: - Berdim, berdim, beg Cusub, Başıñnan qayran, - deydi. Əni körgən Cusub xan,	Görüglü han söyledi: “Verdim verdim bey Cusub, Başından kıymətli” der. Onu gören Cusub Han,
0125		

0130	Xoşu-xoşvaq bolədi, Qaqa-qaqa külədi, Qoşulların əydəydi. At salıb, əydəb ketkən, Asmanda Şibə çıldız, Sur dəryə oynər kunduz,	Gönlü hoşnut olur, Katıla katıla güler, Ordusunu (alayını) götürür. At koşturaraq gitmiş, Gökyüzündə Şibə yıldız, Sır Derya'da (Boz ırmakta) kunduz,
0135	Eki keçəyi kündüz, Cusub xan col cürgən. Taň Şalpan beri batқан, Mollalar azan əytкən, Kün tağlargə dıg bergən,	İki gece ve gündüz, Cusub han yol gitmiş. Çoban yıldızı beri batmış, Mollalar ezan okumuş, Güneş dağlara ışıq saçmış,
0140	Ertasi çəş vaktında, Çıgdı tağdın başığa, Çərəylani cən dürbün, Can dürbün qolğa-y alıb, Çər tərəb dürbün salıb,	Ertesi öğlen vaktinde, Çıktı dağın başına, Etrafı dürbünle izledi, Yanındaki dürbünü eline alıp, Her tərəfı dürbünle izleyip,
0145	Dürbün salıb qarasa, Kiyigi yəm bər ekən, Buğusu yəm bər ekən, Maralı yəm bər ekən, Colborsu yəm bər ekən.	Dürbünle baktığında, Geyiği de varmış, Ceylanı da varmış, Maralı da varmış, Kapanı da varmış.
0150	Əni körgən Cusub xan, Xoşu-xoşvaq bolədi, Qaqa-qaqa külədi. İtlərini sálədi, İtləri álalməydi.	Onu gören Cusub Han, Gönlü hoşnut olmuş, Katıla katıla gülmüş. Köpeklerini salmış, Köpekleri avlayamamış,
0155	Kuşlărini sálədi, Kuşlari ergip kaçti. Mıtlıgların atadi, Mıtlıgları tigməydi. Əni körgən Cusub xan:	Kuşlarını salmış, Kuşları ürküp kaçmış, Tüfeklerle ateş eder, Tüfekleri [kurşunları] değmez. Onu gören Cusub han:
0160	- Ədirigá sádirig, -	“Eyvah eyvah”,

	İzilləydi, cığlaydı, Özin cərgə təyləydi. - Adırıg, - deb cığlaydı, - Beglərdən ketkən dövlət.	Ağladı, zırladı, Kendini yere attı, “Adırıg” deyip ağladı. Beylerden talih gitmiş.
0165	Ertəsi çəş vaxtında, Tüşüb kelgən Cusub xan.	Ertesi öğle vaktinde, [Dağdan] inmiş Cusub Han.

[2. Amat Han'ın Avdan Eli Boş Dönmesi]

	Əni körgən Göruğlu: Tələvgər barmı? - deydi. Əni körgən Əmət xan, Kəlləsində ağ səllə, Belidə kəvsərəsi, Oñ qoluda təsvəsi, Sol qoluda asası, Tillə tonnun egəsi, Göruğlunun tağası, Boz qaray köz at mingən, Əmət kelgən salamğa. Qol bağlab salam bergən, Əlip-ləm bolup turğan.	Onu gören Göruğlu: “İsteyen var mı?” dedi. Onu gören Amat han, Kafasında ak sarık, Belinde torbası, Sağ elinde tesbihi, Sol elinde asası, Altın kürkün sahibi, Göruğlu'nun dayısı, Kara göz kır ata binmiş, Amat gelmiş selama. El bağlayıp selam vermiş, El pençe divan durmuş.
0170		
0175		
0180	Salamın əlig alıb, Əmir sultan Göruğlu: - Əleki saləm, - degən. Əni körgən beg Əmət, Beg Əmət xan söyləydi: - Əylənəyin Göruğlu, Men bir nimət tilərmən, Men bir nimət surərmən. Bersəñgiz əytərmən, Berməsəñ əytməsmən.	Selamını alıp, Emir Sultan Göruğlu: “Aleyküm selam”, demiş. Onu gören bey Amat, Bey Amat han söylədi: “Kurban olayım Göruğlu, Ben bir nimet dilerim, Ben bir nimet isterim, Verecekseniz söylerim, Vermeyecekseniz söylemem.”
0185		
0190	Əni körgən Göruğlu:	Onu gören Göruğlu:

- Sözlər sözlə, beg Əmət,
Bolso səngə berərmən,
Bolməsə ləcim çoxtur,
Bəşinən qayran, - deydi.
- 0195 Beg Əmət xan söyləydi:
- Bugünkü işkərinəni,
Mən surab kəlgənmən.
Əmir sultan Göruğlu:
- Berdim, berdim beg
Əmət,
- 0200 Bəşinən qayran, - deydi.
Əni körgən beg Əmət
Xoşu-xoşvaq bolədi,
Qəqa-qəqa külədi,
Qoşulların alədi.
- 0205 At salıb, əydəb kətkən.
Neçə menzil col cürgən,
Taň Şalpan beri batqan,
Mollalar azan əytken,
Kün taqlarğa dıg bergən,
- 0210 Ertəsi çəş vaktında,
Çıgıdı tağdın başığa,
Çərəyləni cən dürbün,
Cən dürbün qolga-y alıb,
Çər tərəb dürbün salıb,
- 0215 Dürbün salıb qarasa,
Marali yəm bər ekən,
Kiyigi yəm bər ekən,
Buğusu yəm bər ekən,
Colborsu yəm bər ekən.
- 0220 Əni körgən beg Əmət,
Xoşu-xoşvaq bolədi,
- “Söyle, söyle Bey Amat,
Olursa sana veririm,
Olmazsa çarem yoktur,
Kurban olduğum”, der.
Bey Amat han söyledi:
“Bugünkü avlanma sırasını,
Ben istemeye gelmişim.”
Emir Sultan Göruğlu:
“Verdim verdim bey Amat,
Kurban olduğum”, der.
Onu gören bey Amat,
Gönlü hoşnut olur,
Katıla katıla güler,
Ordusunu alır.
At koşturarak sürüp gitmiş,
Nice menzil yol gitmiş,
Çoban yıldızı beri batmış,
Mollalar ezan okumuş,
Güneş dağlara ışık saçmış,
Ertesi öğle vaktinde,
Çıktı dağın başına,
Etrafı dürbünle izledi,
Yanındaki dürbünü eline alıp,
Dört tarafa dürbün uzatarak,
Dürbün ile baktığında,
Maral da varmış,
Dağ keçisi de varmış,
Geyiği de varmış,
Kaplan da varmış
Onu gören bey Amat,
Mutlu mesut olur,

- 0225 Qaqa-qaqa külədi.
İtlərini salədi,
İtləri əlalməydi.
Quşlărini sálədi,
Quşlări ergip qaçqan.
Mıtlıqlărın atədi,
Mıtlıqlări tigməydi.
- Ədirigá sədirig, -
0230 İzilləydi cıqlaydi,
Özin cergə təyləydi, -
Beglərdən ketkən dövlət
Ertəsi çəş vaxtıda,
Tüşüb kəlgən beg Əmət.
- Katıla katıla güler,
Köpeklerini salar,
Köpekleri avlayamaz,
Kuşlarını salar,
Kuşları terkedip qaçtı,
Tüfekleri ilə atəş eder,
Tüfekleri [barutları] değmez.
“Eyvah eyvah”,
Ağlar zırlar,
Kendini yere atar,
Beylerden kut gitmiş.
Ertəsi öğle vaktinde,
[Dağdan] çıkıp gelmiş bey Amat.

[3. Şadivan Kıpçak'ın Avdan Eli Boş
Dönmesi]

- 0235 Əni körgən Görüqlü:
- Tələvgər barmı? -
deydi.
- At kuyruğu bir kucaq.
Atı bar Şədivən kıpçak,
Bugün kəlgən sələmgə.
- 0240 Qol bağlab səlām bergən,
Əlip-ləm bolup turğan.
Əni körgən Görüqlü:
Səlāmın əlig alıb:
- Əleki səlām, - değən.
- 0245 Şədivən kıpçak sözləydi:
- Əylənəyin Görüqlü,
Mən bir nimət tilərən.
Mən bir nimət surərən.
Bersəñgiz əytərən,
- Onu gören Görüqlü:
“İsteyen var mı?” der.
“Atının kuyruğu bir kucak,
Adı onun Şadivan Kıpçak,
Bugün gelmiş selama,
El bağlayıp selam vermiş,
El pençe divan durmuş.
Onu gören Görüqlü:
Selamını alıp:
“Aleyküm selam”, demiş.
Şadivan Kıpçak söyler:
“Kurban olayım, Görüqlü,
Ben bir nimet dilerim,
Ben bir nimet isterim,
Verirseniz söylerim,

- 0250 Berməsəñ aytməsmən,
 Əmir sultan Göruğlu,
 Göruğlu xan sözləydi:
 - Sözlə, sözlə Şədivən,
 Bolsə səngə berərmən,
 0255 Bolməsə ləcim coqtur.
 Əni uqқан Şədivən:
 - Bugünkü işkəriñni
 Mən surab kelgənmən.
 Əmir sultan Göruğlu:
 - Başıñnan қайран, -
 0260 deydi, -
 Berdim, berdim,
 Şədivən,
 Başıñnan қайран, - deydi.
 Əni uqқан Şədivən
 Xoşu-xoşvaқ bolədi,
 0265 Қақа-қақа күләdi.
 Қоşullárin əydəydi,
 İtlərini aladi.
 At salıb, əydəb ketkən,
 Neçə menzil col cürgən,
 0270 Neçə menzil col cürgən.
 Tañ Şalpan beri batıb,
 Mollalar azan əytкən.
 Kün tağlərgə dıg bergən,
 Ertəsi çəş vaktida,
 0275 Чıғdı тағдın başıға,
 Чərəyləni cən dürbүн,
 Cən dürbүн қолғо alıb,
 Чər tərəb dürbүн saldi.
 Dürbүн salıb қараса,
- Vermezseniz söylemem.”
 Emir Sultan Göruğlu,
 Göruğlu Han söyledi:
 “Söyle söyle Şadivan,
 Varsa sana veririm,
 Yoksa da çarem yoktur.”
 Onu işiten Şadivan:
 “Bugünkü avını,
 Ben istemek için geldim.”
 Emir Sultan Göruğlu:
 “Kurban olduğum”, der.
 “Verdim, verdim, Şadivan,
 Kurban olduğum” der.
 Onu işiten Şadivan
 Mutlu mesut olur,
 Katıla katıla güler.
 Ordusunu alır,
 Köpeklerini alır.
 At koşturarak sürüp gitmiş,
 Nice menzil yol gitmiş,
 Nice menzil yol gitmiş,
 Çoban yıldızı beri batıp,
 Mollalar ezan okumuş.
 Güneş dağlara ışıк saçmış,
 Ertesi öğlen vaktinde,
 Çıktı dağın başına,
 Yanındaki can dürbүн,
 Can dürbүнü eline alıp,
 Dört tarafa baktı.
 Dürbүнle baktıғında,

0280	Kiyigi yəm bār ekən, Maralı yəm bār ekən, Buğusu yəm bār ekən, Colborsu yəm bār ekən. Əni körgən Şədivən,	Dağ keçisi de varmış, Maral da varmış, Geyiği de varmış, Kaplan da varmış. Onu gören Şadivan,
0285	Xoşu-xoşvaq bolədi, Qaqa-qaqa külədi. İtlərini sálədi, İtləri álalməydi. Quşlărini sálədi,	Mutlu mesut olmuş, Katıla katıla güler. Köpeklerini salar, Köpekleri avlayamaz. Kuşlarını salar,
0290	Quşlări ergib qaçtı. Mıltıqlărın atədi, Mıltıqlări tigməydi. - Ədirigə sədirig, Beglərdən ketkən	Kuşları ürküp qaçtı. Tüfekleriyle atəş eder, Tüfekleri isabet etmez. “Eyvah eyvah, Beylerden kut gitmiş”,
	dövlət,-	
0295	İzilləydi cığlaydı, Özin cərgə təyləydi. Ertəsi çəş vaxtıda, Tüşüb kelgen Şədivən.	Ağlar zırlar, Kendini yere atar. Ertəsi ögle vaktinde, [Dağdan] gelmiş Şadivan.

[4. Avazhan'ın Başarıları Ve Cusub Han'ın
Görüğü'na Darılması]

	Əmir sultan Görüğü:	Emir Sultan Görüğü:
0300	- Tələvgər barmı? - deydi.	“İsteyen var mı?” der.
	Gulmixin çiltən qaqqan, Bağışın Gambar bakqqan, Gülkara tayin mingən, Beg Avazxan e kelip,	Çivisini kırk koruyucu ruh çakmış, Bakışını gambar bakmış, Gülkara tayına binmiş, Bey Avazhan gelip,
0305	At salıb, əydəb cetib,	At koşturaraq ulaşıp,

- 0310 Xol bağlab sálam berib,
 Əlip-ləm bolub turğan.
 Əmir sultan Göruğlu,
 Sálamın əlig alıb:
 - Əleki sálam, - degən, -
 Əylənəyin, cən balam,
 Bağdan açılğan gülüm,
 Çəməndəki bulbulum,
 Əylənəy gəyıp qozum.
- 0315 Sözlər sözlə, - deydi.
 Əni körgən beg Avaz,
 - Əylənəyin, cən atam,
 Piri-kəmilim atam,
 Mən bir nimət tilərmən,
 0320 Mən bir nimət surərmən.
 Bersəñiz əytərmən,
 Berməsəñ əytməsmən.
 Əmir sultan Göruğlu:
 - Sözlər sözlə, cən balam,
 0325 Bolso səngə berərmən,
 Bolməsə ləcim coqtur,
 Bəşiñnan qayran, - deydi.
 Beg Avazxan sözləydi:
 - Əylənəyin, cən atam,
 0330 Piri-kəmilim atam,
 Bugünkü işkəriñni,
 Mən surab kelgənmən.
 Əni uqқан Göruğlu:
 - Berdim, berdim, cən
 balam,
 0335 Bəşiñnan qayran, - dedi.
 Əni uqқан bek Avaz,
- El bağlayıp selam vermiş,
 El pençe divan durmuş.
 Emir Sultan Göruğlu,
 Selamını alıp:
 “Aleyküm selam”, demiş,
 “Kurban olayım, cən balam”,
 Bağda açmış gülüm,
 Bahçedeki bülbülüm,
 Kurban olayım, evlatlık kuzum.
 Söyle söyle”, der.
 Onu gören bey Avaz,
 “Kurban olayım, cən atam,
 Piri-kamilim atam,
 Ben bir nimet dilerim,
 Ben bir nimet isterim,
 Verirsəniz söylerim,
 Vermezseniz söylemem.”
 Emir sultan Göruğlu:
 “Söyle söyle, cən balam,
 Olsa sana veririm,
 Olmasa çarem yoktur,
 Kurban olduğum”, der.
 Bey Avazhan söyler:
 “Kurban olayım, cən atam,
 Piri kamilim atam,
 Bugünkü avını,
 Ben istemeye gelmiştim.
 Onu işiten Göruğlu:
 “Verdim, verdim, cən balam,
 Kurban olduğum, der.
 Onu işiten bey Avaz,

	Xudağa şükür kılıb: - Távaqəl Alla, - deydi, - Əylənayın, cən atam,	Allah'a şükredip: "Tevekkül Allah", der, "Kurban olayım, cən babam,
0340	Beliñdə büldər fata, Bolmas söziñnin xata, Mengə pata ber, ata. Əni uqқан Görüǵlu: Tə:rətini alədi.	Belinde bülder hançer, Olmaz sözünde hata, Bana dua et, baba." Onu işiten Görüǵlu: Abdestini alır,
0345	Qıbla qarab oturub, Eki rəkət şükrána, Görüǵlu xan oquǵan. Qollərini kōtərib: - Barǵanıñ bazar bolsun,	Kıbleye dönüp, İki rekât şükür namazı, Görüǵlu han kılmış. Ellərini kaldırıp: "Gittiǵın yer otaǵ olsun,
0350	Kelǵanıñ gülzər bolsun, Peşənəñ xudáy açsın, Kılıçıñnan qan çəçsin, Şədivən babanı şəylənsin, Düşman qolu bəylənsin,	Geldiǵın yer gül bahçesi olsun, Bahtını Allah açsın, Kılıcından kan fışkırsın, Mutlu baban sevensin, Düşmanın eli bağlansın,
0355	Süyəy kör Bəlagərdən, Mədət qıl Şahimərdan. Davud uulu Sulayman, Dərdiñgə dərman bersin.	Koru kolla Belagerdan, Yardım et Şahimerdan, Davut oǵlu Sulayman, Derdine derman versin.
0360	Çöl egəsi kırk çiltən, Calǵız qūzumnu sakla. Omin, allauhəkbər, - dep, Pata bergən Görüǵlu.	Çöl sahibi kırk evliya, Yalnız kuzumu sakla, Amin, Allah-u Ekber." deyip, Dua etmiş Görüǵlu.
0365	Xidır cürgən col bilən, Xidırat bütken tal bilən, Əydəydi bek palavan. Beg Avazxan diləvăr, Miñ bir qolǵo baravar, Əydəydi begdin atı.	Hızır'ın yürüdüǵü yol boyunca, Sıra sıra yetişen ağaç boyunca, Sürdü bey pehlivan. Bey Avazhan dilaver, Bin yiǵide eşdeǵer, Koşturur beyin atını.

0370	Xudáğa şükür kılib, At salıb, əydəb ketkən. Altın kökül belidə. İxlas kılat pirigə. Celek nəyzə qoluda, Cəni xudá coluda.	Allah'a şükredip, At koşturup gitmiş. Altın kakül belinde, İhlas göstərir pirine. Bayrak, mızrak elinde, Canı Allah yolunda.
0375	At salıb, əydəb ketkən, Cəngəldə bar kıyaqı, Özü tulpar siyaqı, Erannin xánazatı. Eki keçəi kündüz, Beg Avazxan col cürgən.	At koşturaraq gitmiş, Kancada var zırhı Kendisi tulpar gibi, İran'ın evlatlık çocuğu. İki gece ve gündüz, Bey Avzahan yol gitmiş.
0380	Taň Şalpan beri battı, Mollalar azan əytti, Mollalar azan əytti, Kün toularğa dıg berdi.	Çoban yıldızı beri battı, Mollalar ezan okudu, Mollalar ezan okudu, Güneş dağlara ışıq saçtı.
0385	Çıgdı tağdın başığa, Çərəyləni cən dürbün, Cən dürbün qolğa-y alıb, Çər tərəb dürbün salsa, Dürbün salıb qarasa,	Çıktı dağın başına, Yanındaki dürbünü, Dürbünü eline alıp, Dört tarafa uzatarak, Dürbün ilə baktığında,
0390	Maralı yəm bår ekən, Buğusu yəm bår ekən, Kiyigi yəm bår ekən, Colborsu yəm bår ekən. Əni körgən beg Avaz,	Maral da varmış, Geyiği de varmış, Dağ keçisi de varmış, Kaplanı da varmış. Onu gören bey Avaz,
0395	Xudáğa şükür kılib, “Tovəqəl Alla” deydi. İtlərini sálədi, İtləri yam alədi. Quşlărini sálədi,	Allah'a şükredip, “Tevekkül Allah” der. Köpeklerini salar, Köpekleri de avlar, Quşlarını salır,
0400	Quşlări yəm alədi.	Quşları da avlar,

	Mıltıqların atədi, Mıltıqları tigədi. Avazbektin işkəri, Altımış ekən, əkə.	Tüfekleriyle ateş eder, Tüfekleri isabet eder, Avazbek'in avladığı av, Altmışmış, ağabey.
0405	Xudəğa şükür kılıb, Ertəsi çəş vaktində, Tüşüb kelgən beg Avaz. Əni körgən Göruğlu: Əylənəyin Avazxan,	Allah'a şükredip, Ertəsi öğlen vaktinde, [Dağdan] inip gelmiş bey Avaz. Onu gören Göruğlu: "Kurban olayım Avazhan,
0410	Bağdan açılğan gülüm, Çəməndəki bulbulum, Əylənə gayıp qozum. İşkər mübərək, - deydi. Əni körgən beg Cusub,	Bağda açan gülüm, Çimendeki bülbülüm, Kurban olayım, kayıp kuzum, Av mübarek." der. Onu gören bey Cusub,
0415	Beg Cusub xan söyləydi: - Avaz bolsá, bepədən, Bir kızıl baştın kulu, Avazğa pata berəsən, Bizgə pata berməysən.	Bey Cusub han konuşur: "Avaz ise, babasız, Bir Kızılbaş'ın kölesidir, Avaz'a dua edersin, Bize dua etmiyorsun."

[V. Göruğlu'nun Cusub Han'a Sinirlenip Çamlıbel'e Doğru Gitmesi]

0420	Əni uqqan Göruğlu, Qatıgdı qáari kelib, Qatıgdı qáari kelib. Qatıgdı qáari kelib, Qúnxorluq qáari tutup.	Onu işiten Göruğlu, Çok sinirlenip, Çok sinirlenip, Çok sinirlenip, Kan dökəsi gelip,
0425	Şa murut şaftay bolğan, Girəvlər qaftay bolğan, Eki murutu yəkə, Eki şənədin ötkən.	Şah bıyığı hançer gibi oldu, Şah damarı çuval kadar oldu, İki bıyığı ise, İki omzunu geçti.

	- Tartkın a, tartkın, - deydi, -	“Çekin , çekin”, der,
0430	Qoşkanat bedəvni. Qoşkanattı cetkirgən. Qoşkanatқа e minip, Çambılға қарab cangān.	Koşkanat bedevi. Koşkanat’ı getirmiş. Koşkanat’a binip, Çambıl’a doğru yola çıkmış.

[VI. Avaz Han’ın Ava Çıkıp, Baygın Düşmesi]

[1. Avazhan’ın Göruğlu’nun Duasını Alması
Ve Ava Çıkıp, Çınar Ağacının Dibinde Uyuması]

	Əni körgən beg Avaz:	Onu gören bey Avaz:
0435	- Tartkın, a, tartkın, - deydi, - Ləyli kır bedəvnü. Tartıb cənə cetkirgən. At salıb, əydəb cetip: - Əylənəyin, cən atam,	“Çekin ver, çekin.” dedi, Leyli kır yürük atı, Çekip yine getirmiş. At koşturarak gidip: “Kurban olayım, can atam,
0440	Piri kəmilim atam, Men işkərgə barəmən, Balkıvanın tagıga, Məngə pata berəsən. Qollarını kəterib:	Piri Kamilim atam, Ben ava gidiyorum, Balkıvan dağına, Bana dua et.” Ellerini kaldırıp:
0445	- Barğaniñ bazar bolsun, Kelgəniñ gülzər bolsun, Peşənəñ xudáy açsın, Kılıçıñnan qan çəçsin, Şədivən babañ şəylənsin,	Gittiğin yer bey otağı olsun, Geldiğin yer gül bahçesi olsun, Bahtını Allah açsın, Kılıcından kan fışkırsın, Mutlu baban sevinsin,
0450	Düşman qolu bəylənsin, Süyəy kör Bəlagərdən,	Düşmanın eli bağlansın, Koru Belagerden,

- 0455 Mədət kıl Şaximərdən,
Davud uulu Sulayman,
Dərdingə dərmən bersin.
Çöl egəsi kırk çiltən,
Calgız kuzumnu saxla,
Omin allauhəkbər, - dep,
Pata bergen Göruğlu,
Çambılğə qarab canğan.
- 0460 Əni körgən beg Avaz,
Kətiğdi kəari kəlib,
Kətiğdi kəari kəlib.
At salıb, əydəb kətkən,
Kıdır cürgən col bilən,
Kıdır pütken tal bilən,
Əydəydi bek palavan,
Kəlsə butuda kəlkən,
Əydəydi bek palavan.
At salıb, əydəb kətib,
- 0465 Neçə menzil col cürdü.
Kəttə çinar bər idi,
Çinar təgigə” kəlib,
Beg Avazxan sözləydi:
- Palvandık uyğun
tutkan,
- 0470 Men bir uqlab aləyin, -
Avaz uqlab e kəlgən.
- Kolla Şahımerdan,
Davut oğlu Sulayman,
Derdine derman versin.
Çöl sahibi kırk evliya,
Yalnız kuzumu kəru,
Amin Allah-u Ekber.” deyip,
Dua etmiş Göruğlu,
Çambıl’a doğru yola çıkmış.
Onu gören bey Avaz,
Çok sinirlenerek,
Gözlerini kan bürüyerek.
At koşturarak gitmiş,
Hızırın yürüdüğü yol boyunca,
Sıra sıra yetişən ağac boyunca,
Koşturur bey pehlivan.
Geldiğinde ayağında kalkan,
Koşturur bey pehlivan.
At koşturup, gidip,
Nice menzil yol gitti.
Büyük çinar vardı,
Çinar dibine gelip,
Bey Avzahan söyledi:
“Pehlivanlık uykum gelmiş,
Ben bir uyuyayım”,
Avaz uyuya kalmış.

[2. Kara Boran Çıkıp, Avazhan’ı Bayıltması.

Layli Kır Bedevi’nin Avazhan’ı Bulması

Beg Avaz uqlab kəlib,

Bey Avazhan uyuya kəlib,

- 0480 Bir zamanda bār idi,
Avaz oyanıp ketsə,
Tañ Şalpan beri batқан,
Mollalar azan əytкən,
Kün tağlargə dıg bergən.
Avazbek közün açıb,
Bir məydən cükürgən.
- 0485 Bir beles bar idi,
Bu beleskə beg cetip,
Çərəyləni cən dürbün,
Cən dürbün qolğa-y alıb,
Çər tərəp dürbün salған.
0490 Dürbün salıb қараса,
Қара borán kelədi.
Əni körgən beg Avaz:
- Əcəb borán ekən, - deb,
-
- 0495 Bu қара borán tegsə,
Bu қара borán tegsə,
Cənim əm qalməs, -
deydi, -
Əcəp borán ekən, - dep, -
Қızıl-cəşil borán ekən,
Əcəp xudáy urubtur.
- 0500 Bir zamanda bār idi,
Қара borán e tiggən,
Toқuz kırdi aşirgən,
Bir çöllərgə təyləgən,
Қармай desə, қолу yok,
0505 Mañay desə putu yok,
Körəy desə közü coқ,
Nımcən bolub qalıbtır.
- Bir müddet geçtikten sonra,
Avaz uyandığında,
Çoban Yıldızı beri batmış,
Mollalar ezan okumuş,
Güneş dağlara ıstık saçmış.
Avazbek gözünü açıp,
Bir meydana koşmuş,
Bir küçük tepe vardı,
Bu küçük tepeye bey ulaşp,
Yanındaki can dürbün,
Can dürbünü eline alıp,
Dört tarafa bakmış,
Dürbün ile baktığında,
Büyük fırtına yaklaşıyormuş.
Onu gören bey Avaz:
“Acayip fırtınaymış”, deyip,
“Bu büyük fırtına çarparsa,
Bu büyük fırtına çarparsa,
Canım sağ kalmaz.” der,
“Acayip fırtınaymış”, deyip,
Al yeşil fırtınaymış,
Allah kahretmiş.”
Bir müddet sonra,
Büyük fırtına çarpmış,
Dokuz tepeden geçirmiş,
Bir çöle indirmiş,
Tutayım derse, eli yok,
Yürüyeyim derse, ayağı yok,
Göreyim der, gözü yok,
Yarı ölü bir halde kalmış.

	Bu Ləyli bedəvsi, Neçə menzil col cürgən, 0510 Avazdın çıtın alıb, Bu Ləyli bedəvsi, Beg Avazni izləydi. Avazdi tapıb alıb, Sayá kılıb turadi.	Bu Leyli bedevisi, Nice menzil yol gitmiş, Avaz'ın kokusunu alıp, Bu Leyli yürük atı, Bey Avaz'ı takip etti. Avaz'ı bulup, Ona gölgə olur.
0515	Munu mündá təyləymiz, Göruğludan başləymiz.	Bunu burada bırakalım, Köroğlu'dan başlayalım.

**[VII. Göruğlu'nun Hanlarının Şayavaz'ın
Pehlivanlarına Yenilişi, Avazhan'ın Oğlu
Nürəli'nin Onları Yenmesi]**

[1. İki Kişinin Göroğlu'ya Gelip Kızılbaşların
Yaptıklarını Söylemesi]

	Bir zamanda bår idi, Eki məhram keliptir. Közü uyquğa qatıptır, 0520 Kızıl qanğa batıptır. Kızıl başlər kelibtir, Özlərin olcá kılıb, Malların soyuş kılıb, Bugün alıb ketibtir:	Bir müddət sonra, İki arkadaş gelmiş, Gözlerinden uyku almış, Kızıl kana boyanmış. Kızıl başlar gelmiş, Kendilerini esir almış, Hayvanlarını kurbanlık edip, Bugün alıp götürmüş:
0525	- Özlərim olca bolğan, Mallarım soyuş bolğan, Mallarım soyuş bolğan, Əylənəyin Göruğlu, Atlan a, atlan, - deydi.	“Kendimiz esir olduk, Hayvanlarım kesilmiş, Hayvanlarım kesilmiş, Kurban olayım, Göruğlu, Haydi atlan, atlan.” der.

[2. Türkmenlerin Kızılbaşlara Karşı Savaş
Gidişi. Avazhan'ın Oğlu Nürəli'nin Yola
Çıkışı]

0530	Altı cəşərdən türkmən, Altıмыш yaşərgə türkmən, Biri qalbay atlangən, Atlan atlan kün bolgán, Ay qarañğı tün bolgán,	Altı yaşından, Altıмыш yaşına kadar Türkmen, Hepsi atlanmış, Atlanacak gün olmuş, Karanlık gece olmuş,
0535	Qırlarni gıyvar alğan, Tağlərnı tuman çalğan, Kızıl almadın naqşı, Ər topunda bökrədi, On miñ kərnəydin tavşı.	Kırları toz kaplamış, Dağları duman kaplamış, Kızıl elma nakışlı, Her [asker] alayında böğürdü, On bin borazanın sesi.
0540	At salıb, əydəb cətkən, Aralaş məydən bolgan, Aralaş məydən bolgan. Kim ölgən, kimlar qalğan, Esəbin Alla bilgən.	At koşturarak gitmiş, Karışık savaş olmuş, Karışık savaş olmuş. Kim ölmüş, kimler kalmış, Hesabını Allah bilmiş.
0545	Bir zamanda bər idi, Ürkərdəy bolğan türkmən, Ürküp ketip baradi. Əni körgən Nürəli, Avazdın gövdək uulu: - Atam beynişən	Bir müddət sonra, Ürker kadar azıcık Türkmen, Ürküp gidiyormuş. Onu gören Nürəli, Avaz'ın kibirli oğlu: “Atam desteksiz gitmesin,
0550	ketməsin, Men əm barayın, - deydi. At salıb, əydəb cətkən, At salıb, əydəb cətkən.	Ben de geleyim”, der. At koşturarak gitmiş, At koşturarak gitmiş.

[3. Şayavaz'ın Pehlivanı Bektaş Hayban'ın
Cusuphan'ı Yenmesi]

Əni körgən Şayavaz,

Onu gören Şayavaz'ın,

0555	Xoşu-xoşvaq bolədi, Qaqa-qaqa külədi: - Tələvgər barmı? - deydi.	Gönlü hoşnut olur, Katıla katıla güler: “İsteyen var mı?” der.
0560	Kökkəltə əy atın mingən, Bektaş ayvan e çıxkan. Əni körgən Göruğlu: - Mən tələvgər, - dəgəndə,	Kökkelte atına binen, Bektaş pehlivan çıkmış. Onu gören Göruğlu: “Ben istiyorum, dediğinde,
0565	Avazım çıxar idi, Ədiriga sədirig, Ayın ötüler, balam, - İzilləgən, cıglağən, Tələvgər barmı? - degən. - Ölsə, Avaz ölüptür, Bir kızıl başın kulu, - Cusub xan söyləydi.	Avaz’ım çıkardı, Eyvah eyvah, Günahın affedilir*, evladım.” Ağlamış, zırlamış, İsteyen var mı? demiş. “Ölse, Avaz ölmüştür, Bir Kızılbaş’ın kölesi”, Cusub han söylədi.
0570	Boz qaray köz at mingən, Cusub çıxkan buyaktan, Cusub çıxkan buyaktan. Ol oyaktan at saldı, Bul buyaktan at salğan.	Kara göz kır ata binmiş, Cusub çıkmış bu taraftan, Cusub çıkmış bu taraftan. Birisi oradan at koşturmuş, Diğeri bu taraftan at koşturmuş.
0575	Şarıldap nəyzə cetkən, Nəyzələr kəmlek canğan. Caltırañ gılıç bolup, Gılıçtar tığıdan ketkən. Uy-buqadeg türtüşkən,	Hızlıca mızrak değmiş, Mızraklar fəna yanmış. Parlayan kılıç olup, Kılıçlar kınından çıkmış. İnek boğa gibi süsüşmüş,
0580	Bu:ra tö:deg cöüləşkən, Aygır atteg tişləşkən.	Erkek deve gibi itişmiş, Aygır at gibi ısırılmışlar.

[4. Şayavaz’ın Pehlivanı Bektaş Pehlivan’ın
Amathan’ı Yenmesi]

	Ertəsi çəş vaxtında, Beglərdən kətkən dövlət, Bektaş ayvan təyləp urub,	Ertesi öğle vaktinde, Beylerden gitmiş kut, Bektaş pehlivan indirerek,
0585	Zolanani saladi, İtçə cetek uradi. Əni körgən Şəyavaz, Xoşu-xoşvaq bolədi, Qaqa-qaqa külədi: - Tələvgər barmú? -	Kement atıp, Köpek gibi yedeğine alır. Onu gören Şayavaz, Gönlü hoşnut olur, Katıla katıla güler:
0590	deydi. Kökkəltə atın mingən, Bektaş ayvan e çıxқан. Əni körgən Göruğlu: - Tələvgər barmu? -	“İsteyen var mı?” der. Kökkelte atına binmiş, Bektaş pehlivan çıkmış. Onu gören Göruğlu:
0595	deydi. Gürön qaşqa at mingən, Kəlləsində aq səllə, Belidə kəvsərəsi, Oñ qoluda təsvəsi, Sol qoluda asasi,	“İsteyen var mı?” der. Yağız akıtmalı ata binmiş, Kafasında beyaz sarık, Belinde torbası, Sağ elinde teşbihi, Sol elinde asası,
0600	Tillə tonnun egəsi, Göruğlunun tağəsi, Əmət çıxқан buyaqtan. Ol oyaqtan at salğan, Bul buyaqtan at salğan.	Altın kürkün sahibi, Göruğlu'nun dayısı, Amat çıkmış bu taraftan. O digər taraftan at koşturmuş, Biri bu taraftan at koşturmuş,
0605	Şəridəp nəyzə cetkən, Nəyzələr kəmlek cəngən, Caltırañ gılıç bolup, Gılıçtar tıgdan ketkən. Çəngəlmə çəngəl bolup,	Hızlıca mızrak ulaşmış, Mızraklar yay gibi eğilmiş, Parlayan kılıç olup, Kılıçlar körelmiş. Yumruk yumruğa gelmiş,
0610	Çəngəl uruşub ketkən.	Yumruk yumruğa dövüşmüş.

- Bu:ra tö:dəg cöüləşkən,
Aygır atteg tişləşkən,
To: gılağanday bolup,
Toqay küygəndəy
bolğan.
- 0615 Ertəsi çəş vaxtında,
Beglərdən ketkən dövlət,
Bektaş ayvan təyləp
urğan,
Zolanani saladi,
İtçə cetek uradi.
- Erkek deve gibi itişmiş,
Aygır at gibi dişleşmiş,
Dağ yuvarlanır gibi olup,
Orman yanar gibi olmuş.
Ertesi öğle vaktinde,
Beylerden gitmiş talih,
Bektaş pehlivan [yere] indirmiş,
Kement atıp,
Köpek gibi yedeğine alır.
- [5. Şayavaz'ın Pehlivanı Bektaş Hayvan'ın
Şadivan Kıpçak'ı Yenmesi]
- 0620 Əni körgən Şəyavaz,
Xoşu-xoşvaq bolədi,
Kaxa-kaxa külədi:
- Tələvgər barmú? -
deydi.
- Onu gören Şayavaz,
Gönlü hoşnut olur,
Katıla katıla güler:
“İsteyen var mı?” der.
- 0625 Kök kəltə atın mingən,
Bektaş ayvan e çıxқан,
Əni körgan Göruğlu:
- Tələvgər barmú? -
deydi.
- Kök kelte atına binmiş,
Bektaş pehlivan çıkmış.
Onu gören Göruğlu:
“İsteyen var mı?” der.
- 0630 At kuyruğu bir kuçaq,
Atı bar Şədivən kıpçaq,
Şədivən çıxқан
buyaktan.
- At kuyruğu bir kucak,
Adı ise Şadivan Kıpçak,
Şadivan çıkmış bu taraftan.
- Ol oyaktan at salğan,
Bul buyaktan at salğan.
Şərildəp nəyzə cetkən,
Nəyzələr kəmlek cəngən.
- O, digər taraftan at koşturmuş,
Bu, öbür taraftan at koşturmuş,
Hızlıca mızrak ulaşmış,
Mızraklar fəna yanmış.

- 0635 Caltırañ gılıç bolup,
Gılıçtar tıgdan ketkən.
Çəngəlmə çəngəl bolup,
Çəngəl uruşub ketkən.
Uy-buqadeg türtüşkən,
0640 Bu:ra tö:deg cöüləşkən,
To: gulağanday bolup,
Toqay küygəndəy
bolğan.
Aq döü menen Qaradöü,
Taş atışkan kün bolğan.
0645 Ürüstem uruşu bolğan,
Dəvlərdin sürüşü bolğan.
Ertəsi çəş vaxtində,
Beglərdən ketkən dövlət,
Bektaş ayvan təyləp
urub,
0650 Zolanani saladi,
İtçə cetek uradi.
- Parıldayan kılıç olup,
Kılıçlar kından çıkmış.
Yumruk yumruğa gelmiş,
Yumruk yumruğa dövüşmüş.
İnek boğa gibi süsüşmüş,
Erkek deve gibi itişmiş,
Dağ yuvarlanır gibi olup,
Orman yanar gibi olmuş.
Akdöü ile Karadöü,
Taş atıştığı gün olmuş.
Rüstem savaşı olmuş,
Devlerin mücadelesi olmuş.
Ertesi öğle vaktində,
Beylerden gitmiş talih,
Bektaş pehlivan [yere] indirerek,
Kement atar,
Köpek gibi yedeğine alır.

[6. Avazhan'ın Oğlu Nürəli'nin Şayavaz'ın
Pehlivanı Bektaş Pehlivan'ı Yenmesi]

- 0655 Əni körgən Şəyavəz,
Qaqa-qaqa küladi,
Xoşu-xoşvaq bolədi:
- Tələvgər barmú? -
deydi.
Kökkəltə atın mingən,
Bektaş ayvan e çıxkan.
Əni körgən Göruğlu,
- Tələvgər barmú? -
deydi.
- Onu gören Şayavaz,
Katıla katıla güler,
Gönlü hoşnut olur:
“İsteyen var mı?” der.
Kökkelte atına binen,
Bektaş pehlivan çıkmış.
Onu gören Göruğlu,
“İsteyen var mı?” der.

0660	Avazdın gövdək uulu: - Atam beynişən ketməsin, - Altı cəşər Nürəli, Bul buyaqtan e çıxқан, - Əylənəyin cən atam,	Avaz'ın küçük oğlu: “Atam desteksiz gitmesin”, Altı yaşında Nürəli, Bu, bu taraftan çıkmış, “Kurban olayım can babam,
0665	Piri kəmilim atam, Bolmas sözüñnön xata, Beliñdə büldər pata, Mengə pata ber, ata, Atam beynişən ketməsin.	Piri kamilim babam, Olmaz sözünde hata, Belinde büldər hançer, Bana dua et, baba, Babam desteksiz gitmesin.”
0670	Əni körgən Göruğlu, Tə:rətini aladi, Eki rəkət şükrána, Göruğlu xan oquğan. Qollərini kəterib;	Onu gören Göruğlu, Abdestini alır, İki rekat şükür namazı, Göruğlu han kılmış. Ellərini kaldırmak:
0675	Barganıñ bazar bolsun, Kelgəniñ gülzar bolsun. Peşənəñ xudáy açsın, Şədivən babanı şəylənsin, Düşman qolu bəylənsin,	“Gittiğin yer bey otağı olsun, Geldiğin yer gül bahçesi olsun. Bahtını Allah açsın, Mutlu baban sevensin, Düşmanın eli bağlansın,
0680	Süyəy kör Balágərdən, Mədət kıl Şaximərdən, Daut uulu Sulayman, Dərdiñgə dərmən bersin. Çöl egəsi kırk çiltən,	Destekle Balagerdan, Yardım et Şahimerdan, Davut oğlu Sulayman, Derdine derman versin. Çöl sahibi kırk evliya,
0685	Calgız qūzumnu saqla, Omin, allahu əkbər, - deb, Pata bergən Göruğlu. Ol oyaqtan at salğan, Bul buyaqtan at salğan.	Yalnız kuzumu koru, Amin Allah-u Ekber”, deyip, Dua etmiş Göruğlu. O, oradan at koşturmuş, Bu, bu taraftan at koşturmuş,

0690	Şərildəp nəyzə cetkən, Nəyzələr kəmlek cəngən. Caltırañ gılıç bolub, Gılıçtar tıgdan ketkən. Çəngəlma çəngəl bolub, 0695 Çəngəl urşup ketkən. Bu:ra tö:deg cöüləşkən, Aygır atteg tişləşkən, Bu:ra tö:deg cöüləşkən. Ertəsi çəş vaktində, 0700 Peşənə cuvan xalni, Xudá bergən ixvalni, Nürəli təyləp urub, Zolananı saladi, İtçə cetek uradi.	Hızlıca mızrak ulaşmış, Mızraklar fena yanmış. Parlayan kılıç olup, Kılıçlar körelmiş. Yumruk yumruğa gelmiş, Yumruk yumruğa dövüşmüş. Erkek deve gibi itişmiş, Aygır at gibi dişleşmiş, Erkek deve gibi itişmiş. Ertesi öğle vaktinde, Kaderine yazılmış kadın hanlı, Allah vermiş ikbalini, Nurali [yere] indirerek, Kement atar, Köpek gibi yedeğine alır.

**[7. Avazhan'ın Oğlu Nürəli'nin Şayavaz'ın
Pehlivanı İran Pehlivanı Yenmesi]**

0705	Əni körgən Görüglü: - Tələvgər barmı? - deydi. Gülmixin çiltən qaqqan, Bağışın Gambar bakqan, Gül kara tayın mingən, 0710 Nürəli xan e çıqqan, Əni körgən Şəyavaz: - Tələvgər barmı? - deydi. Küreñ qaşqa at mingen, İrənə degən çıqqan. 0715 Ol oyaqdan at salğan, Bul buyaqdan at salğan,	Onu gören Görüglü: “İsteyen var mı?” der. Kazığını kırk koruyucu ruh çakmış, Bakışını gambar bakmış, Gül kara tayına binmiş, Nürəli han çıkmış. Onu gören Şayavaz: “İsteyen var mı?” der. Alını akıtmalı akıtmalı ata binmiş, İrana adında biri çıkmış. O, o taraftan at koşturmuş, Bu, bu taraftan at koşturmuş,

- 0720 Şərilləp nəyzə cetkən,
Nəyzələr kəmlek canğan,
Caltırañ gılıç bolup,
Gılıçtar tıgdan ketkən.
Çəngəlmə çəngəl bolup,
Çəngəl uruşub ketkən.
Uy-buqadeg türüşkən,
Bu:ra tö:deg cöüləşkən.
- 0725 To: gulağanday bolup,
Toqay küygəndəy bolup,
Aq döü menən Qaradöü,
Taş atışkan kün bolğan.
Ürüstəm uruşu bolğan,
Dövlərdin sürüşü bolğan.
İmam Üsən, İmam Asan,
Şəyit bolğan kün bolğan.
Peşənə cuvan xalni,
Xudá bergən ixvalni,
- 0735 Ertəsi çəş vaxtında,
Nürəli taylap urub,
Zolanani saladi,
İtçə cetek uradi –
Alıp kelgən Nürəli.
- 0740 Əni körgən Göruğlu:
- Avazın öldü, - degən, -
Menin oozumğa, - deydi,
-
Taşı menen topuraq,
Azır çıx tolsun, - deydi.
- 0745 Əni körgən Göruğlu:
- Tələvgər barmı? -
deydi.
- Hızlıca mızrak gelmiş,
Mızraklar fəna yanmış,
Parlayan kılıç olup,
Kılıçlar körelmiş.
Yumruk yumruğa gelmiş,
Yumruk yumruğa dövüşmüş.
İnek boğa gibi süsüşmüş,
Erkek deve gibi itişmiş.
Dağ devrilir gibi olup,
Orman yanar gibi olup,
Ak dev ile Kara devin,
Taş atıştığı gün olmuş.
Rüstəm vuruşu olmuş,
Devlerin savaşı olmuş.
İmam Üsən, İmam Asan,
Şəhit olduğu gün olmuş.
Kaderine yazılmış hâlini,
Allah vermiş ikbalini,
Ertəsi ögle vaktinde,
Nürəli [yere] indirerek,
Kement atar,
Köpek gibi yedeğine alıp,
Getirmiş Nürəli.
Onu gören Göruğlu:
“Avaz’ın öldü”, demiş,
“Benim ağzıma” der,
“Taş ile toprak,
Şimdi dolsun”, der.
Onu gören Göruğlu:
“İsteyen var mı?” der.

	Əni körgən Şəyavaz:	Onu gören Şayavaz:
	- Ədiriga sədirig,	“Eyvah eyvah,
	Avaz ölgən eməstay,	Avaz ölmüş olamaz,
0750	Avaz tirig bar endi.	Avaz yaşıyor şimdi.”
	“Tələvgər barmı?”	“İsteyen var mı?” diyemez.
	deyalmaydi.	

**[VIII. Avazhan'ın Oğlu Nürəli'nin
Kızılbaşları Öldürmesi]**

	Avazdın gövdəg uulu,	Avaz'ın kibirli oğlu,
	Altı cəşər Nürəli:	Altı yaşında Nürəli:
	Omin, allauhəkbər dep,	“Amin Allah-u Ekber” deyip,
0755	Kızıl başqa e tikkən.	Kızılbaş saldırmış.
	Arqasidən kəlgəndi,	Arkasından geleni,
	Gülkara tepədi.	Gülkara çiftəlemiş,
	Aldınan kəlgəndi,	Önündən geleni,
	Gülkara tişləydi.	Gülkara ısırılmış.
0760	Tuğrasidən kəlgəndi	Yan tərəfindən geleni,
	Nürəli xan tuğraydı.	Nürəli han doğramış.
	Altı cəşərdən türkmən,	Altı yaşından Türkmən,
	Altıмыш yəşərgə türkmən,	Altmış yaşına kadar Türkmən,
	Biri qalbay atlangən,	Hepsi atlanmış,
0765	Atlan atlan kün bolgán,	Atlanacak gün olmuş,
	Atlan atlan kün bolgán,	Atlanacak gün olmuş,
	Ol oyaktan at salgán,	O, o taraftan at koşturmuş,
	Bul buyaktan at salgán,	Bu, bu taraftan at koşturmuş,
	Şərillap nəyzə cetkən,	Hızlıca mızrak ulaşmış,
0770	Nəyzələr kəmlek cəngán,	Mızraklar fəna yanmış,
	Caltırañ gılıç bolup,	Parıldayan kılıç olup,
	Gılıçtar tıgdan ketkən.	Kılıçlar körelmiş.
	Çəngəlmə-çəngəl bolup,	Yumruk yumruğa gelmiş,
	Çəngəl uruşub ketkən.	Yumruk yumruğa dövüşmüş.

0775	Uy-buqadeg türtüşkən, Bu:ra tö:deg cöüləşkən, To: gılağanday bolup, Tokay küygəndəy bolup, Akdöü menən Qaradöü,	İnek boğa gibi süsüşmüş, Erkek deve gibi itişmiş, Dağ yıkılır gibi olup, Orman yanar gibi olup, Ak dev ile Kara devin,
0780	Taş atışkan kün bolğan. Ürüstəm uruşu bolğan, Dövlərdin sürüşü bolğan. İmam Üsən, imam Asan, Şəyit bolğan kün bolğan.	Taş atıştığı gün olmuş. Rüstəm vuruşu olmuş, Devlerin savaşı olmuş. İmam Üsən, İmam Asan'ın, Şəhit olduğu, gün olmuş.
0785	At salıb, əydəb cetkən, Aralaş məydən bolgán, Aralaş məydən bolgán. Arkasıdən kelgəndi Ləyli bedəv tēpədi.	At koşturup, ulaşmış, Karışık savaş olmuş, Karışık savaş olmuş, Arkasından geleni, Leyli yürük at çifteler.
0790	Tuğrasıdən kelgəndi Göruğlu xan tuğrəydi. Aştıg ırğanday ırub, Kəllə şallağanday tüşkən. Kim ölgən kimlər qalğan,	Yan tarafından geleni, Göruğlu han doğramış. Buğday döver gibi dövüp, Kafalar sallanıp düşmüş. Kim ölmüş, kimler kalmış,
0795	Esəbin Alla bilgən. Taş körməgən bu saylar, Taş orduğa baş körgən. Su: körməgən bu saylar, Su: orduğa qan körgən.	Hesabını Allah bilmiş. Taş görmeyen bu vadiler, Taş yerine baş görmüş, Su görmeyen bu vadiler, Su yerine kan görmüş.

[IX. Göruğlu'nun Çambıl'a Gidişi]

0800	Əmir sultan Göruğlu: - Əylənəyin cən balam, Uruş boldu kəttə dəştə,	Emir sultan Göruğlu: “Kurban olayım, evladım, Büyük kapışma oldu meydanda,

	Müşkül tüştü calğız başqa, Ədiriga sədirig, Avazım, - deydi, -	Musibet yalnız başa geldi, Eyvah eyvah, Avaz'ım", dedi,
0805	İzilləydi, cıgləydi, İzilləydi, cıgləydi, - Cür, ketəyli Çambılğa. - Omin, allouhəbər, - dep, Çambılğa qarap qaytқан.	Ağlar, zırlar, Ağlar, zırlar, "Haydi gidelim Çambıl'a. Amin, Allah-u Ekber", deyip, Çambıl'a yola çıkmış.
0810	At salıb, əydəb kelib, Çambılbelgə e kelgən. Kızı talak kızıl baş, Ki:ntən qubalap kelgən. Çambıl beldin şəxrini,	At koşturarak gelmiş, Çambıl'a gelmiş. Kahrolası Kızılbaş, Peşinden kovalayarak gelmiş. Çambıl belin şəhrini,
0815	Kırk qurçap alıb, catқан. Əni körgən Göruğlu, Kətin, bala deməydi, Sepil sepilgə cetkən. Birdən, birdən atadi,	Kırk kat kuşatmış. Onu gören Göruğlu, Kadın çocuk demeden, Kale kale gezmiş, Tek tek vurmuş,
0820	Can argasın kılədi. - Ədiriga sədirig, Avazım, - deydi, İzilləydi, cıgləydi, İzilləydi, cıgləydi. Munu munda təyləymiz,	Can derdine düşər. "Eyvah eyvah, Avaz'ım", der, Ağlar, zırlar, Ağlar, zırlar, Bunu burada bırakalım,
0825	Beg Avazdan başləymiz.	Bey Avaz'dan başlayalım.

[X. Göruğlu'nun Avzhan'ı Aratması]

Əmir sultan Göruğlu, Turub cənə sözləydi: - Əylanəyin xan ləylim, Kırg altı cıgadəylim.	Emir sultan Göruğlu, Durup tekrar söyledi: "Kurban olayım, han leydim, Kırk altı taçlım.

0830	Menin balam beg Avaz Balkıvanm tagiga, İşkərgə ketkəndi, İç dərəgi bolmədi, Tapıb alıb kelilər.	Benim evladım bey Avaz Balkıvan dağına, Ava gitmişti, Hiç haber alınamadı, Bulup getiriniz.”
0835	Qırg a tl xan ləyli, Qırg altı cığadəyli: - Qırg cigit, - deb, çağırdı, Qırg cigit daxil boldu. – Əylənəyin, cigitlər,	Kırk altı han leyli, Kırk altı taçlı han: “Kırk yığit”, diye çağırırdı, Kırk yığit geldi. “Kurban olayım, yığitlər,
0840	Balkıvanın tagiga, Beg Avaz işkərgə ketkən, Tapıb alıb kelilər, Neçen zaman kün boldu, Neçe zaman ay boldu,	Balkıvan dağına, Bey Avaz ava gitmiş, Bulup getiriniz, Nice zaman gün geçti, Nice zaman ay geçti,
0845	İç dərəgi bolmadı, Tapıb alıb kelilər. Avaz qayda ölüptür, Avaz qayda citiptir, - İzilləydi, cığlaydı,	Hiç haber alınamadı, Bulup getiriniz. Avaz neredə ölmüş, Avaz neredə yitmiş,” Ağladı, zırladı,
0850	Özün cergá təyləydi.	Kendini yere attı.

**[XI. Hanların Avazhan'ı Bulup, Kuyuya
Atması ve Göruğlu'na Yalan Söyləməsi]**

0855	At salıb, əydəb ketkən, Eki ekiden boluşub, Cılğa-cılğağa ketkən. Şouqum xavár salədi, Şouqum xavár salədi, Eç cılğadan tapməydi. Cusub menen Əmət xan,	At koşturarak gitmiş, İkişer ikişer olup, Vadi vadi dolaşır, Yüksek sesle seslenir, Yüksek sesle seslenir, Hiçbir yerde bulamaz. Cusup ile Amat han,

- 0860 Tokuz kırlərni aşıb,
Bir taqqə e çıgıb,
Çərəylani cən dürbün,
Cən dürbün qolğa-y alıb,
Çar tarab dürbün salğan.
Dürbün salıb qarasa,
Bir dəştə bir kara,
0865 Bir kara turədi.
- Bolso, Avaz şu, - deydi,
-
Avazımnı tapqanmən.
Kırg altı xan ləyli,
Kırg altı cigədayli.
0870 At salıb, əydəb cetsə,
Beg Avazxan catədi,
Ləyli bedəv turədi sayá
kılıb.
Avazbekni e tapıb:
- Əylənəyin, beg Avaz,
Nimnə bələ bar? - deydi,
0875 -
Sözlər sözlə, beg Avaz,
Sözlər, sözlə, beg Avaz.
- Əylənəyin xan ləylim,
Əylənəyin xan ləylim,
0880 Kırg altı cigədaylim,
Kara borán e tikib,
Tokuz kırnı aşırıb,
Şu çöllərgə təyləgən.
Qarmay desəm, qolum
yox,
- Dokuz tepeyi aşarak,
Bir dağa çıkıp,
Yanındaki can dürbün,
Can dürbünü eline alıp,
Dört tarafa dürbünle bakmış.
Dürbün ile baktığında,
Bir ovada bir karaltı,
Bir karaltı görünür.
“Olsa olsa, Avaz şu”, der,
“Avaz’ımı buldum.
Kırk altı han leyli,
Kırk altı taçlı han.”
At koşturarak vardığında,
Bey Avazhan yatıyormuş,
Leyli yürük at gölge yaptı.
Avazbek’i bulup:
“Kurban olayım, Bey Avaz,
Bu ne bela? der,
Bir şey söyle, Bey Avaz,
Bir şey söyle, Bey Avaz.”
“Kurban olayım, han leylim,
Kurban olayım, han leylim,
Kırk altı taçlım,
Büyük fırtına çıktı,
Dokuz dağı geçirdi,
Şu çöllere getirdi.
Tutayım desəm elim yok,

- 0885 Mañay desəm, putum
yox,
Körəy desəm, közüm
coq,
Nımcən bolub qalıpmən.
Qara borán e tiydi,
Toquz kırdı aşırđı.
0890 Şu çöllərgə təylədi,
Nımcən bolub qalıpmən,
Əylənəyin, xan ləyli,
Qırg altı cıgādaylı.
Əni körgən xan ləyli,
0895 Qırg altı cıgādyylı:
- Oy, enağar qul deymən,
Oy, qozuçu qul deymən.
Qanıñ qasıq içərmən,
Başıñ qoydəy kesərmən,
- deydi.
0900 Bir xanı sözləydi:
- Bir guduq bar idi,
Guduqa taylap urğun.
Bul qozuçu e qulnu.
Əni körgən bek Avaz:
0905 - Məndə nima günə bar?
Qızıl baştın qızını,
Çambılbelđin bazarda,
Qoy satqandağ
satqanmən,
Məndə şunça günə bar.
0910 Qırg altı xan sözləydi:
- Senin barıñda, - deydi, -
- Yürüyeyim desəm ayağım yok,
Göreyim desəm gözüm yok,
Yarı ölü haldeyim.
Büyük fırtınaya yakalandım,
Dokuz dağı geçirdi.
Şu çöllere getirdi,
Yarı ölü haldeyim,
Kurban olayım, han leyli,
Kırk altı taçlı.”
Onu gören han leyli,
Kırk altı taçlı:
“Oy, namussuz köle diyorum,
Oy, çoban köle diyorum.
Kanıñı qasıqla içərim,
Başını koyun gibi kesərim.” der.
Bir hanı söyledi:
“Bir kuyu vardı,
Kuyuya götürüp at,
Bu çoban kölesini.”
Onu gören Bey Avaz:
“Benim ne günahım var?
Kızılbaş’ın kızını,
Çambılbel’in pazarında,
Koyun satar gibi satmışım,
Benim bunca günahım var.
Kırk altı han söyledi:
“Sen varken”, dedi,

	Nomumuz çıkməydi, - deydi,	“Namımız çıkmaz”, dedi.
	Endi seni soyərmiz, Endi seni soyərmiz.	“Şimdi seni keseriz, Şimdi seni keseriz.”
0915	Bir guduğ bar idi Guduğ başığə cetib, Avaznı təyləb urdu, Avaznı təyləb urub, Çambılğa qarab keldi.	Bir kuyu vardı. Kuyu başına ulaşıp, Avaz’ı attı, Avaz’ı atıp, Çambıl’a doğru geldi.
0920	Qırg altı xan ləyli, Qırg altı cığadəyli, Çambılbelgə e kelgen, Ordo bazargə cetip: - Gayıp qozu qulunum, -	Kırk altı han leyli, Kırk altı taçlı han, Çamlıbel’e gelmiş, Bey otağına ulaşıp: “Kayıp kuzu evladım,
0925	İzilləydi cığlaydı, - Avaz qayda ölüptür, Avaz qayda citiptir, İç dərəgi bolmədi. Ləyli bedəvnü taptıq, -	Ağladı zırladı, Avaz nerede ölmüş, Avaz nerede yitmiş, Hiç haber gelmedi. Leyli bedevi bulduk”,
0930	İzilləydi, cığlaydı, Özün cergə təyləydi.	Ağladı, zırladı, Kendini yere attı.

**[XII. Göruğlu İle Ağa Cunas Zor Peri'nin
Avazhan'ı Bulamayıp Üzülmesi]**

	Əni körgən Göruğlu: - Beg balam, - dep, cığlaydı.	Onu gören Göruğlu: “Bey oğlum”, deyip ağladı.
0935	Ağa Cunas Zor pəri, Pərilərdin sərdəri: - Beg balam, - deb cığlaydı, - Gayıp qozu qulunum,	Ağa Cunas Zor Peri, Perilerin serdarı: “Bey oğlum”, deyip ağladı. “Kayıp kuzu evladım,

	0940 Kəlunum, - deb cığlaydı. Qatıǵdı, ǵaza kilib, Kara şallar bəyləngən. Qatın, bala deməydi, Birdən birdən atədi, Cən argasın qılədi. 0945 Qızı talax kızıl baş, Qırk qurçab alıb catqan. Munu munda təyləyimiz, Dü:vez xannan başləyimiz.	Evladım”, deyip ağladı. Büyük yas tutulup, Kara şallar bağlanmış. Kadın, çocuk demeden, Tek tek vurur, Can derdine düşər. Kahrolası Kızılbaş, Kırk taraftan kuşatmış. Bunu burada bırakalım, Düvez handan başlayalım.

**[XIII. Düvez Han'ın Kuyuya Atılan
Avazhan'ı Bulması]**

0950	Bir zamanda bār idi, Dü:vez kəlgən işkərgə, Dü: vez kəlgən işkərgə: - Əcəp taşna bolupmən, Əcəp ǵüşnə bolupmən, Su: içe turǵan ǵudukum, Gudukumǵə bararmən.	Bir müddet sonra, Düvez gelmiş ava, Düvez gelmiş ava: “Acayip susamışım, Acayip ete doymuşum, Suyundan içeçəyim kuyum, Kuyuma giderim.”
0955	Guduq başıǵə cətkən, Guduq başıǵə cətsə, Guduqu solup qalǵan, Bir cigit catadi, Bir cigit catadi.	Kuyu başına varmış, Kuyu başına vardıǵında, Su kuyusu kurumuş, Bir yığit yatıyor, Bir yığit yatıyor.
0960	Əni körgən Dü:vez xan: - Əylənayın, cən cigit, Ədəmi xəlki cigit, Səni kim təyləgən? Su: içe turǵan ǵutukum	Onu gören Düvez han: “Kurban olayım, cən yığit, Ademoǵlu yığit, Seni kim buraya attı? Suyundan içeçəyim kuyumu
0965	Əcəp sen soulutupsən.	Acep sen kurutmuşsun,

	Zatıñni bəyán əylə, Atañni bəyán əylə, Anañni bəyán əylə. Beg Avazxan sözləydi:	Zatını beyan et, Babanı beyan et, Ananı beyan et.” Bey Avazhan söylədi:
0970	- Ata turgay, ana çox, Ana turgay, ata yok, Guduğun kудay soultaqan, Məni xudáy teyləgən. - Atıñni bayán əylə. - Atım Xudáyberdidür. - Xudáyberdi, beg balam, Kollarını uzatqın, Xudáy bergən bir məngə. Kollarını uzattı, Güdüktün tartib aldı:	“Değil baba, ana yok, Değil ana, baba yok, Kuyunu Allah kurutmuş, Beni kuyuya Allah attı.” “Adımı söyle.” “Adım Hudaiberdi’dir.” “Hudaiberdi, bey oğlum, Ellerini uzat, Allah beni kurtarmış.” Ellerini uzattı, Kuyudan çekip çıkardı:
0980	- Su: içə turgan guduğum, Əcəp sen soulutupsən. Əylənəyin, cən cigit, Ədəmi xálki cigit,	“Suyundan içəcəğim kuyum, Acep sen kurutmuşsun. Kurban olayım, can yiğit, Ademoğlu yiğit,
0985	Kel uçamğa min, - deydi.	Gel atımın ter kisine bin” dedi.

[XIV. Düvez Han'ın Avazhan'ı Kendi Memleketine Götürüp İyileştirmesi]

	Uçaşığa mindirip, Şoura tartib e uçub, Neçən menzil col cürgən. Tañ Şalpan beri batıb, Mollalar azan əytken. Kün tağlərgə diğ bergən. Ertəsi çəş vaxtında,	Atının ter kisine bindirip, Şoura ¹⁶ çekip uçarak, Nice menzil yol gitmiş. Çoban yıldızı beri batıp, Mollalar ezan okumuş. Güneş dağlara ışıq saçmış. Ertesi öğle vaktinde,
0990		

¹⁶ Sözcüğün anlamı tespit edilememiştir.

	Bir şəhər qalağa, Daxil bolğan palavan.	Bir şəhir yerinə, Gelmiş pehlivan.
0995	Qalası bar qalatdan, Darvazası polattan, Goufari şam çirəktan, Ləhəli zumuratdan, Teñ xışı tillədir, Teñ xışı kumüştir.	Kalesi var çelikten, Dış kapısı polattan, Meşalesi mücevhərdən, Leal (inci) zümrütten, Yarı tuğlası altından, Yarı tuğlası gümüşten.
1000	Bağda kızıl gülləydi, Bulbulları səyrəydi. Bağı-bostanı yəkə, Açılıptır əkəbay.	Bağda kızıl çiçək açardı, Bulbülləri öterdi, Bağı bostanı yalnız, Açılmış hey ağabey.
1005	Mollo, baxşı cıgdırıb, Kəttə alqa e kılib, Avazbekti oquğan. Avazbek taza bolup, Baldırğıdan beg Avaz,	Molla, bahşı yığdırıp, Büyük hayır dua edip, Avazbek'i okumuş. Avazbek sağlığına kavuşup, Eskisinden bey Avaz,
1010	Eki esə qüvətliq bolğan.	İki kat küvvətli olmuş.

[XV. Avazhan'ın Kırk Esir İle Arkadaş Olması]

	Taň Şalpan beri batıb, Mollalar azan əytken, Kün taqlərgə dıq bergən. Ertəsi çəş vaxtida, Dü:vez ketken işkərgə.	Çoban yıldızı beri batıp, Mollalar ezan okumuş, Güneş daqlara ışıq saçmış. Ertəsi ögle vaktinde, Düvez gitmiş ava.
1015	Bir zamanda bār idi, Dü:vez kelgən işkərdən. Dü:vez xandi bek kördü, Dü:vez xan bekni kördü.	Bir müddet sonra, Düvez gelmiş avdan. Düvez hanı bey gördü, Düvez han beyi gördü.

- 1020 Bir meydən cükürüp
cetti,
İzilləydi, cığlaydı,
Özün cergə təyləydi:
- Adırx, - deb cığlaydı.
Əni körgən Dü:vez xan;
1025 - Əylənəyin, cən balam,
Gayıp qozu qulunum.
Əylənəyin qulunum,
Xudayberdi, beg balam,
Xuday məngə bergəndir,
1030 Biraû səni soqqənbi?
Birəu izá qılğanmi?
Sözlər sözlə, beg balam.
- Əylənəyin, cən atam,
Piri kəmilim atam,
1035 Bu sənin dövlətiñdə,
Kim meni sogar idi,
Eç kim izá qılğan çox,
Eç kim izá qılğan çox,
Birö məni soqқан yok.
1040 Məni yalğız təyləbsən,
Men erigip, it boldum.
Əni körgən Dü:vez xan:
- Kel, uçamğa min,-
deydi.
1045 Uçasığa mindirib,
Bir açkı qolgo berip,
Bir eşikkə cetkirgən.
Bir eşigni beg açsa,
Kırk bəndisi bār ekən,
Əni nöükər e berdi.
- Bir meydan koşup yetiştı,
Ağladı, zırladı,
Kendini yere attı:
“Eyvah” deyip ağladı.
Onu gören Düvez han:
“Kurban olayım, can oğlum,
Talihsiz kuzu evladım
Kurban olayım, evladım,
Hudayberdi, bey oğlum,
Allah bahtımı açmış,
Biri seni dövdü mü?
Birisi üzdü mü?
Bir şey söyle, bey oğlum.”
“Kurban olayım, can atam,
Piri kamilim atam,
Bu senin devletinde,
Kim beni dövebilir ki,
Hiç kimse üzmedi,
Hiç kimse üzmedi,
Biri beni dövmedi.
Beni yalnız bırakmışsın,
Ben sıkıntıdan kudurdum”
Onu gören Düvez han:
“Gel atımın ter kisine bin”, dedi.
Atın ter kisine bindirip,
Bir anahtarı eline verip,
Bir kapıya götürmüş.
Bu kapıyı bey açtığında,
Kırk kölesi varmış,
Onu askere verdi.

[XVI. Avazhan'ın Kırk Esir İçin Yiyecek
Ve Giyim Kuşam Alması]

1050	Ertəsi çəş vaxtıda, Dü:vez ketkən işkərgə, Dü:vez ketkən işkərgə. Taň Şalpan beri batıb, Mollalar azan əytəkən.	Ertesi ögle vaktinde, Düvez gitmiş ava, Düvez gitmiş ava, Çoban yıldızı beri batıp, Mollalar ezan okumuş,
1055	Kün tağlərgə dığ bergən, Ertəsi çəş vaxtıda, Dü:vez kəlgən işkərdən. Dü:vez xanni bek körgən, Dü:vez xan bekni körgən.	Güneş dağlara ışıq vermiş, Ertesi ögle vaktinde, Düvez gelmiş meydandan. Düvez Han'ı bey görmüş, Düvez Han beyi görmüş.
1060	Bir məydən cükürüb cetib, İzilləgən, cığlagən, Özün cərgə təyləgən: - Adırax, - dep, cığlagən, -	Hızlıca koşarak gidip, Ağlamış, zırlamış, Kendini yere atmış: “Adırax”, deyip, ağlamış,
1065	Əylənəyin, cən balam, Birəu seni sökkanbı? Birəu izá kılğanbı? - Əylənəyin, cən atam, Piri kəmilim atam, Eç kim izá kılğan çox,	“Kurban olayım, can oğlum, Biri seni dövdü mü? Biri seni üzdü mü?” “Kurban olayım, can babam. Piri kamilim atam, Hiç kimse üzmedi,
1070	Məni birəu sökkan çox. Bu sənin dövlətiñdə, Kim meni soğar edi? Kırk bəndini beripsən, Kiyəy desə, kiyim yok,	Beni biri dövmedi. Bu senin devletinde, Kim beni dövebilir ki? Kırk köleni vermişsin, Giyineyim der, giyim yok,
1075	İçəy desə, taham çox, Munu kandaq kıləmün?	Yiyeyim der, yemek yok, Bunu nasıl yapayım?”

	Əni uqқан Dürvez xan:	Onu duyan Düvez Han:
	- Bala desə, pəlakət,	“Oğul değıl felaket,
	Başıma pütken əlakət,	Başıma gelmiş bela,
1080	Kel, uçamğa min, - deydi.	Gel, atın terkesine bin”, dedi.
	Uçasığa mindirib,	Atın terkesine bindirip,
	Eki açkı qoluğa berdi,	İki anahtarı eline verdi,
	Eki eşikkə cetkirdi.	İki kapıya götürdü.
	Bir eşigni bek açsa,	Bir kapıyı bey açtığında,
1085	Təhər kiyim bər ekən.	Tente* giyim varmış,
	Alıb berə e bergən.	Onları alıp dağıtmış.
	Bir eşigni bek açsa,	Bir kapıyı bey açtığında,
	Təhər taxam bər ekən,	Təher yiyecek varmış,
	Alıb berə bergən.	Onları alıp dağıtmış.
1090	Əni körgən kırk bəndi	Onu gören kırk kölesi,
	Cənin qurban əyləydi.	Canını kurban eyledi.

**[XVII. Düvez Han'ın Avazhan'ı Perilərə
Götürmesi]**

	Taň Şalpan beri batқан,	Çoban yıldızı beri batmış,
	Mollalar azan əytken,	Mollalar ezan okumuş,
	Kün toularğa dıg bergən,	Güneş dağlara ıstık saçmış,
1095	Ertəsi çəş vaxtida,	Ertesi ögle vaktinde,
	Dü:vez ketken işkərgə.	Düvez gitmiş ava.
	Ertəsi çəş vaxtida,	Ertesi ögle vaktinde,
	Dü:vez kelgen işkərdən.	Düvez gelmiş avdan.
	Dü:vez xan bekni körgən,	Düvez han beyi görmüş.
1100	Dü:vez xanni bek körgən.	Düvez hanı bey görmüş.
	Bir məydən cükürüb	Hızlıca koşarak ulaşır,
	cetken,	
	İzilləgen, cıglağən,	Ağlamış, zırlamış,
	Özün cərgə təyləgen:	Kendini yere atmış:
	- Ədirig,- dep, cıglağən.	“Eyvah”, deyip, ağlamış.

- 1105 - Əylənəyin, cən balam,
Birəu səni soxtimi?
Birəu izá kıldimi?
- Əylənəyin cən atam,
Piri kəmilim atam,
- 1110 Bu sənın dövlətiñdə,
Kim meni soğar idi.
İç kim izá kılgan coğ,
Biröü mənı soğqan coğ,
Mənı calğız təyləbsən,
- 1115 Men erigip, it boldum,
Zayib alıb berməysən.
Əni uqқан Dū:vez xan:
- Bala desə, pələkət,
Başıma pütкən aláqat.
- 1120 Köldən aləy ғazıñni,
Basıp oyəy közüñni,
Xalбір қıləy döşüñnü,
İtkə berəy göşüñnü,
Su: içə turğan ғuduxum
- 1125 Əcəp sən soulutupsən.
Xudáyberdi beg balam,
Bala desəm, pələkət,
Başıma pütкən aláqat,
Kel uçamğa min, - deydi,
- 1130 Bir açkı kolğá berdi,
Uçasığa mindirdi.
Şoura tartıb e uçub,
Bir şəhər qalağa,
Daxil bolgan palavan.
- 1135 Bir açkı bekkə bergən,
Bir eşigni beg açsa,
- “Kurban olayım, can oğlum,
Biri seni dövdü mü?
Biri seni üzdü mü?”
“Kurban olayım, can atam,
Piri kamilim atam,
Bu senin devletinde,
Kim beni dövebilir ki?
Hiç kimse üzmedi,
Biri beni dövmədi,
Beni yalnız bırakmışsın,
Ben sızıntıdan kudurdum,
Evləndirmədin beni.”
Onu duyan Düvez Han:
“Evlat değıl, felaket,
Başıma gelmiş bela.
Göldən alayım kazını,
Basıp oyayım gözünü,
Kalbur edeyim döşünü,
Köpeğe vereyim etini,
Suyundan içtiğim kuyumu,
Acayıp sen kuruttun.
Hudayberdi bey oğlum,
Evlat değıl, felaket,
Başıma gelmiş bela,
Gel atımın terkisine bin”, dedi.
Bir anahtarı eline verdi,
Atının terkesinə bindirdi.
Şoura çalarak* uçup,
Bir şəhir yerine,
Gelmiş pehlivan.
Bir anahtarı beye vermiş,
Bir kapıyı bey açtığında,

- 1140 Xasa kömləg ceñi tar,
Moynuda otuz tumar,
Közləri xumar-xumar,
Əni körgən cigitlər,
Neçə kün catar bimər,
Eki pəri oturgan.
Əni körgən beg Avaz:
- Əylənəyin, cən atam,
- 1145 Caqşırağın ber, - deydi.
Əni uqқан Dü:vez xan:
- Bala desə, pələkət,
Başıma pütкən ələkət,
Kel uçamğa min, - deydi.
- 1150 Uçasığa mindirib,
Şoura tartıb e uçub,
Bir şahar qalağa,
Daxil bolğan palavan.
Qalası bar qalatdán,
- 1155 Darbazasi polattán,
Goufari şam çıraqtán,
Ləhəli zumuratdan,
Teñ xışı tillədir,
Teñ xışı kümiştir,
- 1160 Bağda kızıl gülləydi,
Bulbullari səyrəydi,
Bağı bostoni yəkə,
Açılıptır, əkəbəy.
Bir açqı qolgo bergən.
- 1165 Bir eşigni beg açsa,
Eki pəri oturgan,
Xasa kömləg ceñi tar,
Moynuda ottuz tumar,
- Pamuk gömlek, yeni dar,
Boynunda otuz muska,
Gözleri mahmur-mahmur,
Onu gören yiğitler,
Nice gün yatar baygın,
İki pəri oturuyormuş.
Onu gören bey Avaz:
“Kurban olayım can atam,
İyisini ver”, dedi.
Onu işiten Düvez Han:
“Bala değıl, felaket,
Başıma gelmiş bela,
Gel atımın terkesine bin”, dedi.
Atının terkesine bindirip,
Şoura tartıp uçup,
Bir şəhir yerine,
Varmış pehlivan.
Kalesi var demirden,
Dış kapısı polattan,
Meşalesi mücevherden,
Leal (inci) zümrütten,
Yarı tuğlası altından,
Yarı tuğlası gümüşten.
Bağda kızıl çiçək açardı,
Bülbülleri öterdi,
Bağı bostanı yalnız,
Açılmış, hey ağabey.
Bir anahtarı eline vermiş.
Bir kapıyı bey açtığında,
İki pəri oturuyormuş,
Pamuk gömlek, yeni dar,
Boynunda otuz muska

	Közləri xumar-xumar,	Gözleri mahmur mahmur,
1170	Közləri xumar-xumar,	Gözleri mahmur mahmur,
	Əni körgən cigitlər,	Onu gören yiğitlər,
	Nəçə kün catar bimár.	Nice gün yatar baygın.
	Bu pərini bek körgan,	Bu periyi bey görmüş,
	Pərilər begni körgən.	Perilər beyi görmüş.
1175	Əni körgən beg Avaz,	Onu gören bey Avaz,
	Beyüş bolup cıkılğan.	Bayılıp yere düşmüş.

**[XVIII. Peri'nin Avazhan'ı Beğenmesi,
Karadev'in Peri'yi Alıp Kaçması]**

	Dü:vez kelgən eşigdən,	Düvez gelmiş dışardan,
	Əni körgən eki dəv,	Onu gören iki dev,
	Əni körgən Zor pəri,	Onu görmüş Zor Peri,
1180	Cəyinən turub:	Yerinden kalkıp:
	- Kel, qaynata, e, - degən.	“Gel, kaynata” demiş.
	Əylənəyin qızlərim,	Kurban olayım, kızlarım,
	Ədəmzattan bir balam,	İnsanoğlundan bir oğlum,
	Menin balam bār idi,	Benim oğlum vardı,
1185	Rıza bolsañ berərmən.	Razı olursan verirəm.

[I.] [1.] Əytti ki: “Sen ırazı bolğon bolsoñ uşul, ırazı bolbosoñ, berbey- min” dese, pəri: “Coq, men ırazı boldum, qaynata dedim seni, men ırazımın” dedi. [2.] Tışqarı çıqkanda onun ışıqında cürgön bir Qaradöü bar eken. [3.] Zor pərini qarmap alıp, kaçıp ketip qalıpır. [4.] Bir kiçik pəri bar eken, ol dağı kaçıp ketiptir.

[I.] [1.] Dedi ki: “Sen razı olursan bu, razı olmazsan vermem” dediğinde, pəri: “Hayır, ben razı oldum, qaynata dedim sana, ben razıyım.” dedi. [2.] Dışarı çıktığında onun aşkında gezen bir Karadev varmış. [3.] Zor Periyi yakalayıp, kaçmış. [4.] Bir küçük peri varmış, o da kaçmış.

	Bir zamanda bár idi, Əni körgən Dü:vez xan, Kök kəptar boz kuş bolub, Arqadan kuvalab ketkən.	Bir müddət sonra, Onu gören Düvez Han, Mavi güvercin, boz kuş olup, Peşinden kovalamış.
1190	Kiçik pəri bar idi, İtelgi boz kuş bolub, Arqadan kuvalab ketkən.	Küçük peri vardı, Doğan boz kuş olup, Peşinden kovalamış.

[XIX. Avazhan'ın Kaçırılan Periyi Arayıp Bulması]

	Bir zamanda bár idi, Avazbek oygánub ketsə, Pəri turgay bələ: çox. - Ədiriga sədirig, Əcəp xuday urubtur. Bu çöllərdə qalıpmən, Mən beyəcəl ölüpmən, Əcəl əydəp keliptir. Xudáğa şükür kılıb, Xudáğa şükür kılıb, Etəgini şütkidi. Neçən menzil col cürdü.	Bir müddət sonra, Avazbek uyandığında, Değil peri, hiçbir şey yok. “Eyvah eyvah, Acayip Allah kahretmiş, Bu çöllerde kalmışım, Ben ecelsiz ölmüşüm, Ecel sürüp getirmiş.” Allah'a şükredip, Allah'a şükredip, Eteğini kıvırdı. Nice menzil yol gitti.
1195		
1200		
1205	Bir şəhər qalagə, Beg Avaz daxil bolğan, Beg Avaz daxil bolğan, Zor pərisini körgən.	Bir şehir yerine, Bey Avaz varmış, Bey Avaz varmış, Zor Perisini görmüş.

[XX. Avazhan'ın Karadev'i Öldürmesi]

	Əni körgən Zor pəri: - Əylənayin, cən cigit, Ədəmi xálki cigit,	Onu gören Zor Peri: “Kurban olayım, can yiğit, Ademoğlu yiğit,
1210		

- Sən beyəcəl ölüpsən.
 Karadöü cayıdan tursa,
 Endi seni soyədi,
 1215 Endi meni soyadi.
 Endi ketip qal,- deydi.
 - Əylənəyin, Zor pəri,
 Pərilərdin sərdəri,
 Sənnən cənim əzizbi?
 1220 Əni körgən Zor pəri,
 Bir açkı qolgo bergən,
 Bir açkı qolgo bergən.
 Darbazanın təgida
 Kəttə taşı bər idi.
 1225 Bu taşı təyləb urub,
 Bul eşigni beg açsañ,
 Bul eşigni beg açsañ,
 Bir kəptər kuş, - deydi, -
 Qanadı bar albarstan,
 1230 Közi bar gəufəri şam
 çıraqtan,
 Təmşuqları polatdan,
 Təmşuqları polatdan,
 A kəptərdi öltürgün.
 [II.] [1.] Cañğı eşikti
 açıptır, ənən barıb cañğı taşı
 aıntara albaptır. [2.] Tə:rət alıp
 turup ənən, qudağa bir nəəli
 kılıp, cañğı taşı alıp ırğıtıp
 ciberip, eşikti açıp kirse, bir
 kəptər cəni bar eken. [3.]
 Kəptər uqtap çatıptır. [4.]
 Kəptərdi qarmağanda kəptər
- Sen ecesliz ölmüşsün.
 Karadev yerinden kalkarsa,
 Şimdi seni kesecek,
 Şimdi beni kesecek.
 Şimdi git haydi” dedi.
 “Kurban olayım, Zor Peri,
 Perilerin serdarı,
 Senden canım aziz mi?”
 Onu gören Zor Peri,
 Bir anahtarı eline vermiş,
 Bir anahtarı eline vermiş.
 Dış kapının dibinde
 Büyük taşı vardı.
 Bu taşla nişan alarak vurup,
 Bu kapıyı bey açarsan,
 Bu kapıyı bey açarsan,
 Bir güvercin kuş” dedi,
 Kanadı var çelikten,
 Gözü var cevher parlak ışıktan,
 Gagaları polattan,
 Gagaları polattan,
 O güvercini öldürmelisin.”
 [II.] [1.] Bahsettiği kapıyı açmış,
 sonra gidip bahsettiği taşı yerinden
 oynatamamış. [2.] Abdest alıp sonra,
 Allah’a yalvarıp,
 deminki taşı kaldırıp atmış,
 kapıyı açıp girdiğinde, bir
 güvercin varmış. [3.] Güvercin
 uyuyormuş. [4.] Güvercini
 tuttuğunda güvercin

oyğonup ketiptir. [5.] Eşikke
alıp çıksa, cañğı Qaradöü uturu
keliptir, oyğonup. [6.] “Əy,
inim te kəptərdi öltürbö, men
saña nökar bolom, men
musulman bolom, iç kəptərdi
öltürbö” deptir. [7.] Cañğı pəri
əytiptir: “Öltür, moynun culup
al” deptir. [8.] Kəptərdin
moynun tolgop culup alıptır.
[9.] Qaradöünün kölləsi gılap
ketiptir, ölüptür.

- 1235 Əni körgən Avazxan,
Xudāğa şükür kılıb,
Tə:rətini aladi,
Qıbla qarab oturub,
Eki rəkət şükrána,
Beg Avazxan oquğan.
- 1240 Etəgini e şütküp,
Ol taştı uşlāğan.
Bir məydən təyləp urup,
Darvazasını açsa,
Bir kəftər catadi.
- 1245 Qanatı bar albarstan,
Göüfari şam çiraqıtan,
Közləri göüfari şam
çiraqıtan,
Bul kəftərdi uşlağan.
Kəftər oyğanip ketkən,
1250 Tışkarığa e çıqқан.
Qaradöü cəyidən turub:
- Əylənəyin cən cigit,

uyanmış. [5.] Dışarı çıktığında,
bahsettiği Karadev uyanmış, yanına
gelmiş. [6.] “Ey kardeşim
güvercini öldürme, ben sana asker
olurum, ben Müslüman olurum,
hiç güvercini öldürme.” demiş. [7.]
Az önceki Peri demiş:
“Öldür, kafasını kopar.” demiş. [8.]
Güvercinin boynunu çekip
koparmış. [9.] Karadev’in kellesi
kopmuş, ölmüş.

Onu gören Avazhan,
Hüdaya şükredip,
Abdestini aldı,
Kibleye dönüp oturub,
İki rekat şükür namazı,
Bey Avazhan kılmış.
Eteğini kıvrıp,
O taşı tutmuş.
Bir an nişan alarak atıp,
Dış kapısını açtığında,
Bir güvercin yatıyordu.
Kanadı var polattan,
Mücevheri meşaleden,
Gözleri cevher meşaleden,
Bu güvercini yakalamış.
Güvercin uyanmış,
Dışarıya çıkmış.
Karadev yerinden kalkıp:
“Kurban olayım, can yiğit,

Ədəmi xálki cigit,
 Bul kəftərnı öltürmə,
 Men busurmán
 1255 bolərmən,

Səngə nöker bolərmən.
 Zor pəri bekni körgən,
 Zor pərini bek körgən.
 Zor pəri bekni körüb,
 1260 - Öltür əy, öltür, - deydi.
 Əni körgən Avazxan,
 Kəftərdin moynun tolgop
 e culğan,
 Qaradöü cıxılıp tüşkən.

Ademoğlu yiğit,
 Bu güvercini öldürmə,
 Ben Müslüman olurum,
 Sana asker olurum.
 Zor peri beyi görmüş,
 Zor periyi bey görmüş,
 Zor peri beyi görüp,
 “Öldür ey öldür”, dedi.
 Onu gören Avazahan,
 Güvercinin boynunu çekip koparmış.
 Karadev devrilmiş.

**[XXI. Avazhan'ın Köykapta'taki Kırk
 Devi Yenip, Düves Han'a Gelmesi]**

Əni körgən Zor pəri:
 1265 - Qaradöüdü kulaqтан,
 Uşlap alğın, cən cigit,
 Əylənəyin cən cigit,
 Uşlap ala kör, - deydi.

Onu gören Zor peri:
 “Karadev'i kulağından,
 Tut, can yiğit,
 Kurban olayım, can yiğit,
 Ne olursun tut”, dedi.

[III.] [1.] Şontip,
 Qaradöünün kulağıdan qarmap
 alıp, ənən cönöyt ökö:. [2.] Zor
 pəri: “Köykap degen ceri bar,
 ondo kırk döüsü bar.
 Qaradöüdün başın Köykapқа
 təyləp ursañ, kırk döü kaçıp
 çıgat. [3.] Olordu busurman
 kılıp, ökö:büz anan olordu

[III.] [1.] Böylece Karadev'in
 kulağından tutup, sonra yola
 koyulur ikisi. [2.] Zor peri:
 “Köykap diye yeri var,
 orada kırk devi var. Karadev'in
 başını Köykap'a fırlatırsan
 kırk dev kaçıp çıkacak. [3.] Onları
 Müslüman edip, ikimiz sonra
 onlara binip, senin babanın
 şehrine gideceğiz” demiş.

minip alıp, senin atañın şəərigə
ketebiz” deyt.

1270	Җарадөүнүн җулақтан, Beg Avazxan ушлаған, Көй җапқа җарап җанған. Көй җап баşıға җетиб, Җарадөүдүн баşını, Көй җапқа тәйләп урған.	Karadev’i kulağından, Bey Avazhan tutmuş, Köy Kap’a yola çıkmış. Köy Kap başına ulaşır, Karadev’in başını, Köykap’a fırlatmış.
1275	Тарақ-турақ тараглаб, Җарадөүдүн баşı, Тараглаб түшүп барған. Җızı талақ җırқ дөүләр, Көй җапан җаҗıp җыққан.	Takırtı çıkararak, Karadev’in başı, Takırdayarak yuvarlanmış. Kahrolası kırk dev, Köy Kap’tan kaçarak çıkmış.
1280	Әни көргән beg Avaz Җатıғdı җаари келиб, Җұнхорлуқ җаари tutup. İsmiyән beldән tartқан, İsmiyән beldән tartқан,	Onu gören bey Avaz Çok fazla öfkelenip, Kan dökesi gelip. Beyaz [kılıcı] belden çıkmış, Beyazı belden çekmiş,
1285	Җırқ дөүлөргә җаҗырган. Җırқ дөүсү сөзләydi: - Әйләнәyin, җән җигит, Әдәми халки җигит, Biz busurmán bolәyli,	Kırk deve saldırmış. Kırk devi söyledi: “Kurban olayım, can yiğit, İyi halkçı* yiğit Biz Müslüman olalım,
1290	Biz busurmán bolәyli. Bizgә tilimgә кәлмә salgin, Sәñgә нөүкәр боләrmiz. Beg Avazxan diləvár,	Biz Müslüman olalım, Biz Kelime-i Şehadet getirelim, Sana asker olacağız. Bey Avazhan dilaver,

	Miñ bir qolgo baravar.	Bin bir orduya eşdeğer.
1295	Qırq döülərni e alıb,	Kırk devı alıp,
	Tiligə kəlmə salıb,	Kelime-i şəhadet getirterek,
	Busurmán əni qılıb,	Onları Müslüman edip,
	Dü:vez xanga e kelgən,	Düvez Han'a gelmiş,
	Dü:vez xanga e kelgən.	Düvez Han'a gelmiş.

[IV.] 1. Bir döüdü Avazxan mindi, bir döüdü cañğı pəri minip, Dü:vez xannın şəəriga barıptır. [2.] Dü:vez xan ənən onu kırk kün toyunu qılıp, otuz kün oyunun qılıp, nikə qılıp alıp beriptir. [3.] Ənən şondo Avazxan əytkən eken: "Menin atam bar, menin enem bar, menin şəər qalam bar, Göruğlu degen atam bar" dep.

Bir deve Avazhan bindi, bir deve deminki peri binip, Düvez Han'ın şəhrine gitmiş. Düvez Han sonra onun kırk gün düğününü yapıp, otuz gün oyun oynatıp, nikah kıydırıp evlendirmiş. Sonra o anda Avazhan söylemiş: "Benim babam var, benim annem var, benim şəhrim kalem var, Göruğlu adlı babam var" demiş.

[XXII. Avazhan'ın Düvez Han'a Sırrını Söylemesi. Düvez Han'ın Göruğlu'na Mektup Yollaması]

1300	Beg Avazxan sözləydi:	Bey Avazhan söyledi:
	- Əylənəyin, cən atam,	"Kurban olayım, can atam,
	Piri kəmilim atam,	Piri kamilim atam,
	Menin atam bar, - deydi,	"Benim babam var", dedi,
	- Menin anam bar, -	"Benim anam var", dedi,
	deydi, -	

1305 Menin şaharım bar, -
deydi.

[V.] [1.] Ənən:
“Göruğlunun şərinan xavar
alıp kel” dep, kırk döüsügö
əytiptir. [2.] Birisi: “Tört kündö
barıp kelebiz” deptir. [3.]
Birisi: “Üç kündö barıp
kelebiz” deptir. [4.] Birisi: “Eki
kündö barıp kelebiz” deptir.
[5.] Eki kündö barıp kele
turğanına a xattı beriptir anan.
[6.] Xattı alıbalıb anan
Çambulğa keliptir. [7.]
Çambulğa kelib anan çınar
başığa qonuptur. [8.] Çınar
başığa qonso, Ağa Cunas Zor
pəri ənən kəptər bolup kelet,
kelse anan eki döü xat beriptir.

1310 Bir zamanda bår idi,
Kəttə çınar başığə,
Eki döü pəydə bolğan.
Əni körgən Göruğlu:
- Ağa Cunas Zor pəri,
Pərilərdin sərdəri,
Tuğanlarıñ keliptir,
Xavár alib kel, - deydi.

“Benim şəhrim var”, dedi.

[V.] [1.] Sonra: “Göruğlu’nun
şehrindən haber getir” deyip, kırk
devine söylemiş. [2.] Birisi:
“Dört günde gidip geliriz”
 demiş. [3.] Birisi: “Üç günde
gidip geliriz” demiş. [4.] Birisi:
“İki günde gidip geliriz” demiş.
[5.] İki günde gidip gelecek
olana mektubu vermiş sonra.
[6.] Mektubu alıp sonra Çambıl’a
gelmiş. [7.] Çambıl’a geldikten
sonra çınar başına konmuş. [8.]
Çınar başına konduğunda, Ağa Cunas
Zor Peri güvercin kılığında gelmiş,
geldiğinde iki dev mektubu vermiş.

Bir müddet sonra,
Büyük çınar başında,
İki dev peydah olmuş.
Onu gören Göruğlu:
“Ağa Cunas Zor Peri,
Perilerin serdarı,
Kardeşlerin gelmiş,
Bir haber al” dedi.

**[XXIII. Ağa Yunus Zor Peri’nin Düvez
Han’ın Gönderdiği İki Devden Avazhan’ın**

**Mektubunu Alıp, Göruğlu'na Teslim
Etmesi]**

	Kök kəptər boz kuş bolup,	Mavi güvercin boz kuş olup,
1315	Ağa Culus Zor pəri, Çinar başığə kelgən. Çinar başığə kelsə, Eki döü cəyidan turub, Çol bağlab sálam berib,	Ağa Culus Zor pəri, Çinar başına gelmiş. Çinar başına geldiğinde, İki dev yerinden kalkıp, El bağlayıp selam verip,
1320	Bir parça xatni sunğan. Sunğan xatin okusa, Beg Avazdın xati ekən, Ağa Culus Zor pəri, Xoşu-xoşvaq bolədi.	Bir parça mektubu sunmuş. Sunulan mektubu okuduğunda, Bey Avaz'ın mektubuymuş. Ağa Culus Zor Pəri, Hoşnut oldu,
1325	Ordo bāzargə cetkən, O xatni Zor pəri, Göruğluə sundurğan: - Avazımni tapқанmən, Avazım xati mana.	Bey otağına ulaşmış, O mektubu Zor pəri, Göruğlu'na uzatmış: “Avaz'ımı buldum, Avaz'ımın mektubu bu”.
1330	Göruğlu xan sözləydi: - Avaz degən tiliñni Bir çıxarçı süyəyin. Tillərini çıxargən, Göruğlu tilinən süygən.	Göruğlu Han söylədi: “Avaz diyen dilini Çıkar da bir öpeyim.” Dillerini çıkarmış, Göruğlu dilinden öpmüş.
1335	Göruğlu xan okusa, Beg Avazdın xati ekən. Avazdın xatin okub, Avazdın xatin okub: - Kəşmirdən kelgən saqi	Göruğlu Han okuduğunda, Bey Avaz'ın mektubuymuş. Avaz'ın mektubunu okuyup, Avaz'ın mektubunu okuyup: “Kəşmir'den gelen mert,
1340	Ədəmdin omru baqi.	Adamın ömrü baki.

	Əylənəyin, Bulbul sákí, Ləyligə xızmat, - deydi. Altı kız arpáləydi, Ceti kız cetəg urğan. 1345 Sekiz kız serkələydi. Tokuz kız tokum salğan, Kəş-kəştəp belin tartқан. Toğa toğadin ötkən Qır bellər zəmbil kaytқан,	Kurban olayım, bülbul saki, Leyli'ye hizmet", dedi. Altı kız arpa vermiş, Yedi kız yedeğine almış, Sekiz kız önden yürümüş, Dokuz kız eyerlemiş, Silkeleyerek belini çekmiş. Halka halkaya geçmiş [At] sırtı sedire* dönmüş
1350	Közləri tağdan ötkən, Tört payı cergə batқан. Bir pərçə xatni kılıb, Eki döügə cetkirgən. Munu munda təyləymiz,	Gözler dağdan geçmiş, Dört ayağı yere batmış. Bir parça mektubu yazıp, İki deve ulaştırmış. Bunu burada bırakalım,
1355	Beg Avazdan bəşləymiz, Beg Avazdan bəşləymiz.	Bey Avaz'dan başlayalım, Bey Avaz'dan başlayalım.

**[XXIV. Düvez Han'ın Çamlıbel'e Kırk
Yiğidi İle Birlikte Gelmesi]**

	Dü:vez xan döügə mingən, Kırk cigit kırk döüdü mingən, Çambılbelgə cetkirgən. 1360 Bo:z taqқа e kelib, Çərəyləni cən dürbün, Cən dürbün qolgo alıb, Çər tərəb dürbün salğan. Dürbün salıb qarasa, 1365 Olca cesir kılıbtır,	Düvez han deve binmiş, Kırk yigit kırk deve binmiş, Çambılbel'e ulaştırmış. Boz dağa gelip Deri kılıfındaki dürbün, Dürbünü eline alıp, Dört tarafa dürbünle bakmış. Dürbün ile baktığında, Esir etmiş,

	Kızıl baştın koluğá.	Kızıl başın elinde.
	Əni körgən beg Avaz,	Onu gören bey Avaz,
	Arçalıgdın tağığa	Arçalıg dağına,
	Dürbün salıb qarasá,	Dürbün ilə baktığında,
1370	Asan palvan e catqán.	Asan pehlivan yatıyormuş.
	- Asan baba, - dep	“Asan baba”, diye seslenmiş
	çaqırğan,	
	Avazımnın toşu bar.	“Avazım”ın sesi geliyor.
	Sereñe sereñ deydi,	“Yankılanıyor” der.
	- Asan baba, - dep	“Asan baba”, diye seslenmiş
	çaqırğan	
1375	Avazımdın toşu bar.	“Avazım”ın sesi geliyor.
	Alas-bulas alastab,	Telaşlanarak,
	Alastab çıxıb bargán,	Endişeyle çıkıp gelmiş.
	Kırk qala çövrülədi,	Kırk kale çevreledi,
	Cənin qurban əyləydi.	Canını kurban eyledi.
1380	– Əylənəyin, cən atam,	“Kurban olayım, cən atam,
	Ləyliyə xızmat, - deydi.	Leyli’ye hizmet” dedi.

**[XXV. Asanhan’ın Köroğlu’dan Layli Kır
Atı Ödül Olarak Alması]**

	Alas-bulas alastab,	Telaş içinde,
	Çambılğa cetib kəlgən.	Çambıl’a ulaşmış,
	Ordo bazargá cetib,	Bey otağına varıp,
1385	Ordo bázargá cetib:	Bey otağına ulaşıp:
	- Əylənəyin Göruğlu,	“Kurban olayım, Göruğlu,
	Əylənəyin Göruğlu,	Kurban olayım, Göruğlu,
	Ləyliyə xızmat, - deydi.	Leyli’ye hizmet”, dedi.
	- Oy, enağar Asanxan,	“Oy, namussuz Asanhan,
1390	Qayda görub qalgənsən?	Nerede kaldın sen?
	Özləriñ olca bolsa,	Kendin esir düşmüşsün,

- 1395 Mallariñ soyuş bolsa,
 Ƙayda ğorub kalğansən?
 - Əylənayin, Ğoruğlu,
 Dünüyənin tört burçun,
 Mən ğıdırıb cürgənmən,
 Avazımni tapқанmən,
 Avazımni tapқанmən.
 Dünüyənin tört burçun
 1400 Mən ğıdırıb cürgənmən,
 Əsti xadır bilməysən.
 Əni uққан Ğoruğlu:
 - Avaz degən tiliñni
 Bir çıkarçı süyəyin.
 1405 Tillərini çıkarğan,
 Əni körgən Ğoruğlu,
 Asannın tilinən süygən.
 - Ləyligə xızmat, - deydi,
 -
 Bulbulxan, - deb
 çağırğan,
 1410 Bulbulxan daxil bolğən, -
 Əylənayin, Bulbulxan,
 Ləyligə xızmat, - deydi.
 Bulbulxan cükürüb
 ketkən,
 1415 Ƙırқ kızlar muraxur erdi.
 Ƙırқ kızlar cəyidən turub,
 Ƙol bağlab sálam bergən.
 - Əylənəyin, kızlərim,
 Leyligə xızmat, - deydi.
 Altı kız arpáləydi,
 1420 Ceti kız cetəğ urğan,
- Hayvanların kurbanlık olmuş,
 Nerede kaldın sen?"
 "Kurban olayım, Ğoruğlu,
 Dünyanın dört tarafını,
 Ben dolaşıyordum,
 Avaz'ımı bulmuştum,
 Avaz'ımı bulmuştum,
 Dünyanın dört tarafını
 Ben dolaşıyordum,
 Hiç değeri bilmezsin."
 Onu işiten Ğoruğlu:
 "Avaz diyen dilini,
 Çıkar da bir öpeyim."
 Dilini çıkarmış,
 Onu gören Ğoruğlu,
 Asan'ın dilinden öpmüş.
 "Leyli'ye hizmet", dedi,
 "Bülbülhan" diye çağırmış,
 Bülbülhan gelmiş,
 "Kurban olayım, Bülbülhan,
 Leyli'ye hizmet", dedi.
 Bülbülhan koşarak gitmiş,
 Kırk kızlar hazırda.
 Kırk kızlar yerinden kalkıp,
 El bağlayıp selam verdi.
 "Kurban olayım, kızlarım,
 Leyli'ye hizmet", dedi.
 Altı kız arpa verdi,
 Yedi kız yedeğine almış

	Sekiz kız serkələydi.	Sekiz kız önden yürüdü
	Tokuz kız tokum salğan,	Dokuz kız eyerlemiş
	Kəş-kəştəp belin tartқан,	Demet demet belini sarmış,
	Toğa toğadin ötkən,	Halka halkaya keçmiş
1425	Qır bellər zəmbil kaytқан.	[At] sırtı sedire* dönmüş,
	Közləri tağdan ötkən,	Gözleri dağdan keçmiş,
	Tört payı cergə batқан.	Dört ayağı yere batmış.
	“Arıktıktan cıgılməs,	“Zayıflıktan düşmez,
	Semizdiktən tıgılməs.	Semizlikten sıkışmaz,
1430	Bulbulxan cetək urub,	Bülbülhan yedeğine alarak getirip,
	Ləyli kır bedəvni,	Leyli kır yürük atı,
	Asan xanğa e bergən.	Asan Han’a vermiş.
	Taq ortoloy barganda,	Tam yolun ortasına geldiğinde
	Avazdın cıtını alıb,	Avaz’ın kokusunu alıp,
1435	Ol taqқа uradi,	O dağa koşturdu,
	Bul taqқа uradi.	Bu dağa koşturdu.
	Alas-bulas alastab,	Telaşlanarak,
	Alastab ketib bargan.	Endişe içinde gidiyormuş.
	Avaz begdi e körüb,	Avaz beyi görüp,
1440	Bu Ləyli bedəvsi	Bu Leyli yürük atını,
	Cənin qurbán əyləydi,	Canını kurban eyledi,
	Qırq qala çövrülədi.	Kırk kaleyi çevreledi.

**[XIV. Avazhan’ın Layli Kır’ı Alıp
Kızılbaşlar İle Savaşması, Düvez Han’ın
Kendi Memleketine Dönmesi]**

	Əni körgən Avazxan,	Onu gören Avazhan,
	- Əylənəyin, cən atam,	“Kurban olayım, can babam,
1445	Piri kəmilim atam,	Piri kamilim babam,
	Məngə pata ber ata,	Bana dua et baba,
	Qızıl başqa barərmən,	Kızıl başa giderim,

- 1450 Kızıl başka barərmən.
Mən bir uruş qılərmən,
Məngə pata ber ata.
Əni körgən Dü:vez xan,
Qollarını kötərib:
- Barganiñ bazar bolsun,
Kelgəniñ gülzar bolsun,
- 1455 Peşənəñ xudáy açsın,
Qılıcıñnan xan çəçsin,
Şədivən babañ şəylənsin,
Düşman qolu bəylənsin,
Süey kör Bəlagərdən,
1460 Mədət qıl Şaximərdən.
Dauttun uulu Sulayman,
Dərdiñgə dərmən bersin.
Çöl egəsi kırk çiltən,
Calgız qozumnu sakla,
1465 Omin, allouhəkbər, - dep,
Pata bergən Dü:vez xan.
Ləyli bedəvgə minib,
At salıb, əydəb cetib,
Olca cesirgə cetib,
1470 Aralaş məydən qılğan.
Üç keçəi üç күndüz,
Beg Avaz məydən
qılğan.
Olca cesirni alıb,
Çambılbelgə kelgən.
1475 Bö:rü qoygo tiygəndəy,
Beg Avazxan tiyədi.
Bö:rü qoydu bölgəndəy,
Beg Avazxan bölədi.
- Kızıl başa giderim,
Ben bir savaş ederim,
Bana dua et baba.”
Onu gören Düvez Han,
Ellerini kaldırıp:
“Gittiğin yer bey otağı olsun,
Geldiğin yer gül bahçesi olsun,
Bahtını Allah açsın,
Kılıcından kan aksın,
Şadivan baban sevinsin,
Düşmanın eli bağlansın,
Destek ol Balagerden,
Yardım et Şahimerdan.
Davut’un oğlu Sulayman,
Derdine derman versin.
Çöl sahibi kırk evliya,
Yalnız kuzumu sakla,
Amin, Allah-u Ekber”, deyip,
Dua etmiş Düvez Han.
Leyli yürük atına binip,
At koşturarak gidip,
Esir düşenlere ulaşıp,
Karışık savaş etmiş.
Üç gece ve üç күndüz,
Bey Avaz savaşmış.
Ganimet, esirini alıp,
Çambılbel’ gelmiş.
Kurdun koyunu dağıttığı gibi,
Bey Avazhan dağıtmış,
Kurdun koyunu parçaladığı gibi,
Bey Avazhan parçaladı.

	Arkasıdən kelgəndi,	Arkasından geleni,
1480	Ləyli bedəv tepedi.	Leyli yürük at çifteledi.
	Aldınan kelgəndi,	Önünden geleni,
	Ləyli bedəv tişləydi.	Leyli yürük at ısırdı.
	Tügrasından kelgəndi,	Yan tərəfindən geleni,
	Beg Avazxan tuğrəydi.	Bey Avazhan doğradı.
1485	Beg Avazxan diləvər,	Bey Avazhan dilaver,
	Miñ bir qolğo baravar.	Bin bir orduya eşdeğer.
	Mərcən egər qaşında,	Mercan eyer üzerinde
	Carqılləydi dābili,	Parlıyor davulu,
	Beg Avazxan diləvər,	Bey Avazhan dilaver,
1490	Miñ bir qolğá baravar.	Bin bir orduya eşdeğer.
	- Əkə ya:nim, - dedilər,	“Ağabeyciğim” dediler,
	Kəlsə butuda qalkan,	Geldiğinde ayağında kalkan.
	Şənəsidə pərilləyd,	Şaneside parlıyor.
	Mərcən egər qaşında,	Mercan eyer üzerinde,
1495	Carqılləydi dābili,	Parlıyor davulu,
	Carqılləydi dābili,	Parlıyor davulu,
	Kəlsə butuda qalkan.	Geldiğinde ayağında kalkan.
	Urdu urdu topuğa,	Vurdu vurdu başına,
	Bügün urğan topuğa,	Bugün vurmuş başına,
1500	Ləyli kır həm dıg bolğán,	Leyli kır hem ışıq olmuş,
	Beg Avazxan dıg bolğán,	Bey Avazhan ışıq olmuş,
	Kim ölgən, kimlər	Kim ölmüş, kimler kalmış,
	qalgán,	
	Esəbin Alla bilgən,	Hesabını Allah bilmiş,
	Qıyámat gáyıñ bolğán.	Kıyamet kopmuş.
1505	Aqđöü menen Qaradöü	Akdev ile Karadev'in
	Taş atışkan kün bolğon.	Taş atışarak savaştığı gün olmuş.
	Ürüstem uruşu bolğon,	Rüstem vuruşu olmuş,
	Dəvlərdin sürüşü bolğon.	Devlerin savaşı olmuş.
	Taş körməgən bu saylar,	Taş görmeyen bu vadiler,

- 1510 Taş orduğa baş körgən.
 Su: körməgən bu saylar,
 Su: orduğa qan körgən,
 Qiyámati gáyıñ bolğan.
 Ertəsi çəş vaxtında,
- 1515 Peşənə cuvan xalni,
 Qudâ bergən ixvalni,
 Qızıl bášlär kaçıpdır.
 Əni körgən Dü:vez xan,
 Qırg döügə amir bergən,
- 1520 Asmandan taş caadırğan,
 Dü:vez xan əskərlərni
 qırğan.
 Qızıl báštı e kırıp,
 Xudáğa şükür kılib,
 Dü:vez xan qayra
 cangan.
- Taş yerine baş görmüş,
 Su görmeyen bu vadiler
 Su yerine kan görmüş,
 Kiyamet kopmuş.
 Ertesi ögle vaktinde,
 Kaderine yazılmış hâlini,
 Allah vermiş ikbalini,
 Kızılbaşlar kaçmış.
 Onu gören Düvez han,
 Kırk deve emir vermiş,
 Gök yüzünden taş yağdırmış,
 Düvez han askerlerini kırmış.
 Kızılbaş'ı kırıp,
 Allah'a şükredip,
 Düvez han geri dönmüş.

[VI.] [1.] Emi tügödü,
 [2.] Xırdın başınan payandoz
 döşöp, şəərgə alıp tüşüp Dü:vez
 xandı nar berip, zər berip, at
 berip, tondop, izzət kılip, anan
 colgo salıp cibergen eken, aq
 patasın alıp.

[VI.] [1.] Şimdi bitti. [2.] Dağın
 başından kuzu ve oğlak postu
 şəhre getirip, Düvez Han'a deve,
 altın, at hediye edip, kürk
 giydirip, hürmet edip, sonra
 hayır duasını alıp uğurlamış.

SÖZLÜK ve DİZİN

a: hey, ey
 a. I/9, I/1024, I/1194, I/1307, I/1309, I/1402, I/598, I/601, I/632, I/635, I/636, I/809, I/814, I/858, I/937, II/10, II/429, II/435, II/529
a: o kişi zamiri
 a. II/1235
a: o işaret zamiri
 a. II/1311
acıraş -: bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak, yolunu ayırmak
 a.- 1b I/895
aç -: açmak
 a.- 1b II/483
 a.- ılğan I/1114, I/1115, I/330, I/767, II/312, II/410
 a.- ılıptır I/20, II/1005, II/1164
 a.- ıp II/1236
 a.- ıptır II/1236
 a.- 1b I/1427, I/1440, I/956, I/970
 a.- ildi I/449, I/473
 a.- ilər I/761
 a.- ip I/157
 a.- kıan I/1237, I/1356, I/969
 a.- sa I/1443, I/545, II/1048, II/1085, II/1088, II/1137, II/1166, II/1246
 a.- sañ II/1228, II/1229
 a.- sın I/384, II/1461, II/351, II/447, II/677

aç -: acıkmak
 a.- ıptır I/1262, I/1373
açı -: içi sızlamak; öfkelenmek
 a.- b I/858, I/937
açkı: anahtar
 a. II/1046, II/1083, II/1131, II/1136, II/1165, II/1223, II/1224
adırbaş: ünlem
 a. I/572, I/704
adırıg: eyvah
 a. II/163
adırıx: eyvah
 a. II/1024, II/1064
aga: ağabey
 a. I/1118, II/935
ağa: ağabey
 a. II/1311, II/1316, II/1321, II/1329
ağız: ağız
 a.+ i I/449, I/473
akıl: akıl, öğüt
 a.+ í I/501, I/502
ak: ak, beyaz
 a. I/450, I/474, II/1531, II/170, II/596
akí: hak
 a. I/344, II/64
al -: almak; hemen, çarçabuk anlamında yardımcı fiil
 culup a. II/1236

- uşlap a.- a II/1271
- a.-** adi I/377, II/1239, II/267, II/671
- a.- alməy I/1023
- a.-** ay I/1243, I/143, II/1121
- xavár a.- ayin I/1442
- añtara a.- baptır II/1236
- a.- dırıb I/857, I/936
- a.- di I/786, II/981
- a.- ğan I/1155, I/988, II/535
- a.- ğán I/4, I/5, II/4, II/5
- a.- ıb alıb II/1311
- a.- ıb berməysən II/1117
- a.- ıb berə II/1087
- a.- ıb kəlgən I/1362
- a.- ıb kelilər I/730, I/742, I/743, II/834, II/842, II/846
- a.- ıb kələdi I/738
- a.- ıb kələlməsmiz I/298
- a.-** ıb kələrmən I/685, I/808
- a.- ıb ketibtir II/524
- a.- ıb ketkən I/234, I/283
- a.- ıb ketəy I/267
- a.- ıb I/1220, II/1090, II/57, II/815, II/90, II/946
- alıb a.- ıb II/1311
- kötərib a.- ıb I/1437
- a.- ıp beriptir II/1304
- a.- ıp berərmən I/1258
- a.- ıp kəlgən II/739
- a.- ıp ketkən I/197
- a.- ıp II/1187, II/1236, II/1272, II/1311, II/1531
- qarmap a.- ıp II/1272
- a.- ıptır II/1236
- atıb a.- ıptır I/942
- çapıb a.- ıptır I/867
- a.- ıb II/1319
- a.- ıb kelilər I/292
- a.- ıb kələdi I/626
- a.- ıb kələrmən I/373, I/374
- a.- ıb ketəy I/238
- a.- ıb I/1072, I/214, I/260, I/351, I/550, I/923, I/940, I/952, I/983, II/116, II/1299, II/1368, II/143, II/1440, II/1479, II/180, II/213, II/243, II/277, II/309, II/387, II/488, II/510, II/862
- salıb a.- ıb I/1428, I/1429
- tapıb a.- ıb II/513
- əlig a.- ıb I/30, I/326, I/95, II/23
- əlik a.- ıb I/188
- a.- sam I/1253
- a.- sañ I/1257
- a.- ədi II/204, II/344, II/398, II/400
- uqlab a.- əyin II/475
- al:** güç, kuvvet
- a.+ ı I/465
- al:** o kişi zamiri
- a. I/1216
- al:** hâl
- a.+ dan I/1442
- alas:** ardıç alevi

a.- bulas alastab I/1354, I/1408,
II/1382, II/1388, II/1443

alasta -: kötülüklerden korunmak
için tütsü yapmak

a.- b II/1383, II/1444

alas-bulas a.- b I/1354, II/1382,
II/1388, II/1443

Alas-bulas a.- b I/1408

a.- tıb I/1409

alau: alev, ateş

a. I/1270, I/1271, I/1383, I/1384

alâkat: bela

a. II/1120

alâkât: bela

a. II/1129

albars: çelik

a.+ tan II/1231, II/1248

aldı: karşı, ön

a.+ dan I/1331

a.+ nan II/1487, II/758

ahs: uzak

a. I/942

alğa: iyi dilek, hayır dua

a. II/1007

allahuəkbər: Allahu Ekber

a. II/686, II/754

allauhağbar: Allahu Ekber

a. I/1290, I/395

allauhəkbər: Allahu Ekber

a. I/999, II/361

allauhəkbər: Allahu Ekber

a. II/457

allohuəkbər: Allahu Ekber

a. II/1471, II/808

alma: elma

a.+ din I/1157, I/788, I/990,
II/537, II/92

altı: altı sayı sıfatı

a. I/1060, I/1078, I/1089, I/1139,
I/1147, I/1180, I/124, I/1297, I/25, I/26,
I/289, I/290, I/354, I/42, I/465, I/492,
I/71, I/887, II/1349, II/1425, II/18, II/19,
II/34, II/40, II/46, II/47, II/530, II/56,
II/662, II/68, II/753, II/762, II/829,
II/835, II/836, II/869, II/870, II/881,
II/894, II/896, II/911, II/921, II/922

altmış: altmış

a. I/1140, I/1148, I/1376, I/1385,
I/1391, I/1393, II/404, II/531, II/69,
II/763

altın: altın, paslanmaz element

a. I/192, I/197, I/234, I/415,
I/585, I/586, I/719, I/720, II/371

amir: emir

a. II/1525

ana: anne, ana

a. II/971, II/972

a.+ m II/1309

anan: sonra

a. II/1272, II/1311, II/1531

anda: o zaman, o sırada

a. I/235

añtar -: devirmek

a.- a albaptır II/1236

ar: her

a. I/991, II/93

arag: rakı

a. I/1232, I/964

arala -: dolaşmak

a.- b I/1267, I/1287, I/1380,
I/574, I/706

aralaş: karışık

a. I/1282, I/1394, II/1476, II/541,
II/542, II/786, II/787

argâ: çare

a.+ sını II/820, II/944

arık: zayıf

a.+ tıktan I/537, II/1434

arka: art, peş

a.+ dan II/1191, II/1194

a.+ sıdan I/1007, I/1436

a.+ sıdan I/1329, II/1485, II/756,
II/788

arman: ukde

a. I/932

arpâl -: arpa dövmek

a.- ydi I/354, II/1349, II/1425

arz: arz, dilekçe

a.+ a I/164, I/165, I/168

asa: asa, sopa

a.+ si II/173, II/599

asman: gökyüzü

a. I/1025

a.+ da I/490, II/133, II/86

a.+ dan II/1526

a.+ ğa I/864, I/865

aş -: geçmek

a.- ar I/482, I/483

a.- ırdı II/890

a.- ırıb II/883

a.- ib II/859

a.- ırgan II/502

aştıg: tahıl

a. II/792

aştık: tahıl

a. I/1011, I/1335

at: at, beygir

a. saldı II/573

a. salgan I/1214, I/868, I/869,
II/205, II/268, II/574, II/603, II/604,
II/631, II/632, II/688, II/689, II/715,
II/716, II/810

a. salgan II/767, II/768

a. salı I/1154, I/1179, I/1197,
I/1198, I/1206, I/1226, I/1407, I/257,
I/427, I/488, I/818, I/931, II/132,
II/1474, II/305, II/370, II/375, II/463,
II/469, II/540, II/552, II/553, II/851,
II/852, II/871, II/96

a. I/1165, I/1170, I/1175, I/1315,
I/35, I/841, I/888, II/111, II/1531, II/176,
II/237, II/28, II/438, II/570, II/595,
II/628, II/713, II/785

a.+ ı II/368, II/629

a.+ ın II/558, II/591, II/624,
II/656

a.+ i I/252, I/256, I/411

a.+ ini I/129, I/172, I/75

a.+ ím I/305, I/435, I/436, I/437,
I/438, I/442, I/443, I/444

a.+ larigai I/87

a.+ tan I/90

a.+ teg I/878, II/581, II/612,
II/697

at: ad, isim

a.+ ı II/238

a.+ ım I/668, II/976

a.+ in I/149, I/67

a.+ inı II/975

a.+ ím I/910

a.+ ti I/1176

at -: atmak, fırlatmak; vurmak

a.- adi II/157, II/819

a.- ıb alıptır I/942

a.- ışkan I/884, II/1512, II/644,
II/728, II/780

a.- işib I/933

a.- kan I/961

a.- ədi I/953, II/227, II/291, II/401,
II/943

ata: baba, ata

a. I/370, I/375, II/1452, II/1456,
II/342, II/668, II/971, II/972

a.+ m I/1063, I/1077, I/1088,
I/1192, I/1212, I/1256, I/1411, I/218,
I/219, I/229, I/334, I/335, I/336, I/364,
I/365, I/663, I/906, II/1034, II/1035,
II/1068, II/1069, II/1109, II/1110,
II/1145, II/1304, II/1306, II/1307,
II/1308, II/1386, II/1450, II/1451, II/317,

II/318, II/329, II/330, II/339, II/439,
II/440, II/550, II/661, II/664, II/665,
II/669

a.+ ñ I/1105, I/773

a.+ ñın II/1272

a.+ ñızdın I/271

a.+ ñızdən I/270

a.+ ñni I/900

a.+ ñnin I/613

a.+ sinin I/114, I/59

a.+ sinən I/274

atla -: atlamak

a.- b I/598, I/601, I/632, I/635,
I/636, I/677

atlan -: atlanmak, yola çıkmak

a. I/1150, I/781, I/782, I/784,
II/529, II/533, II/765, II/766, II/82

a.- gən I/783, II/532, II/764, II/81

atlıg: atlı

a. I/1357

atlən -: atlanmak, yola çıkmak

a.- gán II/89

a.- gən I/1149, II/95

a.- sin I/1141, II/70

attan -: atlanmak, yola çıkmak

a.- gən I/792

ay: ay, otuz günlük süre

a. I/1065, II/43, II/50, II/844

a.+ lık I/465

ay: Ay

a. I/1151, I/785, II/534, II/83

ayda -: sürmek, koşturmak

a.- ydi I/411
ayğır: aygır
a. I/878, II/581, II/612, II/697
ayım: hanım, hatun, kadın, güzel
a. I/590, I/605, I/674, I/692, I/715, I/721, I/722, I/746, I/824, I/825
a.+ nın I/602
ayın: söz, söylenti, dedikodu
a. II/564
ayvan: pehlivan
a. I/104, I/50, I/588, I/599, I/643, I/65, II/559, II/584, II/592, II/617, II/625, II/649, II/657
a.+ lar I/158, I/159, I/160
a.+ larni I/191
a.+ lərđi I/196
a.+ lərni I/281
a.+ ni I/151
azan: ezan
a. I/1234, I/199, I/285, I/495, I/710, I/890, I/966, II/100, II/1013, II/1055, II/1094, II/138, II/208, II/272, II/382, II/383, II/481, II/991
azır: şimdi
a. II/744
Akdöü: ak deve
a. I/883, II/1511, II/643, II/727, II/779
Alla: Allah
a. I/1014, I/1338, I/1344, I/468, I/568, I/569, I/917, I/950, II/1509, II/338, II/396, II/544, II/795

Arçalıg: yer adı
a.+ dın I/1430
Arçalıg: yer adı
a.+ dın I/1238, I/1251, II/1374
a.+ ğa I/1449
Arçalıq: yer adı
a.+ ka I/1416
Asan: kişi adı
a. I/1239, I/1240, I/1255, I/1272, I/1284, I/1351, I/1368, I/1370, I/1431, II/1376, II/1377, II/1380, II/1438, II/731, II/783
a.+ nın II/1413
Asanxan: kişi adı
a. I/1250, I/1260, I/1266, I/1298, I/1300, I/1305, I/1306, I/1413, I/1426, II/1395
Avaz: ses
a. I/1033, I/1047, I/1125, I/1204, I/1221, I/1229, I/1230, I/1241, I/127, I/1401, I/171, I/217, I/235, I/242, I/250, I/269, I/273, I/362, I/363, I/397, I/466, I/526, I/545, I/559, I/603, I/604, I/631, I/649, I/693, I/701, I/80, I/836, I/848, I/902, I/920, I/928, I/935, I/943, I/958, I/978, I/987, I/995, II/1010, II/1144, II/1176, II/1208, II/1209, II/1284, II/1337, II/1373, II/1409, II/1445, II/1478, II/316, II/336, II/394, II/407, II/416, II/434, II/460, II/476, II/477, II/479, II/492, II/567, II/749, II/750, II/830, II/841, II/847, II/848, II/867,

II/875, II/877, II/878, II/905, II/927,
II/928

a.+ dan II/1361, II/1362, II/825

a.+ dın I/1061, I/1103, I/1191,
I/1213, II/1328, II/1342, II/1343,
II/1344, II/1440, II/510, II/549, II/660,
II/752

a.+ di II/513

a.+ gə I/1036

a.+ ğa I/1032, I/862, I/971, II/418

a.+ ğa I/941

a.+ ım II/562, II/804, II/821

a.+ ımdın II/1381

a.+ ımnın II/1378

a.+ ımnı II/1334, II/1403, II/1404

a.+ ımnı II/868

a.+ ın II/741

a.+ im II/1335

a.+ nı II/918, II/919

a.+ ni I/1227, II/512

Avazbek: kişi adı

a. I/1237, II/1009, II/1196, II/483

a.+ ni II/874

a.+ ti I/1215, II/1008

a.+ tin II/403

Avazkan: kişi adı

a. I/1323

Avazxan: kişi adı

a. I/1002, I/1004, I/1010, I/1026,
I/1259, I/1316, I/1325, I/1334, I/1375,
I/1379, I/210, I/262, I/320, I/409, I/413,
I/414, I/424, I/493, I/540, I/622, I/734,

I/756, I/801, I/903, I/947, I/953, I/959,
II/1237, II/1242, II/1264, II/1274,
II/1297, II/1304, II/1305, II/1449,
II/1482, II/1484, II/1490, II/1491,
II/1495, II/1507, II/304, II/328, II/366,
II/380, II/409, II/473, II/872, II/970

Avazxán: kişi adı

a. I/668, I/910

Aydıñ: göl ismi

a. I/767

ál -: almak; hemen, çarçabuk
anlamında yardımcı fiil

á.- alməydi II/154, II/224, II/288

ə: o

ə.+ ni I/101, I/237, I/266, I/1039,
I/1047, I/1076, I/1087, I/1097, I/1102,
I/1205, I/1222, I/1249, I/1260, I/1266,
I/1304, I/131, I/1368, I/1375, I/1379,
I/1401, I/1413, I/1426, I/156, I/177,
I/194, I/217, I/232, I/242, I/273, I/29,
I/301, I/325, I/340, I/363, I/376, I/397,
I/41, I/466, I/526, I/559, I/575, I/594,
I/631, I/649, I/656, I/672, I/693, I/701,
I/758, I/81, I/813, I/827, I/836, I/848,
I/855, I/902, I/914, I/920, I/935, I/943,
I/945, I/958, I/978, I/981, I/995, II/1025,
II/1043, II/1050, II/1078, II/1091,
II/1118, II/1141, II/1144, 01/II/1147,
II/1172, II/1176, II/1179, II/1180,
II/1189, II/1211, II/1222, II/1237,
II/1264, II/1267, II/128, II/1284, II/1301,
II/1315, II/1373, II/1408, II/1412,

II/1449, II/1457, II/150, II/1524, II/159,
II/167, II/169, II/183, II/190, II/201,
II/22, II/220, II/235, II/242, II/256,
II/263, II/284, II/316, II/33, II/333,
II/336, II/343, II/394, II/408, II/414,
II/420, II/434, II/460, II/492, II/51,
II/548, II/554, II/560, II/587, II/593,
II/620, II/626, II/652, II/658, II/670,
II/705, II/711, II/73, II/740, II/745,
II/747, II/80, II/816, II/895, II/905,
II/933, II/961

ə: hey, ey

ə. I/461, I/781, I/782

əcəp: acep

ə. I/776

əcəb: acep

ə. I/303, I/304, I/307, I/309,
II/1199, II/493, II/499, II/53, II/58, II/59,
II/60

əcəl: ecəl

ə. I/505, I/506, I/510, I/565, I/566,
II/1202

əcəp: acep

ə. I/1446, I/512, I/607, I/760,
I/775, I/957, II/966, II/1126, II/497,
I/696, II/983

əci: hacı

ə. I/7, II/7, II/8

Ədəm: Adem; insan

ə.+ din II/1346

ə.+ i I/974, II/1213, II/1256,
II/1292, II/963, II/985

ə.+ nin I/1130, I/342, II/62

ədəmzat: Ademoğlu

ə.+ tan II/1184

ədirig: eyvah

ə. I/771, II/1105

ədiriga: eyvah

ə. I/1098, I/770, II/52

ədiriga: eyvah

ə. I/1445, I/960, II/1198, II/748,
II/804, II/821

ədirigá: eyvah

ə. I/302, I/503, I/560, I/694, I/697,
I/759, II/160, II/229, II/293, II/563

əkə: ağabey

ə. I/462, I/586, II/404, II/1497

ə.+ bəy II/1164

ə.+ m I/829

ə.+ mnin I/681

ə.+ vay I/20, II/1005

əlakət: bela

ə. II/1080

əlakət: bela

ə. II/1149

ələl: helal

ə. I/916

əleki: aleyküm

ə. sálam I/189, I/261, I/31, I/32,
I/327, II/182, II/24, II/244, II/25, II/310

ə. I/216, I/96, II/117

sálamin

əlig:

selamünaleyküm/selam

ə. alíb I/30, I/326, I/95, II/23

ə. I/214, I/351, II/116, II/180,
II/243, II/309

sálamín

əlik:

selamünaleyküm/selam

ə. alíb I/188

əlip ləm: el pençe divan

ə. I/93, II/114, II/179, II/241,
II/307

əlip lam: el pençe divan

ə. I/187

əlip ləm: el pençe divan

ə. I/213, I/323, I/324

əm: da, de

ə. I/1193, I/563, I/647, II/496,
II/551

Əmət: kişi adı

ə. I/1171, II/169, II/177, II/183,
II/184, II/191, II/195, II/199, II/201,
II/220, II/234, II/602, II/858

Əmir: Emir

ə. I/102, I/1109, I/123, I/215, I/22,
I/239, I/287, I/664, I/69, I/70, I/73, I/908,
I/94, II/109, II/110, II/115, II/121, II/14,
II/181, II/198, II/251, II/259, II/299,
II/308, II/323, II/37, II/800, II/826

əmmə: hepsi

ə. I/24, II/16

ənə: işte

ə. I/10, II/11, II/12

ənən: sonra

ə. I/687, II/1236, II/1272, II/1304,
II/1311

ər: er

ə. I/789

ər: her

ə. II/538

ərəndəy: kocaman

ə. I/449, I/473

əskər: asker

ə.+ lərnı II/1527

əsli: asla, hiç

ə. I/272, I/299, I/300

əsti: asla, kesinlikle

ə. II/1407

əy: hey, ey

ə. II/1263, II/558, I/1418, II/1236

əyda -: sürmek, koşturmak

ə.- b I/1377, I/1378

ə.- ydi I/423

əyda -: sürmek, koşturmak

ə.- b I/1265, I/1281, I/1392

ə.- b cetib II/305

ə.- b kelgən I/1407

ə.- b ketib II/469

ə.- b ketkən I/427, I/488, I/818,
II/132, II/205, II/268, II/463, II/96

ə.- b I/1154, I/1179, I/1197,
I/1198, I/1206, I/1214, I/1226, I/1315,
I/841, I/931, II/370, II/375, II/438,
II/540, II/552, II/553, II/785, II/852,
II/871

ə.- p cetib II/1474

ə.- p cetkən I/257

ə.- p keliptir I/505, I/510, I/565,
I/566, II/1202

ə.- p I/506, II/810

ə.- ydi I/247, I/252, I/256, I/402,
I/403, I/404, II/365, II/368, II/466,
II/468, II/131, II/266

əylá -: etmək, yapmak

ə. II/975

əylə -: etmək, yapmak

ə. I/659, I/660, I/899, I/900, I/901,
II/967, II/968, II/969

ə.- ydi II/1092, II/1385, II/1447

əylənəyin: kurban olayım

ə. I/103, I/1113, I/190, I/218,
I/229, I/263, I/328, I/334, I/335, I/364,
I/680, I/97, I/972, I/973, II/122

əylənə: kurban olayım

ə. II/412

əylənəy: kurban olayım

ə. I/1131, I/332, I/345, I/487,
II/314, II/63, I/343, I/433, I/434

əylənəyin: kurban olayım

ə. I/1123, I/1134, I/1250, I/1256,
I/1261, I/1276, I/1278, I/1388, I/1398,
I/1411, I/1414, I/1422, I/1441, I/294,
I/352, I/612, I/688, I/724, I/796, I/828,
I/996, II/1026, II/1028, II/1034, II/1065,
II/1068, II/1106, II/1109, II/1145, II/118,
II/1183, II/1212, II/1219, II/1255,
II/1270, II/1291, II/1306, II/1347,
II/1386, II/1392, II/1393, II/1400,
II/1417, II/1423, II/1450, II/185, II/246,

II/311, II/317, II/329, II/339, II/39,
II/409, II/439, II/45, II/528, II/664,
II/801, II/828, II/839, II/875, II/879,
II/880, II/893, II/962, II/984, I/1372

əyrən: şaşkın

ə. kalıb I/501, I/502

əyt -: söylemek

ə.- iptir II/1236, II/1311

ə.- kən I/1234, I/199, I/285, I/495,
I/710, I/890, I/966, II/100, II/1013,
II/1055, II/1094, II/1304, II/138, II/208,
II/272, II/481, II/991

ə.- məsmən I/223, II/189, II/250,
II/322

ə.- məysən I/1242

ə.- ti II/382, II/383, II/1187

ə.- ərmən I/222, II/188, II/249,
II/321

əziz: aziz, sevgide üstün tutulan

ə. I/230

ə.+ bi II/1221

baatir: bahadır

b.+ im I/735

b.+ iñ I/623

baba: baba, ata

b. II/1377, II/1380

b.+ mni I/661, I/904

b.+ ñ I/385, II/1463, II/353,
II/449, II/678

b.+ ñni I/660

baçağar: lanet olası

b.+ dın I/113
 b.+ din I/58, I/695, I/766
bağ: bağ, bahçe
 b.+ da I/17, II/1161
 b.+ dan I/1114, I/1115, I/330,
 II/312, II/410
 b.+ din I/657
 b.+ ı bostoni II/1163
 b.+ nin I/897
bağ -: bağlamak
 kol b.- lap I/186
bağış: bakış
 b.+ ın II/302
 b.+ in I/209
bağış: bakış
 b.+ in I/319, II/708
bağla -: bağlamak
 b.- b I/212, II/178
 kol b.- b I/28, I/350, II/113,
 II/1325, II/1422, II/21, II/240
 kol b.- b I/259, I/322, I/91, I/92,
 II/306
 b.- di I/764
bağ -: bakmak
 b.- kan I/209, I/319, II/302, II/708
bağa: kurbağa
 b. I/1282, I/1394
 b.+ ga I/508
baği: baki
 b. I/1130, II/1346
baği: baki
 b. I/342, II/62

bağmal: kadife, velur, pelüş
 kumaşı
 b. I/1349
bala: oğul, çocuk
 b. II/1079, II/1119, II/1128,
 II/1148, II/817, II/942
 b.+ day I/459, I/460
 b.+ m I/1113, I/1117, I/1241,
 I/1261, I/1276, I/1278, I/1372, I/1388,
 I/1398, I/224, I/328, I/972, II/1026,
 II/1029, II/1033, II/1065, II/1106,
 II/1127, II/1184, II/1185, II/311, II/324,
 II/334, II/564, II/801, II/830, II/934,
 II/937, II/977
 b.+ sinən I/275
baldır: geçen sene
 b.+ gıdan II/1010
balık: balık
 b. I/1282, I/1394, I/508
bar -: gitmek, varmak
 b.- adi II/547
 b.- armən I/997, II/955
 b.- ay I/128, I/74
 b.- ayın II/551
 b.- ayin I/1193
 b.- gan II/1281, II/1383,
 II/1444
 b.- ganda II/1439
 b.- ganiñ I/382, II/1459, II/349,
 II/445, II/675
 b.- ıb I/1034, I/1035, I/1355,
 I/1436, II/1236

b.- ıp II/1311
 b.- ıptır II/1304
 b.- ib I/1439, I/955
 b.- sam I/562
 b.- əməñ II/441
 b.- ərmiz I/1127, I/1133, I/1138,
 I/1142
 b.- ərməñ II/1453, II/1454
 b.- əy I/72
bar: var
 b. I/206, I/316, I/461, I/463, I/465,
 I/795, II/1187, II/1192, II/1231, II/1232,
 II/1236, II/1248, II/1272, II/1304,
 II/1308, II/1309, II/1310, II/1378,
 II/1381, II/376, II/485, II/629, II/750,
 II/876, II/902, II/906, II/910, II/916,
 II/996
 b.+ dir I/111, I/112, I/149
 b.+ dur I/684
 b.+ ında II/912
 b.+ mi I/844, I/845, I/846, I/847
barabár: eşit
 b. I/251
baravar: eşit
 b. I/1027, I/1317, I/410, I/426,
 I/948, II/1298, II/1492, II/1496, II/367
barmu: var mı
 b. II/594
barmú: var mı
 b. II/590, II/623, II/627, II/655,
 II/659
barmû: var mı

b. II/168, II/236, II/300, II/557,
 II/566, II/706, II/712, II/746, II/751
bas -: basmak, bastırmak
 b.- ıb I/1244, I/144, II/1122
 b.- ıkan I/941
baş: baş, kafa
 b. I/1016, I/1340, II/1516, II/797
 b.+ ı II/1280
 b.+ ığa II/1276, II/1311, II/75
 b.+ ıl I/1162, I/1168, I/1173
 b.+ ıma II/1080, II/1120, II/1129,
 II/1149
 b.+ ın I/1042, II/1272
 b.+ ınan II/1531
 b.+ ını II/1277
 b.+ ıga I/1068, I/1069, I/1070,
 I/1135, I/1181
 b.+ ığə I/1144, II/1313, II/1322,
 II/1323, II/917, II/956, II/957
 b.+ ığa II/141, II/211, II/385, II/66
 b.+ in I/193
 b.+ iñ II/900
 b.+ iñnan II/260, II/262, II/335
 b.+ iñni I/227, I/228, I/241
 b.+ ıka II/803
başla -: başlamak
 b.- ymiz II/516
bat -: batmak
 b.- ıptır I/1095, I/1111, II/520
 b.- ıb II/1012, II/1054, II/271,
 II/990
 b.- ıb I/284

b.- kan I/198
 b.- kan I/1233, I/494, I/709, I/889,
 I/965, II/1093, II/1357, II/137, II/1433,
 II/207, II/480, II/99
 b.- kán I/532, I/533, I/535
 b.- sını I/520
 b.- tı II/381
baxşı: bahşı
 b. II/1006
baxt: baht
 b.+ ındá I/24, II/16
bay: bey
 b.+ din I/658, I/898
bayán: beyan
 b. II/975
bazar: pazar
 b. II/1459, II/349, II/445, II/675
 b.+ da II/908
 b.+ ğa II/1390
 ordo b.+ ğa II/924
bazâr: pazar
 orda b.+ ini I/76
 b.+ iñ I/125
báğda: bağ, bahçe
 b. II/1002
bála: oğul, çocuk
 b.+ m I/240
bálə: oğul, çocuk
 b.+ si I/171
bálə: bela
 b. I/577, I/578, I/708
bár: var

b. I/11, I/1176, I/1432, I/254,
 I/420, I/455, I/484, I/668, I/910, II/1017,
 II/1155, II/1185, II/1188, II/1195,
 II/1226, II/238, II/471, II/545, II/949
 b.+ dir I/56, I/57, I/67
bár -: gitmek, varmak
 b.- sa I/811
 b.- əlməsmiz I/299, I/300
báš: baş, kafa
 b.+ iğa II/275
 b.+ ında I/8, II/9
 b.+ iñnan II/194, II/200,
 II/327
bášlə -: başlamak
 b.- ymiz II/825, II/948
bázar: pazar
 b.+ ğa II/1391
bâğ: bağ, bahçe
 b.+ i bostânin I/77
 b.+ i bostânini I/126
 b.+ ini I/78, I/79
bâğ: bağ, bahçe
 b.+ i bostâni I/19, II/1004
 b.+ ini I/130
bâlə: bela
 b. I/132, I/82, I/86, I/98
bâr: var
 b. I/1059, I/1202, I/1410, I/310,
 I/49, I/515, I/547, I/712, I/713, I/748,
 I/793, I/823, I/926, I/985, II/1049,
 II/1086, II/1089, II/1312, II/146, II/147,
 II/148, II/149, II/17, II/216, II/217,

II/218, II/219, II/280, II/281, II/282,
II/283, II/390, II/391, II/392, II/393,
II/478, II/500, II/517

bār -: gitmek, varmak

b.- ədi I/1184

b.- ərmiz II/71

bāş: baş kafa

b.+ iñnan II/127

bāzar: pazar

b. I/382

b.+ ğa I/162, I/211, I/321, II/1331

orda b.+ ğa I/89

ordo b.+ ğa I/72

bedəv: büyük cins at

b. I/1008, I/1093, I/1330, I/1332,
I/682, I/683, II/1486, II/1488, II/789,
II/873

b.+ gə I/1318, I/1405, I/678, I/703,
I/922, I/982, II/1473

b.+ ni I/1110, I/1195, I/1403,
I/679, I/810, I/815, II/1437, II/430

b.+ nü I/1224, I/1308, I/1310,
I/1314, II/436, II/930

b.+ si I/863, II/1446, II/508, II/511

beg: bey

b. I/6, I/1002, I/1004, I/1010,
I/1026, I/1033, I/1036, I/1047, I/1117,
I/1227, I/1241, I/1259, I/1316, I/1323,
I/1325, I/1401, I/210, I/217, I/224, I/240,
I/242, I/250, I/262, I/269, I/273, I/320,
I/397, I/409, I/413, I/414, I/424, I/493,
I/500, I/540, I/545, I/548, I/597, I/622,

I/631, I/649, I/668, I/693, I/701, I/756,
I/836, I/848, I/902, I/903, I/920, I/935,
I/941, I/943, I/947, I/953, I/958, I/959,
I/971, I/978, I/995, II/6, II/1010, II/1029,
II/1033, II/1048, II/1127, II/1137,
II/1144, II/1166, II/1176, II/1208,
II/1209, II/1228, II/1229, II/1242, II/126,
II/1274, II/1284, II/1297, II/1305,
II/1328, II/1342, II/1361, II/1362,
II/1373, II/1478, II/1482, II/1484,
II/1490, II/1491, II/1495, II/1507, II/183,
II/184, II/191, II/195, II/199, II/201,
II/220, II/234, II/304, II/316, II/328,
II/334, II/366, II/380, II/394, II/407,
II/414, II/415, II/434, II/460, II/473,
II/477, II/486, II/492, II/512, II/825,
II/830, II/841, II/872, II/875, II/877,
II/878, II/934, II/937, II/970, II/977

b.+ di II/1445

b.+ din I/9, I/252, I/256, I/344,
I/411, II/10, II/368, II/64

b.+ lərdən II/164, II/232, II/294,
II/583, II/616, II/648

b.+ ni II/1175

bek: bey

b. I/1334, I/247, I/363, I/402,
I/403, I/404, I/423, I/466, I/526, I/559,
I/603, I/604, I/633, I/639, I/680, I/688,
I/734, I/801, I/828, I/862, I/910, II/1019,
II/1059, II/1085, II/1088, II/1101,
II/1174, II/1261, II/336, II/365, II/466,
II/468, II/905

b.+ kə I/362, II/1136
 b.+ ni I/634, I/637, I/638, II/1020,
 II/1060, II/1100, II/1262
bek: pek, sağlam
 b. I/1126
bel: bel; geçit
 b.+ den I/278
 b.+ din II/814
 b.+ dən I/140, I/141, I/142,
 II/1287, II/1288
 b.+ ge I/1108
 b.+ gə II/811
 b.+ idə I/415, II/171, II/371, II/597
 kəş-kəşləp b.+ im I/517
 b.+ in I/358
 kəş-kəşləp b.+ in I/528, I/529
 kəş-kəştəp b.+ in II/1353
 kəş-kəştəp b.+ in II/1429
 b.+ iñdə I/337, I/368, II/340, II/667
 b.+ lər I/360, I/521, I/534, II/1355,
 II/1431
 b.+ lərgə I/522
 b.+ ləriñni I/1126
belas: tepe, dağın sırtı
 b.+ ni I/482
beles: tepe, dağın sırtı
 b. II/485
 b.+ kə II/486
belən: ile; boyunca
 b. I/1232, I/964
beləs: tepe, dağın sırtı
 b. I/547

b.+ kə I/548
 b.+ ni I/483
bepədər: babasız
 b. II/416
ber -: vermek; fiillere süreklilik
 anlamı katar
 b. II/1146, II/1452, II/1456, II/342
 pata b. I/370, I/375, II/668
 b.- alməymiz I/272
 b.- ay I/146
 b.- beymin II/1187
 b.- di II/1050, II/1083, II/1131,
 II/384
 b.- dim I/240, I/915, II/126, II/199,
 II/261, II/334
 b.- gin I/1137, II/67
 uqlay b.- gin I/617, I/619, I/628
 b.- gəmmən I/233
 b.- gən I/1146, I/1235, I/1346,
 I/200, I/212, I/286, I/34, I/35, I/36, I/37,
 I/38, I/39, I/396, I/40, I/496, I/711, I/891,
 I/894, I/967, II/101, II/1014, II/1056,
 II/1087, II/1090, II/1095, II/113, II/1136,
 II/1165, II/1223, II/1224, II/139, II/1422,
 II/1438, II/1472, II/1522, II/1525, II/178,
 II/209, II/21, II/240, II/27, II/273, II/28,
 II/29, II/30, II/31, II/32, II/362, II/458,
 II/482, II/687, II/701, II/734, II/78, II/79,
 II/979, II/992
 ketə b.- gən I/574, I/706
 sálam b.- gən I/259, I/28, I/322,
 I/350, II/1325

- b.- gəndir II/1030
 b.- ib I/186, II/77
 sálam b.- ib II/306
 ketə b.- ilər I/998
 b.- ip I/91, I/92, II/1046, II/1531
 b.- ipsən II/1074
 b.- iptir II/1311
 alıp b.- iptir II/1304
 b.- mægən I/440, I/441
 b.- məsəñ I/223, II/189, II/322
 b.- məy I/843
 b.- məysən II/419
 alıb b.- məysən II/1117
 b.- sin I/391, I/392, II/1468,
 II/358, II/454, II/683
 b.- səñgiz I/222, II/188, II/249
 b.- səñiz II/321
 b.- ə II/1090
 alıb b.- ə II/1087
 b.- ərmən I/1252, I/225, II/1186,
 II/192, II/254, II/325
 alıp b.- ərmən I/1258
 b.- əsən I/1254, II/418, II/443
 b.- əy I/1246, II/1124
beri: beri, öte karşısı
 b. I/1022, I/1233, I/198, I/284,
 I/494, I/546, I/709, I/889, I/965, II/1012,
 II/1054, II/1093, II/137, II/207, II/271,
 II/381, II/480, II/99, II/990
bermə -: vermemək
 b.- səñ II/250
beş: beş sayı sıfatı
- b. I/1357
bet: yüz, yanak
 b.+ idən I/602
 b.+ imgə I/608
 b.+ iñnən I/614
beynişən: silahsız
 b. I/1192, II/550, II/661, II/669
beyüş: yorgunluk, bitkinlik
 b. I/1299, I/1301, II/1177
beyəcəl: ecelsiz
 b. I/504, I/511, I/561, I/564,
 II/1201, II/1214
bicovap: habersiz
 b. I/271
bil -: bilmək
 b.- di I/1338
 b.- gən I/1014, I/1344, II/1509,
 II/544, II/795
 b.- məysən II/1407
bilən: ile; boyunca
 b. I/1161, I/1162, I/1163, I/1164,
 I/1167, I/1168, I/1169, I/1172, I/1173,
 I/1174, I/245, I/246, I/400, I/401, II/363,
 II/364, II/464, II/465
bimár: hasta
 b. I/595, I/596, II/1173
bimər: hasta
 b. II/1142
bir: belgisiz sıfat
 b. I/1031, I/1059, I/1085, I/1263,
 I/1355, I/1374, I/1439, I/310, I/49, I/515,
 I/683, I/712, I/713, I/729, I/748, I/793,

I/823, I/925, I/926, I/985, II/1017,
II/1153, II/1188, II/1195, II/1312, II/17,
II/475, II/478, II/500, II/503, II/517,
II/545, II/860, II/916, II/949

bir: bir sayı sıfatı

b. birigə I/1269, I/1382

b. I/1021, I/1027, I/1052, I/1081,
I/1091, I/1175, I/1202, I/1203, I/1210,
I/1211, I/1283, I/1317, I/1352, I/1410,
I/1432, I/1448, I/220, I/221, I/251, I/268,
I/293, I/410, I/425, I/426, I/463, I/547,
I/610, I/611, I/65, I/682, I/690, I/741,
I/749, I/948, II/1021, II/1046, II/1047,
II/1048, II/1061, II/1085, II/1088,
II/1102, II/1131, II/1134, II/1136,
II/1137, II/1165, II/1166, II/1184,
II/1187, II/1207, II/1223, II/1224,
II/1230, II/1236, II/1245, II/1247,
II/1298, II/1304, II/1326, II/1338,
II/1358, II/1410, II/1455, II/1492,
II/1496, II/186, II/187, II/237, II/247,
II/248, II/319, II/320, II/367, II/417,
II/484, II/485, II/568, II/628, II/865,
II/866, II/901, II/902, II/959, II/960,
II/994

b.+ i I/1141, I/1149, I/783, II/532,
II/70, II/764, II/81

bir: sadece

b. II/979

biraŭ: birisi

b. II/1031

birdən: birer

b. II/819, II/943

biri: birisi

bir b.+ gə I/1269, I/1382

b.+ si II/1311

birö: birisi

b. II/1040

biröü: birisi

b. II/1114

birəŭ: birisi

b. II/1032, II/1066, II/1067,
II/1071, II/1107, II/1108

biz: biz kişi zamiri

b. I/1127, I/1133, I/1138, I/1142,
I/272, I/299, I/300, I/798, II/1293,
II/1294, II/71

b.+ gə II/1295, II/419

boŭ: dışkı

b.+ ға I/1302

bol -: olmak

b.- bosoñ II/1187

b.- du I/1064, I/1065, I/244, I/399,
I/542, I/698, I/784, I/785, II/802, II/838,
II/843, II/844

b.- dum II/1042, II/1116, II/1187

b.- gan I/1211, II/1135, II/541,
II/542

pəydə b.- gan I/1200

b.- gán II/786, II/787

b.- gən I/1183, II/1416

b.- ğan I/110, I/1150, I/1151,
I/1188, I/499, I/55, I/555, I/556, I/872,
I/879, I/880, I/884, I/885, I/886, II/1011,

II/104, II/106, II/107, II/1154, II/1208,
II/1209, II/1510, II/1519, II/425, II/43,
II/44, II/50, II/525, II/526, II/527, II/546,
II/614, II/642, II/644, II/645, II/646,
II/728, II/729, II/730, II/732, II/780,
II/781, II/782, II/784, II/995

ğayib b.- ğan I/812

pəydə b.- ğan I/1203, II/1314

b.- ğayli II/41, II/48

b.- ğán I/152, I/153, I/180, II/1506,
II/1507, II/533, II/534, II/765, II/766

daxil b.- ğán I/185

b.- ğân I/181

b.- ğon II/1187, II/1512, II/1513,
II/1514, II/82, II/83

b.- madi II/845

b.- mas II/341, II/666

b.- mədi I/1066, I/1067, II/833,
II/929

b.- məs I/338, I/369

b.- məsə I/226, II/193, II/255,
II/326

b.- məydi I/747

b.- om II/1236

b.- sa I/1077, I/1088, I/1204,
I/1212, I/225, II/1397, II/1398

b.- sañ II/1186

b.- so II/192, II/325, II/867

b.- soñ II/1187

b.- sun I/382, I/383, I/524, II/1459,
II/1460, II/349, II/350, II/445, II/446,
II/675, II/676

b.- sə I/1242, II/254

b.- ub I/1299, I/1301, I/187, I/213,
I/525, II/1190, II/1193, II/307, II/507,
II/692, II/694, II/888, II/892

b.- up I/136, I/137, I/323, I/324,
I/544, I/881, I/882, I/93, II/1009, II/114,
II/1177, II/1311, II/1320, II/179, II/241,
II/426, II/577, II/607, II/609, II/613,
II/635, II/637, II/641, II/719, II/721,
II/725, II/726, II/771, II/773, II/777,
II/778

b.- upmən I/1277, I/1286, I/1389,
I/1397, II/952, II/953

b.- upsən I/775, I/776

b.- uptur I/1221, I/1229, I/1230,
I/753

ğayıp b.- uptur I/715, I/721, I/722,
I/726

b.- uşub II/853

b.- ədi I/43, I/469, I/527, I/986,
II/129, II/1330, II/151, II/202, II/221,
II/264, II/285, II/35, II/555, II/588,
II/621, II/654

b.- ər I/175, I/176

b.- ərmiş II/1296

b.- ərmiş I/509, II/1258, II/1259

b.- əyin I/975, I/977

b.- əyli II/1293, II/1294

bolsá: ise

b. II/416

bolə: bela

b. I/316

borán: boran
 b. II/491, II/493, II/494, II/495,
 II/497, II/498, II/501, II/882, II/889

bostân: bahçe
 bâği b.+ i I/19, II/1004
 bâği b.+ in I/77
 bâği b.+ ini I/126

boston: bahçe
 bâği b.+ i II/1163

bour: bağır
 b.+ u I/448, I/472

boz: boz, gri
 b. I/1165, I/1170, II/111, II/1190,
 II/1193, II/1320, II/176, II/570

bö:rü: kurt
 b. I/1001, I/1003, I/1320, I/1322,
 I/1324, II/1481, II/1483

bökrə -: kükremek
 b.- di I/991, II/538, II/93

bökürə -: kükremek
 b.- di I/1158, I/789

böl -: bölmek, parçalamak
 b.- göndöy I/1322
 b.- gəndəy I/1003, II/1483
 b.- ədi I/1004, I/1323, II/1484

bu: bu işaret zamiri
 b. I/1015, I/1017, I/1053, I/132,
 I/1339, I/1341, I/1433, I/33, I/500, I/507,
 I/543, I/548, I/562, I/577, I/578, I/708,
 I/82, I/856, I/859, I/86, I/863, I/934,
 I/938, I/944, I/946, II/1036, II/1072,
 II/1111, II/1174, II/1200, II/1227,

II/1446, II/1515, II/1517, II/26, II/486,
 II/494, II/495, II/508, II/511, II/796,
 II/798

bu:ra: buğra
 b. I/877, II/580, II/611, II/640,
 II/696, II/698, II/724, II/776

bugün: bugün, içinde bulunan
 gün
 b.+ kü II/331

buğu: ceylan
 b.+ su II/147, II/218, II/282, II/391

buğa: boğa
 b.+ deg I/876, II/579, II/639,
 II/723, II/775

bul: bu işaret zamiri
 b. I/1054, I/1253, I/1257, I/452,
 I/476, I/613, I/806, I/869, II/1228,
 II/1229, II/1251, II/1257, II/1442, II/574,
 II/604, II/632, II/663, II/689, II/716,
 II/768, II/904

bular: bunlar
 b. I/60

bulbul: bülbül
 b.+ lari II/1162
 b.+ lări I/18, II/1003
 b.+ um I/331, II/313, II/411

bultulla -: deprenmek
 b.- b I/452, I/476

burç: köşe
 b.+ un II/1401, II/1405

busurman: Müslüman
 b. II/1272

- busurmán:** müslüman
b. I/1368, I/236, I/237, I/266, I/422, I/667, I/912, I/913, I/975, I/977, I/981, II/1258, II/1293, II/1294, II/1301
- but:** ayak
b.+ uda I/248, I/405, II/1498, II/1503, II/467
- buyak:** bu taraf
b.+ tan II/630
- buyağ:** bu taraf
b.+ tan II/571, II/572, II/574, II/602, II/604, II/632, II/663, II/689, II/716, II/768
b.+ tın I/869
- bûl -:** olmak
b.- du I/690, I/691
b.- ub I/874
b.- uptur I/307, I/309
- bügün:** bugün
b. I/27, I/445, I/446, I/470, I/509, I/726, I/738, I/753, I/798, I/803, I/804, II/1505, II/20, II/239, II/524
b.+ kü II/123, II/196, II/257
- büldər:** bülder
b. I/337, I/368, II/340, II/667
- büskün:** öbür gün
b. I/627
- büt -:** bitmek, yetişmek
b.- kən I/246, I/401, II/364, II/465
- büyrö -:** çevirmək
b. I/1359
- bə:çəğar:** yaman
b. I/543
- bəci:** haraç
b. I/4, II/4
- bəla:** bela
b. I/795
- bəlá:** bela
b. II/876
- bələ:** bela
b. I/1207, I/206
- bələ::** bela
b. II/1197
- bənd:** köle
b.+ i II/1091
b.+ ini II/1074
- bəndi:** mahkûm
b. I/1207, I/1211, I/1242
b.+ si I/1202, II/1049
- bəşlə -:** başlamak
b.- ymiz II/1361, II/1362
- bəy:** bey
b.+ lár II/15
b.+ lər I/23
- bəyán:** beyan
b. I/659, I/660, I/899, I/900, I/901, II/967, II/968, II/969
- bəylə -:** bağlamak
b. I/1126
b.- ngən II/941
b.- nsin I/387, II/1464, II/354, II/450, II/679
- Balkiván:** yer adı
b. I/238, I/267, I/283

Balkıvan: yer adı b.+ ın II/831 b.+ in II/103, II/72, II/840 Balxıvan: yer adı b.+ in II/442 Bektaş: kişi adı b. II/559, II/584, II/592, II/617, II/625, II/649, II/657 Bo:z: yer adı b. II/1366 Bulbul: kişi adı b. I/1131, I/343, I/345, II/1347, II/63 Bulbulxan: kişi adı b. II/1415, II/1416, II/1417, II/1419, II/1436 Bulbulxán: kişi adı b. I/101, I/1132, I/1134, I/1143, I/156, I/347, I/64, II/73, II/74 b.+ ni I/63 Bulbulxân: kişi adı b. I/81, I/97 Bəlágərdən: özel ad b. I/388, II/1465, II/355, II/451, II/680 caa -: yağmak c.- dırğan II/1526 cabdığ: silah carağ c. I/36, I/40, II/29 carağ c.+ ım I/306 cabır: şiddet c. I/464	caķşıraq: daha iyi c.+ ın II/1146 cal: yeke c.+ ı I/479 calğız: tek, yalnız c. I/394, II/1115, II/1470, II/360, II/456, II/685, II/803 caltırañ: parlak c. I/872, II/577, II/607, II/635, II/692, II/719, II/771 caman: çok, aşırı c. I/1262, I/1373 cambaş: kalçanın yan tarafı c.+ mda I/148, I/66 can: can, sevgi sözü c. I/335, II/820 can -: sökülme; yanmak; geri dönme c.- ğan I/1431, I/871, I/919, I/924, I/984, II/1275, II/1530, II/433, II/459, II/576, II/606, II/634, II/691, II/718 c.- ğan II/770 cana: yine c. I/816 cañğı: az önceki c. II/1236, II/1304 car: yar, uçurum c.+ dın I/448, I/472 carağ: silah c. cabdığ I/36, I/40, II/29 c. cabdığım I/306

carqıllə -: parlamak

c.- ydi I/408, II/1494, II/1501,
II/1502

cat -: yatmak

c.- adi II/1247, II/959, II/960

c.- ar I/595, I/596, II/1142, II/1173

c.- ay I/519

c.- iptir II/1236

c.- kán I/531, I/588, I/589, I/590,
I/599, I/600, I/643, I/644, I/645, II/1376,
II/815, II/946

oqub c.- kán I/1062

c.- ədi I/584, II/872

cay: yer

c.+ idan II/1215

cán: can

c.+ im II/1221

cáy: yer

c.+ idan I/674

câz -: yazmak

c.- ildi I/447

c.- ılgin I/445, I/446

c.- ildi I/470, I/471

cən: can

c. I/1071, I/1372, I/972, I/973,
II/212

cənə: yine

c. I/1265, II/437, c. I/1196,
I/1225, I/1281, I/1311, I/1312, I/1377,
I/1378, I/1392, I/1404, I/692, II/120,
II/38, II/827

cəñgəl: kanca

c.+ də I/484, II/376

ce -: yemek

c.- gən I/1274, I/1386

celek: bayrak

c. I/417, II/373

cem: yem

c. I/509

cemə kıl -: hakaret etmek

b. kılməy I/1051

ceñ: yen

c.+ i I/591, II/1138, II/1168

cer: yer

c.+ den I/583

c.+ di I/867

c.+ dəgi I/1186, I/1190, I/558

c.+ dən I/166, I/169

c.+ gá II/850

c.+ gə I/1100, I/1101, I/514, I/519,
I/520, I/531, I/532, I/533, I/535, I/563,
I/647, I/772, I/778, II/1023, II/1063,
II/1104, II/1357, II/1433, II/162, II/231,
II/296, II/932

c.+ i II/1272

c.+ im I/665, I/909

c.+ ler I/119, I/879, I/880

c.+ lər I/61, I/62

c.+ ni I/118, I/60

cesir: dul

c. II/1371

c.+ gə II/1475

c.+ ni II/1479

cet -: ulaşmak, varmak; yetmek

c.- ib I/1031, I/1143, I/1214, I/211,
I/321, I/548, I/580, I/720, I/723, I/841,
I/89, I/931, II/1061, II/1276, II/1389,
II/1390, II/1391, II/1475, II/438, II/917

cükürüb c.- ib I/160

cükürüp c.- ib I/159, I/195

əydəb c.- ib II/305

əydəp c.- ib II/1474

c.- ip II/486, II/924

c.- kirkən I/362, I/816, II/437

c.- kən I/1081, I/1091, I/1132,
I/1197, I/1198, I/1206, I/1226, I/1315,
I/585, I/678, I/870, II/1102, II/1331,
II/540, II/552, II/553, II/575, II/605,
II/633, II/690, II/717, II/74, II/769,
II/785, II/818, II/956

cükürüp c.- kən I/347

əydəp c.- kən I/257

c.- kəndə I/1433

c.- məsə I/1045

c.- sə II/871, II/957

c.- ti II/1021

cetek: birinin yönetiminde olma

c. uradı II/619

c. uradı I/1037, II/586, II/651,
II/704, II/738

c. urğan I/355

ceti: yedi sayı sıfatı

c. I/355, II/1350, II/1426

cetkir -: ulaştırmak

c.- di II/1084

c.- gən I/1196, I/1225, I/1265,
I/1281, I/1311, I/1312, I/1378, I/1392,
I/1404, II/1047, II/1359, II/1365, II/431

c.- tkən I/1377

cetəg: birinin yönetiminde olma

c. urğan II/1350

cetək: birinin yönetiminde olma

c. urdurub I/1041

c. urğan II/1426

c. urub I/361, II/1436

cığ -: çıkmak

c.- alməydi I/576, I/707

cığ -: yığmak

c.- dırıb II/1006

cığadəyli: taçlı

c. I/42, II/34, II/40, II/46,
II/836

c.+ m I/290, II/829

cıgıl -: yıkılmak, düşmek

c.- məs II/1434

cıgla -: ağlamak

c.- gən II/1062, II/1064, II/1103,
II/1105, II/565

c.- ydı II/937

c.- ydi I/1099, I/1117, I/1121,
I/513, I/771, I/777, II/1022, II/1024,
II/161, II/163, II/230, II/295, II/822,

II/823, II/849, II/926, II/931, II/934,
II/939

cıǵla -: ağlamak

c.- ydi II/805, II/806

cıkıl -: yıkılmak, düşmek

c.- di I/1301

cıq: dolu, ağzına kadar

c. II/744

cıq -: yıkmak, devirmek

c.- ılməs I/537

cıqıl -: yıkılmak, düşmek

c.- gan I/1299

c.- ǵan II/1177

c.- ıp II/1266

cıl: yıl

c. II/50

cıldız: yıldız

c. I/1153, I/46, I/490, I/571,

II/133, II/85, II/86

cılǵa: dere

c. II/854

c.+ dan II/857

c.+ ǵa I/1355, II/854

cıt: koku

c.+ ımı II/1440

ciber -: göndermek; tezlik bildiren
yardımcı fiil

c.- gen II/1531

ırǵıtıp c.- ıp II/1236

cigit: yiğit

c. I/973, I/974, II/1212, II/1213,

II/1255, II/1256, II/1269, II/1270,

II/1291, II/1292, II/1364, II/837, II/838,
II/959, II/960, II/962, II/963, II/984,
II/985

c.+ lər I/594, II/1141, II/1172,

II/839

cıǵadəyli: taçlı

c. I/26, II/19, II/870, II/894,

II/896, II/922

c.+ m II/881

cın: cin; uyanık

c. I/615, I/616, I/618

cit -: yitmek, yok olmak

c.- iptir II/848, II/928

coq: yok

c. I/1207, I/673, II/1038, II/1039,

II/1070, II/1071, II/1076, II/1113,

II/1114, II/1187, II/1197, II/506, II/887,

II/971

c.+ tur I/1096, I/226, II/193,

II/255, II/326

col: yol

c. cürdü II/470

c. cürgən I/489

c. I/1079, I/1080, I/1090, I/1406,

I/1438, I/245, I/400, I/428, I/429, I/493,

I/820, I/925, II/1206, II/136, II/206,

II/269, II/270, II/363, II/380, II/464,

II/509, II/98, II/989

c.+ ǵo salıp II/1531

c.+ idə I/418, I/419

c.+ lər I/846

c.+ uda II/374

- colbors:** kaplan
c.+ u II/149, II/219, II/283, II/393
- cora:** yorga
c. I/305, I/35, II/28
- cou:** düşman
c.+ gə I/440, I/441
- cönö -:** yönəlmək, gitmək
c.- yt II/1272
- cöülə -:** iteklemək; sataşmaq
c.- şkən I/877, II/580, II/611, II/640, II/696, II/698, II/724, II/776
- cu: -:** yıkamak
c.- durğan I/964
- cu:dur -:** yıkatmaq
c.- ğan I/1232
- cul -:** koparmak
c.- ğan II/1265
c.- up al II/1236
c.- up II/1236
c.- uptur I/1268, I/1288, I/1381
- curt:** halk
c.+ i I/24, II/16
c.+ idin I/5, II/5
- cut -:** yutmaq
c.- tu I/1395
c.- ub I/1284
- cuvan:** yeni evlenmiş genç kadın;
boşanmış genç kadın
c. I/1345, I/893, II/1521, II/700, II/733
- cüdə:** bir güzel, adamakıllı
c. I/193
- cügər -:** göndərmək
c.- masa I/174
c.- sin I/173
- cük:** yük
c. I/1361
- cükkər -:** koşmaq
c.- gən I/862
- cükür -:** koşmaq
c.- gən I/763, II/484
c.- üb cetib I/160
c.- üb ketkən II/1419
c.- üb I/1081, I/1091, I/1132, I/1143, II/1061, II/1102, II/74
c.- üp cetib I/159, I/195
c.- üp cetkən I/347
c.- üp II/1021
- cür -:** yürümək
c. I/1415, I/1417, I/670, I/671, II/807
c.- dü II/1206
col c.- dü II/470
c.- gön II/1187
c.- gən I/1080, I/1090, I/1406, I/1438, I/245, I/400, I/428, I/429, I/493, I/820, I/925, II/136, II/206, II/269, II/270, II/363, II/380, II/464, II/509, II/98, II/989
col c.- gən I/489
c.- gənmən II/1402, II/1406
c.- üp I/1079
c.- ər I/48
c.- əsilar I/1023

- cüz:** yüz sayı sıfatı
c. I/1357
- cəllət:** cellat
c. I/184, I/185, I/194, I/195, I/258, I/268
- c.+ kə I/233
c.+ lər I/190, I/263, I/280
c.+ tərgə I/279
- cən:** can
c. I/1072, I/1113, I/1256, I/1261, I/1276, I/1278, I/1388, I/1398, I/1411, I/218, I/229, I/328, I/334, I/364, I/549, I/550, II/1026, II/1034, II/1065, II/1068, II/1106, II/1109, II/1145, II/1212, II/1255, II/1269, II/1270, II/1291, II/1306, II/1367, II/1368, II/1386, II/142, II/143, II/1450, II/213, II/276, II/277, II/311, II/317, II/324, II/329, II/339, II/386, II/387, II/439, II/487, II/488, II/664, II/801, II/861, II/862, II/944, II/962, II/984
- c.+ i I/418, I/419, II/1236, II/374
c.+ im II/496
c.+ in II/1092, II/1385, II/1447
- cəndər:** canlı
c.+ lər I/109, I/54
- cənə:** yine
c. I/1196, I/1225, I/1281, I/1311, I/1312, I/1377, I/1378, I/1392, I/1404, I/692, II/120, II/38, II/827
- cəñgəl:** kanca
c.+ də I/484, II/376
- cəşil:** yeşil
c. II/498
- cəşər:** yaşında
c. I/1060, I/1078, I/1089, I/1180, II/662, II/753
- c.+ dan I/1139, II/530, II/68, II/762
c.+ dən I/1147
c.+ gə I/1140, I/1148
- cəy:** yer, mekân
c.+ idən I/258, I/349, I/714, II/1254, II/1421
- cəy -:** yaymak, sermek
c.- gin I/1024
c.- gən I/1025
- cəy:** yer
c.+ idan II/1324
c.+ inən II/1181
- cəz -:** yazmak
c.- ildi I/471
- Ceñgəl:** yer adı
c.+ də I/254
- Cigádar:** kişi adı, taç sahibi
c. I/1083, I/1084, I/1102, I/1122, I/1222, I/1304, I/1313, I/1321, I/794, I/796, I/813, I/826, I/829, I/842, I/855, I/860, I/866, I/896, I/914, I/929, I/930, I/940, I/945, I/954, I/969, I/970, I/996
- c.+ dın I/170
- Cunus:** kişi adı
c. Zor I/1118, II/935
c. II/1311, II/1316, II/1321, II/1329

Cusub: kişi adı

c. I/1166, II/112, II/118, II/120, II/126, II/128, II/136, II/150, II/159, II/166, II/414, II/415, II/569, II/571, II/572, II/858

çad: apış

ç.+ ı I/455

çadı -: koymak

ç.- ptır I/1269, I/1382

çadır: çadır, taşınabilir barınak

ç. II/105

ç.+ din I/576

ç.+ ga I/729

ç.+ gə I/719, I/720

çaķır -: çağırmaq

ç.- dı II/837

ç.- ğan II/1377, II/1380, II/1415

ç.- ğán I/158, I/184

ç.- ib I/704

çaķır -: çağırmaq

ç.- ib I/572

çal -: basmaq, kaplamak

ç.- di I/787

ç.- ğan I/1156, I/989, II/536

ç.- ğán II/91

ç.- ıb I/1395

ç.- íb I/1283

çalma: kement

ç. I/1032, I/1033

çap -: vurmaq; at koşturmaq

ç.- ıb alıptır I/867

ç.- kanda I/464

ç.- sa I/439

ç.- ədi I/1291

çar: dört

ç. I/1073, I/455, II/67, II/863

çari: dört yaşında olan

ç. I/675

çadır: çadır, taşınabilir barınak

ç. I/1187, I/716, I/744

ç.+ a I/585

ç.+ din I/586, I/707, I/717, I/718, I/745

ç.+ dən I/648, I/653

ç.+ gə I/741

ç.+ ğa I/580, I/716, I/723, I/744

ç.+ lar I/1349

çadır -: çadır, taşınabilir barınak

ç.- dən I/641

çadır: çadır, taşınabilir barınak

ç. I/554

çaķır -: çağırmaq

ç. I/151

çık -: çıkmak

ç.- at II/1272

ç.- dı II/141, II/211, II/275, II/385

ç.- ıb I/677

ç.- íb II/66, II/75

çık -: çıkmak

ķoldən ç.- ardim I/696

ç.- ar I/1068, II/562
 ç.- ıb I/1030, II/1383
 ç.- ıb I/1069, I/1070, I/1135,
 I/1144, I/1181, II/860
 ç.- kan I/1166, I/1171, I/1177,
 I/1178, I/603, I/604, I/864, II/1253,
 II/1283, II/559, II/571, II/572, II/592,
 II/602, II/625, II/630, II/657, II/663,
 II/710, II/714
 ç.- kanda II/1187
 ç.- kın I/641, I/648
 ç.- məpmən II/57
 ç.- məsmən I/653
 ç.- məydi II/913
 ç.- sa II/1236
çıkar -: çıkarmak
 ç.- çi II/1338, II/1410
 ç.- ğan II/1339, II/1411
çımın: sinek
 ç. I/1302
çınar: çınar ağacı
 ç. I/1068, I/1069, I/1181, I/1267,
 I/1268, I/1287, I/1288, I/1291, I/1380,
 I/1381, II/1311, II/471, II/472
çırağ: meşale
 şam ç.+ tán II/1157
çırkıra -: acı acı ağlamak
 ç.- b I/531
 ç.- p I/519
çıt: koku
 ç.+ ın II/510
çik -: çıkmak

ç.- məpmən II/54
çiltən: evliya
 ç. I/208, I/318, I/393, II/1469,
 II/301, II/359, II/455, II/684, II/707
çinar: çınar ağacı
 ç. I/1070, II/1313, II/1322,
 II/1323
çirək: meşale
 şam ç.+ tan II/1232, II/1249,
 II/1250, II/998
 şam ç.+ tán I/13
çirəy: surat, yüz
 ç.+ lări I/85
 ç.+ ləriñ I/100
çirəylik: güzel
 ç. I/957
çoñ: büyük
 ç. I/456
çök -: çökmək
 ç.- ər I/480
çöl: çöl, sahra
 ç. I/393, II/1469, II/359, II/455,
 II/684
 ç.+ gə I/431, I/432
 ç.+ lərdə II/1200
 ç.+ lərgə II/503, II/884, II/891
 ç.+ lərnı I/650
çöp: ot
 ç.+ tən I/1186, I/1190, I/558
çövrülə -: çevrelemek
 ç.- di II/1384, II/1448
çəç -: saçmak

ç.- ildi I/450, I/474
 ç.- sin I/386, II/1462, II/352,
 II/448
çəmən: gül, çiçek bahçesi
 ç.+ dəki I/331, II/313, II/411
çəngəl: pençe, el
 ç. I/875, II/774
 çəngəlmə ç. I/874
 ç.+ mə çəngəl I/874
çəngəl: pençe, el
 ç. II/609, II/610, II/637, II/638,
 II/694, II/695, II/722
 çəngəlmə ç. II/721, II/773
 ç.+ ma II/694
 ç.+ mə çəngəl II/721, II/773
 ç.+ mə II/609, II/637
çər: dört
 ç. tərəb I/551, II/1369, II/144,
 II/278, II/388
 ç. tərəp II/489
 ç. I/1137, I/1146, I/280, II/214,
 II/77, II/78, II/79
çərəyla: kalın deri veya metaldan
 yapılmış zırh
 ç.+ ni I/1071, II/142, II/212,
 II/861
çərəylə: kalın deri veya metaldan
 yapılmış zırh
 ç.+ ni I/549, II/1367, II/276,
 II/386, II/487
çəş: öğle

ç. I/1019, I/1236, I/1347, I/892,
 I/968, II/1015, II/102, II/1051, II/1057,
 II/1096, II/1098, II/140, II/1520, II/165,
 II/210, II/233, II/274, II/297, II/406,
 II/582, II/615, II/647, II/699, II/735,
 II/993
çəy: çay
 ç.+ lər I/1348
çəypə -: sallamak; büyümek
 ç.- lip I/675
Çəmbıl: yer adı
 ç. I/1108, II/811, II/814
 ç.+ din I/1166, I/1171, I/1177,
 I/1178
 ç.+ gə II/459
 ç.+ ga I/924, I/984, II/1389,
 II/433, II/807, II/809, II/920
Çəmbılbel: yer adı
 ç.+ din II/908
 ç.+ gə II/1365, II/1480, II/923
Çəmbul: yer adı
 ç.+ ga II/1311
Çəmbıl: yer adı
 ç.+ gá I/670, I/671
dağı: da, de
 d. II/1187
dali: sırt
 d. I/461
dar: darağacı
 d. I/1203, I/1210
 d.+ ga I/192, I/197, I/234
 d.+ ini I/1208

- darbaza:** kale kapısı
 d.+ nın II/1225
 d.+ ñni I/150, I/68
 d.+ si II/1156
- darbazá:** kale kapısı
 d.+ nin I/47
 d.+ sını I/157
 d.+ sini I/88
- darbâza:** kale kapısı
 d.+ ñni I/122
- darvaza:** kale kapısı
 d.+ si I/12, II/997
 d.+ sini II/1246
- daryá:** nehir
 d. I/291, I/295, I/296
- darək:** haber, adres
 d.+ i II/845
- daxil:** dahil
 d. bolgán I/185
 d. I/499, II/1135, II/1154,
 II/1208, II/1209, II/1416, II/838, II/995
- dábil:** davul
 d.+ i I/408
- dâbil:** davul
 d.+ i II/1494, II/1501, II/1502
- de -:** demek
 d.- b I/1117, I/1121, I/184, I/572,
 I/704, II/1024, II/1415, II/163, II/493,
 II/686, II/837, II/937, II/939
 d.- di II/1187, II/335
 d.- dilər II/1497
 d.- dim II/1187
- d.- gen II/1304
 d.- gən I/1272, I/189, I/216,
 I/261, I/31, I/32, I/327, I/96, II/117,
 II/1182, II/1337, II/1409, II/182, II/24,
 II/244, II/25, II/310, II/566, II/714,
 II/741
 d.- məydi II/817, II/942
 d.- p I/1290, I/158, I/395, I/771,
 I/999, II/1064, II/1105, II/1304, II/1311,
 II/1377, II/1380, II/1471, II/361, II/457,
 II/497, II/754, II/808, II/934
 d.- ptir II/1236, II/1311
 d.- se II/1187
 d.- sə I/1201, I/206, I/316,
 II/1075, II/1076, II/1079, II/1119,
 II/1148, II/504, II/505, II/506
 d.- səm II/1128, II/885, II/886,
 II/887
 d.- yalmaydi II/751
 d.- ydi I/1022, I/1077, I/1088,
 I/1104, I/1193, I/1194, I/1204, I/1212,
 I/1223, I/1263, I/1279, I/1307, I/1309,
 I/132, I/1374, I/1390, I/1399, I/1400,
 I/1402, I/1412, I/1415, I/1417, I/1423,
 I/1425, I/203, I/204, I/227, I/228, I/241,
 I/311, I/314, I/333, I/346, I/353, I/468,
 I/568, I/569, I/577, I/578, I/608, I/64,
 I/681, I/697, I/708, I/762, I/781, I/782,
 I/795, I/809, I/814, I/82, I/840, I/856,
 I/859, I/86, I/917, I/932, I/934, I/938,
 I/944, I/946, I/950, I/98, II/1044,
 II/1081, II/1130, II/1146, II/1150, II/119,

II/1218, II/1230, II/1263, II/127, II/1271,
II/1308, II/1309, II/1310, II/1319,
II/1348,

II/1379, II/1387, II/1394,
II/1414, II/1418, II/1424, II/168, II/194,
II/200, II/236, II/260, II/262, II/300,
II/315, II/327, II/338, II/396, II/413,
II/429, II/435, II/496, II/529, II/551,
II/557, II/590, II/594, II/623, II/627,
II/655, II/659, II/706, II/712, II/742,
II/744, II/746, II/804, II/821, II/867,
II/876, II/900, II/912, II/913, II/986

d.- ydî I/339

d.- ymæn I/122, I/1418, I/1420,
I/147, I/150, I/151, I/640, I/68, II/897,
II/898

d.- yt II/1272

d.- en II/1272

depsə -: basmak

d.- sə I/118, I/60

dıg: ışıq

d. I/1235, I/200, I/286, I/496,
I/711, I/891, I/967, II/101, II/1014,
II/1056, II/1095, II/139, II/1506, II/1507,
II/209, II/273, II/384, II/482, II/992

dile -: dilemek

d.- r I/911

diləvâr: dilaver

d. I/1026, I/1316, I/250, I/409,
I/413, I/414, I/424, I/540, I/947, II/1297,
II/1491, II/1495, II/366

dön: tepe, yamaçları yatık yer

d. I/879, I/880

döş: döş, göğüs, sine

d.+ üñnü I/1245, I/145, II/1123

döşö -: döşemek

d.- p II/1531

döü: dev

d. II/1272, II/1311, II/1314,
II/1324

d.+ dü II/1304, II/1364

d.+ gə II/1359, II/1363, II/1525

d.+ lər II/1282

d.+ lərgə II/1289

d.+ lərni II/1299

d.+ sü II/1272, II/1290

d.+ sügö II/1311

döv: dev

d.+ lərdin II/730, II/782

dövlət: devlet

d. II/164, II/232, II/294, II/583,
II/616, II/648

d.+ i I/1116, I/329

d.+ im I/308

d.+ iñdə II/1036, II/1072, II/1111

d.+ tə I/613

duşman: düşman

d. I/387, II/1464, II/354, II/450

duşmán: düşman

d.+ iñ I/1253

dünüyə: dünya

d.+ nin II/1401, II/1405

dürbün: dürbün, bakaç

d. saldi II/278

d. salġan II/1369
 d. salġán I/551
 d. salíb II/1370, II/279, II/389,
 II/490
 d. salíb I/552, II/144, II/145
 d. salsa II/388
 d. I/1071, I/1072, I/1073, I/1074,
 I/1182, I/549, I/550, II/1367, II/1368,
 II/1375, II/142, II/143, II/212, II/213,
 II/214, II/215, II/276, II/277, II/386,
 II/387, II/487, II/488, II/489, II/861,
 II/862, II/863, II/864
düşman: düşman
 d. II/679
düşmán: düşman
 d.+ ım I/1257
də -: demek
 d.- gəndə II/561
dərd: dert
 d.+ ingə II/454
 d.+ iñgə I/391, I/392, II/1468,
 II/358, II/683
dəri: ilaç
 d. I/1231, I/963
dərmən: derman
 d. I/391, I/392, II/1468, II/358,
 II/454, II/683
dəryə: nehir
 d. I/372, I/498
 d.+ dən I/546
 d.+ gə I/507
 d.+ ni I/500

dərə: nehir
 d.+ deg I/455
dərək: haber, adres
 d.+ i I/1066, I/1067, I/747,
 II/833, II/929
dəş: ova
 d. I/854
 d.+ lərni I/651
 d.+ tə I/1054, II/802, II/865
dəşt: ova
 d.+ idən I/297
 d.+ igə I/497
dəşti: ova
 d.+ dən I/371
dəv: dev
 d. II/1179
 d.+ lərdin I/886, II/1514, II/646
dəxil: dahil
 d. II/104
Daut: kişi adı
 d. I/390, II/682
 d.+ tun II/1467
Davud: kişi adı
 d. II/357, II/453
Dü:vez: kişi adı
 d. II/1016, II/1018, II/1019,
 II/1020, II/1025, II/1043, II/1052,
 II/1053, II/1058, II/1059, II/1060,
 II/1097, II/1099, II/1100, II/1101,
 II/1118, II/1147, II/1178, II/1189,
 II/1302, II/1303, II/1304, II/1363,
 II/1457, II/1472, II/1524, II/1527,

II/1530, II/1531, II/948, II/950, II/951,
II/961

Dürvez: kişi adı

d. II/1078

e: hey, ey

e. ıalğın I/629, I/630, II/476

e. I/1000, I/1020, I/1021, I/1031,
I/1053, I/1054, I/1082, I/1084, I/1092,
I/1105, I/1107, I/1108, I/1125, I/113,
I/1220, I/1227, I/1239, I/1240, I/1272,
I/1273, I/1274, I/1283, I/1284, I/1289,
I/1313, I/1319, I/1353, I/1355, I/1386,
I/1395, I/1409, I/1431, I/1436, I/1447,
I/1449, I/161, I/315, I/464, I/522, I/539,
I/544, I/573, I/58, I/581, I/582, I/587,
I/609, I/63, I/64, I/699, I/700, I/705,
I/740, I/766, I/773, I/794, I/817, I/821,
I/822, I/860, I/918, I/927, I/986, II/1007,
II/1050, II/1087, II/1133, II/1152,
II/1182, II/1243, II/1253, II/1265,
II/1299, II/1302, II/1303, II/1366,
II/1376, II/1438, II/1445, II/1528, II/304,
II/432, II/501, II/559, II/592, II/625,
II/657, II/663, II/710, II/755, II/811,
II/860, II/874, II/882, II/889, II/904,
II/923, II/988

eç: hiç

e. I/717, I/718, II/857

eç kim: kimse

e. II/1038, II/1039, II/1070

edi: ek fiil, hikâye kipi oluşturur

e. I/348, I/49, I/614, I/907,
II/1073

eer: eyer

e. I/36, I/40

eer: eğer

e. II/29

egə: sahip

e.+ si I/1096, I/393, I/458,
II/1469, II/174, II/359, II/455, II/600,
II/684

e.+ sin I/440, I/441

e.+ siz I/847

egər: eğer

e. I/407, II/1493, II/1500

eken: ek fiil, rivayet kipi oluşturur

e. II/1187, II/1236, II/1304,
II/1531

eki: iki sayı sıfatı

e. I/1075, I/1163, I/1164, I/1169,
I/1174, I/138, I/139, I/154, I/155, I/182,
I/183, I/379, I/463, I/691, I/763, I/807,
I/819, II/1011, II/1083,

II/1084, II/1143, II/1167,
II/1179, II/1241, II/1311, II/1314,
II/1324, II/135, II/1359, II/346, II/379,
II/427, II/428, II/518, II/672, II/853,
II/97

ekiden: ikişer

e. II/853

ekən: ek fiil, rivayet kipi oluşturur

e. I/167, I/170, I/662, I/830,
I/905, I/957, II/1049, II/1086, II/1089,
II/1328, II/1342, II/146, II/147, II/148,
II/149, II/216, II/217, II/218, II/219,
II/280, II/281, II/282, II/283, II/390,
II/391, II/392, II/393, II/404, II/493,
II/497, II/

e.- silər I/607

el: halk

e.+ gə I/430

e.+ imni II/55

emi: şimdi

e. II/1531

eməs: değil

e.+ tay II/749

enağar: anaç

e. I/1048, I/1247, I/1248, I/1418,
I/1420, I/147, I/606, I/640, I/655, I/751,
I/837, II/1395, II/897

endi: şimdi

e. I/1423, I/641, I/648, I/831,
I/832, I/833, I/834, I/835, I/839, II/1216,
II/1217, II/1218, II/750, II/914, II/915

ene: ana, anne

e.+ m II/1304

enə: ana, anne

e. sütünin I/916

e.+ m I/907

e.+ ĩni I/901

e.+ sin I/2, II/2

er: her

e. I/1158

erdi: ek fiil, hikâye kipi oluşturur

e. I/48, II/1420

ergi -: ürkmek

e.- p II/156, II/226, II/290

erik -: sıkılmak

e.- ip II/1042, II/1116

erkə: şımarık; gözde

e. I/797, I/802

erkəi: şımarık; gözde

e. I/725, I/728, I/740, I/752,

I/774

erkən: özgür

e. I/308

ermən: Ermeni

e. I/907

ertasi: ertesi gün

e. II/140

ertə: erken; sabah

e. I/626, I/739

ertəsi: ertesi gün

e. I/1019, I/1236, I/1347, I/892,
I/968, II/1015, II/102, II/1051, II/1057,
II/1096, II/1098, II/1520, II/165, II/210,
II/233, II/274, II/297, II/406, II/582,
II/615, II/647, II/699, II/735, II/993

esid -: işitmek

e. I/305, I/306, I/307, I/308,
I/309

esə: kat

e. II/1011

esəp: hesap

e.+ in I/1014, I/1338, I/1344,
II/1509, II/544, II/795

eş -: örmek, yapmak

e.- məy I/843

eşek: eşek, binek hayvanı

e.+ igə I/1353, I/1361

eşik: kapı

e.+ dən II/1178

e.+ ini I/581, I/582, I/587

e.+ ke II/1236

e.+ kə II/1047, II/1084

e.+ ni II/1048, II/1085, II/1088,
II/1137, II/1166, II/1228, II/1229

e.+ ti II/1236

eşək: eşek, binek hayvanı

e. I/1280, I/1391, I/1393

e.+ i I/1434

etək: etek

e.+ ini II/1205, II/1243

ey: hey, ey

e. I/205

Eran: İran

e.+ nıñ I/486, II/378

e.+ nin I/253

e.+ niñ I/412

fata: hançer

f. I/337, I/368, II/340

fayida: fayda

f.+ n I/673

galbır: kalbur

g. I/1245

gambar: peygamber

g. I/209, I/319, II/302, II/708

gayıp: kayıp

g. I/1120, II/1027, II/925, II/938

gemə: gemi

g.+ deg I/456

gez -: dolaşmak

g.- dim I/650, I/651

gılıç: kılıç, çelikten silah

g.+ tar I/873, II/578, II/608,
II/636, II/693, II/720, II/772

girəv: şah damarı

g.+ lər I/137, I/153, I/181, II/426

goufar: mücevher

g.+ i I/13, II/1157, II/998

göbüg: köpük

g.+ ü I/450, I/474

gölvör: çuval

g.+ dün I/1356, I/1440

g.+ gə I/1358

gölvər: çuval

g.+ dı I/1437

g.+ din I/1427, I/1443

g.+ gə I/1428, I/1429

gör: mezar

g.+ dən II/1, 001I/1

g.+ idəy I/114

g.+ üdəy I/59

göş: et

g.+ tən I/1046

g.+ üñnü I/1246, I/146, II/1124

göüfar: mücevher

g.+ i II/1249, II/1250

gövdəg: küçük

g. I/1061, II/752

gövdək: küçük

g. I/1103, I/1191, I/1213, II/549,

II/660

gözəl: güzel kız, kadın

g. I/171

g.+ ini I/127, I/80

guduq: kuyu

g. II/917, II/956, II/957

g.+ a II/903

g.+ tun II/981

g.+ u II/958

g.+ umgə II/955

g.+ uñ II/973

gulğulá: gürültü

g. I/1200

gülmix: gülyüzü

g.+ in I/208, II/301

gül: gül, çiçek

g.+ ü I/130, I/78, I/79

g.+ üm I/1114, I/1115, I/330,

II/312, II/410

g.+ üsən I/657, I/897

güllə -: çiçek açmak

g.- ydi I/17, II/1002, II/1161

gülmix: kazık

g.+ in I/318, II/707

gülzar: gül bahçesi

g. II/1460

gülzər: gül bahçesi

g. I/383, II/350, II/446, II/676

günə: günah

g. II/906, II/910

gürtilla -: kütürdemek

g.- b I/451

gürtulla -: kütürdemek

g.- b I/475

gürzü: topuz

g. I/861

g.+ sini I/117

güş: et

g.+ nə II/953

gəv: söz, kelam

g.+ ni I/1049, I/654, I/838, I/853

gəzəndə: hırsız

g. I/621, I/733, I/755, I/800

Göruğlu: Koroğlu

g. I/102, I/103, I/1056, I/1057,

I/1109, I/1123, I/1128, I/1205, I/1247,

I/1248, I/1249, I/131, I/177, I/215, I/232,

I/239, I/287, I/288, I/29, I/294, I/301,

I/325, I/340, I/376, I/380, I/396, I/94,

II/1, II/115,

II/121, II/122, II/125, II/1304,

II/1336, II/1340, II/1341, II/1392,

II/1393, II/1400, II/1408, II/1412, II/167,

II/181, II/185, II/190, II/198, II/22,

II/235, II/242, II/246, II/251, II/252,

II/259, II/299, II/308, II/323, II/333,

II/343, II/347, II/362, II/37, II/408, II/41,

II/420, II/458, II/48, II/51, II/528, II/560,

II/593, II/658, II/670, II/673, II/687,

II/705, II/740, II/745, II/791, II/800,
II/816, II/826, II/933, I/1

g.+ dan II/516

g.+ nun I/620, I/731, I/732, I/754,

I/799, II/1311, II/175, II/601

Göruğluğ: Köroğlu

g.+ a II/1333

Göruğlu: Köroğlu

g. II/1315, II/626

Gülkara: at adı

g. I/1195, I/207, I/317, II/303,

II/709, II/757, II/759

Gülənár: kişi adı

g. I/612, I/617, I/619, I/628,

I/634, I/637, I/638, I/656, I/672, I/827,

I/923, I/983

g.+ ni I/597, I/633, I/639

Gülənárخان: kişi adı

g. I/699

Güröñ: at adı

g. II/595

ğayıp: kayıp

ğ. boluptur I/715, I/721, I/722,

I/726

ğayib: kayıp

ğ. bolğan I/812

ğ. I/1116, I/329, I/332, II/314,

II/412

ğaz: kaz, evcil veya yabani kuş

ğ. I/433, I/434, I/487

ğ.+ iñni I/1243, II/1121

ğaza: yas

ğ. II/940

ğáyiñ: büyük felaket

ğ. II/1510

kıyámati ğ. II/1519

ğáz: kaz, evcil veya yabani kuş

ğ.+ iñni I/143

ğıdır -: dolaşmak

ğ.- ib II/1402, II/1406

ğılıç: kılıç, çelikten silah

ğ. I/872, II/577, II/607, II/635,

II/692, II/719, II/771

ğıyvar: toz

ğ. I/1155, I/786, I/988, II/535,

II/90

ğol: ordu

ğ. I/1163, I/1164, I/1169, I/1174

ğoru -: kurumak

ğ.- b II/1396, II/1399

ğoufar: mücevher

ğ.+ i II/1232

ğuduk: kuyu

ğ. II/902, II/916

ğ.+ um II/1125, II/954, II/982

ğula -: devrilmek

ğ.- ğanday II/613, II/641, II/725,

II/777

ğ.- p ketiptir II/1236

ğulgulá: gürültü

ğ. I/1201

ğutuk: kuyu

- ğ.+ um II/965
- hemen**
- h. II/1269
- həm:** da, de
- h. II/1506
- irazi:** razı
- ı. II/1187
- ı.+ mın II/1187
- ırğıt -:** fırlatmaq
- ı.- ıp ciberip II/1236
- ışk:** heves, istek
- ı.+ nda II/1187
- ı.+ ñdan I/652, I/669
- ixlas:** ihlas; içtenlik
- ı. I/416, II/372
- iç:** hiç
- ı. I/1066, I/1067, I/747, II/1236, II/833, II/845, II/929
- iç -:** içmek
- ı.- e turğan II/954, II/965, II/982
- ı.- e II/1125
- ı.- ilər I/1043, I/1044
- ı.- ermən II/899
- ı.- əy II/1076
- iç:** iç, dış karşıtı
- ı.+ igə I/1199
- iç kim:** kimse
- ı. II/1113
- imam:** imam, molla
- ı. II/731, II/783
- ini:** küçük erkek kardeş
- ı.+ m II/1236
- intl -:** atılmak
- ı.- ıb I/453, I/477
- inəm:** hediye
- ı.+ ini I/34, II/27
- irəkət:** rekât
- ı. I/379
- ışkər:** meydan
- ı. II/413
- ı.+ dən II/1018, II/1058, II/1099
- ı.+ gə II/1016, II/1052, II/1053, II/1097, II/441, II/54, II/57, II/71, II/832, II/841, II/950, II/951
- ı.+ i II/403
- ı.+ iñni II/123, II/196, II/257, II/331
- it:** köpek
- ı. II/1042, II/1116
- ı.+ çə I/1037, I/1041, II/586, II/619, II/651, II/704, II/738
- ı.+ kə I/1246, I/146, II/1124
- ı.+ ləri II/154, II/224, II/288, II/398
- ı.+ lərini II/153, II/223, II/267, II/287, II/397
- itelgi:** doğan
- ı. II/1193
- ı.+ deg I/453, I/477
- ixval:** ikbal
- ı.+ ni I/1346, I/894, II/1522, II/701, II/734
- iz:** iz, nişan
- ı.+ i I/757

- i.+ igə I/480
i.+ in I/762, I/768, I/769
i.+ ini I/750
izá: mahcubiyet, utanma durumu
- i. II/1032, II/1038, II/1039,
II/1067, II/1070, II/1108, II/1113
izillə -: yakınmak
i.- gən II/1062, II/1103, II/565
i.- ydi I/1099, I/513, I/777,
II/1022, II/161, II/230, II/295, II/805,
II/806, II/822, II/823, II/849, II/926,
II/931
izlə -: aramak
i.- ydi II/512
izzət: saygı, hürmet
i. II/1531
İrənə: kişi adı
i. II/714
İsmiyən: yer adı
i. I/140, I/141, I/142, I/278,
II/1287, II/1288
kaapir: kâfir
k. I/1292, I/1294, I/1296, I/1365,
I/1366
kal -: kalmak; hareketin çabuk
tamamlandığını bildiren yardımcı fiil
k.- gan I/1239, I/1240
kampir: yaşlı kadın, eş
k.+ iñ I/1412
kan: kırmızı kan
- k. I/421
katıǵdı: çok, aşırı
k. I/276, I/849
keça: gece
k.+ yi II/97
keçe: gece
k.+ i I/492
keçə: gece
k.+ i II/1477, II/379
k.+ ni I/1152, I/45, I/570, II/84
k.+ yi II/135, II/88
keçəi: gece
k. I/1297, I/807, I/819, I/887
kel -: gelmek; getirmek
k. I/1104, II/1044, II/1081,
II/1130, II/1150, II/1182, II/1311,
II/1319, II/986
k.- di II/920
k.- e II/1311
k.- ebiz II/1311
k.- et II/1311
k.- gen I/1129, II/298, II/923
k.- gidəy I/622, I/734
surab k.- gəmmən I/231
k.- gən I/7, I/1084, I/1108,
I/1154, I/1209, I/1228, I/1409, I/162,
I/205, I/27, I/315, I/341, I/459, I/460,
I/632, I/699, I/858, I/937, II/7, II/8,
II/1018, II/1058, II/1099, II/112, II/1178,
II/1302, II/1303, II/1322, II/1345,
II/1389, II/1480, II/166, II/177, II/20,

II/234, II/239, II/407, II/61, II/811,
II/813, II/950, II/951

alıb k.- gən I/1362

alıp k.- gən II/739

əydəb k.- gən I/1407

k.- gəndi I/1007, I/1009, I/1329,
I/1331, I/1333, I/1367, II/1485, II/1487,
II/1489, II/756, II/758, II/760, II/788,
II/790

k.- gəndə I/1057

k.- gəngə I/33, II/26

k.- gəniñ I/383, II/1460, II/350,
II/446, II/676

k.- gənmən I/652, I/669, II/124,
II/197, II/258, II/332

k.- ib I/1020, I/794, II/1285,
II/1311, II/1366, II/421, II/422, II/423,
II/461, II/462, II/472, II/810

k.- ibtir I/1185, I/553, II/521

alıb k.- ilər I/730, I/742, I/743,
II/834, II/842, II/846

alıb k.- ilər I/292

k.- ip I/178, I/276, I/779, I/849,
II/304

qáari k.- ip I/133

k.- ipmən I/506

k.- iptir I/104, I/1083, I/1093,
I/210, I/320, I/50, I/756, I/801, I/993,
I/994, II/1236, II/1311, II/1318, II/518

əydəp k.- iptir I/505, I/510, I/565,
I/566, II/1202

k.- məgəndi I/1369

k.- məydi I/692

k.- se II/1311

k.- sə II/1323

alıb k.- ədi I/738

k.- ədi I/1056, I/1075, I/1086,
I/119, I/61, I/62, I/826, I/929, I/930,
II/491

alıb k.- ədi I/626

alıb k.- əlməsmiz I/298

alıb k.- ərmən I/685, I/808

alıb k.- ərmən I/373, I/374

kes -: kesmek

k.- ilər I/1042

k.- ərmən II/900

ket -: gitmek; asıl fiilden sonra
gelerek eylemin bittiğini bildirir

k.- ebiz II/1272

k.- ib qalərmiz I/627, I/739

k.- ib I/1184, I/1380, I/687,
II/1444

əydəb k.- ib II/469

alıb k.- ibtir II/524

k.- ip I/1267, I/689, II/1187,
II/1218, II/547

oyganip k.- ip I/1351

oyganib k.- ip I/605

k.- iptir I/746, II/1187, II/1236

qulap k.- iptir II/1236

k.- kəli I/1063

k.- kən I/1030, I/1179, I/1220,
I/1449, I/623, I/716, I/719, I/735, I/744,
I/873, II/1016, II/1052, II/1053, II/1097,

II/1191, II/1194, II/164, II/232, II/294,
II/370, II/375, II/578, II/608, II/616,
II/636, II/648, II/693, II/720, II/772,
II/841, II/852, II/854

alıb k.- kən I/234, I/283

alıp k.- kən I/197

cükürüb k.- kən II/1419

oyğanıp k.- kən II/1252

urşup k.- kən II/695

uruşub k.- kən I/875, II/610,

II/638, II/722, II/774

əydəb k.- kən I/427, I/488, I/818,

II/132, II/205, II/268, II/463, II/96

k.- kəndi II/832

k.- kəndir I/615, I/616, I/618,

I/729

k.- məsin I/1192, II/550, II/661,

II/669

oyganıp k.- sə II/479

oygánub k.- sə II/1196

k.- ti I/1287, I/1305, I/1306, I/610

uçub k.- ti I/1434, I/1435

k.- ə bergən I/574, I/706

k.- ə berilər I/998

alıb k.- əy I/267

alıb k.- əy I/238

k.- əyli I/1415, I/1416, I/1423,

I/670, I/671, II/807

kaçıb k.- əyli I/835

kez: defa

k. I/864, I/865

kıdırata: sıra sıra, sırasıyla

k. I/246, I/401, II/364, II/465

kıl -: etmək, yapmak

k.- ğan I/1210

k.- ib II/940

kılıç: kılıç, çelikten silah

k.+ ıñnan I/386, II/352, II/448

kılığ: tabiat, karakter

k. I/435, I/442

kır: kır, tepe; kır rengi

k. I/522

kıymatı: değerli

k. I/1231

kız: kız, kız çocuğu

k.+ im I/728, I/740

kızıl: kırmızı

k. I/421

ki: ki, şüphe veya pekiştirme
anlatan bir söz

k. II/1187

ki:n: sonra; arka taraf

k.+ igə I/1209, I/1216, I/1217,
I/1228, I/765

k.+ in I/824, I/825, I/928, I/987

k.+ tən II/813

kiçik: küçük

k. II/1187, II/1192

kim: kim soru zamiri

k. I/1013, I/1055, I/1337, I/1343,
I/614, II/1037, II/1073, II/1112, II/1508,
II/543, II/794, II/964

k.+ də I/856, I/934, I/944

k.+ lar II/543

k.+ lər I/1013, I/1337, I/1343,
II/1508, II/794

kir -: girmek

k.- ib I/516

k.- se II/1236

k.- səm I/507

kirpik: kirpik

k.+ idən I/764

kiy -: giymek

k.- əy II/1075

kiyik: geyik

k.+ i II/146, II/217, II/280, II/392

kiyim: giysi

k. II/1075, II/1086

kiyin: sonra; arka taraf

k.+ idən I/1005, I/1326, I/1327

k.+ igə I/919

k.+ ini I/1360

kızıl: kırmızı

k. I/17

kol: el

k. bağlab I/28, I/350, II/113,

II/1325, II/1422, II/21, II/240

k.+ gay I/940

k.+ gá II/1131

k.+ uda I/1124

kö:n: gönül

k.+ ü I/421

k.+ üm I/666

köçə: sokak

k. I/201, I/202, I/312, I/313

kök: mavi, yeşil, gri

k. I/939, I/951, I/952, II/1190,
II/1320

kökül: kâkül

k. I/415, II/371

k.+ lüg I/436, I/443

köl: göl

k.+ dæg I/767

k.+ dən I/1243, I/143, II/1121

k.+ gə I/1283, I/1395

kömləg: elbise

k. II/1138, II/1168

kömlək: elbise

k. I/591

köñül: gönül

k.+ ü I/244, I/399, I/542

k.+ üm I/911

k.+ üñ I/524

köp: çok

k.+ tü I/1186, I/1190, I/558

k.+ tügü I/1189, I/557

köp -: şişmek; böbürlenmek

k. I/851

kör -: görmek

k. I/839, I/840

k.- dü II/1019, II/1020

k.- gan II/1174, II/626

k.- gən I/1016, I/1018, I/1039,

I/1047, I/1076, I/1087, I/1097, I/1102,

I/1110, I/1205, I/1222, I/1249, I/1266,

I/1304, I/1340, I/1342, I/1375, I/1379,

I/1413, I/1426, I/156, I/194, I/217, I/232,

I/29, I/325, I/363, I/376, I/41,

I/466, I/526, I/559, I/575, I/594,
I/631, I/633, I/634, I/637, I/638, I/639,
I/656, I/701, I/81, I/813, I/827, I/836,
I/848, I/855, I/920, I/935, I/943, I/958,
I/995, II/1025, II/1043, II/1059, II/1060,
II/1091, II/1100, II/1101, II/1141,
II/1144, II/1172, II/1175, II/1176,
II/1179, II/1180, II/1189, II/1210,
II/1211, II/1222, II/1237, II/1260,
II/1261, II/1264, II/1267, II/128, II/1284,
II/1315, II/1373, II/1412, II/1449,
II/1457, II/150, II/1516, II/1518, II/1524,
II/159, II/167, II/169, II/183, II/190,
II/201, II/22, II/220, II/235, II/242,
II/284, II/316, II/33, II/394, II/408,
II/414, II/434, II/460, II/492, II/548,
II/554, II/560, II/587, II/593, II/620,
II/652, II/658, II/670, II/705, II/711,
II/73, II/740, II/745, II/747, II/797,
II/799, II/80, II/816, II/895, II/905,
II/933, II/961

k.- məgən I/1015, I/1017, I/1339,
I/1341, II/1515, II/1517, II/796, II/798

k.- ub I/63

k.- üb I/500, I/597, I/679, I/750,
I/768, I/769, II/1262, II/1445

k.- ər I/1055

k.- əy k.- əy I/73, I/123, I/124,
I/125, I/126, I/127, I/129, I/130, I/69,
I/70, I/71, I/75, I/76, I/762, I/77, I/78,
I/79, I/80, II/506, II/887

kör: rica bildiren kelime

k. I/388, II/1271, II/355

süey k. II/1465, II/451, II/680

körsət -: göstermək

k.- ip I/1058

kötər -: kaldırmak

k.- gən I/116

k.- ib alıb I/1437

k.- ib I/381, II/1458, II/348,
II/444, II/674

k.- əm I/110, I/55

köz: göz

k. I/1165, I/1170, II/111, II/176,
II/570

k.+ dərin II/85

k.+ i II/1232

k.+ igə I/1058

k.+ im I/761

k.+ in I/545

k.+ lərin I/571

k.+ ləri I/536, I/593, II/1140,
II/1170, II/1171, II/1250, II/1356,
II/1432

k.+ lərin I/1153, I/46

k.+ ü I/1094, I/1112, I/766,
II/506, II/519

k.+ üm II/887

k.+ ün I/1237, I/969, I/970, II/483

k.+ üñni II/1122

k.+ üñnü I/1244

kumiş: gümüş

k.+ tin I/16, II/1160

kuş: kuş, alıcı kuş

k. II/1193
 k.+ lări II/156, II/226, II/290,
 II/400
 k.+ lărini II/155, II/225, II/289,
 II/399
kuyruq: kuyruk
 k.+ u I/1175, II/628
küz: göz
 k.+ iñni I/144
kül -: gülmek
 k.- adi II/653
 k.- ədi I/44, II/130, II/152, II/203,
 II/222, II/265, II/286, II/36, II/556,
 II/589, II/622
külüg: iyi koşan, hızlı yürük at
 k. I/305, I/35, II/28
kümüş: gümüş
 k. I/580, I/723
 k.+ tir II/1001
kün: güneş
 k. I/1235, I/200, I/286, I/711,
 I/891, I/967, II/101, II/1014, II/1056,
 II/1095, II/209, II/273, II/992
kün: gün
 k. I/1064, I/1150, I/496, I/595,
 I/596, I/784, I/884, II/1142, II/1173,
 II/1304, II/139, II/1512, II/384, II/44,
 II/482, II/533, II/644, II/728, II/732,
 II/765, II/766, II/780, II/784, II/82,
 II/843
 k.+ dö II/1311

k.+ dən I/1022
kündüz: gündüz
 k. I/1152, I/1297, I/45, I/492,
 I/570, I/807, I/819, I/887, II/135,
 II/1477, II/379, II/84, II/88, II/97
kür -: görmek
 k.- gən I/693
küreñ: doru
 k. II/713
küy -: yanmak; çok üzölmek
 k.- gəndəg I/882
 k.- gəndəy II/614, II/642, II/726,
 II/778
 k.- üb I/858, I/937
kə:bən: güçlü
 k. I/23
kəbən: güçlü
 k. II/15
kəftər: güvercin
 k. II/1247, II/1252
 k.+ di II/1251
 k.+ din II/1265
 k.+ ni II/1257
kəl -: gelmek; getirmek
 k.- sá I/405
 k.- so II/467
 k.- sə I/248, II/1498, II/1503
kəllə: kelle, kafa
 k. I/1012, I/1336, II/793
 k.+ ləri I/107, I/52
 k.+ si II/1236
 k.+ sinda II/596

- k.+ sində II/170
- kəlmə:** şəhadət
- k. I/265, I/282, I/976, I/980, II/1295, II/1300
- k.+ gə I/1367, I/1369
- k.+ si I/420
- kəmil:** kâmil
- k.+ im I/219, I/336, I/365, II/1035, II/1069, II/1110, II/1307, II/1451, II/318, II/330, II/440, II/665
- kəmlek:** fena, çok
- k. I/871, II/576, II/606, II/634, II/691, II/718, II/770
- kəmpir:** yaşlı kadın, eş
- k. I/1258, I/1410
- k.+ i I/1435, I/1444
- k.+ im I/1399, I/1400, I/1414, I/1417, I/1422, I/1441
- kəmər:** kemer
- k. I/115
- kəniz:** cariye
- k. I/589, I/600, I/611, I/629, I/630, I/644, I/645, I/763
- k.+ lər I/606, I/714
- kəptər:** güvercin
- k. II/1190
- kəptər:** güvercin
- k. II/1230, II/1236, II/1311, II/1320
- k.+ di II/1235, II/1236
- k.+ din II/1236
- kəpə:** kulübe
- k.+ dəy I/107, I/52
- kərnəy:** borazan, zurna
- k.+ din I/1159, I/1160, I/790, I/791, I/992, II/539, II/94
- k.+ in I/1145, II/76
- k.+ iñ I/1136, II/65
- kərvə:** tekne
- k.+ də I/1161, I/1167, I/1172
- kəş:** demet
- k. kəştəp I/358
- kəş k.+ təp I/358
- kəş-kəşlə -:** demet yapmak; nakış işlemek
- k.- p belim I/517
- k.- p belin I/528, I/529
- kəş-kəştə -:** demet yapmak; nakış işlemek
- k.- p belin II/1353
- kəş-kəştə -:** demet yapmak; nakış işlemek
- k.- p belin II/1429
- kət -:** gitmek; asıl fiilden sonra gelerek eylemin bittiğini bildirir
- k.- kən II/583
- k.- kəndir I/741
- kəttə:** büyük
- k. I/1270, I/1271, I/1383, I/1384, I/23, I/830, II/1007, II/1226, II/1313, II/15, II/471, II/802
- kəvsārə:** çanta
- k.+ si II/171, II/597
- kəvək:** kebab

- k. I/1046, I/1274, I/1386
- Karadöü:** kişi adı
- k. II/1215
- Kökkəltə:** at adı
- k. II/558, II/591, II/624, II/656
- Köykap:** yer adı
- k. II/1272, II/1276
- k.+ qa II/1272, II/1275, II/1278
- k.+ tan II/1283
- Kərim:** kişi adı
- k. I/663, I/906
- Kərəməlig:** kişi adı
- k. I/6, II/6
- Kəşmir:** yer adı
- k.+ dan II/61
- k.+ den I/1129
- k.+ dən I/341, II/1345
- qaada:** örf, gelenek
- q.+ siz I/844
- qaç -:** kaçmak
- q.- ib ketəyli I/835
- q.- ıp II/1187, II/1272, II/1283
- q.- ıptır I/1350, II/1523
- q.- qan II/226
- q.- qán I/1216, I/1217, I/280
- q.- ti II/156, II/290
- qaçır -:** kaçırmaq
- q.- qan II/1289
- q.- qán I/279
- qaçir -:** kaçırmaq
- q.- ib I/454, I/478
- qaf:** çuval
- q.+ tay I/137, I/153, I/181, II/426
- qağ -:** çakmak; vurmaq
- q.- ib I/208
- qaq -:** çakmak; vurmaq
- q.- qan I/318, II/301, II/707
- qaqa:** katıla
- q. qaqa I/44, II/130, II/152, II/203, II/222, II/265, II/286, II/36, II/556, II/589, II/622, II/653
- qal:** ben
- q.+ ı I/463
- qal -:** kalmak; hareketin çabuk tamamlandığını bildiren yardımcı fiil
- q. II/1218
- q.- bay I/783, II/764, II/81
- q.- di I/1337
- q.- qan I/1013, I/1105, I/1125, I/1343, I/1348, I/1349, II/543, II/794
- e q.- qan I/629, I/630, II/476
- otura q.- qan I/1358
- ölüb q.- qan I/1444
- solup q.- qan II/958
- q.- qansən II/1396, II/1399
- q.- qán II/1508
- q.- ıbtır II/507
- q.- ıptır II/1187
- q.- ıpmən II/1200, II/892
- q.- ıptır I/1366, II/888
- uqlab q.- ib II/477
- əyrən q.- ib I/501, I/502
- q.- məpmən I/933

- ı.- məs II/496
 ı.- məy I/1141, I/1149, II/532,
 II/70
 ı.- ərmiz I/687
 ketib ı.- ərmiz I/627, I/739
ıala: kale
 ı. II/1384, II/1448
 ı.+ day I/457
 ı.+ gə II/1207
 ı.+ ға II/1134, II/1153, II/994
 ı.+ mbar II/1304
 ı.+ sı II/1155
 ı.+ si I/11, II/996
ıalat: zırh
 ı.+ dan II/996
 ı.+ dın I/11, II/1155
ıalıñ: başlık
 ı. I/843
ıalkıan: kalkan
 ı. I/405, II/1498, II/1503, II/467
ıalkán: kalkan
 ı. I/248
ıamçı: kamçı
 ı. I/243, I/398, I/523, I/541
ıamış: kamış
 ı.+ təy I/1188, II/106, II/107
ıamış: kamış
 ı.+ təy I/555, I/556
ıan: kırmızı kan
 ı. I/1018, I/1342, I/386, I/911,
 II/1462, II/1518, II/352, II/448, II/799
 ı.+ ға I/1095, I/1111, II/520
 ı.+ ın I/1043, I/1044
 ı.+ ıñ II/899
 ı.+ im I/563
 ı.+ ıñ I/647
 ı.+ lari I/1045
ıan: han, kağan
 ı. II/1457
ıana: nerede
 ı. I/1399, I/1400
ıanat: kanat
 ı.+ ı II/1231, II/1248
 ı.+ ım I/487
 ı.+ ım I/431, I/432, I/433, I/434
ıandağ: nasıl
 ı. I/1049, I/1252, I/654, I/657,
 I/658, I/838, I/897
ıandaq: nasıl
 ı. II/1077
ıanday: nasıl
 ı. I/853, I/898
ıar: kar
 ı.+ day I/1187, I/554, II/105
ıara -: bakmak
 ı.- b II/345, I/378, I/919, II/1240
 ı.- p II/1275, II/809
 ı.- sa I/1074, I/1082, I/1085,
 I/1092, I/1182, I/552, I/824, I/825, I/928,
 I/956, I/987, II/1370, II/1375, II/145,
 II/215, II/279, II/389, II/490, II/864
ıara: siyah; karaltı; büyük

ķ. I/1075, I/1086, I/1162, I/1168,
I/1173, II/491, II/494, II/495, II/501,
II/865, II/866, II/882, II/889, II/941

ķ.+ sız I/845

ķarab: (bir yere) doğru

ķ. I/924, I/984, II/433, II/459,
II/920

ķarañğı: karanlık

ķ. II/534

ķarañgi: karanlık

ķ. I/1151, I/785

ķaraş: halat

ķ. I/843

ķaray: siyah

ķ. I/1165, I/1170, II/111, II/176,
II/570

ķarçığa: alıcı kuş

ķ.+ dek I/454, I/478

ķardı: karın

ķ.+ m I/1262, I/1373

ķarındaş: kız kardeş

ķ.+ imi I/915

ķ.+ in I/857, I/936

ķ.+ iñ I/797, I/802

ķarma -: tutmak, gelmek

ķ.- b I/1359, I/1360

ķ.- ğanda II/1236

ķ.- p alıp II/1272

ķ.- p II/1187

ķ.- y II/504, II/885

ķassab: kasap

ķ. I/663, I/906

ķaş: yan; karşı, ön

ķ.+ ında I/407, II/1493, II/1500

ķaşıķ: kaşıķ

ķ. I/1043, I/1044, II/899

ķaşķa: akıtmalı; temiz

ķ. I/939, I/951, II/595, II/713

ķat -: arzulamak, istemek

uyķuğa ķ.- ıptır I/1094, I/1112

uyķuğa ķ.- ıptır II/519

ķatar: sıra

ķ. ķatar I/38, II/31

ķ. I/588, I/589, I/599, I/600,
I/643, I/644, I/645

ķatar ķ. I/38, II/31

ķatığdı: çok, aşırı

ķ. I/133, I/178, I/779, II/1285,
II/421, II/422, II/423, II/461, II/462,
II/940

ķatın: kadın

ķ. II/817, II/942

ķ.+ çə I/1051

ķavat ķavat: kat kat

ķ. ķavat I/37, II/30

ķavat ķ. I/37, II/30

ķayda: nerede

ķ. I/746, II/1396, II/1399, II/847,
II/848, II/927, II/928

ķayık: kayık

ķ.+ mən I/366

ķayna -: kaynamak

ķ.- tķan I/1348

ķaynata: kayınbaba

- ķ. II/1182, II/1187
- ķayra:** tekrar
- ķ. II/1530
- ķayran:** kıymetli
- ķ. I/227, I/228, I/241, II/127, II/194, II/200, II/260, II/262, II/327, II/335
- ķayrı -:** döndürmek, çevirmek
- ķ.- b I/1209, I/1216, I/1217, I/1228
- ķayrı -:** döndürmek, çevirmek
- ķ.- b I/765
- ķayt -:** geri dönmek
- ķ.- ķan I/360, I/534, II/1355, II/1431, II/809
- ķ.- sın I/521
- ķáar:** hiddet, öfke
- ķ.+ i kelip I/133
- ķ.+ i tutup I/134, I/135
- ķ.+ i I/178, I/179, I/276, I/277, I/779, I/780, I/849, I/850, II/1285, II/1286, II/421, II/422, II/423, II/424, II/461, II/462
- ķád:** görünüm
- ķ.+ i ķáumædi I/10, II/11, II/12
- ķán:** kırmızı kan
- ķ. I/666
- ķárdi:** karın
- ķ.+ n I/2, II/2
- ķármæ -:** tutmak, gelmek
- ķ.- gæn I/117
- ķáumæd:** şöhet
- ķádi ķ.+ i I/10, II/11, II/12
- ķāræŋgi:** karanlık
- ķ. II/83
- ķāz -:** kazmak
- ķ.- ıldı I/448
- ķ.- ildi I/472
- ķıbla:** kible
- ķ. I/378, II/1240, II/345
- ķıl -:** etmek, yapmak
- ķ. I/389, II/1466, II/356, II/452, II/681
- ķ.- at I/416, II/372
- ķ.- dık I/798
- ķ.- dimi II/1108
- ķ.- ğan I/1028, I/1208, I/1368, I/422, I/667, I/912, I/913, II/1038, II/1039, II/1070, II/1113, II/1476, II/1478
- ķ.- ğanlar I/852
- ķ.- ğanmi II/1032, II/1067
- ķ.- ıbtır II/1371
- ķ.- ıp I/464, II/1236, II/1272, II/1304, II/1531
- ķ.- ıptır I/1270, I/1271, I/803, I/804
- ķ.- ıptır I/1383, I/1384
- ķ.- ib I/1152, I/1153, I/1219, I/1231, I/1274, I/1275, I/1285, I/1298, I/1300, I/1361, I/1371, I/1386, I/1387, I/1396, I/237, I/266, I/45, I/46, I/467, I/570, I/571, I/624, I/625, I/702, I/736, I/737, I/921, I/949, I/963, I/979, I/981,

II/1007, II/1203, II/1204, II/1238,
II/1301, II/1358, II/1529, II/337, II/369,
II/395, II/405, II/514, II/522, II/523,
II/84, II/85, II/873

məydən q.- ib I/888

şükür q.- ib I/567

q.- ip I/1029

cemə q.- məy I/1051

q.- ədi II/820, II/944

öküm q.- ədi I/120, I/121

q.- əmün II/1077

q.- ərman II/1455

q.- əsən I/1049, I/654, I/838,

I/853

q.- əy I/145, II/1123

q.- əyin I/236

q.- əy I/1245

kılıç: kılıç, çelikdən silah

q.+ ıñnan II/1462

kıpçaq: kıpçak

q. I/1176, II/238, II/245, II/629

kır: kır, tepe; kır rengi

q. I/129, I/1310, I/1403, I/172,

I/521, I/534, I/75, II/1355, II/1431,

II/1437, II/1506, II/436

q.+ dı II/890

q.+ di II/502

q.+ ğa I/539

q.+ larni I/988, II/535

q.+ lərni I/1155, I/786, II/859,

II/90

q.+ mı II/883

kır -: kırmak, öldürmek

q.- ğan II/1527

q.- ğanday I/1324

q.- ib II/1528

q.- ədi I/1325

kırg: kırk sayı sıfatı

q. I/124, I/166, I/169, I/184,
I/185, I/194, I/195, I/233, I/25, I/258,
I/26, I/289, I/290, I/42, I/583, I/71,
II/1525, II/18, II/19, II/34, II/40, II/46,
II/47, II/56, II/829, II/835, II/836, II/837,
II/838, II/869, II/870, II/881, II/894,
II/896, II/911, II/921, II/922

kırk: kırk sayı sıfatı

q. I/202, I/313, I/348, I/349,
I/361, I/393, I/588, I/589, I/599, I/600,
I/643, I/644, I/645, I/864, I/865, II/1049,
II/1074, II/1091, II/1272,

II/1282, II/1289, II/1290,
II/1299, II/1304, II/1311, II/1364,
II/1384, II/1420, II/1421, II/1448,
II/1469, II/359, II/455, II/684, II/815,
II/946

kıy -: koparmak, kesmek

q.- iylər I/193

kıya: yamaç

q. I/1432

q.+ ğa I/1433

kıyak: zırh

q.+ ı I/254, I/484, II/376

kıyámat: kıyamət

q. II/1510

- ҡ.+ i ғáyiñ II/1519
ҡıymatı: değerli
 ҡ. I/963
ҡız: kızı, kızı çocuğu
 ҡ. I/354, I/355, I/356, I/357, I/621, I/733, I/755, I/800, II/1349, II/1350, II/1351, II/1352, II/1425, II/1426, II/1427, II/1428
 ҡ.+ dan I/435, I/442
 ҡ.+ ı I/907
 ҡ.+ ım I/774
 ҡ.+ ını I/852, II/907
 ҡ.+ ıñ I/725, I/752
 ҡ.+ ini I/695
 ҡ.+ lar I/348, I/349, I/361, II/1420, II/1421
 ҡ.+ lər I/844
 ҡ.+ lərim I/352, II/1183, II/1423
ҡızıl: kırmızı
 ҡ. I/1095, I/1111, I/1157, I/666, I/788, I/911, I/990, II/1002, II/1161, II/498, II/520, II/537, II/92
ҡızı talak: erkeklere söylenen sövgü sözü
 ҡ. I/1218, II/1282, II/812, II/945
ҡızmat: hizmet
 ҡ. II/1387
ҡıdır: Hızır
 ҡ. II/464
ҡol: el
 ҡ. bağlab I/259, I/322, I/91, I/92, II/306
 ҡ. bağlap I/186
 ҡ. I/212, II/178
 ҡ.+ dan I/1305, I/1306
 ҡ.+ dən çıkardım I/696
 ҡ.+ ғay I/1072, I/952, II/143, II/213, II/387, II/488, II/862
 ҡ.+ ғáy I/550
 ҡ.+ ғo I/1027, II/1046, II/1165, II/1368, II/277
 ҡ.+ ida II/373
 ҡ.+ idə I/417
 ҡ.+ larini II/444
 ҡ.+ lərini I/381, II/1458, II/348, II/674, II/978, II/980
 ҡ.+ u I/1295, I/387, II/1464, II/354, II/450, II/504, II/679
 ҡ.+ uda I/1106, II/172, II/173, II/598, II/599
 ҡ.+ uға II/1083, II/1372
 ҡ.+ um I/961, II/885
ҡol: er
 ҡ.+ ға I/251, I/410
 ҡ.+ ғá II/1496
 ҡ.+ ғo I/1317, I/425, I/426, I/948, II/1223, II/1224, II/1298, II/1492, II/367
ҡon -: konmak
 ҡ.- adı I/1303
 ҡ.- ғanday I/1302
 ҡ.- so II/1311
 ҡ.- uptur II/1311
ҡop -: çıkmak
 ҡ.- қан II/1, 001I/1

qorq -: korkmak

q.- qanlar I/274

q.- məslər I/275

q.- ərmiz I/270

qoşul: ordu

q.+ lərin II/131, II/204, II/266

qoy: koyun

q. II/909

q.+ du I/1322, II/1483

q.+ dək I/675

q.+ dəy I/1042, I/676, II/900

q.+ ға I/1001, I/1320

q.+ ғo II/1481

q.+ lərnı I/1264

q.+ ni I/1324, I/1376

q.+ nu I/1003, I/1273, I/1385

qoy -: koymak, yerləşdirmək; asıl
fiilden sonra gələrək tezlik bildirir

uqtata

q.- məymisən I/1419, I/1421,
I/1424

q.- ərmən I/1352

qoyən: tavşan

q.+ dəy I/452, I/476

qozu: kuzu

q. I/1120, II/1027, II/925, II/938

q.+ çu I/1021, I/1053, I/1425,
I/806, II/898, II/904

q.+ m I/1116, I/329, I/332,
II/314, II/412 q.+ mnu II/1470

qubala -: kovalamak

q.- p II/813

quçak: kucak

q. I/1175, II/237, II/628

quda: Hüda, Allah

q.+ ға II/1236

quday: Hüda, Allah

q. II/973

qudâ: Hüda, Allah

q. II/1522

kul: köle

q. I/1418, I/1420, I/1425, I/147,
I/640, II/897, II/898

q.+ nu I/1021, I/1053, I/806,
II/904

q.+ u II/417, II/568

kulak: kulak

q.+ ıdan II/1272

q.+ tan uşlap II/1268

q.+ tan II/1273

kulun: kulun; yavru

q.+ um I/1120, I/1121, II/1027,
II/1028, II/925, II/938, II/939

kunduz: gündüz

q. I/491, II/134, II/87

kurban: kurban

q. II/1092, II/1385

kurbán: kurban

q. II/1447

kurça -: kuşatmak

q.- b II/946

q.- p II/815

kurğa -: kurumak; bitmek

q.- sın I/962

- ķursaķ:** karın
ķ. I/1277, I/1286, I/1389, I/1397
- ķuru -:** kurumak, solmak
ķ.- məsin I/962
ķ.- sun I/961
- ķuş:** kuş, alıcı kuş
ķ. II/1190, II/1230, II/1320
- ķuvala -:** kovalamak
ķ.- b II/1191, II/1194
- ķuvathıǵ:** kuvvetli
ķ. II/1011
- ķuyruǵ:** kuyruk
ķ.+ luǵ I/437, I/438, I/444
- ķuyruk:** kuyruk
ķ.+ u II/237
- ķunxorluķ:** hunharlık
ķ. I/134, I/135, I/179, I/277,
I/780, I/850, II/1286, II/424
- ķurgán:** kale
ķ. I/3, II/3
- ķuzu:** kuzu
ķ.+ mnu I/394, II/360, II/456,
II/685
- ķaradöü:** kara dev
ķ. I/662, I/883, I/905, II/1187,
II/1236, II/1254, II/1266, II/1511, II/643,
II/727, II/779
ķ.+ dü II/1268
ķ.+ dün II/1272, II/1277, II/1280
ķ.+ nün II/1236, II/1272, II/1273
- ķıl ķara:** at adı
ķ. I/683, I/815
- ķ.+ ğa I/817, I/918
- ķızıl báš:** boy adı
ķ. I/1218, I/1357, I/575, II/812,
II/945
ķ.+ ķa I/1000, I/1289, I/1319,
I/562, II/1453, II/1454, II/755
ķ.+ lar I/553
ķ.+ lər I/1185, I/1303, I/1350,
I/792, I/993, I/994, II/1523, II/521
ķ.+ tı II/1528
ķ.+ tın I/1106, I/1189, I/1199,
I/557, II/1372, II/417, II/568, II/907
- ķoşķanat:** at adı
ķ. I/1224, I/1308, I/1314, I/682,
I/810, I/812, II/430
ķ.+ ķa II/432
ķ.+ ni I/686
ķ.+ tı II/431
ķ.+ ti I/700
- ķayık:** layık, münasip
l.+ mən I/367
- ķayli:** leyli
l. I/129, I/172, I/679
- ķeb:** boğaz
l.+ idən I/372
l.+ igə I/498
- ķeyli:** leyli
l.+ gə II/1424
- ķəb:** boğaz
l.+ idən I/291, I/295, I/296
- ķəc:** < (Ar. 'ilāc çare
l.+ m I/226, II/193, II/255, II/326

l̥ahal: bir tür değerli taş

l.+ i II/999

l̥ah̥al: bir tür değerli taş

l.+ i I/14, II/1158

l̥ayli: leyli

l. I/1008, I/1093, I/1110, I/1310, I/1318, I/1330, I/1332, I/1403, I/1405, I/25, I/41, I/539, I/543, I/678, I/703, I/75, I/863, I/922, I/982, II/1437, II/1446, II/1473, II/1486, II/1488, II/1506, II/18, II/33, II/39, II/436, II/45, II/508, II/511, II/789, II/835, II/869, II/873, II/893, II/895, II/921, II/930

l.+ gə I/339, I/346, I/353, I/516, II/1348, II/1387, II/1394, II/1414, II/1418

l.+ m I/289, II/828, II/879, II/880

l.+ nin I/750, I/757, I/762, I/768, I/769

mal: hayvan

m.+ m̥ I/176

m.+ lar I/847

m.+ ların II/523

m.+ larım II/526, II/527

m.+ ların I/625, I/737

m.+ larin II/1398

m.+ lər I/845

mana: işte; o zaman

m. I/1412, I/757, I/854, II/1335

mañ -: yürümek

m.- ay II/505, II/886

maral: maral, dişi geyik

m.+ ı II/148, II/281, II/390

m.+ i II/216

melcə -: yükselmek

m.- p I/1025

men: ben kişi zamiri

m. I/1193, I/1253, I/236, I/504, I/507, I/509, I/511, I/561, I/564, I/685, I/808, II/1042, II/1116, II/1187, II/1236, II/186, II/187, II/41, II/42, II/441, II/475, II/54, II/551

m.+ də II/910

m.+ gə I/470, II/342

m.+ i I/832, I/834, II/1037, II/1073, II/1112, II/1217

m.+ in I/1063, I/1241, I/608, I/681, I/728, I/740, I/761, I/774, I/829, II/1185, II/1304, II/1308, II/1309, II/1310, II/742, II/830

menen: ile

m. I/883, II/1511, II/643, II/743, II/858

menzil: menzil, mesafe

m. I/1079, I/1080, I/1090, I/1406, I/1438, I/428, I/429, I/489, I/820, I/925, II/1206, II/206, II/269, II/270, II/470, II/509, II/98, II/989

menən: ile

m. I/1291, I/1293, I/1295, II/727, II/779

mıltık: tüfek

m.+ l̥ari II/158, II/228, II/292, II/402

m.+ lårin II/157, II/227, II/291,
II/401

mltık: tüfek

m. I/939, I/951, I/952

min -: binmek

m. I/1104, II/1044, II/1081,
II/1130, II/1150, II/986

m.- di II/1304

m.- dirdi II/1132

m.- dirib II/1045, II/1082,

II/1151

m.- dirip I/1107, II/987

m.- gen II/713

m.- gən I/1165, I/1170, I/207,
I/317, II/111, II/1363, II/1364, II/176,
II/303, II/558, II/570, II/591, II/595,
II/624, II/656, II/709

m.- ib I/1313, I/1353, I/522,
I/539, I/817, I/918, I/922, I/982, II/1473

m.- ip I/1318, I/1405, I/161,
I/700, I/703, I/87, II/1272, II/1304,
II/432

m.- iptir I/105, I/106, I/51

m.- səm I/430, I/431, I/432

m.- ərmen I/686

minən: ile

m. I/508

miñ: bin sayı sıfatı

m. I/1027, I/1159, I/1160,
I/1317, I/251, I/410, I/425, I/426, I/463,
I/790, I/791, I/948, I/992, II/1298,
II/1492, II/1496, II/367, II/539, II/94

miyman: konuk

m.+ iñ I/230

molla: molla, imam

m.+ lar I/1234, I/199, I/285,
I/495, I/710, I/890, I/966, II/100,
II/1013, II/1055, II/1094, II/138, II/208,
II/272, II/382, II/383, II/481, II/991

mollo: molla, imam

m. II/1006

mouru: boru

m.+ day I/56

m.+ dáy I/111

moylav: bıyık; tüy

m. I/115

moyun: boyun

m.+ uda I/592, II/1139, II/1169

m.+ un II/1236, II/1265

munar: minare

m. I/1135, I/1144, II/66, II/75

munda: burada

m. II/1360, II/824, II/947

munu: bunu

m. I/1055, II/1077, II/1360,
II/515, II/824, II/947

muraxur: görevli/emrine
amada/emrinde

m. I/348, II/1420

murun: burun

m.+ du I/111, I/56

murut: bıyık

m. I/136, I/152, I/180, II/425

m.+ lar I/579, I/99

- m.+ ları I/83, I/84
m.+ u I/138, I/154, I/182, II/427
m.+ un I/166, I/169, I/583
musulman: Müslüman
m. II/1236
muşlā -: yumruklamak
m.- ydi I/1295
mūndā: burada
m. II/515
mübərək: mübarek
m. II/413
müşkül: felaket, bela
m. II/803
mədət: yardım
m. I/389, II/1466, II/356, II/452,
II/681
məhram: arkadaş
m. II/518
məktəb: okul
m.+ də I/1062
mən: ben kişi zamiri
m. I/1352, I/220, I/221, I/231,
I/653, I/975, I/977, I/997, II/1201,
II/124, II/1258, II/1402, II/1406, II/1455,
II/197, II/247, II/248, II/258, II/319,
II/320, II/332, II/55, II/56, II/561
m.+ də II/906
m.+ gə I/120, I/121, I/1254,
I/172, I/173, I/174, I/370, I/375, I/445,
I/446, I/932, II/1030, II/1452, II/443,
II/668, II/979
m.+ i II/1040, II/1041, II/1071,
II/1114, II/1115, II/974
məngə: bana
m. II/1456
mərcən: mercan
m. I/407, II/1493, II/1500
məydan: meydan; savaş
m. kılıb I/888
m. I/1081, I/1091, I/1298,
I/1300, I/1448, I/854, I/856, I/859, I/934,
I/938, I/944, I/946, II/1021, II/1061,
II/1102, II/1245, II/1476, II/1478, II/484,
II/541, II/542, II/786, II/787
m.+ gə I/1362
m.+ i I/1439
Merişab: kişi adı
m. I/149, I/48, I/67
Məkkə: Mekke
m.+ dən I/7, I/459, I/460, II/7,
II/8
nağra: davul
n. I/1136, I/1145, II/65, II/76
naqış: nakış
n.+ i I/1157, I/788, I/990, II/537,
II/92
nar: tek hörgüçlü deve
n. I/38, I/39, II/1531, II/31, II/32
nāziyən: hoşnut
n. I/244, I/399
neça: nice
n. I/483
neçe: nice

n. I/1064, I/1065, II/43, II/44,
II/844

neçen: nice

n. II/843

neçə: nice

n. I/1022, I/1079, I/1080, I/1090,
I/1406, I/1438, I/428, I/429, I/482, I/489,
I/595, I/596, I/650, I/651, I/820, II/1142,
II/1173, II/206, II/269, II/270, II/470,
II/509, II/98

neçən: nice

n. I/1292, I/1294, I/1296, I/1365,
I/1366, II/1206, II/989

nemə: ne, nasıl

n. I/609, I/610, I/1031, I/1036

nemərsə: şey

n. I/1374

nımcən: hâlsiz, dermansız,
mecalsiz

n. I/1221

nımcən: hâlsiz, dermansız,
mecalsiz

n. I/1229, I/1230, II/507, II/888,
II/892

nikə: nikâh

n. II/1304

nima: ne, nasıl

n. I/1254, II/906

nımnə: ne, nasıl

n. I/132, I/206, I/316, I/577,
I/578, I/708, I/795, I/82, I/86, I/98, II/876

nimə: ne, nasıl

n. I/1201

nimərsə: şey

n. I/1263

nimət: nimet, lütuf

n. I/220, I/221, II/186, II/187,
II/247, II/248, II/319, II/320

nom: nam, ün

n.+ umuz II/913

nökər: asker

n. II/1236, II/1259

nökər: asker

n. II/1050, II/1296

nərvay : kelimenin anlamı tespit
edilememiştir.

n. I/436, I/443

nəyzə: mızrak

n. I/1188, I/417, I/555, I/556,
I/870, II/106, II/107, II/373, II/575,
II/605, II/633, II/690, II/717, II/769

n.+ lər I/871, II/576, II/606,
II/634, II/691, II/718, II/770

nəziyən: hoşnut

n. I/524, I/542

nəli: dert

n. II/1236

Nürəli: kişi adı

n. I/1060, I/1087

Nürəli: kişi adı

n. I/1076, I/1078, I/1082, I/1089,
I/1092, I/1097, I/1180, II/548, II/662,
II/702, II/710, II/736, II/739, II/753,
II/761

- o:** o kişi zamiri
 o. I/1036
 o.+ nu II/1304
 o.+ nun II/1187
- o:** o işaret zamiri
 o. II/1332
- ok:** ok, mermi
 o. I/933
- oku -:** okumak; kılmak
 o.- b catkán I/1062
 o.- b II/1343, II/1344
 o.- du I/380
 o.- ğan II/1008, II/1242, II/347,
 II/673
 o.- sa I/165, I/168, II/1327,
 II/1341
- ol:** o kişi zamiri
 o. I/868, II/1187, II/1244,
 II/1441, II/573, II/603, II/631, II/688,
 II/715, II/767
- olar:** onlar
 o. I/118
- olca:** ganimet, esir
 o. I/175, I/753, I/775, I/776,
 I/798, I/803, I/804, II/1397, II/525
- olcá:** ganimet, esir
 o. II/522
- olcâ:** ganimet, esir
 o. I/624, I/736, II/1371, II/1475,
 II/1479
- olor:** onlar
 o.+ du II/1272
- omin:** amin
 o. I/1290, I/395, I/999, II/1471,
 II/361, II/457, II/686, II/754, II/808
- omudu:** kelimenin anlamı tespit
 edilememiştir.
 o.+ lu I/861
 o.+ sun I/116
- on:** on sayı sıfatı
 o. I/1159, I/1160, I/790, I/791,
 I/992, II/539, II/94
- ondo:** orada
 o. II/1272
- oñ:** saĝ
 o. I/602, I/608, II/172, II/598
- ooz:** ağız
 o.+ leri I/451, I/475
 o.+ u I/113, I/58
 o.+ umĝa II/742
 o.+ un I/1356, I/1427, I/1440,
 I/1443
 o.+ unu I/1359
- orda:** bey otaĝı
 o. bazârini I/76
 o. bâzargâ I/89
 o. I/125
- ordi:** yer
 o. I/1016, I/1340
- ordo:** bey otaĝı
 o. bazargâ II/924
 o. bâzargâ I/72
 o. I/162, I/211, I/321, II/1331,
 II/1390, II/1391

ordu: yer
 o. I/1018, I/1342, II/1516,
 II/1518, II/797, II/799

orto: orta
 o.+ gö I/590

ortolo -: ortalamak
 o.- y II/1439

ot: ateş; ot
 o. I/941

ottuz: otuz sayı sıfatı
 o. II/1169, II/50

otur -: oturmak
 o.- a kalgan I/1358
 o.- aq I/1277, I/1286, I/1389,
 I/1397
 o.- gan II/1143, II/1167
 o.- ub I/378, I/895, II/1240,
 II/345

otuz: otuz sayı sıfatı
 o. I/1163, I/1164, I/1169, I/1174,
 I/1264, I/1273, I/1280, I/592, II/1139,
 II/1304

oy: oy, hey
 o. I/1048, I/1247, I/1248, I/1420,
 I/1425, I/147, I/462, I/606, I/640, I/655,
 I/751, I/837, II/1395, II/897, II/898

oy: ova, ovalık yer
 o. I/879, I/880

oy -: oymak
 o.- ey I/144, I/1244, II/1122

oyak: o taraf

o.+ tan II/573, II/603, II/631,
 II/688, II/715, II/767

o.+ tın I/868

oygan -: uyanmak
 o.- ıp ketsə II/479
 o.- ıp ketip I/1351

oygán -: uyanmak
 o.- ub ketsə II/1196

oygan -: uyanmak
 o.- ib ketip I/605
 o.- ib I/611
 o.- ıp ketkən II/1252

oygon -: uyanmak
 o.- up II/1236

oyna -: oynamak
 o.- r I/491, II/134, II/87

oyun: oyun, eğlence
 o.+ un II/1304

ökö:: ikisi
 ö. II/1272
 ö.+ büz II/1272

öküm: hükm
 ö. kılədi I/120, I/121

öl -: ölmek
 ö.- dü I/1337, II/741
 ö.- gən I/1013, I/1343, II/1508,
 II/543, II/749, II/794
 ö.- sə II/567
 ö.- tür II/1236
 ö.- üb kalgan I/1444
 ö.- üpmən I/504, I/511, I/561,
 I/564, II/1201

ö.- üpsən II/1214
 ö.- üptür I/1365, II/1236, II/567,
 II/847, II/927
 ö.- ədi I/1292, I/1294, I/1296
öltür -: öldürmək
 ö. II/1263
 ö.- bö II/1236
 ö.- gün II/1235
 ö.- gən I/1370
 ö.- mə II/1257
ömür: hayat
 ö.+ u I/1130, I/342, II/1346, II/62
öt -: geçmək
 ö.- kən I/139, I/155, I/183, I/359,
 I/530, I/536, I/598, I/635, I/636, II/1354,
 II/1356, II/1430, II/1432, II/428
 ö.- sün I/518
 ö.- üler II/564
 ö.- üp I/601
öz: kendi
 ö. I/663, I/906
 ö.+ i I/255, I/457
 ö.+ in I/514, I/772, I/778, II/162,
 II/231, II/296
 ö.+ ləri I/175
 ö.+ lərim II/525
 ö.+ lərin I/624, I/736, II/522
 ö.+ ləriñ II/1397
 ö.+ ü I/485, II/377
 ö.+ ün I/1100, I/1101, I/163, I/90,
 II/1023, II/1063, II/1104, II/850, II/932
Özbek: Özbek

ö. I/202, I/313
palavan: pehlivan
 p. I/247, I/402, I/403, I/404,
 I/423, I/499, I/830, I/866, I/954, II/1135,
 II/1154, II/365, II/466, II/468, II/995
palvan: pehlivan
 p. I/1239, I/1240, I/1255, I/1272,
 I/1284, I/1368, I/1370, I/1431, I/662,
 I/905, II/1376
 p.+ dıx II/474
para: paramparça
 p. I/1028, I/1029, I/1208
parañ
 p. I/939, I/951
parça: parça, tane
 p. II/1326
parvə: korku, sakınma
 p.+ yi I/673
pata: hayır dua
 p. ber I/370, I/375, II/668
 p. I/396, II/1452, II/1456,
 II/1472, II/342, II/362, II/418, II/419,
 II/443, II/458, II/687
 p.+ sın II/1531
pata: hançer
 p. II/667
pay: kendi; ayak, toynak
 p.+ ı I/532, I/533, I/535, II/1357,
 II/1433
 p.+ in I/439
 p.+ ım I/520

- payandoz:** kuzu ve oğlak postu
p. II/1531
- payça:** ayak
p.+ ğıdan I/1447
- pårillə -:** parlamak
p.- yd I/249, I/406
- peşənə:** baht
p. I/1345, I/893, II/1521, II/700,
II/733
p.+ ñ I/384, II/1461, II/351,
II/447, II/677
- pir:** pir; bilge
p.+ i I/219, I/336, I/365, II/1307,
II/318, II/330
- pil:** fil
p.+ dən I/163
p.+ gə I/105, I/106, I/51
p.+ lərigə I/161
- pir:** pir; bilge
p.+ i II/1035, II/1069, II/1110,
II/1451, II/440, II/665
p.+ igə I/416, II/372
- polat:** polat, çelik
p.+ dan II/1233, II/1234, II/997
p.+ dán I/12
p.+ tán II/1156
- put:** ayak
p.+ u I/1293, II/505
p.+ um II/886
- püt -:** bitmek, bitki vb. yetişmek
p.- kən II/1080, II/1120, II/1129,
II/1149
- pəlakət:** felaket
p. II/1079
- pələkət:** felaket
p. II/1119, II/1128, II/1148
- pənci:** beş yaşında olan
p. I/676
- pərçə:** parça, tane
p. II/1358
- pəri:** peri
p. I/1118, II/1143, II/1167,
II/1180, II/1187, II/1192, II/1197,
II/1211, II/1219, II/1222, II/1236,
II/1262, II/1267, II/1272, II/1304,
II/1311, II/1316, II/1321, II/1329,
II/1332, II/935
p.+ lər II/1175
p.+ lərdin I/1119, II/1220,
II/1317, II/936
p.+ ni II/1174, II/1187, II/1261
p.+ sini II/1210
- pərillə -:** parlamak
p.- yd II/1499
- pəsti pələnt:** toz duman
p.+ i I/1006, I/1328
- pəydə:** açık, peydah
p. bolğan I/1200
p. bolğan I/1203, II/1314
p. I/1210, I/1211
- pəypə -:** yürümek
p.- lip I/676

- rıza:** razı
r. II/1186
- rəkət:** rekât
r. II/1241, II/346, II/672
- sahar:** seher
s. I/21, II/108, II/13
- sakı:** saki
s. I/1129, II/1345
- sakı:** saki
s. I/341
- sakla -:** korumak
s. I/394, II/1470, II/360, II/456, II/685
- sal -:** koymak; yapmak; koşturmak
s.- adı I/1038
s.- adi II/585, II/618, II/650, II/703, II/737
s.- âb I/705
at s.- dı II/573
s.- dırıp I/1040
dürbün s.- di II/278
s.- ğin II/1295
s.- ğan I/1073, I/201, I/202, I/312, I/313, I/821, I/822, I/927, II/1352, II/1428, II/489, II/863
at s.- ğan I/1214, I/868, I/869, II/205, II/268, II/574, II/603, II/604, II/631, II/632, II/688, II/689, II/715, II/716, II/810
dürbün s.- ğan II/1369
s.- ğán I/3, II/3
- at s.- ğán II/767, II/768
dürbün s.- ğán I/551
s.- ğin I/976
s.- ıb I/1182, I/1315, I/841, II/1375, II/438, II/785
at s.- ıb I/1154, I/1179, I/1197, I/1198, I/1206, I/1226, I/1407, I/257, I/427, I/488, I/818, I/931, II/132, II/1474, II/305, II/370, II/375, II/463, II/469, II/540, II/552, II/553, II/851, II/852, II/871, II/96
dürbün s.- ıb II/1370, II/279, II/389, II/490
s.- ılər I/1046
s.- ıp I/1074
colgo s.- ıp II/1531
s.- ıb I/980
s.- ıb alıb I/1428, I/1429
s.- ıb I/265, I/282, I/357, I/573, II/1300, II/214, II/215, II/864
dürbün s.- ıb I/552, II/144, II/145
dürbün s.- sa II/388
s.- sañ I/366
s.- ədi II/223, II/855, II/856
s.- əmən I/642, I/646
- salam:** selam
s. I/21, II/108
- san:** sen kişi zamiri
s. I/652
- saña:** sana
s. II/1236
- sargar -:** sararmak

- s.- ğan I/100
s.- ğán I/85
- sat -:** satmak
s.- kıandağ II/909
s.- kıanmən II/909
- say:** vadi
s.+ lar I/1015, I/1017, I/1339, I/1341, II/1515, II/1517, II/796, II/798
- sayá:** gölge
s. II/514, II/873
- sákı:** saki
s. I/1131, I/343, I/345, II/1347, II/61, II/63
- sál -:** koymak; yapmak; koşturmak
s.- ədi II/153, II/155, II/225, II/287, II/289, II/397, II/399
- sálam:** selam
s. bergən I/259, I/28, I/322, I/350, II/1325
s. berib II/306
s. I/186, I/212, I/216, I/91, I/92, I/96, II/113, II/117, II/13, II/1422, II/178, II/21, II/240
əleki s. I/189, I/261, I/31, I/32, I/327, II/182, II/24, II/244, II/25, II/310
s.+ gə I/33, II/26
s.+ ğa I/27, II/112, II/177, II/20
- s.+ in I/188, I/214, I/260, I/30, I/326, I/351, I/95, II/116, II/180, II/23, II/243, II/309
- sálam:** selam
s.+ gə II/239
- sekiz:** sekiz sayı sıfatı
s. I/356, II/1351, II/1427
- semiz:** semiz, şişman
s.+ diktən I/538, II/1435
- sen:** sen kişi zamiri
s. I/1257, II/1187, II/48, II/49, II/966, II/983
s.+ də I/859, I/938, I/946
s.+ i I/831, I/833, II/1066, II/1187, II/1216, II/914, II/915
s.+ in I/725, I/752, I/797, I/802, II/1272, II/912
- sepil:** kale
s. II/818
s.+ gə II/818
- sereñ:** yüksek
s. II/1379
s.+ e II/1379
- serkələ -:** sürme çekmek
s.- ydi I/356, II/1351, II/1427
- silər:** siz
s. I/805, I/998
- siy -:** işemek
s.- gənlər I/851
- siyaki:** gibi
s. I/255
- siyakı:** gibi

s. I/485, II/377
soğru: sağrı
 s.+ sunda I/462
sok -: vurmaq, dövmək
 s.- ar II/1037
soq -: vurmaq, dövmək
 s.- qan II/1040, II/1114
 s.- qanbı II/1066
 s.- qon II/1071
 s.- qənbi II/1031
 s.- timi II/1107
soq -: vurmaq, dövmək
 s.- ar II/1073, II/1112
sol: sol, sağ qarşıtı
 s. II/173, II/599
sol -: kurumaq
 s.- up qalğan II/958
soudegər: tüccar
 s.+ din I/4, II/4
soul -: kurumaq
 s.- tқан II/973
soulu -: kurumaq
 s.- tupsən II/1126, II/966, II/983
souru: sağrı
 s.+ su I/456
soy -: kesmək
 s.- adi II/1217
 s.- ğun I/1058
 s.- məymisən I/1050
 s.- səñ I/1054
 s.- ədi I/831, I/832, I/833, I/834,

II/1216

s.- əlsəñ I/1050
 s.- ərmiz II/914, II/915
soyuş: kurbanlık
 s. I/176, I/625, I/737, II/1398,
 II/523, II/526, II/527
söslə -: konuşmaq, demək
 s.- ydi I/235
söylə -: söylemek, konuşmak
 s. I/224
söz: söz, kəlam
 s.+ iñnin I/369, II/341
 s.+ lar I/224, I/333
 s.+ lər II/1033, II/119, II/191,
 II/315, II/324, II/877, II/878
 s.+ üñnin I/338
 s.+ üñnön II/666
sözla -: söylemek, konuşmak
 s. I/333
sözlə -: söylemek, konuşmaq
 s. II/1033, II/119, II/191, II/253,
 II/315, II/324
 s.- ydi I/1052, I/1122, I/1128,
 I/1255, I/1259, I/262, I/268, I/288, I/293,
 I/65, I/727, I/749, I/842, I/896, I/903,
 I/959, I/971, II/120, II/125, II/1290,
 II/1305, II/1336, II/184, II/195, II/245,
 II/252, II/328, II/38, II/415, II/47, II/473,
 II/569, II/827, II/901, II/911, II/970
sözlə: söylemek, konuşmaq
 s. II/877, II/878
su: su

s. I/1017, I/1018, I/1161, I/1167,
I/1172, I/1341, I/1342, II/1125, II/1517,
II/1518, II/798, II/799, II/954, II/965,
II/982

s.+ ğa I/366, I/851

su:sun: susuzluk; içecek

s.+ umğa I/1279, I/1390

sultan: sultan, hükümdar

s. I/102, I/1109, I/215, I/22,
I/239, I/287, I/94, II/109, II/110, II/115,
II/121, II/14, II/181, II/198, II/251,
II/259, II/299, II/308, II/323, II/37,
II/800, II/826

sultán: sultan, hükümdar

s. I/6, I/664, I/908, II/6

s.+ in I/123, I/69, I/70, I/73

sun -: sunmak, uzatmak; vermek

s.- durğan I/164, II/1333

s.- ğan II/1326, II/1327

sura -: sormak, istemek

s.- b kalgammən I/231

s.- b II/124, II/197, II/258, II/332

s.- ğayli II/42, II/49

s.- sañ I/661, I/904

surə -: sormak, istemek

s.- rmən I/220, II/187, II/248,
II/320

suuğ: soğuk

s. I/609

sür -: sürmek, koşturmak

s.- dü I/1328

s.- gən I/1006

sürüş: mücadele, savaş

s.+ ü I/886, II/1514, II/646,
II/730, II/782

süt: süt, besin değeri yüksek beyaz

SIVİ

enə s.+ ünin I/916

süy -: sevmek; öpmek

s.- gən II/1340, II/1413

s.- üb I/610, I/615, I/616, I/618

s.- üp I/603, I/604

s.- ər I/614

s.- əyin II/1338, II/1410

süyə -: kollamak

s.- y kör II/1465, II/451, II/680

s.- y I/388, II/355

sədirig: eyvah

s. I/1098, I/1445, I/302, I/503,
I/560, I/694, I/697, I/759, I/770, I/960,
II/1198, II/160, II/229, II/293, II/52,
II/563, II/748, II/804, II/821

səksən: seksen sayı sıfatı

s. I/1268, I/1288, I/1381

səllə: sarık

s. II/170, II/596

sən: sen kişi zamiri

s. I/669, II/1126, II/1214

s.+ gə I/225, II/1259, II/192,
II/254, II/325

s.+ i II/1031, II/1107, II/964

s.+ in II/1036, II/1072, II/1111

s.+ nən II/1221

- səñgə:** sana
s. II/1296
- sər:** baş
s. I/23, II/15
- sərdər:** serdar
s.+ i I/1119, II/1220, II/1317,
II/936
- səvləd:** duruş
s.+ i I/9, II/10
- səyrə -:** ötmək
s.- ydi I/18, II/1003, II/1162
- Sırdaryá:** Sır derya
s. I/491
- Sulayman:** kişi adı
s. I/390, II/1467, II/357, II/453,
II/682
- Sur:** Sır
s. dəryə II/134, II/87
- Səyavaz:** kişi adı
s. I/584
- şa:** şah
ş. I/136, I/152, I/180, II/425
- şab:** hançer
ş. I/148, I/66
- şaf:** hançer
ş.+ tay I/136, I/152, I/180, II/425
- şahar:** şehir
ş. II/1153
ş.+ ım II/1310
- şal:** büyük örtü, şal
ş.+ lar II/941
- şaldaki:** miskin
ş. I/655
- şaldaki:** miskin
ş. I/837
- şalla -:** atmak, fırlatmak; vurmak
ş.- ğanday I/1012, I/1336, II/793
- şam:** mum
ş. çiraqtán II/1157
ş. çiraqtan II/1232, II/1249,
II/1250, II/998
ş. çiraqtán I/13
- şamal:** rüzgâr
ş. I/1005, I/1326, I/1327
- şana:** omuz
ş.+ dín I/139
ş.+ dən I/155, I/183
ş.+ sidə I/249, I/406
- şarılda -:** şarıldamak, şarıl şarıl
akmak
ş.- p I/870, II/575
- şaxar:** şehir
ş. I/457
- şişək:** şişek
ş. I/1264, I/1273, I/1376, I/1385
- şondo:** o zaman
ş. II/1304
- şontip:** böylece
ş. II/1272
- şoqum:** ses; ıstık; alamet
ş. I/573, I/642, I/646, I/705,
I/821, I/822, I/927, I/986
- şouqum:** ses; ıstık; alamet

- ş. II/855, II/856
- şoura:**
- ş. II/1133, II/1152, II/988
- şu:** şu işaret zamiri
- ş. I/1077, I/1204, I/1212, I/932, II/867, II/884, II/891
- ş.+ nda I/805
- şul:** şu işaret zamiri
- ş. I/1088
- şunça:** o kadar çok
- ş. II/910
- şükrána:** şükür
- ş. II/1241, II/346, II/672
- şükrəná:** şükür
- ş. I/379
- şükür:** şükür, hoşnutluğu bildirme
- ş. kılıb I/567
- ş. I/1275, I/1285, I/1371, I/1387, I/1396, I/467, I/702, I/921, I/949, I/979, II/1203, II/1204, II/1238, II/1529, II/337, II/369, II/395, II/405
- şütki -:** kıvırmak
- ş.- di II/1205
- şütkü -:** kıvırmak
- ş.- p II/1243
- şəhər:** şehir
- ş. II/1134, II/1207, II/994
- ş.+ də I/620
- şənə:** omuz
- ş.+ din II/428
- ş.+ sidə II/1499
- şərilla -:** şarıldamak, şarıl şarıl akmak
- ş.- p II/717
- şərildə -:** şarıldamak, şarıl şarıl akmak
- ş.- p II/605, II/633, II/690
- şərilla -:** şarıldamak, şarıl şarıl akmak
- ş.- p II/769
- şəxr:** şehir
- ş.+ ini II/814
- şəyit:** şehit
- ş. II/732, II/784
- şəylən -:** sevinmek
- ş.- sin I/385, II/1463, II/353, II/449, II/678
- şəər:** şehir
- ş. II/1304
- ş.+ dən I/731, I/732, I/754
- ş.+ gə II/1531
- ş.+ idən I/799
- ş.+ iga II/1304
- ş.+ igə II/1272
- ş.+ inan II/1311
- Şaximərdan:** özel ad
- ş. II/356
- Şaximərdən:** özel ad
- ş. I/389, II/1466, II/452, II/681
- Şayavaz:** kişi adı
- ş. II/554
- Şibá:** yıldız adı
- ş. I/490, II/133, II/86

- Şədivən:** kişi adı
 ş. I/1176, I/1177, I/1178, I/385, II/1463, II/238, II/245, II/253, II/256, II/261, II/263, II/284, II/298, II/353, II/449, II/629, II/630, II/678
- Şəyavaz:** kişi adı
 ş. I/1039, I/1048, I/724, I/727, I/751, I/758, II/587, II/620, II/711, II/747
 ş.+ dın I/1124
- Şəyaváz:** kişi adı
 ş.+ dın I/167
- Şəyavəz:** kişi adı
 ş. II/652
- Şəyəvaz:** kişi adı
 ş. I/1020
- tag -:** takmak
 t.- iptir I/115
- tag:** dağ
 t.+ ıga I/1430, II/840
 t.+ ıga II/831
 t.+ ıga II/103, II/442, II/72
- tag:** dağ
 t.+ dan II/1356, II/1432
 t.+ dən I/536
 t.+ ıga I/1251, II/1374
 t.+ ında I/1238
 t.+ larga I/1235, I/967
 t.+ largə II/101, II/139, II/209, II/482
 t.+ larğa I/286
 t.+ larni I/787
- t.+ lərgə II/1014, II/1056, II/273, II/992
- t.+ lərnı I/1156, I/989, II/536, II/91
- tağá:** dayı
 t.+ si II/175, II/601
- taham:** yemek
 t. II/1076
- tağ:** dağ
 t.+ ğa II/1366, II/1441, II/1442, II/860
- tağ:** tam, o sırada
 t. II/1439
- tal:** ağaç
 t. I/246, I/401, II/364, II/465
- talkan:** kırma, kavrulmuş ve dövülmüş tahlıl
 t. I/1391
- talқан:** kırma, kavrulmuş ve dövülmüş tahlıl
 t. I/1393
 t.+ di I/1280
- tamaşa:** eğlence
 t.+ mni I/839, I/840
- tap -:** bulmak
 t. I/1263, I/1279, I/1374, I/1390
 t.- alməydi I/745
 t.- ıb alıb II/513
 t.- ıb I/730, I/742, I/743, II/834, II/842, II/846, II/874
 t.- ıanmən II/1334, II/1403, II/1404, II/868

t.- m ydi I/717, I/718, II/857
 t.- t k II/930
tar: dar
 t. I/201, I/312, I/591, II/1138,
 II/1168

tarab: taraf
 t. II/863
tarag: g mb rt 
 t.+ a turaĝ I/203, I/204, I/311,
 I/314

taragla -: tak rdamak
 t.- b II/1279, II/1281
taraglat -: tak rdatmak
 t.-  b I/205
 t.-  b I/315
tarak: g mb rt 
 t. II/1279
tart -:  ekmek;   kmak; a mak

t. I/122, I/150, I/68
 t.-  b I/1196, I/1220, I/1225,
 I/1311, I/1312, I/1404, I/816, II/1133,
 II/1152, II/437, II/988
 t.-  b I/142, II/981
 t.-  l r I/192
 t.-  p I/88
 t.-  b I/528, II/65
 t.- kin I/517
 t.-  an I/1145, I/358, I/765,
 II/1353, II/1429
 t.-  andek I/1219

t.-  an I/140, I/141, I/278, I/529,
 II/1287, II/1288, II/76
 t.-   n I/1136, I/1194, I/1223,
 I/1307, I/1309, I/1402, I/809, I/814,
 II/429, II/435

t.-   n  I/1223
tartu-:  ekmek
 t. I/173, I/174
ta : ta , sert ve kat  madde
 t. I/1015, I/1016, I/1339, I/1340,
 I/884, II/1512, II/1515, II/1516, II/1526,
 II/644, II/728, II/780, II/796, II/797

t.+   II/743
 t.+   II/1226
 t.+ lar I/481
 t.+ të II/1236
 t.+ të II/1227, II/1244

ta na: susuz
 t. II/952
tava al: tevekk l
 t. I/468, I/568, I/569, I/950

tavi : ses
 t. I/1159, I/1160, II/94
 t.+   I/790, I/791, I/992, II/539

taxam: yiyecek
 t. II/1089

taxt: taht
 t.+ id  I/22
 t.+ inda II/109, II/110
 t.+ ind  II/14

tay: tay, bir ya  n  doldurmu  at
 yavrusu

- t.+ ın II/709
t.+ ın I/207, I/317, II/303
tayla -: atmak, bırakmak
t.- p II/736, II/903
taza: temiz
t. II/1009
tâğ: dağ
t.+ dın II/141, II/211
tâcık: Tacik
t. I/201, I/312
tâğ: dağ
t.+ dın II/275, II/385
tâvaqəl: tevekkül
t. II/338
tâziyən: hızlıca
t. I/243, I/398, I/523, I/541
te: öteki, şu
t. II/1236
teg -: deǵmek, isabet etmek;
saldırmak
t.- sə II/494, II/495
tekən: diken
t.+ siz I/846
telpek: başlık, şapka
t.+ təy I/955
telpək: başlık, şapka
t.+ təy I/1034, I/1035
teñ: yarı
t. I/15, I/16, II/1000, II/1001,
II/1159, II/1160
tep -: tepmek, tekme atmak
t.- edi II/1486
- t.- ədi I/1008, I/1293, I/1330,
II/757, II/789
teşə: keser
t.+ dəy I/112, I/57
teylə -: atmak, bırakmak
t.- gən II/974
tezək: tezek, yakıt olarak
kullanılan kurutulmuş hayvan dışkısı
t. I/1363
tezək: tezek, yakıt olarak
kullanılan kurutulmuş hayvan dışkısı
t. I/1364
tıǵ: dağ
t.+ dan I/873
tıǵ: kın
t.+ dan II/608, II/636, II/693,
II/720, II/772
t.+ ıdan II/578
tıǵıl -: batmak
t.- məs I/538, II/1435
tışkarı: dışarı
t. I/1030, II/1187
t.+ ǵa II/1253
tig -: deǵmek, isabet etmek;
saldırmak
t.- gən II/501
t.- məydi II/158, II/228, II/292
t.- ədi II/402
tik -: dikmek, kurmak
t.- ib II/882

- t.- ilgən I/554, I/1187, II/105
 t.- kən I/1000, I/1289, II/755
 t.- kəndəy I/1001, I/1320
til: dil
 t.+ idə I/420
 t.+ igə I/265, I/282, I/980, II/1300
 t.+ imgə II/1295
 t.+ imə I/976
 t.+ inən II/1340, II/1413
 t.+ iñni II/1337, II/1409
 t.+ lərinə II/1339, II/1411
tillə: altın
 t. I/8, I/148, I/66, II/9, II/174,
 II/600
 t.+ din I/15
 t.+ dir II/1000, II/1159
tilə -: dilemek
 t.- r I/421, I/666
 t.- rmən I/221, II/186, II/247,
 II/319
tirig: diri, canlı
 t. turub I/773
 t. I/1105, I/1125, II/750
tiş: diş
 t.+ i I/112, I/57
tişlə -: dişlemek, ısırmaq
 t.- şkən I/878, II/612, II/697
tişlə -: dişlemek, ısırmaq
 t.- şkən II/581
 t.- ydi I/1332, II/1488, II/759
titirə -: titremək
 t.- ydi I/579, I/83, I/84, I/99
- tiy -:** dəgmək, isabet etmək;
 saldırmak
 t.- di I/609, II/889
 t.- gən I/1319
 t.- gəndəy II/1481
 t.- ədi I/1002, I/1321, II/1482
tiz: diz
 t.+ igə I/479
to:: dağ
 t. I/881, II/613, II/641, II/725,
 II/777
tog: dağ
 t.+ lərgə I/200
toğa: dağ
 t. I/359, I/518, I/530, II/1354,
 II/1430
 t.+ dan I/359, II/1430
 t.+ din I/518, I/530, II/1354
toğay: orman
 t. I/882, II/614, II/642, II/726,
 II/778
toğum: tohum
 t. I/357, II/1352, II/1428
toğuz: dokuz sayı sıfatı
 t. I/104, I/105, I/106, I/230,
 I/357, I/50, I/51, I/623, I/735,
 II/1352, II/1428, II/502, II/859,
 II/883, II/890
tol -: dolmaq
 t.- sun II/744
tolğə -: çevirmək
 t.- p II/1236, II/1265

ton: kürk	tök -: dökmek
t. I/37, II/30	t.- kən I/1363
t.+ dop II/1531	t.- kəndəy I/1363, I/1364
t.+ nun II/174, II/600	t.- sə I/1364
top: grup, insanların oluşturduğu topluluk	tört: dört sayı sıfatı
t.+ uda I/1158, I/789, I/991	t. I/520, I/532, I/533, I/535, II/1311, II/1357, II/1401, II/1405, II/1433
t.+ unda II/538, II/93	törə: efendi, buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse, kahraman
topu: baş, kafa	t.+ m I/680, I/688, I/828
t.+ ğa II/1504, II/1505	tövə: deve
topuraq: toprak	t. I/480
t. II/743	tu:: tuğ
tor: ağ	t. I/1162, I/1168, I/1173
t. I/1024, I/1025	tu:rə -: doğramak
t.+ unu I/1028, I/1029	t.- ydi I/1010
torpaq: dana	tuğan: akraba
t.+ tay I/110	t.+ ləriñ II/1318
t.+ táy I/55	tuğra: karşı taraf
toş: ses	t.+ sıdan II/1489
t.+ u II/1378, II/1381	t.+ sidən I/1009, I/1333, II/760, II/790
tou: dağ	tuğra -: doğramak
t.+ larga I/496, I/711, I/891	t.- ydi I/1334, II/761
t.+ larğa II/1095, II/384	tuğrə -: doğramak
tovâqəl: tevekkül	t.- ydi II/1490, II/791
t. II/396	tulpar: asil at
toy: toy, düğün	t. I/485, II/377
t.+ unu II/1304	tulpår: asil at
tö:: deve	t. I/255
t.+ deg I/877, II/580, II/640, II/696, II/698, II/724, II/776	tuman: sis
tö:dæg: deve	
t. II/611	

t. I/1156, I/787, I/989, II/536,
II/91

tumar: muska

t. I/592, II/1139, II/1169

tumşuk: gaga

t.+ lări II/1233, II/1234

tur -: kalkmak; var olmak;
yaşamak; durmak

t.- adi II/514

t.- du I/674

t.- gən II/114

t.- ğan I/187, I/213, I/323, I/324,
I/665, I/909, I/93, II/1125, II/179, II/241,
II/307

içe t.- ğan II/954, II/965, II/982

t.- ğanına II/1311

t.- ilər I/805

t.- sa II/1215

t.- ub I/258, I/349, I/714, I/860,
II/1181, II/1254, II/1324, II/1421, II/38,
II/827

tirig t.- ub I/773

t.- up II/1236

t.- ədi II/866, II/873

turağ: takırtı

tarəğa t. I/203, I/204, I/311, I/314

turaq: takırtı

t. II/1279

turgay: değıl

t. I/1207, II/1197, II/971, II/972

tut -: tutmak; gelmek

t.- up I/179, I/277, I/780, I/850,
II/1286, II/424

t.- kan II/474

qáari t.- up I/134, I/135

tuyak: toynak

t.+ tın I/481

tuzak: tuzak

t. I/1352

tügö -: bitmek, yetişmek

t.- dü II/1531

tün: gece

t. I/1151, I/785, II/534, II/83

tüp: dip; kök

t. I/661, I/904

tür -: dürmək, kıvırmak

t.- dü I/1326, I/1327

t.- gən I/1005, I/581

t.- sə I/582, I/587

türkmən: Türkmen

t. I/1139, I/1140, I/1147, I/1148,
I/1183, II/42, II/49, II/530, II/531,
II/546, II/55, II/68, II/69, II/762, II/763
t.+ lər II/104, II/80, II/89, II/95

türt -: itmek

t.- üşkən I/876, II/579, II/639,
II/723, II/775

tüş -: inmek; düşmek, kopmak

t.- kən I/1012, I/1034, I/1035,
I/546, I/955, II/1266, II/793

t.- məs I/563, I/647

t.- tü I/1336, II/803

t.- üb II/166, II/234, II/298,
II/407

t.- üp II/1281, II/1531

t.- ər I/479

tüşür -: indirmek

t.- ilər I/264

t.- üp I/281

tüy -: düğümlemek

t.- gan I/166

t.- gən I/169, I/583

tüyrə -: bir şeyin kenarını, ağzını
dışa kıvırmak

t. I/1360

tə:rət: abdest

t. II/1236

t.+ ini II/1239, II/344, II/671

təci: taç

t. I/8, II/9

təg: dip

t.+ idə I/47, II/1225

t.+ igə II/472

təhər: teher

t. II/1086, II/1089

tələvgər: isteyen, talep eden

t. II/168, II/236, II/300, II/557,
II/561, II/566, II/590, II/594, II/623,
II/627, II/655, II/659, II/706, II/712,
II/746, II/751

tənə: vücut

t.+ ləri I/108, I/53

təpə: tepe, dağın sırtı

t.+ dəy I/108, I/53

tərəb: taraf

t. I/1073, II/214

çər t. I/551, II/1369, II/144,
II/278, II/388

t.+ gə I/1137

t.+ kə II/67

tərəp: taraf

t. I/280

çər t. II/489

t.+ kə I/1146, II/77, II/78, II/79

tərət: abdest

t.+ ini I/377

təsvə: tesbih

t.+ si II/172, II/598

təylə -: atmak, bırakmak

t.- b I/1448, II/1227, II/918,
II/919

t.- bsən II/1041, II/1115

t.- di II/891

t.- gən I/163, II/1063, II/1104,
II/503, II/884, II/964

t.- p II/1245, II/1272, II/1278,
II/584, II/617, II/649, II/702

t.- ydi I/1100, I/1101, I/514,
I/772, I/778, I/90, II/1023, II/162, II/231,
II/296, II/850, II/932

t.- ymiz II/1360, II/515, II/824,
II/947

Taň Şalpan: Çoban Yıldızı

t. I/1233, I/198, I/284, I/494,
I/709, I/889, I/965, II/1012, II/1054,

II/1093, II/137, II/207, II/271, II/381,
II/480, II/99, II/990

Türkstán: Türkistan

t. I/665, I/909

Təbləxānə: yer adı

t.+ gə I/74

Təcən: nehir adı

t. I/291, I/295, I/296, I/372, I/498

Təvləxānə: yer adı

t.+ də I/684

t.+ gə I/128

t.+ gə I/689, I/811

uç -: uçmak

u.- ayin I/525

u.- qan I/481, I/544, I/865

u.- ub ketti I/1434, I/1435

u.- ub II/1133, II/1152, II/988

uçə: uca

u.+ mğa I/1104, II/1044, II/1081,
II/1130, II/1150, II/986

u.+ sığa I/1107, II/1045, II/1082,
II/1132, II/1151, II/987

uğru: hırsız

u.+ su I/621, I/733, I/755, I/800

uq -: duymak

u.- qan I/101, I/1260, I/131,
I/1401, I/177, I/242, I/273, I/301, I/340,
I/397, I/649, I/672, I/758, I/902, I/914,
I/945, I/978, II/1078, II/1118,

II/1147, II/1408, II/256, II/263,
II/333, II/336, II/343, II/420, II/51

uqla -: uyumak

u.- b aləyin II/475

u.- b qalib II/477

u.- b I/629, I/630, II/476

u.- y bergin I/617, I/619, I/628

uqta -: uyumak

u.- p II/1236

u.- ta qoyməymisən I/1419,
I/1421, I/1424

u.- yt I/607

uləq: gökbörü oyunu

u. I/1219

ur -: vurmak; at koşturmak;
varlığına inanılan bir gücün gazabına
uğramak

cetek u.- adı II/619

u.- adi II/1441, II/1442

cetek u.- adi I/1037, II/586,
II/651, II/704, II/738

u.- du I/1032, I/243, I/398, I/541,
II/1504, II/918

cetək u.- durub I/1041

u.- ğan II/1278, II/1505, II/617

cetek u.- ğan I/355

cetəg u.- ğan II/1350, II/1426

u.- ğun I/523

u.- ğun II/903

u.- məgən I/439

u.- sa I/1033

u.- sañ II/1272

u.- ub I/1448, II/1227, II/584,
II/649, II/702, II/736, II/919

cetək u.- ub I/361, II/1436

xuday u.- ubtur I/512, I/760
 xudáy u.- ubtur I/1446, I/303,
 I/304, II/1199, II/499, II/53, II/58, II/59,
 II/60

u.- up II/1245

ura -: devrilmek, harap olmak

u.- ğandəg I/881

uruş -: dövüşmek

u.- ub ketkən I/875, II/610,
 II/638, II/695, II/722, II/774

uruş: savaş

u. II/1455, II/802

u.+ ka I/1127

u.+ қа I/1133, I/1138, I/1142,
 I/997

u.+ u I/885, II/1513, II/645,
 II/729, II/781

ustaz: üstad

u.+ ım I/664, I/908

uşla -: yakalamak, tutmak

u.- b I/1227, I/1447

u.- ğan II/1251, II/1274

u.- p ala II/1271

қулақтан u.- p II/1269

uşlə -: tutmak, yakalamak

u.- gən I/1215, I/196, II/1244

u.- ñlər I/191

uşul: şu işaret zamiri

u. II/1187

uturu: tekrar tekrar

u. II/1236

uul: oğul

u.+ u I/1061, I/1103, I/1191,
 I/1213, I/390, II/1467, II/357, II/453,
 II/549, II/660, II/682, II/752

u.+ usən I/658, I/898

uy: inek

u. I/876, II/579, II/639, II/723,
 II/775

uyku: uyku

u.+ ğa қатıptır I/1094, I/1112

u.+ ğa қатıptır II/519

u.+ m II/474

uzat -: uzatmak

u.- кın II/978

u.- ti II/980

ūr -: vurmak; at koşturmak;
 varlığına inanılan bir gücün gazabına
 uğramak

ū.- ğanday I/1011, I/1335, II/792

ū.- ub I/1011, I/1335, II/792

üç: üç sayı sıfatı

ü. I/1086, I/698, II/1311,
 II/1477, II/88

ürk -: ürkmek, kaçmak

ü.- üp I/1184, II/547

ürüstem: yiğit; büyük

ü. I/885, II/645, II/1513, II/729,
 II/781

üstü: üst

ü. I/888

ü.+ gə I/39, II/32

ü.+ ndə I/1096

ü.+ ndəgi I/109, I/458, I/54

üz: yüz, yanak	xalbur: kalbur
ü.+ ün I/956	x. I/145, II/1123
Ürkər: Ülker Yıldızı	xan: han, kağan
ü.+ dəy I/1183, II/546	x. I/9, I/1020, I/1056, I/1057,
Üsən: kişi adı	I/1082, I/1083, I/1084, I/1092, I/1122,
ü. II/731, II/783	I/1128, II/1304, I/1313, I/1321, I/25,
vakt: vakit	I/250, I/288, I/289, I/380, I/41, I/584,
v.+ ıda I/1347	I/727, I/794, I/826, I/842, I/860, I/866,
v.+ ında II/140	I/896, I/929, I/930, I/954, II/10, II/1020,
vaqt: vakit	II/1025, II/1043, II/1060, II/1078,
v.+ ıda II/233	II/1100, II/1118, II/1147, II/118,
v.+ ında I/1019	II/1189, II/125, II/128, II/1336,
v.+ ıda II/1015, II/1051, II/1057,	II/1341, II/136, II/1363, II/1472, II/150,
II/274, II/297	II/1524, II/1527, II/1530, II/159, II/166,
v.+ ında I/1236, II/102, II/165,	II/169, II/18, II/184, II/195, II/252, II/33,
II/210, II/735, II/993	II/347, II/39, II/415, II/45, II/47, II/569,
v.+ ında II/406, II/582, II/615,	II/673, II/710, II/761, II/791, II/828,
II/647, II/699	II/835, II/858, II/869, II/879, II/880,
vaxt: vakit	II/893, II/895, II/911, II/921, II/961
v.+ ında I/968, II/1520	x.+ dı II/1531
v.+ ıda II/1096, II/1098	x.+ di II/1019
v.+ ında II/108	x.+ ğa II/1302, II/1303, II/1438
v.+ ında I/21, I/892, II/13	x.+ ı I/293, II/901
vazir: vezir	x.+ imni II/56
v.+ i I/1052	x.+ iñ I/124, I/71
vəzir: vezir	x.+ li I/893
v.+ i I/749	x.+ nan II/948
xadır: dəğər, kıymet	x.+ nın II/1304
x. II/1407	x.+ ni I/923, I/983, II/1059,
xal: hâl	II/1101
x.+ ni I/1345, II/1521, II/700,	xasa: hasa
II/733	x. I/591, II/1138, II/1168

- xat:** mektup
 x. I/1137, I/1146, II/1311, II/67,
 II/77, II/78, II/79
 x.+ ı I/167
 x.+ i II/1328, II/1335, II/1342
 x.+ in II/1327, II/1343, II/1344
 x.+ ni II/1326, II/1332, II/1358
 x.+ tı II/1311
xata: hata, yanlış
 x. I/338, I/369, II/341, II/666
xavar: haber
 x. I/573, I/642, II/1311
xavár: haber
 x. alayin I/1442
 x. I/1252, I/292, I/646, I/705,
 I/821, I/822, I/927, I/986, II/1319,
 II/855, II/856
xavâr: haber
 x. I/298, I/373, I/374
xayvan: pehlivan
 x.+ ni I/264
xálk: halk
 x.+ i I/974, II/1213, II/1256,
 II/1292, II/963, II/985
xánazat: nüfus, sakin
 x.+ i I/253, I/412, I/486, II/378
xát: mektup
 x.+ i I/170
 x.+ ín I/164, I/165, I/168
xıdır: Hızır
 x. I/400
xır: kır, tepe; kır rengi
 x. I/360
 x.+ dın II/1531
xış: tuğla
 x.+ ı I/15, I/16, II/1000, II/1001,
 II/1159, II/1160
xızır: Hızır
 x. I/245
xızmat: hizmet
 x. I/339, I/346, I/353, II/1348,
 II/1394, II/1414, II/1418, II/1424
 x.+ ın I/344
 x.+ in II/64
 x.+ inə I/367
xıdır: Hızır
 x. II/363
xoş: gönül
 x.+ u xoşvaq I/43, I/469, I/527,
 II/129, II/1330, II/151, II/202, II/221,
 II/264, II/285, II/35, II/555, II/588,
 II/621, II/654
xoş: elveda, hoşça kalın
 x. I/917
xoşvaq: hoşnut
 xoşu x. I/43, I/469, I/527, II/129,
 II/1330, II/151, II/202, II/221, II/264,
 II/285, II/35, II/555, II/588, II/621,
 II/654
xuda: Hüda, Allah
 x.+ ға II/337
xuday: Hüda, Allah
 x. urubtur I/512, I/760
 x. II/1030

- xudá:** Hüda, Allah
 x. I/1346, I/418, I/419, I/422, I/667, I/894, I/912, I/913, II/374, II/701, II/734
 x.+ ğa I/1275, I/1285, I/1371, I/1387, I/1396, I/467, I/567, I/702, I/921, I/949, I/979, II/1203, II/1204, II/1238, II/1529, II/369, II/395, II/405
- xudáy:** Hüda, Allah
 x. urubtur I/1446, I/303, I/304, II/1199, II/499, II/53, II/58, II/59, II/60
 x. II/1461, II/351, II/447, II/677, II/974, II/979
- xudâý:** Hüda, Allah
 x. I/384
- xumar:** mahmur
 x. xumar I/593, II/1140, II/1170, II/1171
 xumar x. I/593, II/1140, II/1170, II/1171
- Xudayberdi:** kişi adı
 x. II/1029
- Xudáyberdi:** kişi adı
 x. II/1127, II/977
 x.+ dúr II/976
- ya:n:** can
 y.+ im II/1497
- yalğız:** tek başına, yalnız
 y. II/1041
- yam:** da, de
 y. II/398
- yar -:** yarmak
 y.- gan II/2
 y.- ğán I/2
yar: yar, yoldaş
 y. I/917
yok: yok, var karşıtı
 y. II/1040, II/1075, II/504, II/505, II/885, II/886, II/972
yol: yol, tarik
 y.+ largá I/3, II/3
yə: ya
 y. I/447, I/471
yəkə: ise, yalnız
 y. I/154, I/182, I/138, I/19, II/1004, II/1163, II/427
yəm: da, de
 y. II/146, II/147, II/148, II/149, II/216, II/217, II/218, II/219, II/280, II/281, II/282, II/283, II/390, II/391, II/392, II/393, II/400
yəşər: yaşında
 y.+ gə II/531, II/69, II/763
zaman: zaman, an
 z. I/1064, I/1065, II/43, II/44, II/843, II/844
 z.+ da II/1188, II/1195, II/1312, II/17, II/478, II/500, II/517, II/545, II/949
zamán: zaman, an
 z.+ da I/1059, I/1085, I/310, I/49, I/515, I/712, I/713, I/748, I/793, I/823, I/926, I/985, II/1017
 z.+ dar I/690, I/691, I/698

- zat:** nitelik, özellik
z.+ ıñni I/659, I/899, II/967, II/968, II/969
- zayib:** hanım, eş
z. II/1117
- zibán:** dil
z. I/516
- ziynət:** saygı; ziynet
z.+ im I/430
- zolana:** tasma
z.+ nı I/1038, I/1040, II/703
z.+ ni II/585, II/618, II/650, II/737
- zor:** büyük, güzel
z. I/34, I/861, II/1180, II/1187, II/1210, II/1211, II/1219, II/1222, II/1260, II/1261, II/1262, II/1267, II/1272, II/1311, II/1316, II/1321, II/1329, II/1332, II/27
Cunus z. I/1118, II/935
- zumrat:** zümrüt
z. I/437, I/438, I/444
- zumurat:** zümrüt
z.+ dan II/1158
z.+ dán I/14, II/999
- zə:** mahcubiyet, utanma durumu
z.+ gə I/119, I/61, I/62
- zəktək:** karga
z. I/525, I/544
- zəkət:** zekat
z. I/5, II/5
- zəmbil:** zembil
z. I/360, I/521, I/534, II/1355, II/1431
- zər:** altın
z. I/39, II/1531, II/32
- Zərçəmən:** yer adı
z.+ nin I/297, I/371, I/497
- ə:** o
ə.+ ni I/237, I/266
- ə:** hey, ey
ə. I/461, I/781, I/782
- əci:** hacı
ə. I/7, II/7, II/8
- əcəp:** acep
ə. II/966
- əkə:** ağabey
ə. I/462, I/586, II/404
ə.+ bəy II/1164
ə.+ m I/829
ə.+ mnin I/681
ə.+ vay I/20, II/1005
- əlákət:** bela
ə. II/1080
- əlāqət:** bela
ə. II/1149
- ələl:** helal
ə. I/916
- əm:** da, de
ə. I/1193, I/563, I/647, II/496, II/551
- ənən:** sonra

ə. II/1236, II/1272, II/1304,
II/1311

əskər: asker

ə.+ lərnı II/1527

əy: hey, ey

ə. II/1263, II/558

əyda -: sürmək, koşturmak

ə.- b cetib II/305

ə.- b kelgən I/1407

ə.- b ketib II/469

ə.- b ketkən I/427, I/488, I/818,
II/132, II/205, II/268, II/463, II/96

ə.- b I/1154, I/1179, I/1197,
I/1198, I/1206, I/1214, I/1226, I/1315,
I/841, I/931, II/370, II/375, II/438,
II/540, II/552, II/553, II/785, II/852,
II/871

ə.- p cetib II/1474

ə.- p cetkən I/257

ə.- p keliptir I/505, I/510, I/565,
I/566, II/1202

ə.- p I/506, II/810

ə.- ydi II/131, II/266

əylá -: etmək, yapmak

ə. II/975

əylə -: etmək, yapmak

ə. I/659, I/660, I/899, I/900,
I/901, II/967, II/968, II/969

ə.- ydi II/1092, II/1385, II/1447

əyrən: şaşkın

ə. kalıb I/501, I/502

əyt -: söylemek

ə.- iptir II/1236, II/1311

ə.- kən I/1234, I/199, I/285,
I/495, I/710, I/890, I/966, II/100,
II/1013, II/1055, II/1094, II/1304, II/138,
II/208, II/272, II/481, II/991

ə.- məsmən I/223, II/189, II/250,
II/322

ə.- məysən I/1242

ə.- ti II/382, II/383

ə.- ərmən I/222, II/188, II/249,
II/321

əziz: aziz, sevgide üstün tutulan

ə. I/230

ə.+ bi II/1221

əcəp: acep

ə. II/952, II/953

kör -: görmek

к.- əy I/73

oş -: oymak

o.- əy I/144

cən: can

c. I/1071, I/1372, I/972, I/973,
II/212

cənə: yine

c. I/1265, II/437

yəkə: ise, yalnız

y. I/138, I/19, II/1004, II/1163,
II/427

xan: han, kağan

x. II/1304

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (1993). *Ali Şir Nevāyi'nin Risaleleri, Tārīḥ-i Enbiyā Ve Hükemā, Tārīḥ-i Mulūk-i 'Acem, Münşeāt: Metin Gramatikal İndeks-Sözlük*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Asker, N. (2018). *Köroğlu Destanı: Bir avrasya destanı*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) II, 2, Aralık, 129-137.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig: İndeks III*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akın, C. (2022). *Kırgız Türkçesindeki Alıntı Kelimelerin Ses Değişimleri ve Karşılaştırmalı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Abduldayev E. (1966), *Kırgız Tilinin Govorloru*. Frunze: Til Cana Edebiyat İnstitutu Basması.
- Akmatova A. (2008). *Modern dönem kırgız urukları ve kırgız diyalekt coğrafyası*. Turkish Studies, Volume 3/3, 2008, p. 8-36.
- Alimov, U. (2017). *Kırgızistan'da Yapılan Kırgız Köroğlu Anlatmaları İle İlgili Çalışmaların Dünü, Bugünü, Yarını: Bolu'dan Türk Dünyasına Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı*.
- Alimova, C. (2007). *Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları*. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.52>.
- Alimov, R. (2011), *Kırgızcanın İçkilik Ağızları Grubu Üzerine*, TÜBAR-XXX-/Güz.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asımkan, Janarbyek (2021). *Köktürk Harfli Yazıtlardan Kazak Türkçesine Uzanan söz Varlığı*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferādis III dizin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arçın, S. M. (2021). *Çağdaş Sibirya Lehçelerinde Zamirler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Barlas, Mehmet E. (2008). *Köroğlu destanında at, kadın, silah*. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2.

- Baskakov, N. A. (1953). *Xakassko-Russkiy Slovar*. Moskva: Ministerstvo Kul'turı SSSR.
- Baskakov, N. A. (Ed.) (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar*. Moskva: Ministerstvo Kul'turı SSSR.
- Batmanov, İ. A. (1938). *Severniye Dialekti Kirgizskogo Yazıka*. Frunze.
- Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer - Metin - Dizin)*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Budu, M. (2019). *Ebü İshâk İbrâhîm B. El-Mansûr B. Hâlefî'l-Müzekkir En-Nisâbü'rî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ Tercümesi: Fiiller – Metin – Sözlük*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Clauson, S. G. (1974-1997). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Coşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çelik, Ü. (1993). *Ali Şir Nevâ'î - Leylî vu Mecnûn (Gramer - Metin - Dizin)*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Çengel H. K. (2007). *Kırgız Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları 481-542.
- Çengel, H. K. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Derleme Sözlüğü I-XII* (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dor, R. (1980). *Si tu dis: Chante! Cante!... Documents pour servir a la connaissance de la tradition orale des Kirgiz du Pamir Afgan*. Paris.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Durgut, H. (1995). “*Şeyh Süleyman Efendî-i Buhârî Lügat-t Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel)*” *Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erbay, F.(2003). *Muhammed Bin Ahmedü’z-Zāhid’e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı* (İnceleme – Metin - Sözlük). Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Eckmann, J. (2014), *Nehcü’l-Ferādis. Uştmahlarning Açuk Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): I-III*, Metin-Tıpkıbasım-Dizin-Sözlük, Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem U. Filiz M. (2019). *Şeyh-Zāde Atâyî Divânı II* (Bağlamli Dizin-İşlevsel Sözlük). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Gülensoy, Tüncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güzeldir, Muharrem (2002). *Abuşka Lügati* (Giriş – Metin - İndeks). Doktora tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Gültekin, Mustafa (2017). *Türkiye’de Köroğlu Derlemeleri Ve Metin Yayınları Üzerine Bir Değerlendirme*, Bolu’dan Türk Dünyasına Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı. Bolu.
- Hoşca, F. (2020). *Görüğü Destanı’nın Başlıca Dil Özellikleri*, 15. Büyük Türk Dil Kurultayı. Tiflis. Gürcistan.
- Hoşca, F. (2021). *Görüğü Destanı*, 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Januzakov, T. (2008). *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı: İnceleme – Metin – Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.

- Karahan, A. (2013). *Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları*. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic Volume 8/1 Winter.
- Kâşgarlı M. (2014). *Divânu Lugâti't-Türk: Giriş - Metin - Çevri- Notlar – Dizin*, Hazırlayanlar: Ercilasun, Ahmet Bican Ve Akkoyunlu Ziyat. Ankara: TDK Yayınları.
- Karadavut, Z. (2001). *Köroğlu Destanının Kırgızca Varyantı Cana Tolubay Sınçı Ulaşması*". Manas Üniversitesi Koomduk İlimler Curnalı/ Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 156-164.
- Karadavut, Z. (2002). *Köroğlunun Ortaya Çıkışı/Köroğlu Eposunun Caralışı*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayını.
- Karadavut, Z. (2017). *Köroğlu destanı'nın kırgız eş metni ile ilgili çalışmalar*. Bolu'dan Türk Dünyasına Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı. Bolu.
- Kayıpov, S. (2015). *Göroğlu Destanı* (Pamir Kırgızları Versiyonu). Ankara: Ardahan Üniversitesi Yayınları.
- Kayıpov S. (2010). *Ethnological review of the van kyrgyz*. International Journal of Central Asian Studies. Seoul, Korea, s. 181-199.
- Kılıç, F. (2003). *Kırgız Türkçesinin içkilik ağzı*. KÖK Araştırmalar. V/1 Bahar. s. 81-135.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II* (2010). Bişkek: Avrasya Jayıncılık.
- Kormuşın, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları Metinler ve İncelemeler*, Çev: Rysbek Alimov. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kowalski T. (1996). *Karayım Lehçesi Sözlüğü*. (Çev. Kemal Aytaç). Ankara: Engin Yayınevi.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TİEM 73 1v-235v/2): Giriş - İnceleme – Metin – Dizin. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kudaybergenov, S. (ed.) (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası*. Frunze: İlim.
- Kulamshaeva, B. Kırgız A. N. (2010). *Van Kırgızlarının Köroğlu Destanında Sıra*. Turkish Studies, Vol. 5/3, September 2010, pp. 1678-1711.

- Kulamshaeva, B., Sağın A. N., (2013). *Van Kırgızlarından Derlenen Köroğlu Destanının Dil Özellikleri*. Folkloristik, Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı, Ankara: Hakim Yayınları.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (çev. Günay Karaağaç), 2 Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Maşkaraoğlu, S. (2018). *Kırım-Tatar Söz Varlığı*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Marufov, Z. M. (1981). *Uzbek Tilining İzohli Lugatı I-II*. Moskva: Rustili Naşrieti.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız Diliniz Dialektoloji Sözlüğü*. Haz: Konkobaev, Kadıralı, I-II cilt, Bişkek.
- Mukambayev C. (1998). *Kırgız Diyalektologiyası cana Frazeologiya*. Bişkek.
- Muzafarov R., Muzafarov N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük*. Çev. Nariman Seyit Yahya. Ankara: TDK Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. Kurban, İklil. Ankara: TDK Yayınları.
- Orucovun, Ə. (Ed.) (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-IV*. Bakü: Şərək-Kərb.
- Orozobayev, M. (2004). *Eski Türkçe ve Kırgızcadaki yapım ekleri*, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb* (İnceleme - Metin - Sözlük). Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Öner, M. (2007). *Tatar Türkçesi Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları 679-748.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özcan, H. Z. (2022). *Köroğlu Destanı'nın B1 Düzeyine Uyarlanması'nın Okuduğunu Anlamaya Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Özeren, M. (2020). *Tacikistan Kırgız Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Özşahin, M. (2011). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, R. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç. (1995). *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*. Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pekacar, Çetin (2000). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Rahmani, Ç.S. (2018). *Köroğlu Destanı'nın Karakalpak Varyantı Awezhan Kolu (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Antalya.
- Sağlam, B. (2014). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Şekil Bilgisi Ortaklıkları*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Saluk, R. G. (2008). *Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu (Metin-Aktarma-İnceleme)*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük*. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov, I-IV*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- Söng Li, Y. (2022). *Türk Dillerinde Son Takılar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şavk, Ü. Ç. (2012). *Alt Ağızlar Grubu Olarak Pamir Kırgızcası*. TDD/JofEL K15.
- Nadejda N.K. T. Akalın, H.Ş. (1995), *Şor Sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları 2.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2003). *Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler*. Kırım Dergisi 12 (45), 23-32.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.

- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*, 5. Baskı. Akara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez M., Ceylan E., Ölmez Z., Eker S., (1995). *Türkmençe Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tietze, A. (2016-2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I-X*. Ankara: TÜBA.
- Toparlı, R. vd. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkay, K. (1988). *Ali Şir Nevâyî, Bedayi'ü'l - Vasat* (İnceleme – Metin - Dizin). Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- User, H. Ş. (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*. 2. Baskı. Konya: Kömen Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş – Metin - İnceleme – Analitik Dizin). Doktora Tezi. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk anlatılarında yer alan Köroğlu tipleri ve Âşık Köroğlu'nun bu tipler arasındaki yeri*. Millî Folklor, 76, s.113-123.
- Yıldırım, Dursun (1983). “Köroğlu'nun Orta Asya Rivayetleri”. Köroğlu Semineri Bildirileri. Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 103- 114.
- Yıldırım, Dursun (1989). *Köroğlu'nun Orta Asya Rivayetleri*. Millî Folklor, S.4, s.10-11.
- Yıldırım, D. (1983). *Köroğlu'nun Orta Asya Rivayetleri*. Köroğlu Semineri Bildirileri. Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 103- 114.
- Yunusaliyev Bolot M. (1971). *Kırgız Diyalektologiyası*, Frunze: Mektep.
- Yunusaliyev, B. M. (1985). *Kırgız tili cana anın dialektleri*. Tandalgan emgекter (s. 64-94). Frunze: İlim.

- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II*. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Yudahin, K. K (2011), *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas) Ankara: TDK Yayınları.
- Yüce, N. (2014). Ebul Kāsım Cārullāh Maxmūd Bin ‘Omar Bin Muxammed Bin Axmed Ez-Zamahşarī El-Ĥvārizmi Muḳaddimetü'l-Edeb: *Ĥvārizm Türkçesi İle Tercümeli Şuṣter Nüshası*”. Ankara: TDK Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <https://apostolicseminary.org/tanri/hizli-cevap-tanri-daglari-hangi-ulkede.html>
- <https://www.google.com.tr/search?k=y%C3%B6k+tez&sxsrf=APwXEdfuTNnZua02tvwKbOSXY1hicCoKzw%3A1687997175258&source=hp&ei=98kcZNfZDd6ZkdUP5J2MuAK&iflsig=AO>
- <https://www.nisanyansozluk.com/>
- <https://metinveritabani.tdk.gov.tr/#/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://tebdiz.com/>
- <https://turuz.com/>

EKLER

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih, 11/08/2023

Tez Başlığı: Destanı'nın Pamir Kırgızları Versiyonu Üzerine Dil İncelemesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 429 sayfalık kısmına ilişkin, 27/07/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12'dir.

Uygulanan filtrelemeler,

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar dâhil
- 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11/08/2023

Adı Soyadı,	Fatma HOŞCA
Öğrenci No,	18201900003
Ana Bilim Dalı,	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı,	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı
Statüsü,	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Mayrambek OROBAYEV

Detaylı Bilgi, <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>
Telefon, 0-4782117522 **Faks,** 0-4782117523 **Eposta,** sbe@ardahan.edu.tr

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET İZİNİ

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih 11/08/2023

Tez Başlığı: Destanı'nın Pamir Kırgızları Versiyonu Üzerine Dil İncelemesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam,

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11/08/2023

Adı Soyadı,	Fatma HOŞCA
Öğrenci No,	18201900003
Ana Bilim Dalı,	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı,	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı
Statüsü,	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV

Detaylı Bilgi, <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>
Telefon, 0-4782117522 **Faks,** 0-4782117523 **E-posta,** sbe@ardahan.edu.tr

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma HOŞCA

Doğum Yeri ve Tarihi : —

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı - Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Kazak Türkçesi

Bilimsel Faaliyetleri : Hoşca, F. (2020). Sudan'da Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar, Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 3 (1), 77-87. DOI: 10.38004/sobad.718327.

Hoşca, F. (2020). Göruğlu Destanı'nın Başlıca Dil Özellikleri, 15. Büyük Türk Dil Kurultayı, Tiflis, Gürcistan.

Hoşca, F. (2021). Göruğlu Destanı, 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul.

Hoşca, F. (2021) Kumuk Atasözlerinde Ak Ve Kara, XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Rize.

İş Deneyimi

Stajlar : Ardahan Kazım Karabekir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi/Stajyer Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (2014 güz dönemi).

Çalıştığı Kurumlar : Türkçe Okutmanı/Ardahan Üniversitesi TÖMER (2014 güz dönemi).

Türkçe Okutmanı/Sudan, Kuran-ı Kerim ve İslami Bilimler Üniversitesi/Türkoloji Bölümü (2017-2018).

Türkçe Okutmanı/Hartum Yunus Emre Enstitüsü (2017-2018).

Türkçe Okutmanı/Sudan, Kuran-ı Kerim ve İslami Bilimler Üniversitesi/Türkoloji Bölümü (2018-2019).

Türkçe Okutmanı/Hartum Yunus Emre Enstitüsü (2018-2019).

Türkçe Okutmanı/Yunus Emre Enstitüsü Çevrimiçi Türkçe Dersleri (2020-2021).

Türkçe Okutmanı/Kamerun Yaounde II Üniversitesi Maarif Türkiye Araştırmaları Merkezi (2021-)

İletişim

E-Posta Adresi

Tarih

Jüri Tarihi

: 11.08.2023